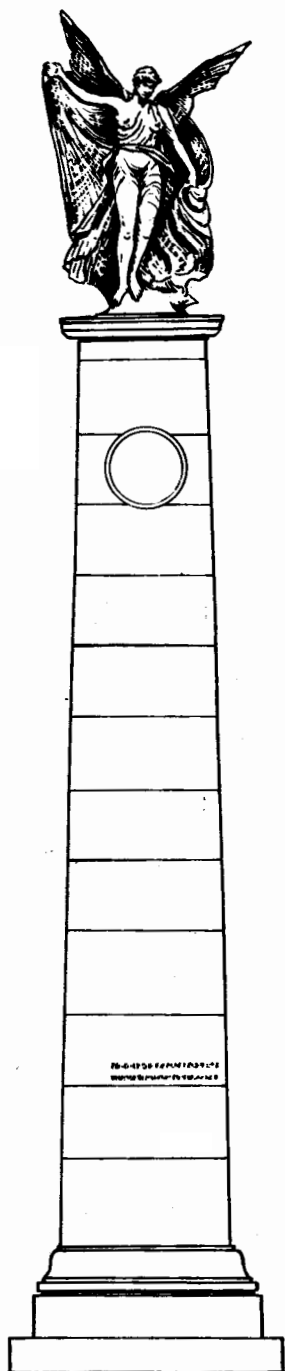

ÉLŐ OLIMPIA

Vojtech Zamarovský

madách

ÉLŐ

OLIMPIA

Vojtech Zamarovský

madách

Fordította

Hideghéty Erzsébet

© Vojtech Zamarovský, 1978
Translation © Hideghéty Erzsébet, 1984
Illustrations © Otakar Pok, 1978
Photography © Petr Zamarovský, 1978

Vojtech Zamaróvský

Élő olimpia

A mű eredeti (szlovák) címe Vzkriesenie Olympie. A Šport, Bratislava, 1978-as, a magyar kiadás számára a szerző által módosított kiadásából fordította Hideghéty Erzsébet.

A rajzokat Otakar Pok, a fényképeket Petr Zamarovský készítette. A burkoló-, kötéstervezés és a grafikai elrendezés René Murat munkája. Első magyar nyelvű kiadás..

Kiadta a Madách Könyv- és Lapkiadó n. v., Bratislava 1984. Oldalszám 360. Felelős szerkesztő Bertha Mária.

Nyomta a Východoslovenské tlačiarne, n. p., Košice. Szerzői ívek száma 30,59 (23,83 szöveg + 6,76 ill.). Kiadói ívek száma 31,58. SÚKK sz. 1866/I-82. Összpéldányszám 28 100, ebből 26 100 példány a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest részére készült a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében.

Tartalom

Bevezető / 7

- I. A mai Olümpia / 11
 - 1. Az olümpiai tűz oltára felé / 12
 - 2. Régészeti park a Kronosz-domb aljában / 38
 - 3. Az olümpiai felfedezések története / 71
- II. Az antik olümpiai játékok / 99
 - 4. A test és a szellem kultusza / 100
 - 5. Az olimpia születése és fejlődése / 132
 - 6. Versenyszámok. — a szabályok és érvényesítésük / 167
 - 7. Az olümpiai dicsőség / 207
- III. Az olümpiai tűz / 251
 - 8. Az olümpiai játékok felújítása / 252
 - 9. Gondolatok a legrégebb stadionban / 280

Mellékletek / 295

Történelmi áttekintés / 296

Irodalom / 306

A szerző megjegyzése / 309

Megjelent a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében. Készült 26 100 példányban a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest részére a Madách Könyvkiadó, Bratislava gondozásában.

Bevezető

Régóta dédelgetem már magamban a tervet, hogy megosszam olvasóimmal azt a páratlan élményt, amelyet Olümpia nyújt a látogatónak. Hogy együtt járjuk be az ókori világ legnagyobb sporteseményeinek születési és színhelyét, s antik szerzők és modern kutatók kalauzolásával térjünk vissza a régmúltba, amikor e játékok kialakultak, kövessük több mint ezeréves történetüket, s felidézzük a versenyküzdelmek s a város mindennapjait. De nemcsak ezt: szeretném, ha közösen elgondolkodnánk az olimpiai játékok eredetéről és céljáról, felvirágzásuk, dicsőségük és hanyatlásuk okairól, újkori világunkban való felújításuk szükséges voltáról és értelméről. Elmélkedésünk színhelyéül használjuk az ősi, de új fényben tündöklő stadiont, annak az Olümpiának a stadionját, amelyben a múlt és a jelen, s minden bizonnyal a jövő is egyévtöveződik, jobban, mint bárhol másutt a világon.

Tervem megvalósítására már két ízben is kínálkozott alkalom: először *A világ hét csodája* című könyvemben (1960), amelyben Zeusz olümpiai szobráról írtam, másodsor pedig *A görög csoda* (1972) lapjain. Mindkét esetben be kellett érnem azzal, hogy röviden szóljak Olümpiáról és az olümpiai játékokról. Most azonban előttem a lehetőség: kedvemre kibeszélhetem magam erről a témáról, méghezváz nemcsak az antik világ zárandokaként, hanem egyben mint lelkes sportrajongó is.

Olümpia ma egyike a világ legismertebb helyeinek, legalábbis ami a nevét illeti. Talán csak azok nem tudnak róla, akik el vannak vágva a jelenkori civilizációtól. Pedig nem is olyan régen fekete iszaptakaró alatt s a feledés homályában rejtőzött. Kontinensünk lakói fölfedezték Amerikát és Ausztráliát, behatoltak Afrika sötét bozótjaiba és az Antarktisiz hómézőire, megtalálták Babilont és Ninivét meg az egyiptomi Uaszetet, azaz Thébát — Olümpiáról azonban mindössze annyit tudtak, hogy valaha létezett. Egészen a múlt századig kellett várni, hogy megjelenjenek azok a régészek, akik azután felkutatták, és feltárták Olümpia döbbenetesen szép és nagy művészi értéket képviselő maradványait. Sok fáradsággal végül is megalkották Olümpiában a sportdicsőség emlékművét, melynek nincs párja a világon, s kialakították a földkerekség egyik leggyönyörűbb parkját.

Olümpia feltárása az emberi szellem nagyszerű teljesítménye, de még nagyszerűbb és még jelentősebb az, ami utána következett: az olümpiai játékok felelevenítése.

se. Az olimpia újból a legjelentősebb sportesemény lett a világon. Az egykori játékokhoz nem hasonlíthatók a mai versenyek, de éppúgy, mint hajdan, a legkiválóbbak legkiválóbbjai küzdenek a dicsőségért. Az olimpia túlnőtt Görögország határain, és ma, a görögök többi vívmányához hasonlóan, az emberiség közös kincse, s minden nemzet részt vehet rajta. Végül pedig: a legnagyobb és legértékesebb az olümpiai eszmények feltámasztása. Sajnos, sok közülük egyelőre csak eszmény maradt. Például mindjárt az első, amelyet a hagyományok szerint már a játékok mondabeli megalapítója a szabályok közé iktatott: a görögök az olümpiai játékok kedvéért elhalasztották háborúikat; mi a háborúink miatt háromszor is elhalasztottuk az olümpiai játékokat... Mindezek ellenére nem kétséges, hogy ezek a játékok ma is fontos eszközei a nemzetek közti megértésnek és az általános politikai légkör megjavításának.

Természetesen örömmel látnánk, ha Olümpia nemcsak romjaiban támadna fel, ha nemcsak az olümpiai játékok, hanem az olümpiai eszmények is hiánytalanul újraélednének. Fel lehet állítani az olümpiai templomok ledőlt oszlopait, fel lehet újítani az ottani sportlétesítményeket — mindez részben már meg is történt. Ugyanígy a másik két kívánságunk teljesítése sem lehetetlen. Igaz, hogy sokkal nagyobb erőfeszítést követel, mint a megrongálódott épületek helyreállítása, de egyszer bizonyosan sor kerül rá. Minden okunk megvan a derűlátásra, eredményeink ezt igazolják.

Az újkor egy nagy szellemi mozgalom jegyében köszöntött ránk, s ez a mozgalom az antik eszmények újra felfedezéséhez, az antik példaképek alkotó módon való felhasználásához vezetett. E szellemi mozgalom neve: reneszánsz. Majdnem azt mondhatnánk, hogy kiteljesedését csak annak feltámasztása hozta meg, ami valaha Olümpia romjai alatt megsemmisült.

Ez a könyv Olümpiai, az olümpiai játékok, az olümpiai eszmények ünneplése. De nemcsak dicsőítés. Tárgyilagos szemléletre törekedtem, nem lepleztem el a hibákat, a negatív jelenségeket, s a múlt és a jelen értékeit egyaránt igyekeztem figyelembe venni. Eközben nem szorítkozhattam csupán Olümpiára, hiszen ez a település nem volt magányos sziget a görög világban. Megkísértem, hogy általános társadalmi összefüggéseiben mutassam be, hogy meglássam benne a sport és a művészet szoros kapcsolatát, s eszményeiben kiemeljem a test- és a szellemi kultúra elválaszthatatlan egységét. A megközelítésnek éppen e módszere miatt — miközben az elértet mindig az elérhetővel mértem — tolultak számra a magasztalás szavai, persze a tényirodalom lírától mentes nyelven.

Könyvemet három részre tagoltam. Az első részben a mai Olümpiával és fölfedezése történetével foglalkozom, a másodikban az antik olümpiai játékokat vizsgálom a korszerű tudomány ismereteinek fényében, a harmadik részt pedig a felújított olümpiai játékoknak s néhány velük kapcsolatos kérdésnek szentelem. Az első részbe tartozó bevezető fejezet megkönnyíti a térben és időben való tájékozó-

dást; a második rész első fejezetében szót ejtek a sport kezdeteiről a görög és a nem görög világban, mivel minden történetnek megvan a maga előtörténete. Így akartam elejét venni annak, hogy az olvasó (hacsak nem képzett régész vagy klasszika filológus) úgy csöppenjen Olümpiába, akár egy ejtőernyős, akit éjnek éjszakáján az ismeretlen mélységbe dobtak.

S most hadd kívánjam az olvasónak, aki, mint Olümpiába szóló meghívót, kezébe veszi könyvem: teljen az olvasásában legalább akkora öröme, mint nekem telt a megírásában. Hellasz fényes napja alatt, három kontinens múzeumaiban és könyvtáraiban, végül pedig utazásaimból s a stadionokból hozott emlékeim közt dolgoztam rajta, nagyobb örömmel, mint bármelyik előző munkámon.

Könyvem első kiadása abban az időben jelent meg, amikor a sportolók és sportrajongók szívvel-lélekkel a Moszkvában megrendezett XXII. olimpiai játékon csüggték. A moszkvai olimpia elmúlt; új s dicsőséges fejezetét alkotja az újkori olimpiák történetének. De Olümpiában és az olimpiai mozgalomban is sok minden történt azóta. Ezért az új cseh és a magyar kiadás számára kiegészítettem e könyvet, itt-ott módosítottam a szöveget, s a képanyagot kibővítettem a legutóbbi olümpiai utamról hozott felvételekkel.

I

A mai Olümpia

1. FEJEZET

Az olümpiai tűz oltára felé

Olümpia a Peloponnészosz nyugati részén fekszik, az évezredekkel ezelőtt éppúgy, mint ma Élisznek nevezett tartományban, a Kronosz-domb és az Alpheiosz folyó közt húzódó völgyben, mintegy húsz kilométerre a Jón-tenger partjától. Görögország minden térképén megtaláljuk, habár lakosainak száma az ezret sem éri el, ékes bizonysgául annak, hogy a nagy és a jelentős két merőben különböző fogalom. Az útikönyvekben ugyanannyi csillaggal jelölik, mint az Akropoliszt.

Athénból vonattal, gépkocsival vagy repülőgéppel juthatunk el Olümpiába; a kevésbé megszokottat kedvelők a hajóutat vagy a gyalogtúrát is választhatják. Légvonalban 180 kilométer, a szárazföldön vagy a tengeren ennek csaknem kétszerese az út. Az utazás mindegyik fajtájának megvan a maga varázsa, bármelyiket választjuk, nem bánjuk meg. Például a Via Androvida repülőgépéből olyan kilátás tárul elénk a görögök földjére, amilyen hajdanán csupán az istenek kiváltsága volt. Vagy a Patraszon és Pürgoszon keresztül vivő vonatút: Korinthosztól kéken csillogó öböl partján robogunk, a láthatárt a mondák övezte Parnasszosz szegélyezi, majd olyan vidékre ereszkedünk le, amely az aranykorról szőtt álmunkba is beillenék. De talán legjobban tesszük, ha a gépkocsit választjuk: kiszállhatunk, ahol kedvünk támad: az Iszthmoszon, két tenger határán, a mesés Argoliszban a homéroszi hősök várainál, a boldog Arkadiában vagy bárhol másutt. De kombinálhatjuk is utazásunk módját, mondjuk, második látogatásunkkor. Mert aki egyszer megjárta Olümpiát, az rendszerint másodszor is visszatér oda.

Olümpiába első ízben is mint ismerős helyre megy az ember. Aligha találunk ott olyan valakit, aki véletlenül vetődött arra. Az Olümpiával való találkozásra mindenki felkészül; persze másképp teszi ezt a történész, és másképp az egyszerű turista vagy a sport múltja és jelene iránt érdeklődő utazó. De még az is, aki betéve tudja a róla fellelhető adatokat, utazás előtt szívesen felújítja ismereteit. Főképpen pedig rendszerezi és tágabb összefüggésekbe helyezi őket.

Mínderre Athén nyújtja a legjobb alkalmat, hiszen róla mondják — ma éppúgy, mint az antik korban —, hogy „Hellasz Hellaszban”.

„Baglyot vinni Athénba” — többek között annyit tesz, mint unalomig ismert dolgokat hajtogatni. A mi esetünkben elismételni azt, hogy Athén Görögország fővárosa; hárommillió lakosa van, kékesszürke hegyek koszorújában, a kék tenger fölött fekszik; pompázatos, nagy forgalmú város, amelyben jó élni; olyan épületek díszítik, amelyek évezredekre tekintenek vissza, s romjaikban is az építőművészet gyöngyszemei. Továbbá, hogy Athén a legrégebbi főváros Európa földjén, s polgárai

évezredekkel ezelőtt felbecsülhetetlen értékekkel gazdagították az egyetemes kultúra és civilizáció tárházát . . . És persze: hogy itt zajlottak le 1896-ban az első újkori olimpiai játékok.

Első látogatásunkkor meglep bennünket Athén modern külsejével. Több mint négyezer éve laknak ott emberek, épületeinek átlagos életkora mégsem éri el a negyven esztendőt. Az időszámításunk előtti több évszázados virágzás után a bizánci időkben megakadt a város fejlődése; a török uralom alatt Athén úgyszólván eltűnt a föld színéről, s amikor a múlt század elején felszabadult az idegen elnyomás alól, mindössze kétezer lakosa volt. Ottó, az első újjörög király felkérte Klenze müncheni építész, hogy dolgozza ki a város kiépítésének tervét. Klenze rajztábláján azután az antik hagyományok szellemében megszületett egy város, egyenes, egymást merőlegesen metsző utcákkal, tágas terekkel és parkokkal. A terv csak lassan vált valósággá, s ezalatt a német és dán építészek meghonosították Athénban az úgynevezett újjörög stílust. Görög utódaik új utat választottak: a várost célszerű épületekkel gazdagították amelyeknek legfőbb díse a hangsúlyozott egyszerűség és a színekkel való takarékoság volt. Ahénban tehát nem találjuk meg a barokk pompát, a szecesszió cicomáit, a bankok és biztosítóintézetek harsány hivalkodását, de kaszányaszerű bérházakat meg nyomortanyákat sem látunk. Apró régi házak, girbegurba utcácskák csak az Akropolisz alatt, a festői Plaka negyedben maradtak fenn. Máskülönben itt csaknem minden új vagy felújított. Kivétel az a naptárunk születésénél régebben keletkezett néhány épület, amely Athént Athénná teszi.

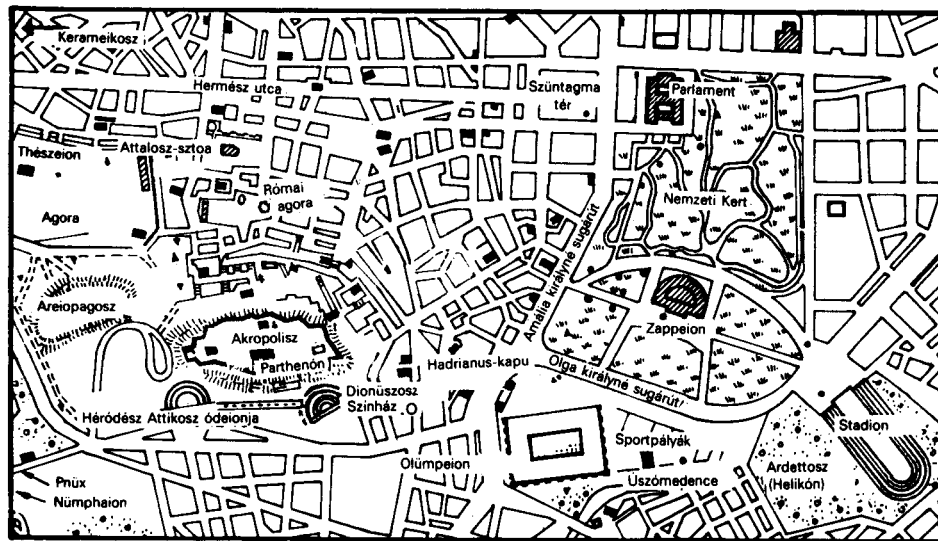
Ilyenfajta épület Athénban — például Rómával összehasonlítva — nem sok található, s ez ugyancsak meglepi az ide zarándoklót. Az ókori épületek egy körülbelül kétszer fél kilométeres fennsíkon összpontosulnak, illetve inkább azt mondhatnánk, hogy vannak szerteszórva. Ne csodálkozzunk rajta: Athén építését árnyékként kíséri az idegen hódítók állandó pusztítása. Már 2500 évvel ezelőtt lerombolták és fölégették a perzsák, 2000 évvel ezelőtt feldúlta Sulla római hadvezér, körülbelül 1750 esztendeje megsemmisítették a germán herulok; a mai Franciaország és Itália keresztes hadai után a város pusztítását a törökök tetőzték be. Az emlékművek és szobrok, amelyekkel az athéniaiak felékesítették városukat, még nyomtalanabban eltűntek, mint az épületek. Elhurcolták és tönkretették őket a hódítók, elszállították az antik művészet csodálói és a műgyűjtők. De még az a kevés is, ami mindezek után megmaradt, páratlan az egész világon. Ezért mondhatjuk Athénról ma éppúgy, mint hajdanán mondták, hogy „más városokhoz nem hasonlítható város”.

Athén hajdani dicsőségének emlékei közt az első helyet kétségtelenül az Akropolisz foglalja el — illetve az Akropolisz fölötté áll bármiféle rangsorolásnak. Fölébe magasodik mindennek, ami körülötte található, mégpedig a szó eredeti és átvitt jelentésében egyaránt. Az északi lejtője alatt húzódó tér, amely a római időkben származik, az ide látogatóknak alig egy százalékát csábítja magához, pedig Hadrianus könyvtárának oszlopai és a Szelek tornya márványrelieffei másutt

mágnesként vonzanák a turistákat. Ez részben az Agorára, az ókori Athén főterére is vonatkozik, amelyről az időszámításunk előtti 600. esztendő tájáról éppúgy vannak híreink, mint az i. sz. 600 körüli időkből. A Római agorától egy kissé távolabb, nyugatra kerül el, s ma rommező csupán, amelynek sivárságát főképpen ciprusok és oleanderek enyhítik. Az épületmaradványok itt többnyire csak térmagasságig emelkednek, a szobrok közül pedig csak a három Gigász torzója nyúlik embermagasság fölé. Pedig tudjuk, hogy négy templom, az államtanács, a népbíróság és a katonai főparancsnokság épületei álltak itt, istenek oltárai és jeles polgárok szobrai díszítették, hat fedett sétány szegélyezte, márvánnyal volt kikövezve, és szabad térségeire platánok vetettek árnyékot. Az egykori pazar pompáról két mutatóba megmaradt építmény tanúskodik: a keleti oldalon a felújított sétány, az úgynevezett Attalosz-sztoa, a nyugati rész magaslatán pedig a Thészeion, az antik Görögország eredeti állapotában megmaradt temploma. Mind a kettő márványból épült. Az egyik új voltával tündököl, a másikon évezredek finom aranypatinája fénylik.

Athént királynőként uralja az Akropolisz: a fenyővel s agavével benőtt meredek szikla, amelyet százötven méter magasságban fennsíkka egyengettek; itt állnak azok az épületek, amelyekhez hasonlókat sehol a világon nem láthatunk. Az Akropolisz lábához minden irányból vezet út; a rajta álló épületekhez másképp, mint a főkapun keresztül, legfeljebb egy hegymászó juthat fel. Ez a kapu a Propülaia, a monumentalitás példája. Pentelikoni márványból faragott dór oszlopok sorai alkotják, Mnésziklész építész tervei alapján épült i. e. 437 és 432 között. Két szárnyból áll: az északiban kapott helyet az athéni állami képtár, a déliben a bűbájos Hóra istennők szentélye. E szentély előtt egy sziklakiszögellésen áll egy kisebb templom, Athéné Niké, a Győztes Athéné ión stílusú temploma. Ugyancsak pentelikoni márványból készült, i. e. 427—424-ből származik, alkotója a Parthenón társépítész, Kallikratész volt. A Propülaia után, nem egészen száz lépésre, a bal oldalon feltűnik az Erekhtheion a Koré-csarnokkal (*kórék* — lányalakok) és lány alakú oszlopaival (*kariatidák*). Az ión stílusban épült márvány szentélycsoport, egységes egészet alkot; nevét Erekhtheuszról, az első athéni királyról kapta, aki városa védelmében vesztette életét. I. e. 421-től 406-ig épült Philoktétész építész tervei alapján, a legrégibb istenek kultusza számára. Nyugati oldala mellett nő az az olajfa, amelynek őseit a mítosz szerint Athéné istennő, Zeusz főisten lánya, Athén város védelmezője ültetette ide.

Athénének szentelték az Akropoliszon álló legnagyobb és leghíresebb templomot, amelyet a régi költők (az istennő mellékneve, a Parthenosz, „Szűz” után) Parthenónnak neveztek el. Az athéniak rendszerint csak „a templomnak” emlegették, mert olyannyira felülmúlta az összes többi templomot, hogy szükségtelen volt megkülönböztető jelzőt illeszteni hozzá. I. e. 447-től 432-ig épült, Kallikratész és Iktinosz tervei szerint, a legnagyobb athéni művész, Pheidiasz irányításával. Az építéséhez ismét a pentelikoni fejtők fehér márványát használták. Alapja egy 69,5 × 30,9 méteres négyszög, s 46 dór oszlop szegélyezte. Az oszlopok 10,4 méter

Athén. A város központja az Agorával, az Akropolisszal, az Olümpeionnal és a stadionnal

magasak voltak s a homlokzati és a hátsó oldalon kettős sorban álltak. A templom nagyságát azonban, amely önmagában is tiszteletreméltó, sokszorosan felülmúlja a díszítése: a 92 darab négyzet alakú, magas domborművű alap (*metopé*), a 160 méter hosszú, alacsony domborművű fríz s a több mint 40 darab életnagyságúnál nagyobb homlokzati szobor. Athéné istennőnek a templomban álló szobrát Pheidiasz készítette aranyból és elefántcsontból; a szentélyben állította fel i. e. 438-ban. Ugyanazon évben, Athéné ünnepére szentelték fel a templomot is. A szertartást az építkezés legfőbb szervezője, a legnagyobb görög államférfi, Periklész végezte.

Mindezek persze csupán száraz adatok az Akropolisz négy legjelentősebb épületéről, amely ma is a helyén áll. Mind a négy súlyosan megrongálódott; a több mint száz kisebb épületből és szoborból, amely mint megannyi elhullajtott gyöngyszem ékeskedett a fő épületek között, még kevesebb vagy egyáltalán semmi sem maradt. A Propülaiait lőszerraktárrá alakították át a törökök, s 1640-ben felrobbant és megsemmisült. Athéné Niké templomát lerombolták, hogy a helyén felállíthassanak négy ágyút (a romokat szerencsére nem szállították el, s így Görögország felszabadulása után az eredeti elemekből felújíthatták a templomot). Az Erekhtheiont egy pasa átépítette háremmé a hölgyei számára, s a célnak megfelelően korszerűsítette; csak nagy ügyel-bajjal sikerült eredeti formájába visszaállítani. A Parthenón két évezreden át Athén főtemploma volt; az első évezredben Szűz Athéné, a másodikban Szűz Mária kultuszát szolgálta. A 16. században a törökök mecsetté változtatták, és kiegészítették egy minarettel, a 17. században pedig lőporraktárrá léptették elő. A Velencével vívott háború idején,

1687-ben eltalálta Königsmark gróf tüzéinek egy eltévedt ágyúgolyója, felrobbant s romhalmazzá változott. Ezzel azonban még nem ért véget a kálváriája. Az 1802—1803-as években Lord Elgin Londonba szállított jó kétszáz ládányit a reliefszobrászatából (az Erekhtheion egyik kariatidájával együtt).

Leírhatatlan az a benyomás, amelyet az Akropolisz meglátogatása hagy bennünk: épületeinek látványa, felépítésük és elpusztításuk története, az egész légkör. Sokan megpróbálták már megörökíteni szavakkal és ecsetvonásokkal, a valósággal szembesítve azonban minden vers, minden szín bágyadt és hamis. A nagyszerű a széppel s a szép évezredek magasztosságával egyesül itt. A Parthenón felépítése után hatszáz évvel így írt Plutarkhosz: „Ahogy eme épületek egyre nőttek, magasodtak, nagyságukkal s formáik utánozhatatlan szépségével elkápráztatva, a kézművesek arra törekedtek, hogy munkájukat művészi teljesítménnyé emeljék. Legelképesztőbb eközben a munka irama volt.” (A Parthenont tizenöt év alatt, a Propülaiait öt év alatt, Athéné Niké templomát három év alatt építették fel.) „Annál inkább kivívják csodálatunkat, mivel rövid idő alatt hosszú évszázadok számára készültek. Ami a szépséget illeti, már nyomban akkor méltóságteljes, ódon benyomást keltettek, mégis mindmáig megőrizték az első napok kellemes üdeségét és friss varázsát. Valamiféle évszázadokkal dacoló ifjúság virul rajtuk, s vonzza magához a tekintetet, mintha az örökkévalóság szelleme, s egyszersmind örökifjú lélek sugározna belőlük.” Az elragadtatásnak ezek a szavai pusztán ténymegállapítások, s jóllehet a leírásuk óta már háromszor hatszáz esztendő eltelt, máig érvényesek.

Az akropolisz mindig tele van emberekkel, görögökkel és a világ minden tájáról odasereglett idegenekkel. Habár egy negyedóra is elég hozzá, hogy elgyalogoljunk egyik végétől a másikig (egész területe nem tesz ki három hektárt), itt senkinek sem sietős a dolga, még a „két nap alatt három ország” akció turistájának sem. Az ember legszívesebben megállítaná az időt... S miután megtekintette az Akropoliszon feltárt leletek múzeumát, és felüdült a néhány fa valamelyikének árnyékában, újból visszatér az épületekhez, sorra körüljárja őket lecsiszolt köveken és márványtörmeléken lépkedve, és újra meg újra döbbenet, néma csodálattal megállni kényszerül. Lépteit végül elvezetik az akropoliszi szikla keleti végén kiképzett kilátóteraszra. A szikla leghátsó kiszögellése ez, s a hellének fehér keresztben kék zászlója lobog fölötte.

Lent, a végtelenbe nyúlón Athéné fehérén csillogó városa terül el. A Plaka negyed szűk utcáin és tetőin túl, a Lükabéttosz erdő borította kúpja irányában egy nagy, négyzet alakú térség látható: a Szüntagma, a város főtere. Mögötte emelkedik a parlament okkersárga épülete, a volt Királyi Palota. Jobbra az a nagy, fás terület a Nemzeti Kert. S még keletebbre, arrafelé, amerre a tenger fényes tükrét véljük megtalálni a látóhatáron, Ilisszosz, az egykori folyócska völgyében egy antik templom oszlopai nyúlnak az ég felé.

Az Olümpeion az, az Olümposzi Zeusz temploma. A templomon túl, az Ardettosz lejtőinek zöldjéből előragyog az athéni stadion fehér patkója.

Az Akropoliszról a stadionhoz a világ egyik leggyönyörűbb sétánya visz el bennünket. Dionüsziosz Areiopagitosz útjának hívják, s úgy juthatunk el rá, hogy a Propülaiótól lejövet balra befordulunk.

A nem túlságosan szabályos, de antik épületek márványoszlopaiból és faragott építőköveiből rakott lépcső vezet el bennünket először Héródész Attikosz ódeionjához; az ódeion i. sz. 161-ben épült zenei és drámai előadások tartására, s csekély helyreállítás után még ma is az eredeti célját szolgálja. Egy ritka fenyőfaligeten s egy zsúfolt autóparkolón túl két dombra nyílik kilátás: az egyiket, a Múzeiont, a múzsáknak szentelték, a másik, a Pnűx, az athéni népgyűlés helye volt. Az ülőhelyek és oszlopcsarnokok maradványai híven őrzik azoknak az időknek az emlékét, amikor a népgyűlésben Themisztoklész és Periklész szónokolt, amikor itt gyűltek össze az egyenlő szavazati joggal bíró athéni polgárok, amikor itt Szolón és Kleiszthenész reformjai után, az i. e. 6. század végétől Athén a világ első olyan államává vált, amely büszkén nevezte társadalmi rendszerét demokráciának.

A Dionüsziosz Areiopagitosz út továbbkanyarog az Akropolisz déli lejtője mentén, s aszfaltját akácfák, agavék, ciprusok s aranyos fürtű mimóza bokrok szegélyezik. Fölöttük egy oszlopcsarnok maradványai húzódnak; ezt az oszlopcsarnokot II. Eumenész pergamoni király építtette (II. Attalos, az Agora keleti sétánya építőjének apja). Mögöttük — ma már persze szerte heverő romok formájában — szentélyek sorakoznak: Aszklepiosz, a gyógyítás istene és leánya, Hügieia szentélye, Aphrodité, a szépség és szerelem istennője, Démétér, a föld istennője, s egyebek közt a mitikus athéni király, Aigeusz szentélye, akinek neve máig is él az Égei-tenger elnevezésében. Ha azután annyira leereszkedünk, hogy a sáncok hovatovább elfedik előlünk a Parthenónt, amely fényesen tündöklőve uralkodik minden más fölött, engedélyezhetünk magunknak egy kis pihenőt: elüldögélhetünk a Dionüszosz Színház márványzólyáiban. Az ülőhelyek az i. e. 4. évszázadból származnak, ekkor építették át a színházat másodízben. Már kétszáz évvel korábban is megvolt, s ez a világ legrégebbi színháza. Hosszú időn át egyben a legnagyobb is volt; félkör alakú nézőterén, amely fokozatosan emelkedett egészen az Akropolisz lejtőig, harmincezer néző fért el. A színpad burkolata még az eredeti: ezen mutatták be először Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész tragédiáit, Arisztophanész komédiáit . . . a huszonnégy évszázaddal ezelőtt keletkezett drámákat, amelyek élnek a mai korban, a televízió képernyőjén is!

A Dionüszosz Színház után, amely még arról is nevezetes, hogy előadásán Periklész törvénye értelmében a szegény polgároknak az állampénztárból megtérítették a belépőjegy árát, egy kis kitérőt teszünk: megtekinthetjük Lüszikratész emlékművét. A karcsú, nem túl magas, rotunda alakú emlékmű egy kis parkban áll, s annak az emlékét őrzi, hogy a Lüszikratész nevű athéni polgár által vezetett **énekkar** lett a győztes az i. e. 335-ben tartott Dionüszosz-ünnepségeken. Az ókori Athén száz meg száz hasonló, sokkal művészebb kivitelű emlékműve közül ez az **egyetlen**, amely az eredeti helyén maradt ránk. Vele szemközt, a gépkocsifolyammá változott Amália királyné sugárút túlsó oldalán emelkedik Hadrianus császár

kapuja; ő volt egyike annak a néhány római uralkodónak, aki barátsággal viseltetett a görögök iránt. A kapu innenső oldalán azt olvashatjuk, hogy „Ez Thészeusz Athénja, a régi város”, a túlsó oldalán pedig: „Ez Hadrianus városa, és nem Thészeuszé”. Átmegyünk a kapu alatt — s az Olümpeion szent földjére értünk.

Az Olümpeion volt a legnagyobb athéni templom, s a hagyomány szerint a legrégebb is a világon. A mítosz szerint Deukalión alapította, miután feleségével, Pürrhával együtt megmenekült a világot elborító özönvízből. Valóságos alapjait azonban az athéni Peiszisztratoszok rakták le i. e. 515 táján, mégpedig egy régebbi Zeusz-templom helyén. Hadrianus fejeztette be i. sz. 132-ben, építése tehát a szünetekkel együtt hetedfél évszázadig tartott. Livius az egyetlen olyan templomnak nevezte, amely „mérteivel méltó az istenek nagyságához”: egy 106×40 méter alapú mesterséges teraszon állt, 104, egyenként 17,5 méter magas korinthuszi oszlop díszítette, s az egész templom pentelikonai márványból készült. Oszlopai közül tizenhárom maradt fenn egy csoportban az épület délkeleti sarkán, s köztük járva úgy érezzük magunkat, mintha óriások körülfogták; két további oszlop elárvultan áll a nyugati oldalon, egy pedig kivágott fatörzsként a földön hever. A keleti oldalon a templom folytatásaként tenispálya, úszómedence és futópályák húzódnak. Nincs sportpálya, amely fölségesebb díszletekkel büszkélkedhetne!

Az Olümposzi Zeusz templomától az olimpiai stadionig azonban még jókora utat kell megtennünk. Három útkereszteződés után elérünk a stadion feljáratához. Ha nem ismernénk fényképről, formáját megpillantva, ugyancsak meglepődnénk. Nem ovális, mint általában a stadionok, hanem az egyik oldala nyitott; alaprajza inkább patkóra emlékeztet. Ugyanakkor viszonylag keskeny, úgyhogy például labdarúgó-mérkőzést nem játszhatnának benne. Szolgáljon mentségére, hogy a formáját abban az időben kapta, amikor labdarúgósportról még csak nem is álmodott az emberiség. Könnyűatlétikai versenyek rendezésére azonban jól megfelel: hiszen e célból is építették. A versenyzőkhöz hasonlóan a nézők is dicsérik. Negyvenhat sorában hatvanezer néző kaphat helyet, talán valamivel több is, s a kilátás minden helyről tökéletes. Dicsérik a rendezők; mivel hatvan részre tagozódik, tolakodás nélkül bejut minden látogató. S tíz perc sem kell a kiürítéséhez. Sőt még a tűzoltók is eszményinek találják: egyetlen szál deszka sincs benne. A stadion mindentől márványból készült, még hozzá pentelikoniból — akárcsak a Parthenón.

Hivatalosan azonban nem hívják ezt a stadiont „olimpiainak”, hanem „panathénaiainak”, jöllehet az első újkori olimpiára építették. Pontosabban: csak újjáépítették, mert ezen a helyén már kétezer évvel ezelőtt is stadion volt. A nevét azokról a játékokról kapta, amelyeket itt rendeztek négyévenként a Nagy Panathénaiák, az Athéné istennő születésének emlékére tartott athéni ünnepségek keretében, illetve az évenként július végén megrendezett Kis Panathénaiák részeként. Ezekről a játékokról az első híreink az i. e. 6. század második feléből valók, amikor is Peiszisztratosz athéni uralkodó megreformálta őket; de ahogy

mondani szokás, emberemlékezet óta rendeztek itt versenyjátékokat. Stadionnak eredetileg csak a futópályát nevezték, amely egy stadion hosszú volt (helyesebben: egy *szta*dion, ami az attikai mértékrendszerben a mai 184,72 méternek felel meg). A nézők eredetileg csak a füves domboldalakon, a völgy mélyén levő futópálya fölött üldögéltek. Csak Lükurgosz athéni államférfi és szónok (s főképp pénzember) építtetett a környező lejtőkre kőpadokat az i. e. 331–330-as években. Majd egy évezreddel később, i. sz. 140–144-ben egy másik athéni államférfi és szónok (és főképpen gazdag ember), Héródész Attikosz a kőpadokat pentelikoni márványpadokra cserélte; ugyanő ódeiont is építtetett az Akropolisz alatt. A stadion akkor kapta mai alaprajzát: a 38,5 méter széles, 204,1 méter hosszú versenypályát kettős kőfal és jó háromméteres átjáró vette körül. A nézőteret 47 egymás fölött elhelyezkedő padsor alkotta, a sorok a délnyugati oldalon félkörívben kanyarodtak, s körülbelül félmagasságban hosszanti folyosó osztotta őket ketté. Hatvanezer néző fért el rajta, éppúgy, mint ma. Amikor döntés született arról, hogy ezeröttszáz éves szünet után felújítják az olümpiai játékokat, ezt az időközben tökéletesen elpusztult stadiont újra felépíttette Georges Averoff alexandriai görög pénzember.

Bárhogy leszólják is manapság ezt a stadiont (voltaképpen csak az a kifogás ellene, hogy nem alkalmas futballmérkőzések lebonyolítására, no meg legújabbán az, hogy a futás mai technikája mellett nagyon lassúk a fordulói), a hagyományok iránt fogékony ember örül, hogy ilyen, és nem másmilyen. Az athéni stadion a harmonikus emberi test antik kultuszának felújított nagy temploma.

A stadion felső ülőssoráról páratlan kilátás tárul elénk: balra az Akropolisz a Parthenónnal, jobbra a Lükabéttosz, csúcán Szent György fehér kápolnájával, középen a Nemzeti Kert a Zappeion újklasszikus épületével: ebben zajlottak le a vívőversenyek az első újkori olimpián. Közvetlenül alattunk, a futópálya fordulójában, két oszlop áll az istenek gyors lábú hírvívője és az atléták védelmezője, Hermész szoborfejeivel; az oszlopok itt kerültek felszínre, és Héródész Attikosz korából vagy még régebbről származnak; velük szemben jobbra egy alagút torkolata látszik: évezredekkel ezelőtt ezen jöttek be a stadionba a versenyzők. Csak a reflektorokat hordozó oszlopok és póznák emlékeztetnek rá, hogy a huszadik században járunk.

A stadion kijáratánál, egy kis olajfaliget előtt Georges Averoff szobra áll: a művész a korabeli divat szerint redingote-ban örököltette meg; talapzatán bronzplakett hirdeti alkotója nevét: Anasztasziosz Metaxosz. A kapu előtt márványtáblán olvashatjuk tizenhat férfiú aranybetűkkel írt nevét. Pierre de Coubertin báró kétszer is helyet kapott a sorban: először Dimitriosz Vikelasz, az első Nemzetközi Olimpiai Bizottság görög elnöke előtt mint „a játékok feltámasztója”, majd utána mint főtitkár. Az orosz Butovszkij tábornok, a svéd Balck tábornok, a belga De Bousies herceg, az olasz Lucchesi Palli herceg, Andrea Caraffa gróf, Lord Amphyll, Kemény Ferenc stb. neve mellett ott áll egy csehországi középiskolai tanár, Jiří

Guth-Jarkovský neve is, akinek, hogy jelentéktelen társadalmi helyzetével ne ríjon ki túlságosan ebből az előkelő társaságból, zavarukban legalább a „tanácsos” címet odabiggyesztették a neve mellé.

Régi athéni szokás szerint a stadion előtti térséget emlékművek és szobrok ékesítik. Többségükben a múlt században lezajlott nemzeti felszabadító mozgalmak hőseit idézik emlékezetünkbe, az egyik azonban összefügg az olimpiai játékokkal. Konsztantinosz Dimitriasz *Atléta diszkosszal* című bronzszobráról van szó, amelyért a művész 1924-ben megkapta a Nemzetközi Olimpiai Bizottság aranyérmét. Kétségtelenül itt a helye, bár korántsem éri el azt a csúcst, amelyre a görögök a szobrászatban eljutottak. Lélekben összehasonlíjuk Mürön *Diszkoszvetőjével*, amely huszonnégy évszázaddal régibb: jobban örülnénk, ha az állna itt. Csakhogy a *Diszkoszvető* eredetije nincs meg, csupán későbbi másolatai maradtak ránk, ezek közül legjobb talán az, amelyik Rómában a Nemzeti Múzeumban látható. Polükleitosz *Dorüphorosza*, *Dárdavivője*, amely ugyancsak jól mutatna itt, a nápolyi Nemzeti Múzeumba került (és más változatai más gyűjteményekbe), Lüszipposz *Apoxiomenosának*, a testéről az olajos homokot lekaparó atlétájának egyetlen antik másolata a Vatikáni Múzeumban áll. Apollóniosz *Pihenő ökölvívója*, az előbbi szobroktól eltérően, eredeti, s szintén Rómába került . . . A régi görögök legnagyobb szobrászati remekei közül igazán kevés maradt Görögországban. Másolat még a *Haldokló katona* domborműve is a Szüntagma téren, az *Ismeretlen katona sírja* fölött, amely előtt éjjel-nappal díszőrséget állnak a görög hadsereg hagyományos egyenruhába öltözött tagjai. Az i. e. 5. században készült eredeti, amely Aphaia istennő aiginai templomából származik, ma Münchent mondhatja otthonának.

Évszázadokon át folyt a görög műkincsek pusztítása és elhurcolása, de csodálatosképpen még mindig számtalan példányukkal találkozhatunk Athénban az Akropolisz Múzeumban, az Attalosz-sztoában, a régi temetkezőhelyen, a Kerameikoszban levő gyűjteményekben. A legszebb darabok a Nemzeti Régészeti Múzeumba kerültek, az Október 28. sugárútra: ennek megtekintését egyetlen Athénba látogatónak sem szabad elmulasztania. A stadiontól elég messzire esik. Először el kell jutnunk a Szüntagma térre; legjobb, ha átvágunk a Nemzeti Kerten, ennek helyén hajdan a Lúkeion gümnaszion állt — ott alapította Arisztotelész a filozófiai iskoláját. A térről továbbmenve két út közt választhatunk: vagy az egyenes Stadion sugárúton indulunk el, amely az Omonia tér színes szökőkútjához vezet, vagy a valamivel hosszabb Venizelosz sugárúton. Ez a másik út érdekesebb: Schliemann háza és az Akadémia, az Egyetem és a Nemzeti Könyvtár márványépületei mellett visz el, amelyek olyanok, mintha egyenest az ókori Athénból helyezték volna át ide őket. Magas ión oszlopokon ott áll Pheidiasz *Athénéja* és Leókharsz *Apollónja* Droszosz másolatában, s a narancsfák koronái mögül, talapzatuk magasából régi és újabb tudósok bronzszobrai figyelik lépteinket. Az Omonia térről már csupán negyedóra járásra van a múzeum. Mindjárt a Politechnion után következik, egy széles lépcsőjű teraszon, pálmaliget közepében.

A Nemzeti Régészeti Múzeum gyűjteményei kőből és fémből remekelt illusztrációi az ókori Görögország történetének. A kő itt túlnyomórészt márvány, a fém bronz vagy arany, ha pedig a felhasznált matéria agyag, akkor pompás képekkel borított kerámiai termékek formáját ölti. A legrégebb darabok az ősidők homályából származnak, amikor Görögországban még nem görögök éltek, vagyis az időszámításunk előtti második évezred kezdetéről, a legújabb az i. sz. első évszázadból. A kiállított tárgyakat úgy rendezték el, hogy híven tükrözzék a görög történelem fő korszakait. Ezek pedig a következők: a krétai-mükénéi kor (körülbelül i. e. 2500-tól 1100-ig), a kezdetek és az archaikus kor (körülbelül i. e. 1100-tól 500-ig), a klasszikus kor (körülbelül i. e. 500-tól 338-ig), a hellenisztikus (i. e. 338-tól 146-ig) és görög-római kor (i. e. 146-tól i. sz. 395-ig), ezután a bizánci kor következik. De csak a legutóbbi százötven évben feltárt leletek kerültek ide: a görögök ugyanis függetlenségük visszanyerése után megtiltották a műkincsek elszállítását. Természetesen hiányoznak azok a leletek is, amelyek Dél-Itáliában és Szicília szigetén, Észak-Afrikában és Kisáziában, a Fekete-tenger partvidékén és a görög világ többi, ma már nem görög részén kerültek napvilágra.

Az első teremben elkápráztat bennünket az arany csillogása: ezek a leletek Mükénéből származnak, Agamemnón király székhelyéről, aki Homérosz szerint a görög hadak fővezére volt a trójai háborúban. A vitrinekből a mükénéi királyok aranymaszkjai néznek ránk, amelyek a sírban fedték az arcukat, köztük az úgynevezett *Agamemnón-maszk*. Mellettük, körülöttük aranykoronák, arany fejékek, arany karkötők és -gyűrűk, aranyozották és -keresztek, arany poharak csillognak-villognak, köztük az úgynevezett *Nesztórserleg*, mindmegannyi kiváló alkotása az aranyműveseknek és ötvösöknek. Tizenhárom és fél kilogrammot nyom ez a kincs, Heinrich Schliemann, Trója felfedezője tárta fel, és adományozta a múzeumnak. S gondoljuk csak meg, hogy e tárgyak anyagi értéke eltörpül a művészi, s még inkább a történelmi értékük mellett. Hiszen olyan korból származnak, amely — egészen a kincsek fölfedezéséig — a mítoszok világába tartozott! Kiegészítik őket a Mükénéből, Tirünszből, Püloszből, Vaphióból és más városokból származó leletek, amelyeket görögök és nem görögök hoztak felszínre az évszázadok mélyéből. Aranytárgyakon és pompás berakással díszített fegyvereken kívül szerényen megbújó agyagtáblákat is felfedezünk ebben a múzeumi részlegben. Az i. e. 15—13. században készültek, és krétai-mükénéi írással írt szövegek borítják őket: az írás legrégebb bizonyítékai Európa területén! A falakat Héraklész várából, Tirünszből idehozott festmények díszítik, közülük különösen megragad bennünket a *Kocsizó asszonyok* képe. Hasonló stílusban készült, mint a *Bika akrobatával* vagy a *Hölgyek a stadionban*, amelyek a krétai Knósszoszban feltárt Minósz-palotából származnak. Színeiket harmincöt évszázad sem tudta megfakítani...

A mükénéi terem két oldalán Görögország görögök előtti korából eredő leletek sorakoznak: thesszáliai kőfegyverek és idolkok az i. e. 4. évezred derekáról, s a kükládoki pompás márványszobrocskák, amelyek jelképes egyszerűségükkel és

szigorú stilizáltságukkal azt a benyomást keltik, hogy mai művészek, nem pedig az i. e. 3. évezredben élt elődeik munkái. Az archaikus alkotások termében a kuroszok és kórék (ifjak és leányok) nagy márványszobrai uralkodnak: testtartásuk s arcukon a mosoly merev. Egyébként ez az i. e. 5. századbeli mosoly az első, amellyel a szobrászatban találkozunk, jóllehet ezer évvel régebbi szobrokat is ismerünk Egyiptomból és Mezopotámiából. Mosoly ül a pireuszi kurosz arcán is, amely i. e. 530 körül készült, s a legrégebb ismert görög bronzszobor, valamint az úgynevezett *Rampin-lovas* arcán, amely i. e. 550 tájáról való, és az első ismert lovas szobor (torzója a Louvre-ba került fej másolatával kiegészítve az Akropolisz Múzeumban látható). Sőt ez a mosoly dereng az *Arisztion-sztélé* hoplitájának arcán is (i. e. 6. század vége), és ott az élet elvesztésén érzett szomorúságot, s egyben a katonai kötelesség teljesítéséből fakadó büszkeséget fejez ki. Arisztotelész szobrász e művének másolatát állították fel a görögök a marathóni csatában, i. e. 490-ben elesett őseik sírdombja fölé.

A klasszikus és a hellenisztikus kor kiállítási termeiben jobb, ha elfeledkezünk a megtekintésükre szánt időről. Az első nagy szobrászati alkotás, amelyre pillantásunk ráesik, az *Artemiszioni Zeus* életnagyságúnál nagyobb bronzszobra: i. e. 460 körül készült, és 1928-ban halászták ki a tengerből az euboiai Artemiszion-foknál. A görögök főistenét (régebbi értelmezés szerint Poszeidónt, a tenger istenét) abban a feszült pillanatban ábrázolja, amikor elhajtja a villámot (illetve Poszeidón a háromágú szigonyát). Nem tudjuk, mit csodáljunk jobban: a mesterien megformált testet vagy az arc feszült figyelmet tükröző kifejezését, minden apró részlet tökéletes kidolgozását vagy az összhatást. Olyan szobor ez, amely méltón képviseli Görögországot a New York-i ENSZ-palota bejárati csarnokában: másolata az első szovjet műhold modellje alatt áll. Hasonló csodálatot érdemel az *Antiküthérai ephébosz* és a *Marathóni ephébosz* eredeti bronzszobra az i. e. 4. század közepéről, amelyeket ugyancsak a tengerben találtak meg. A márványszobrok közül az első hely alighanem az i. e. 350 körüli időkből való, lélektanilag finoman megmunkált *Hügieia-fejet* illeti, vagy talán a valamivel fiatalabb *Ariadné-fejet*. Az Olümpiában talált *Éliszi Szatürosz* ökölvívó meggyőzően realisztikus fején kívül e művek egyikének sem ismerjük az alkotóját. Sok tucat továbbiét sem: nyilvánvalóan „átlagos művészek átlagos munkái” voltak. Ámde ugyanilyen névtelenek az olyan művek is, mint a *Méloszi Aphrodité* (*Milói Vénusz*) vagy a *Szamothrakéi Niké*, a Louvre két büszkesége...

Az ebben a teremben kiállított domborművek közül legnagyobb és legismerőbb az i. e. 430–420-as években készült eleusziszi tábla, amelyet egy Pheidiasz iskolájához tartozó művész készített, s *Démétért és Korét* ábrázolja a fiatal *Triptolémossal* (az eleusziszi király fiával, aki a gabonát kapta az emberek számára e két istennőtől). Mürón híres szobrának visszhangjaként itt láthatjuk az *Athéné és Marsziasz* plasztikus reprodukcióját az i. e. 1. évszázadban készült úgynevezett Finlay-vázán. A mítoszokból vett számtalan jelenet után legjobban talán két elveszett szobor talapzata ragad meg bennünket: i. e. 510, illetve 490 körül

készültek, és a Kerameikoson, Themisztoklész sáncaiban találták meg őket. Domborműveik pompás sportjeleneteket ábrázolnak, s még látható rajtuk a polikrómia maradványa. A régebbi szobortalapzat homlokzati oldalán két birkózót, egy távolugrót és egy gerelyvetőt látunk, bal oldalán két háromtagú csapatot labdajáték közben, a jobb oldalon pihenő atlétákat, amint egy macskával meg egy kutyával játszanak. Az újabbik talapzat oldalsó részeit harci kocsik és hopliták felvonulása díszíti, a homlokfalat pedig egy jelenet a gyeplabdamerkőzés őskorából. Egy másik sírdomborművön, amely i. e. 350 körül keletkezett, az *Iffjú labdával* látható. Egyik combjáról a másikra dobálja a labdát, szakasztott úgy, mint a mai labdarúgók edzés közben.

A síremlékekkel, szarkofágokkal, kispasztikákkal (s újra meg újra ékszerekkel) teli termék után egy lépcsőre jutunk, s az fölvisz bennünket az emeletre, amelyet csaknem teljesen a kerámiának tartanak fenn. Százával állnak itt az amforák, kratérek, rhütonok, minden rendű és rangú vázák, csészék, tálak, poharak stb., hogy belekápázzik az ember szeme. Az ami a színek és formák tarkasága ellenére valamennyi tárgyban közös, az a formai tökély és a tökéletes festés a csillogó máz alatt. A legrégebbi darabok díszítése geometrikus, az újabbaké figurális; ezek díszítése kezdetben feketealakos, később vörösalakos. A geometrikus rajzú vázákon többnyire temetési jeleneteket, temetési játékok képeit láthatjuk, a figurális díszítésű vázákon az élet, a mítoszok, a sport egy-egy mozzanatát. Nagyság és a festés művészi színvonala dolgában különösen a Panathénaiá-amforák tűnnek ki, ezekkel a Panathénaiá-játékok győzteseit jutalmazták. Az amforák egyik oldalán mindig Athéné istennő látható, a másikon egy-egy jelenet abból a sportágból, amelyben az illető versenyző győzött. Külön részlegben tekinthetjük meg a Théráról származó leleteket, köztük a falfestményeket, amelyeket első pillantásra meg sem tudunk különböztetni a krétaiaktól. Figyelmünket leginkább az *Ökölvívó fiúk* nagy freskója vonja magára: az i. e. 16. század derekán készült, nem sokkal a sziget tűzhányójának kitörése előtt.

Amikor a mintegy negyven múzeumi termet végigjárva leereszkedünk a földszinti átriumba, hogy oszlopai árnyékában rendet teremtsünk benyomásaink és élményeink között, egyszerre rádöbbenünk, hogy a görög szobrok, domborművek és vázaképek jó felerésze a sport köréből meríti témáját; így van ez a görög művészet többi gyűjteményében is Rómában, Párizsban, Londonban, Berlinben, Leningrádban s mindenütt másutt a világon, beleértve a távoli New Yorkot is. Az alkotások másik fele túlnyomórészt mitológiai tárgyú: az istenek és a hősök sportoló alakok, illetve, ha inkább a görögből, mint az angoltól átvett kifejezéssel akarunk élni: atléták.

Csakugyan: a görögök az isteneiket atlétáknak s az atlétákat isteneknek ábrázolták. Nincs ebben semmi túlzás, és ha állításunk bizonyosságát keressük az irodalomban, rájövünk, hogy ez nem is olyan eredeti gondolat. Nem is sportember, hanem egy olümpiai régész mondta ki már fél évszázaddal ezelőtt: Ernst Buschor.

Athénban mindeddig csupán az épületeknek és a képzőművészeti alkotásoknak szenteltünk figyelmet. Ideje, hogy ha Olümpiába készülve az antik Görögországra vonatkozó egyéb emlékeinket is föllevenítsük. Most a kőnél és ércnél maradandóbb emlékekre gondolunk, azokra, amelyeket a szavak ritmusából szőttek a költők, könyvekbe foglaltak a filozófusok, följegyeztek az útleírások és a sportnak szentelt kézikönyvek szerzői. S ezenkívül azokra, melyek a hajdani idők hagyományaként maradtak fenn Görögországban.

Aki az antik világot a mai tapasztalataival méri, minden bizonnyal meglepődve hallja e kiterőnk tervét. Mert ugyan mikor találkozik az ember korunk költészetében atlétikai küzdelmekkel és sportjátékokkal? Ezekről az összes újkori költő együttvéve sem írt annyi verset, még kevésbé olyan verset, mint Pindarosz egymaga. Milyen közömbösek a mai drámaírók a sportpályákon és az úszómedencékben, a tenispályán és a szőnyegen zajló küzdelmek drámaisága iránt! Ezzel kapcsolatban csak egy dolog van, amire nem panaszkodhatunk: a riportok tömege. De milyen silány általában ezeknek az írásoknak a nyelvi színvonala, milyen minimális szókincs is elég a napi sajtó sportrovatának megtöltéséhez!

A régi görögök költészetének az atlétikai verseny és a sportjáték szüntelenül jelen levő és változatos témája volt; ahol pedig nem témaként jelentkezett, ott legalább a hasonlatok és metaforák forrása. Homérosz, Görögország és Európa legrégebb költője például az *Ilíász* huszonharmadik énekében összesen hatszáznegyven sorban énekl meg azokat a játékokat, amelyeket a hős Akhilleusz rendezett elesett barátja, Patroklosz tiszteletére; az *Odüsszeia* nyolcadik énekében százötven sort szentel a phaiákok boldog szigetén lezajlott sportjátékoknak. Az előbbi versenyeken az egész görög sereg legkiválóbb daliái küzdöttek, elsősorban királyok és királyok fiai, mégpedig nagy értékű díjakért; kocsihajtó versenyben, ökölvívásban, birkózásban, futásban, lándzsavívásban, korongdobásban, dárdavetésben és nyíllövésben mérték össze erejüket (a nyíllövés célpontja egy árbocfához fonállal hozzákötött galamb volt). A phaiákok szigetén futás, ugrás, birkózás, diszkoszvetés és ökölvívás voltak a versenyszámok. Odüsszeusz beállt a versenyzők közé, hogy bebizonyítsa, nem afféle „sokpadu bárkával siető utazó” ő, „ki csupán haszonért jár, és rakományra ügyel, csak az árút tartja eszében, meg rablott vagyonát”... Szophoklész az *Elektrában* kis híján száz verssorban írja le a delphoi kocsihajtó versenyeket, amelyeken úgymond, meghalt Oresztész, Agamemnón fia és halálának megbosszulója. Pindarosz az *Epinikionok* négy könyvét írta az olümpiai és más játékok győzteseinek tiszteletére; ma már ismeretlen számú verset írt ugyanerről a témáról elődje, Szimonidész és kortársa, Bakkhülidész. Az atlétikai versenyek talán egyetlen mitológiai történetből sem hiányoznak. Héraklész és Thészeusz föllép mint birkózó, Perszeusz mint diszkoszvető, Polüdeukész mint ökölvívó, Apollón futásban versenyez Hermésszel stb. Hasonló jellegű megjegyzés, a változatosság kedvéért ezúttal az úszásról, Héró és Leandrosz szerelmi históriájából sem hiányzik, amelyet Múszaosz dolgozott fel az i. sz. 5. században „a régi görög költészet utolsó virágkora” idején.

Olvassuk el, hogyan írja le Homérosz az i. e. 9. században a futóversenyt.

*Rendbe földálltak ezek, s a határt kijelölte Akhilleusz.
Korláttól indult a futásuk: gyorsan előre
tört Oileusz fia s isteni hős Odüsszeusz a nyomában
szállt szorosan, miní jólövezett asszony kebelének
fut szorosan közelében a cséve, ha fürge kezével
jól huzogatja az orsószálat irányba, s a melle
mellé vonja: Odüsszeusz ennyire szállt közelében:
nyomba taposta nyomát, mielőtt por fellege füstölt.
És a fejére lehelt neki folyton a fényes Odüsszeusz
száguлдás közben: kiabáltak az összes akhájok,
buzdítván Odüsszeuszt, a futót, diadalra igyekvőt.*

Vagy lássuk az ökölvívást:

*Így felövezkedtek s kikerültek a kör közepére;
izmos két kezüket tüstént egymásra emelték,
estek is egymásnak, súlyos kezük összevegyült ott;
rettentőn recsegett állcsontjuk, ömölt a veríték
minden tagjukról: támadva rohant nagy Epeiosz,
arcon-ütötte a körbe-lesőt, s az nem maradott ám
állva soká: megroksadt mind sugaras deli tagja.
Mint Boreász rohamában a hal felszökken a sásos
part fele, majd a sötét hullám újból beborítja:
így szökkent fel a már leütött: de a büszke Epeiosz
megfogván a kezét, fölemelte: s a drága barátok,
kik körben vártak, kivezették: ment rogyadozva,
böven köpte a vért, feje féloldalra hanyatlott;
majd meg a kábultat távolra vezetve letették...*

Így folytathatnánk tovább, de már csak Szophoklész néhány sorát idézzük, amely úgyszólván iskolapéldája lehetne a sportriportnak. Képzeljük magunk elé a széles mezőt a Kriszai városánál kéklő tengeröböl és a Parnasszosz sziklái között, a nézők ezreit, a homokkal felszórt versenypályát s a rajthellyel szemben, a kanyarodóban a csillogó bronzoszlopot, a tíz pompás négyes fogatot a hosszú fehér tógába öltözött kocsihajtókkal.

*Rendben földálltak, mint ahogy versenybírák
e sorsukat kirázva rendezték a sort,
érckürti szavára szökkentek futásra és
lovát biztatva, gyeplőt rázva, mindegyik*

*előretört: a pálya megtelt gördülő
 szekerű kerék zajával, fölfelé röpült
 a por; mind egy csomóba csörtet, ostorát
 egy sem kiméli, vágyik hátrahagyni mind
 a társa tengelyét és tomboló lovát.
 S a versenyző vitézek vállát s a kerék
 küllőit a lovak tajtéka lepte be.
 És ő a végső oszlopot surolva a
 kerékagyával, mindig a jobb szélső csikót
 engedte futni és a balt fékezte meg.
 Először egyvonalonban szállt a tíz szekér;
 aztán az ainián férfit gyors ménei
 megbokrosodva elragadták, és mikor
 hat vagy hét fordulót futottak, homlokuk
 a Barkéből való szekérnek ütközött.
 És most ez egy baj folytán mind a két szekér
 széttört, egymásba omlott, és a krízai
 mező szekér-romokkal telt meg mindenütt.*

Korunk embere, aki az antik filozófusokat csak az újkori filozófusok írásaiból s az általuk kiválasztott idézetekből ismeri, általában nem is sejti, hogy ezek a régi filozófusok milyen sok helyet szenteltek műveikben az atlétikának és a sportnak. Platón például *A törvényekről* hetedik könyvében a bal kéz elhanyagolását panaszolja az olyan sportágakban, mint a korongdobás vagy a dárдавetés. Másutt Szókratész szájába adva a szót, bírálja a hosszú távú futást, „mivelhogy az elformátlanítja a testet, ugyanis a futók lábikrája megvastagszik, a válluk pedig szűk marad”. Arisztotelész a *Politika* nyolcadik könyvében külön fejezetet szánt a testedzésnek. „A test fejlesztését korábban kell elkezdni, mint az értelmi képességet”, írja, ami, filozófusról lévén szó, meglehetősen figyelemre méltó nézet. Ugyanakkor óva int a fiatal ember túlzásba vitt edzésétől, „mert az káros hatású, miként meggyőzően bizonyítja az a tény is, hogy az olümpiai győztesek jegyzékében mindössze két vagy három olyan nevet találunk, amelynek viselője férfiként és fiúként egyaránt győzött, ugyanis az ifjúkori természetellenes edzéssel kimerítette erőit”. Életművéből, amely terjedelem dolgában túltesz mindazon, amit egy filozófus valaha is leírt (az ókori adatok szerint 14 842 harmincsoros oldalra rúg), három könyv is szól az atlétikáról és a játékokról. Ezek egyikében, amely *Az olümpiai győzelmek* címen ismert, felülvizsgálta az olümpiai győztesek jegyzékét, és kiegészítette a maga koráig, vagyis az i. e. 4. század utolsó harmadáig. Csak mellékesen jegyezzük meg: az első effajta jegyzéket ugyancsak egy filozófus állította össze, mégpedig az éliszi Hippiasz i. e. 400 táján. Arisztotelész jegyzékét mintegy száz évvel később kiegészítette a kürénéi Eratoszthenész alexandriai tudós,

a ma használatos naptár megalapítója. Az i. sz. 2. század közepéig azután a trallészi Phlegón egészítette ki a jegyzéket *Az olimpiászok* című könyvében.

A görög írók maguk is jártasak voltak a sportban. Plutarkhosz például a birkózásról szólva felsorol néhány fogást, amelynek mibenlétét nem sikerült pontosan megfejtetni. Természetesen otthonosak voltak a sportban az orvosi munkák szerzői is, köztük elsősorban Galénosz, egészen az újkorig Európa legnagyobb orvosi tekintélye, aki i. sz. 163-ban kezdte meg működését mint „sportorvos” a kisázsiai Pergamonban. Ugyanez elmondható a szakkönyvek szerzőiről is; a testgyakorlásról, a birkózók felkészüléséről, a versenyllovak idomításáról stb. írt műveiknek azonban többnyire csak a címét, legföljebb néhány töredékét vagy részletét ismerjük. Az ilyen nemű irodalomból teljes egészében csupán az i. sz. 2—3. században élt athéni Philosztratosz kis könyve, *A gimnasztikáról* maradt ránk; ez a kis írás fontos, más forrásokból nem ismert adatokat tartalmaz az egyes sportágakra és az edzési módszerekre vonatkozóan. A sport iránti érdeklődés Philosztratosz más műveiben is visszatükröződik, például *A tüanai Apollóniosz életrajzában* (egy újpitagoreus filozófusról van szó), főképpen pedig a *Képek* című könyvében.

A görög betűkkel írt írásművek közül már csupán Pauszaniasz *Görögország leírása* című könyvét említsük meg. A szerzőről mindössze annyit tudunk, hogy valószínűleg Kisásiából, talán Lüdiából származik, az i. sz. 2. században élt, s minden bizonnyal a világ jókora darabját bejárta. Az ő idejében Görögország már háromszáz év óta római uralom alatt volt. Pauszaniasz tehát elhatározta, hogy leírást ad az ország dicsőbb múltjának emlékeiről, már amennyiben még álltak, s elhatározását úgy valósította meg, hogy előfutára lett minden „bedekkernek”, turisztikai kézikönyvnek. Némely kritikus a szemére veti, hogy nem nyergelte meg a Pegazust, hanem inkább a Rosinante húzta taligán döcögött, de mi hálásak vagyunk neki érte. Lépésről lépésre, nyitott szemmel, az akkori tudománytár fegyverzetének legjavával felszerelve keresztül-kasul bejárta egész Görögországot, és pontosan följegyzett mindent, amit látott, és amit megtudakolt. Igaz, hogy leírásai nem tündökölnek színességgel, nélkülük azonban a görögországi romok nagy része labirintus, a megértéshez való kulcsot nélkülöző rejtély volna számunkra. Tíz könyve közül kettőt szentelt Élisznek, s e két könyv ötvenhárom fejezetéből negyvennégyet közvetlenül Olümpiának. Két utalásából arra következtethetünk, hogy ezeket valószínűleg i. sz. 174-ben írta. Pauszaniasz művét utazásunk közben állandóan a zsebünkben hordjuk majd: csak az ő adatainak fényében láthatjuk Olümpiát olyannak, amilyennek időszámításunk első századának s a korábbi századoknak embere látta.

De ne szorítkozzunk csupán a sporttal, illetve a közvetlenül olümpiai témával foglalkozó művekre vagy utalásokra. Minél nagyobb látószöveget választunk, annál jobban megértjük, miért vált Görögország a sport és a sportversenyek szülőföldjévé, miért fejlődtek ki ezekből a viadalokból olyan versenyjátékok, amelyeket azután

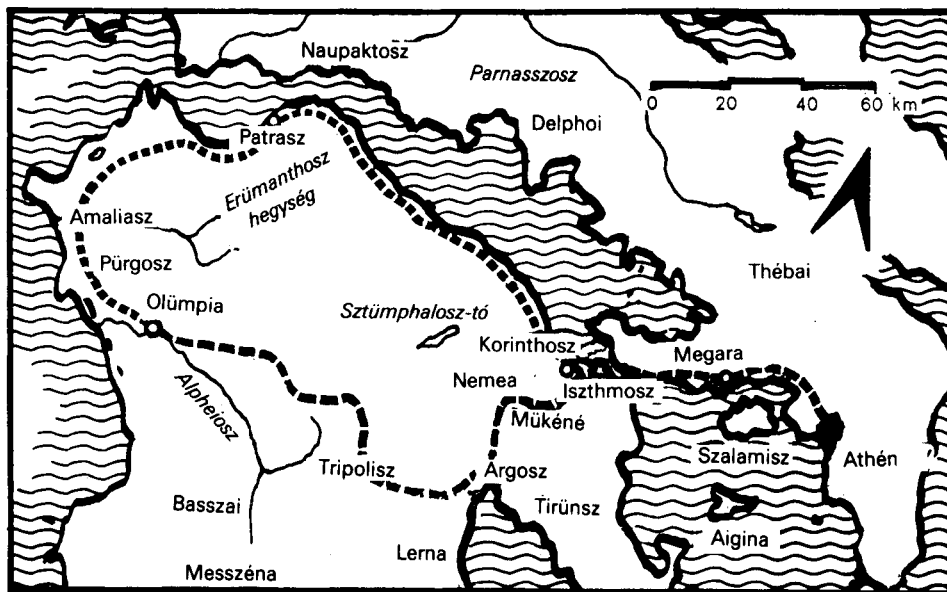
ezer éven át szünet nélkül megrendeztek . . . Mert hogyan férközhetünk hozzá jobban az akkori emberek szívéhez, mint a költők művein keresztül, kiknek a segítségével tárhatjuk fel jobban gondolataikat, mint a filozófusokéval, honnan tudhatnánk meg többet közös vágyaikról s vágyaik megvalósításának útjairól (és akadályairól), mint a politikai vezérek írásaiból? Ki árul el nekünk többet az akkori görögök dicső és kevésbé dicső napjairól és hétköznapi életéről, mint tulajdon történetíróik?

De nem kell megelegednünk a régi Görögországból származó forrásokkal, bármily bőségesek is. A régi Görögország tekintélyes része fennmaradt s ma is él az új Görögországban. Látjuk ezt az emberek arcán, akik közül sokan modellt állhattak volna a parthenóni reliefek alkotóinak, halljuk a nyelvükben, amely a homéroszi görög mai fejlődési szakasza, olvassuk az írásukban, amely ugyanaz, mint az olümpiai romok feliratai, érezzük a lelki alkatukon. Az antik hagyományok itt elevebben élnek, mint általában képzeljük, s gyakran e hagyományok segítségével értjük meg, mi az, ami a korok hordaléka alatt rejtőzik. Semmit sem változtat ezen az a tény, hogy az újkori olimpiai játékokon a görög zászlót már hosszú évek óta csupán az ünnepélyes felvonulás élén látjuk, s csak igen ritkán a győztesek árbocán. Roppant csábító ennek a „belülről való megértésnek” az útja, ám ugyanakkor teli van torlaszokkal és kátyúkkal, ráadásul sorompókkal is, amelyek csak görög nyelven mondott jelszóra nyílnak fel. Athéni körsétánk után azonban máris járhatóbbnak látszik.

Ami a most előttünk álló utat illeti, az a szó eredeti mai értelmében is aszfaltozott. Az egyetlen sorompó annál a bódénál mered elénk, amelyben az autópálya-használati díjat szedik.

Még Athén területén, a Peloponnészosz felé vezető országúton, kurta pihenőt kell tartanunk Szent Trüphón templománál. Nincs rajta semmi különös, legfeljebb az, hogy e szent neve ógörög nyelven „Kicsapongót” jelent. Ámde a templom azon a helyen áll, ahol Akademosz hős sz hajdani ligete zöldellt, s erről a ligetről kapta nevét az a filozófiai iskola, amelyet Platón alapított itt valószínűleg i. e. 387-ben. Ez az Akadémia több mint kilencszáz évig működött, amivel egyetlen akadémia vagy egyetem sem dicsekedhet; csak i. sz. 529-ben oszlatta fel Arisztotelész Lúkeionjával együtt Justinianus császár. Az itt álló olajfák azoknak a szent olajfáknak az utódai, amelyekből a Panathénia-játékok győztesei számára préselték amforákba az olajat. A jobbra emelkedő Kolónosz-domb, ma Athén egyik negyede, a mítoszok korában a bosszúállás istennőinek, Erinnüszeknek a ligete volt. Benne vett búcsút az élettől s lépett be Hadész alvilági birodalmába a boldogtalan Oidipusz, Thébai egykor hatalmas királya.

Két vagy három kilométer után áthajtunk a Képhiszosz hídján; a folyócska istene az egyetlen, aki máig is ott áll a Parthenón keleti oromzatán. Közvetlenül a híd után ismét meg kell állnunk: itt van a Daphné Kolostor, zárándokhagyományát

Utazás Athénből Olümpiába. Iszthmoszt elhagyva két útvonal között választhatunk: az északi a Korinthoszi-öböl mentén, a déli a Peloponnészoszon keresztül vezet

felújította az autókemping meg az őszi szüreti ünnepség. A kolostortemplom az i. sz. 5. századból származik, s még a törökök előtt elpusztították a keresztes hadak; mindezek ellenére megmaradt a bizánci „aranykorban”, azaz a 11. században készült mozaikdíszítésének nagy része. A kolostor udvarán és a környéken babérfanő, és nem véletlenül: Daphné nimfa változott babérfává, hogy megmeneküljön Apollón isten szerelmi ajánlatai elől. Erósz, a szerelem istene ugyanis szereleműző nyílát lőtte a nimfába, így állva bosszút Apollónon, amiért az gúnyt űzött az isten aranytegezből. Daphné hát inkább fává változott, mint hogy elfogadja az istenek legszébbikének szerelmét. Apollón kénytelen volt megelégedni a fa ágaival, s azzal koszorúzta a fejét. Ezért kaptak később babérkoszorút az ő tiszteletére Delphoiban rendezett játékok győztesei.

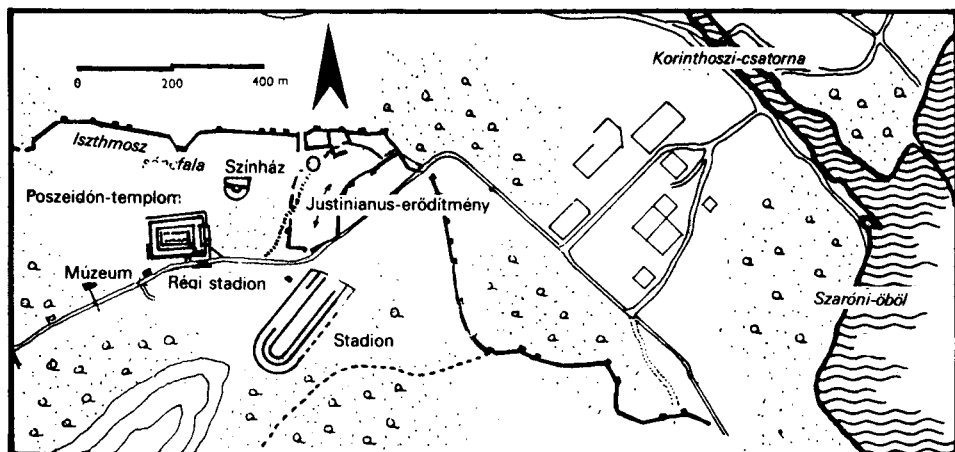
Az autót nagy ívben kanyarodva kisebb fennsíkra visz fel bennünket, s ekkor megcsillan előttünk a szárazföldet Szalamisz szigetétől elválasztó tengeröböl tükre. Az öböl kék vize lett a temetője Xerxész perzsa király világhódító terveinek; Xerxész hatalmas hadsereg élén betört Észak-Görögországba. Leónidasz király és a hős spártai harcosok holttestén keresztül hadseregével áthömpölygött a Thermopülai szoroson, és Athént egyenlővé tette a földdel. I. e. 480 őszén ebbe az öbölbe csalogatta be Themisztoklész athéni államférfi és hadvezér Xerxész ezer hajóját, s itt szánta rá magát háromszáz hajójával Görögország és egész Európa egyik legnagyobb jelentőségű csatájára. „Szám szerint biztosan fölényben volt a tengeren

a barbár”, írta a csata egyik résztvevője, a drámaíró Aiszkhülosz. „A támadást athéni gálya kezdi el: egy türoszi hajó oromtornyát töri porrá — más gálya csőre más hajóba fúr. Kezdetben még helytállt a perzsa áradat, de a szorosban feltolult a sok hajó, már egy se tud a más baján segíteni; bronzcsőr ütéseikkel egy a másikat horpasztja; törnek evezőik rendei; nagyon is nem bolondul jöttek körbe rájuk a hellének hajói; sorra felborul sok nagy hasú hajó, tengert se látni már a roncsoktól, elvérezők hulláitól. A parti szirtek holttetemmel rakva mind. Ami hajó a perzsa hadból fennmaradt, fut kapkodón evezve rendezetlenül.” Nem is álltak meg, csak Ázsiában, ahol aztán a görögök i. e. 479-ben a Plataia-foknál vívott győztes csata után ismét a tenger fenekére küldték őket.

Arra a dombra, amelyen hajdan Xerxész főhadiszállása és aranytrónusa volt, nem mehetünk föl: katonai övezet. S mialatt azon töprengünk, vajon az evezővel hajtott bárkák korának stratégiailag fontos helyei miért fontosak az atommeghajtású tengeralattjárók korában is, öt magas oszlop bukkan fel előttünk. Csakhogy ezek nem az eleuszi szentély maradványai, hanem a helybeli alumíniumkohó kéményei. A szentély a Déméternek, a föld termékenysége istennőjének és leányának, Korénak (Perszeponénak) szentelt tavakon túl rejtőzik. Romjaiban is impozáns épületegyüttes. A Telesztérionnak nevezett legnagyobb épületben, amelynek alaprajza 54×52 méter, a beavatottak számára titokzatos misztériumokat tartottak, amelyek szavalatokból és Déméter életéről szóló drámai előadásokból álltak. A beavatottak hitték, hogy haláluk után új életre támadnak egy másik emberben, miként a növény is új életre kel az új magban, a nem beavatottak azonban mindörökké az alvilág mocsarában fognak feküdni. E szertartásoknak és a szentélynek csak a halál utáni életéről szóló új tanítás, a kereszténység vetett véget, amely Júdeából hatolt be Hellaszba.

Eddig mindössze húsz kilométert tettünk meg Athéntől. További húsz kilométer után az úton feltűnik előttünk a megarai kijárat; ez a hófehér kis város két áttellenes dombtetőn fekszik. Szinte hihetetlen, hogy egy olyan város, mint Isztambul, azaz Konstantinápoly, amelyet eredetileg Bizáncnak hívtak, Megarának köszönheti születését: a megarai Büszasz alapította az i. e. 7. század derekán... Most már megállás nélkül folytathatnánk utunkat az Iszthmoszra, azaz a Korinthoszi-földszorosra, persze ha nem akarnánk időnként elgyönyörködni a Szaróni-öbölben, amely holmi turisztikai propagandaфильmből kivágott részletre emlékeztet. No meg itt szinte minden talpalatnyi földnek megvan a maga története: ezt az utat írta be a mítoszokba a hős Thészeusz, mielőtt megölte a knósszoszi labirintusban Minótauruszt, a szörnyet, és athéni király lett.

Nem sokkal Megara után tör az ég felé a Kali Szkalának nevezett szirt: itt élt a Szkeirón nevű rabló, aki egy rúgással a tengerbe taszította áldozatait. Megpróbálta ily módon Thészeuszt is elpusztítani, de mielőtt belerúghatott volna, maga repült át a hős háta fölött; a többiről már gondoskodtak a cápák (azóta már kipusztultak). Eleusisz mellett ölte meg Thészeusz Kerküön óriást, aki mindenkit, aki az útjába vetődött, arra kényszerített, hogy életre-halálra megbirkózzon vele. Attika határán,

Iszthmosz, sorrendben a harmadik összgörög versenyjátékok színhelye

a Képhiszosz mellett azután megölte Damasztész rablót. Ez a Damasztész, ismertebb nevén Prokrusztész — azaz kinyújtó —, házába hívta a vándorokat, pihenjék ki fáradalmaikat az ő ágyában. Ha azután lábuk lelógott az ágyról, levágta, a kis termetűeket pedig addig nyújtóztatta, csontokkal, forgókkal mit sem törődve, amíg testük végig nem érte az ágy hosszát. Thészeusz megragadta a rablót, rádobta legendássá vált ágyára, s minthogy lelógott róla a feje, egy kardcsapással lenyisszantotta. Az Iszthmoszon összetalálkozott egy másik rablóval, Szinisszel, aki különleges kegyetlenséggel végzett áldozataival. Hozzáköötözte őket két földig hajlított fenyőfa csúcsához, azután elengedte a fákat, mire azok hirtelen visszapatlantak és szétépték a szerencsétlent. Thészeusz nehéz küzdelemben legyőzte Sziniszét, és ugyanúgy bánt vele, mint ő az áldozataival. Ezt a győzelmét különösen sokra becsülte: emlékezetére játékokat alapított az Iszthmoszon, amelyek hír és dicsőség dolgában vetekedtek a delphoi és az olümpiai játékokkal.

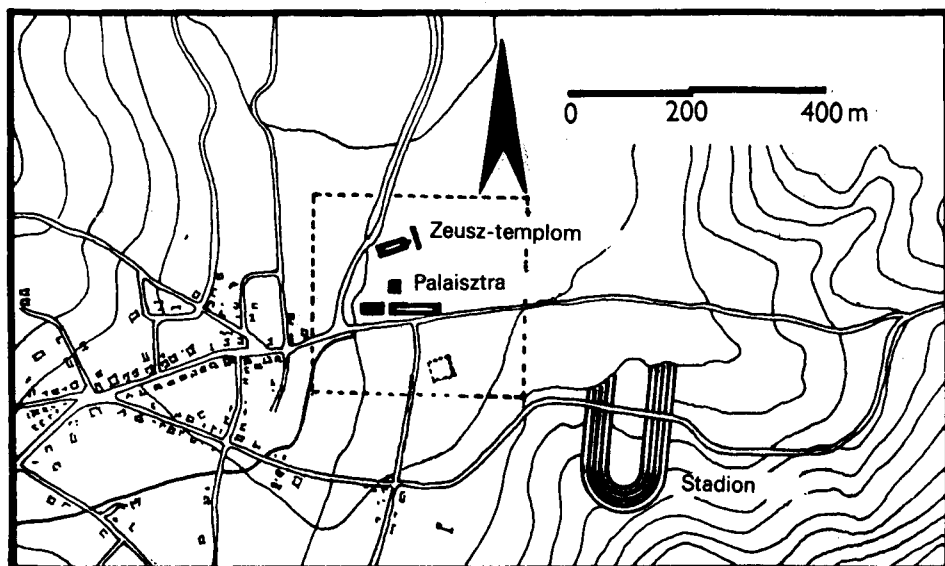
Azt Iszthmoszi Játékokat a Korinthuszi-földszoros másik felén rendezték, az Iszthmosz nevű tengerparti falucska mellett. Emberemlékezet óta ott állott Poszeidón temploma; az i. e. 475-ös tűzvész után felújították, napjainkra azonban csaknem nyomtalanul eltűnt. A templom délkeleti sarkánál kezdődött a régi stadion, ebből megtalálták a kőlapokból kirakott rajthelyet a rajtberendezés hagyta nyomokkal. Az új stadion, amelynek ülőhelyei Pauszanasz szerint márványból készültek, a tengerpart közelében, egy kisebb lapos völgyteknőben feküdt; feltárták belőle az egész 181,2 méter hosszú futópályát és a nézőtér egy részét. A játékokon kívül ez a stadion még két jelentős eseménynek volt a színhelye. I. e. 336-ban itt kiáltotta ki magát Makedóniai Sándor a Perzsia ellen felállított görög hadak főparancsnokává, majd i. e. 196-ban itt hirdette ki Flaminius római konzul a görög államoknak a makedón uralkodóktól való függetlenségét. I. sz. 63-ban ráadásul

„Görögország függetlenségét” is Iszthmoszban hirdette ki Néró. Hanem ezt éppolyan komolyan vették, mint Néró énekes minőségben való fellépéseit az ottani színházban. És történelmi szempontból ugyanakkora volt a jelentősége.

A hat és egynegyed kilométer széles Korinthuszi-földszorost átvágó csatorna nyílegyenes, mintha egy geológus kése vágta volna. Az 1882–1893-as években ásták úgyszólván azon a vonalon, amelyet Nérónak javasoltak a mérnökei. Helyenként a kövezett vontatópályát (*diolkoszt*) követi, amelyen már az i. e. 7. században szállítottak hajókat és árut hatalmas talpfákon a Szaróni-öbölből a Korinthuszi-öbölbe és fordítva. A Pireuszról Nápolyba vivő hajóutat a felére, pontosabban 185 tengeri mérföldről 95 tengeri mérföldre csökkentti, és a Peloponnészoszt valódi szigetté teszi, miként azt görög neve is mondja: *Peloposz nészosz*, „Pelopsz szigete”. A csatornán átívelő vashíd Korinthuszba visz.

Korinthusz eleven, pezsgő város, amely több mint háromezer évvel ezelőtti alapítása óta nemegyszer túlélte halálát, ezért is tartják alapítójának Sziszüphosz királyt, aki túljárt a halál eszén. A mai Korinthusz a „legújabb”: az előbbi helyén keletkezett, amelyet 1928-ban földrengés pusztított el. Az volt az „Új-Korinthusz”: a maitól mintegy öt kilométerre feküdt, s a vizigótok pusztították el 395-ben; ez i. e. 44 óta állt fenn, akkor alapította Caesar, kárpótlásul azért, mert a római légiók elpusztították a „régii Korinthuszt”. Ezt az eredeti Korinthuszt i. e. 146-ban Mummius konzul tétette egyenlővé a földdel, hogy így büntesse a görögöket, amiért föl merészelték kelni függetlenségük védelmében. „A rómaiakat becsülni akarjuk mint barátainkat, ámde nem akarunk engedelmeskedni nekik mint urainknak!” — jelentette ki akkor a korinthuszi népgyűlésen az akháj szövetség sztratégosza (főparancsnoka), Kritolaoosz; csatát vesztett, s az életével fizetett büszkeségéért. Utóda, Diaiosz, az iszthmoszi csatában ugyancsak vereséget szenvedett, s a római szenátus ugyanarra a sorsra ítélte Korinthuszt, mint amivel Karthágót sújtotta. Mummius több mint negyedmillió embert hurcolt rabszolgaságba a városból, kirabolta, majd olyan tökéletesen megsemmisítette, hogy ennél nagyobb pusztítást egy atombomba sem hagyhatott volna maga után. Egyedül Apollón templomát kímélte meg, Görögország egyik legrégibb templomát: hét oszlopa ma is áll, a hajdani borzalomtól gyászba dermedve. Egyébként a városból, amely „a dórok büszkesége” és „az antik kor Párizsa” volt, csupán romtenger maradt: feltárásán kis híján száz év óta dolgoznak a régészek, s még mindig nem értek a végére... Korinthusz megsemmisítése az ókori Görögország függetlenségének végét jelentette. De nem a halálát: attól megmentette kulturális fölénye, amely a történelem tragikus pillanataiban óriási segítség. „A legyőzött Görögország legyőzte a durva győztest”, állapította meg a római Horatius; és Görögország történetének további korszakát joggal nevezzük görög-rómainak, nem pedig római-görögnek.

Korinthusz után harminc kilométerrel, a belföld irányában, megállít bennünket egy, az országúton keresztben kifeszített lánc, itt ugyanis ezt használják vasúti sorompó helyett. A szőlőskertek közt megbújó kis állomásépületen görög betűs felirat látható, alatta nem hiányzik a latin betűs átírás: Nemea. A mítosz szerint itt

Nemea, sorrendben a negyedik összgörög versenyjátékok színhelye

Ölte meg Héraklész az embert, állatot pusztító rettenetes oroszlánt, amely rettegésben tartotta az egész vidéket. Állítólag kétszer akkora volt, mint a közönséges oroszlán, és a bőre sebezhetetlen. Minthogy tehát Héraklész a nyilaival semmire sem ment, elkábította a buzogányával, iszonyú küzdelem után bekergette a barlangjába, s ott pusztá kézzel megfojtotta. Győzelme emlékére versenyjátékokat alapított, s így Olümpia, Delphoi és Iszthmosz után Nemea lett a negyedik város, ahova egész Görögországból eljöttek az atléták, hogy összemérjék erejüket. A küzdőtér, a stadion egy völgyben volt az alatt a domb alatt, amelynek erdeiben a „nemeai oroszlán” élt. Ma a feltöltött talaj nagy részét, a futópályával és a bejárat alagúttal együtt, feltárták. Mintegy fél kilométerre északnyugati irányban terjedelmes épületek alapjai emelkednek ki a megműveletlen, köves földből, az egyik 86×20 méteres, ez valószínűleg a versenyzők szálláshelyeül szolgált. A hajdani dicsőség emlékeképpen, amelyet egyébként csupán a „Héraklész vére” nevű gránátvörös bor őriz, élénk tárnak Zeusz templomának romjai az archaikus időkben épült föld alatti kriptával. Három, helyben kitermelt mészkőből faragott dóroszlop ma is a helyén áll.

A sportpályák csekély maradványai meg a nemeai és iszthmoszi kis múzeumok láttán önkéntelenül felvetődik bennünk a kérdés: nem kellett volna-e Olümpia előtt inkább Delphoiba látogatnunk? Hiszen úgyis azt tanácsolják mindenütt, hogy akinek csak két napja van Görögországban, Athén után a másodikat szentelje Delphoinak. Oda képzeltek a régi görögök a világ közepét, ott halmozták föl a

művészet páratlan becsű kincseit, ott építettek Apollónnak szentélyt a világ talán leggyönyörűbb természetes díszletei között. A templom s a már nem működő jóshely fölött, egy fenyőfaligetben létesített stadion az összes stadion közül a legépebb állapotban maradt ránk.

Természetesen oda is elnézünk, hiszen a régi görögök ott rendezték az olümpiai versenyek utáni legjelentősebb játékokat.

Egyelőre azonban folytassuk csak utunkat Argoliszon át Arkadia hegyei felé; ha áthágunk rajtuk, elénk tárul Élisz smaragdszínű lapálya.

A két tenger választóvonalán fekvő Korinthosz számunkra is választút: a tengerpar-
ton futó patraszi autópálya helyett a hegyeken át Argoszba vivő országutat
választjuk. Csábít bennünket Görögország egyik legrégibb városa, a Mükéné és
Tirünsz romjaival dicsekedő „küklpszok országának” fővárosa, az a város, amely
szemléltatást megbékélt vele, hogy dicsőségének napja immár leáldozott.

Az „aranyló kincső Mükéné”, amelynek kincseit úgy megcsodáltuk Athénban,
eldugott, sziklás helyen fekszik Nemea és Argosz között félúton; az oda vivő bekötő
utat eukaliptuszfák kettős sora szegélyezi, melyek kérge terepszínű katonaruhára
hasonlít. Nem törnek ezek a fák büszkén a magasba, hanem kőmimikriben
összeolvadnak a környező hegyek kopár lejtőivel. Mükéné városa már a fekvésével
is igazolja elképzeléseinket arról a helyről, ahol a görög tragédiák legdrámaibb
jelenetei lejátszódtak. Itt uralkodott Atreusz király, aki a trónért folytatott harcban
megölte testvérbátyja, Thüesztész fiait, és testük darabjaiból iszonyú lakomát
készített az apának. Itt uralkodott Atreusz fia, Agamemnón, akit Trójából való
diadalmas hazatérte után meggyilkolt Aigiszthosz, Agamemnón feleségének, Klüta-
imnésztrának csábítója. Agamemnón és Klütaimnésztra fia, Oresztész itt dőfte
kardját áruló anyjának, apja gyilkosának mellébe . . . A mítoszok szerint Mükéné-
nek már a keletkezését is baljós előjelek kísérték: a hős Perszeusz alapította, miután
Argosz stadionjában balszerencsésen dobott korongjával agyonütötte tulajdon
nagyapját, Akriszioszt. Ámde mindig erősebb volt az összes többi várnál. Uralkodó-
jának, az egyébként gyöngé és gyáva Eurüsztheusznak volt kénytelen szolgálni a
legerősebb hős, Héraklész.

Ezek s az ezekhez hasonló mondák szemléltatást nem sokat ártanak Mükéné-
nek, épp ellenkezőleg. A város állandóan zsúfolva van emberekkel; megcsodálják
a ciklopszszáncokat, amelyeket az i. e. 16—14. században raktak durván megmun-
kált óriási kőtömbökből, az „Oroszlán-kaput” az európai földön készült első
monumentális domborművel, az akropoliszt azoknak az épületeknek csekély
maradványaival, amelyek először a dóroknak estek áldozatul az i. e. 12. században,
másodsor, még hozzá véglegesen pedig Argosz és Spárta i. e. 468-ban vívott
háborúja folyamán semmisültek meg. A legtöbb látogató mindig az ún. „kölapkör-
nél” szorong: Schliemann itt fedezte föl a helybeli uralkodók sírjait, amelyekben a
holttesteket a szó szoros értelmében beborította az arany. Jó száz éve már, hogy

Homérosz *Iliász*ával és Euripidész *Elektrá*jával a kezében eljött Mükénébe (1874), mégis szüntelenül halljuk a nevét minden elképzelhető kiejtéssel, itt éppúgy, mint a vár alatt, az óriási kupolasírokban, amelyek még a küklopszok barlanglakásaiként is túlméretezettek volnának. A legnagyobbik, a hagyományosan Atreusz kincsházának nevezett kupolasír 14,5 méter átmérőjű kör alapon 13,2 méter magasba nyúlik. Döbbsen áll meg benne az a látogató is, aki látta a római Pantheon kupoláját, amely azonban 15 évszázaddal fiatalabb.

Tirüsz vára Argoszon túl, attól mintegy 5 kilométerre fekszik, és híven vigyázza az Argoliszi-öböl utolsó nyúlványát. A „fekszik” helyénvaló kifejezés, jöllehet szokatlan dolog ez egy vártól: alacsony sziklán, narancsligetek között húzódnak meg a romok, s az országútról kis híján meg se látni, mert eltakarják őket a helybeli börtön falai. Pedig talán ez a legjobban megerősített vár a világon: sáncai helyenként elérik a tizenhét métert: nem magasságban, hanem szélességben, s a tenger felőli oldalon kazamaták sorakoznak benne, amelyek falát a legnagyobb kaliberű mai hajóágyú lövedéke sem ütné át (az illetékes szakértők szerint). Miként a mítoszokban áll, ezeket a sáncokat a küklopszok, a félszemű óriások építették, akiket Proitosz király hívott be Kisázsiaiból. A sáncok egy palota maradványait fogják körül, itt székelte maga Héraklész... A kutatások szerint, amelyeket ugyancsak Schliemann kezdett el, Tirüsz valamivel fiatalabb Mükénéénél. Másiklönben azonban minden tekintetben osztozott a sorsában, beleértve a dórok és az argosziak által történt elpusztíttatását is.

Hajdani dicsősége idején Argosz nevével jelölték az egész Peloponnészoszt; az akkor emelt épületek eltűntek a modern épületek alatt. Némi maradványok csupán a Larissza dombján kerültek elő; Argosz másik akropoliszán megakadályozza a feltárást a Bizánc korabeli (később frank, velencei majd török) erődítmény. Pauszanasz tizenhét templomot látott Argoszbán, ma csupán egyetlen templom néhány fala látható. De fennmaradtak a mesék és mítoszok: itt már Görögország görögök előtti lakóinak, a pelaszgoknak a királyai is építettek várat; ide menekült Danaosz király, Ió argoszi papnő és Zeusz főisten szerelmének gyümölcse, amikor fivére, Aigüptosz legyőzte és elűzte Líbiából; itt született Zeusz fia, Perszeusz, aki feleségével, Andromedával együtt máig fent tündököl a csillagos égen; innen indult Andrasztosz király a „heten Thébai ellen” néven ismert áldatlan háborúba, amelynek Aiszkülosz az egyik leghíresebb tragédiáját szentelte; itt uralkodott Diomédész király, aki nem félt az istenektől, sem a jóslatoktól, s még a háború istenét, Arészt is megfutamtította a trójai síkon; és tulajdonképpen itt keletkezett az első település, miután Inakhosz, a hasonló nevű argoszi folyó istene elvezette a tengerbe a vízözön vizét... A régészek itt találták meg az első görög telepések nyomait: az i. e. 19. század elejéről származnak. Utolsó leszármazottaik fegyverrel a kezükben haltak meg; tetemüket az i. sz. 19. század elején temette be a törmelék: Argoszt 1822-ben porrá és hamuvá változtatta az a hadsereg, amely Aigüptosz földjéről jött a törökök segítségére.

Argosz után merőben más jellegű táj tárul elénk. Itt már nem találunk várakat,

amelyek zabolátlan szenvedélyek s a trónért vívott véres testvérháborúk tanúi voltak, nem tanyáznak itt kegyetlen mitikus rablók, utunk nem visz olyan síkságok mellett, amelyek minden másodika történelmi jelentőségű csata színhelye volt. Igaz, harcoltak itt is: Mantinea mellett csapott össze például i. e. 362-ben a spártai-athéni egyesült hadsereg a thébaiak hadseregével; mint tudjuk, a csata az óriási veszteségek következtében mindkét fél technikai vereségével végződött, habár egyik is, másik is győztesnek jelentette ki magát. Mindazonáltal sokkal kevesebb volt itt az afféle becsület és dicsőség mezeje, mint Görögország egyéb részeiben. De hasonlóképpen kevesebb volt és kevesebb ma is itt az eke szántotta termőföld.

Arkadiának hívják ezt a vidéket. Hegyes-dombos, sziklás táj, szigorú, de nem zord, kietlen és régi, akár a Hold. Ha Attikában és Megarában a tenger búvölt el bennünket, itt a hegyek nyűgöznek le, pedig megszoktuk, hogy szépségüket a Tátra szépségével mérjük. Külléné, Erümanthosz vagy Melanón hegysége néhány tucat méterre kezdődik a tenger színétől, és több mint kétezer méterrel nyúlik fölébe, völgyein folyócskák, kis patakok csörgedeznek végig, vagy tavak tükre csillog. A ciprusok és a pálmák helyét itt bükkös, tölgyes lejtők foglalják el, fölöttük túlevelű fákkal benőtt hegyoldalak emelkednek, s legfelül sziklás, ritka fűvel borított legelők juhok és kecskék nyájait táplálják. Festői falucskák látszanak szétszórta a lankás hegyoldalakon, mintha csak a táj díszül volnának itt; a sziklákba vágott, a szakadékok felett köhidakon átfutó országutat kristályvízű források szegélyezik. A levegő áttetsző és tiszta, a szmog helyett gyantaillatot szívunk be, az égen nem zúg repülőgép, hanem sas kering némán. Az eszményített Arkadiába helyezték a bukolikus költők pásztordalaik színhelyét; ma is hallani a pásztorsípot s érezni az egyszerű vidéki élet báját. Ez a táj a raveli muzsika vagy Ravel *Daphnis és Chloé*jának hangulatát árasztja, csupán a vihar dübörög időnként, mint Beethoven zenéje.

Ne idealizáljuk Arkadiát: kövek közt általában nem idillikus az élet. Ámde a szegénység, amely öröktől fogva itt tanyázott, meg az a tapasztalat, hogy a hegyek csak alig megközelíthetők, szövetségese volt az itt lakó népnek. Segített kivédni a dór támadást, s mindig elvette a zsákmányra éhes ellenség kedvét. Így történt, hogy a Peloponnészosznak ezen az egyetlen területén fennmaradt a görög őslakosság a mükénéi (vagy a Mükéné előtti) időkből, nem esett áldozatul a dóroknak, s egészen a klasszikus korig megőrizte az állam kialakulása előtti törzsi szervezetét. Manapság már aligha tudnánk különbséget tenni az arkadiaiak és a többi görögök között, legfeljebb ha abban, hogy itt jobban ragaszkodnak a régi hagyományokhoz, és nem vették át az olyasféle civilizációs „vívmányokat”, mint a neurózis és a stressz. Nem nagyon érvényes itt a klasszikus „loptunk, lopunk, lopni fogunk” mondás sem. Az egyetlen, amit Arkadiában nem szabad szem elől tévesztenünk, az útkanyar, meg az a tanács, hogy hegyről lefelé arra a sebességi fokozatra kell váltani, amelyiket hegynek föl választanánk. Ámbár itt még a ciprusfák árnyékában pihenő temetőknek is megvan a maguk varázsa.

Az országút ugyanis mindjárt Argosztól vad serpentinekben kanyarog fölfelé;

a kanyarok a visszapillantó tükörben a Hüdra hurkainak látszanak, amelyek azóta maradtak itt, hogy Héraklész odalent Lernánál megölte és darabokra metélte a szörnyet. Így haladunk rajta — helyenként kétoldalt félelmetes szakadékbá pillantunk, helyenként egyáltalán nem látjuk az utat magunk előtt — egészen Tripoliszig, Arkadia fővárosáig; azon ritka helyek egyike ez, amelyekben nincs antik műemlék (csak az i. sz. 14. században keletkezett). Utunk továbbkigyózik Mantineián, Vitinán át Langadiáig, amelynek házikói olyan meredek hegyoldalban kapaszkodtak meg, hogy itt rendezhetnék a legközelebbi óriásműlesikló-versenyt (már ha esne errefelé hó). Az elágazás Tropeiába mutat: ott omladoznak annak a várnak romjai, amelyet Morea első bárója építtetett — így hívták ugyanis a Peloponnészoszt a velencei megszállás idején. Az elágazás után hasonló vad szerpentinekben ereszkedik utunk le egészen az Alpheioszig, s egy ideig követi a folyását . . .

Egyszerre feltűnik előttünk, méghozzá az első szélvédőn keresztül, a fényképekről és prospektusokból ismert kép: a stadion! Mögötte sűrű zöld növényzet; dór oszlopok villognak át rajta, aztán meg ión oszlopok.

Áthajtunk Argosztól számítva a tizenharmadik hídon, s kiszállunk.

Olümpiában vagyunk.

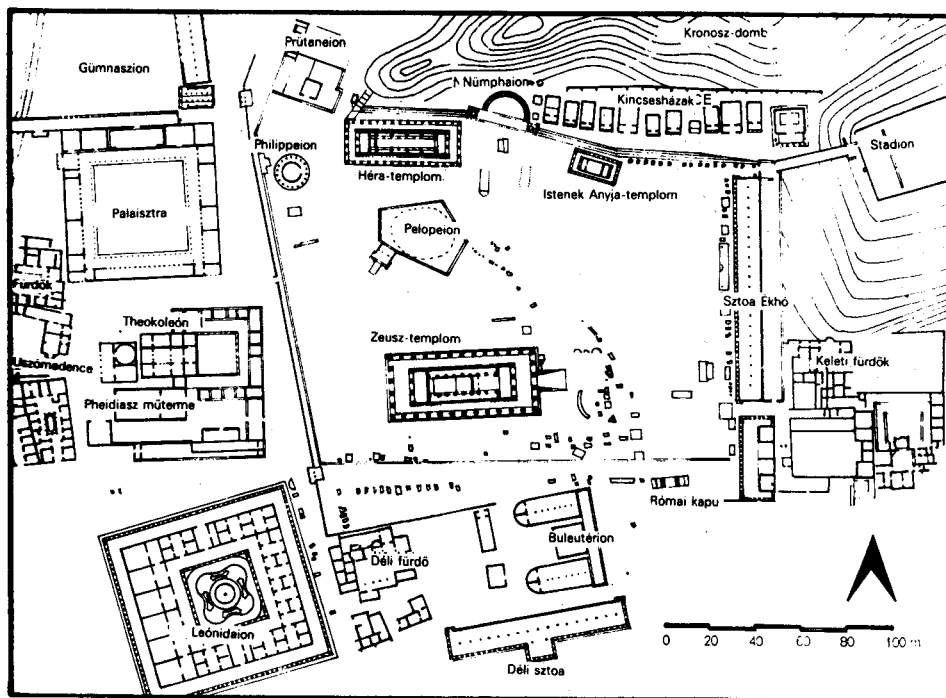
2. FEJEZET

Régészeti park a Kronosz-domb aljában

Kevés hely akad a világon, amely a történelem és a hagyomány jóvoltából oly mélyen bevésődött volna az emberiség tudatába, mint az az Olümpiának nevezett csöndes zug itt, a Kronosz-domb lejtői és az Alpheiosz folyó éles kanyarulata között.

A régi görögök számára Olümpia szent föld s a társadalmi érintkezés egyik legjelentősebb központja volt. Itt találkoztak a görögök négyévenként a fizikai rátermettség ünnepi seregszemléjén, amelyen a legjobbak legjobbjai versenyeztek az olajkoszorúért és az olümpionikosz címért — ez volt a legnagyobb dicsőség, amelyet szerintük egy földi halandó elérhetett. Ezrek és tízezrek érkeztek ide, gyakran hetekig, sőt hónapokig tartó út után, hogy nézőként részt vehessenek az emberi test erejének és szépségének bemutatóján. S mivelhogy a görögök a testkultuszt összekapcsolták az emberi szellem kultuszával, eljöttek ide a sportrajongókkal együtt a költők és a zeneszerzők is, hogy eldicsekedjenek a művészetükkel, a filozófusok és politikusok, hogy kifejtsék és megvédelmezzék nézeteiket, a festők és szobrászok, hogy kiállítsák alkotásaikat és ihletet merítsenek. S itt találkoztak a metropoliszok, vagyis anyavárosok képviselői az elődeik által alapított települések képviselőivel, valamint a különböző görög államok hivatalos küldöttei, hogy a játékok alkalmát kihasználva a kapcsolataikat érintő kérdésekről tárgyaljanak, és barátsági és békeszerződéseket kössenek. Olümpia így olyan helyé vált, amelynek talaján megerősödött a görög összetartozás tudata, bármennyire elválasztották is az egyes csoportokat a hegyek és tengerek, meg az eltérő érdekek, s az olümpiai sportünnepségek egyszersmind a görög világ legnagyobb kulturális és társadalmi eseményei lettek.

A görög források egybehangzó tanúsága szerint az olümpiai játékokat először i. e. 776-ban rendezték meg, utoljára pedig i. sz. 393-ban, azaz összesen 293-szor. Az elsőtől az utolsóig 1169 esztendő telt el, s ez tekintélyes idő: hosszabb, mint amennyi a frank birodalom bukásától, a kijevei hercegség keletkezésétől vagy Pribina nyitrai uralmától napjainkig telt el. Ezek voltak az első összgörög jellegű játékok, ezek örvendtek a legnagyobb tekintélynek az összes későbbi, olümpiai mintára keletkezett játékok közül, velük kezdődött a görög naptár. Olümpia nemcsak színhelye, hanem szülőföldje is volt a játékoknak, s Olümpiában született meg az ünnepségek legfőbb feltétele is: az általános, szent béke valamennyi görög állam között a játékokra való felkészülés idején és azok tartama alatt. Olümpia földjén, amely „közelebb van az éghez, mint a földhöz”, nem volt helye emberi viszálynak. Egyetlenegyszer sem fordult elő, hogy a játékok idején görög görögre kardot rántott volna, lett légyen az a versenyek résztvevője vagy néző. Az alatt a

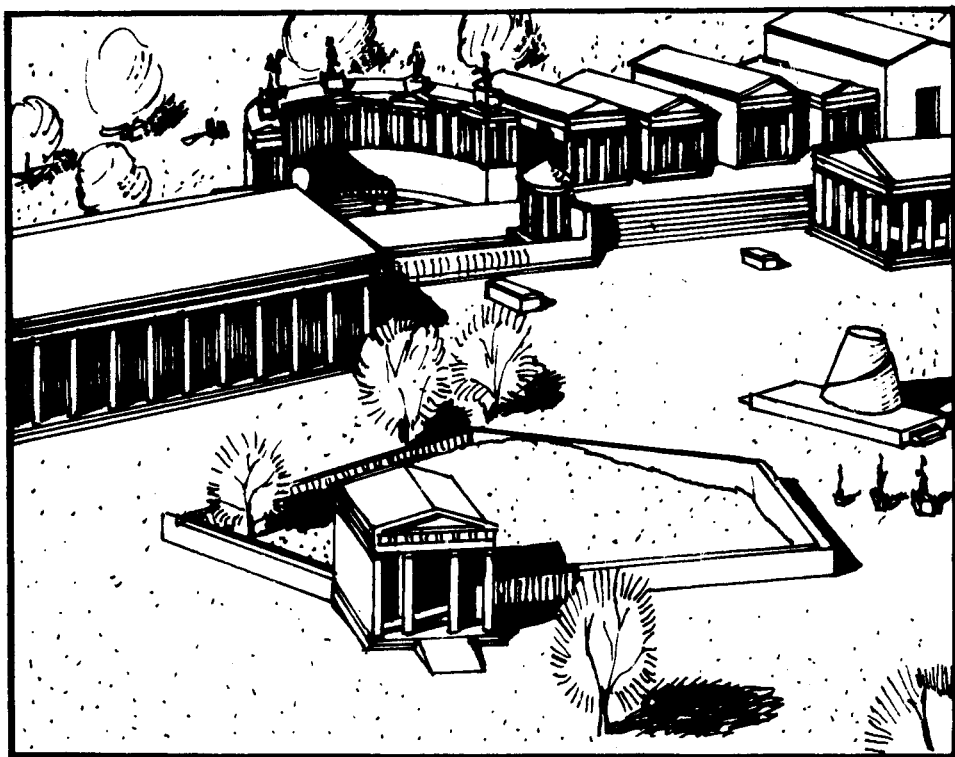

Olümpia. Az Altisz szent körzete és környéke

hosszú idő alatt, amíg Olümpia Olümpia volt, mindössze két ízben vonult át a földjén katonaság (i. e. 420-ban a spártai és az éliszi és i. e. 364-ben az arkadiai). De csak átvonult rajta, nem döntötte szerencsétlenségbe, nem fosztotta meg a béke szigete jellegétől.

Olümpiát a görögök Zeusz főisten birtokának tartották, nevét is az ő székhelyéről, a felhők fölé nyúló Olümposzról kapta. Magvát az Altisznak nevezett szent körzet képezte, amelyet templomok, oltárok, istenek és olümpiai győztesek szobrai, emléktáblák és kincsházak díszítettek. A szent körzet kerítésén kívül helyezkedtek el a sportlétesítmények: a stadion, a hippodrom, a tornatermek, az úszómedence. A köztük húzódó térségeken a játékok igazgatóságának épületei, a versenyzők és a különösen nagyra becsült vendégek szálláshelyei, fürdők és lakóházak álltak. Állandó lakása csupán néhány tucat embernek volt itt: papoknak és templomszolgáknak, felügyelőknek és hivatalsegédeknek, néha valami nagyobb megrendelésen dolgozó szobrásznak. A játékok idején azonban az egész környék megtelt élettel, s Olümpia nagy sátorvárossá változott.

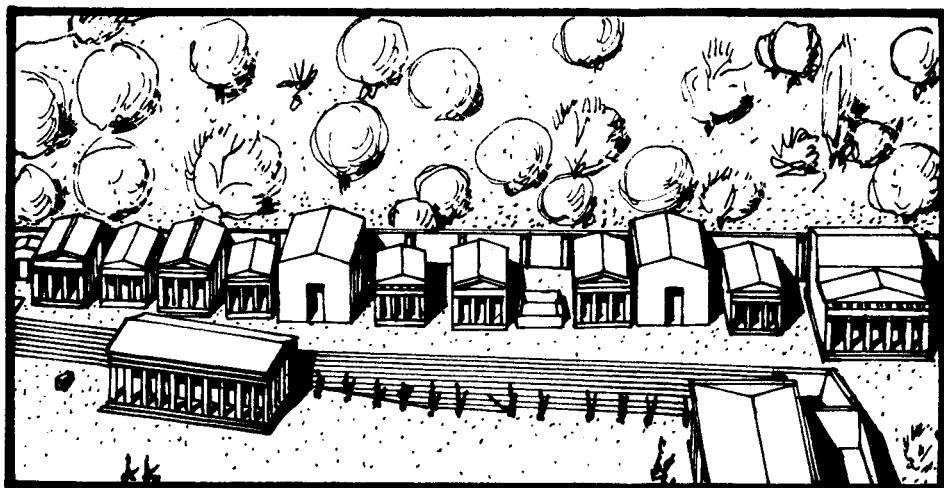
Manapság Olümpia a tudósok és turisták birodalma. Hajdani szent körzete s az Altisz környéke is az összes sportlétesítménnyel együtt romokban hever; a Kronosz dombja mögött húzódó völgyben azonban nemrég új emberi település nőtt

Az Altisz középpontja. Az előtérben Pelopsz sírja, jobbra a Zeusz-oltár, mögötte az Istenek Anyja-templom, balra Héra temploma. Háttérben a Nümphaion és a kincsházak terasza (rekonstrukció)

ki a földből. Nehéz eldönteni, minek tartsuk ezt az új Olümpiát: városnak túlságosan kicsi, falunak meg nagyon is városias. Tulajdonképpen két hosszú utca alkotja; a házak itt nem túl magasak, s a földszintet mindenütt boltok meg vendéglők foglalják el. A két hosszú utcából kisebb utcák nyílnak, s az ezekben sorakozó házak és szállodák mögött rétekre és ligetekre juthatunk. A helységnek van községi tanácsa és postája, megtaláljuk itt különböző bankok pénzváltóhelyeit, s bárhol parkolhatunk. A rendőrállomás lényegében tudakozó. A városka az átlagos turistaközpontoktól abban különbözik, hogy három múzeuma van. S talán még abban, hogy lakói — még inkább, mint Görögország más részein — úgy fogadják az idegen országokból érkezettet, ahogy vendéget és jó barátot szokás.

Lüsziasz athéni szónok időszámításunk előtt 338-ban „Hellasz legszebb helyének” nevezte Olümpiát. A turisták számára kiadott prospektusok és útikalauzok gyakran idézik a szavait, olykor a forrás megnevezése nélkül is. Ami állítása lényegét illeti, vitatkozhat róla az ember, mert hasonló, illetve más szempontból

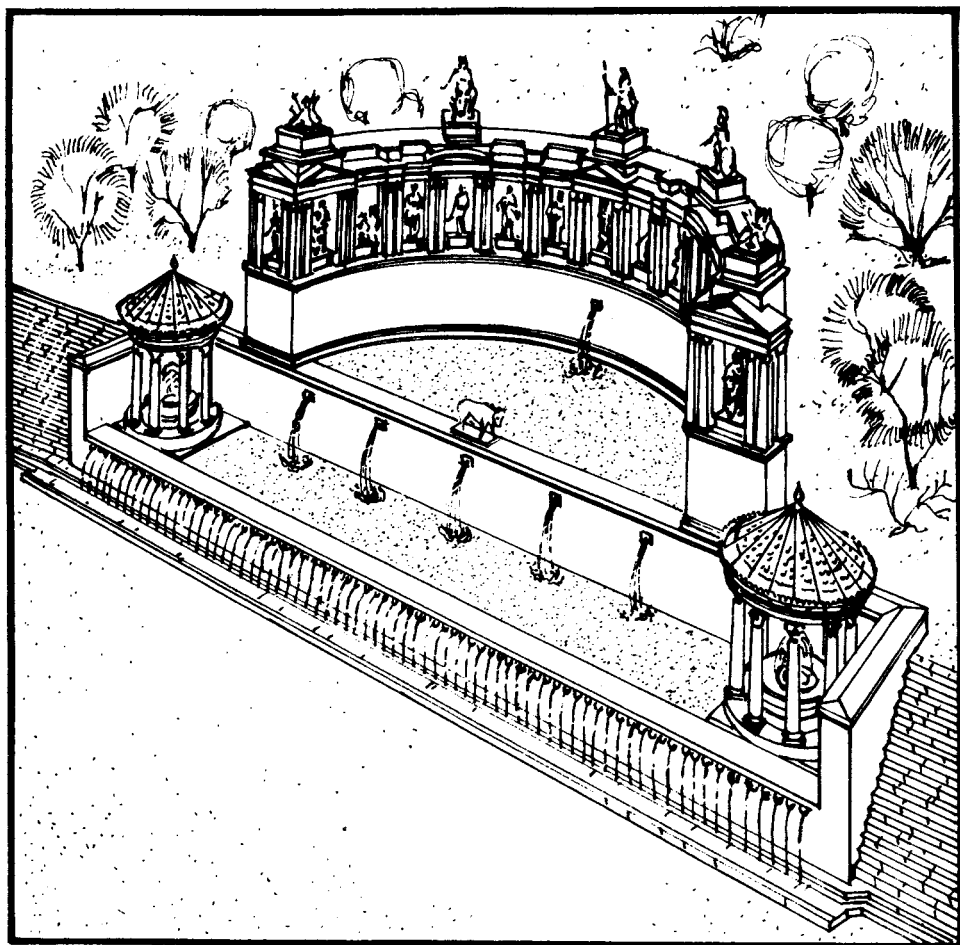
A kápolna formájú kincsházak terasza a Kronosz-domb alján. Az előtérben az Istenek Anyja-templom, a terasz alatt a büntetőszobrok, jobbra lent a Visszhangok Csarnoka (rekonstrukció)

szép hely Görögországban tucatjával akad. Közülük azonban csak kevés áraszt ilyen nyugalmat és békességet. Itt megtalálható minden, ami a földi paradicsom képzetéhez kapcsolódik: zöldellő halmok fölé boltozódó magas kék ég, ezüstösen csillogó folyó a völgyben, ciprusokkal és tujafákkal szegélyezett látóhatár, platánok és fenséges tölgyóriások alatt hívogató pázsit, olajfák lágy sutogása és csalogánydal, babérfa, mirtusz, oleander, mimóza színe és illata, s olyan virágoké, amelyeknek a mi nyelvünk nem adott nevet... S ez a kép, amely napfényben és holdvilágnál egyaránt gyönyörű, nem giccs, hanem a legigazibb valóság.

Egyetlen szuperlatívusz azonban vitathatatlanul megilleti Olümpiát: ez a világ legszebb régészeti parkja.

Míg az Akropolisz templomai az Athén városát uraló sziklaszirten emelkednek, a delphoi szentély pedig milliónyi olajfával benőtt völgy felett, egy hegy teraszán áll, addig Olümpia, az egykori épületek romjaival, árnyékos ligetben bújik meg. Úgy tetszik, ott rejtőzött keletkezésétől fogva. Erre utal a szent körzet neve is: *Altisz*, amely az *alszosz* szó származéka, az pedig a régi és az újjörög nyelvben egyaránt ligetet jelent.

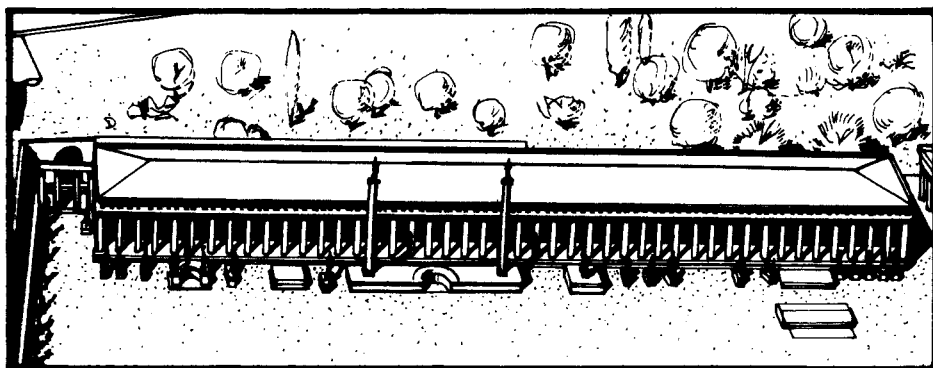
Az új Olümpiából az Altisz felé tartva elhaladunk a régi múzeum mellett, átmegyünk a Kladeosz folyó hidján; a Kladeosz az utolsó mellékfolyója — már ha éppen nincs teljesen kiszáradva — a tenger felé tartó Alpheiosznak. Nem tévedhetünk el, mert utunkban áll egy erdő borította domb, amely ma éppúgy, mint

Héródész Attikosz Nümphaionja. Szökőkút az i. sz. 2. évszázad derekáról, Olüm pia utolsó fontosabb építménye (rekonstrukció)

hajdanán, Zeusz apjának, Kronosznak nevét viseli. A délnyugati lejtője alatti réten átvágyva közönséges drótkerítésbe ütközünk, ennek kapujában árulják a belépőjegyeket. Kedvezmény nélkül egy jegy mintegy egy dollárba kerül, már a drachma árfolyama szerint; ennyi pénzért itt szerényen megebédélhet az ember. Ámde tüstént megállapítjuk, hogy pénzünk fejében ennél sokkal többet kapunk. Valójában összehasonlíthatatlan dolgok ezek.

Legelőször dór oszloptörzsek hosszú sora tárul a szemünk elé: úgy festenek, mintha egy óriás se szó, se beszéd, lekaszált volna őket a környező palka és fű magasságában. Mögöttük fenyőfák képezte sötét háttér előtt gyönyörű oszlopfőkkel koronázott magas fehér ión oszlopok világítanak. A látvány arra csábít, hogy

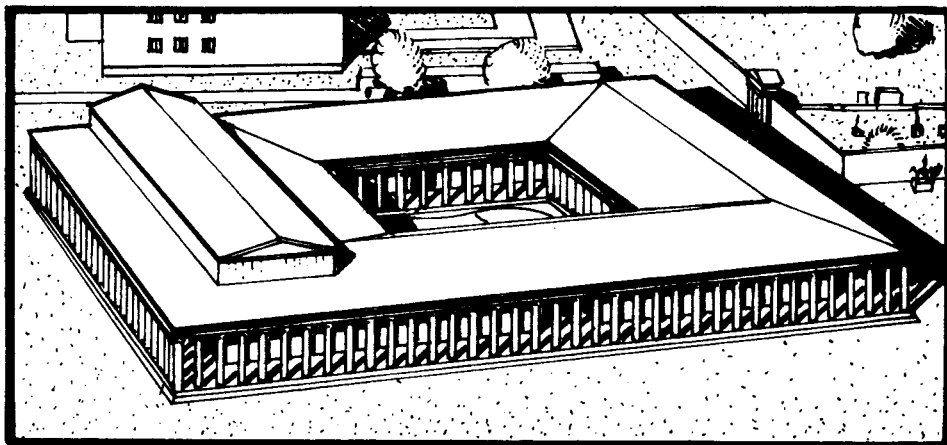

A Visszhangok Csarnoka (Sztoa Ékhó). Balra a stadionba vivő fedett bejárat, az előtérben két oszlop II. Ptolemaiosz és felesége, Arsinoé szobrával (rekonstrukció)

álljunk meg, élvezzük ki az oszlopok szépségét, de ellenállunk, mindezt későbbre halasztjuk, s végighaladunk köztük, akárcsak egy sétányon. Olümpia megtekintését ugyanis nem ajánlatos a mai, esetleges bejáratnál kezdeni. Aki többet akar látni romoknál, aki azt kutatja, mi volt a romok fölött és alatt, s el akarja képzelni az itteni épületeket eredeti állapotukban, az más módszert válasszon. Olyan módszert, amelynek segítségével helyesen tud tájékozódni hely és idő dolgában, s egy labirintus helyett kirajzolódik előtte a város alaprajza. A szükséges leírásokat és adatokat azután megtalálja a régészeti irodalomban, az antik szerzők közül pedig főképpen Pauszaniásznál.

Az Altisz szent körzetét egy szabálytalan négyszög képezi a Kronosz-domb déli oldala tövében; a hajdan öt kapuval megszakított kerítés maradványaiból ítélve egy körülbelül 220×150 méteres területet foglalt el. Az átlók metszéspontjában egy kis tisztás húzódik, itt volt a körzet szellemi középpontja: az olümpiai Zeusz oltára. Csonka kúp alakja volt, megmunkált kőkockákból épített alapzaton állt, s mindig hamu borította. Ugyanis az itteni oltárok közül ez volt az egyetlen, amelyen naponta áldoztak az istennek. Alapkörének átlója körülbelül tizenegy méter hosszú volt, a magassága hat és fél méter, de a feláldozott állatok csontjai olykor tízméteresre is megnövekedtek. Az Altisznak ez a középpontja, amelyet állítólag maga Héraklész tűzött ki, egyben a legalkalmasabb kiindulópont a körzet megtekintésére.

Ha innen nyugat felé tekintünk, egy kis dombot látunk kökerítés nyomaival; a dombot fenyőfák szegélyezik. Valaha itt volt e szent föld egyik legszentebb pontja: a hagyomány szerint Pelopsz sírját rejtette magába, akit Héraklész (és más hőszok) mellett az olümpiai játékok megalapítójának tartottak. A vizsgálatok kiderítették, hogy valóban sír volt itt, azonban csupán jelképes sír, s talán az i. e. 11–10 századból származott. Az i. e. 6. században felújították, s eredeti kör alakú kerítését ötszögletűvel helyettesítették, az i. e. 5. században azután a régi, fából

Leónidaion. Ebben az épületben szállásolták el az olümpiai játékokra érkezett neves vendégeket. A háttérben Pheidiasz műterme, jobbra az Altisz kerítésfala (rekonstrukció)

ácsolt kapu helyébe kőből emeltek Propülaiát. Pauszaniasz szerint az élisziek itt „más héroszoknál annnyival jobban tisztelték Pelopszt, mint amennyivel jobban tisztelték Zeust a többi isteneknél“.

A Pelopeiontól északra egy köterasz nyúlik ki a Kronosz-domb lábából, dór oszlopok maradványai találhatók rajta; a távolabbi oldalon három, a közelebbin egy oszlop azonban teljes magasságában az ég felé emelkedik. Ennyi maradt Zeus feleségének, Hérának templomából, amely a legrégibb ismert szentély görög földön. Nem tudjuk biztosan, ki építtette; némely forrásmű szerint állítólag a közeli Szkillusz polgárai. Alapjai az i. e. 7. század végéről származnak, de ezek alatt legalább két még régebbi templom maradványait is fölfedezték. A templom alsó része mészkőből, a felső eredetileg téglából épült. A későbbi templomoktól eltérően viszonylag hosszú és keskeny volt (körülbelül 50×19 méter). A homlokzati és a hátsó oldalán hat-hat oszlop állt, a hosszanti oldalakon egyenként tizenhat. Az oszlopok eredetileg fából készültek, később azonban fokozatosan kőoszlopokra cserélték őket. Az oszlopokat mindig a kicserélés korában uralkodó stílus szerint készítették, s így, bár eléggé kikezdte őket az idő, szép példáját nyújtják a dór oszlop fejlődésének az archaikus időktől a klasszikus korig. A templom valaha teli volt kincsekkel, Pauszaniasz négy fejezetet szentelt a leírásuknak . . . Az űr, aki itt nem egyszerű űr csupán, igyekszik kitalálni, mi az, amin egyszeriben elrévedtünk.

— Igen, itt került elő 1877-ben Praxitelész szobra, a *Hermész a kis Dionüszosz-szal*. Az alapzat még ott van az eredeti helyén. Tulajdonképpen csak Hermész, mert Dionüszosz fejét két évvel később ásták ki. Itt, ezen a két alapzaton pedig Zeus és Héra szobra állt. Eddig csupán a *Héra-fej* került elő.

Héra templomától keletre az Istenek Anyja templomának, a Métróónnak maradványai világítanak a gyér fű közül. A templomot dór stílusban építették az i. e. 4. század elején Rheia istennő tiszteletére, aki szülőanyja volt Zeusznak és Hérának, valamint testvéreiknek, Poszeidónnak, Hadésznek, Déméternek és Hesztiónak. A római korban átalakították Augustus császár templomává, s Augustus szobra az egyetlen érdemleges lelet, amely előkerült a romjai közül. A Métróón fölött, ismét egy teraszon, kis templomok, illetve inkább afféle kápolnák falmaradványai sorakoznak. Ezek úgynevezett „kincsházak” voltak, amelyeket különböző görög államok állíttattak fel, s bennük őrizték az áldozati ajándékaikat. Nagyrészt az i. e. 6. és 5. századból származnak; összesen tizenkettő volt belőlük, s építőikkel a görög világ egykori nagy kiterjedését idézik. Balról, azaz nyugatról az első a közeli Szükión tulajdona volt, a hajdan dicső városé, amely festőiskolájával szerzett hírnevet, s ma elhagyott rommező. A második kincsház Szürakuszaié, a harmadik Epidamnoszé (a mai albán Draçi), a negyedik Büszantioné, az ötödik a közmondásosan elpuhult, fényűző dél-itáliai Szübariszé, a hatodik az észak-afrikai Kürénéé volt; a következő kettő tulajdonosát nem ismerjük. A kilencediket a szicíliai Szelinusz polgárai építették, a tizediket a dél-itáliai metapontionbeliek, akiknek városa arról nevezetes, hogy máig is eredeti nevét viseli. A tizenegyedik, a megarai volt az antik források szerint a leggazdagabb. Az utolsó, a tizenkettedik, amely a szicíliai Gela tulajdonát képezte, volt valamennyi kincsház közül a legpompázatosabb és a legrégebb (i. e. 600 táján épült). Ha leereszkedünk arról a helyről, ahol egykor állt, szobortalapzatok egyenes sorához érünk, s itt délnyugati irányba fordulunk. Ott hevernek az olümpiai Altisz legnagyobb és leghíresebb építményének, Zeusz templomának romjai.

Hihetetlen látvány: mintha a felbőszült gigászok rombolták volna le a templomot, így véve bosszút Zeuszon azért, mert a főisten villámmal sújtva rájuk letaszította őket az Olümposzról. Tudjuk azonban, hogy két földrengés volt a bűnös (i. sz. 522-ben és 551-ben), az tetőzte be a pusztítás művét, amire addig az emberek erejéből már nem futotta.

A templomból csupán az alapzat maradt az eredeti helyén; annak négy lépcsőbe rakott hatalmas tömbjeivel a hánykolódó föld sem bírt. A falak széthullottak a világ minden tája felé, az oszlopok ledőltek. Némelyik feldarabolt fatörzsként hever a templomalapzat mellett mirtusz és páfrány sűrűjében; díszesen barázdált dobjai darabonként hát-nyolc tonnát nyomnak, úgyhogy egy mai közönséges autódaru nem volna képes fölemelni őket. A templom 64,1 méter hosszú és 27,7 méter széles volt, tehát alig valamivel kisebb, mint a Parthenón. Homlokzati és hátsó oldalán hat-hat oszlop állt, hosszanti oldalán tizenhárom-tizenhárom, további kettő a hajó előtt, kettő pedig a hajó mögött. Az oszlopok 10,4 méter magasak voltak, éppúgy mint a Parthenón oszlopai, de jóval vastagabbak átmérőjük lent 2,25, fent 1,78 méter), ezzel hangsúlyozták a dór építészeti stílusra jellemző monumentalitást.

A templomot az élisziek építették i. e. 468-tól 456-ig, mégpedig állítólag abból

a hadizsákmányból, amelyet ősi ellenségük, Pisa legyőzésekor szereztek; az építész az éliszi születésű Libón volt. Az építéshez helybeli mészkövet használtak, amely telis-tele van a devon tengerek már önmagukban is díszítésnek ható apró kagylólenyomataival. A márvánnyal összehasonlítva ez az anyag silányabb, a különbséget azonban az építők ragyogó díszítményekkel pótolták. A keleti timpanonon Oinomaosz piszai király és Pelopsz kocsiversenyének előkészületeit ábrázolták; a versenynek kellett eldönteni, hogy Oinomaosz király férjhez adja-e lányát, Hippodameiát Pelopszhoz. Mint ismeretes, a király meghalt, Pelopsz pedig elnyerte a lány kezét és a trónt. Ezzel a merev, feszültséget kifejező jelenettel hatásos ellentétben állt a nyugati oromzat mozgalmas, drámai díszítménye: a kentaurok és lapithák harca. Az orommezők mindegyikén huszonegy, életnagyságúnál nagyobb szobor volt, a keleti, homlokzati oldal közepén a győzelem istennője, Niké aranyozott szobra lebegett. A tető sarkait aranyozott háromlábak díszítették, peremét oroszlánfej formájú vízköpők, a hajó homlokzati és hátsó oldalán tizenkét metopében Héraklész tizenkét munkájának jelenetei sorakoztak. Pauszaniasz följegyezte mind az első, mind a hátsó oromzat alkotójának nevét, adatai azonban mai ismereteink birtokában nem egészen helytállóak. Szerinte a keleti oromzat Paióniosz, a nyugati Alkamenész műve.

Szerencsére a timpanonok és metopék szobrászati díszítményeinek nagyobb része — ha torzó formájában is — fennmaradt: az Olümpiai Múzeumban találunk rájuk. Visszavonhatatlanul megsemmisült azonban Zeusz kolosszális kultikus szobra, amelyet Pheidiasz e templom részére készített aranyból és elefántcsontból. Az a szobor, amelyet az ókor oly nagyra becsült, hogy a világ hét csodája közé sorolta...

Tartsunk egy kis pihenőt Zeusz temploma mellett egy tölgyfa vagy platán árnyékában; nem mintha túlságosan elfáradtunk volna, inkább csak hogy összegezzük eddigi benyomásainkat; azután folytathatjuk, most már nagyobb körben, az Altisz megtekintését. A hajdani kerítés északnyugati sarkánál egy kőtömbökből rakott, ion oszloplábakkal megkettőzött kör ragadja meg figyelmünket. Az úgynevezett Philippeion állt itt hajdan, egy 18 méter átmérőjű kör alapon nyugvó épület, amelyet tizennyolc oszlop szegélyezett. Alapját II. Fülöp makedón király rakta le a khairóneiai csata után, i. e. 338-ban, s fia, Nagy Sándor fejeztette be. Antik híradások szerint a makedón királyi család tagjainak öt arany- és elefántcsont szobra állt benne, s valamennyit Leókharsész készítette. Ma néhány oszloptöredék hever a helyükön, mintha a hajdani Görögország leghatalmasabb uralkodóinak letűnt dicsőségét jelképeznék.

Ettől a körtől néhány lépéssel északra, Kronosz dombjának egy sziklakiugrója alatt szürke, eléggé áttekinthetetlen épületfalak bújnak meg, amelyek az archaikus időktől a római korig lezajlott többrendbeli átépítés után maradtak ránk. A hajdani épület neve Prütaneion, „előljárók hivatala” volt, és Olümpia vezetőinek volt a székhelye. A görög városok azonos nevű épületeihez hasonlóan, az egyik helyiségében örök tűz égett Hesztíának, a családi és állami tűzhely védelmezőjének

tiszteletére. A legnagyobb terem, amelyet az istennőről *hesztiatorionnak* neveztek, az az olümpiai játékok hivatalos vendégei és győzteseinek tiszteletére rendezett ünnepi bankettek céljait szolgálta (neve *esztiatorio* formában mindmáig fennmaradt, és újjörög nyelven „restauráció”-t, vendéglőt jelent). Olümpia sok-sok látogatója klasszikus ismereteiről tesz bizonyosságot, amikor éppen itt bontja ki elemőzsiás batyuját. — Ugyan miért akadályoznánk meg őket ebben? — mondja az ókori prütanoszok utódainak egyike. — Ezen a helyen enni évszázadokon át a legnagyobb kitüntetésnek számított Görögországban!

Héra templomához visszatérve egy parki szökőkúthoz hasonló, félkör alakú építmény jó állapotban levő maradványai vonzzák magukhoz tekintetünket. Csakugyan szökőkút volt ez, a nimfáknak szentelt szökőkút, és két víztartályból állt: a téglalap alakú alsóból és a félkör alakú felsőből. Az alsó tartály két szélén egy-egy korinthuszi oszlopokból épült rotunda állt, a felsőt korinthuszi oszlopok kettős sora és tizenhat szobor díszítette, felettük további három szobor nyúlt az ég felé. Az általunk már ismert Héródész Attikosz építette i. e. 160-ban, mégpedig nem pusztán díszül, hanem nagyon is gyakorlati célból. Megszüntette így az Altiszt régóta gyötrő vízhiányt, ugyanis négy kilométer hosszú csatornán a szökőkútba vezette az erdők és domboldalak forrásainak vizét. A szerény dór épületek, Héra temploma meg a Metróon között talán idegenül hatott a szökőkút hivalkodó márványpompájával. De ez már a római kor építménye volt.

Az utolsó jelentős építmény romjai még hátra vannak az Altiszt felfedező kőrsétánkon, ez hajdan és ma is a szent körzet keleti határát képezte. Száz méter hosszú, tíz méter széles oszlopos sétány húzódott itt, az úgynevezett Sztoa Ékhó, vagyis a Visszhangok Csarnoka — minden itt kimondott szó állítólag hétszeres visszhangot vert. A csarnok elülső, az Altisz felé nyitott oldalán negyvenhárom dór oszlop sorakozott, a közepén további tizenegy oszlop osztotta két részre a teret. A csarnok hátsó falát képek díszítették, ezért Sztoa Poikilének, azaz Színes vagy Tarka Csarnoknak is nevezték. Körülbelül az i. e. 4. század derekán épült, talán egy régebbi kisebb oszlopcsarnok helyén. Kallikratész, az alexandriai hajóhad parancsnoka később két huszonnégy méter magas ión oszlopot állíttatott föl előtte, tetejükön II. Ptolemaiosz király, illetve felesége, Arsinoé szobraival; az egyik márvány oszlopfő fennmaradt. Egyébként az egész csarnokból mindössze alacsony oszlopmaradványok vagy oszlopok nyomai maradtak meg, és néhány málladozó emléktábla. Eltűnt a csarnok díszes padlózata is, helyén vadkörtefák és akácok zöldellnek. Azonban máig megmaradt a sétány pihenőhelyjellege: mi is elüldögélünk Zeusz egyik tölgyfájának terebélyes koronája alatt.

Az Altisztól délkeletre későbbi korból származó épületek romjai halmozódnak, majd egyre gyérülve a semmibe vesznek; közülük az úgynevezett keleti fürdőházat és Néro házát sikerült azonosítani. A kerítésfaltól s a fal mögött álló római kaputól délre találjuk meg a Buleutérion maradványát: itt székel az „élisziek tanácsa”, a játékok legfelső tanácsadó és igazgató szerve. A kölapok megmutatják, hogy két hosszú, egymással párhuzamos, félkörívben végződő épület alkotta. Az északabbra

eső az i. e. 6 és 5. évszázad fordulójáról származik, a délebbi mintegy száz évvel fiatalabb. Közöttük helyezkedett el egy körülbelül 12,5 m × 12,5 m alapú csarnok: ebben tették le az olümpiai játékok résztvevői az ünnepélyes olümpiai esküt, mégpedig *Zeusz Horkiosz* szobra előtt (a hamis esküt megbosszuló Zeusz), amelynek alapzata máig a helyén maradt. „Az összes Zeusz-szobor közül ezt a szobrot formálták leginkább azzal a célzattal, hogy rettegést keltsen a hamis emberekben — írja Pauszaniász. — Előtte kis fémtábla áll, rajta rövid vers, amely hivatva van elrettenteni a hamisan esküvőket.”

A kerítésfal mentén nyugati irányban haladva, az úgynevezett déli oszlopcsarnok és a déli fürdőház maradványai után, elérkezünk Olümpia legterjedelmesebb épületének maradványaihoz. Az épületet Leónidaionnak hívták, de nem Thermopülai hős védelmezője, hanem, Leónidasz naxoszi építész után, aki a saját költségén építette fel (i. e. 330 táján), és Zeusznak szentelte. A 80 × 74 méter alapterületű kétemeletes épületben nyolcvan helyiség volt, az épületet 138 ión oszlop szegélyezte, s további 49 oszlop vette körül az udvarát, amely fürdőmedencéjével és parkjával úgyszólván a barokk kort idézi. A hivatalos vendégek szálláshelyéül szolgált, időszámításunk kezdete óta pedig római hivatalok kaptak benne helyet. „A legnagyobb first class hotel volt a régi Görögország területén — mondja az idegenvezető. És a szállásért itt nem kellett fizetni.”

Az Altiszon kívül eső terület nem sokban különbözik a szent földű belső résztől; ráadásul ma már nagyrészt hiányzik a kerítésfal is, amely elválasztotta őket. Itt is, ott is ugyanazt a tarka virágos pázsitot látjuk, itt is, ott is napfényben fürdő vagy árnyékos tisztások hívogatnak, mindenütt kidőlt oszlopok hevernek, miként holt katonák a dicsőség babérfákkal benőtt mezején. A Kladeosz partjáig húzódó épületek romjai is meglehetősen hasonlóak, jöllehet ezek már nem templomokból erednek, hanem lakóházakból, fürdőkől, fogadókból meg egyéb kevésbé ájtatos rendeltetésű világi épületekből. Sokaságukban sem hatnak egyhangúan, ellenkezőleg, a mennyiség meghatványozza a lenyűgöző hatást. Lerí ez az emberek arcáról, akikkel százsámra találkozunk itt, kihallik az elkapott szófoszlányokból és a hangszínből, érezzük a magunk megrendültségén.

Az egész hatalmas régészeti parkban csupán egyetlen rész hat idegenül, az úgynevezett Theokoleón, a hajdani papok székhelye. Olyan ez az épületegyüttes, mint egy kései jövevény: A falait lapos égetett téglából rakták, az oszlopait növényi ornamentelek díszítik, s az egész fölnyúlik az évszázados tölgyek koronájáig. A körkerítésen látható szimbólumok arról tanúskodnak, hogy az antik istenek egyikének sem szánták lakóhelyül.

Emberemlékezet óta tudták, hogy bizánci templom volt. Ugyanis abból az időből származott, amikor a régi Olümpia már elpusztult, s a régészek semmi figyelmet sem szenteltek neki. Ez érthető: hiszen oly rengeteg kincs várt a csákányukra! A hellenisztikus, a klasszikus, az archaikus, sőt a történelem előtti korból...

Végül sor került erre az épületre is, de csak 1954-ben. S egy évvel később

kiderült, hogy eredetileg itt volt Pheidiasz műterme, amelyben megalkotta *Olümpiai Zeusz* szobrát, a világ egyik csodáját.

Olümpiai utunk során immár másodszor érkeztünk el Pheidiaszhoz és Zeusz-szobrához. Olyan mű volt ez, amelyet az antik világ egy sorba helyezett az emberi szellem és emberi kéz legnagyobb alkotásaival: az egyiptomi piramisokkal, amelyek a mai embert is megdöbbenk hatalmas méreteikkel, Szemiramisz királynő babiloni függőkertjeivel, melyeknek szépsége és technikai ötletessége lenyűgözte az embert, Artemisz epheszoszi templomával, amely méret és pompa dolgában minden más templomon túltett, Mausszólosz király halikarnasszoszi Mausszólleionjával, amely nevet adott minden mauzóleumnak, Héliosz isten harminc vagy negyven méter magas rhodoszi szobrával, amelyet végül nem bírt el hátán a föld, az Alexandria melletti Pharosz sziget világítótornyával, amely a legmagasabb volt mindazon világítótornyok között, amelyeket valaha is épített az ember. Ez a műalkotás az antik világ számára a világ hét csodája közt a negyedik helyet foglalta el, de az egyetlen volt, „amelyet egyetlen ember alkotott”.

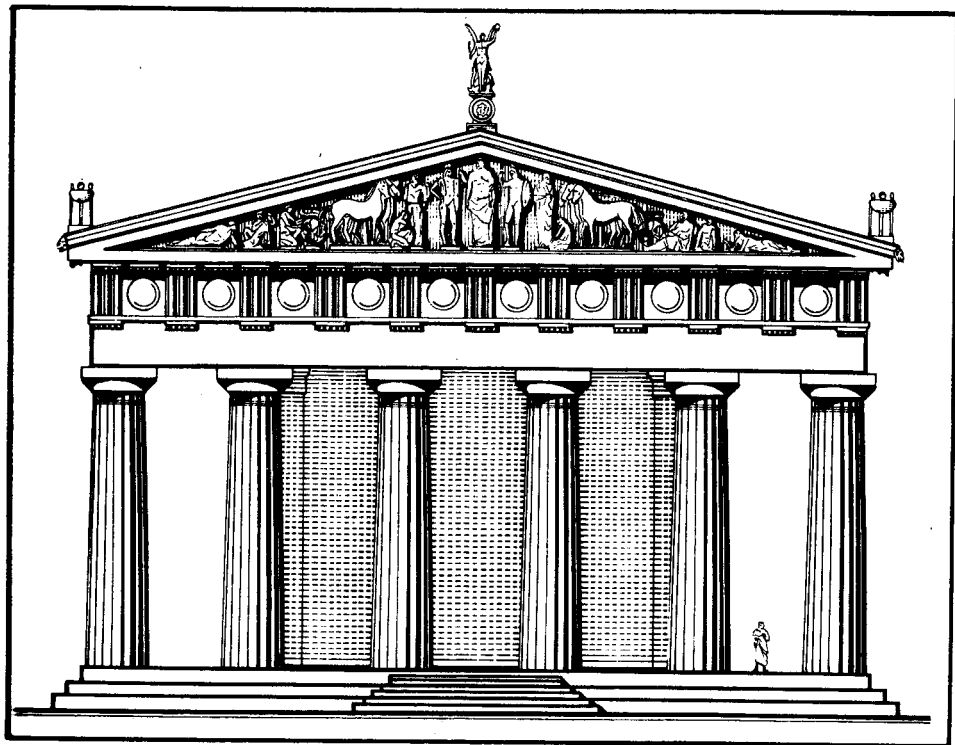
„Az emberi kéz alkotta szobrok közt nincs nagyszerűbb és csodálatra méltóbb”, írta a római Valerius Maximus időszámításunk első évszázadában. „Sok szobrot dicsérnek az emberek, de mindenekelőtt Zeusz Olümpiában levő szobrát, amelyet Pheidiasz készített aranyból és elefántcsontból”, jegyezte fel Valerius ifjabb kortársa, Plinius, az egyik legjobban tájékozott római szerző. „Aki megáll e szobor előtt — írta megközelítőleg ugyanakkor Dión Khrüszosztosz görög szónok és filozófus —, legyen bár mélységesen csüggedt, elfeledkezik mindenről, ami az emberi életben szörnyűséges és gyászos.” A bizánci Philón szerint, aki az antik kor alkonyán élt, „Hellasz rég múlt korának halhatatlan műve volt ez, amelyhez hasonlót nem szültek a következő korszakok”, s alkotásával Pheidiasz „fölényesen legyőzte magát az Olümposzt”.

Pheidiaszt a görögök minden idők legnagyobb szobrászának s egyáltalán művészenek tartották. Elhisszük nekik, habár a magunk szemével nem győződhetünk meg róla, mert egyetlen műve sem maradt fenn eredetiben, a másolatok pedig a legjobb esetben is úgy viszonyulnak az eredetihez, akár a macskaarany a valódi aranyhoz. Mint ismeretes, művészeti vezetőként irányította a Parthenón építését, s nem kétséges, hogy nem szorítkozott csupán általános utasításokra, hanem maga is megragadta a vésőt. Szinte biztosra vehetjük, hogy részt vett a templomoromzatok szobrászdíszítményeinek elkészítésében, melyeknek csupán parányi töredéke menekült meg a pusztulástól. Keze nyoma feltételezhetően rajta volt a Parthenón frízén is, melynek nagyobb részét Lord Elgin Londonba vitte, kisebb része az eredeti helyén található, talán egynémely metopét is neki tulajdoníthatunk. Ezeken kívül három Athéné-szoborral díszítette az Akropoliszt: az *Athéné Promakhosz* (*Előharcos Athéné*) Athén katonai hatalmát jelképezte, az *Athéné Lémniát* a Lémnoszból Athénba települtek állíttatták, az *Athéné Parthenosz* (*Szűz Athéné*) a Parthenón

kultikus szobra volt. Mind a három elveszett; az elsőről ókori másolatunk sincs, a másodikról csak a fej másolatát találták meg, a harmadiknak csupán gyenge utánzatait. Pedig az *Athéné Parthenosz* anyagi érték dolgában s a híradások szerint művészi színvonal tekintetében is túltett az előbbi kettőn. Azoktól eltérően nem bronzból készült, hanem aranyból és elefántcsontból. Tizenkét méter magas volt, és (a nem egységes antik adatok szerint) 1048, illetve 1152 kilogrammot nyomott. Teste fedetlen részei elefántcsontból készültek, a ruhája aranyból: ezt részenként le lehetett venni a szoborról, és aranyozott bronzsal helyettesíteni, s így az államkincstár tartálékának szerepét is betöltötte.

Pheidiasz neves művész volt már, amikor az athéniak megbízták az Akropolisz feldíszítésével. Előzőleg több szobrot készített Thébai és Plataia templomai részére, Delphoiban felállította a marathóni győzelem emlékművét, és más alkotások is öregbítették a nevét, de ezekből csupán az epheszoszi Artemisz-templom részére készített *Amazón* másolatának torzója maradt fenn. Az i. e. 5. század negyvenes éveinek végén elkészítette az Akropolisz részére Xanthipposz hadvezér, Periklész apja és a teoszi Anakreón költő szobrát, később még az *Apollón kancát öl* néven ismert szobrot. Odaadón szolgálta szülővárosát, Athént (ott született röviddel i. e. 500 után), mégpedig némely forrás szerint sorkatonaként is a perzsákkal vívott háborúkban; legfőképpen azonban a művészetével. A demokrácia meggyőződéses híve és Periklész odaadó barátja volt. Éppen ez a barátság vált számára végzetessé, s mint nemrég kiderült, Olümpiába való távozásának is ez volt az oka.

Valamikor i. e. 432-ben, amikor a Parthenónon végzett munkálatai már a végükhöz közeledtek, Pheidiaszt beidézték az athéni areopágra. Az areopág eredetileg a vallási ügyekben döntő bíróság volt, amelyet a demokraták az alkotmányreformok után is meghagytak az arisztokraták kezében, mivelhogy annak, a görögök ismert vallási türelme miatt, nem volt különösebb jelentősége. Az arisztokraták azonban kiépítették benne a maguk bástyáját, amelyből azután támadásokat intézhettek a demokrácia ellen. Mindenekelőtt Periklészt vették célba, de támadásuk megtört Periklész feddhetetlenségén. Kieszeltek hát egy új módszert, hogyan áshatnák alá a tekintélyét: sorra eltávolították a barátait. Így került sor Pheidiaszra is. Templomtolvajlással vádolták meg; mint mondták, nem számolt el az elefántcsont-hulladékkal, és elsikkasztotta a Parthenón Athéné-szobrára szánt aranyat. Minthogy ezt nem tudták rábizonyítani, istenkáromlásért ítélték el; mint mondták, Athéné pajzsán Thészeuszt Periklész képmásáról mintázta, önmagát pedig a mondabeli Daidalosz képében ábrázolta, meggyalázzván ezzel a héroszok emlékét. Hiába védekezett azzal, hogy hiszen Thészeusz eltakarja az arcát a kardot markoló kezével, tehát senkinek a vonásait sem lehet fölismerni rajta, meg hogy Daidalosznak kalapácsot kell fognia a kezében, mivelhogy szobrász volt stb. Kijelentették, hogy mindez csupán különlegesen körmönfont módszer, amellyel a gaztettét takargatja. Hogy milyen büntetésre ítélték, nem tudjuk. Az i. e. 4. században élt Ephorosz szerint börtönbe csukták, s ott halt meg. Az i. e. 1. évszázadban élt Diodórosz szerint elmenekült. Olyan hírek is vannak, hogy kivégezték.

Zeusz temploma Olümpiában. A keleti homlokzat a leírások és leletek alapján (rekonstrukció)

Noha három különböző tudósítás éppen elég a zűrzavarhoz, évszázadunk kezdetén egy további állítás merült fel. Találtak egy Philokhórosztól, az i. e. 4—3 századi történetírótól származó töredéket, s abban az állt, hogy Periklész segítette a menekülésben Pheidiaszt. Állítólag megegyezett az élisziekkel, hogy tegyenek le érte 40 talentum kauciót (ami óriási összeg volt: negyven hadihajót lehetett építeni rajta), és vigyék el Olümpiába. A művészettörténészek nagy része azonban kétségbe vonja, hogy az ottani hatalmas és bonyolult Zeusz-szobrot hetvenéves öregemberként alkotta volna meg Pheidiasz, s azt vallották, hogy férfikora delén, athéni működése idején készítette. A hosszas vitát csak 1955-ben döntötte el Emil Kunze német régész — Philokhórosz és Olümpia javára.

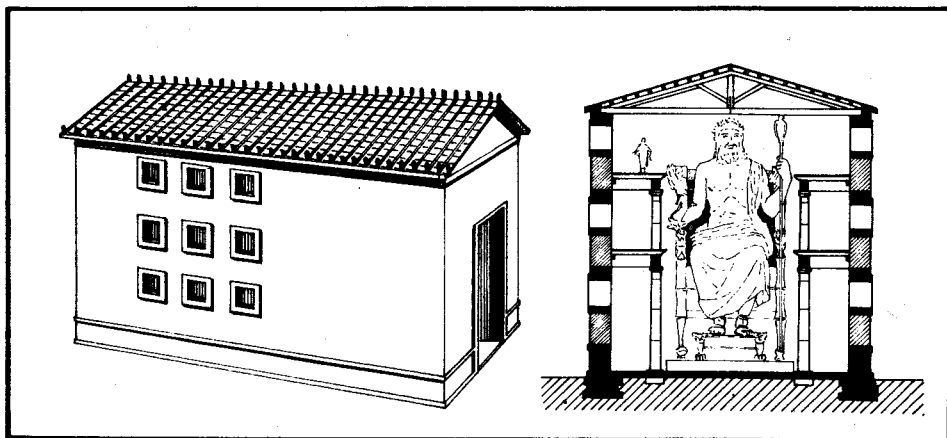
Az Altisztól nyugatra eső bizánci templom feltárása közben az összetöredezett kőpadló alatt, nem is túl mélyen, szobrászkalapácsokat és -vésőket, merevítővasakat, fekete és fehér márványtöredékeket, obszidiántörmeléket, elefántcsontmaradványokat találtak. Tehát kétségkívül egy hajdani szobrászműhelyre bukkantak, amelyet később átépítettek templommá. A további ásatások folyamán előkerültek

Pheidiasz szobra, az Olümposzi Zeusz egy i. sz. 2. századból származó éliszi érmén (az eredeti a firenzei Régészeti Múzeumban látható)

olyan fémsablonok és agyagmatricák, amelyekkel pálmaleveleket és liliomot lehetett önteni, s az antik források szerint ilyenek díszítették Zeusz szobrának ruháját. Végül azután aranylemez-töredékek is előbukkantak. Amikor a restaurátorok összerakták egy helybeli készítésű kis fekete kanna cserepeit, egy csapásra megszűnt minden kétség, kinek a műhelyére 'bukkantak. A kanna aljára a monumentális feliratok betűivel rá volt vésve: *Pheidiau eimi*, azaz „Pheidiaszé vagyok”.

Vajon hogyan festett ez a Zeusz-szobor? Fennmaradt a leírása Pauszaniasztól, Sztrabóntól, a „földrajz atyjától”, és más szerzőktől is, s előkerültek a szobrot vázlatosan ábrázoló éliszi érmék. Zeusz magas támlájú trónuson ült, arcáról az istenek és emberek legfőbb uralkodójának nyugalma és fensége áradt. Orcája fénytelen elefántcsontból készült, a ruhája aranyból, testének fedetlen részei szintén elefántcsontból, a trónusa cédrusfából; alatta a padló fekete eleusziszi és fehér pentelikoni márvány kombinációja volt. Fejét az olümpiai győztesek koszorúja ékesítette, bal vállán pálmalevelekkel és liliomokkal telehintett khitón volt átvetve, s festői redőkben hullott alá egészen a bokájáig. Bal kezében drágakövekkel kirakott jogart fogott, amelynek tetején Zeusz szent madara a sas ült, jobb kezében a győzelem istennőjének, Nikének aranyszobrát tartotta. A trónus oldalsó támláit szfinx formájúra képezték ki, a hátsó támlát az egyik oldalon három Kharisz, a kedvesség és báj istennői, a másik oldalon három Hóra, az évszakok és az erkölcsi rend istennői díszítették, a trónus lábát négy táncoló Niké tartotta. A talapzat oldalain levő domborművek a kentaurók és lapithák harcának jeleneteit ábrázolták, a görögöknek a barbárokon aratott győzelmét jelképezve, valamint a dór Héraklész és az ión Thészeusz hősi tetteit, amelyek a görög egységet szimbolizálták. Az első oldalon az amazónokkal vívott harc volt látható, akik a mítosz szerint megtámadták Athént, akárcsak nemrégiben a perzsák, a görögök azonban legyőzték és elűzték

Pheidiasz olümpiai műterme. Az i. sz. 5. században átépítették bizánci templommá. Balra az épület, jobbra a keresztmetszete Zeusz szobrával (rekonstrukció)

őket. Végül nyolc atlétarelief, illetve -szobor díszítette a trónust. Az akkori nyolc atlétikai versenyszámot jelképezték, s általában a versenyjátékokat, amelyek békét hoztak, és megszilárdították a görög összetartozás tudatát.

Kallimakhosz költő volt az egyetlen, aki abszolút számokban hátrahagyta számunkra a szobor méreteit. Szerinte körülbelül 12,5 méter magas volt, a megközelítőleg egy méter magas talapzatot is beleszámítva. Sztrabón úgy vélekedett, hogy a szobor számára túlságosan kicsi maga a templom, jóllehet jótányíval sem maradt el a mi háromemeletes házaink mögött: „A szobor olyan magas, hogy bár a templom tiszteletre méltó magasságot ér el, mégis úgy érezzük, hogy a művész ez esetben vétett a helyes arányok ellen. Az ülő Zeusz, miként megalkotta, felér a mennyezetig, úgyhogy az első szempillantásra nyilvánvaló, hogy ha fel akarna állni trónusáról, rést kellene ütni a tetőn” Pauszaniász csupán annyit jegyzett meg, hogy sokan közölték a szobor méreteit, ámde nem szándékozom egyetérteni velük, mert adataik messze elmaradnak amögött, amit a tulajdon szemünkkel láthatunk”. Mégis a szobor méreteinél sokkal nagyobb hatást tett a látogatóra óriási értéke. Legfőképpen pedig Pheidiasz tökéletes művészete. „Bizonyos, hogy a hét csoda mindegyikét csodáljuk — írta Philón —, ez előtt azonban hódolattal meghajlunk. S nem tudjuk, hol végződik a művészi alkotás iránti csodálatunk, s hol kezdődik a Zeusz iránti szent tiszteletünk.”

Pheidiasz csak mintegy két esztendeig dolgozott a szobron, természetesen segédek hadával; ezek közül név szerint ismerjük a csiszoló Kolóteoszt és a festő Panainoszt. Úgy tetszik, a szobrot i. e. 429-ben, tehát még Pheidiasz halála előtt felállították a templomban. S ott állt több mint nyolcszáz esztendeig, addig, amíg II. Theodosius császár át nem szállíttatta Konstantinápolyba mint pogány bálványt.

Ott aztán egyszer s mindenkorra nyoma veszett. Zonarasz bizánci történész szerint i. sz. 475-ben tűzvész áldozata lett.

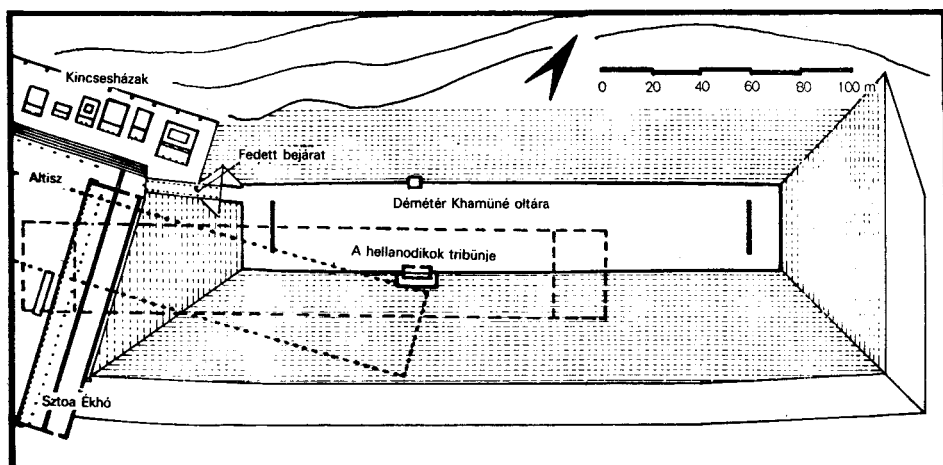
Talán úgy érzi az olvasó, hogy túlságosan sokáig időztünk ennél a szobornál. Szóljon mentségünkre, hogy Olümpiában Zeusz szobra volt a legjelentősebb művész kezétől származó legjelentősebb művészi alkotás; ráadásul lehetővé tette számunkra, hogy bepillantsunk az itteni romok kőfüggönye mögé. Ámbár ugyanilyen buzgalommal kellene kutatnunk a többi kiváló szobor sorsa után is, amely az olümpiai templomokat, oltárokat, kincsházakat, oszlopos sétányokat és szabad térségeket díszítette. Csakhogy nagyrészt hiábavaló lenne az igyekezetünk. Antik tudósítások szerint Olümpiát annyi szobor ékesítette, mint Delphoit; Plinius szerint Delphoiban háromezer állt belőlük; Pauszanasz közli leghíresebb alkotóik nevét: a görög szobrászat valóságos lexikona ez.

Kalamisztól két szoborcsoport és egy szárnyatlan Niké-szobor állt itt, Püthogorasztól Leóntiszkosz birkózó szobra, Müróntól két birkózó: Timanthész és Philipposz szobra (s talán két futóé és egy öttusázóé is), Polükleitosztól Küniszkosz ökölvívó és az öttusázó Püthoklész szobra, Phradmóntól Amertasz birkózóé, Praxitelésztől a *Hermész a kis Dionüszossal*, Paióniosztól a *Szárnyas Niké*, Leókharésztől öt szobor a Philippeionban, Lüszipposztól legalább négy szobor, Apellésztől egy szoborcsoport . . . De elég: Praxitelész és Paióniosz említett egy-egy szobrán kívül valamennyi elveszett. S velük együtt több ezer további . . .

Hanem ideje már, hogy megsejleljük az ókori Olümpia sportlétesítményeit. Nagy örömünkre jobb állapotban találjuk őket, mint az Altiszt, amely romjaiban is annyira elragadt bennünket. Kivételt csupán a hippodrom képez.

Az olümpiai stadion ma is hajdani fényében ragyog. Miként Arkadiából ideérkezve már láttuk, szó sincs pusztán stadionmaradványról; igazi stadion ez, amelyről jelen időben kell szólni. Régészeti emlék helyett inkább szabadtéri múzeumra emlékeztet. A versenypálya sárga téglalapját dús zöld gyeppel benőtt emelkedők keretezik. A nézők számára ülőhelyek itt nincsenek, és soha nem is voltak; ez az egyetlen stadion a világon, amely megőrizte a régi stadionok jellegét. Három oldalról mesterséges domb veszi körül, a negyedik oldalt csekély munkával a Kronosz-domb déli lejtőjéből képezték ki. Kelet felől sötét tülevelű ciprusfákkal és ezüstös nyárfák fehér törzseivel tarkított lankás legelők keretezik, a nyugati oldalon terebélyes koronájú tölgyfák, amelyek mögött rétek, szőlőskertek és olajfaligetek húzódnak egészen az Altiszig. A legtökéletesebb fénykép sem képes visszaadni azt a hatást, amelyet a valóság tesz az emberre: a versenypálya oly nagyszerűen illeszkedik a tájba, hogy annak valósággal részét képezi, s az emberi alkotás és a természet harmóniájának mintaképeül szolgálhatna.

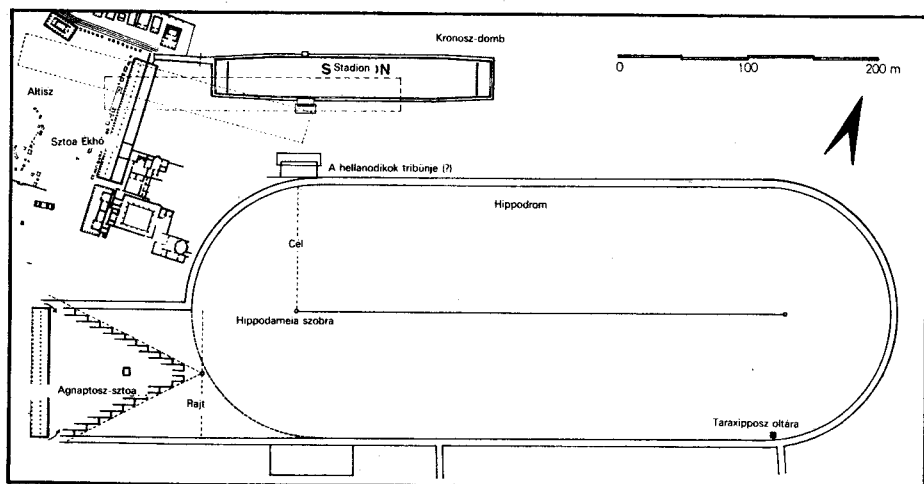
Mai külső alakját az olümpiai stadion azoknak a tudósoknak és munkásoknak köszönheti, akik 1952—1961 között kiszabadították az évezredek hordaléka alól, s visszaadták neki a formát, amelyben az antik világ alkonyának embere látta.

Az olümpiai stadion és építészeti fejlődése. Folyamatos vonallal jelöltük az utolsó („késő klasszikus”, az i. e. 4. század közepéről származó), szaggatott vonallal az előző („korai klasszikus”), pontozott vonallal pedig a legrégebbi („archaikus”) változatát, ez mélyen benyúlt az Altiszba

Valószínűleg az i. e. 4. század derekán épült, mégpedig részint egy korábbi stadion helyén, amely egészen a kincsházak teraszáig benyúlt az Altiszba. Ez a korábbi („korai klasszikus”) stadion azonban nem az első volt Olümpiában. Az ásatások alkalmával egy még régebbi („archaikus”) stadion nyomaira is rábukkantak: ez talán egészen Zeusz főoltáráig nyúlt. A legrégebbi stadion fekvését egyelőre nem tudjuk egészen pontosan meghatározni. Lehetséges, hogy miután eltolódott keleti irányba, a szabadon maradt területre, Pelopsz felesége, Hippodameia állítólagos sírja fölé egy kisebb szent ligetet telepítettek, erről azonban csupán irodalmi bizonyítékaink vannak, nem régészetiek. A mai stadion — felfedezői és felújítói meghatározása szerint — „késői klasszikus”, tehát sorrendben a harmadik. Vagyis a legfiatalabb — ami eléggé furcsán hangzik, hiszen több mint két és egynegyed évezred múlt már el a keletkezése óta.

A stadionba az Altiszból egy keskeny átjárón jutunk be. Ezt az átjárót egyik oldalról az Ékhó oszlopcsarnok maradványai, a másik oldalról a kincsházak terasza szegélyezi, amely alatt tizenhat kőkocka áll. Ezen az úton mentek be a stadionba az olümpiai versenyek résztvevői edzőikkel s a tisztségviselőkkel együtt, itt tértek vissza győztesek és legyőzöttek. Eredetileg ez a bejárat alighanem közönséges kőburkolatú utcácska volt, legfeljebb talán bejáratú kapu állt az elején. Az i. e. 2. században mészakövkáderekkel burkolták és beboltozták, s végül a boltozatot kívül befedték földdel és gyeppel. Így keletkezett a csaknem harminc méter hosszú, öt méter széles és valamivel több mint három méter magas *Krüptének* („titkos”-nak, „láthatatlan”-nak) nevezett alagút. Az egyik végére, vagy talán mind

Az olümpiai stadion és a hippodrom

a kettőre, arányosan nagy propülaikat építettek, s annak méretei állítólag megfeleltek Héraklész óriási termetének. Az alagút íveiből előkerült néhány kváderekő, s így a rekonstrukció folyamán részben felújították. Úgy fest, mint egy diadalkapu.

Magát a stadiont, mármint a görög értelemben vett stadiont, vagyis a versenypályát egy 212,5 méter hosszú, 31 méter széles téglalap alkotja. De nem egészen szabályos téglalap. A nyugati oldalon mintegy negyed méterrel keskenyebb, a keletin negyed méterrel szélesebb, ezenkívül hosszában egészen kis íven meghajlik. Ez a szabálytalanság nyilvánvalóan szándékos, éppen úgy, mint például a görög templomok alaprajzában a derékszögtől való parányi eltérés. A dolognak mindkét esetben optikai oka van: a bejáratnál éppen ezért látszik a pálya szabályos, a perspektíva által el nem torzított téglalapnak. A versenypálya egész területén kőből épített árok fut végig, ezt a külső oldalon köpárkány szegélyezi; ráadásul tizenhat víztartályt is megszámolhatunk. A déli oldalon, mintegy százlépésnyire a pálya nyugati végétől, kőből épített tribün maradványai buknak ki a fű közül: eredetileg tíz karosszék állt itt a játékok rendezői s egyben bírói számára. Pontosan szemközt, az északi lejtőn láthatók Démétér Khamüné istennő márványoltárának maradványai; az istennő papnője — a gyengébb nem képviselőjében — onnan nézte a játékokat.

A versenypálya kemény és rugalmas, mint bármelyik mai stadionban; a játékok idejére azonban valószínűleg homokot szórtak rá. A pálya 212,5 méteres hosszában benne van már az a terület is, amelyen a versenyzők a rajt előtt felsorakoztak, illetve a cél utáni kifutó. A rajtvonalától a célig 192,27 méter volt a pálya, s két kőszáv határolta. Ezek kemény mészkőlapokból álltak, amelyeket az oszlopok dobjaihoz hasonlóan kapcsoltak össze egységes egészé. Párosával sekély, párhuzamos rovátkákat metszettek a kőbe, rajtkor ezekről rugaszkodtak el a

versenyzők. Mindkét oldalon huszonnégy-huszonnégy ilyen mélyedés volt; ezeket a keleti oldalon teljes számban láthatjuk ma is, a nyugatiról öt mélyedés hiányzik. Nagyobb részük nem az eredeti helyén maradt meg; ezt azonban jobbra meg tudták állapítani a különböző vastagságú földrétegből, amely az eltávolításuk óta rakódott le a helyükön. A kőlapok között, illetve szélén négyzetes bevágásokat láthatunk, a versenyzőket elválasztó pillérek helyét: egy és negyed méteres távolságban, szabályosan követik egymást. Antik forrásokból tudjuk, hogy az egyszerű, úgynevezett stadionfutáskor a versenyzők a keleti kősávról rajzoltak, tehát a stadion távolabbi oldalától futottak az Altisz felé. Az ún. kettős stadionfutáskor a nyugati kősávról indultak, s oda is futottak be. A versenypálya azonban nemcsak a futóversenyek színhelye volt, hanem az összes olümpiai versenyszámé a lovas számok kivételével: ezek lebonyolítására a hippodromban került sor.

Stadionnak (*stadion*) először az olümpiai futópálya hosszát nevezték, később a versenyek egész területét, s végül a nézők számára épített lépcsőzetes padsorokat vagy ülőhelyeket is befoglalták az értelmébe. Eredetileg ez a szó csupán bizonyos távolságot jelentett, a latin *spatium*hoz hasonlóan (amellyel közös a töve: *szpa-*, amit az aiol görög *szpadion* forma is igazol), vagyis „teret”, „terjedelmet”, „hosszúságot”. A stadion már az archaikus Görögországban általánosan használt mértékegység lett. Azonban nem volt egységes, mert a futópálya hossza a különböző városok stadionjában különböző volt. Nagyjából 175—200 méter között mozgott. Például a delphoi stadion 177,6 méter volt, az iszthmoszi 181,2 méter, az athéni 184,9 méter, az aiginai 196,8 méter, a milétoszi 177,4 méter stb., a későbbi római stadion 184,9 métert, az ún. görög-római 178 métert tett ki. A stadion 600 lábra oszlott; csupán a meglehetősen elterjedt attikai-aiginai mértékrendszer stadionja oszlott 500 lábra, s felelt meg a mi 164 méterünknek. Az olümpiai stadion meghatározását is Héraklésznak tulajdonították: az ő száz lépése tette ki a 192,27 métert.

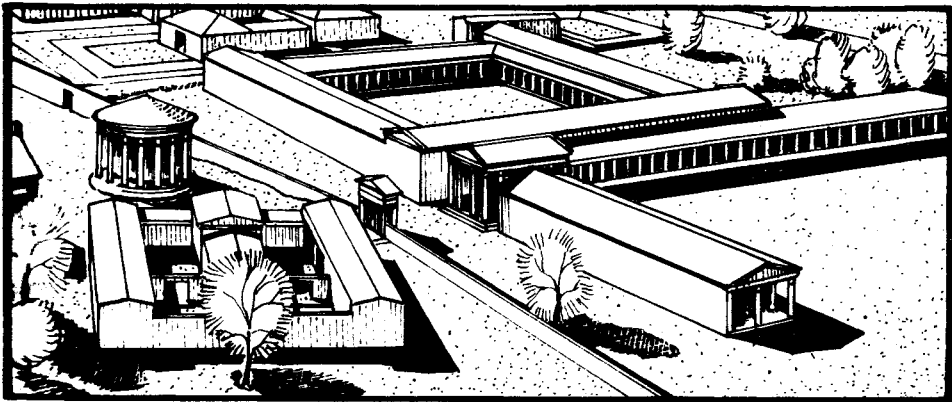
Antik források szerint az olümpiai stadionba negyven-negyvenötezer néző fért be. Ezt a mai becslések is igazolják, különösen, ha fontolóra vesszük, hogy az északi domboldalon több ülő ember elfért, mint ma, mert a rendelkezésre álló helyet nem szűkítette le az arkadiai országút mentén futó kerítés. Tehát nem az olümpiai volt a legnagyobb stadion: az athéniba hatvanezer néző fért be, az epheszosziba hetvenezer. A legpompázatosabb sem volt. A delphoi stadionban a padok kőből készültek, az iszthmosziban és az athéniban márványból, a pergamoni ezenkívül még tetővel is dicsekedhetett. Mégis az olümpiai volt a leghíresebb... És senki sem tiltja meg nekünk, hogy felüdülésképpen (meg persze, hogy elkészítsük az elmaradhatatlan fényképet) végigfussunk rajta. Mint ahogy Richard Halliburton tette volna, ha megéri a feltárását.

A stadiontól délre s annak főtengegyével párhuzamosan terült el valaha a hippodrom, ahol, miként a neve is mutatja (*hipposz*: „ló”, *dromosz*: „út”, „futás”), az olümpiai lovas- és kocsiversenyeket tartották. A rövidebb oldalain félkörben lekerekített, nagy, téglalap alakú térség volt ez, s mint a stadiont, füves emelkedő vette körül a nézők számára. A versenypályát hosszában alacsony fal osztotta két

részre; a fal egyik végén kőtalapzat állt Hippodameia bronzszobrával, a másik végén magas oszlop nyúlt az égnek. A versenyzők a pálya délnyugati oldaláról indultak, mégpedig ék alakba rendezett fülkékből; a cél az északnyugati oldalon a bírók tribünje előtt volt. Mintegy száz méterrel a rajtvonaltól nyugatra sorakoztak fel a lovak és kocsik, ezt a térséget az úgynevezett Agnaptosz-sztoának nevezett oszlopcsarnok zárta le. A keleti oldal fordulójában állt Taraxipposz démon, a rettegett „Lóijesztő” kerek oltára. Hogy milyen nagy volt ez a hippodrom, azt nem tudjuk. A régi szerzők, főképpen Pauszaniász, meglehetősen sokat beszélnek róla, de a méreteire vonatkozóan egyetlen adatot sem közölnek. A bizánci időkben származó úgynevezett Konstantinápolyi kézirat szerint 610×320 méter volt a területe; közvetett antik híradások szerint a hippodrom egy köre $1125-1200$ métert tett ki. Pontosan aligha tudjuk már megállapítani. Valahányszor kiáradt az Alpheiosz, vagy a medrét változtatta, mindig éppen a hippodrom versenypályáján zúdult végig, s amit nem temetett iszap alá, azt magával ragadta a tengerbe. „Nehéz itt keresni — mondják az egyébként derűlátó régészek —, de még nehezebb találni.”

A stadionból visszatérve, az alagúton túl, illetve a kincsházak terasza alatt, újból megpillantjuk a tizenhat kváderkövet. Jó lesz letelepedni valamelyikre egy kis csendes tűnődésre. A kőkockák voltaképpen talapzatok, amelyek az Olümpiai Zeusz rég eltűnt bronzszobrai után maradtak itt. „E szobrok mind bírságból származnak — olvassuk Pauszaniásznál —, amelyet azért róttak ki a versenyzőkre, mert a játékokon csalásra vetemedtek; a helybeliek Zánésznek nevezik őket, ami azt jelenti: »Zeuszé«.” Verses felirat volt rajtuk, hirdelve, hogy „az olümpiai győzelmet ne arannyal, ezüsttel érd el, hanem lábad gyorsaságával és testi rátermettségeddel”, és „a szobrok figyelmeztetésül állnak itt, hogy senki se vásároljon olümpiai győzelmet pénzért”. Tehát az antik olümpiai játékokon is történtek csalások: három esetben derült ki, hogy a küzdő feleket megvesztegették, egy esetben előre megegyeztek az ökölvívó-mérkőzés eredményében, egy esetben hazug kifogással élt a versenyző, amikor elkésve érkezett meg a játékok előtt kötelező edzésre, egy esetben pedig a birkózó megijedt ellenfelétől, és elmenekült. Meg kell adni, nem sok ez még akkor sem, ha a két utóbbi esetet is csalásnak, s nem pusztán szabálysértésnek minősítjük. Sőt ha a leleplezett csalások számához hozzáadunk akár tízszer annyi le nem lepleztetett... Mi ez az olümpiai játékok számához képest!...

Az alacsonyan szálló nap sugara szemünkbe villanva figyelmeztet bennünket, hogy alkonyatkor ezt a régészeti parkot bezárják. Elindulunk hát az Altiszon keresztül visszafelé; Héra temploma előtt megállunk egy kis restaurált oltárnál, amely valamiképpen elkerülte a figyelmünket, majd az ösvény a csaknem teljesen eltűnt kerítésfalon át magas ión oszlopokhoz vezet bennünket. Kőrsétánk kezdetén csak áthaladunk köztük, most nézzük meg őket aprólékosabban. Az ión oszlopok a palaisztrának nevezett épület maradványai; az észak felé húzódó derékba tört oszlopok sora a gümnaszion maradványa. Az itteni mércével mérve mind a két

Sportlétesítmények az Altisztól nyugatra. Elöl jobbra a gymnaszion, háttérben a palaistra. Balra a kerítésfal előtt a Prutaneion, Olümpia igazgatóságának épülete (rekonstrukció)

épület föltöbb fiatal, csak az i. e. 3. és 2. században épült. A későbbi korok tanúságtétele szerint velük fejeződött be az olümpiai sportlétesítmények építése.

A régi Görögországban a gymnaszion merőben másvalami volt, mint mañapság és nálunk: az ifjúság testedzését és általános képzését szolgáló épületet, illetve intézményt nevezték így. Eredetileg pusztán testedzői jellege volt, amit az is bizonyít, hogy a gymnaszion elnevezés a gymnosz, vagyis „mezítelen” szóból származik, ugyanis a fiatalok ruha nélkül gyakorlatoztak („nyakig mezítláb”). A következő sportágakban folyt képzés: torna, rövid és hosszú távú futás, távolugrás, gerely- és diszkoszvetés, birkózás, ökölvívás. A legfőbb cél az volt, hogy a fiatal emberek kellő fizikai állóképességre és ügyességre tegyenek szert, persze közben a katonai szolgálatra való felkészülést és a sportversenyeken való részvételt is szem előtt tartották. A kiképzést szakpedagógusok, rendszerint egykori élvonalbeli atléták irányították. Zenekíséréssel gyakorlatoztak; a zene az énekkel együtt már a legrégibb időkben az oktatás részévé vált. A testnevelés tárgyai később filozófiai előadásokkal bővültek; a filozófia felölelte a társadalom- és természettudományok nagy részét, majd a szónoklattant, a történelmet és a különféle művészeteket. Végül a gymnaszionban a szellemtudományi oktatás egyenlő rangra emelkedett a testneveléssel. A gymnaszion építészeti fejlődése az i. e. 4. évszázadban állapodott meg. Minden gymnaszionban volt egy oszlopos folyosóval körülvelt nyitott gyakorlótér, több helyiség (tornatermek, előadótermek, tornaszerraktárak, mosdók), s mindenütt volt futópálya, sőt, olykor úszómedence és árnyékos liget is. A palaistra (a palé, „birkózás” szó származéka) eredetileg a gymnaszion része volt, s egy bekerített, homokkal felszórt térségből állt, amely főképpen a birkózás és az ökölvívás céljait szolgálta. Idők folyamán ökölvívókat és birkózókat kiképző különleges iskolává fejlődött. A közintézmény gymnasziontól eltérően a palaistra

rendszerint magánintézet volt. Építészeti elgondolás dolgában azonban lényegében megegyezett a gümnaszionnal, s olykor a tantervét illetően is megközelítette azt.

Olümpiában ezt a két épületet főleg a játékok résztvevőinek felkészülésére, illetve szálláshelyéül használták. A palaisztra egy körülbelül 66×66 méteres négyzeten épült. A manapság itt látható oszlopokat a gyönyörű ión oszlopfőkkel együtt a 40×40 méteres gyakorlóteret körülvevő hajdani oszlopcsarnok maradványaiból állították fel. A gümnaszion egy tekintélyes méretű, mintegy 215×125 méteres téglalapon épült fel, s a közepén elhelyezkedő gyakorlótér elérte a két és fél hektár nagyságot. Még a palaisztránál is kevesebb maradt fenn belőle. Az egész nyugati szárnyát a szálláshelyekkel és az oszlopsorral együtt elvitte a Kladeosz árja; az északi oszlopsort úgyszintén. A monumentális oszlopos kapuval összekötött déli és keleti oszlopcsarnokból napjainkban csak alig észrevehető töredékek hevernek szerteszét. Becslések szerint összesen 259 oszlop állt itt — kis híján annyi, mint amennyi Bernini oszlopcsarnokát díszíti a római Szent Péter téren.

E gümnaszion dór oszlopcsarnokának maradványain jöttünk ide, ugyanezeket a maradványokon távozunk. Habozva lépkedünk át az ismerős drótkerítést megszakító kapu alatt, bizton reméljük azonban, hogy nem örökre búcsúzunk e helytől. Miként az ókori látogatók, amikor olajfa- és fenyőágakból font koszorúkat dobtak az Alpheiosz vizébe, a sorsot ostromolva azért, amivel a kapuőr búcsúztat bennünket, aki kulccsal a kezében csupán ránk vár:

— *Kali antamoszi! Szerencsés visszatérést!*

Olümpiai sétánk során eddig csak a természetet és a romokat csodáltuk meg. Persze ez a „csak” a látottak után egy cseppel sem megfelelő kifejezés. De mégis: nem láttunk például egyetlen szobrot sem, pedig az antik forrásokból jól tudjuk, hogy ezrével díszítették ezt a várost.

A régi Olümpia szobrai áldozatul estek az idő és az emberek romboló dühének. Csupán a véletlen folytán maradt meg belőlük egy-egy töredék, ezeket a helybeli régészeti múzeumban találjuk meg. Illetve tulajdonképpen két múzeumban: az egyik mindjárt a rommező mellett, a Druva-dombon áll, amelyen Pauszaniász szerint Oinomaosz király állítólagos sírja volt, a másik a Kladeoszon túl, Kronosz dombjának nyugati lejtője alatt. Az elsőt 1883—1885 között építették Friedrich Adler, az olümpiai ásatások akkori építészének tervei szerint, Szüngrosz athéni mecénás adományából. A mai követelményeknek azonban már nem felelt meg, ezért másikat építettek állami költségen. Ezekben a múzeumokban vannak fölhalmozva az olümpiai föld alól felszínre hozott egyéb leletek is: bronz- és terrakotta szobrocskák, háromlábak főzőüsttel, vérték, pajzsok, sisakok, emléktáblák és -oszlopok, serlegek, vázák, érmék, s többek között korongok és súlyzók is. Természetesen ezek is csak mintául szolgáló töredékek, jóllehet a kiállítótermekben és letéthyelyeken őrzött tárgyak leltára több mint 12 000 tételből áll, s ez a szám szüntelenül nő. De nehogy azt higgye valaki, hogy amit Olümpiában tártak fel, az

ma mind itt látható. Például Zeusz templomának három nagy metopéja a Louvre kincse.

Mivel az olümpiai kiállított tárgyak még nem kaptak végleges helyet a múzeumokban (s beletelik még egy kis idő, amikorra ez megtörténik), megtekintésük során függetlenítsük magunkat a különféle (s ma már elavult) útikalauzok ajánlataitól. Szűkítsük le a kört, s a lehető legszigorúbb mércét alkalmazva, hanyagoljuk el az olyan részleteket, amelyek csupán a művészettörténészeket érdekelhetik. Inkább igyekezzünk megragadni a benyomást, amelyet e művek keltenek, és kutassuk a mondandójukat. Mert hiszen egészen más korok embereihez szóltak, ráadásul a mítoszok bonyolult nyelvén, amely az ő számukra eleven, érthető nyelv volt, tőlünk azonban meglehetősen távol esik. Főképpen azonban élvezzük a belőlük áradó szépséget, s ne töprengjünk azon: „Hogyan lehetséges, hogy ezek a művek egy merőben más társadalmi rendszerben élő emberek esztétikai igényeit elégítették ki — és nekünk is művészi élvezetet nyújtanak?”

A régi múzeum legvonzóbb helyisége egy hatalmas terem, amely méreteiben megfelel a Zeusz-templom homlokzatának; ebben a templomromzatok szobordíszítményeinek összeállított töredékei vannak kiállítva. Fehér paroszi márványból készült életnagyságúnál nagyobb, háromdimenziós szobrok ezek; részben nagyon megrongált állapotban kerültek elő, de a régészek nem restaurálták őket. A korai klasszikus kor úgynevezett szigorú stílusának csúcsát képviselik mind az egyedülálló szobrok, mind csodálatosan megkomponált együttesük. Erő és szépség, szenvedély és tartózkodás, nyugalom és mozgás egyesül bennük. Olyanok, mint egy-egy márványba faragott drámai költemény, amely ősrégi mítoszt regél el. Ősrégít már alkotóik korában is, akik örök érvényű értelmezést adtak nekik, hogy így ünnepeljék az olümpiai játékok alapítóit és a civilizációnak a barbárságon aratott győzelmét.

A keleti oromzatról való *Oinomaosz és Pelopsz versenyének előkészületeit* ábrázoló dombormű egy valószínűleg Éliszben keletkezett mítosz egyik jelenetét ábrázolja. Oinomaosz, az éliszi Piza királya, Arésznek, a háború istenének fia, nem akarta férjhez adni leányát, Hippodameiát, mivel egy jóslat szerint a lány férje okozza majd az ő halálát. Ezért a királylány valamennyi kérőjét kocsiversenyre hívta ki, ami akkoriban szokásos és egészen elfogadható próbája volt a derekasságnak. Csakhogy a versenyt megtoldotta egy feltétellel: a győztes dárdájával átdöfheti a legyőzöttet. A rettenthetetlen kérők persze mind ráálltak. A király tizenhárom fiatal férfi életét oltotta ki ily módon, s fejüket karóra tűzve kirakta a palotája kapuja elé. Ekkor érkezett a városba Pelopsz. A kisázsiai Szipülosz városából jött, az ottani király, az örökké tartó alvilági kínjairól nevezetes Tantalosz fia volt, s a nagyvilágban bujdosó számkivetettként vetődött el Piszába. Hippodameia megtett neki, s mivelhogy a leánnyal trónusra is szert tehetett, megkérte a kezét Oinomaosztól. Oinomaosz a szokásához híven kocsiversenyre hívta ki. Győzelmében nem kételkedett, mert csodálatos sebes lovai voltak, amelyeket Arész hadisten-től kapott ajándékba. Pelopsz kocsija azonban sebesség dolgában vetekedett

Oinomaoszéval, sőt, szárnyas kereken futott, vagy szárnyas paripák húzták — a tenger istenétől, Poszeidóntól kapta. Hogy biztos legyen a győzelmében, megvesztegette Mürtiloszt, Oinomaosz kocsihajtóját, s az meglazította a király kocsijának egyik tengelyszögét, úgyhogy Oinomaosz szinte már a célban, a Korinthosz előtt húzódó síkon felborult, és halálát lelte. Egy másik változat szerint Mürtiloszt Hippodameia vesztegette meg, mivel első pillantásra beleszeretett Pelopszba, s különben is férjhez akart végre menni. Ki volt a ludas a vesztegetésben, ne firtassuk; tény, hogy Pelopsz győzött, s miután ünnepélyesen eltemette Oinomaoszt, feleségül vette Hippodameiát, király lett Éliszben, s végül uralma alá hajtotta egész Peloponnészoszt. Győzelme emlékezetére megalapította az Olümpiai Játékokat, szól tovább a mítosz, s amikor meghalt, az altiszi szent liget kellős közepén ásták meg a sírját. Az a mód, ahogyan Pelopsz — a mítosz legelterjedtebb változata szerint — gondoskodott saját győzelméről, a mi elképzeléseink szerint korántsem volt sportszerű. Mentségül hozzuk fel talán azt, hogy Oinomaosz módszerei sem voltak tisztességesebbek? De hiszen Zeus, a legfőbb isten egyetértett velük! Bizonyossága ennek az a tény is, hogy ő lett a Zeusz-templom oromzatának központi alakja.

A kentaurok és lapithák harca a templom nyugati oromzatáról a legizgalmasabb pillanatát örökíti meg annak az élethalálharcnak, amely a Thesszáliából eredő mítoszok szerint Peirithoosz lapitha király esküvőjén robbant ki. A monda egyik változata úgy tudja, hogy Peirithoosz Butész király leányát vette feleségül, akit szintén Hippodameiának hívtak, más változat Déidameia nimfát emlegeti. A király, hogy emelje menyegzője fényét, meghívta az összes kortárs görög hőst, köztük Héraklést és Thészeust, s rajtuk kívül a thesszáliai hegyekben lakó, vad, négylábú szomszédait, a félig ember, félig ló kentaurokat. Javában folyt a lakoma, amikor a lerészegedett kentaurok vezére, Eurütion, rávetette magát Peirithoosz feleségére, hogy elrabolja. A többi kentaur követte példáját, és megragadta a többi lapitha nőt. Peirithoosz, Héraklész, Thészeusz a jelenlevő görögökkel a védelmükre keltek. Minthogy a terembe, ahol a lakoma folyt, nem vittek magukkal fegyvert, vázákat, és székeket hajigáltak a kentaurokhoz, összetörték az asztalokat, s azok lábával ütlegelték őket, pusztá kézzel birkóztak velük. A harc a kentaurok vereségével végződött, csupán a gyávák menekültek meg közülük, azok idejekorán elszeleltek. A görögök számára ez a mítosz a barbárok elleni harcban való egységüket szimbolizálta. E harc kimenetelében a civilizált ember győzelmét látták a hegyi vad népek felett, az igazság diadalát a jogtalanságon. A templomoromzaton ezt a győzelmet még csak megijósolja Apollón isten kézmozdulata: ő a jelenet főalakja, s egyáltalán az egyik legjobb antik szobor.

A két timpanon alkotóit nem ismerjük, Pauszaniász közlései ellenére sem. Ha Zeusz temploma i. e. 456-ban készült el, amit pedig általában hitelesnek tartunk, bajosan vehetett részt a szobrászati munkákban Paióniosz, mert még túlságosan fiatal volt, s még kevésbé Alkamenész: ő akkor még nem nőtt ki a gyerekcipőből. Nem ismerjük a *Héraklész munkáit* ábrázoló metopék alkotóját vagy alkotóit sem.

Héraklésznak összesen tizenkét munkát kellett elvégeznie, hogy kiszabaduljon Eurüsztheuszt műkénéi király szolgálatából, amelybe Héra istennő intrikái miatt került. (Ugyanis házasságon kívüli fia volt Héra férjének, Zeusznak s ezért Héra minden elképzelhető módon megkeserítette az életét.) Az egyébként gyenge és gyáva Eurüsztheuszt, hogy minél tovább szolgálatában tartsa, olyan feladatokat gondolt ki számára, amelyeket emberi mértékek szerint nem lehetett teljesíteni. Első feladatul azt kapta, hogy ölje meg a rettenetes nemeai oroszlánt, amelyről már hallottunk. Azután el kellett fognia Kréta rémét, a dühöngő bikát, majd elűznie a réztollú madarakat, amelyek a Sztümphalosztó környékén halált hoztak a vidékre. További feladatképpen Héraklész felhozta az Alvilágból a Kerberosz kutyát, a háromfejű szörnyet, és kitisztította Augeiaszt, azaz Augiaszt éliszi király istállóját; elfogta a hihetetlen gyors lábú kerüneiai szarvast; elevenen fogságba ejtette az erümanthoszi vidéket pusztító óriási vadkant; megölte a rettegett kilencfejű Hüdrát, amely Argosz közelében, a lernai mocsarakban élt; elhozta Thrákiából Diomédész király emberhúson élő lovait; Mükénébe hajtotta Gérüön óriás gulyáját, amely a világ végén, egy szigeten legelt; elhozta az aranyalmákat a Heszperiszek kertjéből, ahova csak Atlasz a Heszperiszek apja juthatott el, s ezért a visszatértéig Héraklész tartotta az égboltozatot; végül Eurüsztheuszt lánya számára elhozta az amazónok királynőjének, Hippoliténének övét; amiért kénytelen volt háborút viselni az amazónokkal, és legyőzni őket. Miként a mítoszokból tudjuk, Héraklész, miután becsülettel elvégezte feladatait, megszabadult Eurüsztheuszt szolgálatából, s halhatatlan dicsőséget szerzett. Végül halhatatlanná is lett, mivel apja, Zeuszt magához emelte az égbe — csillagkép formájában ma is ott tündököl.

A *Héraklész munkáit* ábrázoló metopékat sikerült megtalálni a Zeuszt-plomromjai között, de széttöredezett és megrongált állapotban. Az olümpiai múzeumban mindössze ötöt volt érdemes kiállítani, ezek: *Héraklész és a nemeai oroszlán*, *Héraklész és Atlasz*, *Héraklész tisztítja Augeiaszt istállóját*, *Héraklész küzdelme a krétai bikával*, *Héraklész Athénéval és a sztümphaloszi madarakkal*. Az első három eredeti állapotban látható, a negyediken Héraklész testét kiegészítették a Louvreban levő öntvény alapján, az ötödiken Athéné és Héraklész fejét egészítették ki hasonló módon. A metopék 1,6 × 1,5 méter nagyságúak, és paroszi márványból készültek. Az, ami megmaradt belőlük, ékes bizonyossága annak, hogy művészi színvonal dolgában egy jottányival sem maradnak el a templomromzatok szobordíszítményétől.

A klasszikus kor számtalan szobra közül, amelyek Olümpia templomait és szabad tereit díszítették, mindössze kettő maradt fenn. Az egyik, a régebbi a *Szárnyas Niké*, amely valaha Zeuszt templomának délkeleti sarka előtt állt. Kilencméteres alapzata, amely egyéb alapzatoktól eltérően háromszög keresztmetsetű, még a helyén van. Közelében hevert a szobor darabokra törve, iszaphordalék alatt. Miként a múzeumban álló, hallatlan ügyességgel összeállított torzójából (és Richard Grüttner némileg szecessziós rekonstrukciójából) kiderül, úgy ábrázolta az istennőt, amint kitárt szárnyal és lobogó köntösben alászáll a magasságokból a

földre. Az alapzatán olvasható felirat szerint a messzéniaiak és a naupaktosziak állították fel győzelmük emlékére, amelyet ellenségükön arattak a szphaktériai csatában, i. e. 425-ben. Ez az ellenség Spárta volt, azonban jó görög szokás szerint nem tüntették fel a nevét, mert nem akarták megalázni, és nem akarták elvágni a megbékélés útját. Az alapzaton megtaláljuk a szobrász nevét is: a khalkhidikéi Mendoszról való Paiónioszt, akiről Pauszaniasszal, illetve a Zeusz-templom keleti oromzatának díszítésével kapcsolatban már szoltunk. Ez az egyetlen ismert műve, enélkül Paióniosz neve pusztán üres szó volna, mint oly sok más, az antik szerzők által dicsőített név. Csodálatos mű ez, már csak technikai szempontból is. A magas talapzaton, kis területen álló csaknem háromméteres szobor enyhén előredől, s így stabilitásának biztosítása nem kis gondot okozhatott (alighanem a lebegő köntössel oldották meg). Művészi szempontból egy sorba állíthatjuk a Parthenónról származó torzókkal.

A klasszikus korban, illetve már annak későbbi szakaszában keletkezett az olümpiai múzeum egyik legvonzóbb darabja, egyben a legismertebb görög szobrok egyike, a *Hermész a kis Dionüszossal*. Ez az eredeti Praxitelész-mű egy életnagyságúnál valamivel nagyobb szobor, s feltárása helyével is megfelel Pauszaniasz leírásának. Hermészt, Zeusz fiát, az istenek követét (s a sok feladatú istent, többek közt a kereskedők, tolvajok, követek és atléták istenét) ábrázolja, amint karján tartja Zeusz egy másik fiát, Dionüszoszt, a bor és a szőlőtermesztés istenét, akit születése után egy időre a gondjaira bízta. A művész laza testtartású fiatal férfi alakjában mintázta meg Hermészt, arcán ábrándos mosollyal, fölemelt (ma már hiányzó) jobb kezében szőlőfürtöt tartott, afelé nyúlt Dionüszosz. Hermész gazdag, tetszetős redőkben aláomló, egy fatörzsön átvett palástja képezi a háttérrel. A szobor olyan tökéletes, finoman megmunkált és élethű, hogy amint megérintjük (persze ezt nem volna szabad!), meglep bennünket a márvány hűvössége, mert eleven emberi test melegére számítottunk. I. e. 340 tájáról származik, már egy új, a pheidiaszinál száz esztendővel fiatalabb szépségideált testesít meg: ez az ideál kevésbé isteni, hősi, de annál emberibb. Egyébként Praxitelész, a híres szobrászcsaládból származó athéni művész antik források szerint több mint ötven nevezetes szobrot készített élete folyamán (kb. i. e. 390–330). Közülük a *Knidoszi Aphrodité*, a *Pihenő szatürosz* és a *Gyilkoló Apollón* másolatban fennmaradt. A Hermész-szobor az egyetlen alkotása, amelyen „kezünk az ő keze nyomát érintheti”, ahogy a felfedezésében részt vevő egyik régész megjegyezte. A görögök számára a Hermész által képviselt Arkadia és a Dionüszosz által képviselt Élisz szövetségének szimbóluma volt. Számunkra egyszerűen remekmű.

A klasszikus kor művészetét bemutató néhány darabon kívül egy sor kitűnő régebbi alkotást is megtekinthetünk az olümpiai múzeumban. Ide tartozik elsősorban a kolosszális *Héra-fej* az istennő templomának kultikus szobráról, amely i. e. 600 tájáról származik; továbbá a mintegy száz évvel fiatalabb *Athéné-fej*. Az úgynevezett *Phigaleiai kurosz* keletkezésének ideje megegyezik az Akropoliszról, Delphoiból, Pireuszról, Szunionból való hasonló szobrokéval. Oroszlánfejet formá-

zó márvány és bronz vízköpők, öntöttvas és agyagszfinxek és griffmadarak, egyszerűségükben bűbájos ló- és lovasfigurák sorakoznak itt, melyek legrégebbi darabjai az i. e. 8. századból maradtak fenn. De figyelmünket talán egy nagy terrakotta szobor ragadja meg leginkább, a *Zeusz az Olümposzra viszi Ganümedészt*; az i. e. 470 táján készült szobron festés nyomait láthatjuk. A legfőbb istent pásztor képében ábrázolja, amint magával viszi Trósz trójai király szépséges fiát. Ganümedész az istenek pohárnoka lett, s Zeusz a világ legjobb lovaival kárpótolta az apát. Mesterműve ez nemcsak hajdani alkotójának, valószínűleg egy korinthuszi művészeknek, hanem a restaurátoroknak is. Csaknem száz töredékből állították össze, amelyek olykor egy kockacukornál is kisebbek voltak, s fokozatosan kerültek elő a Buleutériontól északraire folytatott ásások során, 1878 és 1938 között.

A klasszikus és preklasszikus korból származó leletekhez hasonlóan az olümpiai múzeum a hellenisztikus és a későbbi korokban keletkezett kis és nagy szobroknak is gazdag tárháza. Futó látogatásunk során természetesen nem szentelhetünk mindennek egyformán figyelmet. Ámde föltétlenül megérdemli figyelmünket Augustus császár két és fél méter magas szobra az Istenek Anyja hajdani templomából, Hadrianus császár szobra, valamint kegyencének, Antinoosznak számos szobra közül az itt levő (Antinoosz, amikor Hadrianus súlyosan megbetegedett, önként a Nílus vizébe fojtotta magát, hogy az akkori hiedelem értelmében megtoldja ura életét annyi esztendővel, amennyivel a magát megrövidítette). De mindenképp rászolgál érdeklődésünkre a Nümphaion két szobra, amely a félkör alakú oszlopcsarnokban állt. Az egyik az általunk már ismert Héródész Attikoszt ábrázolja, aki nagylelkűség dolgában még a híres Maecenason is túltett, s a saját költségén megépítette az athéni és a delphoi stadiont, az akropoliszi ódeiont (kerek épület zenei előadások tartására) és az itteni vízvezetékrendszert, amely a Nümphaionba torkollik. A másik szobor Héródész Attikosz feleségének, Regillának Déméter Khamüné isten papnőjeként ábrázolt portrészobra.

De nem csupán művészi jellegű tárgyak vannak itt kiállítva. Megtalálja az érdeklődésének megfelelő a numizmatikus az éremgyűjteményeknél, a történetész pedig a régi görög fegyvereket, munkaeszközöket és szobrászszerszámokat tartalmazó tárlóknál. Persze a sporttörténet kutatója sem csalódik: a korongokról, a súlyzókról, a helybeli és más lelőhelyeken talált egyéb sporteszközökről azonban később és részletesebben beszélünk majd. Most csak az egészen különleges darabokról ejtsünk szót. Ezek közé tartozik például egy márványszék; a spártai Gorgosz, az élisziek Spártában lakó védelmezője (mai szóhasználattal élve „tisztelőbeli konzul”) volt a tulajdonosa, és az archaikus stadion feltárása közben bukkantak rá. Egy másik ilyen nevezetes tárgy az úgynevezett Bübön köve; egy 149 kilogramm súlyú, durva, megmunkálatlan homokkötömb, amely a Pelopeion feltárásakor került elő. Az erős emberek próbaköve volt ez, s a következő felírás olvasható rajta: „Bübön, a pholok fia fél kézzel átdobott a feje fölött.” A következő, egyben utolsó ilyen különleges tárgyat nem nézhetjük felindultság nélkül. A legkülönfélébb típusú, kitűnő állapotban fennmaradt sisakok között — aranyból

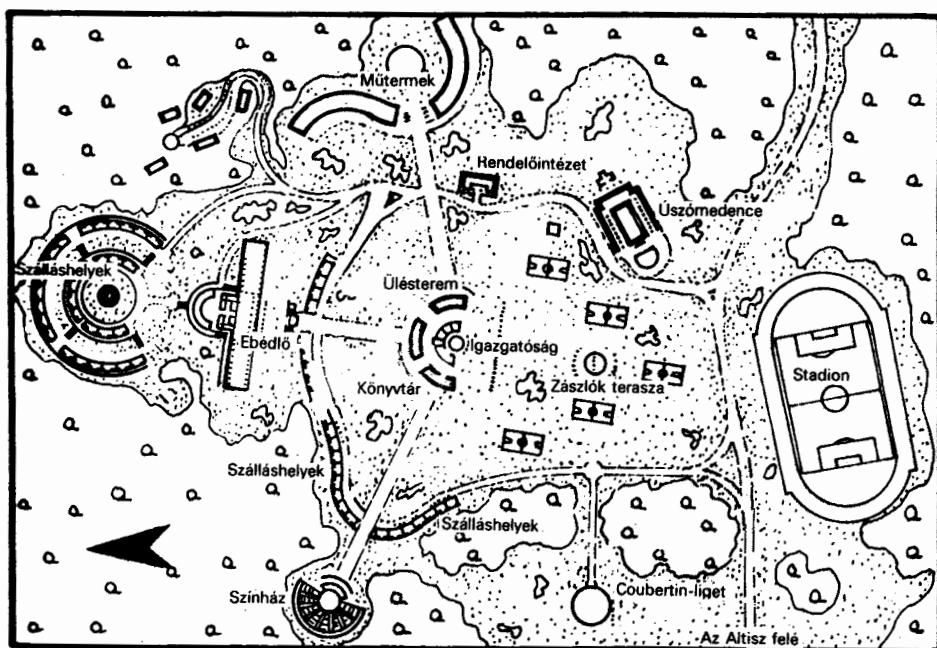
való is akad a perzsa zsákmányból — ott szerénykedik egy ütött-kopott, rozsdamarta. A szélén végigfutó feliratból megtudhatjuk, hogy Miltiadészé volt, aki e sisakkal a fején vezette i. e. 490-ben a görög hadat a marathóni csatában.

Mielőtt a régi és új múzeumból eltávoznánk, álljunk meg Olümpia plasztikus színes modelljeinél. Az első 1930-ból származik, és J. Hans Schleif építészmérnök készítette. Az Altiszt és környékét az időszámításunk kezdetén volt állapotában rögzíti, lehetővé téve, hogy úgy lássuk, mintha helikopterből néznénk. A másik modell Eva Mallwitz keze munkája 1960-ból, s ha tüzetesen megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy nem egészen azonos az előbbivel. Nemcsak arról van szó, hogy nagyobb (léptéke 1 : 250), s így a fedőlapban végződő dór oszlopok és a csigavonalas talapzaton álló, bordázott törzsű ión oszlopok közti különbség is jól látszik rajta, hanem itt is, ott is kiegészült valamivel, ez-az pedig másképpen fest rajta. Mert hiszen Olümpia feltárása nem topog egy helyben.

Ha ezt a könyvet 1960-ban írtuk volna, már pontot is tehetnénk a mai Olümpiáról szóló fejezet végére. Akkor az oda készülőkkel beszélgetve kénytelenek lettünk volna lelkes áradozásunkat így befejezni: — Egy dolgot azonban ne higgyenek Olümpiáról: azt, hogy az holmi sportközpont volna. Nincs ott semmiféle, a szó mai értelmében vett stadion, nincs tenisz- és egyéb pálya, nincs úszómedence. Úszni csak a tengerben úszhat az ember, az azonban negyedóra út gépkocsin. Kronosz dombja sem ér semmit a sportolók szempontjából, nem is szólva a hegymászókról, hiszen oldalai lankásak, s tövétől a tetejéig mindössze százhusz méter a szintkülönbség. A gyalogos turisztika ott az egyetlen üzhető sport.

Ma másként áll a dolog. Kronosz dombjától keletre, a régi Olümpia stadionjától körülbelül egy kilométerre álomszép sportközpont nőtt ki a földből. Ugyan nem a nagyközönség, hanem inkább azok számára, akik már tettek és még tenni akarnak valamit a sportért, mégpedig az olümpiai hagyományok felvirágoztatásának szellemében és érdekében. Persze a hagyományok értelmezésében meg lehetőségek nagy eltéréseket tapasztalhatunk, és különbözők a felfogások arra nézve is, hogy az olümpiai hagyományokból mi felel meg a manának, s hogyan alkalmazzuk azokat a mai, merőben más társadalmi viszonyok között. Mindez azonban nem tántorította el az olimpiai gondolat lelkes megszállottjait, és Olümpiában magában létrehoztak egy intézményt, amelynek az a feladata, hogy segítsen megoldani a fentebb felsorolt kérdéseket, s egyszersmind kapocs legyen a hajdani és az újkori olimpiai játékok között.

Az intézmény neve Nemzetközi Olimpiai Akadémia. Létrehozása tervével már Pierre de Coubertin is foglalkozott, de haláláig, 1937-ig még nem érett meg az idő az elképzelés megvalósítására. Joannesz Ketszeasz, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság görögországi tagja állt elő azután 1949-ben újra a tervvel. Tizenkét évvel később, miután a Görög Olimpiai Bizottság megszervezte az intézmény felépítését, és gondoskodott működtetésének feltételeiről, sor került az ünnepélyes megnyitóra.

4 Nemzetközi Olimpiai Akadémia területe Olümpiában

Az alapszabályok szerint az Akadémia feladata az, hogy „örködjön az olimpiai szellem tisztasága felett, és terjessze azt az egész világ sportolói között”, valamint foglalkozzon „a sporttal és az olimpiai játékokkal kapcsolatos problémákkal”. Tanulmányi programtervében helyet kapott az olimpiai játékok története, az olümpiai régészet, az általános és a sportnevelés, a sport fiziológiája és pszichológiája, a sportorvostan, a korszerű sport technikája, a sport és a művészet viszonya; különös alapossággal kell foglalkoznia az olimpiai játékok szabályaival összefüggő kérdésekkel. Az intézmény élén az antik nevet viselő tanács, az *ephoría* áll, amelyet a Görög Olimpiai Bizottság választ négy évre, minden olimpia alkalmával. Az Akadémia munkaközössége különböző tudományágak tudományos dolgozóiból, sportorvosokból, a sporttal foglalkozó írókból és képzőművészekből, tömegtájékoztató eszközök dolgozóiból tevődik össze, s természetesen nem hiányozhatnak belőle a jeles sportolók (aktívak és egykoriak), az edzők és a sportrendezvények szervezői sem. Az Akadémia rendszeres időközökben értekezleteket tart, amelyeken speciális témákat vitatnak meg; ezeken az értekezleteken és más akciókon a nemzeti olimpiai bizottságok által választott küldöttek vesznek részt. Az Akadémia a szerény kezdetek óta általánosan elismert intézménnyé fejlődött, és pótolhatatlan szerepet tölt be.

Nem szándékozunk most az Akadémia tevékenységével és a vele összefüggő kérdésekkel részletesen foglalkozni. Mindezt tágabb összefüggéseiben kell látnunk,

az pedig csak akkor lesz lehetséges, ha a régi olümpiai játékoktól visszaérkezünk a maiakhoz. Most csupán az a feladatunk, hogy befejezzük Olümpia megtekintését. Az akadémia területére általában minden nehézség nélkül bejutunk, habár üzemeltetési okok miatt nem mindig pontosan akkor, amikor kedvünk támad rá. De azért eszünkbe ne jusson, hogy átmásszunk a kerítésen, amely egyébként egészen alacsony: a látogatók számára ott a kapu. Ha megnyílik előttünk, akkor ne feledjük el: ezt mindenekelőtt azoknak köszönhetjük, akiknek érdeméből hazánk neve nemegyszer nagyon is nyomatékosan felhangzott az olimpiai játékokon. S mikor a kapus azt mondja: „*ne*”, ne forduljunk sarkon; mert bár ez úgy hangzik, mint a magyar „nem”, görögül „igen”-t jelent. A *parakalo* azután azt jelenti: „tessék”, „fáradjanak tovább”.

Az akadémiai terület a rajta levő épületekkel olyan, mintha a sportépítészet tankönyvéből vágták volna ki. Kiterjedése nagyjából megegyezik az Altiszéval, s úgy beleillik a környező tájba, mintha itt a világ keletkezése óta semmi sem változott volna. Festőien szétszórt épületei teraszokon állnak, egy sincs köztük emeletes, toronyházról nem is szólva, a homlokzati oldalon mindegyik előtt jellegzetes árkádsor húzódik; az épületek körüli területet sűrű pázsit borítja, s a háttér mindenütt még sűrűbb erdő. A létesítmény közepén áll a nem túl nagy, kerek adminisztrációs épület, amelyet három oldalról üléstermek, tanulószobák és a könyvtár épületei vesznek körül. Tőle északra széles ívben szálláshelyek húzódnak, ezek fölött egy teraszon áll a közös ebédlő, még följebb, egy erdei tisztáson további szálláshelyek kettős köre fehérlik; itt kétszáz vendég kaphat szállást. A nyugati oldalon most épül egy antik mintát követő, félkör alakú színház lépcsőzetes nézőtérrel, a keleti oldalon szobrász- és festőműtermek komplexuma, a fő összekötő utak kereszteződésénél pedig a rendelőintézet pavillonja. A déli részt a zászlórudak terasza uralja, e körül kétoldalt öt röplabda-, illetve kosárlabdapálya helyezkedik el, egy kissé odább van az úszómedence, s még távolabb a futball- és a futópálya. S miként az Altiszban, egy bűbajos ligetben megtekinthettük Pelopsznak, az olümpiai játékok mítikus megalapítójának sírját, itt is rátalálunk Coubertinnek, a játékok felújítójának ciprus- és olajfaligetére. Coubertin sírja Lausanne-ban van, de kívánsága szerint Olümpiában temették el a szívét, antik sztélé formájú emlékmű alatt, amelyen Zeusz fejét és az olümpiai győztesek olajfakoszorúját ábrázoló dombormű látható.

E fejezet indításakor említettük, hogy Olümpia három múzeummal dicsekedhet. Kettőt megtekintettünk, hátra van még a harmadik. Ez pedig az újkori olimpiai játékok múzeuma, amelyet 1972-ben nyitottak meg. Jorgosz Papszthephanosz kezdeményezésére létesült; Papszthephanosz vásárolta meg a múzeum részére a telket, és neki ajándékozta olimpiai emléktárgyakból és bélyegekből álló gyűjteményét. Az épület szép és korszerű, szép helyet is kapott a modern Olümpia központjának közelében, hőmérséklete kellemes, a személyzete barátságos. Hanem hát mit mondjunk a benne kiállított tárgyakról? Hát igen, garmadával láthatók itt olimpiai bélyeggyűjtemények különleges példányokkal, felnagyított fényképek az

újkori olimpiai játékok megindulásáról, belépőjegyek, programok, jelvények stb., még két félig égett olimpiai fáklya is idekerült. Csakhogy többnyire hiányoznak az útbaigazító feliratok, koncepciónak pedig híre sincs. Ráadásul a gyűjtemények annyira véletlenszerűek és hézagosak, hogy legalább a fele hiányzik annak, amit itt megtalálni reméltünk. E múzeum megtekintése voltaképpen az egyetlen csalódás Olümpiában, főleg annak, aki nem csupán az ókor emlékei kedvéért utazott ide.

Mondottuk már, hogy Olümpia az ókori görögök társadalmi érintkezésének egyik legjelentősebb központja volt. Ezt a nagy találkahelyjellegét mind a mai napig megőrizte. Amde e tekintetben is, akárcsak a játékokat nézve, túlnőtt a görög világ határain. Itt nemcsak hogy egy hét alatt, hanem sokszor egyetlen nap, sőt egyetlen óra alatt is találkozhatunk az öt világrészből idesereglett érdeklődőkkel.

Ha letelepszünk a stadion lejtőjére, s filmfelvevőnk lencséjét a rajtvonalra irányítjuk, itt egy filmtekercsen több nemzet tagját örökíthetjük meg, mint például a New York-i ENSZ-palota bejárata előtt a közgyűlés általános vitája idején. S itt valószínűleg jellegzetesebb alakok kerülnek a filmünkre: szőke skandinávok és optikai eszközökkel teleaggatott japánok, fekete reverendás olasz papok és fehér turbános hinduk, oxfordi angolt és párizsi franciát beszélő négerek, távoli egyetemek régészeti intézeteiből meg a közeli repülőgép-támaszpontról ideránduló amerikaiak, mexikói vagy brazil sportolók, akik egy-egy versenyről hazafelé tartva megszákították útjukat, franciák, angolok és németek s kevésbé távoli nemzetek fiai, beleértve azokat is, akikkel anyanyelvünkön is szót értünk. Vannak köztük gazdagnak látszó javakorabeli urak és kopott farmernadrágos fiatalok, szolid középiskolai tanárok, társasutazások résztvevői vezetővel és kedvezménnyel, egyszerű turisták... S ha egy-egy csoport felsorakozik a rajthely kőszávján, hogy lefussa az egy (vagy fél) stadionnyi hosszat, mind lelkesen tapsolnak. A „hurral”-juk úgy hangzik, mintha egy nyelven kiáltanák, bár a nyelvész több tucat kiejtésbeli árnyalatot találna benne, akárcsak a „bravó”-jukban.

Ez a sok ember mind azért jött ide, mert ellenállhatatlan erővel csábította a híres-neves hely. Nyilván akadtak olyanok, akiket meglepett a romok terjedelme és nagyszerűsége, mert fenntartással fogadták a turistatájékoztatók adatait, mások pedig azon estek ámulatba, mennyire túlsúlyban vannak a művészi emlékek a „tisztán sportemlékek”-kel szemben. Ez azonban csak azokkal esett meg, akik mai szemszögből ítélték meg a régi görögök világát. A görögöknél a sport és a művészet szorosan összefüggött, egyiket a másik nélkül el sem tudták képzelni. Éppen úgy, mint ahogy a testi kultúra fejlődését sem tudták elkülöníteni a szellemi kultúra fejlődésétől.

Ha tehát Olümpia megtekintése során némileg több figyelmet szenteltünk a műemlékeknek, részben azért is tettük, hogy emlékeztessünk erre az összefüggésre. S amikor Olümpia és az olimpiai játékok szerepét nyomatékosan a görögök közötti kapcsolatként emlegettük, semmiképpen sem túloztunk. Végeredményben az olüm-

piai szent béke gondolata sem volt képes tartósan megakadályozni a háborúkat. Mindazonáltal — és eszményítés nélkül — Olümpia földjén kiderült, hogy a sport és a művészet híd — bár nem az egyedüli híd — azon az úton, amely a megértéshez vezet. Vagy amint Pindarosz mondja: „Minden ember közös földjére”.

3. FEJEZET

Az olümpiai felfedezések története

Jó ezer esztendeig tündökölt Olümpia dicsőségben, mintegy ötszáz esztendeig hevert romokban, s további csaknem ezer évig rejtőzött iszap alatt, amelyet az eső mosott le a Kronosz-dombról, vagy az áradó Alpheiosz hordott rá. Eltűnt a föld színéről akárcsak Trója, Minósz krétai palotája, mint Ninive és Babilon. A velencei Battista Palnese 1516-ban készült térképén már a neve sincs rajta. Helyére, az Alpheiosz és a Kladeosz torkolatához oda volt rajzolva egy aprócska jel meg az *Andilalo* felírás. Semmi több.

Történelmi forrásokból tudjuk, hogy az olümpiai versenyjátékokat mint „pogány ünnepséget” I. Theodosius császár szüntette meg i. sz. 394-ben. Az ő rendeletét tartják általában az Olümpiára kimondott halálos ítéletnek. A várost azonban már korábban is súlyos csapások érték, de végső romlása csak később következett be. Hanyatlásának első jelei az i. sz. 3. század elején mutatkoztak, az ún. „katonacsászárok” uralkodása idején, amikor is a római birodalom, amelynek Görögország is kényszerű részét képezte, mély válságba jutott. A régészeti leletek bizonyítják, hogy ebben az időben már semmi új nem épült Olümpiában. A szobrok száma még szaporodott, de lassabban és szerényebb keretek között. Mégis az Altisz és környéke egészében véve még mindig ugyanazt a képet nyújtotta, amelyet a két vagy három emberöltővel korábban ott járt Pauszanasz festett róla. Ez a kép csupán i. sz. 265 után változott meg: ekkor Görögországba betört a germán herulok törzse, és tűzzel-vassal pusztítva végighömpölygött a Peloponnészoszon egészen Olümpiáig.

A római légióknak akkortájt már nem volt elég erejük hozzá, hogy megvédelmezzék a birodalom határait, s a barbár betöréseknél többet törődtek császárok trónra ültetésével és megbuktatásával. (Akkoriban nem egész fél évszázad alatt kis híján harminc váltotta egymást, nem számítva a mintegy hatvan ellencsászárt. Ugyanakkor a hivatalosan elismert császárok közül mindössze egyetlenegy halt meg természetes halállal s kettő a csatamezőn, a többit meggyilkolták.) Ilyen körülmények között a görögök a maguk erejére voltak utalva, s mivel már rég nem volt hadseregük, nem tehettek mást, mint hogy városról városra, poliszról poliszra visszavonulva védekezzenek. De hogyan védjék meg Olümpiát, amelyet sohasem vettek körül erős sáncok? Csupán szimbolikus fal övezte s annak a megerősítésére hiányzott az anyag is, meg az idő is. Mit volt mit tenniük, sorsára hagyták az Altisz egy részét, s csupán a magvát erősítették meg: mintegy három méter vastag s ugyanolyan magas falat építettek a Zeusz-templom és a Buleutérion védelmére. Az északi oldalon mintegy 100 méter hosszú volt ez a sánc, a délin körülbelül 80, a keletin és a nyugatin pedig 120—120 méter. Végső kétségbeesésükben és a sietség

okából a sánc építéséhez fölhasználták a falon kívül maradó épületek kváderköveit és oszlopait, többek közt az Istenek Anyja templomának, a Kronosz-domb tövében álló kincsházaknak, sőt részben még Héra templomának az anyagát is. Elképzelhetjük, milyen nehéz szívvel határozták el e pompás épületek lebontását. . . . Mégis megtették, mint ahogy a hadvezér a város megvédele érdekében felrobbantja a hidat, bár még harcoló egységek rekednek kívül. Vagy miként a kapitány elsüllyeszti hajóját, hogy eltorlaszolja a kikötő bejáratát az ellenség elől.

Nem ismerjük a részleteket arra vonatkozóan, hogyan törték be a herulok Olümpiába. Talán a vastag erődfal visszariasztotta őket a közvetlen támadástól, talán csak a be nem kerített részt dúlták fel; bizonyos csupán annyi, hogy i. sz. 267-ben kivonultak Olümpiából. Diocletianus császár korából (284—305) fennmaradt egy feljegyzés a Zeusz-templom márványtetőzetének javításáról s a gümnaszion elpusztított keleti oszlopcsarnokának felújításáról. Ebből arra következtethetünk, hogy Olümpiában harc folyt, s a herulok kénytelenek voltak visszavonulni. De történt bár így vagy másként, támadásuk katasztrofális következményekkel járt. Héra temploma, a kincsházak és az Istenek Anyja-templom mindörökre romokban maradt. Azok a szobrok, amelyeket a város védői a külső részekből bevittek a sáncfalak biztonságába, többé nem kerültek vissza eredeti helyükre. Az olümpiai játékokat azonban mindezek ellenére továbbra is megrendezték. Bizonyos, hogy a zilált viszonyok nem kedveztek az ilyenfajta rendezvényeknek, de hogy a játékok vonzóereje nem csökkent, azt többek között a korabeli győztesek hovatarozása is bizonyítja. Nemcsak athéniak és korinthosziak, hanem a távoli kisázsiai Szinópéból s az egyiptomi Alexandriából jött atléták is akadtak köztük. Az utolsó ismert olümpiai győztes pedig (a 287. játékokon, i. sz. 369-ben) Barasztadész vagy Varasztadész volt, az örmény királyi család tagja.

Röviddel azután, hogy I. Theodosius rendeletileg eltörölte az olümpiai játékokat, Olümpiába betörték a germán vizigótok Alarik, Róma későbbi meghódítója vezetésével. Ha talán Rómától eltérően nem dúlták fel, az sorsa további alakulása szempontjából teljesen közömbös volt. I. sz. 426-ban II. Theodosius császár kiadott egy új rendeletet, s abban megismételte az olümpiai versenyjátékok tilalmát. Ráadásul megtoldotta egy paranccsal, mely szerint meg kell semmisíteni minden pogány templomot, amely nem szolgálja a keresztény istentiszteletek céljait. Ennek a művelődéstörténeti szempontból hallatlanul barbár parancsnak buzgó végrehajtói „elpusztítottak és leromboltak minden istentelent”. A romlás művét Olümpiában azután két földrengés tetőzte be 522-ben és 551-ben.

Néhány 5. századból származó forrás Olümpiával kapcsolatban egy keresztény közösségről beszél, amely az Altisztól nyugatra levő házakban telepedett meg; ők építették át Pheidiasz műtermét korai bizánci stílusú templommá. A hitközség tagjai részint földművelésből, részint és főleg pedig a szobrok bronzának eladásából éltek; a szobrokat kiszedték a romok közül, és kemencében kiolvasztották. Úgy tetszik, Olümpiát csak a 6. században, a földrengések után hagyták el, amelyeket az Alpheiosz tisztító áradása kísért. Valamikor a 7. században szláv törzsek jelentek

meg Olümpia földjén. Akkorra már annyira kihalt volt a vidék, hogy ők is továbbvonultak. Ezután a történelemnélküliség fátyola borult Olümpiára.

Amikor a 13. században a frankok elfoglalták az Olümpia körüli vidéket, már a város hajdani létezéséről sem tudtak, s az Alpheioszt ismeretlen okokból „Szenes-folyónak” nevezték. A törököknek, akik a 16. században hatalmukba kerítették a Peloponnészoszt, persze sejtelmük sem volt Olümpiáról, de a helyén feltűnt nekik valami falmaradvány, amely kiállt a megkeményedett iszapból, hát odaparancsolták a környékbeli lakosokat, mint holmi kőbányába. Az így szerzett anyagot azután erődítmények és mecsetek építésére használták fel Mirakiban, Lalában és Pürgoszban. A velenceiek, akik a 17. században foglalták el a Peloponnészoszt — ők Moreának nevezték —, az Alpheiosz és a Kladeosz torkolatában csak a korai bizánci templom elhagyott romjait látták. Hogy ez volt a régi Olümpia egyetlen olyan maradványa, amelyre a nap fénye hullott, azt senki sem árulta el nekik.

Vajon Olümpia nemcsak a föld színéről, hanem az emberek emlékezetéből is eltűnt? Mint tudjuk: nem.

Az emberek természetesen mindig tudtak Olümpiáról. Ez azoknak köszönhető, akik a hírnek, dicsőségnek kőnél és ércnél maradandóbb emlékművét alkotják meg: a történészeknek és a költőknek. Csakhogy hány olyan ember akadt az antik kor elmúltával, aki az antik korból származó könyveket olvasott? A bizánci birodalomban valamivel több ilyen írástudót találhattunk, mint Európa többi részén, de itt is, ott is csak a műveltek, főképpen a könyvtárosok és a kolostori könyvmásolók csekély rétegéről lehetett szó. S közülük is vajon hányan érdeklődtek a bűnös pogány ünnepségek s a még bűnösebb testkultusz iránt? De becsületükre váljék, hogy ennek ellenére az egész középkoron át megőrizték az antik korról — s ezen belül az Olümpiáról — való tudás zsarátnokát. Olyannyira, hogy bízvást hozzájuk fordulhattak azok a tudósok és művészek, akik a 14. és 15. században lángra lobbantották az érdeklődést az iránt a kultúra iránt, amely az ókori Görögország, majd Róma talaján szökkent virágba.

Annak a kornak tudósai és művészei, amelyet éppen az antik kor iránti érdeklődés újjászületése miatt nevezünk reneszánsznak, ámulva vették tudomásul a „kereszténység előtti kor” nagyságát. A róla alkotott képük ugyan hiányos és torz volt, de éppúgy megrendítette őket, mint ahogy ők megdöbbenettek vele másokat. E mozgalom bölcsőjénél két költő: Dante és Petrarca állt; az előbbi főképpen az *Isteni Színjátékával*, az utóbbi pedig a *Dalos könyvével*. Filippo Brunelleschi építész elszakadt az uralkodó stílustól (amelyet lenézően „gótikusnak” nevezett), és az antik hagyományokhoz nyúlt vissza művészetében. Sőt 1400 táján ásatásokba kezdett, és antik szobrok tömegét fedezte fel Rómában; e szobrok hatására kezdtek azután a festők és szobrászok újból ábrázolni az emberi testet. Ennek a középkori keresztény eszményekkel oly összeegyeztethetetlen eljárásnak bűnös volta alól csak

IV. Sixtus pápa adott feloldozást, amikor 1471-ben megvetette az antik műemlékek gyűjteményének alapját; ebből fejlődött ki a mai Vatikáni Múzeum. Így megnyílt a tér olyan egyetemes lángelmék számára, mint Leonardo da Vinci és Michelangelo, Raffaello, Tiziano és követőik, akik „az antik világ lángjainak” visszfényét ragyogtatták a világra. A pápa magánmúzeumát utánozták a bíborosok és a királyok. Fokozatosan hasonló gyűjtemények keletkeztek Itália-szerte, majd Franciaországban és Nyugat-Európa más országaiban is. A görögök, akik (a Rómában, Firenzében, Bolognában és más itáliai városokban működő tudósai révén) a reneszánsz mozgalom első kezdeményezői közé tartoztak, már nem vehettek részt felvirágztatásában. A bizánci birodalmat 1453-ban elpusztították a törökök.

Az antik műemlékek iránti érdeklődés a művészekről és tudósokról áterjedt az akkori világ hatalmasaira is, és hatósugara Olümpiát is befogta. Megtalálták a *Laokoón* szoborcsoportot, megtalálták a *Belvederei Apollónt*, a *Vatikáni Aphroditét*; a műemlékek iránt azonban nagyobb volt a kereslet, semhogy a kínálat ki tudta volna elégíteni. Az antik szerzőket tanulmányozó tudós férfiak álmélkodva olvastak Pliniusban és Pauszaniaszban Delphoi és Olümpia tömérdek szobráról. Az első, aki ebből a szempontból felhívta a figyelmet Olümpiára, a francia Bernard de Montfaucon, ismertebb, latinosított nevén Montefalconius volt (1665–1741). Pályafutását katonatisztként kezdte, majd szerzetes lett, és minden idejét az antik kor tanulmányozásának szentelte. A kolostori cellában töltött éveket hosszú utazásokkal váltogatta, s miként *Itáliai naplója* mutatja, a tulajdon szemével látta az akkor ismert szinte valamennyi antik műemléket. Húsz esztendeig tartó tanulmányok után megírta *Az antik világ szóban és képekben* című tízkötetes művét (1717-től kezdve adta ki), s az általános tekintélyt szerzett számára. A Vatikáni Múzeumban őrzik 1723. június 23-án keltezett, Quirini bíborosnak, Kerküra akkori érsekének címzett levelét, amelyben többek között így ír: „Hanem mi ez ahhoz képest, amit Morea partvidékén lehetne találni! Ott a régi Élisz, ahol a híres olümpiai játékokat tartották, s elképzelhetetlen tömegben álltak az olümpiai győztesek emlékművei, szobrok, reliefek, feliratok. A föld ott minden bizonnyal telis-tele van mindezzel, s roppant fontos tény, hogy eddig még senki sem végzett ott ásást. Csekély befektetéssel gazdag termést takaríthatnánk bel!”

Montfaucon javaslatára azonban még nem érett meg az idő; többek között azért sem, mert a Peloponnészoszt hatalmában tartó Törökországgal nem volt értelme tárgyalni. El kellett múlnia néhány évtizednek, miközben Pompejiben egymást követték a felfedezések, Törökország pedig katonailag vereségeket szenvedett és meggyengült, s csak akkor ölthetett testet Montfaucon gondolata. Johann Joachim Winckelmann karolta fel, a modern régészet megalapítója; műve, *Az ókori művészet története* (1764) az antik kor iránti lelkesedés új hullámát indította el Európában. Winckelmann a német Stendalban született, eredetileg falusi tanító, majd egy báró könyvtárosa volt, s egyedül a tehetségével (meg azzal, hogy hajlandó volt vallást változtatni) Albani kardinális gyűjteményeinek kezelőjévé küzdötte fel magát. Végül ő lett Rómában az összes antik műemlék felügyelője és szakértője, s

tekintélye úgyszólván vetekedett a pápa tekintélyével. Alapos felkészülés után kidolgozta az Olümpiában folytatandó ásatások tervét, és 1768 januárjában elindult Mária Teréziához meg néhány német uralkodóhoz, hogy terve megvalósításához megszerezze a szükséges anyagi eszközöket. Rómából való elutazása előtt így írt barátjának, Heynének Göttingenbe: „Szándékom az, hogy az éliszi vállalkozás megvalósítása érdekében segítséget és támogatást szerezzek, úgyhogy a szultán megfelelő fermánjának kieszközlése után száz munkással elkezdhessem az ásatást a stadionban.” Az út eredményesen végződött, Winckelmann kézipoggyászában tereziánus tallérokkal tömött erszények csörögtek, s ő a legszebb reményekkel telve tért vissza Rómába. 1768. július 8-án, az éjszakai órákban leült trieszti szállodája asztalához, s írni kezdett: „Szükséges...” — s e pillanatban életének s terveinek végét vetett egy rablógyilkos töre.

Hanem mindezek a szándékok és tervek hogy úgy mondjuk, Olümpián kívüli talajon születtek. Aki el akart jutni erre a földre, hogy felderítse, lehet-e ásatásokat kezdeni, annak elképesztő akadályokkal és folytonos életveszéllyel kellett szembenéznie. Görögország a török uralom idején Európa legmegközelíthetlenebb országa volt, a helyi agák és pasák önkénye igazgatta, a turbántalan embert „hitetlen kutyának” tartották, sehova sem mehetett az igazáért. Kalandor vagy diplomata volt a talpán, aki odamerészkedett, de a diplomata sem lehetett biztos a dolgában. A „sérthetetlenség” szót a török szótár nem ismerte, s ezért nem egy nagykövet akadt, aki megismerkedett a szultán börtönével (a konstantinápolyi erőd külön erre a célra fenntartott tornyában; Lev Nyikolajevics Tolsztoj dédapja is töltött benne egy kis időt). Mindennek ellenére akadtak ilyen vakmerő vállalkozók.

Az első európai ember, aki tudomásunk szerint azért utazott el Olümpiába, hogy megsejmelje a maradványait, Matthias Palbitzki, egy pomerániai német volt, Krisztina svéd királynő tudós baráti körének tagja. Az antik művészetek iránti olthatatlan kíváncsiságától ösztökélve megkockáztatta a görögországi utat, és 1645–1648 között szinte mindenütt megfordult. 1647 tavaszán az Alpheiosz és a Kladeosz torkolatvidékét is felkereste, és jó érzékel, mondhatni, ráhibázott az olümpiai játékok hajdani színterére; de megelégedett a terep futólagos megtekintésével. Részletesebb leírásra még több mint száz évet kellett várni. Akkor adta ki Richard Chandler, az antik kor brit szerelmese az *Utazások Görögországban* című munkáját. Chandler 1765 nyarán érkezett Éliszbe két társával (egy építésszel és egy rajzolóval). Hosszú heteken át eredménytelenül kérdezősködött a lakosoktól, hogy hol találná meg Olümpiát. Keresztül-kasul bebarangolta a vidéket; egy augusztusi reggelen azután, alkalmi táborhelyén fölébredve, különös dologra lett figyelmes: egy alacsony domb tövében hatalmas dór oszlopfő meredt ki a növényzetből, nemrég mosta felszínre egy felhőszakadás. Chandler úgy vélte, hogy Zeusz templomából származik, mert az irodalomból tudta, hogy ezen a környéken nem volt más hasonló nagy épület. Pauszaniasz leírása alapján helyesen azonosította Kronosz dombját is, valamint az alatta húzódó síkot mint a hajdani stadiont, s általában az egész helyet mint az antik Olümpiát.

Utazókon kívül olyan emberek is elmerészkedtek Olümpiába, akiket nagyobb becsvágy fűtött: kutató régészek. Számuk persze csekély volt, lehetőségeik és anyagi eszközeik pedig roppant korlátozottak; néhányan nem bírták leküzdeni az eléjük tornyosuló akadályokat, s lemondtak céljukról. Azok közül, akik eljutottak oda, az első a francia Fourmont volt, őt XV. János király küldte ki már 1728-ban, tehát még Winckelmann tervének megszületése előtt. Állítólag több napig ásott, de hogy milyen eredménnyel, nem tudjuk, mert útjáról és munkájáról semmit sem tett közzé. Az Olümpiába érkezett következő francia, Fauvel diplomata és régész. 1787-ben elkészítette a hajdani város első térképvázlatát. A stadiont és a hippodromot ugyan Kronosz dombjától nyugatra helyezte el, de helyesen állapította meg a Zeusz-templom helyét, s így, mint a templom felfedezője, nagy dicsőségtől övezve tért haza.

1805-ben Leake brit ezredes vetődött el Olümpiába, aki később *Utazások a Moreán* című művében részletes leírást ad tapasztalatairól. Egy kurta esztendő múlva két honfitársa, Dodwell és Gell utazott az egykori játékok színhelyére. Három napig maradtak ott (1805 januárjában), és ásní kezdtek a Zeusz-templom helyén. Eközben rábukkantak annak a fekete és fehér márványból készült padlónak a maradványaira, amelyről Pauszaniász a Zeusz-szobor ismertetésekor külön is megemlékezett. Egy további angol, az építész és régész Wilkins 1807-ben közzétett *Nagy-Görögország műemlékei* című művében közölte a Zeusz-templom alaprajzát, s viszonylag pontosan adta meg a méreteit és a homlokzati és oldalsó oszlopok arányát (6 : 13). Új kutatásokat és főleg méréseket végzett Allason építész, aki 1813-ban elkísérte olümpiai útján a konstantinápolyi brit követet, Lord Spencer Stanhopot. Nagyjából ez minden, amit Olümpiáról és állapotáról Görögország felszabadulása előtt megtudott a világ.

Olümpiát természetesen más neves és merész férfiak is fölkeresték, és színes lebilincselő leírásokban számoltak be élményeikről. Például Pouqueville francia író, az angol Cockerell és Collingwood, s többek között lord Byron, aki részt vett a török uralom ellen fellázadt görögök szabadságharcában, és az ostromlott Mesolongiában lelte halálát 1824-ben. Valódi tudományos expedíciót azonban csak a francia kormány küldött Olümpiába, 1829-ben.

Azok a körülmények, amelyek között sor kerülhetett erre, megérdemelnek egy kis kitérőt. 1821-ben fellángolt a görögök általános felkelése a törökök ellen, és olyan sikeres volt, hogy 1822. január 1-én az Epidauroszban ülésző nemzetgyűlés kikiáltotta Görögország függetlenségét. A harcok azonban még nem értek véget, s Európa minden részéből önkéntesek érkeztek a görögök megsegítésére. Végül Oroszország, Franciaország és Nagy-Britannia királyi hadsereg is melléjük állt. Az egyesült orosz–francia–brit hajóhad 1827-ben Navarinónál (az ókori és mai Pülosz) megsemmisítő csapást mért Ibrahim pasa török–egyiptomi hajóhadára: a szövetségesek 27 hajója megtámadta Ibrahim pasa 89 hajóját, és közülük 69-et néhány óra alatt a tenger fenekére küldött. E vereség után világossá vált, hogy a török kormány kénytelen lesz elismerni Görögország függetlenségét; a görög

hazafiak újult erővel fellángoló küzdelme s az orosz hadaknak a törökökön aratott győzelme után ez végül meg is történt (1829-ben, a drinápolyi békében). Az új helyzetben a francia kormány igyekezett befolyást biztosítani magának a Peloponnészoszon, hogy megállítsa a brit kormány uralmi törekvéseit. Nagy-Britannia ugyanis már előzőleg védnöksége alá vonta a Jón-tenger görög szigeteit. Ezért a franciák Maison marsall vezetésével hadsereget tettek partra a Peloponnészosz nyugati partján, s a hadsereget tudományos dolgozók csoportjával egészítették ki.

Ez a „moreai tudományos expedíció”, miként hivatalosan emlegették (a Peloponnészosz akkori neve után), valamiféle utánzata akart lenni az Egyiptomi Bizottságnak, amelyet Bonaparte állított össze mintegy kétszáz tudósból és különféle szakemberből, hogy az elkísérje 1798-as egyiptomi hadjáratára. Hanem hát utánzatnak is igen szerényre sikerült: egész Olümpiát négy szakembernek kellett megvizsgálnia, ha nem számítjuk a vezetőjüket, Bory Saint-Vincent ezredest. A csoportban a legerősebb egyéniség Abel Blouet építész volt; a csoport további tagjai a Louvre-ban dolgozó M. Dubois szobrász, neki kellett vezetnie az ásatásokat, valamint F. Frézel és A. Duval festők voltak. Furcsamód hiányzott közülük a régész szakember. A kormány felszólította ugyan a szintén a Louvre-ban alkalmazásban levő Charles Lenormant-t, hogy vegyen részt a vállalkozásban, ő azonban sértett hiúságában ezt elutasította, mondván, hogy nem áll szándékában Dubois irányítása alatt dolgozni, aki a Louvre-ban az ő alárendeltje. Ezenkívül az expedíció, illetve inkább a francia kormány taktikai hibát követett el: nem kért engedélyt a görög kormánytól a kutatómunkára. Ráadásul kezdettől fogva úgy képzelte, hogy valamennyi feltárt műemléket Párizsba viszi. Tulajdonképpen ez volt az egyetlen dolog, amelyben tökéletesen követte Bonaparte Egyiptomban járt „tudós civiljeinek” példáját.

Dubois 1829. május 10-én kezdte el olümpiai kutatómunkáját néhány tucat kubikossal, akiket két utász altiszt irányított. Szondát bocsátott Zeusz templomának vélt helyén a földbe, s mindjárt az első próbálkozásra rátalált a templomhajó falmaradványaira. A falmaradványok irányát kelet felé követve eljutott az egykori homlokzathoz, s ott két metopétörédket talált; az egyik Héraklést ábrázolta Diomédész királynál, a másik ugyancsak Héraklész Gérüón óriásnál. A lelet arra ösztökölte Dubois-t, hogy további metopékat keressen a keleti oldal mentén, de csupán a bejáratí rámpa kváderköveit találta meg. Május 17-én Olümpiába érkezett Blouet, a munkások számát csaknem százra emelte, és átirányította az ásatást a nyugati oldalra. Egy hónap alatt annyira jutottak, hogy Blouet elkészíthette a templom pontos alaprajzát. Közben további metopétörédek kerültek felszínre Héraklész munkáinak jeleneteivel, és további fekete márványlapok abból a padlóból, amelyen hajdan Pheidiasz szobra állt, valamint két ledőlt oszlop a templomhajó belsejéből és mozaiktörédek Tritón tengeri isten képével. Június derekán Blouet a munkások többségét azokhoz a romokhoz rendelte, amelyek a Zeusz-templomtól nyugatra, egy kis halomból meredtek ki, és a korai bizánci templomot azonosította bennük. További ásatásokra már nem kerülhetett sor.

Június végén lovas küldönc érkezett Bory Saint-Vincent-hoz azzal a paranccsal, hogy hagyja el Olümpiát.

A francia ásatások bonyolult politikai helyzetben folytak, és korántsem csak az 1829-es nyár rendkívüli hőhullámai vagy az Alpheiész menti mocsarakból felszálló szúnyogfellegek nehezítették a munkát. Akkoriban egész Görögország kétségbeejtő állapotban volt. Leégett falvak, elnéptelenedett romhalmazok borították az országot (a görögök száma a négyszáz esztendőös török uralom alatt nem egész egymillióra csökkent), a török hadsereg szétugrasztott maradványaiból összeverődött rablóbandák kóboroltak szerte az országban, a nemzeti felszabadító harc még nem ért véget. A görög kormány tehát valóban nem csekély gondokkal küszködött, mégsem hanyagolt el még egy olyan látszólag mellékes ügyet sem, mint amilyen a törvénytelen ásatás volt. Kapodisztriasz elnök imponáló bátorsággal szembeszegült a szövetséges francia kormánnyal, s elérte, hogy az visszahívta az olümpiai expedíciót. A leletek elszállítását a dolgok akkori állása mellett nem akadályozhatta meg, hát törvényesítette azzal, hogy a feltárt műkincseket a Louvre-nak ajándékozta. Ma is ott láthatók.

Munkájuk eredményeit Olümpia francia kutatói 1831-ben tették közzé, már Lenormant-nal együttműködve, a *Tudományos expedíció a Moreán* című kétkötetes munkában. Műüket másoktól vett adatokkal és általános elemzéssel egészítették ki, úgyhogy saját kutatásaiknál jóval többet nyújtottak. Sőt munkájukat rengeteg gyönyörű illusztrációval és művészi színvonalú helyszíni rajzzal is kibővítették. A két kötet egy és egynegyed évvel Blouet és Dubois hazatérése után jelent meg, tehát rövidebb idő alatt, mint amennyi ma kell ahhoz, hogy egy ásatásról készített „előzetes jelentést” feldolgozzanak (egy ilyen nagy terjedelmű és igényes mű megjelentetéséről inkább ne is beszéljünk). A szakemberek számára ez a mű — bárhogyan vélekedjünk is a benne foglalt adatok megszerzésének körülményeiről — máig is fontos adatforrás. A nyilvánosságra megjelenése idején a felfedezések erejével hatott.

A francia expedíció eredményeinek nyilvánosságra hozatala előtt a világ már tudott Olümpiáról; a könyv megjelenése után azonban viharos érdeklődés robbant ki iránta. Jellemző volt von Pückler-Muskau herceg terve, aki 1836-ban Éliszbe utazott, hogy megvásárolja Olümpiát a Kronosz-dombbal együtt. Ludwig Rosznak, az újonnan alapított athéni egyetem professzorának így írt: „Ha tulajdonosa leszek e földdarabnak, minden esztendőben jelentős összeget fordítok majd az egész terület módszeres és átfogó feltárására, és abból, amit találok, helyben múzeumot rendezek be... A régi épületeket a lehetőségekhez mérten restauráltatom, s a szentély földjét paradicsomkertté változtatom.” Ross azonban némileg romantikusnak találta ezt a tervet, s a herceg személyében nem látta a tudományos módszerekkel végrehajtandó komoly régészeti vizsgálat biztosítékát. Főképpen pedig nem óhajtotta, hogy Olümpia feltárása egy magántulajdonos mecénás

szeszélyétől függjön. Ha sor kerül rá, mindenképpen és csakis közpénzen és állami ellenőrzéssel fogják feltárni. Ugyanezt a nézetet vallotta a görög kormány is.

Persze születtek teljesen szolid és felelősségteljes tervezetek is. A legcsábítóbb a Louvre-ból származott; a francia kormány el akarta érni, hogy régészei folytathassák a már megkezdett és 1829-ben megszakított munkát. A görög kormány azonban hűvösen fogadta ezt, s mikor végül 1856-ban az athéni francia nagykövet előterjesztette a megfelelő nemzetközi szerződés javaslatát, a javaslatot udvariasan elutasította. Mindamellet nem volt szó valamiféle neheztelésről, amiért a franciák annak idején nem tartották tiszteletben a görög szuverenitást, és Olümpia felkutatása során hódítók módjára viselkedtek. Ugyanis Görögországban időközben megváltozott a helyzet. A nemzeti felszabadító háború kiteljesedése után, 1830-ban Franciaország, Anglia és Oroszország Görögország „védnökének” jelentette ki magát, s kényszerítette a görögöket, hogy mondjanak le a köztársasági államformáról, és fogadják el a monarchiát. A görög király személyét illetően megegyeztek abban (anélkül, hogy a görögöket különösebben megkérdezték volna a dologról), hogy Görögország élére a három nagyhatalom egyikének a képviselője se kerüljön, hanem a jelentéktelen Otto von Wittelsbach herceg, I. Lajos bajor király fia. Az új király, görög nevén Oton, 1832-ben foglalta el a trónt, s természetesen német hivatalnokokkal és tanácsadókkal vette körül magát. Ha uralkodása nem is volt a szó szoros értelmében franciaellenes, mindenképpen több jóindulattal viseltetett a Németországból eredő kérések és kívánságok iránt. Olümpia vonatkozásában ez azt jelentette, hogy a feltárás engedélyezését több eséllyel kérhették a németek, mint a franciák.

A tudomány és az emberiség szempontjából persze közömbös, hogy egy felfedezés francia vagy német tudós nevéhez fűződik-e, s valamely eredmény melyik nemzet fiának köszönhető. Ámde tény, hogy a nemzeti hírnév a tudományban éppolyan nagy szerepet játszik, mint például a sportban, s a régészetben mindig kemény küzdelem folyt a koncesszióért. Hogy az Olümpiáért vívott harcban végül a németek győztek, ennek oka leginkább abban keresendő, hogy jobb starthelyzetből indultak. Sokkal fontosabb persze az, hogy az olümpiai mezőn nem okoztak csalódást, s olyan eredményeket értek el, amelyek minden várakozást felülmúltak. Erről már Olümpia megtekintésekor is meggyőződünk, s még visszatérünk hozzá; most csupán annyit jegyzünk meg, hogy nagyon sok víznek kellett még lefolynia az Alpheioszon, mikorra belemeríthették ásójukat Olümpia földjébe. És mérhetetlenül sok energiát kellett kifejtenie annak a férfinak, aki életcéljául tűzte ki Olümpia feltárását.

Ezt a férfit Ernst Curtiusnak hívták. Nagy tekintélyű lübecki patríciuscsaládból származott. 1814. szeptember 2-án látta meg a napvilágot. A régi Görögország iránt már nagyon korán lelkesedés ébredt benne, mégpedig az antik költők hatására, akiknek műveit esténként az édesapjával együtt olvassagatta. Tizenöt éves korában (1830) így írt Göttingenben tanuló bátyjának, Theodornak: „Mit szólna a tervemhez, hogy teljesen a régi irodalomnak, illetve a régi irodalom tanulmányozásának

akarom szentelni magamat? Milyen kiapadhatatlan forrása a tiszta, gyönyörűséges, isteni, életigenlő örömmek a klasszikus irodalom, hogy felüdít, és megtanít rá, hogy a magasztos antik szellem mélyére hatoljunk, és megértsük a pompás műemlékek szépségét! És mennyire vonzóak és lelket szárnyaltatók a segédtudományok: a szorosabb értelemben vett ókortudomány és a nemzetek története, beleértve tudományos és művészeti alkotásaik történetét is! A műzsák azonban nehezen megközelíthető hölgyek. Kincseiket és bájukat csak az előtt tárják fel, aki kemény munkával odáig jutott, hogy állni bírja vakító pillantásukat...” A fiatalember elhatározta, hogy a bonni és a berlini egyetem elvégzésével küzdi fel magát odáig. Klasszika filológiát, történelmet és irodalmat, régészetet tanult. Nemcsak a szükséges tudást szerezte meg, hanem jó barátokra és társadalmi kapcsolatokra is szert tett akadémiai és arisztokratikus címeket viselő emberek körében.

1836 végén Görögországba utazott. Kihasználta az alkalmat, hogy Ottó, azaz Oton király Schelling filozófus közvetítésével német tudósokat és pedagógusokat hívott Athénba. Huszonkét éves volt, és a képesítése feljogosította rá, hogy állami szolgálatra pályázzon. Ő azonban szabadabb foglalkozást választott: nevelői állást vállalt Ch. A. Brandis, az athéni udvar újonnan kinevezett minisztertanácsosának fiai mellett. Brandist már Bonnból ismerte, ahol az a filozófiatörténet professzora volt, s Athénban úgyszólván tagja lett a professzor családjának. Így lehetővé vált számára, hogy megismerkedjen az ottani világ valamennyi hatalmasával, meg azokkal is, akik csak később lettek hatalmasok. Nevelőként jó nevet szerzett, s ezt a pályát folytatta Németországban is, ahova 1841-ben visszatért. Csupán a munkaadóját és a tanítványát cserélte fel előkelőbbre: Frigyes Vilmos porosz trónörökös házitanítója lett. Egészen 1856-ig maradt meg ebben a minőségében, s akkor kinevezték a göttingeni egyetem professzorává. Bár pályája meredeken ívelt felfelé, nem volt karrierista; egyébként a professzori tisztséget is csak negyvenkét évesen érte el, tehát a képességeit és összeköttetéseit (és az uralkodóház iránt való korlátlan odaadást) tekintve semmiképp sem korán. „Soha eszébe nem jutott — írta az igazságnak megfelelően fia, Friedrich 1903-ban —, hogy Vilmos császár és fia mellett elfoglalt pozícióját a saját érdekében kihasználja... Őszinte öröme származott azonban abból, ha a bizalmat, amelynek örvendett, felhasználhatta a tudomány és a művészet nagy céljainak támogatására.” E célok legnagyobbika éppen Olümpia feltárása volt.

Hogy mikor született meg Curtiusban Olümpia feltárásának vágya, nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy nem olyan fiatal korában, mint Schliemannban Trója felfedezésének vágya, amelyet az már hétesztendőskorában kinyilvánított. Valószínűleg csak Görögországban, talán a Ross professzorral, Hansen építésszel, Lang festővel és más ottani barátaival folytatott beszélgetések során. Sőt lehetséges, hogy csak azután, miután meglátta Olümpiát. Első ízben egyéves athéni tartózkodás után látogatott el oda, mégpedig egy véletlenül kialakult társasággal: Baudissin gróffal (mellesleg: neves Shakespeare kutató volt) és Goméz de la Fuente építésszel (ő Mexikóból jött, hogy az antik műemlékeket tanulmányozza). 1838. május 15-én

lépett Olümpia földjére. „Két hegy közötti hágón érkeztünk oda; a magasabbik, a baloldali a Kronion, az alacsonyabbikat, amely sírdomb formájú, a görögök ma Antilalónak nevezik. Lám, ez Olümpia, az Alpheiosz és a Kladeosz közti sík, a szent Altisz. Az olümpiai templom alapjai, amelyet a franciák ástak ki, a dombtól kissé távolabb, az Alpheiosz irányában fekszenek. Manapság Olümpiában nem tehet mást az ember, mint megszemléli és emlékezetébe vési a völgyet, és Pauszaniasz meg a tulajdon képzelete segítségével maga elé varázsolja hajdani szépségében. A völgy széles és szemgyönyörködtető, de semmi különös nincs rajta. Ma marhalegeként szolgál, kivéve, hogy nemrég valaki megvásárolt itt egy darab földet szőlőskertnek, mégpedig éppen ott, ahol a szentélynek kellett lennie. A franciák csekély kezdeti munkát végeztek, de nagyszerű sikerrel . . . Az ember voltaképpen roppant kielégítetlenül búcsúzik Olümpiától; a környezet semmi rendkívüli benyomást nem hagy benne. Mégis nagy örömmel szavaltam Kronosz dombján Pindarosz ódait.”

Ebben az Olümpiáról szóló első híradásában (1838 nyarán a szüleinek írt mintegy negyvenoldalas levélben) Curtius még nem tett említést arról a szándékáról, hogy megkezdene a romok feltárását. Másodszor 1840 tavaszán látogatott oda egykori archeológiai professzorával, Karl O. Müllerrel, s ekkor már szilárd elhatározás élt benne. „Hellasz egyetlen jelentős helye sem tűnt el olyannyira nyomtalanul, mint Olümpia — írta később, e második ottjárta hatása alatt a *Peloponnészosz, a félsziget történelmi-földrajzi leírása* (1851—1852) című tanulmányában. — Annál nagyobb érdeklődéssel térünk vissza Winckelmann régi terveihez és óhajához, mivel az eddigi egyetlen nagyobb ásatás, a franciák ásatása a legnagyszerűbb keletek feltárásakor megszakadt. Minden túlzott várakozástól mentesen remélhetjük, hogy itt nagy költségek nélkül feltárhatjuk Zeusz templomának lényeges maradványait, nevezetesen épületek alapjait és köztük számos művészettörténeti értékű emléket, amelyet az Alpheiosz, e szent hely hű őrzője, homok és iszap alá rejtett.”

Több mint tizenkét évig várt Curtius az alkalmas pillanatra, hogy elhatározását tette válthassa. Mikor úgy vélte, hogy tudományos munkásságával és udvari szolgálataival megfelelő tekintélyt szerzett, s javaslatát komolyan veszik, megindította a hadműveletet. Megfontoltan fogott hozzá: 1852. január 10-ére nyilvános előadást hirdetett a berlini akadémián, amelynek tárgya: Olümpia. Gondoskodott tanítványa, Frigyes Vilmos herceg és atyja, IV. Frigyes Vilmos király megjelenéséről; eljött tehát mindenki, aki tartotta magát valamire. De Curtius Alexander von Humboldt is meghívta, így berlini előkelőségek is megjelentek. A bejáratnál mindenki kapott egy metszetet a Zeusz-templom rekonstrukciójával, amelyet Curtius utasításai alapján J. H. Strack, a képzőművészeti akadémia professzora készített. A magas méltóságokkal teli teremben Curtius áttekintést adott Olümpia történetéről és műemlékeiről, ezt megtoldotta az olümpiai játékok rövid történetével, s végül értékelte jelentőségüket. Megemlítette Winckelmann tervét és a francia expedíció ígéretes kezdeteit. „Most azonban az Alpheiosz újból sarat és

iszapot hömpölyget a művészet szent földjére, s én sürgető vágyakozással kérdezem: mikor nyílik meg öle, hogy a benne rejtőző antik műkincseket újból beragyogja a nap?! Mindaz, ami ott hever a föld sötét mélységeiben, a mi életünk élete.” S mikor végezetül rámutatott a szükséges áldozatokra, és hazafiúi pátozzal kijelentette, hogy aki lehetővé teszi az olümpiai földben rejtőző műkincsek feltárását, az múlhatatlan érdemeket és dicsőséget szerez nevének, a király felállt, és így szólt: „Nagy kedvem volna hozzá, hogy magam álljak oda az ajtóba a persellyel!”

Hanem mikor egy év múlva, 1853 májusában Ludwig Ross felszólította „az antik kor barátait”, hogy adakozzanak az Olümpiában végzendő ásátásokra. perselyében, írd és mondd: 262 tallér gyűlt össze. E siralmas eredmény után Curtius a királyhoz fordult, és 1853 őszén egy emlékiratot nyújtott át neki, amelyet Karl Ritter és Karl Boetticher professzorokkal dolgozott ki. Eszerint az olümpiai ásátást a Zeusz-templomban kellene kezdeni, mégpedig egy régész, egy építész, néhány technikus részvételével és mintegy ötven munkással; a feltárás előreláthatólag három hónapig tartana. A királynak a persellyel kapcsolatos kijelentéséről Curtius természetesen hallgatott, s csak annyit jegyzett meg, hogy egyhavi munkára körülbelül 1200 tallér kiadással kell számolni, s a résztvevők és az anyag szállítását megoldhatnák a porosz haditengerészet egyik gőzösével. A király elolvasta a beadványt, a hadihajóról szóló kitétel is megnyerte a tetszését, s átküldte az iratot a kultuszminiszternek, azzal a megjegyzéssel, hogy „a maga személyében élénken érdeklődik a vállalkozás iránt”. Von Thile athéni porosz követ minden nehézség nélkül megkapta a görög király elvi beleegyezését, és 1854 februárjában von Manteuffel porosz külügyminiszter utasítást kapott, hogy kösse meg a görög kormányval a megfelelő szerződést.

Minden a legjobb úton haladt. Csakhogy röviddel előbb, 1853 októberében Törökország hadat üzent Oroszországnak, s mikor az orosz hajóhad és hadsereg sorozatos győzelmek után Konstantinápolyhoz közeledett, a brit és a francia kormány beavatkozott Törökország oldalán, és hadsereget tett partra a Krímben. Ebből konfliktus támadt; az Athénban tartózkodó nyugati diplomatáknak, beleértve a porosz diplomatákat is, volt mit tenniük, hogy megakadályozzák, hogy a görögök Oroszország oldalán belépjenek a háborúba. Amikor a krími háború véget ért, s a viszonyok kezdtek rendeződni, a görög hadsereg fellázadt a népszerűtlen Ottó ellen, s 1862-ben letaszította a trónról. Új király után kellett nézni Görögország részére (végül is I. György dán király unokaöccse került a trónra), s egyébként is annyi bonyodalom támadt, hogy Curtius tervét a szerződésjavaslattal együtt ad acta tették.

Curtius azonban nem adta meg magát. Nem tántorította el a porosz trónon történt változás sem, jóllehet IV. Frigyes Vilmos halála után (1862) nem az ő egykori tanítványa, a trónörökös lett a király, hanem Vilmos herceg-kormányzó, a későbbi német császár. Nem tántorította el a porosz—dán háború sem (1864), amelynek következtében jócskán meggyengültek a németek pozíciói Görögország-

ban, sem a következő, a porosz—osztrák háború (1866). 1869-ben ismét annyira jutott, hogy az olümpiai ásatások tervén rajta volt az összes szükséges aláírás és pecsét.

Már felkészült a görögországi útra, amikor felsőbb helyről utasítást kapott, hogy várjon egy kicsit. 1870 júniusában azután kirobbant a háború Franciaországgal.

„Az 1870 után bekövetkezett események — írta később Curtiusék munkatársa, R. Well *Az olümpiai ásatások története* című könyvében (1890) — Németországban merőben új viszonyokat hoztak létre, ezek révén sokkal több anyagi eszköz szabadult fel, úgyhogy lehetővé vált a vállalkozás folytatása, sőt tovább haladhattak, mint azt az 1869-es tervben föltételezték.” Más szavakkal: az ötmilliárd aranyfrankból, amelyet Franciaország azért fizetett, mert III. Napóleon hagyta magát legyőzni Vilmos (vagy helyesebben Bismarck) által, Olümpia feltárására is jutott némi morzsa.

A dolgok azonban Curtius minden erőfeszítése és sürgetése ellenére sem mozdultak helyükből, főképpen a bürokraták hanyagsága és a diplomaták renyhé-sége miatt nem. Amikor ezt Heinrich Schliemann látta, egy trójai útja után, 1873 nyarán azzal a kéréssel fordult a görög kormányhoz, hogy adjon számára engedélyt az Olümpiában végzendő ásatásokra. Az engedélyért cserébe megígérte, hogy Görögországnak ajándékozza valamennyi trójai és természetesen olümpiai leletét, és kétszázezer frankot adományoz egy Athénban felállítandó megfelelő múzeum javára. Ennek az ajánlatnak a hírére Berlinben riadalom támadt, s Curtiusnak sikerült elérnie, hogy a külügyminiszter elővegye archívumából a régi szerződésjavaslatot, s miután a „Porosz Királyság” szavak helyébe odaírta, hogy „Német Birodalom”, az okiratot elküldte Athénba. A görög kormány erre elutasította Schliemann kérését (és a műkenéi ásatások engedélyezésével kárpótolta). A két kormány képviselői egy ideig még tárgyaltak; végül a szerződés szövegét illetően megszületett az egyezség. 1874. május 24-én írták alá Athénban, görög részről J. Delijannisz külügyminiszter és P. Eusztratiadis, a régészeti felügyelőség feje, német részről E. von Wagner követ és Ernst Curtius, a császár különmegbízottja.

A szerződés jelentősége abban van, hogy mintául szolgált a régészeti kutatásokra vonatkozó minden későbbi nemzetközi szerződés számára: elsőként és szilárdan rögzítette azt a ma már általánosan elfogadott elvet, hogy a feltárt műemlékek azt az államot illetik, amelynek földjén előkerültek. A német tárgyalófel ugyancsak igyekezett, hogy jogot szerezzen a leletek egy részére. Curtius azonban ebben a dologban nem támogatta őket, mégpedig egyrészt elvi okokból, másrészt pedig az 1834-ben kelt, a műemlékvédelemről szóló görög törvényre való tekintettel. A tárgyaknál fontosabbak voltak számára az ismeretek — mint minden vérbeli tudós számára. Azonkívül úgy vélekedett, hogy a régészeti kutatás ne járjon annak az országnak az elszegényedésével, amelynek területén folyik, hanem

gyarapítsa az emberiség közös kincseit. Bizonyára szívesen vette volna, ha a leletekből valami az ő hazájába kerül. De elfogadta és érvényesítette azt az elvet, hogy ez egyedül és kizárólag azon állam képviselőinek jóakarától függ, amely a szóban forgó leletekkel a tulajdonos jogán rendelkezik.

Az érdekesség kedvéért idézzük e szerződés egynémely pontját. A hatodik cikkelyben leszögezték: „Görögországot illeti a tulajdonjog a régi művészet minden alkotása és minden egyéb tárgy esetében, amelyet az ásatások felszínre hoznak. Kizárólag saját megfontolásától függ, hogy a közösen végzett munka emlékére és a vállalkozás folyamán a német fél által hozott áldozatokat értékelendő átenged-e a Német Birodalomnak az ásatások során talált műtárgyak másod- vagy ismételten előfordult példányaiból.” A negyedik cikkely kimondta: „A Német Birodalom magára vállalja a vállalkozás összes költségét, főképpen ami a hivatalnokok fizetését és a munkások bérét, a raktárak és barakkok építését illeti . . . Továbbá kártérítés fizetésére kötelezi magát minden épületért és az (ottani) parcellákon levő mezőgazdasági kultúrákért. A görög kormány minden törvényes eszközt felhasználva közreműködik majd abban, hogy rávegye az ásatások számára szükséges földterületek tulajdonosait földjük eladására, illetve arra, hogy beleegyezzenek azok kisajátításába.” A hetedik cikkely így hangzott: „A Német Birodalmat kizárólagos jog illeti meg arra, hogy másolatokat és öntvényeket készítsen az ásatások közben talált minden tárgyról . . . s a Görög Királysággal együtt fenntartja magának a kizárólagos jogot az ásatások tudományos és művészettörténeti eredményeinek publikálására.” A szerződés a megállapodás szerint a ratifikálástól számítva tíz évre szólt, s megtartását mind a német, mind a görög részről kinevezett kormány megbízottak ellenőrizték.

Szó, ami szó, ezzel a szerződéssel Curtius nem sok dicsőséget aratott. Összehasonlították a Közel-Keleten ásató francia és brit régészekkel, akik amit csak akartak, a hazájukba szállítottak, bármiféle szerződés meg fizetség nélkül . . . Összehasonlították Lepsius-szal, aki elérte, hogy nagyszerű leleteit az egyiptomi alkirály odaajándékozta a porosz királynak. Összehasonlították Halbersteinnel, aki az aiginai Aphaia-templomból származó ún. müncheni reliefekért hatszáz tallért fizetett a helybeli községi tanácsnak. Összehasonlították Schliemann-nal, aki legalább kicsempészte Trójából „Priamosz kincsét”. Némelyek még Lord Elgint is emlegették, aki ingyen kapott engedélyt az „akropoliszi márványok” elszállítására, vagy az amerikai Stephenst, aki Copánban az egész maja piramisegyüttest ötven dolláron vásárolta meg. „Hisz azon a pénzen, amibe ezek az ásatások kerülni fognak, kaszárnját lehetne építeni egy egész gránátosezred számára!”

Hanem hát a császár jóváhagyta a szerződést, és a birodalmi gyűlés 1874. december 5-én egyhangúlag ratifikálta. S a vég nélkül ismételtetett kérdésre, hogy vajon milyen ellenértéket nyerhet Németország Olümpiában a befektetett pénzéért, Curtius türelmesen s az igazságnak megfelelően így felelt:

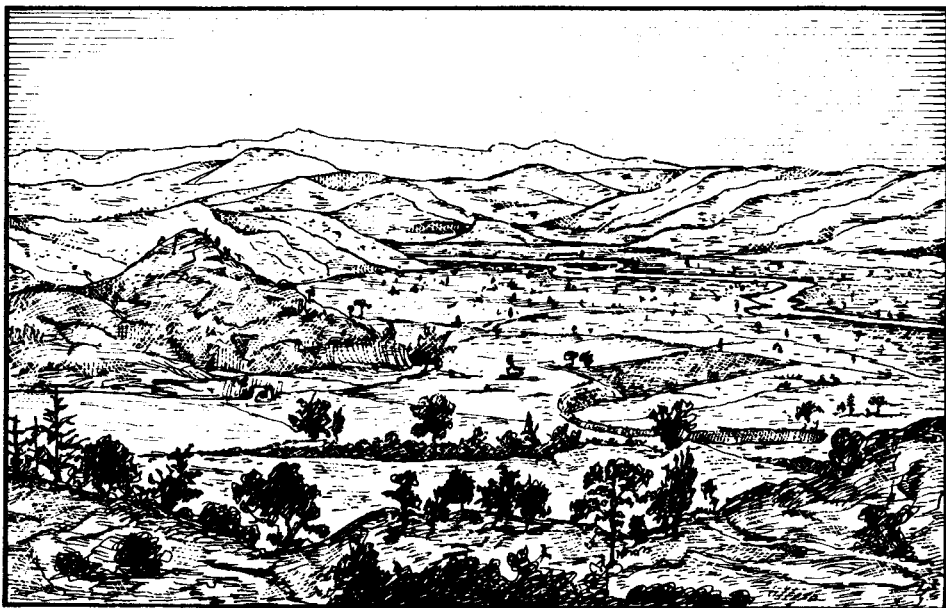
— Itt semmit sem nyerhetünk — legfeljebb dicsőséget!

Olümpiában 1875. október 4-én kezdődtek meg az ásások. Holmi ünnepélyes első ásonyomról szó sem volt, Curtiustól mindez távol állt (bár egy helyütt ez is olvasható). Ő ott sem volt akkor Olümpiában; egyébként is csak kétszer utazott oda, az 1876—1877-es idényre és 1880 tavaszán. Modern hadvezérhez hasonlított, aki nem a hadsereg élén, kivont szablyával vezeti a támadást, hanem a front mögötti rejtekhelyről irányítja, s csak végső szükségben mutatkozik a terepen. A romantikus idők, amikor az ásítás vezetője maga fogta meg az ásó és kapa nyelét, ekkorra visszavonhatatlanul elmúltak. Ezenkívül: Curtius betöltötte már hatvanadik életévét.

Főhadiszállása a berlini egyetem volt, oda ment át a göttingeni egyetemről 1868-ban. Vezérkara kezdetben két emberből állt: az egyik Friedrich Adler volt, az ókori építészet kiváló ismerője, akit Curtius maga választott munkatársul, a másik Busch követségi tanácsos, akit a külügyminisztérium osztott be mellé presztízssokokból. A terepre Gustaw Hirschfeld régészt és Adolf Boetticher építészt küldte ki. Olümpiai csapatát idővel kiegészítette Wilhelm Dörpfelddel, Schliemann későbbi munkatársával, a trójai ásások folytatójával, továbbá Adolf Furtwänglerrel, az antik bronzok és érmék egyik legkiválóbb szakértőjével, és néhány további munkatárssal (Georg Treu, Karl Purgold és Robert Weil régészekkel, R. Bohn, R. Borrmann és P. Graef építészekkel, W. Dittenberg feliratszakértővel stb.), az ő támaszpontjuk az 1874-ben alapított athéni Német Régészeti Intézet lett.

Hirschfeld és Boetticher 1875 szeptemberében érkezett Olümpiába, és a Druva-dombon álló házacskába költözött be; ennek helyén épült fel később az Olümpiai Múzeum. Ott már várt rájuk Dimitriadisz görög megbízott, s rendkívül gyorsan nyélbe ütötte a telekfelvásárlást, és szerzett vagy ötven munkást. Mind a vásárlás, mind a munkaerőtoborzás minden különösebb baj nélkül zajlott le, s ugyanez érvényes a kártérítés összegéről és a munkabékekről való egyezkedésre is: „Hisz mindez Hellaszért történik!” Alig telt bele két hét, és az előzetes terepszemle mo meg a szükséges szervező munkálatok után a munkások első csoportja beleüthette ásóját az olümpiai földbe.

1838-ban, amikor Curtius először látogatott el Olümpiába, „füledt, egészségtelen légkör” fogadta, „az embert bágyadtság fogta el”, s „gyötörték a mocsarakban tanyázó rovarok”. Csaknem ugyanezekkel a szavakkal jellemezte a helyzetet Hirschfeld is 1875-ben. Ezért mindenekelőtt két vízlecsapoló árkot ásott Zeusz templomától az Alpheioszig, felégette a bozótot, s így úgy-ahogy elviselhető munkakörülményeket teremtett. Ezek után próbaszondákat bocsátott a földbe a templom környékén és néhány távolabbi helyen, hogy megállapítsa a szent körzet hozzávetőleges kiterjedését. Eközben északkelet irányában a földmunkások rábukkantak a kincsházak maradványainak teraszára, nyugat felé pedig egy oszlopcsarnok romjaira; mint később kiderült, az oszlopcsarnok az olümpiai gümnaszionhoz tartozott. Miután Hirschfeld ily módon kijelölte a vizsgálódás területét, a munkásokat Zeusz templomához összpontosította: Curtius rendelkezése szerint ott kellett elkezdni az ásást.

Olümpia a német ásátások megkezdése előtt. Balra a Kronosz-domb, a háttérben az Alpheiosz. (A. Boetticher 1875-ben készült rajza nyomán).

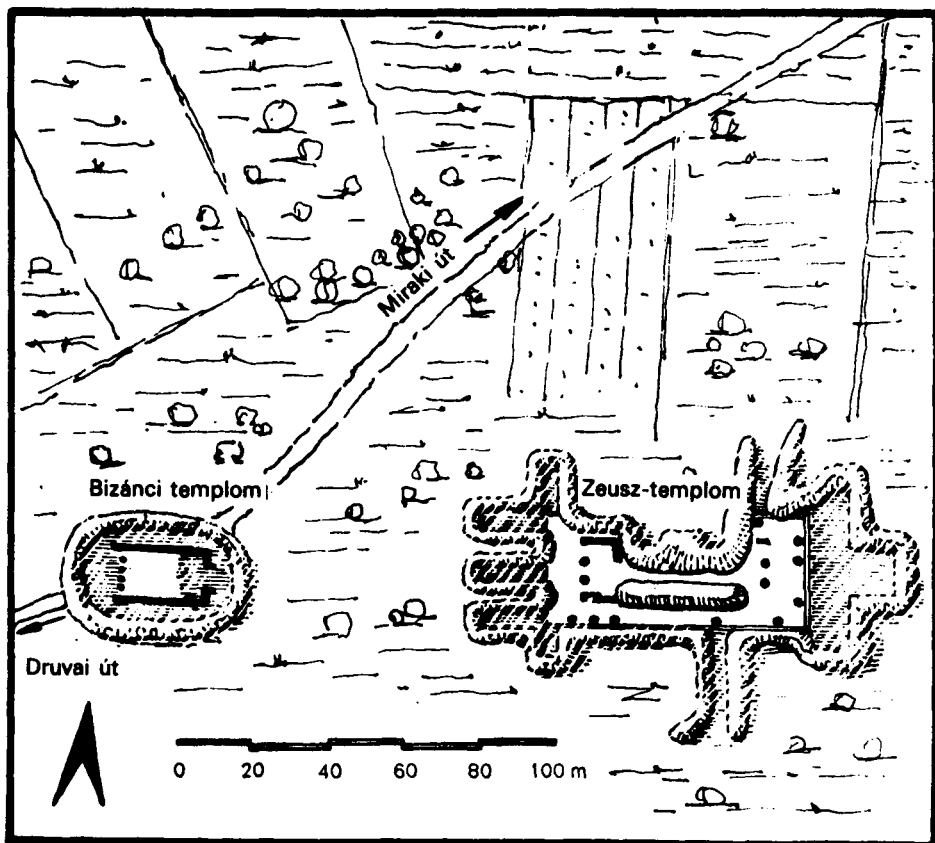
1875. december 15-én bukkant elő az első nagy töredék a templom díszítéséből: egy térdeplő férfi szobrának felső része. Rövidesen további darabokat találtak a közelben, s mint kiderült, ezek a templom keleti oromzatának szobrászdiszítményéből származtak, amely *Pelopsz és Oinomaosz versenyének előkészületeit* ábrázolta. December 20-án Hirschfeld ezt jegyezte be az ásatási naplóba: „Emlékezetes nap, nagy reményeket kelt!” S csakugyan, a Zeusz-templom délkeleti sarkától mintegy harminc méterre kiásták a munkások egy háromélű alapzat alsó részét, amelyen ez a felirat állt: „A messzéniaiak és a naupaktosziak az ellenségen aratott győzelem emlékére . . . Készítette a mendéi Paióniosz.” Mindjárt a következő nap igazolta, hogy a remények nem voltak hiábavalók. Az alapzattól néhány lépésre találtak egy kis híján háromméteres márványszobrot; a szobor a magasból lezuhanva összetört, s talán utólag meg is csonkították, mégis biztonsággal felismerték benne Paióniosz *Szárnyas Nikéjét*. További részletek egészítették ki a „gazdag termést”, amelyet Olümpiában már Montfaucon is feltételezett, s a három-, sőt négyméteres agyag- és homokréteg eltávolítása után felszínre kerültek Zeusz templomának oszlopai. Az oszlopok óriási dobjai abban a helyzetben heverték a földön, amelybe az i. sz. 6. században pusztító földrengés döntötte őket, s amelyben ma is láthatóak.

Az első ásatási idény tehát nagyszerű sikert hozott. Fájdalom, Hirschfeld és

Boetticher maláriával fizetett érte, amelyből már sohasem gyógyultak ki teljesen. Ennek ellenére — vagy éppen ezért — a következő évadra (1876—1877) maga Curtius vonult ki a terepre. Szükségesnek látta, hogy a helyszínen buzdítsa embereit, akiknek vezetését a fiatal régész, Robert Weil vette át. „Fényes fogadtatásban részesítettek az Altiszban, s a görög kormánybiztos ünnepi beszédet mondott a tiszteletemre — írta Curtius a bátyjának 1876 decemberének végén. — Éppen a megérkezésem napján került napvilágra két figyelemre méltó fej, az egyik a keleti, a másik a nyugati oromzatról. Gyönyörű nap volt számomra.” Az évszázadok hordaléka alól sorra felszínre kerültek azok a töredékek, amelyekből később sikerült összeállítani Zeusz, Pelopsz, Hippiodameia s az egykor a Zeusz-templom keleti oromzatát díszítő más személyek alakját. Megtalálták és azonosították Kalliasz és Télemakhosz olümpiai győztesek, Gorgiasz szónok és mások szobrának talapzatát, akikről Pauszaniasz említést tett művében. Szondázás közben a Zeusz templomától északra rátaláltak a munkások Héródész Attikosz Nümphai-onjára, tőle nyugatra pedig felfedték a bizánci templom falait, amelyek nyilvánvalóan a bizánci kornál régebbiek voltak. 1877. május 2-án három méter vastag homokréteg alól dór oszlopok dobjait szabadították ki, a feltárás helye alapján nyomban világos volt, hogy azok Héra templomából származnak. Nem sokkal ezután május 7-én megtörtént az olümpiai ásatások egyik legnagyobb jelentőségű fölfedezése: kiásták Praxitelésznek a *Hermész a kis Dionüszossal* néven ismert szobrát, illetve annak fő részeit. Hason feküdt, pontosan azon a helyen, amelyiken Pauszaniasz állni látta.

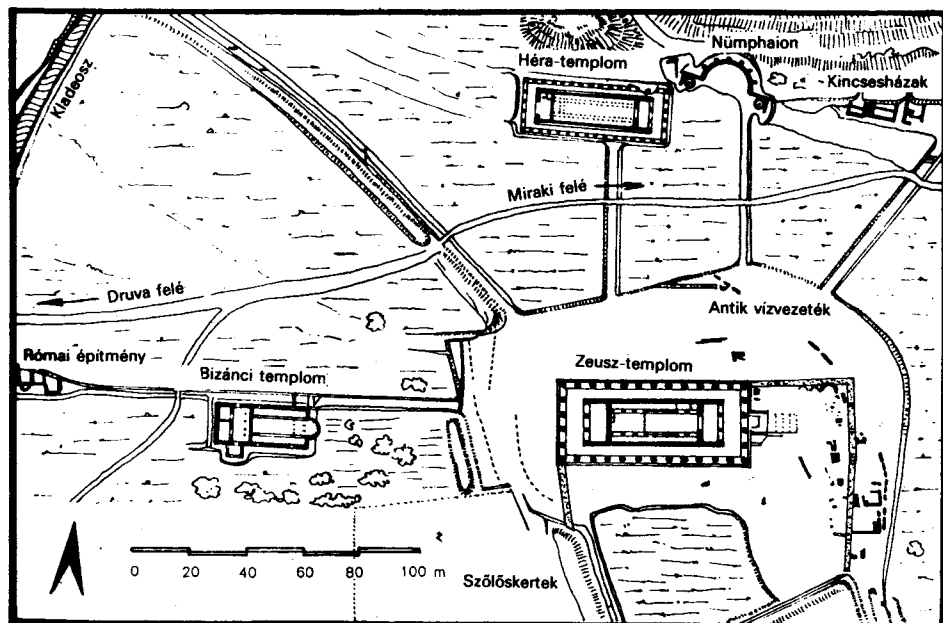
Az első két idény eredményei a legvakmerőbb reményeket is felülmúlták. A harmadik idényre (1877—1878) Curtius nagyobb anyagi támogatást kapott, s így az Olümpiában dolgozó munkások számát kétszázra emelhette. Az ásatások vezetésével a berlini Antiquariumban működő Georg Treut bízta meg, s az új építész, Bohn mellé asszisztensként beosztotta Wilhelm Dörpfeldet. Ennek az idénynek az első nagy lelete Apollón isten szobra volt a Zeusz-templom nyugati oromzatáról; az eredeti helyétől negyven méterre találták meg. A munkások feltárták csaknem az egész Héra-templomot, illetve azt, ami megmaradt belőle, attól nyugatra megtalálták a Philippeion maradványait, s az Altisz kerítésfalán kívül a palaisztra romjait (ezeket Treu akkor a gümnaszion romjainak vélte). Délen rátaláltak az i. sz. 3. század második felében épült sáncfalakra, amelyek az Altisz magvát voltak hivatva megvédelmezni a herulok támadása ellen, északkeleten pedig az Istenek Anyja templomának maradványaira bukkantak. E templom és a kincsházak fokozatosan feltárt alapjai között felszínre kerültek a büntetőszobrok talapzatai, majd valamiféle bolthajtástöredékek. Ez roppant fontos lelet volt: tudvalevőleg a stadion bejárata fölött ívelt. Így végérvényesen beigazolódott Curtius nézete, mely szerint a stadion az Altisztól keletre feküdt.

A negyedik idényben (1878—1879) az ugyancsak megbetegedett Treu helyett Adolf Furtwängler lett az ásatások vezetője, s a főépítész szerepkörét Dörpfeld vette át. Ő a munkások számát kétszázötvenre emelte, s a megmozgatott föld elhordására

beállított tizenkilenc pár lovat. Héra templomától északkeletre feltárták a Prütaneion maradványait, a Zeusz-templomtól délkeletre pedig a Leónidaion terjedelmes épületének romjait. 1878. december 11-én a védőfal mellett, a palaisztra közelében találtak egy életnagyságúnál nagyobb archaikus mészkőfejet, s arról úgy vélték, hogy az Héra feje, s az istennő kultikus szobráról származik. Pontosan az ellenkező oldalon, mikor a stadion fekvését igyekeztek megállapítani, a föld átrostálása közben megtalálták az első terrakotta töredékeket, amelyekből sokéves fáradozás után, kiegészítésekkel összeállították a *Zeusz elrabolja Ganümedészt* című szobrot. A hippodrom keresése közben mintegy három méter mélységben rátaláltak az Sztoa Ékhó, vagyis a Visszhangok Csarnoka romjaira. A hippodromról mindössze annyit sikerült megállapítani, hogy valószínűleg már évszázadokkal korábban elmosták az Alpheiosz hullámai. E csalódásért azonban kárpótolt egy másik lelet: a bejárati kapu meg egy kis magaslatot körülvevő ötszögletű kerítésfal maradványai. Azé a helyé, amelyet a hagyomány így nevezett: Pelopsz sírja!

Ennek az idénynek a végén az Olümpiában dolgozók előkelő és nagyra becsült látogatót kaptak. 1879. május 14-én I. György király érkezett hozzájuk, és

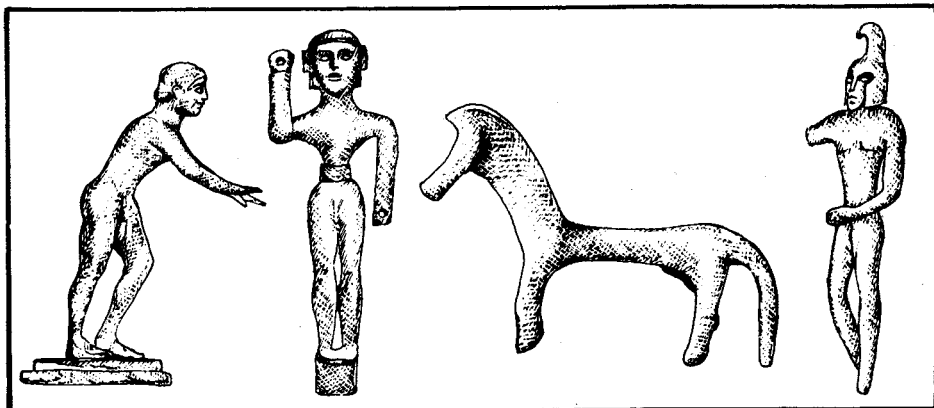
Ásatások Olümpiában. Balra a francia ásatások utáni (1829), jobbra a német ásatások két idénye utáni (1887) állapot. A stadion és a többi sportlétesítmény fekvése akkor még ismeretlen volt.

Elismeréssel szólt az ásatásokról, s úgy határozott, hogy az Olümpiában feltárt leletek maradjanak Olümpiában (ez máig is érvényes). Az archeológia történetében most fordult elő első ízben, hogy egy államfő ellátogatott az ásatások színhelyére, látogatása azonban egyben azt is jelezte, hogy Olümpia feltárása a végéhez közeledik. Megerősítette ezt Curtius látogatása is az ötödik idény végén (1879–1880). Karl Purgold, az ásatások vezetője ekkor csaknem ötszázra emelte a munkások számát, a föld elhordására pedig ötven pár lovat állított be, csak hogy napfényre hozzák, ami még napfényre hozható. Sikerült is kiásni a gümnaszion mintegy száz oszlopának kisebb-nagyobb töredékét, és meghatározni a gümnaszion méreteit, azonosították a Theokoleont („A papok lakását”), és rengeteg apró szobrocskát találtak. („Csaknem kétszáz terrakotta állatot, több mint húsz emberalak-töredéket, 650 bronzállatot, s mindezt egyetlen hét alatt...”, olvashatjuk az ásatási naplóban.) Röviddel az ásatások befejezése előtt váratlan helyen, a Prütaneiontól északra előkerült egy gyönyörű bronzfej; később megállapították, hogy Szatürosz, a híres ökölvívó emlékművéből való, s az i. e. 4. század második felében készült. Dörpfeld közben kitartóan kereste Zeusz főoltárát, de csak az eltávolított alapzat nyomait találta meg. Mégis megállapította az oltár helyét: „A föld itt mindenütt fekete, és telis-tele van elszenesedett csontmaradványokkal.”

A hatodik ásatási idény 1880 őszén kezdődött, s mivel a tervek szerint az utolsó volt, legnagyobbbrészt a terep rendezése, a leletek konzerválása, leltározás meg ezekhez hasonló munkák töltötték ki. 1881. március 21-én azután hivatalosan befejezték az ásatásokat. Miután Szüngrosz athéni bankár megajánlotta adományát, Adler kidolgozta még az Olümpiai múzeum tervét; a múzeum helyéül már korábban kiszemelték a Druva-dombot. Építése, Dörpfeld vezetésével, két esztendeig tartott, a kiállított tárgyak beszerelése az oromzatok rekonstrukciójával együtt további egy évet vett igénybe. Végül 1887. május 18-án I. György király ünnepélyesen megnyitotta a múzeumot — hanem a régészek csákányától és ásójától feltört talajt akkor már dús pázsit borította, amelyből fiatal nyárfák és tölgyek nyúltak a magasba...

Óhatatlanul felmerül bennünk a kérdés: miért fejezték be Olümpiában az ásatást a hatodik év után, amikor annak a görög—német szerződés szerint tíz esztendeig kellett volna tartania (s a két fél beleegyezésével még meg is hosszabbíthatták volna)? Hiszen olyannyira sikeres volt! „Ha meggondoljuk, hogy Epheszoszban tizenkét hosszú esztendeig kutattak, mire rátaláltak Artemisz templomának csekély maradványaira, akkor el kell ismernünk, hogy rendkívüli szerencsénk volt — írta Curtius. — A szent ligetet, mely akkora, mint a berlini vidámpark, ma jobban ismerjük mint Pompeji főterét, s az antik kor újonnan felfedezett műemlékek tömege által szól hozzánk.” Talán nem volt már Olümpiában föltártnivaló? Vagy elháríthatatlan akadályok álltak a további kutatás útjában?

Kétségtelen, hogy még lett volna mit vizsgálni, de az is, hogy a kutatás roppant nagy nehézségekkel járt. Olümpiában akkor állandó vendég volt a mocsárláz, az embereket szúnyogok milliárdjai gyötörték éjjel-nappal, munka közben mocsárban kellett gázolniuk, a fő objektumokat három, sőt öt méter vastagon homokkal keveredett sár fedte. A német régészek azonban készségesen otthagyták nyugodt munkahelyüket, az egyetemek és múzeumok dolgozószobáit, s vállalták a kockázatot, hogy a váltóláz és a kimerültség áldozatául esnek; ha valaki kidőlt, tüstént más lépett a helyébe. A görög munkások kitartóan dolgoztak; kibírták a hőséget, alárendelték magukat a szokatlan fegyelemnek, kezdeményező készségről tettek tanúbizonyságot. Minden nehézség ellenére Olümpiában az ásatások merőben másképpen folytak, mint például Trójában, ahol, mint ismeretes, Schliemann kénytelen volt külön csendőrtisztületet szervezni a munkások közt megbújó tolvajok és a rablótámadások ellen, ahol a török kormánybiztos szeszélyes kedvében egyszer elkobozta Dörpfeld ceruzáit és papirosát, s a történelem előtti korok királyainak aranydiadémjait és kelyheit titokban kellett kicsempészni az országból, nehogy a helybeli pasa beolvasztassa őket, és a saját ízlésének megfelelő ékszert csináltasson belőlük. Olümpia valóságos mintapéldája lett a régészeti kutatómunkának s egyben az önzetlenségnek; a német és görög munkások önfeláldozását szerencse és siker koronázta. Akkor hát miért hagyták el idő előtt? Hiszen nem tárták fel a stadiont, nem vizsgálták meg a gümnasziont és a palaisztrát, nem próbálták meg föllálmítani Zeusz templomának oszlopait...

Olümpiában feltárt apró bronzszobrok. Balról jobbra: rajtoló futó az i. e. 5. század elejéről, kocsihajtó az i. e. 8. század elejéről, ló körülbelül az i. e. 8. század közepéről, sisakos harcos körülbelül az i. e. 8. század végéről (a szobrok eredetije az olümpiai Régészeti Múzeumban látható)

Tény, hogy a német birodalmi kincstár tömérdek pénzt áldozott Olümpia feltárására: körülbelül 100 000 márkát idényenként. Ez ugyan csekélység volt ahhoz képest, amennyit például az emésztett fel, hogy Bismarck 1874-ben négyszázezerre (s később négyszázhatvannyolcezerre) emelte a hadsereg békeidőre megszabott létszámát, de hát a hadsereg „szükségyszerűség”, míg holmi ősi romok kiásása . . . „S ugyan mit kapott Németország az óriási befektetés ellenében? Egypár gipszöntvényt.” Persze Németországban nem mindenki gondolkodott így, s el kell ismer-nünk, hogy nem így gondolkodott a birodalmi gyűlés többsége sem, jóllehet mindinkább túlsúlyba került benne az a csoport, amelyet az Európa talaján kivirágzott legrégebb kultúránál sokkal jobban lázba hozott Délnyugat- és Kelet-Af-rika, Togo és Kamerun. Hála Curtius befolyásának, nem így gondolkodott a császár sem. A döntő szó azonban akkortájt Bismarcké volt. Ő pedig nem tartozott azok közé, akik jóindulattal viseltettek volna az olümpiai ásatások iránt. Épp ellenkező-
leg.

Bismarck már 1874-ben megtagadta a görög kormánnyal kötendő szerződés javaslatának parafálását (csupán von Bülow külügyminiszter adta hozzá nevének kezdetbetűit). A görög kormány sértve is érezte magát, és Curtiusnak és Wagnernak nem kis erőfeszítésébe került, hogy rendbe hozza a dolgot. Azután Bismarck már nem törődött Olümpiával, mert szerinte Németország tekintélyét csakis a katonák és a diplomata-k képesek megalapozni, nem pedig a tudósok. Csak 1880-ban mutatott érdeklődést az ásatás iránt. A birodalmi gyűlés ugyanis akkor megszava-zott Curtiusnak a legközelebbi ásatási idényre 90 000 márkát. Ez kevesebb volt, mint amennyit Curtius kért, s amennyire szüksége volt, Bismarck azonban a szövetségi tanács ülésén erre a pénzre rátette a kezét. Sőt még annyi fáradságot sem

vett magának, hogy valamiképpen indokolja tettét. „Most semmink sincs — panaszkodik Curtius a bátyjának 1880. február 2-án kelt levelében —, s áprilisban vagy májusban kénytelenek leszünk befejezni a munkát. Természetesen megmozgatók minden követ. A trónörökös is közbenjárt Bismarcknál, de hiába. »Ez ügyben bajosan tehetünk valamit«, felelte neki, pedig hát nincs itt semmiféle akadály. Úgy viselkedik, mintha meghibbant volna, azt mondja, a szerződésünk hátrányos... Most senkiben sincs bátorság, hogy beszéljen vele erről a témáról.”

Ezúttal még megmentette a helyzetet Vilmos császár. Úgy határozott, hogy „Olümpiát nem szabad veszni hagyni, és kicsikárt (szó szerint így, *herausgeschlagen*, írja Curtius) erre az évre nyolcvanezer márkát”. A „vaskancellárral” szemben azonban végül is tehetetlen volt. Mikor híre ment, hogy „Olümpia felszámolás előtt áll”, Curtius váratlan segítséget kapott. Egy ismeretlen hölgy 1880 karácsonyának előestéjén egy borítékban húszezer márkát küldött Curtiusnak. Ez elég volt arra, hogy két hónappal — 1881 első tavaszi napjáig — meghosszabbítsa a munkát.

Curtius és Adler azután minden idejüket az olümpiai kutatások folyamán összegyűjtött anyag feldolgozásának szentelték. Munkájukat a terepen dolgozó munkatársaik írásaival együtt nagyszabású kiadványban jelentették meg. Az *Olümpia, a Német Birodalom által végzett ásatások eredményei* címét viselő mű terjedelme megfelel jelentőségének: öt kötet szövegből, négy kötet helyszíni rajzból és egy fólió térképből áll. 1890-től 1897-ig jelent meg, s Pauszaniasz *Görögország leírása* című könyve óta az Olümpiáról szerzett ismeretek mindmáig leggazdagabb forrása.

Habár az Olümpiában végzett ásatást 1881 tavaszán hivatalosan befejezettnek nyilvánították, senki sem kételkedett benne, hogy még sor kerül a folytatására. Ennek legfőbb akadálya 1890-ben elhárult: Bismarck a császárral (ekkor már II. Vilmos) támadt ellentétei miatt lemondott hivataláról. Curtius azonban nem tudott kellő eréllyel fellépni az ásatások felújítása érdekében. Hetvenöt esztendő volt, és súlyos szembajban szenvedett. Amikor 1896 júniusában meghalt, Olümpia sokkal inkább, mint bármikor előtte, az érdeklődés középpontjában állt, de ásatást senki sem folytatott benne. Erre még jó fél évszázadot kellett várni...

Eközben azonban Olümpia nem maradt teljesen elhagyatott. 1906-ban visszatért Dörpfeld, és egy kis csapat munkással nekilátott a Héra-templom és Pelopsz szentélye feltárásának. A munkát azután 1921 és 1923, valamint 1927 és 1929 között is folytatta, s rendkívül értékes felfedezésekre jutott, amelyek segítségével fény derült a két legrégebbi olümpiai épület keletkezésének idejére, továbbá nagy bőségben ősrégi kerámiákat hozott felszínre. Ezek között roppant fontosak az apró terrakotta istennőszobrok és lószobrocskák (némelyikhez eredetileg talán lovas vagy kocsi is tartozott), keletkezésüket Dörpfeld i. e. 1800-ra tette. Ez pedig azt jelenti, hogy a Mükéné előtti korba, miáltal Olümpia őstörténetét visszatolta ezer évvel az első olümpiai játékok elé... Ez a kormeghatározás a leletek nagyobb részénél ma

már módosult, a tárgyak fiatalabbak, de így is rendkívül régiek. Koruk azt bizonyítja, hogy Olümpia jóval korábban szent hely volt már, mint ahogy a történelmi hagyomány az első híreket megőrizte róla. Sőt, a mítoszok adatainál is régebben!

Új, rendszeres ásatásokra Olümpiában csak 1937-ben került sor, mégpedig lényegesen megváltozott viszonyok között. Ekkorra már tízszer megrendezték az újkori olimpiai játékokat, amelyek felújításában nem kis része volt Curtius olümpiai sikereinek, és 1936-ban Berlin volt a színhelyük. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1931-ben Barcelonában ítélte oda a rendezés jogát Berlinnek. Időközben azonban Németország fölött kibomlott a horogkeresztes zászló, és a Bizottság antifasiszta tagjai a sportértő nyilvánosság nagy részétől támogatva a játékok áthelyezését szorgalmazták. A német kormány azonban eleget tett minden eleje terjesztett kívánságnak, s így a színhely Berlin maradt. Az ottani hatalmasok a játékokban alkalmat láttak a „harmadik birodalom” erejének bizonyítására, s jóllehet az olimpiai szellem szöges ellentétben állt az ő ideológiájukkal, a kormány hivalkodó módon támogatta a rendezvényt. A német régészek és a sportszervezetek néhány tisztségviselője kihasználta a helyzetet, s a figyelmet a játékok szülőhazájára irányította. E tekintetben fontos szerepet játszott az a gondolat is, hogy az Olümpiából stafétával hozott lánggal gyűjtsák meg a játékok kezdetét jelző tüzet. Így történt, hogy végül az olimpiai játékok költségvetésébe — csekély összegként — bekerült az olümpiai kutatásokra fordítandó tétel is. Zárolt tétel maradt azonban a játékok végetértéig, mert a rendszer képviselői féltek az olümpia sikertelenségétől. Mivel az nagyjában simán zajlott le, és a német sportolók az érmeik számát tekintve megszerezték az első helyet, felszabadították az összeget. A német régészek kivonulhattak hát Olümpiába.

1936 őszen, nem sokkal a berlini játékok befejezése után A. von Gerkan a Német Régészeti Intézet képviseletében előzetes terepszemlére Olümpiába utazott. A görög kormány, tiszteletben tartva azt az elvet, hogy az egyszer kiadott koncesszió a tulajdonosát illeti, felújította a német kormánnyal kötött régi szerződést. A tulajdonképpeni ásatás azután 1937 tavaszán kezdődött el. Hampe és Jantzen, az ásatás vezetői kezdetben óvatosan a stadion bejáratától északra fekvő körzetre korlátozták a munkát. De melléjük szegődött a szerencse. Az aránylag kis területen tömérdek szobor, házi eszköz, fegyver és egyéb tárgy került elő; köztük különösen becses egy kőből való ugrósúly, amelynek felirata szerint a pentatlon győztese a 70. olümpiai játékokon, i. e. 500-ban a spártai Akmatidasz volt, valamint egy startoló futót ábrázoló kissé fiatalabb bronzszobor. Curtius átgondolt módszeressége és nagyszabású szelleme csak 1937 őszen uralkodott el ismét Olümpiában, amikor az ásatások vezetését Emil Kunze vette át; építész munkatársa 1942-ig Johannes Hans Schleif, 1956-tól pedig Alfred Mallwitz volt.

Kunze olümpiai csapata összehasonlíthatatlanul jobb feltételek közt dolgozott, mint elődei Hirschfeld és Furtwängler idejében. Olümpiában végleg megszűnt a mocsárláz, az iszaptenger virágos rétté változott, az egykori fácskák terebélyes

tölgyekké és platánokká nőttek, az archeológiai mezőt újonnan épített országút kötötte össze a világgal. Az egyetlen akadályt a turisták tömegei jelentették, ám a régészek egyszersmind örültek is az érdeklődésnek. A görög munkások először ott vágták ásójukat a földbe, ahol nagyapáik abbahagyták: a kincsházak teraszán, a Visszhangok Csarnokában, a gümnaszionban és a palaisztrában, a Leónidaionban. Kunze azután nagy csapat munkást küldött a félig már kiszáradt Kladeosz partjaira, hogy eltakarítsák a hordalékot az ottani lakóházak és fürdők romjairól: másokat hasonló feladattal bízott meg az Alpheiosz árterületének túlsó szélén. Újból megpendültek a csákányok Zeusz és Héra temploma, az Istenek Anyja-templom, Pelopsz szentélye és a környék kövein. Újból szobrok és szobortöredékek, bronzüstök és -páncélok, érmék, kerámiai termékek, diszkoszok, ugrósúlyok kerültek elő a föld mélyéből. Fő feladatának azonban Kunze az olümpiai stadion feltárását és restaurálását tartotta.

A munka sikeresen és gyorsan, ugyanakkor a közmondásos német alaposággal folyt; a részleges rekonstrukciós munkákban ezenkívül a görög ízlés is érvényesült, ami kitűnő párosítás. Hanem minél kedvezőbb éghajlat alakult ki Olümpiában, annál vészjóslóbb fellegek húzódtak Európa egére. A berlini olimpia után nem egész két évvel kicsapott belőlük a villám: 1938 márciusában a hitleri Németország hadserege elfoglalta Ausztriát, októberben, a „müncheni egyezmény” után Csehszlovákia egy részét, 1939 márciusában uralma alá vonta az ország maradékát, s szeptemberben lerohanta Lengyelországot. Európa, sőt végül a világ történetének legborzalmasabb háborúja következett; a háború lefolyását és eredményét itt nem szükséges ecsetelnünk, csak annyit említsünk meg, hogy Görögország sem került el a sorsát. A híres „Okhi!” (Nem!) után, amivel a görög kormány Mussolini ultimátumára felelt, 1940. október 28-án betört Görögországba a fasiszta Itália hadserege. A görögök, bár számbelileg hátrányban voltak, visszaverték a támadást, és Mussolini katonáit két hét alatt Albánia területére üzték. 1941. április 6-án azután Hitler hadserege támadta meg Görögországot. A görög katonák derekasan védekeztek, a kormány nem kapitulált (Koriszisz miniszterelnök a kapituláció aláírása helyett agyonlőtte magát, utóda, Tszuderosz pedig külföldről folytatta a harcot), a német fasisztáknak azonban végül is sikerült az, ami az olaszoknak nem, s négy éven át megszállva tartották Görögországot. Az Olümpiában dolgozó német régészek becsületére legyen mondva, nem nagy lelkesedéssel fogadták egyenruhás honfitársaikat, és a pürgoszi katonai parancsnok által felkínált segítséget is köszönettel elutasították. Inkább leszűkítették, majd 1942-ben leállították a munkákat. S megakadályozták, hogy az olümpiai kincsekből bármit is elszállítsanak Németországba.

A hitleri Németország veresége után hét esztendőnek kellett eltelnie, míg megérett az idő az olümpiai ásatások felújítására. A megszűnt Német Birodalom koncessziójának tulajdonosa — az akkori görög kormány politikai irányzatának megfelelően — a Német Szövetségi Köztársaság lett, a Német Demokratikus Köztársaságot kizárták belőle. Bármennyire elítéljük is ezt, meg kell adni, a

nyugatnémet régészek ugyanazzal a lelkesedéssel és önzetlenséggel láttak munkához, amely az olümpiai kutatásokat Curtius óta jellemezte; ráadásul elegendő pénzt is a rendelkezésükre bocsátottak. Az ásatások vezetője ismét Emil Kunze, a müncheni egyetem tanára lett.

1952-ben tehát ott folytatta, ahol 1942-ben abbahagyta. Munkásai megtisztogatták az egész Sztoa Ékhót, a Leónidaion valamennyi maradványát, s egyebek között két római kori nagy épület romjait. Végül leástak a már régóta ismert kora bizánci bazilika alapjáig, és az építés módja és a leletek alapján felismerték benne — Pheidiasz hajdani műtermét.

Kunze érdeklődését azonban továbbra is elsősorban az olümpiai stadion kötötte le. Feltárása óriási feladat volt: kis híján negyvenezer négyzetméternyi területről kellett eltávolítani a megkeményedett iszapot, amely olykor az öt méter vastagságot is elérte. Amellett nem egyszerű ásásról volt szó. Pontosan meg kellett különböztetni az utólagos hordalékot az eredeti talajtól, noha mind a kettő agyag volt; a nézőtérül használt domboldalakon meg kellett különböztetni az egyes rétegeket; s végül meg kellett vizsgálni minden maroknyi földet, nem rejtőzik-e benne érem vagy a hajdani látogatók egyéb elvesztett apró tárgyai. Kunze már 1939—1941-ben széles harántárkot ásatott az északi emelkedőtől a déliig, eközben rábukkant a versenybírák emelvényének alapjaira, s végül leért a futópálya szintjéig. A stadion keresztmetszetében összesen öt réteget állapított meg, amelyek bizonyosságul szolgáltak arra vonatkozólag, hogyan nagyobbították és javították a stadiont létezésének hétszáz esztendeje alatt. Meglepő leletek kerültek felszínre: a szokásos apró tárgyakon kívül egész páncélok és pajzsok. S olyan sok összegyűlt belőlük, hogy új raktárt kellett építeni a Kronosz-domb alatt.

A háború után a stadion feltárását azzal kezdték, hogy szabaddá tették a futópályát, azután a nézőtérül szolgáló domboldalakat következtek. A régészet történetében először használtak a hordalék eltávolítására markolót és talajgyalut; kétszázezer köbméter földet át kellett vinni a déli dombhoz, majd széthordani a többi emelkedő felújítására. Eközben vezetők és munkások olyan figyelmesen dolgoztak, hogy az indulási kőávnak nemcsak azokat a részeit sikerült felfedniük, amelyek eredeti helyükön maradtak, hanem az eltérő agyag- és homokréteget is; ez azokat a helyeket töltötte ki, amelyekről az ókorban eltávolították őket. Felszínre került a futópálya csupán az egész községélye, a vízvezeték nagy része a kőből épült víztartályokkal s Déméter Khamüné oltárának alsó része. Nyomára bukkantak az első („korai klasszikus”) futópálya is. 1960 novemberéig annyira haladtak a kutatómunkában, hogy tökéletesebb képet alkothattak a stadionról a valóság alapján, mint Pauszaniász leírásából.

A stadionban végzett munka legfőbb célja az volt, hogy visszaállítsák abba az állapotába, amelyben fejlődése utolsó szakaszában, vagyis az i. sz. 2. században végrehajtott javítások és nagyobbítás után volt. Ez rendkívül bonyolult technikai feladatot jelentett: ki kellett egyengetni és rendbe kellett hozni a futópályát, fel kellett újítani és a csuszamlás ellen megvédeni a nézőtérül használt domboldalakat,

ezenkívül feltétlenül le kellett csapolni és a talajvíz feltörése ellen biztosítani a stadion egész környékét. A munkásokon kívül ekkor önkéntesek és számos sportoló is csákányt ragadott. 1961. június 22-én, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság athéni ülésézése alkalmából azután ünnepélyesen felavatták a felújított ősi stadiont. Azóta nyitva áll a nagyközönség számára, s az antik világ és a sport rajongói áhítattal állnak meg földjén, s életük legnagyobb élményével gazdagodva távoznak onnan.

Kutatásaik eredményét az olümpiai régészek számos kiadványban tették közzé, ezek közül alapvető jelentőségű a *Beszámoló az Olümpiában végzett ásatásokról* (Berlin, 1937-től, eddig kilenc kötet) és az *Olümpiai kutatások* (Berlin, 1944-től, hét kötet és egy atlasz). E. Kunze, J. H. Schleif, A. Jantzen, A. Mallwitz és a terepen dolgozó más régészek munkáit tartalmazzák; ezekhez további szerzők művei csatlakoznak, például W. Dörpfeld, G. Rodenwaldt, E. Buschor, E. Kirsten és W. Kraiker munkái. Természetesen nemcsak német munkák jelentek meg a témáról, hiszen Olümpiával a tudósok széles nemzetközi kollektívája foglalkozik: közejük tartoznak elsősorban az amerikai C. M. Bowra és W. B. Dinsmoor, az olasz L. Laurenzi és L. Moretti, az angol E. N. Gardiner és H. A. Harris, a francia P. A. Amandry és J. Delorme, a görögök közül pedig főképpen J. D. Kontisz, M. Andronikosz és K. Paleologosz, hogy csak a legismertebbeket említsük.

1975-ben a német régészek görögországi és más országbeli kollégáikkal együtt megünnepelték az olümpiai ásatások megkezdésének százéves évfordulóját. Ha munkájukról, melyhez hasonló vállalkozás görög földön egyetlen van: a francia régészek delphoi ásatásai, mérleget készítettek, ez a mérleg lehet nagyszerű, de nem végleges. Olümpiában ma is folyik a munka, és ma is sikerrel.

Hála a régészeknek, akiknek küldetése az, hogy felhozzák a föld mélyéből rég múlt korok emlékeit, Olümpiára ma ismét süt a nap. Persze csupán a romjaira és maradványaira, de így is valósággal a csodák világában érezzük itt magunkat. Hiszen két évszázaddal ezelőtt még azt sem tudta senki, hogy voltaképpen hol terült el...

Olümpia feltámasztása olyan teljesítmény volt, amely minden dicséretet megérdemel. A tudósok és a kétkezi munkások a történelemnélküliség éjszakájából napfényre varázsolták Görögország egyik legemlékezetesebb helyét, és a világ egyik leggyönyörűbb parkjává alakították. Olyan ismeretekkel gazdagodtunk általa, amelyek nélkül silányabb volna a tudásunk, és olyan művészi kincsekkel, amelyek nélkül szegényebb volna az emberiség. Ráadásul Olümpia feltárása az olümpiai játékok feltámasztására ösztönzött, de már nem a hajdani dicsőség romjain, hanem teljes fényükben és világméreteken való feltámasztására. A Héra-templom előtt álló oltáron, amelyet már kortársaink építettek, a nap sugarainak energiájától négyévenként kigyullad a tűz, s az olümpiai lángot staféta viszi — akár repülőgép segítségével — az újkori olimpiák idejére felépített távoli városokba. Ez a láng az ókori és újkori olimpiák kapcsolatát s egyben az olümpiai gondolat sugárzó erejét

jelképezi. Négy világrészen lobogott eddig, egyszer fellobban az ötödiken is, és még sokszor fog égni.

Az Olümpia feltámasztása és az olimpiai játékok feltámasztása közti összefüggésről még szólunk majd; egyelőre maradjunk a régi Olümpia földjén. Miért lett az antik Görögország leghíresebb sportjátékainak színhelye? Hogyan keletkeztek ezek a játékok, hogyan fejlődtek, milyen változásokon mentek át? Miből álltak, és hogyan szervezték meg őket? Ki vehetett részt rajtuk, milyen sportágakban és milyen szabályok szerint folytak a versenyek, mi volt a győztesek jutalma? Milyen társadalmi szerepet, milyen történelmi feladatot töltöttek be? Milyen tapasztalatokat szűrhetünk le belőlük annak érdekében, hogy jobbra tehessük a mai olimpiai játékokat?

Százával tolulnak nyelvünkre a kérdések. Némelyikre megvan a pontos válaszunk, némelyikre csak keressük a feleletet. Az olümpiai játékok történetét azonban — krónikájuk hiányzó oldalai ellenére is — eléggé jól ismerjük. Legalább úgy, mint a főbb olümpiai épületek alaprajzát és hajdani formáját. Ez azt jelenti — idézzük csak fel az Altiszban tett sétánkat —, hogy nagyon is jól.

Drámai izgalmakkal teli történet ez, ugyanakkor fenséges, akár egy óriásfolyó hőmpölygése. Férfiküzdelmek története, melyeket fegyvertelenül vívtak, és melyeket a becsületes versenyszellem hatott át, a győzelem koszorújáért vívott harcok története, amelyekben minden résztvevő egyenlő volt. Olyan történet, amilyennel az összes ókori nép közül csupán a görögök történetében találkozunk.

II

Az antik olümpiai játékok

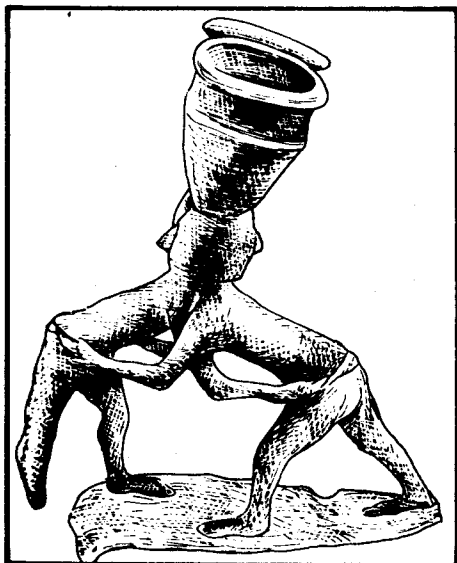
4. FEJEZET

A test és a szellem kultusza

Az olümpiai játékok történetével úgy áll a dolog, mint minden történelemmel: elmondását nem lehet a kezdetén kezdeni. Mert hiszen az olümpiai játékok nem hullottak alá az égből, mint holmi meteor, annál kevésbé a végleges formájukban, és nem is bukkantak föl egyik napról a másikra a mélyből, mint egy tűzhányósziget. Feltétlenül kellett, hogy legyenek már korábban is bizonyos sportjátékok, ezek előtt pedig létezniük kellett valamiféle szabályok szerint űzött sportágaknak. A régészeti és irodalmi emlékek bizonyítják, hogy valóban így is volt. Az olümpiai játékoknak megvan a maguk előtörténete. S ugyanúgy a sportnak is.

A görögök az összes többi európai nemzetet megelőzve léptek a történelem színpadára, mégis évszázadokkal később, mint a sumérok és az egyiptomiak, a babilóniaiak, asszírok, hettiták és sok más keleti nép, beleszámítva a kínaiakat is. A görögöknek mindezekről az elődeiről (s nagyjából egyben kortársairól) tudjuk, mégpedig képzőművészeti és írásos emlékekből egyaránt, hogy űztek néhány olyanfajta tevékenységet, amelyet ma sportnak nevezünk, és ezekben versenyeket is rendeztek. E tevékenységeknek azonban az ő nyelvükben nem volt meg az összefoglaló elnevezése. (Egyébként a „sport” szó egyáltalán nem régi keletű. Az angolból származik, az eredetileg francia „desporter”, „multságoknak élni” kifejezésből; szövegben először a 15. század derekán fordul elő, mégpedig „szórakozni” értelemben; jelentéstartalma a 16. században „játékokat játszani” árnyalattal bővült, s főképpen a szabadban rendezett játékokat értették rajta.) Nyelvükből a görög *agón*, „mérkőzés”, „verseny” vagy *athlón*, „díjért való harc” kifejezések pontos megfelelője is hiányzott. A dolog lényegén persze ez mit sem változtat. De határozottan sok mindent elárul.

Az első sportág, amelyről a görögök előtti forrásokból tudomást szerzünk, a birkózás. Ismeretének legrégibb bizonyítéka az i. e. 26. századból, Mezopotámiából származik. Egy bronzszobor ez, amely Ninta sumér istennő templomának feltáráskor került felszínre Hafádzsiban, Bagdadtól délre, s két birkózót ábrázol guggoló állásban, amint egymás derekába kapaszkodnak. A birkózásról maradt fenn a legrégibb írásos emlék is: a Gilgamesről szóló babilóniai-asszír eposzban. Az eposz kanonizált szövege az i. e. 8. század végéről származik, eredete azonban visszanyúl az i. e. 3. évezredből származó sumér mintáig. Az alábbi idézet egy óbabilóniai táblán maradt fenn, amely az i. e. 16., esetleg a 18. században készült. Eszerint Gilgames, Uruk királya, a híres özönvíz után az ötödik uralkodó városának főterén találkozott az Enkidu nevű pusztai emberrel; Enkidu meg akarta akadályozni, hogy Gilgames éljen azzal a jogával, mely szerint a szerelem istennője, Inanna (Istár)

A sport Mezopotámiában. Balra bronzedény birkózókat ábrázoló talapzattal az i. e. 26. századból, a Bagdad melletti Khafádzsiban tárták fel; jobbra agyagtábla ökölvívőkkel, körülbelül az i. e. 22—21. századból, talán Urukból származik. (Az eredetiek a bagdadi Irak Múzeumban láthatók)

ünnepeire kedve szerint választhat menyasszonyt. „Derékon kapták egymást, és térdüket megroggyantották”, ismétlődik az eposzban háromszor. Ez minden, ahhoz azonban éppen elég, hogy megtudjuk: az évezredeknek e szakadékos mélységében már birkóztak, s a birkózás pontosan úgy kezdődött, ahogyan az említett szobrocska mutatja, vagyis a küzdőfelek megfogták egymás derekát, és térdrúgózással guggoló állásba helyezkedtek. Egyébként mezopotámiai forrásokból ismerünk még két, ökölvívókat ábrázoló táblát az i. e. 22—21. századból. Ezenkívül csak oroszlánvadászat, e kizárólag királyi sport ábrázolásairól és leírásairól tudunk.

A birkózás Egyiptomban is a legrégebbi sportág volt. Erre vonatkozóan az első bizonyítékunk az i. e. 25. századból származik, Ptahhotep királyi tisztségviselő (Kairótól délre) Szakkara mellett levő sírjából. Egy dombormű ez, birkózók csoportját ábrázolja a küzdelem különböző szakaszaiban, többek között ahogy egyik a másikat átdobja a vállá fölött, mintha dzsúdóznának. Birkózóábrázolások későbbi korokból is maradtak fenn, például az i. e. 19. századból Amenemhat kerületi főnök sírjának falfestményén, Bani Haszan mellett (Közép-Egyiptomban). Ugyanerről a temetkezési helyről és ugyanebből az időből származik az a falfestmény, amelyen a világon először örökítették meg labdajátékot. Két pár játékos játssza, s a labdát elhajító játékosok párjuk hátán ülnek, mint valami lovon. Az ökölvívás ismeretének első bizonyítéka az i. e. 14. század végéről maradt ránk,

mégpedig Heruef tisztségviselő sírjának mészkőből készült reliefjén, Kurnában (a Nílus bal partján, Karnakkal szemben). Ugyanebben a sírban botokkal, illetve papiruszrudakkal való vívás egy jelenetét is láthatjuk. A sporttémájú emlékek legnagyobb része oroszlán-, gazella-, antilop-, vízilóvadászat és különféle madarakra való vadászat jeleneteit őrizte meg. Többnyire lovak húzta kocsikról vadásztak, a Nílus-parti sűrűségekben csónakokban is, és nyíllal lőttek. Nem kétséges, hogy a kocsihajtást és a lövészetet edzéseken gyakorolták, és versenyeket is rendeztek belőlük. Ilyen versenyről (vagy inkább bemutatóról) a legrégebbi dokumentum az i. e. 15. század második feléből származik, mégpedig Ámon isten karnaki templomából. Gránit dombormű ez, II. Amenhotep királyt ábrázolja, amint robogó kocsijából eltalálja és átlövi a téglalap alakú réz céltáblát. Későbbi időkől ismerünk festményeket, amelyek akrobatikus gyakorlatokat végző nőket és súlyokat emelgető férfiakat ábrázolnak; úgy tetszik azonban, hogy ez esetben nem sportversenyről van szó, hanem inkább afféle vásári látványosságról. Nem sok köze volt a sporthoz az úgynevezett „királyfutás”-nak sem, amely a király uralkodásának harmincéves évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek részét képezte. (Ősrégi képzetek szerint az ország jóléte a király fizikai rátermettségétől függött, ezért a királynak az ünnepségeken bizonytságot kellett adnia testi erőnlétéről, mégpedig futással, különben megfosztották trónjától s alighanem az életétől is.) Az ilyenfajta futásról való első bizonyítékok Szakkarából, az i. e. 27. század kezdetéről származnak. A domborműves táblák Dzsószer királyt, az első egyiptomi piramis építtetőjét ábrázolják.

A többi keleti nép közül ki kell emelnünk kettőt, amely a sport története szempontjából különösen figyelemre méltó emlékeket hagyott hátra. Az egyik a hettiták, amelyek állama évszázadokon át a harmadik nagyhatalom volt Egyiptom és Babilónia mellett, a másik Urartu népe, a mai örmények távoli elődei. Már azok a körülbelül az i. e. 18–17. századból származó hettita reliefek is érdekesek, amelyek a Yazilikaya sziklaszentély falait díszítik a hajdani főváros, Hattusa mellett (mintegy 150 kilométerre keletre Ankarától). Ökölbé szorított kezű isteneket ábrázolnak olyan helyzetben, amilyent a birkózók foglalnak el a gong megszólalásakor. Az i. e. 14. századból fennmaradt egy hettita segédkönyv a lovak idomításáról és edzéséről, amelyet egy, a szomszédos Mitanni királyságból való szakember állított össze (és Bedřich Hrozný fejtett meg 1930-ban). A könyvben szó esik válogató versenyekről; azokat a lovakat ugyanis, amelyek bizonyos szempontból megfeleltek, besorozták a harci szekereszetbe. Hettita forrásokban ezenkívül többé-kevésbé homályos utalásokat olvashatunk „halakkal való versenyekről”: ezeken csónakokban ülő evezősök vagy úszók vettek részt. Az urartuiak írásos feljegyzései között fennmaradtak bizonyos nem túl részletes, de annál nagyobb jelentőségű megjegyzések négyfajta sportversenyről; ezek az alábbiak: nyíllövészet szilárd célpontra, illetve felrepített madárra, lófogatos kocsi-verseny, lovas távolugratás. Az ezekről a versenyekről szóló híradások az i. e. 1. évezred elejéről származnak, s némelyik csaknem egyidős a görög olümpiai játékokkal.

A sport Egyiptomban. Balra birkózók Ptahhotep királyi tisztviselő sírjának relieffjén (Szakkara, i. e. 25. század), jobbra ökölvívók Heruef tisztviselő sírjának relieffjén (Séh Abd-el-Kurna). (Mind a kettő eredeti helyén tekinthető meg)

Nagyjából ez minden, amit megtudtunk azoknak a népeknek a sportversenyeiről, amelyek a görögök előtt indultak el a történelem rajtvonaláról. Ha ezt kiegészítjük a föníciai Melkart és Baál isten tiszteletére rendezett futó- és íjlövészeti versenyekre, a később rendezett perzsiai íjlövészeti és lovasversenyekre, az indiai íjlövészeti versenyekre — ezeken a célpontok dobok voltak —, valamint az etruszkok eredetileg inkább harci, mint sportjellegű játékaira, a római cirkuszi játékok előfutáira utaló töredékes hírekkel, végére is értünk a sport adatokkal alátámasztott őstörténetének. A távoli és sokkal régebbi Kínából nyíllövészetről és birkózásról vannak híreink, az ugyanolyan távoli, de sokkal későbbi Amerikából pedig ismerjük az aztékok és a maják labdajátékait. De ezeket már csak a teljesség kedvéért említettük meg.

Tehát nem a görög volt az első sportot űző nép, éppúgy, ahogyan nem a görögök voltak az első, akik például matematikával, fizikával, csillagászat, földrajzzal, orvostudománnyal, történettudománnyal stb. foglalkoztak. De azok a népek, amelyek a görögök előtt művelték e tudományágakat, csupán részeredményekre és tapasztalati eredményekre jutottak, igaz, olykor lenyűgöző eredményekre. A görögök a másoktól átvett és a saját maguk által létrehozott ismereteket nemcsak hogy gyarapították, hanem — és éppen ebben voltak óriásiak — rendszeresen feldolgozták és elméletileg általánosították, s így elsőként létrehozták a tudo-

mányt. Eközben olyan magas színvonalat értek el, hogy az antik kor letűnése után ezer esztendőbe telt, míg az emberiség újból elsajátította és túl tudta szárnyalni az ókor tudományát. Hasonlóképpen volt ez a sportban is.

A görög sport minőségileg különbözött más népek sportjától. Közös vonásuk mindössze az volt, hogy a sportolókat itt is, másutt is fűtötte testi erejük és ügyességük bemutatásának vágya, amely természetes versenyszellemmel párosult. Míg a többi népnél csak egyes sportágak alakultak ki, a görögök megsokszorozták őket, és a dúsan szerteágazó és egymáshoz kapcsolódó sportágakból rendszert alkottak. A keleti népeknél a sport csupán szűk körre korlátozódott, az etruszkoknál és a rómaiaknál is megmaradt korlátozott keretekben, a görögöknél azonban tömegmérteket öltött. Alapvető és elválaszthatatlan része lett az életüknek.

A legnagyobb különbség pedig talán ez: a görögök — az ókori népek között egyedül — megfogalmazták a sport szerepét mind az egyén, mind a társadalom életében, s eszményül tűzték ki a *kalokagathiát*, a test és lélek harmonikus fejlődését. Ennek az eszménynek rendelték azután alá a sportversenyeket, köztük az olümpiai játékokat is.

Görög földön a sport és a versenyjátékok kezdetei visszanyúlnak a görögök megjelenése előtti időkbe. Erre vonatkozó legrégebb adataink arról a szigetről származnak, amelyről így énekel Homérosz: „Közepében a borszín tengernek, szép dús partját a habok körülöntik” — vagyis Krétáról.

Mesés sziget ez: közvetlenül a tengerből kilépő, Tátra-magas sziklaszirtek, kék öblök és napfényes völgyek, pálma- és olajfaligetek, festői kikötők és csöndes falucskák szigete, s büszke, szabadságszerető emberek lakják. Bármelyik útján indulunk el, olyasvalamihez érünk, amelynél régebbi aligha van Európa földjén. A régészek több mint százhusz palotát tártak fel rajta, s némelyik akkora, mint egy egész város; abban az időben épültek, amikor Európában még egyetlen téglapépület sem állt; fürdőszobák, gyönyörűen festett falú termek vannak bennük, s a falaikat rugalmasra építették, hogy biztosítsák a földrengések ellen. Ősrégi s ma is élő mítoszok keletkeztek itt: Zeusz bika alakját öltve ide ragadta Phoinikiából kedvesét. Európét, Minósz király itt építtette fel labirintusát, amelyben az emberi testű, bikafejű Minótauros lakott, ide kötődik Daidalosz és Ikarosz, Thészeusz és Ariadné mondája. Kréta egyszersmind a rejtélyek szigete. Mindmáig nem sikerült megfejteni a legrégebbi krétai írásokat (a hieroglifikus és az úgynevezett lineáris A írást), amelyek az i. e. második évezred közepéről származnak. A legfiatalabb krétai írást, az ún. lineáris B írást 1952-ben fejtette meg az angol M. Ventris és J. Chadwick. Az ezzel írt szövegek ősi görög nyelvűek ugyan, de csupán gazdasági följegyzéseket tartalmaznak, és semmit sem árulnak el a sziget politikai és művelődéstörténetéről. Nem tudjuk azt sem, milyen eredetű volt az ott lakó legrégebbi nép.

Szinte minden, amit az ókori Krétáról tudunk, csupán a régészeti leletek

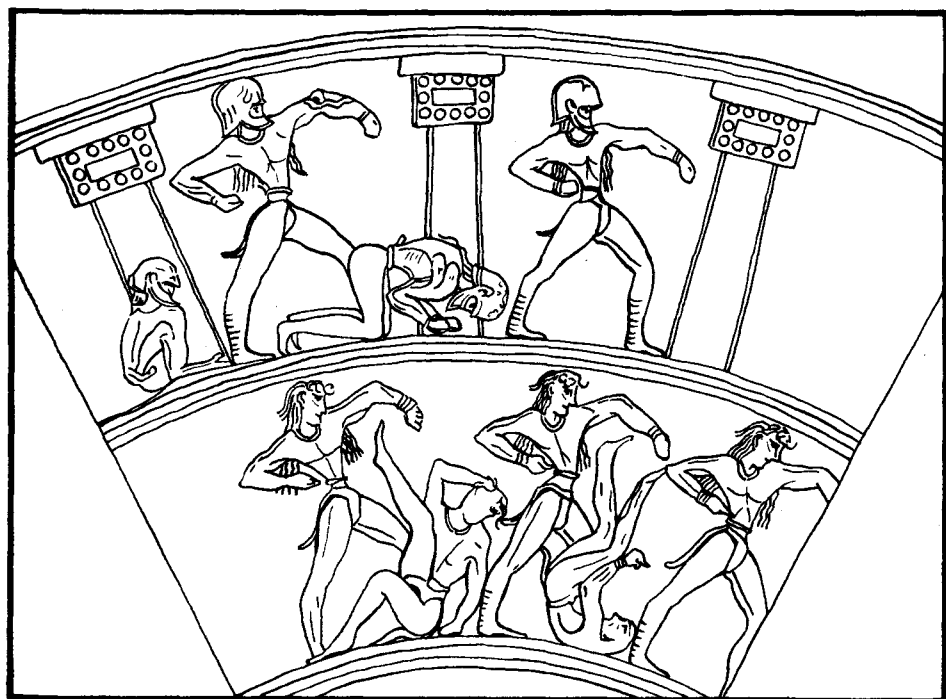
értelmezéséből ered. A feltárt műemlékek némák, mégis sok mindent elárulnak. Például egyetlen krétai palota körül sem találtak sáncokat, még a legnagyobbik, az úgynevezett „Minosz palotája” körül sem (amely Knósszoszban, a fővárostól, Irakliontól délre fekszik). A krétai uralkodók nem tették székhelyüket bevehetetlen erőddé, tehát mind a belső, mind a külső ellenséggel szemben biztonságban érezték magukat. A paloták nagy többségében óriási olaj-, gabona- és gyapjúraktárakat találtak; láthatólag ezek a termékek képezték a hatalmasok gazdagságának és a nép megélhetésének alapját. A kikötők maradványai nagy hadi- és kereskedelmi hajóhadról tanúskodnak: a krétaiak nyomai meg is találhatóak az egész földközi-tengeri partvidéken. A krétai művészet békés és kellemes életet tükröz; természeti képek és a társas élet jelenetei az uralkodó motívumok benne. Számptalan alkotása között (falfestmények és szarkofágokra festett képek, melyeknek színei mindmáig megőrizték eredeti frissességüket, domborművek, metszetek stb.) mindössze egyetlen olyan vázatorédekert találtak, amelyen háborús téma található, de abban sincs semmi kegyetlenség. Az épségben fennmaradt képeken egyszerű ágyékkötőt viselő urak sétálgatnak a parkban vagy nézik a sportjátékokat. Ravaszan bonyolult öltözképet viselő, festett ajkú árnyékolt szemű, tökéletes hajviseletű hölgyek csevegnek bizalmasan egymás közt, vagy ülnek urak társaságában a lelátón. Derűs nyugalom árad abból a jelenetből is, amelyen — ritka kivételként — a nép fiai vannak megörökítve: egy zsírkő váza metszetéből, a *Hajtók hazatéréséből*. Vállukra vetett villával, egyenletes léptekkel vonulnak a hajtók, s teli torokból énekelnek; vidám kedvű előénekesek vezetik őket lanttal és vezénylő pálcával a kezükben. (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ez az i. e. 17—16. századból származó jelenet az első a művészet történetében, amely emberi éneket és nevetést örökít meg.) A krétai ásatások napvilágra hozták az első ismert lelátót, ennek padjai részben kőből épültek. Malliában, egy közepes nagyságú palotában találták meg az első ismert és jó állapotban fennmaradt „arénát”.

Az egykori krétaiak élete természetesen nem csupán sétálgatásból, szórakozásból és játékokból állt, minket azonban e helyütt éppen a játékaik érdekelnek. Ezek közül is elsősorban a híres „bikajátékok”-ra gondolunk. Ilyet ábrázol például az i. e. 1550 tájáról fennmaradt ismert festmény, a *Bika akrobatával*, amely a knósszoszi palota falát díszítette (ma az iraklioni Régészeti Múzeumban látható). Rohanó bikát ábrázol — tökéletesebben Goya vagy Picasso sem festette volna meg — és a bika hátán átugró akrobatát. Némely értelmezés szerint a kép három emberalakja három akrobata, más magyarázatok szerint egy és ugyanazon akrobata az ugrás három szakaszában. Akár így van, akár úgy, a művész vázlatosan (ugyanakkor művészi módon) bemutatta az egész gyakorlatot: az első szakaszban az akrobata felugrik a levegőbe, és megmarkolja a bika szarvát, a második szakaszban átfordult az állat hátán, a harmadik szakaszban pedig a bika mögött puhán földet ér. Ez a gyakorlat valóban nagy ügyességet és lélekjelenléte, az állat sebességének és az elrugaszkodás pillanatának pontos kiszámítását, legfőképpen pedig bátorságot követelt. Hozzá képest a lengő nyújtón végzett átfordulás erőnléti edzésnek tetszik

csupán. Arthur Evans brit régész, aki Knósszoszban felfedezte és 1900—1930 között ki is ásta „Minós palotáját”, a bikajelenetet ábrázoló kép feltárása után megkérdezte a leghíresebb spanyol torreadort, miként vélekedik róla. „Ez lehetetlen — felelte a torreador. — Annak az embernek, aki megpróbálná elkapni a futó bika szarvát, ráadásul *salto mortalé*t akarna bemutatni az állat hátán, egy szikrányi esélye sem volna az életben maradásra. A támadó bika mindig oldalra vágja a fejét, s így vagy elhajítaná és agyontaposná, vagy a szarvára kapná és keresztüldöfné a vakmerőt. *No es posible.*” E szakvélemény ellenére sincs okunk rá, hogy kétségbe vonjuk a krétai bikajátékokról való hír hitelességét. Százszámra maradtak fenn a létezésüket bizonyító dokumentumok, mégpedig a krétai művészet valamennyi ágában.

A régi krétaiak bikajátékai nyilvánvalóan kultikus eredetűek voltak; egyébként a bikának mint a termékenység szimbólumának kultuszával lépten-nyomon találkozunk Krétán. A bikajátékoknak azonban semmi közös vonásuk nem volt a különféle keleti bikakultuszokkal, s nincs közülük az ismert egyiptomi Hapi-kultuszhoz sem; Hapi (Ápisz) békésen éldegélt tehénháremével Men-Noferban (Memphis), Ptah isten templomának „szent istállójában”, s fűjásával, bőgésével jósolt. Nem volt, és nincs semmi kapcsolatuk a spanyol bikaviadalokkal sem; ezek a viadalok az uralkodó vélemény szerint a mórok öröksége, s eredetüket a római cirkuszok népszerű számában, a vadállatokkal való küzdelemben kell keresnünk. A spanyol bikaviadalokban vér folyik, lándzsás picadorok és karddal felfegyverezett matador állnak szemben a bikával, s céljuk a bika megölése. A krétai játékok nem voltak véresek, legalábbis a bika számára nem. De maradt ránk olyan ábrázolás, amely arról tanúskodik, hogy az emberre nézve rosszul is végződhetett a játék. (Egy krétai eredetű gyönyörű pecsétgyűrű, amelyet a kis-ázsiai szmürnai ásatások során találtak, azt ábrázolja, amint az ember a bika hátsó lába alá esik.) Lehetséges azonban, hogy e játékok számára szelídítették vagy legalábbis idomították a bikákat. A Knósszoszban előkerült néhány bikaszarv bizonyága szerint lecsiszolták a szarvak hegyét. Ami az „akrobatákat” illeti, a ruházatuk, hajviseletük és az úgynevezett szent csomó szerint arra következtethetünk, hogy egy kiváltságos társadalmi kaszt tagjai közül kerültek ki. A játékok közönségét az ábrázolások tanúsága szerint a krétai társadalom valamennyi osztályának tagjai alkották.

Sport- vagy akrobatikus elemeket tartalmazott a játékok és ünnepségek részét képező krétai tánc is. Ilyen elem például a magas felugrás oldalsó lábzárással vagy a bukfenc; ezeket már az i. e. 2. évezred második negyedében készült gemmákról ismerjük, s a későbbi időkből fennmaradt pecsétgyűrűk és vázáképek is dokumentálják. Ezek az elemek ma is megvannak a krétai népi táncokban, például a *brimnían*ban és a *pidiktán*ban; megszakítatlan folyamatosságban nemzedékről nemzedékre szállva mindmáig fennmaradtak. (Erre vonatkozó bizonyítékaink abból az időből is vannak, amikor még nem tárták fel a krétai emlékeket, tehát azok nem inspirálhatták a táncosokat.) Hihetetlenül hangzik ez, de hasonló dolgot figyelhetünk meg a tipikus krétaiak testi felépítésében is. A krétai ember aránylag

Ökölvívás és birkózás Krétán. Egy rhüton relieffe, körülbelül az i. e. 16. század közepéről, Aja Triadában tárták fel (az eredeti az iraklioni Régészeti Múzeumban látható)

magas, szokatlanul széles vállú és nagyon keskeny csípőjű. Akárcsak három, sőt több évezreddel ezelőtt.

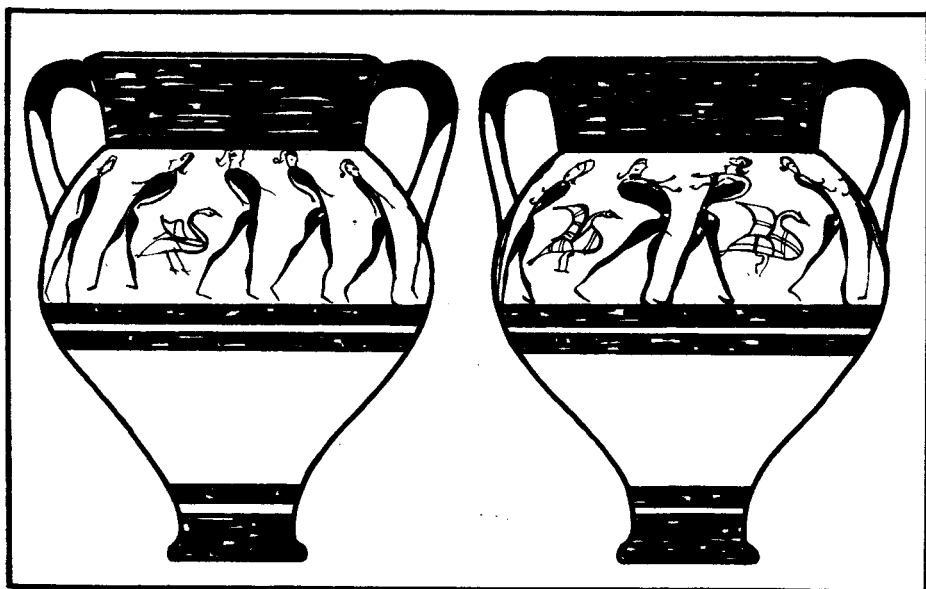
A világ legrégebbi sportja, a birkózás, a krétai képzőművészeti emlékek tanúbizonysága szerint az i. e. 2. évezred első felének végén már létezett, mégpedig az ökölvívással együtt. Úgy tetszik, az ökölvívás és a birkózás az ottani játékok részét képezte, ugyanis e sportágak jeleneteit gyakorta együtt ábrázolják a bikán való átfordulással. Ugyanakkor lehetséges, hogy egyrészt „tiszta” ökölvívásról és „tiszta” birkózásról volt szó, másrészt a kettő ötvözetéről, amelyet később a görögök *pankratió*nak (pankráció) neveztek. E tekintetben legtöbbet talán az a zsírkő rhüton árult el, amelyet Aja Triadában talált számtalan töredékből állítottak össze, és i. e. 1550–1500-ból származik. Sportjátékok jelenetei láthatók rajta négy sávban: a legfelső sávban valószínűleg ökölvívás és birkózás (az alakok nagyon megrongálódtak), a másodikban bikajátékok a bika szarvára felszárt akrobatával, a harmadikban ökölvívás, a negyedik sávban valószínűleg kombinált ökölvívás és birkózás (más értelmezés szerint ökölvívók és birkózók edzése). Az ökölvívók halánték- és állvédővel ellátott sisakot, szíjjal a csuklójukra erősített egyujjas kesztyűt és magas szárú puha cipőt viseltek; a csupán jelképes ágyékkötőjükhöz

nemiszerv-védő tartozott. A kombinált ökölvívás és birkózás, illetve edzés közben nem viseltek védősisakot, jóllehet a kép tanúsága szerint oly módon támadtak egymásra, hogy az feltűnően emlékeztet a karatéra. E sportág szabályairól semmit sem tudunk. A küzdőfelekről csupán annyit, hogy szemlátomást igazi férfiak voltak: karjuk, válluk hatalmas, erős, mellükön és combjukon kirajzolódnak az izmok, ugyanakkor inkább balett-táncosra, semmint izomemberre emlékeztetnek.

Hogy az ökölvívás milyen régen és milyen általánosan elterjedt az Égei-tenger szigetvilágában, arról meggyőző bizonyítékokkal szolgáltak nemrégiben a thériai felfedezések. Théra, ez a vulkanikus sziget valamikor az i. e. 15. század táján a szoros értelmében felrobbant, és nagyobb része a tengerbe hullott. A kitörés következményei Krétán is érezhetők voltak, pedig az jó száz kilométerre esik tőle. és valószínűleg ösztönzést adtak az özönvíztől, illetve a Deukaliónról és Pürháról szóló görög mítosz kialakulására (s talán innen ered Platónnak az Atlantisz elsüllyedéséről szóló meséje is). Görög régészek Szpüridiosz Marinatosz vezetésével kutatásokat végeztek a szigeten, és a krétai falfestményekhez roppantul hasonló falfestményeket tártak fel, köztük a *Bokszoló fiúkat*. Találkoztunk már velük az athéni Nemzeti Régészeti Múzeumban: két fiú küzd, a jobb kezén bokszkesztyűvel. mezítláb és atléták módjára csupasz testtel, mindössze az ágyékkötő szalag színe különbözteti meg őket (kék és fekete). Küzdelmük inkább technikai, mint adáz; a lengőütést gyakorolják. Ez esetben kétségkívül edzésről van szó, s a küzdőfelek külsejéből ítélve megállapíthatjuk, hogy e férfias sportban a kiképzés már jóval ekkorban elkezdődött.

Az ökölvívás és a birkózás, illetve a kettő kombinációja a görög szárazföldön is ősidőktől fogva elterjedt és népszerű sportág volt. Kérdés, hogy vajon a műkénéi kor görögjei, akik közt legerősebbek az akhájok voltak, a görögök előtt élő krétaiaktól vették-e át ezeket a sportokat. Az igenlő válasszal azt szegezhetnénk szembe, hogy ugyan miért ne találhatták volna ki őket maguk. Ezzel szemben szinte biztos, hogy a bikajátékokat és az átfordulást tőlük vették át, ámbar ezeket alighanem csupán Krétán üzték. Egyébként ez a kérdés csak egy része a „Kréta és Mükéné közti kapcsolatok” sokat emlegetett, bonyolult problémakörének, s a tudomány e dologban még nem mondta ki az utolsó szót. Úgy tetszik, az i. e. 2. évezred derekáig minden tekintetben Kréta hatott jobban a szárazföldi Görögországra, ezután pedig ellenkezőleg, a szárazföldi Görögország volt hatással Krétára. Lehetséges, hogy a thériai vulkánkitöréssel kapcsolatban a Krétát sújtott katasztrófa után az akhájok kihasználták a sziget bénultságát. Míg korábban a műkénéi várak Kréta támaszpontjai voltak a szárazföldön, később Kréta került függő viszonyba a szárazföldi akhájokkal.

A szárazföldi görögök a sport fejlődéséhez két sportággal járultak hozzá — ezekről nincsenek krétai dokumentumaink: a futóversennyel és a lovas fogatok versenyével. A futóversenyek első ábrázolása egy az i. e. 13. századból származó műkénéi vázán maradt fenn; a váza a Küproszon végzett ásatások során került elő mint importáru. Négy atlétatermetű férfi fut rajta kis távokban egymás

Ökölvívók és futók. Mükénéi vázakép körülbelül az i. e. 13. századból. Cipruson tárták fel (az eredeti a nicosiai Régészeti Múzeum tulajdona)

mögött; s a fejükre kötött díszkendőtől eltekintve teljesen mezítelenek. Mellettük két pár ökölvívó küzd egyujjas kesztyűben, ugyancsak ruhátlanul. Az alakok erősen szülizáltak, de az ökölvívók pontosan olyanok, mint a futók, akár fel is cserélhették volna őket. A kocsihajtóversenyek ábrázolásai még régebbiek. Az elsők körülbelül az i. e. 16. század derekáról származnak, s a Mükénében feltárt sírtáblákon láthatók, a későbbiek az i. e. 14—13. században készült vázakat díszítették, s a szárazföldön és az égei szigeteken kerültek elő.

A futó- és a fogatos versenyeknek van egy, a korábbi sportfajtáktól eltérő, s nem jelentéktelen vonása: a versenyszellemet fejezik ki, amely a görögöknél már az ósidőkben erősen kifejlődött. A bika hátán való átfordulás lényegében látványos mutatvány. A birkózás és az ökölvívás a vetélytársak vagy ellenségek vetélkedésében gyökerezik, akik egymás fizikai legyűrésére törekednek. A valódi, *sportjellegű* versenyzés, amelyben a győzelem és a győzelmi dicsőség pusztán véletlen, hogy az olümpiai játékokon a futóverseny lett a legfontosabb, a kocsihajtó verseny pedig a legnépszerűbb sportág.

A mükénéi kor versenyjátékait és sportját illetően azonban jóval bőségebb információink vannak az irodalomból, mint a képzőművészeti emlékekből. Egyéb-

ként már szoltunk róluk: Homérosz *Iliász*ából és *Odüsszeiá*jából erednek, Görögország s egyben Európa két legrégebbi és legnagyobb költeményéből.

Homéroszról és költeményeiről óriási irodalom keletkezett (nem teljes lista szerint több mint kétszázezer munka), s ez meg is felel a két eposzsal kapcsolatos problémák fontosságának és bonyolultságának. Ám ugyanakkor távolról sem oldott meg mindent, és számos egyformán tekintélyes szerző merőben más, egymással szöges ellentétben álló nézetre jutott. Máig kérdéses, mikor élt Homérosz (némelyek számára az is, hogy egyáltalában élt-e), és mikor alkotta meg költeményeit. Kérdés, ő volt-e mind a két eposz szerzője, vagy csak az *Iliászé*, vajon abban a formában ismerjük-e művét, amelyben megalkotta, vagy annak egy későbbi, változatában. s kérdés, mi benne a költői képzelet terméke, s mi a valóságos élet leírása. Bizonyosan csak annyit tudunk, s ezt az ő tanúságtétele alapján is (az *Iliász* második énekének 486. sorából), hogy nem a trójai háborúban élt, s hogy a leírt országok, épületek, fegyverek, ékszerek stb. jó részét nem ismerte a saját tapasztalatából. Ilyen körülmények között fel kell tennünk a kérdést: Homérosznak a játékokról és a sportversenyekről adott leírásai vajon megfelelnek-e a műkénéi kornak, amelyben a költemények cselekménye játszódik, vagy pedig későbbi időknek a múltba visszavetített leírásairól van szó?

A tudósok döntő többsége ma nem kételkedik Homérosz egykori létében, s az antik hagyománnyal egyetértve olyan dalnoknak tartja, aki a városi tereken a népek, a lakomatermekben az uralkodóknak adta elő verseit, s ebből élt. Működését általában az i. e. 9. századba helyezik, akárcsak a legrégebbi görög történetírók, Hérodotosz és Thuküdidész; az olyan nézet sem ritka, hogy már az i. e. 12—11. században, illetve az i. e. 7—6. században élt. Hogy hol született, és hol halt meg, nem tudjuk. Az ismert görög disztichon hét szülővárosát sorolja fel: „hét város vitatá, hogy övé bölcsője Homérnak: Szmürna, Rhodosz, Kolophón, Szalamisz, Khiosz, Argosz, Athéné.” Úgy tetszik, Szmürna nem ok nélkül került az első helyre: antik kori hírek arról tudósítanak, hogy Khioszban érte el Homéroszt a halál. A kutatók többsége szerint ő alkotta mind a két eposzt, mivel azok stílus és koncepció dolgában egységesek, és mint V. Sz. Szergejev szovjet történész kiemeli: „a két művet nemcsak a közös téma, hanem az egységes életszemlélet és az egységes életfilozófia is összekapcsolja”. Ezenkívül a görög társadalmi fejlődésnek ugyanaz a szakasza tükröződik bennük. Nagyjából egybehangzó az a vélemény is, hogy idők múltán különféle betoldások és kiegészítések kerültek be Homérosz szövegébe. A Peisizisztratosz korabeli első ismert kiadás óta (körülbelül az i. e. 6. század második felének eleje) azonban az *Iliász* és az *Odüsszeia* gyakorlatilag változatlan formában maradt fenn máig. A trójai háborút sem vitatja senki. Schliemann felfedezéseinek folytatója és kiteljesítője, az amerikai C. W. Blegen régész szerint az i. e. 13. század második felében zajlott le. Ezt a háborút, éppúgy mint az előzményeit és az utána következett eseményeket persze Homérosz nem történészként írja le, hanem inkább mint költő, ami azt jelenti, hogy a történelmi tényeket művészi célja szolgálatába

állítja, s a művészet szabályainak megfelelően kezeli. Mint például Shakespeare a királydrámákban vagy Tolsztoj a *Háború és békében*.

Hanem voltak-e Homérosznak olyan ismeretei a mükénéi időkről, hogy nyugodt lélekkel megbízhatunk a valóságos életet rögzítő leírásaiban? Abban a korban, amikor élt és alkotott, Mükéné sáncai a dór beözönlés következtében már romokban heverték. Homérosz ugyanakkor, mint a régészeti kutatás igazolta, a legapróbb részletekig pontosan leírta őket, aranycsillogásukkal és a vár berendezésével együtt, a dór támadásról azonban egy szóval sem emlékezik meg. Az ő korában mükénéi típusú fegyverek már nem voltak használatban, mégis hűen festette le mindannyit, erről meggyőződhetünk a feltárt pajzsábrázolások, művészi berakásos török, sisakmaradványok alapján. A hűségre és pontosságra elfogadható magyarázattal szolgált a filológiai kutatás: az *Iliász* és az *Odüsszeia* elemzése megmutatta, hogy nyelve olyan archaikus formákat őrzött meg, amelyek a mükénéi korban voltak használatosak. Úgy tetszik tehát, hogy Homérosz felhasználta és beolvasztotta művébe a korabeli népköltészet egynémely alkotását. Ezzel együtt a különböző élethelyzetek hiteles leírását is átvette. Ide tartoztak a versenyek és a játékok is.

Levezetésünkkel szemben persze találhatunk ellenvetéseket, mint bármi más ellen, ami a Homérosz-kérdéssel van kapcsolatban. De mindenképpen több a valószínűsége annak, hogy a Homérosz eposzaiba foglalt verseny- és játékleírások a mükénéi időkből valók, mint annak, hogy a dór betörés után következett „sötétség korából” származnak. Ha tehát szó szerint vesszük Homéroszt, a görögök abban az időben a képzőművészeti emlékekről ismert sportágakon kívül gyakorolták még a diszkosz- és gerelyvetést, a gerelyharcot, a távolugrást és az íjjal való célbalövést. Mindebben versenyeztek is; valamiképpen „versenyenkívül” az úszásról és a labdajátékról is szól Homérosz, bikajátékokról azonban nem emlékezik meg. Sőt egy helyütt, ahol úgyszólván önként kínálkozna a bikahasonlat, inkább a lóhátról lóhátra átgúró férfi virtusát dicséri.

Homérosz először azokat a játékokat ismerteti részletesen, amelyeket az *Iliász* 23. éneke szerint Akhilleusz rendezett Trója falai előtt barátja, az elesett hős, Patroklosz tiszteletére. Számos kutató ebből azt a következtetést vonta le, hogy a sportjátékok és -versenyek eredetét a görögök gyászünnepségeiben kell keresnünk. Ebben lehet valami igazság, sőt e mellett az elmélet mellett egyéb, közvetett bizonyítékok is szólnak, például temetkezési vázák, amelyekre sportjeleneteket festettek. Viszont le kell szögeznünk, hogy a második nagy játékok, amelyekről Homérosz az *Odüsszeiában* ír, nem temetés alkalmával zajlottak le, hanem pusztán a résztvevők és nézők öröme, miután „Eltelt már igaz osztású lakomával a lelkünk, s mely viruló lakomáknak mindig társa, a lanttal.”

E második játékok leírásában, az *Odüsszeia* nyolcadik énekének 164. verssorában találkozunk a történelemben először az *athlétész* szóval. Érdekes, hogy milyen összefüggésben. A phaiák Eurüalosz kétkedően szól Odüsszeuszhoz, vajon csaku-

gyan atléta-e, s nem csak valamiféle kupec, aki nyereség reményében járja a tengert. Odüsszeuszt ezzel rettentően megsérti: „Nem helyeset mondtál, idegen. nyomorultnak látszol . . . bárgyu az elméd.”

Ez a jelenet is adalék a mükénéi idők sportjához. És többet mond a sport társadalmi értékeléséről, mint akárhány kimerítő tanulmány.

A mükénéi Görögország a ciklopszfalakkal és a homéroszi énekek hőseivel az i. e. 12. században áldozatul esett a dór támadásnak. Bukása következtében összeomlott az ország politikai és gazdasági rendszere, és mély kulturális hanyatlás következett be; minden egy egész korszaknyival visszaesett. A görögök évszázadokra elfelejtették még azt is, hogy valaha írni tudtak.

A dórok görög törzsek csoportja voltak; előbbi lakóhelyükről, talán a délorosz területekről egy kissé megkésve vándoroltak el, és a fegyverkészítésen kívül mindenben elmaradtak a kor színvonalától. Utolsókként indultak el déli irányba vivő útjukon, s pusztító vihként törtek rá Görögországra. Az akhájokon aratott győzelmüket többféle tényezőnek köszönhatték; elsősorban számbeli fölényüknek és modernebb fegyvereiknek (ezeket bronz helyett már vasból készítették), ezenkívül annak, hogy az akhájok legyengültek a hosszan tartó hadakozásban (egymás elleni háborúskodásaikban és Trója ostromában), legfőképpen pedig annak, hogy a nemzetiségi társadalom fokán élő fegyverforgató nép voltak, míg az akhájok már ellentétek bomlasztotta osztálytársadalomban éltek. A meghódított földet zsákmányuknak tekintették, s egyúttal jövőendő lakóhelyüket látták benne. Beözönlésükkor sok mindent elpusztítottak, de az élet anyagi alapját lényegében meghagyták. A lakosságban ellenséget, s egyszersmind rokont láttak. Nem irtották ki, bár kegyetlenül megtizedelték. A kik nem tudták megvédeni magukat a támadásuktól, vagy nem menekültek el, azokra rákényszerítették uralmukat. De azért, hogy élvezhessék az akhájokon aratott győzelmük gyümölcsét, bizony még sokáig kellett hadakozniuk. Közvetett és nem kimerítő hírforrásokból tudjuk, hogy Görögország az elkövetkező két-háromszáz évben véres háborúk színtere lett. E háborúskodások történelmi szempontból legjelentősebb eredménye az volt, hogy az őslakos és az újonnan betelepedett görög törzsek három nagy csoportba szerveződtek: a dór, az ión és az aiól csoportba. Azt a területet, amelyet eközben harc árán megszereztek vagy megvédték, nagyobb változás nélkül megtartották az antik kor végéig.

A dór beözönlés után és az élettérért vívott harcok közepette tehát a görögök történelmük új fejezetét kezdték írni. Siralmas állapotban voltak ekkor. De megvolt hozzá a képességük és erejük, hogy fölemelkedjenek; ebben segítségükre voltak azok a változások, amelyeken a társadalom a háborúk századaiban átesett, meg az időközben szerzett tapasztalataik. A változások elsősorban az élet gazdasági alapjait, a termelőerőket és a termelési viszonyokat érintették. De — törvényszerűen — hatással voltak a felépítményre is: a politikai intézményekre, a kultúrára, az eszmékre és eszményekre, az életmódra. Történelmi tapasztalataik közül a legérté-

kesebb talán az a hitük volt, hogy maguk tudják formálni sorsukat, s hogy feltétlenül törekedniük kell a haladásra. Olyan általános felvirágzást, amely ilyen körülmények között a görög földön végbement, sem előtte, sem azóta nem ismer a történelem. A sötétség korából indult s a klasszikus kor fényességébe torkolló útjuk a terepfutást juttatja eszünkbe, amelynek vonala ismeretlen, vad sűrűsége halad át. S a görögök az időnkénti tévelygés és a viszálykodásból eredő késlekedés ellenére a rövidtávfutók sebességével tették meg ezt az utat. Egynéhány évszázad alatt megelőzték az egyiptomiakat, a babilóniaiakat, asszírokat s más népeket, amelyeknek több mint ezeréves előnyük volt velük szemben, s az ókor legfejlettebb népévé váltak.

Miután véget ért a háború, amelyben mindenki mindenki ellen harcolt, felvirágzott a termelés, lehetővé vált a szükségletek jobb kielégítése, emelkedett az emberek életszínvonala s ennek következményeképpen a száma is. Az ősrégi közösségi s a későbbi egyéni termelés mellett mindjobban elterjedt a rabszolgaerő felhasználása a termelésben. A rabszolgák hadifoglyokból és elszegényedett szabad földművelőkből rekrutálódtak. A rabszolgatartó termelési mód Görögország területén már a mükénéi időkben fejlődésnek indult. Ismerünk lineáris B írással írt táblákat (mind Krétán, mind a Peloponnészoszon), amelyeken tíz, húsz, sőt egy esetben négyszáz rabszolgáról esik szó egy-egy mezőgazdasági birtokkal kapcsolatban. A dórok beözönlésükkor valószínűleg megsemmisítették vagy megzavarták a termelésnek ezt a módját, de hamarosan belátták, mennyire előnyös, feltéve ha ők a rabszolgatartók, ezért igyekeztek továbbfejleszteni és kiterjeszteni. Példájukat a többi törzs hatalmasai is követték: elsősorban a törzsfőnökök és kíséretük tagjai, akik a háborúkban földet és rabszolgákat zsákmányoltak s nagy vagyonra tettek szert; rajtuk kívül a földbirtokosok és a piacra termelő műhelyek tulajdonosai. A rabszolgatartó termelési mód, amely a régi nemzetségi szervezet felbomlásához és az osztálytársadalom kialakulásához vezetett, megszilárdult és megerősödött, végül pedig túlsúlyba került. Virágkorát abban az időben élte, amelyet a történészek klasszikusnak neveztek el.

Bármennyire okatlanul hangzik is, a rabszolgatartó termelési mód történelmi szempontból a haladást képviselte. Tágabb teret biztosított a termelőerőknek, mint az előző ösközöségi gazdasági rend, lehetővé tette a munkamegosztás kiterjedését, a munkatermelékenység növekedését, és több terméket adott a társadalomnak. Mindennek hasznát persze elsősorban a rabszolgatartók élvezték, de jutott belőle a szabad termelőknek s bizonyos mértékig a bérért dolgozó szabadoknak is. „Ez a rabszolgák számára is haladást jelentett — írta Engels az *Anti-Dühringben* (1878) —. a hadifoglyoknak, akikből a rabszolgák tömege toborzódott, most legalább az életüket meghagyták, ahelyett, hogy — mint azelőtt — leöldösték vagy — mint még előbb — megsütötték volna őket . . . Csak a rabszolgaság tette nagyobb mértékben lehetővé a mezőgazdaság és az ipar közti munkamegosztást, s ezáltal a régi világ felvirágzását, a görög kultúrát. Rabszolgaság nélkül nem lett volna görög állam, görög művészet és tudomány, rabszolgaság nélkül nem lett volna római birodalom.

De a görög kultúra és a római birodalom nélkül a mai Európa sem létezhetne.”

A rabszolgatartó rendszer csaknem az egész ókori világban uralkodóvá vált. Görögországban (és Rómában) azonban nagymértékben különbözött a keleti országok, főképpen Egyiptom és Mezopotámia rabszolgatartó rendszerétől. Ezekben az országokban ugyanis más feltételek között jött létre. A mezőgazdasági termelés kiterjedt öntöző munkálatokat követelt meg, azt pedig csak központi állami irányítás alatt álló óriási néptömegek tudták elvégezni. Amellett a föld nagy része az uralkodó által képviselt állam tulajdonát képezte a rajta dolgozó néptömegekkel együtt. Hasonlóképpen röghöz kötöttek voltak a templomok és a nagybirtokosok földjeit megművelő tömegek, sőt a kézművesek jó része is. A rájuk nehezedő különféle terhek és a politikai jogok teljes hiánya következtében helyzetük gyakorlatilag alig különbözött a rabszolgákétól. Jogi szempontból persze nagy különbségek voltak köztük (például a hadifoglyok, akiknek bőrébe rabszolga-jelet égettek, és a csupán munkára kötelezett földművelők között), de a despotikus rendszerekben, amelyekben az uralkodók vallási alapon is megerősítették uralmukat, isteneknek vagy az istenek földi helytartóinak hirdetve magukat, ezek a különbségek nagyrészt elmosódtak. Görögországban szintén megvolt a jelentősége a csatornázásnak. Elég azonban, ha az ottani rövid és sekély folyócskákat összehasonlítjuk a Tigrissel, az Eufrátessszal vagy a Nílussal, s tüstént világossá válik előttünk, hogy Görögországban szükségképpen egészen másként fejlődtek a viszonyok. Sohasem kellett összefognia százezernyi kéznek, hogy kikényszerítse az életet a folyótól, s nem kellett központi államhatalomnak sem létrejönnie, hogy megszervezze a munkát. Ezenkívül pedig: a dór beözönlés után Görögországot több mint fél évezreden át nem fenyegette külső ellenség, nem kellett hát egységes vezetés alatt összefogni az erőket a veszély elhárítására. Egyiptomtól, Babilóniától. Asszíriától stb. eltérően a görögök hódító háborúkat sem indítottak. Az „antik” rabszolgatartó rendszer tehát Görögországban (és Rómában) sok szempontból szükségképpen más lett, mint az „orientális” miként Marx és Engels is gyakran hangsúlyozta.

Görögországban a gazdasági alap fejlődésével és változásaival együtt a politikai intézmények is változtak és fejlődtek. Létrejött az állam mint a rabszolgatartók eszköze a rabszolgák feletti uralmuk biztosítására, s egyben mint az a szerv, amelynek feladata, hogy gondoskodik a polgárok társadalmi szükségleteinek kielégítéséről az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően. Valójában sok ilyen állam keletkezett, mert a görögök nem törekedtek rá, hogy egyetlen nagy államban. központi irányítás alatt éljenek. Már a műkénéi Görögországban is számos apró királyság létezett; a klasszikus korban azután az önálló görög államok száma meghaladta az ENSZ mai tagállamainak számát. Görögül *polis*znak („község”, „a polgárok közössége”) nevezett városállamok voltak ezek, mai divatos szóval „miniállamok”. Spárta, a legnagyobb kiterjedésű városállam területe 8250 négyzetkilométer volt, Athéné 1650, Korinthoszé 800; Keosz szigetén, amely a mi legkisebb

járásunknál is kisebb, négy állam virult. Az államok számának megfelelt az államformák tarkasága. Arisztotelész 158 különböző alkotmányt számolt össze Görögországban, s bizonyosan tudjuk hogy nem sorolta fel valamennyit, ezenkívül az idők folyamán bekövetkezett változásokat sem vette mind figyelembe. Az eredeti királyságot többnyire arisztokratikus uralom váltotta fel („az előkelők”, vagyis „a nemesek és gazdagok” uralma), utána rendszerint tirannizmus („önkényuralom”, erőszakkal létrejött, többnyire diktatórikus egyeduralom) vagy oligarchia („kis számú vezetők” uralma) következett, s a legfejlettebb államok eljutottak a demokráciáig, a „népuralomig”, amikor is népnek csupán a szabad lakosság teljes jogú részét tekintették. Ezek a változások azonban nem érintették az állam alapvető szerepét, csak a hatalom gyakorlásának módját. Nem is mentek végbe mindenütt egyformán, sem pedig valamiféle séma szerint, és egy előrelépést gyakorta egy hátra tett lépés követett. Spártában például fennmaradt a királyság, Korinthoszban a tirannizmus után ismét arisztokrácia következett, Athén végigpróbálta az összes államformát, és a történelemben először, már a preklasszikus kor alkonyán demokratikus alkotmányt fogadott el. A különböző államokban a fejlődés mikéntjében mindig közrejátszott a termelőerők és a termelési viszonyok színvonala, állapota, az osztályharcok eredményei és az erőviszonyok, valamint az, hogy az uralkodó osztály mennyire képviselte az állam érdekeit.

Bár a különböző városállamokban a gazdasági és politikai fejlődés nagy egyenlenségeket mutatott, Görögország egészében véve gyorsan megerősödött. Ugyanakkor a népesség növekedése jóval megelőzte a mezőgazdasági termelés növekedését. Ezt az ellentétet nem tudták megoldani behozatallal sem, pedig a kivitt kézműipari és művészeti termékekért élelmiszert vásároltak a tengerentúlon. Sokan nem láttak más megoldást, mint hadrendbe állítani a katonaságot és a szomszédok rovására megszüntetni „a föld szűkösségét” (ahogy akkor mondták). Ebből testvérgyilkos háborúk támadtak, s azok rendszerint döntetlenül végződtek. A másik megoldás sajátosabb és főképp hatékonyabb volt: a túlnépesedett államból a lakosság egy része elvándorolt, és másutt talált magának hazát. A kivándorlók leginkább a parasztok és a kézművesek soraiból kerültek ki, akik a vagyoni különbségek elmélyülésével nyomorba jutottak. Hozzájuk vállalkozó szellemű férfiak csatlakoztak, remélve, hogy a távoli országokban többre vihetik, mint otthon, s gyakran az uralkodó politikai ellenfelei is a kivándorlást választották. Az expedíciókat rendszerint az állam szervezte, és az viselte a költségeit is. Települések alapítására általában lakatlan vagy ritkán lakott partvidékeket választottak, ahol termékeny volt a föld, és harc nélkül megszerezhető alkalmas kikötőhely kínálkozott. Az új települések szoros kapcsolatot tartottak fenn az anyavárosukkal (metropoliszukkal), politikailag azonban függetlenek maradtak tőle, és megvolt a maguk önálló kormánya és törvényei is. Miután erőre kaptak, maguk is alapítottak településeket; olykor ezek csupán kereskedelmi telepek voltak, de gyakran így is önálló városállammá fejlődtek. Ez az úgynevezett „nagy gyarmatosítás” az i. e.

8. század első felében kezdődött és több mint két évszázadig tartott. Eredményképpen, mint Cicero mondta, a görög települések „gazdag szegélyt alkottak a barbár területek szövetének nagy részén”.

A „nagy gyarmatosítás” betetőzte a görög lakosság migrációs mozgását, amely már a mükénéi időkben elkezdődött. A dórok kiszorították régi települési helyeikről az akhájokat (a Peloponnészosz északnyugati része és a távoli Küpros kivételével), és további területeket foglaltak el. Az európai szárazföldön fő központjukként felépítették Spártát és Korinthoszt, a kisázsiai partvidéken Halikarnassoszt. Az iónok, akik Attikát Athénnel együtt megvédték a dórok elől, kisebb égei-tengeri szigeteken kívül benépesítették a kisázsiai partvidék középső részét, s megalapították ott Ephesoszt és Milétoszt. Tőlük északra aiolok telepedtek le; ők Leszboszon építették ki központjukat, és később újból felépítették Tróját. Végül a görögök nagyrészt szűzföldre épített virágzó városokkal hintették tele valamennyi elérhető tenger partvidékét, így az Égei- és a Jón-tenger, a Fekete- és az Adriai-tenger, a közeli Márvány- és a távoli Azovi-tenger, sőt az Oroszlán-öböl és a Nagy-Szűrtész vidékét is. Behatoltak a mai Szíriába és Egyiptomba, s Dél-Itáliát és Szicíliát ugyanúgy hazájuk részévé tették, mint a mai Törökország tenger melléki vidékeit. Legészakibb településük Tanaisz lett a Don torkolatában, a legdélibb Euheszperidész Líbiában, legkeletebbi pontjuk a Kaukázus tövében Phaszisz, a legnyugatibb a Malaga melletti Mainaké. Héliosz napszekerének majdnem négy óra kellett ahhoz, hogy a görög világ egyik végéről eljusson a másik végére!

Ez a görög világ rendkívül tarka, változatos képet mutatott. Voltak benne szegény pásztorok lakta vidékek és gazdag kikötővárosok, lakói közt akadtak világtól elzárt hegylakók és világhíró tengerészek; némelyek hóban gázoltak, ugyanakkor mások a sivatag forró levegőjét szívták. Spárta katonai tábor volt, vasfegyelem uralkodott benne, Korinthosz kicsapongó város hírében állt, ezrével éltek falai közt Aphrodité istenasszony szolgálóleányai, Thébai a hét kapuja mögött a dolgok szilárd rendjére esküdött, s az athéniak mindennél előbbre valónak tartották a szabadságot meg a közügyekben való részvételt. A boiótiaiak megfontoltak, a rhodosziak állítólag dicsekvőek voltak, a thesszáliaiak zabolátlanok, az abdériaiak szűkkeblűek, a szicíliaiak mértéktelenül temperamentumosak, a spártaiak zárkóztak és lakonikusan szűkszavúak, az athéniakat pedig fecsegőknek tartották. Spártában a közös lakomákon ökörvérből készült ecetes levest tálaltak fel, s Szübarisz lakosai olyan élvhajhászattal tűntek ki, hogy azt máig is emlegeti a világ. Leszboszon és Krétán a nők szabadok voltak és nem túl szemérmesek. Spártában közmondásosan hűek (és büszkéek rá, hogy egyedül ők szülnek *férfiakat*). Ha mindehhez hozzáadjuk a többi különbözőséget, az eltérő államformáktól az olyan csekélységekig, mint az, hogy szinte minden városban más volt a terület- és súlymérték, akkor ez a világ tarkabarka mozaikként villog előttünk. Jobban mondván — hiszen szüntelenül változott — egy kaleidoszkóp fantasztikus képjátékaként.

Mindeme tarkaság és különbözőség ellenére azonban egy világ volt ez, amelyet

szilárd kapcsolatok tartottak össze térben és időben. A görögök tudatában voltak közös eredetüknek és kölcsönös rokonságuknak, bár némelyek a 2. évezred elején, mások az évezred végén érkeztek meg új hazájukba, és később sokan elhagyták azt. Közös nyelvet beszéltek, amelyet a törzsi és nyelvjárási különbségek ellenére mindannyian értettek; idővel egyesültek az irodalmi nyelvben is, a klasszikus attikai nyelvben. Közös volt az írásuk, amelyet a krétai-mükénéi írás kihalása után valószínűleg az i. e. 9. században hoztak létre a föníciai és az arameus ábécé alapján (s ma is azzal írnak). Közös volt a kultúrájuk; az eredetileg elmaradottabb dórok nem kisebb mértékben járultak hozzá a felvirágzásához, mint az iónok vagy az aiólok, akik a mükénéi hagyományt fejlesztették tovább. Ugyanazokat az isteneket tisztelték, egyformák voltak a vallási képzeteik, és egyformán türelmesek voltak más vallások iránt. Sok közös vonást találunk a lelki alkatukban is. Kíváncsiak és kritikusak, leleményesek és vállalkozó szelleműek voltak, szerették a művészetet és egyforma esztétikai mércével mérték, csüggttek a hagyományokon, ugyanakkor keresték az adott állapot jobb alternatíváját. Szabad emberek lévén azt tartották, hogy joguk van részt venni a községük ügyeiről való döntésekben, és kötelességüknek tartották, hogy harcoljanak az érdekeikért. Lényegében azonos szokásaik voltak, és a gazdasági és politikai feltételektől függően azonos életmódjuk. Összefoglaló néven *hellén*eknek, vagyis helléneknek hívták magukat (a „görög” elnevezés a latin *graecus*-ból származik, s a kis graikosz törzs nevéből eredeztethető; a rómaiak velük kerültek először kapcsolatba). Ma is így nevezik magukat.

Ez természetesen távolról sem minden, ami a görögöket jellemezte és egyben megkülönböztette a nem görögöktől, vagyis a „barbároktól”. (A *barbarosz* eredetileg csak „idegen”-t, „más nyelven beszélő ember”-t jelentett; rosszálló értelmet csak a perzsák Görögországba való betörése után kapott.) De segít megérteni előretörésüket a történelem hajnalán, valamint azt a sokféle eredményt, amelyet más népekkel szemben elértek. Haladóbb termelési viszonyaik eredményeképpen gyorsabban fejlődött a gazdaságuk. Egyiptomban és Mezopotámiában a termelés — az ismétlődő árvizek és a változatlan termelési viszonyok következtében — lényegében egyszerű újratermelés volt, ezzel szemben Görögországban bővített újratermelésnek lehettünk tanúi. Amellett a termelés jellege s az a tény, hogy évszázadokon át nem kellett külső ellenségtől tartani, nem kényszerítette ki Görögországban egy despotikus központi kormányzat létrejöttét, amely azután megakadályozta volna a lakosságnak a közeletben való részvételét. Ilyen körülmények között ott a társadalmi élet haladóbb formái is kifejlődtek, természetesen a lakosság szabad része számára. A kis görög államokban a szabad ember az egész nagyobb részének érezte magát, s az is volt. Az államok áttekinthetősége és egyszerűsége lehetővé tette, hogy még a tiranوسok is a vallási kényszer eszköze nélkül uralkodjanak, amit a keleti birodalmakban a milliós tömegek urai nem engedhettek meg maguknak. Például Egyiptomban a főurak kiváltságnak tekintették, ha királyuk üdvözlésekor annak lábát megcsókolhatták, nemcsak a földet előtte. A görögök az isteneikhez is állva imádkoztak.

Lám, mindjárt megértjük, miért volt szükség e helyütt a dór beözönlés utáni Görögországba tett hosszú kirándulásra, miközben pedig egyetlen szó sem esett a sportról. Meg kellett világítanunk, hogy a görögök a korabeli történelmi versenyfutásban miért tudtak megelőzni más népeket, s minek köszönhető, hogy más népektől különböző s történelmileg haladóbb társadalmi rendszert tudtak kiépíteni. A felsorolt okokon kívül ebben bizonyosan sok más is közrejátszott. A legfontosabb és elsőrendű azonban a görög társadalom gyorsabb és sokoldalúbb gazdasági fejlődése volt, amely civilizációs és kulturális haladásra serkentett. (A görögök „velük született” tulajdonságait itt bizvást elhanyagolhatjuk, éppúgy, mint az egyiptomiak és babilóniaiak „keleti egykedvűségét”. Az efféle dolgokra való hivatkozás egyébként is csak valamiféle fajelmélethez vezetne, vagy szerencsésebb esetben a kromoszómákhoz meg a ribonukleinsavakhoz.) A fejlődésben, a fejlődés ütemében és színvonalában tapasztalt sajátosságok az élet minden területére kivetülnek. Beleértve azokat a területeket is, amelyek az életnek nem feltételei, hanem csak gazdagítják azt.

Mindez legjobban talán a hivatalos és általánosan elfogadott világnézetben tükröződik. Mivel az egyiptomi ember élete nem volt más, mint a halál felé meg Ozirisz (Uziri) örök birodalmába való vándorlás, miként az egyiptomi papok tanították, náluk a sport fölösleges volt, a testtel való törődés pedig a bebalzsamozásra zsugorodott. Ha minden, ami történt és történik, meg volt írva a csillagokban, ahogy a babilóniai papok tanították, akkor semmiféle versenynek, a sportversenynek sem volt értelme. Ha az egész nép robotkötelességek terhe alatt nyögött, ha csupán istentisztelethez és az uralkodó nagyobb dicsőségére volt szabad összegyűlnie, ha az élet értelmét nem az életben kellett látnia, hanem a halálra való felkészülésben vagy az istenek szolgálatában, akkor e nép életében nem jutott hely a sportnak. Vagy csak egészen kevés.

De nem így volt ez a görögöknél, épp ellenkezőleg. Ezért már fölemelkedésük kezdetén, még a klasszikus kor előtt létrejött náluk egy sor sportág és verseny, s végül megszülettek a görög játékok is, mint tudjuk, először Olümpiában.

Természetesen közhely az, hogy a sport egyidős az emberiséggel; ugyanis csak bizonyos társadalmi feltételek között jelent meg és kezdett elterjedni. Mindig magán viselte és viseli annak a társadalomnak a különleges jegyeit, amelyben keletkezett és továbbfejlődött, a társadalmi rendszer jellemző vonásainak egyikévé vált. Szinte úgy, mint a művészet.

Az általánosan uralkodó vélemény szerint Görögországban kezdetben főként a királyok és az arisztokraták sportoltak, akiknek elég idejük és energiájuk volt ahhoz, hogy az uralkodás és a háborúskodás mellett mással is foglalkozzanak a maguk gyönyörűségére. Ez elfogadhatóan hangzik, és Homérosz költeményei is erről tanúskodnak. Az *Iliászban* a Patroklosz tiszteletére rendezett játékokon csupán királyok, királyfiak és hadvezérek mérték össze erejüket; az *Odüsszeiában* a

phaiákok szigetén a király társaságához tartozó előkelő férfiak és ifjak versenyeztek. Nem kétséges azonban, hogy a sport a nép körében is kifejlődött. Az előbbi esetben a sportágak a háborúval és a harci kiképzéssel függtek össze, az utóbbi esetben a munkával, amely a pásztorok és a földművelők élelét töltötte ki. Úgy tetszik, a sport népi jellege a régebbi, mert hiszen a nép régebben élt itt, mint a királyok és az arisztokraták, s még csak nem is dolgozott állandóan. A rabszolgatartó rend fejlődése Görögországban lehetővé tette, hogy a lakosság szabad része mentesüljön a nehéz munkától s ezáltal több szabad időhöz jusson. Mindez új teret nyitott a sportnak. Korábban és másutt elképzelhetetlen teret.

Ha már újból a rabszolgatartó rendszernél kötöttünk ki, hangsúlyoznunk kell: igen, az volt az antik Görögország alapja, s ezt sohase tévesszük szem elől. De éppen úgy hangsúlyoznunk kell az ellenpólusát is: a polgárok személyes és politikai szabadságát. Egyiptomban és Babilóniában (és a Kelet többi despotikus birodalmában) nemcsak a néptömegek, hanem a legfőbb tisztségviselők is alá voltak rendelve az uralkodónak; az uralkodó rendelkezett velük, mint a rabszolgákkal. Az ellenszegülés, s olykor már az uralkodó nevében adott parancs elutasítása is a lázadással volt egyenlő. Ezekben a birodalmakban az uralkodó a törvények fölött állt, s az alattvalók tömegeinek semmi befolyása nem volt a törvények megalkotására és tartalmára. Az uralkodónak csak jogai voltak alattvalóival szemben, az alattvalóknak csak kötelességeik az uralkodó iránt. Görögországban a polgárok — mint a törvényhozó és más szervek tagjai — részt vehettek a közügyek intézésében, joguk volt szabadon kinyilvánítani a nézeteiket, s lázadásnak csupán a fennálló rend erőszakos megváltoztatására tett kísérlet minősült. A törvény az egyszerű polgárt és az uralkodót egyaránt kötelezte; csak akkor ismerték el érvényét, ha összhangban volt az alkotmánnyal. A polgároknak az állam iránti kötelességeit törvények és szokások határozták meg. A magán- és a közéletben érvényes volt, hogy megengedett minden, ami nincs megtiltva, s a polgár szabadsága ott ér véget, ahol korlátozná más polgár szabadságát. Természetesen akadtak különbségek aszerint, hogy egyik vagy másik állam alkotmánya mennyire volt haladó, s hogyan vitték át az alkotmány rendelkezéseit a gyakorlatba. De ebből a szempontból még a legelmaradottabb görög állam is toronymagasan fölötte állt bármelyik piramis- vagy toronytemplom-építő keleti birodalomnak. Hiszen az egyiptomi és a babilóniai nyelvnek (s a latin kivételével az összes többi ókori nyelvnek) még csak szava sem volt a legközönségesebb görög fogalom, a *polítész*, „polgár” kifejezésére!

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy Görögországban az élet másképpen és más színvonalon fejlődött, mint a többi országban, és hogy a görögök az élet tartalmáról és értelméről merőben más elképzelésekre jutottak. Életük jellemzéséhez azonban hozzá kell tennünk még valamit, amiben nemcsak a szomszédaiktól különböztek. Nem éheztek és nem szenvedtek inséget: a mezőgazdasági termelés és a tengerentúli kereskedelem biztosította számukra a szükséges élelmiszereket, az inségbe jutottaknak szervezett segítséget nyújtottak, a túlnépesedett területek lakói új hazát kerestek. Viszonylag szerény anyagi szükségleteik voltak, s azt könnyen ki

tudták elégíteni. Egyszerűen laktak és öltözködtek, mértékletesen (és egészségesen) étkeztek, az éghajlat az országok nagyobb részében megtakarította számukra annak a társadalmi munkának jó részét, amelyet másutt az öntözőrendszerek építésére, a fűtőanyagról való gondoskodásra stb. kellett fordítani. Mentésültek a nehéz és időrabló munkától; a szabadok a munka terhét nagyrészt a rabszolgák vállára rakták; a rabszolgák ugyan lényegesen rosszabb feltételek között éltek, de éhezéstről szó sem volt. Nem voltak rákényszerülve, hogy mindenáron vagyont gyűjtsenek. A közvélemény nem kedvezett a fényűzésnek, a gazdagokra az állam nagy kiadásokkal járó „megtisztelő kötelességeket” rótt. Nem ismerték a létbizonytalanságot, sem pedig a későbbi társadalmaknak olyan, idegbajba kergető komplexusait, mint például a pokoltól való rettegés, vagy félelem, hogy a vad életiramban nem álljuk meg a helyünket. Még az egymás ellen vívott szüntelen háborúk is valamiképp a kisebbik rosszat jelentették, mert csak férfiak harcoltak férfiak ellen. A hadakozás nem terjedt ki a békés lakosságra, mint a keleti országokban, és nem járt olyan általános pusztítással, mint ma. Persze nem szabad eszményíteniünk a dolgot: a görögök élete nem volt könnyű, sem gond nélküli. De gazdagabb és szabadabb, főképpen pedig emberibb mint másutt abban a korban.

Ami a görögöknek az élet lényegéről és értelméről alkotott elképzeléseit illeti, arra alighanem csak egy könyvtár tudna választ adni, amelyben ott sorakoznak a görög filozófusok művei, a költők, politikusok, történétírók stb. válogatott írásai, s a görög mitológiáról és vallásról szóló könyvek. Ha kizárjuk a szélsőséges nézeteket, s kiválasztjuk a legfontosabbat, amiben ezek az elképzelések minden tarkaság és ellentmondás ellenére is megegyeznek, talán elmondhatjuk: a görögök teljes életet akartak élni, mégpedig ezen a világon. Az egyes ember jólétét összekapcsolták az állam jólétével, becsúgyuk az volt, hogy kitűnjenek. Idegen volt tőlük mind az „ipari társadalom”-nak, amelyben minden a munkára és a termelésre van beállítva, mind pedig a „fogyasztói társadalom”-nak az eszméje. A munkát a létszükséglettről való gondoskodás elengedhetetlen feltételének tartották, a közszükségleti cikkek tömegénél többre becsülték a szabad időt, mert csak az tette lehetővé az ember magasabb rendű tevékenységét, szelleme kiteljesítését és a társadalmi érvényesülést. Némelyek, tulajdonképpen csak a spártaiak és részben a makedónok, a „katonai társadalomban” látták eszményüket, ezt azonban a görögök többsége elutasította. Azok, akik a legmesszebbre jutottak a fejlődésben, mindenekelőtt az athéniaiak, eszményül azt a társadalmat tűzték ki, amelyben minden szabad polgár a lehető legnagyobb szabadságban élhetne, a művészet és a tudomány minden ága virágzana, az alkotók a legtágabb lehetőséget kapnák az alkotásra, a polgárok (sok esetben az egész lakosság) egyformán részesülnének az alkotás eredményeiben, s az egyén képességei harmonikusan kifejlődnének a közösség javára. Ezt az eszményt bizvást nevezhetjük a „kulturált társadalom” eszményének.

A görögök a legrégebbi időktől fogva világosan látták, hogy az élet értelméről és tartalmáról való elképzeléseiket — éppúgy, mint az állam céljáról vallott nézeteiket — csak akkor valósíthatják meg, ha ehhez meglesznek a kellő fizikai és

szellemi feltételeik. A fizikai, testi feltételeket tették az első helyre, mert ezektől függtek a szellemiek is: bizonyos testi rátermettség kellett ahhoz, hogy az ember dolgozni tudjon, hogy magasabb rendű tevékenységet folytathasson, hogy eleget tehessen közéleti kötelességeinek. A görögök amellett tudatában voltak annak, milyen jelentős mértékben visszahat a szellemi képesség a testre, s mennyire fontos e kettő kiegyensúlyozott fejlődése. Nem tudjuk, ismerték-e az „Ép testben ép lélek” jelszavát (*a Mens sana in corpore sano* mondás először csak az i. sz. 2. évszázadban bukkan fel, mégpedig Juvenalis római költő *Szatír* című művének negyedik könyvében), de annak szellemében cselekedtek. Ez megmutatkozott mindennapi életükben. Leghatározottabban talán a fiatalok nevelésére nyomta rá bélyegét.

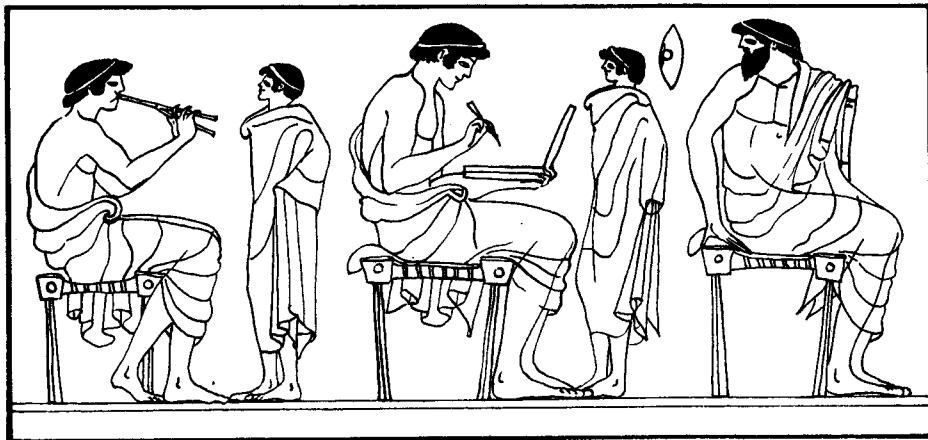
„Minthogy a község egységes céljaiban, természetes, hogy a nevelésnek is egységesnek és mindenki számára egyformának kell lennie, és a nevelésről való gondoskodás közügy, nem pedig magánügy . . . Nem vélekedhetünk ugyanis úgy, hogy a polgár csupán önmagáért van; tudnunk kell, hogy mindenki a községhez tartozik, mert mindenki a község egy-egy része, s így az egyes részekről való gondoskodás összhangban kell hogy legyen az egészről való gondoskodással.” E szavak ugyan Arisztoteléstől származnak (*a Politika* nyolcadik könyvéből), de a görögök általános meggyőződését fejezik ki, amely már a városállamok keletkezésével egy időben körvonalazódott. Eredetileg a rendszeres nevelés csupán a legfelsőbb társadalmi osztályok fiaira korlátozódott, majd fokozatosan a tehetősek fiaira s végül a többi polgár fiaira is kiterjedt. Ugyanakkor mindinkább társadalmi jelleget öltött, mégpedig azokban az államokban is, amelyek messzi voltak a demokratikus rendszertől. A nők alárendelt helyzetéből következőleg a lányokra nem vonatkozott. Bizonyos kivételes esetektől eltekintve a lányok nevelése magánügy volt, persze ha egyáltalán törődtek vele, és megvolt hozzá az anyagi lehetőségük. A nevelés társadalmi jellege volt a biztosítéka a fiatal férfiak testi és szellemi fejlődésének, s annak, hogy az ifjakból öntudatos és odaadó polgárok váljanak, akik az állam üdvéért az életüket is készek feláldozni.

Az ifjak nevelése kezdetben két tárgyban folyt: az egyik a „gümnasztika”, a másik a „muzika” volt. Az első a gümnasztikát illette; testgyakorlást és atlétikai számokat értettek rajta, s ide tartozott az alapvető katonai kiképzés is, valamint a sportjátékok. Az atlétikai számok a következők voltak: futás, távolugrás, diszkosz- és gerelyvetés, birkózás, ökölvívás. A testgyakorlás célja az izomzat erősítése és az ügyesség fokozása volt, a honvédelmi felkészülés legfontosabb részét a vívás képezte, a sportjátékok nagyrészt labdajátékokból álltak. Muzikán a görögök a művészetek valamennyi ágát értették, amelyek a múzsák védelme alatt álltak. Múzsája volt ugyan a csillagászatnak meg a történetírásnak is, de a fiatal emberek nevelésében főképpen a lírán és sípon való játék, az ének és a kartánc oktatása szerepelt. A zene fontos szerepet játszott a gyakorlótéren is, hasonlóképpen, mint a mai értelemben vett gimnasztika közben; főképpen az erősítő gyakorlatokat és a futást kísérték zenével. Az i. e. 9—8. században Görögországban újból elterjedt az írás ismerete, s ekkor a nevelési program a „grammatikával” bővült, vagyis az

olvasás és írás oktatásával. Idővel ez oda vezetett, hogy a tudományok valamennyi ágát tanították, s az ismeretek szintézise a filozófia lett. A nevelés és oktatás nem igazodott egységes tantervhez. A gymnasztikai számokat lényegében egyformán oktatták, a művészeti és az általános tárgyak oktatásában azonban gyakran fordultak elő eltérések. Ezek némelyike csupán a vidék sajátosságaiból és a helyi hagyományokból adódott, mások elvi jellegűek voltak. Döntő jelentősége azonban mindig annak volt, amit Arisztotelész „a község céljának” nevezett, azaz az uralkodó osztály politikai céljainak.

A legfontosabb intézményt, amelyet a görögök az ifjúság nevelése céljából létrehoztak, *gymnaszionnak*, gimnáziumnak nevezték. Olímpiai sétánk alkalmával már szóltunk róla, s az elnevezés eredetét is megmagyaráztuk. Nyilvános iskola volt ez, állami költségen tartották fenn, tandíjat itt nem fizettek a tanulók. Elvileg minden polgár, illetve minden polgár fia látogathatta. Élén a *gymnasiarkhosz* címet viselő előjáró állt; az oktatási program elvégzése szakképzett, hivatásos tanítók vállán nyugodott, az iskola zavartalan működéséről segédalkalmazottak gondoskodtak. A testnevelést az ifjak egy-egy csoportjában a *paidotribész* („gyakorlaltató”) irányította, a felnőtt gyakorlatozók versenyfelkészülésére a *gymnasztész* („edző”) ügyelt fel. Mellette működött az *aleiptész* („olajozó”), aki bekente a gyakorlatozót olajjal, és fokozatosan a masször, sőt esetleg a felcser tisztét is átvette. A kitharán és a lírán való játékot a *kitharisztész* tanította, a síp(flóta)játékot az *aulétész*; az ő dolguk volt ezenkívül az ének- és a táncoktatás is. Az írásra és az olvasásra a *grammatikosz* oktatott, a többi tantárgyat rendszerint a *didaszkalosz* tanította (csak később hívták pedagógosznak; eredetileg a *paidagógosz* rabszolga volt, aki az iskolába kísérte a fiút). A tanítói testület szükség és lehetőség szerint több tagból állt; közülük voltak, akik külön a poétikával, retorikával, rajzzal, illetve egyéb tárggyal foglalkoztak. A legmagasabb általános tudást a filozófusok nyújtották, számos alkotó és kutató akadt köztük a természet- és a társadalomtudományok különböző ágaiban. A gymnaszionon kívül más iskolák is voltak Görögországban. szórványosan még leányok számára fenntartott nyilvános iskolák is akadtak, amelyek mellől a sportpálya sem hiányzott.

Az iskolák felépítése és működtetése a görög állam alapvető feladatai közé tartozott, s ez szinte kivétel nélkül minden államban így volt. A nagyobb városok több gymnasziont tartottak fenn; például Athén már az i. e. 6. században hármat, s később még szaporodott a számuk. (Az egyik Akadémosz ligetében állt, belőle keletkezett Platón Akadémiája, egy másik Apollón Lúkeiosz ligetében, az lett Arisztotelész Lúkeionja; Künoszargesz külvárosi gymnaszionjába nem teljes jogú polgárok is beiratkozhattak, s ott működött Antiszthenész, a künikosz [cinikus] filozófia megalapítója.) De a közepesen nagy városok sem elégedtek meg egy gymnaszionnal. Így az ötezer lakosú kisázsiai Priénében két gymnaszion volt, a még kisebb boiótiai Múkalesszában pedig három. Másfajta iskolákról csak kevés adatunk van, kivéve a későbbi birkózó-, szónoki és orvosi iskolákat. De Hérodó-

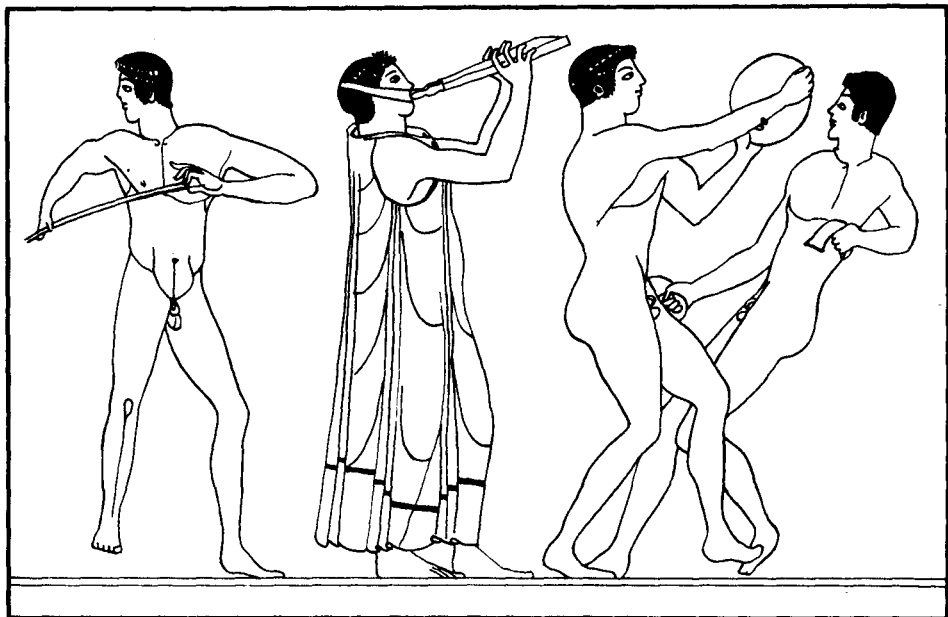
Görög gymnaszion, tanóra. Durisz i. e. 480 táján készült vázakepe alapján (az eredeti a berlini Állami Múzeumok tulajdona)

tosztól tudjuk, hogy például Khiosz szigetén egy ilyen iskolában egy szerencsétlenség alkalmával 119 gyerek pusztult el — tehát nyilván elég népesek voltak.

A gymnaszionról, illetve a gymnaszion típusú iskoláról a legrégebbi adataink az i. e. 8. századból származnak, mégpedig Théra szigetéről: csekély falmaradványok, s kissé odább egy falon diákok illetlen firkálmányai. Az utolsó ismert antik gymnasziont az athéniai építették az i. sz. 4. században az Agorán.

Az ifjak testi és szellemi neveléséről való széles körű és alapos gondoskodás, amit a görögöknél tapasztalunk, páratlan jelenség volt az ókorban. Egyiptom, Babilónia, Perzsia stb. iskoláiban csupán kiválasztott egyéneket neveltek az állam- és templomi igazgatás céljaira, a nép tömegeivel senki sem törődött. A tudás és a feltudományosság a papok kivételes joga volt, ők pedig misztikába burkolták s a titokzatosság leple alatt rejtegették. Az írni és olvasni tudás ezekben az országokban magas fokú szakképzettségnek számított, ezzel szemben Görögországban egészen hétköznapi dolognak tekintették. A görög iskolarendszer színvonalát a rómaiak sem érték el; náluk a műveltség lényegében magánügy volt, s a tanítók görögök (a gazdag családoknál rendszerint rabszolgákként éltek). A fizikai rátermettségre való nevelés ott a katonai kiképzésre korlátozódott, míg Görögországban — és csakis Görögországban — a fiatal emberek oktatásának, az életre való felkészítésének alapja lett. Más népek fiai a nevelésnek ezt a módját s egyáltalán a görögök sportrajongását meg sem értették. A legműveltebbek kivételével, akik Görögországban példaképet láttak. De ők sem mindig.

A görögök és nem görögök közti különbséget tán a szamoszatai Lukianosz, „az antik kor Voltaire”-ja illusztrálta legjobban az i. sz. 2. században az *Anakhar-*

Sport a görög gymnaszionban. Egy i. e. 420 tájáról származó attikai vázakép alapján (az eredeti a koppenhágai Nemzeti Múzeum tulajdona)

szisz vagy a *testedzésről* című elbeszélésében. Megírására nem mindennapi tehetségén kívül más indítékok is ösztönözték: tökéletesen ismerte a nem görög szemléletmódot, mert távoli vidékről, az Eufrátesz felső folyása mentéről származott, amellet lelkis sportbarát volt, amit azzal is bebizonyított, hogy négyszer kereste fel Olümpiát a játékok idején. Az elbeszélés megérdemelné, hogy a teljes szövegét idézzük, de sajnos meg kell elégednünk egy belőle vett rövid részlettel.

Anakharsisz, bölcsességéről híres szkíta király a görögök barátjaként Athénba érkezett; Szolón, a bölcs uralkodó elvezette a Lúkeion gymnaszionjába. „Hogyan viselkednek ezek a ti ifjaitok, Szolón? Verekednek, gáncsot vetnek egymásnak, kicsavarják egymás kezét, fojtogatják egymást, hemperegnek a földön, mint a disznók! De mikor az előbb vetkőztek, jól megfigyeltem, a legnagyobb barátságban kenték egymást olajjal, tisztították kaparóval. S egyszer csak, isten tudja, mi ütött beléjük, leszegik fejüket, és egymásnak rontanak, mint két kos. Ni csak, nézz oda! Az egyik fölkapta a másikat, aztán földhöz vágta, most már rá is feküdt, a piszokba nyomogatja a fejét, a nyakát akarja szegni . . . Itt meg ez a kettő! Tetőtől talpig szurtosak a homoktól, s ahelyett hogy szaladnának mosakodni, öklükkel ellenfelük orrába sújtanak. Meglátod, e szerencsétlenek egyike mindjárt kiköpi a fogát! Miért nem lép közbe az a hivatalnok, miért nem választja el őket egymástól? Gondolom, tisztségviselő, hiszen piros a palástja. De nem! Még ingerli őket!” Anakharsisz

csodálkozik a fiúkon, akik hanyatt-homlok rohannak, bár senki sem kergeti őket, álmélkodik rajta, hogy eldobnak valamiféle tányért vagy tárcsát, aztán megkeresik, majd újra elhajítják. Legjobban azonban mégiscsak a birkózók hozzák ki a sodrából. „Szeretném tudni, mire jó ez, Szolón! Mintha megháborodtak volna... Ha nálunk valaki megüt vagy a földre teper valakit, akkor megbüntetjük, mégha mindössze két tanú látta is, vagy akár csak egy. Ámbátor bármennyire szánom is e birkózókat, még sokkal jobban meg kell ütköznöm a nézőkön. Hogy hagyhatják ott az emberek, még hozzá ilyen tömegesen, a munkájukat és kereskedésüket, hogy ilyen ostobaságok nézésével töltsék az időt? Ez valóban nem fér a fejembe!”

Szolón megfelel Anakharszisz kérdéseire és ellenvetéseire, megmagyarázza neki a testgyakorlás és a férfias küzdelem fontosságát, beszél arról az örömről, amelyet az erők összemérése és a versenyekben való győzelem nyújt az embernek, felemlíti, mennyire fontos a fizikai rátermettség a harcmezőn küzdő katonának, latba veti minden ékesszólását és legendás bölcsességét. De hiába. Anakharszisz semmit sem lát be, semmit sem ért meg. Hiszen ő, miként Lukianosz szerint maga mondta magyarázatképpen, csupán barbár volt. Más szóval: nem görög.

Említettük, hogy a görögöket emberemlékezet óta a versenyszellem és a kitűnés vágya jellemezte. Nehéz volna megmondani, honnan kerültek beléjük ezek a tulajdonságok, és miért éppen rájuk jellemzőek. A görög versenyszellemről már az *Iliász* és az *Odüsszeia* is úgy beszél, mint olyasmiről, ami mélyen gyökerezik a görögökben, és elválaszthatatlan tőlük. Akhilleusz, aki a középszerúségben lepergett hosszú élettel szemben a dicsőségben telő rövid életet választotta, „a legderékabb hős” címére vágyott. Agamemnón király „büszkén vallja, hogy ő a legelső”. „Eszemmel sokkal több vagyok én, mert nálad előbb lettem, sokkal többet is tudok már” — dicsekszik a leleményes Odüsszeusz. „Hogy legyek első mindig, a többi fölé kimagasló”, kívánja a hős Glaukosz, s aki nem tartozott sem a hősök, sem a királyok közé, az legalább „derék férfi” akart lenni, „akit nem csúfol meg más”. De nemcsak a költészet szférájában termett eszmékről és vágyakról van itt szó; találkozunk velük a görög hétköznapi és ünnepek gyakorlatában a görögök egész történelme folyamán. Tekintet nélkül arra, hogy Platónnak igaza volt-e vagy sem, amikor azt mondta: hősei példájával „Homérosz nevelte Hellaszt”.

A versenyszellem a görög élet minden területét áthatotta. Versenyeztek a költők: első ismert versenyük az első történelmileg adatolt temetési játékokon zajlott le; Arkhidamosz khalkiszi király tiszteletére rendezték, és Hésziodosz, a *Munkák és napok* és *Az istenek születése* című munkák szerzője vitte el a pálmát. Versenyeztek a szobrászok: mikor az epheszosziak elhatározták, hogy amazónszoborral fogják díszíteni Artemisz templomát, pályázatot írtak ki, s azon Krészilasszal, Phradmónnal, sőt Pheidiasszal szemben az argoszi Polükleitosz győzött. Versenyeztek a szónokok: Mausszólosz halikarnasszosi király halála után a felesége, Artemiszia versenyt hirdetett „dicsőítő ének” megírására, s Iszokratész, Naukritosz

és Theopomposz közül Iszokratész diákja, Theopomposz vitte el az első díjat. A hadvezérek és a politikusok is egyfajta versenynek képzelték a hatalomért vívott harcukat. Amikor Themisztoklész a perzsák elleni összefogás érdekében visszahívta elűzött ellenlábását, Ariszteidész a száműzetésből, Szalamiszban a vezéri sátor előtt imigyen üdvözölte: „Osztályrészünk a kölcsönös versengés, vajh melyikünk válik nagyobb hasznára a községnek!”

A vázafestők és a fazekasok a szó szoros értelmében közmondásosak voltak a versengésükről. A müncheni Antiquariumban van egy, az i. e. 6. század végéről származó amfora, amelyet a *Leányrablás* című vázakép díszít (talán Helenét rabolja el Thészeusz és Peirithoosz). Alatta szignatúra: „Festette Euthümidész, Polión fia”. s utána azt olvashatjuk: „Ilyent soha nem csinál Euphroniosz.” E két festő jó barátságban élt, s művészként alighanem Euphronioszt illette az elsőség. *A szép Leagrosz* és *Az első fecske* néven ismert képei a legbűbájosabb vázaképek közé tartoznak (bár felróják neki, hogy a Leagroszon nem jól festette meg a lépő lovat). Hésziodosz már az i. e. 7. században megjegyezte, hogy „a fazekas irigylő a fazekast”, amiben nemcsak a kereset, hanem a műhely dicsősége is szerepet játszott. Tudjuk, hogy a fazekasok valósággal vetélkedtek a festőkért. Így az idősebbik Epiktétosz végigjárta tíz műhelyt, Oltosz hat, Pszia legalább öt műhelyben megfordult stb., de még Durisz sem dolgozott örökké Püthónnál. Ez a versengés vagy vetélkedés nem maradt meg egy-egy művészi szakmán belül. Mikor i. e. 485-ben a nemeai játékokon az aiginai Pütheasz győzött, felkérték rokonát, Pindaroszt, hogy írjon róla dicsőítő éneket. Pindarosz 3000 drachma ellenében elvállalta a feladatot; ez az összeg egy csöppet sem volt kevés (körülbelül 250 mázsa árpát vagy 750 juhot lehetett rajta venni). Pütheasz rokonai felhorkantak, mondván, hogy ennyi pénzért már szobrot is rendelhetnének. Pindarosz öntudatosan válaszolt:

*Én nem vagyok szobrász, tehát
nem teremtek posztjukon holt-
megmerevedve csak álló szobrokat.
Mézízű énekem, ó, bár
vinne akármilyen teherhajó, vitorlás
Aiginából, hogy világgá híresítsd
Lampón fiát, bajnok Pütheaszt, a birkózót,
ki Nemeában nyert diadalkoszorút.*

A versenyzés olyan területre is áttért, amelyen a legkevésbé sem várnánk: vallási ünnepek és a velük kapcsolatos drámai előadások területére. Athénban ősidők óta évente négy ünnepet tartottak Dionüszosz isten tiszteletére, amikor is ettek, ittak, mulatoztak. A négy ünnep közül a legfontosabb, az úgynevezett Nagy Dionüsziaiak programja idővel tragédiák és komédiák bemutatásával gyarapodott. I. e. 534-ben a Dionüszosz-ünnep rendezését törvénnyel szabályozták, és az ettől kezdve a drámaírók versenyének jellegét öltötte. Az a szerző, aki részt kívánt venni

a versenyen, előterjesztette művét az első *arkhonnak*, az athéni állam fejének, s az megbírálta (különösen eszmei szempontból). Ha a dráma megfelelt a követelményeknek, akkor az állami szervek *khoreoszt*, karvezetőt jelöltek ki, az ő kötelessége volt betanítani a kart és viselni az előadás költségeit. A versenyben három kiválasztott komédiáíró vett részt, mindegyik egy-egy új darabbal, és három tragédiászerző egy-egy új tetralógiával (a tetralógiák három összefüggő témájú tragédiából és egy úgynevezett szatírájából álltak). A verseny előtt a népgyűlés sorsolással kiválasztott tíz bírát, s ezek azután minden előadásra öt-öt bírát jelöltek ki a saját soraikból. A győztes szerző, a *khoreoszt* és az első színész (*protagonisztész*) borostyánkoszorút kapott, a szerző ezenkívül honoráriumot és pénzjutalmat. A honorárium szép összeg volt, de úgy illett, hogy a szerző lakomát csapjon belőle az előadásban közreműködők és a barátai részére. A pénzjutalomból élélhetett a következő versenyig.

A versenyek színvonalára abból a csaknem ötven drámából következtethetünk, amely a résztvevőktől fennmaradt: Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész tragédiái máig is az egyetemes drámaművészet legkiválóbb alkotásai közé tartoznak, Arisztophanész komédiái úgyszintén. A legtöbb győzelmet, huszonnégyet, Szophoklész érte el; Euripidész a *Médeidért* i. e. 431-ben csak harmadik díjat (!) kapott. A művészeket ösztönző magas pénzjutalmak és a köztisztület azonban csak az egyik része volt annak a gondoskodásnak, amellyel az athéni állam hozzájárult a drámaművészet felvirágoztatásához. E gondoskodás másik részét az jelentette, hogy az előadások a legszélesebb néptömegek számára is hozzáférhetőek voltak. Az előadás négy egymást követő napon át tartott, s a nem polgároknak, még a rabszolgáknak is joguk volt végignézni. Belépti díjat kezdetben nem szedtek; miután bevezették, az állam segélyt folyósított a szegény polgároknak elmaradt keresetük pótlására. Színházi előadások persze a Dionüszosz-ünnepségek keretében rendezett versenyeken kívül is voltak, mégpedig nemcsak Athénban, hanem (Spárta kivételével) az egész görög világban. Az a hallatlan felvirágzás azonban, amelyet az attikai tragédiával és komédiával a görög drámairodalom elért, döntő mértékben e versenyeknek köszönhető.

A görög versenyszellemnek és kitűnni vágyásnak persze megvolt a maga árnyoldala is, mint szinte minden emberi tulajdonságnak. Olykor túlzott versengésre és áldatlan összecsapásokra vezetett, önteltségre, dicsekvésre ösztökélt, gyűlölködést szított. Ennek ellenére végső hatásában pozitívnak mondható. Hajtotta a görögöket, nem engedte, hogy megrekedjenek a tunya önelégültségben, arra ösztönözte őket, hogy igyekezzenek az elértet túlszárnyalni az elérhetővel. Erősítette azt a demokratikus elvet, amelyből kialakult, vagyis hogy minden szabad polgárnak joga van összemérni erejét másokkal a teljes egyenlőség alapján. Jelentős mértékben előmozdította az egyén kifejlődését a közösségen belül, az ember kitörését a névtelenségből, a saját értékére való ráébredést. A kultúra területén minden tehetség előtt nyitva állt a küzdőtér, a politika területén némely államban tágabb, másutt szűkebb lehetőség nyílt a versengésre, s ez, viszonylag korlátozottan, a

gazdasági életben is megnyilvánult. A legkedvezőtlenebb feltételek között is megvolt valamilyen formában: ellenpólusaként a szomszédos despotikus birodalmak megkötöttségének és merev mozdulatlanságának, hiszen azokban az államokban csak a legfelsőbb osztályok tagjai elégíthették ki becsvágyukat.

A versengésnek és a kitűnni vágyásnak azonban sehol sem nyílt olyan tág tere, mint éppen a tornában és a sportban. Itt az előkelő származás, a politikai befolyás vagy a gazdagság a legkevésbé sem számított. Az volt a fontos, hogy ki futott be elsőnek, ki győzte le a másikat a birkózásban, ki ugrott, dobta a diszkoszt, hajította a gerelyt messzebbre. Bizonyos, hogy így is előnyösebb helyzetben volt a tehetős ifjú, aki több időt tölthetett a gyakorló pályán. De ez nem jelentette azt, hogy nem maradhatott alul a kikötői hordárral vagy az áccsal szemben, bár ők csak munka után értek rá edzeni. A szabályok mindenki számára ugyanazok voltak, s az atlétai mezítelenség a társadalmi és vagyoni különbségek külső jeleit is eltüntette. Kivételt csak a fogatos és a lovasversenyek képeztek; e versenyszámokban nem csupán a sportról volt szó, hanem a szó mindkét értelmében vett reprezentálásról is. A lovas sportágak mindig is azok kiváltságai voltak és maradtak, akiknek „erre is futotta”, azaz a versenystállót fenntartó mai lordok elődeié, vagy a Forma 1-es versenyautók menedzsereié.

A görög társadalom a testnevelés és a sport fejlődésére minden tekintetben kedvező feltételeket teremtett, mégpedig nagyrészt már a preklasszikus időkben. Ezeket a klasszikus korban tovább javította, majd évszázadokon át fenntartotta. A történelmileg haladóbb osztálytársadalmak, a feudális és a kapitalista rendszer e tekintetben még a legfejlettebb országokban is messze elmaradt mögöttük. Mint tudjuk, minden görög város fenntartott — ha nem kettő vagy több, legalább egy — gümnasziont, s mindegyikben hivatásos edzők működtek. Ezenkívül a legtöbb városban más sportlétesítmények is voltak (stadionok), ezeket szabadon látogathatta minden polgár, valamint magántanintézetek, főképpen birkózóiskolák (palaisztirák) is működtek. Az anyagi és személyzeti előfeltételeken kívül eszmei tényezők is nagy mértékben hatottak a testnevelés és a sport fejlődésére. Ezek a „közvéleményből” következtek, illetve abból, amit görögül *éthosz*nak, „erkölcsileg kötelező normának”, „világnézetnek” neveztek. Ide tartozott az az általános meggyőződés, hogy minden rendes polgárnak kell tornáznia és sportolnia, mégpedig a fiatalnak feltétlenül, az idősebbnek pedig a lehetőség szerint. S ide tartozott az a nagy társadalmi megbecsülés is, amellyel a győzteseket körül vették, „mert hisz a férfiúnak mi se ad több hírt, amíg élhet, mint mi dicsőséget lábbal vagy kézzel elérhet” — énekli Homérosz az *Odüsszeiában*.

A versenyzők felkészítését a gümnaszionok és más sportlétesítmények fontos feladatának tartották. Verseny, illetve sportjáték azután bőven akadt: versenyt rendeztek minden gümnaszionban évente, évfordulós ünnepségeken minden városban, rendeztek összegörög méreteken, s már a preklasszikus időktől fogva. A tehetségeken gondosan rajta tartották a szemüket, s fejlődésüket minden módon támogatták. Ha egy fiatal férfi kitűnt valamelyik sportágban, biztos lehetett benne,

hogy ha szegény sorsú, felkarolja egy közéleti tényező vagy magánmecénás, és tapasztalt edző vezetésével gondoskodik a tökéletes kiképzéséről. Ebben is a versenyszellem és a kitűnni vágyás bizonyos fajtáját figyelhetjük meg: az a versenyző, aki egy másik városban, esetleg az országos játékokon kivívta a győzelmet, szülővárosa büszkesége lett, és növelte annak tekintélyét. Mindazonáltal a gümnaszionok nem tévesztették szem elől fő feladatukat: hogy oktató és testnevelési intézményekként az egész lakosságot szolgálják. Történelmi forrásokból tudjuk, hogy a gümnasziont a fiatalok nagy része elvégezte, s a gümnaszionban töltötték szabad idejük jó részét a szabad lakosság valamennyi osztályának és csoportjának tagjai. Csak azok kerültek el, akiket görögül *idiótés*nek neveztek, vagyis a szellemileg vagy testileg alkalmatlan polgárok, illetve azok, akik önkényesen megtagadták a polisz közéletében való részvételt.

A versenyszellem és a kitűnni vágyás beépítése a nevelés rendszerébe, s az, hogy a nevelési folyamatban egyaránt törődtek a test és a lélek fejlesztésével, egyedülálló jelenség az egyetemes kultúra történetében. A görögök sok évszázaddal időszámításunk kezdete előtt megértették, hogy az ember fizikumának elhanyagolásával az egész társadalom meggyengül, s az emberi agy elhanyagolásával a társadalom eltompul. Ezért mindent megtettek, hogy mindezt elkerüljék.

A test és lélek kultusza első ízben Görögországban forrt össze elválaszthatatlanul, s ugyancsak ott vált először tömegjellegűvé. A testnevelés és a sport a kultúra szerves alkotórésze, annak a művészetek, a tudomány és a műveltség mellett egyik összetevője lett. Ugyancsak először a világon.

Az irodalomban gyakorta találkozunk azzal az állítással, hogy a görög testkultusz, illetve testnevelés célja a „sportdicsőség”, „a játékokon szerzett győzelmi koszorú” volt. De az ezzel ellentétes állítások sem hiányoznak. Például egy cseh klasszika filológus azt írta, hogy „a versenyzés többnyire csak terméketlen játék volt”. Az első esetben, hogy úgy mondjuk, a stadioni szemlélettel van dolgunk, s találunk is benne némi igazságot, legalábbis abban az értelemben, hogy a koszorú meg a dicsőség a testnevelés fejlődésének hatalmas rugója volt. A másik nézet dohos dolgozószobában született, és elsiklik a lényeg fölött. Nem kellett hozzá sportdicsőségre vezető csúcsteljesítmény meg győzelem: már a gyakorlópályákon zajló mindennapi élet termékenyítőleg hatott a görög művészet valamennyi ágára, a nevelés és oktatás görög rendszerére, a fiatalok és idősebbek rátermettségének és egészségeének fokozására. Végeredményben az a „játék”, amely felújítja a testi és a szellemi erőt, vagy mely, csupán az ember öröme és felvidulására szolgál, nem mondható terméketlennek.

Ezek az állítások (és különböző változataik) azonban nem a görögök testneveléséről és sportról vallott nézetét fejezik ki, hanem szerzőiknek a görög testnevelésről és sportról való nézetét ami nagy különbség. A görögök elsősorban is nem választották külön a test, illetve a lélek kultuszát, ezért nem is tűztek ki számukra

külön célokat. Egységes egésznek fogták fel, s az egyik túlértékelését vagy alábecsülését a másik rovására nemkívánatos eltévelyedésnek tartották. Amellett ezt a közös célt sehol sem fogalmazták meg *expressis verbis*. Sehol sem került elő valamiféle definíciójuk az „eszményi sportolóról”. Elképzeléseiket, véleményüket azonban nem titkolták el: ellenkezőleg. Megfogalmazták a költők virágos nyelven, a filozófusok és politikusok megfontolt általánosításaiban, a szaktanulmányok szerzőinek egyszerű mondataiban. Ritka egyetértésben vezették le ezt a célt abból, ami Arisztotelész szerint „a község célja” volt, miként már szóltunk róla. Megalkottak számára egy külön szót, mely így hangzik: *kalokagathia*.

Mit jelent ez a szó, amelyet a klasszikus filozófusok egykor már el is feledtek, s a sportolók nemrég még ki sem tudtak rendesen ejteni? Két kifejezésből tevődik össze: az egyik a *kalosz*, és ez „szép”-et jelent, a másik az *agathosz*, s ennek az alapjelentése „jó” (a középen álló *k* a *kai*, „és” kötőszó maradványa). Az ógörög nyelvben azonban mind a két szónak egész sor más jelentése is volt. A *kalosz* szót használták például a csodálat kifejezésére is, valamint feliratokon „éljen!” értelembe. Az *agathosz* jót jelentett „általában”, de ugyanakkor „jó származású”-t, „nemeslelkű”-t, „erkölcsös gondolkodású”-t is; az *agathe* formát pedig megszólítás-ként használták „drágám” értelmében. A két szó az összetételben új, sajátos jelentést kapott. Ha tehát valaki azt mondja, hogy a nevelés célja a „szépség és jóság” volt, egyáltalán nem adja vissza a *kalokagathia* értelmét és jelentését. Egyike ez annak a sok száz görög szónak, amelynek a modern nyelvekben nincs pontos megfelelője, s a fordítást hallván olyan érzés fog el bennünket, mintha rosszul beállított tárgylencsén keresztül matt lemezre néznénk.

„Nehéz, ha ugyan nem lehetetlen rekonstruálni ezt a fogalmat, illetve ideált ma, mivel tartalma egy egész kultúra és életforma terméke. Olyasféle feladat ez, mint ha meg akarnánk magyarázni a középkor »lovagi« eszményét, vagy számba akarnánk venni a »gentleman« fogalmának valamennyi ismérvét és árnyalatát”, írta M. Andronikosz, a szoluni Arisztotelész Egyetem professzora abban a tanulmányában, amelyben azt taglalja, milyen helyet foglalt el a sport a görög nevelés rendszerében (1976). A *kalokagathia* fogalmát a modern görög eszményhez, a *palikarié*hoz hasonlította, amelynek fő jellemző jegyei, a nagylelkűséggel párosult fizikai és erkölcsi bátorság összekötő láncszemül szolgálhat az ógörög *kalokagathia* megértéséhez. A mi fogalmaink közül leginkább talán a „dalia” vagy a „daliasság” közelíti meg. Némi egyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy értelme szerint a *kalokagathia* a testi szépség és lelki nemesség harmonikus egységét jelenti. A szó legtágabb értelmében a test és a lélek harmonikus fejlődéséről van szó, mint korábban már kifejtettük. Még pontosabban pedig a fizikai erő és szépség, valamint az erkölcsi bátorság és nemesség összhangjáról, ami az embernek első helyet biztosít az egyenlők társadalmában.

A *kalokagathia* eredetileg nyilvánvalóan arisztokrataideál volt, később, főleg a demokratikus Athén hatására, a szabad polgárok eszményévé vált. A testi szépségen a sportoló férfi szépségét értették (sohasem az operett hősszerelmeséit vagy az

erőszakos cowboyhősét), a lelki nemességen pedig azoknak a polgári erényeknek az összességét, amelyek „a férfit teszik és ékesítik”. A kalokagathia eszménye elérhető volt: atlétikával és gimnasztikával az ember arányosan kifejleszthette testét, a szellemét pedig tökéletesíthette azáltal, hogy jártasságot szerzett a művészetekben és a tudományokban, és magáévá tette az általánosan érvényes etikai elveket. A kalokagathia megkövetelte, hogy az ember munkálja önmagát, s a társadalom ebben segítette. Tehát a gymnaszionokban a nevelés célja volt, és valamenyi görög stadionban ez uralkodott. Illetve, ha nem feledkezünk meg Spártáról, ahol a nevelés csupán a katonai értelemben vett bátorságra irányult; csaknem egész Görögországban.

A kalokagathia nagyszerűen egyesítette magában az egyén és a társadalom eszményét, természetesen csakis a szabad görögök számára. Talán az volt benne a legértékesebb, hogy a vallások, főképpen a keleti vallások eszményeitől eltérően nem fordította el az embert az élettől, hanem éppen ellenkezőleg. A társadalom javára szolgáló élet volt az, amelyért eszménye szerint érdemes élni . . .

Miként az újkori olimpiák jelszava az ismert *Citius, altius, fortius*, „Gyorsabban, magasabbra, erősebben”, úgy az ókori olimpiák jelszava a kalokagathia lehetett. A kalokagathia elfojtása és egyáltalán a test és a szellem kultuszának hanyatlása már az antik Görögország dicsőségének végét jelezte. Amíg azonban a kalokagathia uralta a görögök gondolkodását, és irányította tetteiket, addig a görög nagy nemzet volt a történelem színpadán.

Ennyit tehát az olümpiai játékok és egyáltalán a sport előtörténetéről, a játékok keletkezésének és fejlődésének feltételeiről.

Érdekesebb azonban a játékok története.

5. FEJEZET

Az olimpia születése és fejlődése

Az első olümpiai játékokra a görög történetírók egybehangzó tudósításai szerint i. e. 776-ban került sor; ez az év lett azután a görög időszámítás kiindulópontja. A mai történészek átveszik ezt az adatot, és általában hitelesnek tartják. Csak a legkritikusabbak jegyzik meg, hogy ezt csupán a hagyomány igazolja, s hogy a görög időszámítás kezdeteként aránylag későn terjedt el (valamikor az i. e. 4—3. évszázad fordulóján vezette be az egész addigi s későbbi görög történelemre szóló érvénnyel a szicíliai Tauromenionból származó Timaiosz történetíró, megszüntetve ezzel az államonkénti időszámítást). A hagyomány azonban ez esetben egyértelmű, s az olimpiászok szerinti keltezés az évszámok összefüggő és megszakítatlan sorát adja. Elmondhatjuk tehát, hogy a görög naptár történelmileg valószínűbb dátummal kezdődik, mint a római, melynek kezdetén „Róma alapítása” áll, vagy a mi Krisztus születésétől számított naptárunk.

Az i. e. 776-ban tartott olümpiai játékok azonban valójában csak az első „hivatalos” vagy „beszámított” játékok voltak. Győzteseik nevével kezdődik az *olümpionikoszok* — a görögök értelmezése szerint az olümpiai győztesek, nem pedig a versenyeken résztvevők — listája, s ezzel az évvel kezdődik az első *olimpiász* is, az a két olimpia közti négyéves időszakasz, amely aztán az időszámítás egysége lett. (Egy bizonyos időpont megadásakor feltüntették a játékok sorszámát és a stadionfutás győztesének nevét, valamint a nevezett versenyjátékok óta eltelt évek számát.) A görög történetírók és a régészeti leletek szerint Olümpiában már jóval korábban is rendeztek versennyel egybekötött ünnepségeket, ezek azonban kezdetben csak helyi jelentőségűek voltak. Idővel azután túlnőttek Éliász határain, s a közeli és távoli környékről is, végül pedig Görögország minden tájáról oda vonzották az érdeklődőket. Olümpia azért vált az egész Hellaszra kiterjedő versenyek színhelyévé, mert mint kultikus és sportközpontot már korábban is ismerték. De hogy mikor vált azzá, azt bajosan tudnánk megmondani. Az Altisz és a Kronosz-domb északnyugati lejtője között feltárt legrégebbi leletek arra utalnak, hogy talán már az i. e. 3. évezred közepén laktak itt emberek, és az ősi „istenanyát”, Héra és az Istenek Anyja távoli elődjét tisztelték. Csak a görögök Görögországba özönlése után változott át ez a település kultikus központtá, ahol a vallási ünnepségek keretében különböző versenyeket is rendeztek. Az általánosan uralkodó nézetek szerint erre a műkénéi idők virágkorában került sor, a legóvatosabbak (például N. Jaluriosz jelenkori történész) szerint csak a műkénéi kor alkonyán. Vagyis legalább fél évezreddel a történelmileg elismert első olümpiai játékok előtt.

Olümpia és az olümpiai játékok tehát hosszú előtörténetre tekintenek vissza. Olyan hosszúra, hogy e történet tényei összeolvadnak a mítoszokkal, s azokból

roppant nehéz kihámozni a történelmi magot. Nem mintha ezek a mítoszok annyira ködösek és érthetetlenek volnának, sokkal inkább azért, mert nagy mértékben ellentmondanak egymásnak. A legismertebb és legelterjedtebb mítoszok szerint is vagy fél tucat alapítója volt az olümpiai játékoknak; egy kis jóakarattal akár egész tucatnyit is találunk. Az egyikről megemlékeztünk már, amikor megtekintettük a Zeusz-templom keleti oromzatának reliefszeit. Eszerint Pelopsz, Tantalosz király fia, Oinomaosz piszai király legyőzője, a Peloponnészosz későbbi meghódítója és uralkodója alapította a játékokat. Vele kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy felesége, Hippodameia, Oinomaosz lánya, az éliszi mondák szerint ugyancsak alapított olümpiai versenyjátékokat, méghozzá lányok és asszonyok számára. Ezeket a játékokat Héra istennő tiszteletére *héraiai*knak hívták. A héraiai keretében futóversenyeket rendeztek, mégpedig úgy, hogy a stadion hosszát egyhatodával lerövidítették, a nők tehát 500 láb távot futottak (160,5 m). Ezeket a versenyeket is négyévenként tartották, de a tulajdonképpeni olümpiai játékoktól függetlenül.

Az olümpiai játékok alapítójaként Pelopsz mellett leggyakrabban Héraklészt, Zeusz főisten és Alkméné tirünszi királynő fiát emlegették. Az egyik változat szerint Héraklész Augeiasz, azaz Augiász éliszi királyon aratott győzelme emlékére alapította a játékokat. (A háborúság azért robbant ki, mert Augeiasz megtagadta a közmondásosan elhanyagolt istállója kitisztításáért ígért bér megfizetését.) Egy másik változat szerint Héraklész akkor alapította az olümpiai játékokat, amikor az argonauták élén hazatért Kolkhiszból, ahol segített Iaszónnak megszerezni az aranygyapjút. „Ekkor Héraklész azt tanácsolta neki — írja Diodórosz —, hogy előre nem látható véletlenek esetére esküvel kötelezzék magukat arra, hogy ha valamelyikük segítségre szorul, a többiek sietve megadják neki a segítséget. Megegyezték, hogy megkeresik Hellasz legszebb helyét, mely alkalmas harci játékok és népünnepségek rendezésére, és e játékokat és ünnepségeket az olümposzi Zeusznak szentelik. Esküvel örök barátságot fogadtak egymásnak, és a versenyjátékok rendezésével megbízták Héraklészt. Eme ünnepélyes gyülekezés helyéül azután Héraklész kiválasztotta az Alpheiosz folyó vidékét Élisz tartományban, s a helyet a legfőbb istennek szentelte, és az ő nevéből elnevezte Olümpiának. Lovasversenyeket és harci játékokat hirdetett, meghatározta a győztesek díját, és sérthetetlen követeket küldött szét az országban, hogy minden városban kihirdessék: versenyjátékok lesznek. S jöllehet már az argonauták vállalkozásában nagy dicsőséget szerzett magának, az olümpiai ünnepségek fényével még növelte azt. A következő változatot Pindarosztól ismerjük: eszerint Héraklész az olümpiai játékok apja, Zeusz tiszteletére, valamint anyai dédapja, Pelopsz király emlékére alapította. Meghatározta az atlétikai versenyek és a kocsiversenyek szabályait, és a győztesek díját: „... mint az egykor Héraklész óhaja volt, egy igaz bíró, aki jött, a győztest két olajággal övezte, melyet az isztroszi forrásnál szedett Amphitrüón fia, és lett az dicső emlék, az Olümpia dísze”.

Héraklészt tartja az olümpiai játékok alapítójának Pauszanasz is. De nem azt a Héraklészt, akiről fentebb beszéltünk, hanem annak krétai névrokonát. Mint

mondja, ez a Héraklész a Kúrészek egyike volt, esőcseppből született hegyi démon. aki — négy testvérével együtt — érdemeket szerzett Zeusz megmentésénél. Mikor ugyanis Zeusz megszületett, apja, Kronosz fel akarta falni, így biztosítván magát, hogy fia ne foszthassa meg hatalmától. Minden oka megvolt rá, hogy rettegjen a gyerekeitől, hisz annak idején maga is úgy jutott a hatalomhoz, hogy apját, Uranoszt fosztotta meg a tróntól. Felfalta már Zeusz öt idősebb testvérét (Hesztiát, Démétért, Hérát, Poszeidónt és Hadészt), ezúttal azonban felesége, Rheia túljárt az eszén. Titokban, a krétai Dikté-hegy mély barlangjában hozta világra Zeuszt. Kronosznak pedig pelenkába bugyolált hosszúkás követ nyújtott át a csecsemő helyett. Kronosz rá se pillantott a köré, bekapta, s ezzel részéről el volt intézve a dolog. A kis Zeuszt azután két nimfa, Adrasztea és Idaia átvitte Ida hegyére, és gondosan nevelgették... A csecsemőt a Kúrészek őrizték a vadállatoktól, s valahányszor felsírt, kardjukkal a pajzsukat verték, s rikoltoztak, táncoltak, nehogy a sírást Kronosz is meghallja. Ida hegyén azután Zeusz szerencsésen fölcseperedett, és pontosan azt tette, amitől Kronosz tartott. Fellázadt apja ellen, kiszabadította gyomrából a testvéreit (akik mint isteni lények ott is tovább éltek), tíz esztendeig tartó szörnyű harcban legyőzte Kronoszt, s ő lett a főisten. A Kúrészek ezek után Olümpiába mentek; Zeusz ott tetőzte be győzelmét, és Héraklész, a legidősebb Kúrész, versenyeket rendezett Zeusz tiszteletére. „Az idai Héraklészt illeti tehát a dicsőség, hogy versenyjátékokat alapított, és Olümpiáról nevezte el őket.”

Bizonyára furcsának találjuk Zeusz születési mítoszának összekapcsolását az olümpiai játékok megalapításával. Nincs azonban kizárva, hogy e kapcsolatban „van valami”. Pauszaniusz az élisziekre hivatkozik, „akik oly sokat beszélnek e legrégibb eseményekről”, a mai kutatók pedig Olümpia és Kréta közti ősrégi kapcsolatok emlékét vélik felfedezni benne. Régészeti leletek bizonyítják, hogy a krétai hajók eljutottak Élisz partjaiig, és az Alpheioszon, amely számukra akkor hajózható volt, felhajóztak egészen a Kronosz-domb aljáig. E kapcsolatok időpontját a régészek még a műkénei időkre teszik, s Homérosz szerint ebben az időben uralkodott Néleusz király Püloszban, Peliasz pedig Iólkoszban. Néleusz a trójai háborúból ismert öreg harcos, Nesztór apja volt, Peliasz pedig az argonauták vezérének, Iaszónnak az ellensége; az éliszi mondák némelyike e két királyt tartja az olümpiai játékok megalapítóinak. Közéjük sorolhatjuk még Pisza királyt, Pisza város állítólagos alapítóját; a város Olümpia közvetlen szomszédságában állt, s később az élisziek lerombolták. Olümpia megalapítását azonban nemcsak királyok és hősök érdemének tartották, egyes mítoszok e tettet egyenesen Zeusznak tulajdonítják. Zeusz Olümpia földjén győzte le, úgymond, a legfőbb hatalomért vívott küzdelemben apját, Kronoszt, s e győzelem emlékére rendelte el, hogy ott versenyjátékokat tartsanak.

Sztrabón szerint az olümpiai játékokat Héraklész leszármazottja, Oxülosz alapította, aki Éliszbe vezette a dórokat, és segítségükkel ő lett Élisz királya. Eredetileg, úgymond, Aitóliában uralkodott, ám egy szerencsétlenül dobott diszkosszal megölte testvérét, s ezért az akkori szokások szerint el kellett hagynia

hazáját, és száműzetésbe ment. A dórok egy jóslat alapján választották vezérükké, amely azt tanácsolta nekik, hogy „háromszeműt” állítsanak seregük élére. Oxülosz, amikor a dórok találkoztak vele, egy fél szemére vak számár hátán ült. A dórok abban a hitben, hogy a jóslat órá vonatkozik, a segítségét kérték, és segítség fejében az éliszi trónt ígérték neki. Ebben a mesében a forráskutatók távoli visszatükröződését látják annak a ténynek, hogy a dór beözönlés után az Olümpiában ősidők óta meglevő ünnepségeket és játékokat újjászervezték, pontosabban: „feltámasztották”.

Semmi kétség afelől, hogy Oxülosz alakját a mítoszok és mesék születték. Dédunokájával, Iphitosz éliszi királlyal kapcsolatosan azonban már fölmerülnek bizonyos kétségek — s e kétségek a történelem talajára visznek bennünket. A tudományban ugyan manapság az a nézet uralkodik, hogy Iphitosz létezése nem bizonyított, pontosan úgy, ahogy például kortársa, Lükurgosz, a spártai uralkodó és törvényhozó létezése sem az. A görög történelmi hagyomány azonban szívósan kitart amellett, hogy mind a két férfi élő személy volt, s mi több: Iphitosz volt az olümpiai játékok megalapítója vagy felújítója. Nem mítoszbeli, hanem történelmi játékok megalapítójának tartják tehát. Olyan versenyek megalapítójának, amelyek első ízben i. e. 776-ban zajlottak le, s melyeket több mint tizenegy évszázadon keresztül, egészen i. sz. 393-ig megrendeztek.

Az olümpiai játékok felújítására az ösztönzést Iphitosz a hagyomány szerint a delphoi jóshelytől kapta. Fájt a lelke, s vérzett a szíve, látván, hogy körötte harc dúl, s hogy ebben a harcban mindenki mindenki ellen küzd. E háború a dór betörés óta sanyargatta Görögországot, és azzal fenyegette a görögöket, hogy kölcsönösen kiirtják egymást. Mikor a vonuló hadak sarkába sötét árnyként a dögvész is odaszegődött, Iphitosz elhatározta, hogy cselekedni fog. Követeket küldött Delphoiba, kérdezzék meg Apollón istentől, mit tehetnének e bajok ellen, s mit tehetne nevezetesen ő, Élisz királya. Így mondják ezt el az Olümpiával foglalkozó görög szerzők. A legtömörebben Pauszaniász: „Mikor a törzsi viszálykodás és a dögvész következtében csaknem egész Hellasz elnéptelenedett, eszébe jutott Iphitosznak, hogy megkéri a Delphoiban székelő istent, vessen véget a csapásoknak. S mint ismeretes, Püthia megparancsolta, hogy Iphitosz az élisziekkel újítsa fel az olümpiai játékokat.”

„Jóshely”, „Püthia” — tamaskodva csóváljuk a fejünket. De csak mi, mai emberek: a régi Görögországban (és általában az ókor világában) a jóshelyek nagy tekintélynek örvendtek, s a legtekintélyesebb éppen a delphoi jóshely volt. Az akkor élők hite szerint Püthia szájával maga Apollón isten szólt, aki kellő jutalom fejében közölte a kérelmezővel apja, Zeusz akaratát. Püthia, aki rendszerint egy eksztatikus hajlamú idősebb nő volt, háromlábú széken ült egy sziklahasadék felett, amelyből bódító gőzök szálltak fel. A nő összefüggéstelen kiáltásait a papok értelmes válaszokká dolgozták át. Végső soron tehát az, hogy mit üzent Apollón isten Püthia szájával, a papoktól függött. Püthia kinyilatkoztatásait, tekintettel Apollón elismert

mindentudóságára, általánosan sokra becsülték; az uralkodóknak adott válaszai pedig politikai jelentőséggel bírtak. Az ilyenfajta kérdésekre a delphoi papok gyakran rendkívül tájékozottan válaszoltak, hiszen a Görögország minden tájáról odaseregülő zarándokok hordták nekik a híreket. A jóslatok magyarázatában rendszerint az összgörög érdekeket tartották szem előtt, és azokat védelmezték. (Ha kétségeik voltak, akkor kétértelműen vagy érthetetlenül fogalmazták meg a válaszokat, így a rossz tanácsért nem a jóshelyet terhelte a felelősség, hanem azokat, akik rosszul értelmezték a jóslatot. Ennek emléke máig is él a „Püthia-jóslat” kifejezésben.) Ha komoly dologról volt szó, akkor roppant körültekintően fogalmazták meg a válaszokat, főképpen a régebbi időkben. A delphoi jóshely így valamiféle államok feletti szervvé fejlődött, s mint ilyen a görög államok politikáját a kölcsönös megértés és együttműködés érdekében befolyásolta.

Amikor tehát Püthia megparancsolta Iphitosznak, hogy újítsa fel az olümpiai versenyjátékokat, az általános és legfőbb társadalmi érdeket követte: a béke megvalósítását a görög világban. A jósa is, Iphitosz is békét kívánt, s az olümpiai versenyek a béke elérésének eszközéül szolgáltak. A sportversenyek iránti általános lelkesedés és a régi olümpiai hagyomány tehát arra indította az ellenfeleket, hogy fegyvereiket félretéve találkozzanak s oldják meg viszályaikat, hogy erőiket másképpen mérjék össze, s ne a csatamezőn. Azzal, hogy a sportot alárendelték a békének, még nem becsülték le azt, épp ellenkezőleg. A delphoi papok helyesen látták, hogy a sport olyan óriási erő, amelyet a béke szolgálatába lehet és kell állítani, és ezt ki is használták. Ugyanakkor tudták, hogy ez az erő nem képes örökre megszüntetni a háborúkat. Itt nem segíthet még Apollón isten tekintélye sem, akinek nevében fölléptek. Minthogy azonban minden nap, hét vagy hónap, amelyben a béke felülkerekedik a háborún, sok-sok életet ér, meghagyták Iphitosznak, hogy legalább a játékok idejére érje el a harcok beszüntetését.

Az olümpiai játékokat Iphitosz minden különösebb fáradság nélkül felújíthatta. De hogyan vette rá a harcoló feleket, hogy tegyék félre fegyvereiket? Ő maga ehhez nem volt elég erős: ritka népességű és katonailag gyenge országban uralkodott. Abban a világban, amelyben az uralkodó szavát a nehézfegyverzetű katonák számával mérték, hangja pusztába kiáltó szó volt. Ezért szövetkezett a spártai Lükurgossal, a kor legerősebb görög államának nagy hatalmú urával, s a későbbi adatok szerint Kleoszthenésszel is, a szomszédos Piszá királyával. Szerződést kötött velük az olümpiai játékok idejére szóló egyetemes és szent békéről, s azt — a delphoi jósa parancsára hivatkozva — kötelezővé nyilvánította minden görög számára. Aki a parancsot megszegte, retteghetett Zeusz és Apollón haragjától, s földi kezei földi hatalmától. Ezután Iphitosz követeket küldött a görög városokba, hogy közöljék a lakosokkal a szerződés tartalmát, s a városok képviselőit hívják meg Olümpiába a versenyjátékokra.

Ekekheirídnak, vagyis „kéznyugvásnak” (értsd: fegyveres kéz nyugvásának) hívták görögül az olümpiai játékok idejére kihirdetett egyetemes és szent békét. A róla szóló szerződést — ógörög írással — egy diszkosz hátára írták, amelyet Héra

istennő olümpiai templomában helyeztek el. E diszkosz létezéséről sokan bizonyosságot tettek, köztük Arisztotelész és Plutarkhosz is. Még Pauszaniasz is látta: aranyból és elefántcsontból készült asztalon feküdt. A játékok megnyitásakor erre az asztalra helyezték a győzteseknek szánt koszorúkat. Pauszaniasz azt is megjegyezte, hogy a szerződés szövegét „nem vízszintes sorokban írták, a betűik körbefutnak a diszkoszon”. Az persze, hogy valóban az ősi „Iphitosz-diszkosz”-t látta-e Pauszaniasz, kétséges, s annál is inkább az, mivel magának Iphitosznak és Lükurgosznak (illetve Kleoszthenésznek, akiről csak a trallészi Phlegón emlékezik meg) a létezését se tudjuk dokumentálni. Az ekekheiria egykori létezése azonban, akár ilyen, akár olyan eredetre tekint vissza, történelmi tény.

Az ekekheiriáról szóló szerződés szövege nem maradt ránk, és egyetlen antik írásmű sem került elő, amely részletesen foglalkozna vele. Rendelkezéseit azonban a különféle művekben található közlések és utalások tömege alapján könnyen rekonstruálhatjuk, s ez azt bizonyítja, hogy a szerződés általánosan ismert volt. Elsősorban Olümpia semlegességét és sérthetetlenségét biztosította; Olümpia földjére (sőt egyes értelmezések szerint egész Éliász területére) nem léphetett fegyveres katona, a játékok idején pedig fegyveres civil sem. Másodszor: a szerződés az olümpiai játékok résztvevői, azaz a versenyzők, a hivatalos küldöttségek és a nézők számára szabad és zavartalan utat biztosított Olümpiáig és vissza, mégpedig az ellenséges államok területén is. Harmadszor (s az ekekheiria rendelkezései közül ez a legfontosabb): az olümpiai játékok idejére megtiltott minden háborút és erőszakos cselekedetet, beleértve a gonosztevők kivégzését is. A rendelkezések megszegőire kirótt büntető rendelkezések vallási jellegűek voltak, de minden görög számára érvénnyel bírtak.

Néhány kortárs történész, például M. Y. Finley, a Cambridge-i egyetem tanára az ekekheiriát szűkebben értelmezve, azt bizonygatja, hogy a háborús tilalom csupán azokra a harci cselekményekre vonatkozott, amelyek az olümpiai játékok menetét veszélyeztették. Az uralkodó felfogás szerint azonban a tilalom általános érvényű volt, és minden ellenséges akcióra vonatkozott. (Régóta ezt vallják a szovjet történészek, például V. Sz. Szergejev *Az ókor történetében*, Moszkva 1948, s ilyen értelemben nyilatkozott nemrégén K. Paleologosz, a Nemzetközi Olimpiai Akadémia tagja is.) Bizonyítékaink vannak például arról, hogy II. Fülöp makedón király katonái kirabolták az Olümpiába, a játékokra igyekvő athéni Phrünónt; a királynak meg kellett térítenie az okozott kárt, ráadásul tetemes pénzbüntetést is kellett fizetnie. Megoszlanak a vélemények az ekekheiria időtartamát illetően is. Úgy tetszik, eredetileg egy hónapig tartott, s később meghosszabbították három hónapra. hogy a görög világ legtávolabbi országainak lakói is eljuthassanak a versenyekre.

Az antik és a modern irodalom egybehangzóan állapítja meg, hogy az ekekheiriát minden görög állam elismerte és tiszteletben tartotta. Természetesen előfordult az is, hogy megszegték, bár roppant ritkán. Ismert például Spárta esete. Spárta i. e. 420-ban megtámadta Lepreón városát, megsértve az ekekheiriát. Az élisiek ezért a spártaiakat kizárták az akkori játékokból. A dolog annyira elfajult,

hogy végül a spártai hadsereg betört Olümpiába. I. e. 364-ben viszont, Arkadia és Éliász háborúja idején, az arkadiaiak elfoglalták Olümpiát, és versenyjátékokat rendeztek a városban; ezt a játékot azután az élisziek semmisnek nyilvánították, és törölték a játékok hivatalos jegyzékéből. Később a Nagy Sándor utódai közt kitört háborúk, majd a Caesar meggyilkolását követő és Görögország területére is áttérjedő római polgárháborúk idején sértették meg az ekekheiriát, az olümpiai semlegesség azonban sértetlen maradt. I. e. 84-ben Sulla római hadvezér ugyan betört Olümpiába, ő azonban azért nem tartotta tiszteletben a „szent békét”, mert nem volt görög. Ugyanezt tette i. sz. 265 után a herulok germán törzse. Phrünon kirablásán kívül tudunk még néhány esetről, amikor kalózok és rablók támadták meg az olümpiai zárándokokat, ezek azonban, hogy úgy mondjuk, magánjellegű erőszakosságok voltak, nem az állam nevében követték el őket. Az olümpiai játékok több mint ezeréves történetét tekintve tehát elmondhatjuk, hogy az ekekheiriát csak ritkán szegték meg.

Az ekekheiriát a görögök az olümpiai játékok alapjának és feltételének tekintették. Az előbb felsorolt esetek kivételével a tilalom rendelkezéseit be is tartották, mégpedig saját jószántukból. A vallási szankciók szerepe persze nem lebecsülendő, de legfőképpen azért tartották meg, mert közös érdekük volt, hogy a játékok csakugyan lebonyolódjanak. S kétségtelenül azért is, mert az a háborúk félbeszakítására és elhalasztására vezetett. Biztosította ha nem is a békét, legalább a fegyverszünetet.

Sajnálatos tény, hogy 1896-ban, az olümpiai játékok felújításakor az ekekheiria egyedülálló intézményére az emberiség csak nosztalgiával emlékezhetett.

Az olümpiai játékok kezdetei szerények voltak, mint általában minden, később naggyá lett dologé. Legalábbis ez világlik ki azokból az adatokból, amelyeknek legrendszeresebb összefoglalását Sztrabón és Pauszaniász hagyta ránk. E hírek jó részének hitelét, főképpen a legrégebbi időkből származókét, ma már nem tudjuk ellenőrizni. Ebből persze még nem következik az, hogy eleve el kell őket utasítanunk. A görögök az olümpiai játékokról mindig pontos feljegyzéseket készítettek, s az adatok megbízhatóságát ellenőrzők között olyan személyiségek is akadnak, mint Arisztotelész és Eratoszthenész.

Az i. e. 776-ban megtartott 1. olümpiai játékok — egybehangzó állítások szerint — mindössze egy versenyszámból álltak; az egy stadion hosszúságú távfutásból (1 stadion = 192,27 méter), és csak egy napig tartottak. Ez volt a programja a további tizenkét olimpiának is. Csak i. e. 724-ben, a 14. játékon rendezték meg az úgynevezett „egyszerű futás” (a *dromosz* vagy *stadion*futás) mellett a „kettős futást”, vagyis *diauloszt*. Két stadion hossznyi futóverseny volt ez (384,54 méter), a megfordulás módjáról nincs közelebbi adatunk. A 15. játékokon i. e. 720-ban rendezték meg először a „hosszú futást”, görögül *dolikhoszt*, valószínűleg hét stadion hosszúságban; később tizenkét, majd huszonnégy stadion (3615

méter) hosszúra növelték a távot, úgyhogy a hosszútávfutók igényes versenyszámvá lett. (Csak a pontosság kedvéért jegyezzük meg, hogy Pauszanasz nem tesz említést a hosszútávfutás bevezetéséről, de nyilvánvalóan csak gondatlanságból.) Ugyanez maradt a két következő olimpia programja is, tehát az első tizenhét olimpia versenyszámaait kizárólag futószámok alkották.

I. e. 708-ban, a 18. olümpiai játékokon fontos reformot vezettek be: a versenyprogramot kibővítették a birkózással, vagyis a *paléval* és az öttusával, azaz a *pentathlónnal*. A birkózás fogásai hasonlítottak a mi „görög-római birkózásunk fogásaihoz; az győzött, aki ellenfelét háromszor a földre juttatta úgy, hogy annak a térde érintette a földet, vagy pedig kényszerítette rá, hogy feladja a küzdelmet. A küzdelem selejtező módszerrel folyt, az ellenfeleket az első körtől az utolsóig sorsolással jelölték ki. Az öttusa távolugrásból, stadionfutásból, diszkosz- és gerelyvetésből és birkózásból állt. Sokoldalúsága miatt a „versenyszámok összesítéseként” értelmezték, és rendkívül népszerű lett. I. e. 688-ban, a 23. játékokon szerepelt először az ökölvívás (görögül *pügmé*), az akkor éppolyan kemény és férfias sport, mint manapság. Az ökölvívók a mai (és krétai-mükénéi) kesztyű helyett szíjjal tekerték be a kézfejükét és csuklójukat; a küzdelem szabályai egyébként azonosak voltak a birkózás szabályaival. Az új sportág bevezetése azzal a következménnyel járt, hogy a játékok idejét meghosszabbították két napra.

I. e. 680-ig, a 25. játékokig az olümpiai versenyek csupán atlétikai („gümnikus”) számokból álltak. Ekkor vezették be az első lovas („hippikus”) számot, a négyes fogat húzta kétkerekű kocsik versenyét. Görögül *tethrippon* volt a neve, s a hippodromban, a stadion déli szomszédságában zajlott le. A versenypálya hosszát nem ismerjük pontosan; Pindaros egy megjegyzése szerint: a versenyzők tizenkét-szer kerültek meg a hippodromot, ami megközelítőleg 13,5 kilométer. I. e. 648-ban, a 33. játékokon rendezték meg első ízben a lovasok versenyét (a *hipposzkelétikont* vagy *kelészt*). Ennek a „legklasszikusabb lóversenyszámnak” a hossza Olümpiában valószínűleg 6,25 kilométer volt, de ez az adat nem egészen megbízható. Ugyanakkor vezették be a *pankrationt* is (pankráció), amely lényegében a birkózás és az ökölvívás kombinációja. A pankrationban megengedtek minden fogás- és ütésnevet, ami csak fegyvertelen férfiak harcában elképzelhető; az ökölvívóktól eltérően a pankrationversenyzők csupasz kézzel küzdöttek. A pankrationt sokáig az olümpiai sportok legnehezebbikének és legveszélyesebbikének tartották. A római korban, amikor az úgynevezett kemény szíjat kezdték használni, e tekintetben az ökölvívás nyerte el az elsőbbséget.

I. e. 632-től, a 37. olimpiától a felnőtt férfiak versenyei mellett az ifjak (a fiúk) számára is rendeztek versenyeket, mégpedig stadionfutást és birkózást, a 38. versenyjátékokon pedig öttusát is (ezt azonban nyomban el is törölték). A 41. játékokon, i. e. 616-ban bevezették számukra az ökölvívást s végül i. e. 200-ban, a 145. olimpián a pankrationt is. A katonai kiképzésen már átesett felnőtt férfiak versenyszámai i. e. 520-ban, a 65. olimpián még egyel gyarapodtak: a *hoplitodromosszal*, „a nehéz fegyverzetű harcosok futásával”(a résztvevők kezükben pajzsot,

fejükön sisakkal futottak, de kard nélkül), ennek hossza két, illetve négy stadion. azaz 384,5 (769 méter) volt. Az olümpiai atlétaszámok fejlődése ezzel véget is ért. Ha az időközben eltörölt versenyszámot nem számítjuk, a férfiak és ifjak versenyeinek száma együttesen tizenkettő, a klasszikus korban tizenegy volt.

Az olümpiai műsor a továbbiakban a felsoroltakon kívül már csupán lovas sportágakkal gazdagodott. I. e. 500-ban, a 70. olimpián az élisziek bevezették az úgynevezett *apénét* (négykerekű öszvérfogatok versenyét), később az ügetőlovak versenyét, az ún. *kalpét*, de a 84. versenyjátékokon mind a két számot megszüntették. I. e. 408-ban, a 93. játékokon meghonosították a kettős lófogatok versenyét. görögül *szünóriszt*, s ez a versenyszám hamarosan nagy népszerűsége tett szert. I. e. 384-ben, a 99. játékokon bevezették a négyes csikófogatok versenyét, a 131. játékokon pedig még külön a csikók versenyét. A lovasversenyszámok pályahosszáról nincs adatunk. Ezek egyébként egy fontos dologban különböztek az atlétikai számoktól: nem a lovast vagy a kocsihajtót tartották versenyzőnek, hanem a ló. illetve a fogat tulajdonosát, s győzelem esetén az kapta a díjat. A nyolc ilyenfajta versenyszám közül hat maradt meg tartósan.

A klasszikus korból származó görög forrásművek összesen „tizennyolc olümpiai versenyszámról” emlékeznek meg, s nem sorolják fel azokat, amelyeket közben eltöröltek. Mi eddig tizenegy plusz hatot soroltunk fel, nem számítva a fiúk későbbi időkben bevezetett pankrationját. A tizennyolcadik a kikiáltók és trombitások versenye volt. Ők a soron következő versenyzők és a győztesek bejelentésének jogáért versenyeztek (i. e. 396, azaz a 96. olimpia óta). S ha már a számoknál tartunk: ha az eltörölt versenyszámokat mellőzzük, a pentatlon öt számát pedig külön kezeljük, akkor elmondhatjuk, hogy az olümpiai játékokon végül is összesen huszonhárom versenyszám szerepelt: kilenc könnyűatlétikai, hét küzdőszám (ököl-vívás, birkózás stb.), hat lovas szám és egy sporton kívüli. Az új versenyszámok beiktatása és a versenyzők számának növekedése következtében a játékok időtartama is megnőtt, s végül is öt napban állandósult.

Az olümpiai program fejlődését a görög szerzők nagyon pontosan följegyezték. De arra a kérdésre, hogy vajon miért iktattak be, illetve miért töröltek el egy-egy versenyszámot, nem hagytak ránk kielégítő válaszokat. Pauszaniász például azt írja: „Iphitosz ugyan felújította a játékokat, de az emberek a régi rendezvényeket már elfelejtették, és csak lassanként ásták elő őket az emlékezetükből. Ha eszükbe jutott valami, azt besorolták a versenyszámok közé.” A fiúk öttusájának megszüntetéséről csupán azt jegyzi meg, hogy „az élisziek nem akarták, hogy fiaik vállalják a pentatlont”, az öszvér fogatú négykerekű kocsik versenyének megszüntetésére pedig szerinte azért került sor, mert az „sem a régi időkből nem származott, sem szép látvány nem volt”. E kérdések némelyikére azonban magunk is megtaláljuk a választ. Például a sportszempontról szem előtt tartva: az ifjak öttusájának eltörlését nyilván az a tény kényszerítette ki, hogy ez a sokrétű sportág hosszú előedzést igényelt, s erre a fiatalok, koruknál fogva, nem voltak képesek. Vagy például egy társadalmi, illetve politikai szempont: a lovas számok beiktatása kétségkívül az

előkelőség befolyását jelzi. Azok, akik megengedhették maguknak, hogy részt vegyenek ezeken a versenyeken, Olümpia talaján is fitogtathatták gazdagságukat és hatalmukat. Ámde hogyan magyarázzuk meg azt, hogy a négyes fogatok versenyét csaknem három évszázaddal korábban bevezették, mint a kettős fogatokét? S a görög világban több mint ezeréves hagyománnyal bíró ökölvívást miért olyan későn iktatták az olümpiai számok közé?

Az antik szerzők arra az egyszerű kérdésre sem adtak választ, amely pedig a nem túlságosan kíváncsi emberben is fölmerül, tudniillik, hogy tulajdonképpen hogyan is folytak le a sportversenyek? Vagy pontosabban: milyen sorrendben követték egymást a versenyszámok? A modern történészek megpróbálták pótolni az antik szerzők mulasztását, egyelőre azonban nem teljes sikerrel. A rendelkezésükre álló tetemes anyag alapján rekonstruálták a klasszikus kor versenyeinek menetét. (A klasszikus korban az i. e. 472-ben, a 77. játékokon bevezetett reform utáni időket kell értenünk — ekkor hosszabbították meg „az olümpiai ünnepet” végérvényesen öt napra.) Ezenkívül fényt derítettek egynémely olyan változásra is, amely a hellenisztikus és a római korban következett be a játékok programjában. Teljesen megbízható képet azonban csak a játékok első és utolsó napján rendezett ünnepségről sikerült kapniuk. A versenyszámok sorrendjét illetően a kutatók teljesen eltérő véleményeket vallanak, s nézeteik saját bevallásuk szerint is gyakran csak feltevések. Válasszuk ki ezek közül — szemléltetésképpen — a legjellemzőbb és (hogy a régi viták labirintusában el ne tévedjünk) a legújabb véleményeket.

A már idézett K. Paleologosz egy tanulmányában, amely *olümpiai játékok* (Athén, 1976) című több görög szerzőtől származó műben jelent meg, kifejti azt a feltevését, hogy a versenyek a megnyitó szertartások utáni napon kezdődtek, mégpedig a fiúk versenyeivel (futással, ökölvívással, pankrationnal). A harmadik napon a lovasversenyeket bonyolították le a hippodromban, majd az öttusát a stadionban. A negyedik napon, miután reggel áldozatot mutattak be az isteneknek, a férfiak futószámai következtek (sorrendben a dromosz, a diaulosz, majd a dolikhosz), délután a birkózók, ökölvívók és a pankratisták mérték össze erejüket. A versenyek azután alkonyatkor a fegyveres futással értek véget. Az ötödik napot a díjak kiosztásának és a záróünnepségnek szentelték. Ez a program Paleologosz szerint főképpen az i. e. 4. században állapodott meg ilyen formában, amikor a versenyeket már az új (s a mi időnkben felújított) stadionban és a vele szomszédos hippodromban bonyolították le.

Th. J. Karajorga *A régi Olümpia* (Athén, 1975) című munkájában azt állítja, hogy az első versenyszám a négyes fogatoké volt, utána a többi lovas szám következett. Ezek a versenyek kitöltötték a második nap délelőttjét, délután az öttusát bonyolították le. A harmadik nap délelőttjét az áldozatok bemutatásának szentelték, délután zajlottak le a futószámok. A negyedik nap a birkózóké, ökölvívóké és pankrationversenyzőké volt. Az ünnep fegyveres futással zárult. E szerint a férfiak és ifjak ugyanazon versenyszámokban ugyanazon a napon versenyeztek. A szerző (a Görög Régészeti Felügyelőség dolgozója) feltételezi, hogy ez a sorrend nagyobb változások nélkül több mint félezer évig érvényben volt.

M. I. Finley, amerikai származású brit történész, az antik forráskutatás egyik legkiválóbb mai szakértője, H. W. Plekettel, az antik feliratok holland szakértőjével együttműködve *Az olümpiai játékok első ezer éve* című munkában (London, 1974) foglalta össze az erről a kérdésről folytatott tanulmányai eredményét. A két kutató szerint a versenyek a játékok megnyitása utáni napon, a négyes fogatok versenyével kezdődtek — ez volt a leglátványosabb versenyszám —, utána a többi lovas szám következett a hippodromban. Délben ezek a versenyek véget értek, s délután az öttusa három számában folytak a versenyek a stadionban (diszkoszvetés, távolugrás, gerelyvetés). A harmadik nap délelőttjén ünnepélyes áldozatbemutatóra gyűltek össze a résztvevők. A küzdelmek délután folytatódtak az ifjak futásával, ökölvívásával és birkózásával. A negyedik napon délelőtt zajlottak le a férfiak futóversenyei (a dromosz, diaulosz és dolikhosz). A délutánt egyrészt a birkózásnak, az ökölvívásnak és a pankrationnak szentelték, ezeket a számokat az Altiszban bonyolították le, másrészt ekkor fejezték be a második napon megkezdett öttusaküzdelmeket a stadionban (a futást és a birkózást). Ennek a napnak, s egyben az egész sportünnepségnek utolsó versenyszáma a hagyományos fegyveres futás volt a stadionban. A versenysorozat az ötödik napon, a díjak kiosztásával és az előírt szertartásokkal ért véget. Finley és Pleket főképpen a klasszikus korban tartják valószínűnek ezt a sorrendet, vagyis az i. e. 472-es reform után. A következő évszázadokban véleményük szerint e rendben változások történtek, de hogy milyenek, azt a fennmaradt forrásanyagból nem lehet teljes biztonsággal megállapítani.

Vannak persze más nézetek is. Például Georg von Hannover az *Olümpia és a Nemzetközi Olümpiai Akadémia* című művében (1971) azt bizonygatja, hogy a játékok hat napig tartottak; a szertartásokat követő nap az ifjaké volt, a harmadik napon a lovasversenyek és az öttusa volt programon, a negyedik nap az áldozatbemutató és a pihenés napja volt, az ötödik pedig „a legfőbb sportnap”. A hatodik napon a díjakat osztották ki, és az isteneknek áldoztak. Néhány publikációban még azzal a régi és megcáfolt állítással is találkozunk, hogy az olümpiai játékok hét napig tartottak, a második napon zajlottak le a futóversenyek, a harmadik napon az öttusa küzdelmei, a negyediken a birkózás, ökölvívás és a pankration, az ötödiken ismét futóversenyek voltak, a hatodikon pedig a lovasversenyeket és a fegyveres futást tartották meg. Ennyi bizonyosan elég. A részletesebb áttekintés alighanem kimerítené az olvasót.

A versenyszámok sorrendjének kérdése persze talán nem is annyira fontos, amennyire azt a régebbi és a mai kutatók erőfeszítése láttán hinnénk. Az újkori olimpiákon a sorrendnek nincs jelentősége, sőt a versenyek többnyire egyidejűleg folynak. Sokkal fontosabb az, hogy ismerjük, mégpedig egészen jól ismerjük az olümpiai játékok sportvonatkozásait, szervezési módját és szabályait. Főképpen pedig az egyes versenyszámok mibenlétét, technikáját és gyakorlatát, s a felkészülés rendjét.

A mai ember meglepődve veszi tudomásul, hogy a sportversenyek az olümpiai játékok idejének csupán a felét töltötték ki. A másik felét a rendezők különféle szertartásokra tartották fenn. Az olümpiai játékok ugyanis a régi görögök felfogása szerint Zeusz főisten tiszteletére rendezett vallási ünnepségek voltak. Vallási jellegükön azonban ne csodálkozzunk, mert hiszen az ókorban minden nyilvános ünnepség valamilyen módon a vallási kultuszhoz kapcsolódott, és minden ünneppel egy-egy istennek hódoltak. Erről sohasem szabad megfeledkeznünk.

Az olümpiai játékok megrendezésének joga az éliszieket, illetve az éliszi kormányt illette, tehát nem holmi „államközi” vagy „összgörög” olümpiai bizottságot (annál kevésbé rendezte őket „több állam közösen”, miként olykor állítják). A rendezés dicsőségéért és jogáért az élisziek hosszú harcot vívtak a szomszédos Piszával, amelynek királyai nem voltak ugyan az olümpiai játékokat alapító Iphitosz leszármazottai, de pompásan kiképzett hadsereggel rendelkeztek. A történelmi hagyomány szerint a piszaiak az i. e. 8. század derekán kihasználták az Arkádiával sikertelenül háborúskodó Élisz gyengeségét, s egy időre ellenőrzésük alá vonták Olümpiát. S elfoglalták a szent helyet — Arkádiával és Argosszal szövetségbe — az i. e. 7. század végén is. Nem tudjuk bizonyosan, hány olimpiát rendeztek a piszaiak (Pauszaniász szerint a nyolcadikat és a huszonnegyediket, Sztrabón szerint a huszonhatodikot, ám biztosra vehető, hogy nem csak ennyit). Lehetséges, hogy éppen ők honosították meg a játékokon — talán az argosziak befolyására — a fogatok és a lovasok versenyeit. Végül az élisziek Spárta segítségével i. e. 570-ben legyőzték Piszát, s hogy nyugtuk legyen tőle, úgy lerombolták, hogy manapság némely történész azt is kétségbe vonja, hogy valaha is létezett. Azután Olümpia igazgatása és a játékok rendezésének joga tartósan az élisziek kezében maradt; csupán az el nem ismert 104. játékokat rendezték meg i. e. 364-ben az arkadiaiak. S az olümpiai játékok szervezőiként az élisziek határozottan beváltak.

Míg Élisz királyság volt, addig az olimpiákat a király rendezte és irányította. A monarchia eltörlése után, aminék körülményeiről semmi közelebbit nem tudunk, ez a tisztség a többivel együtt átszállt a kormányra, amely a leggazdagabb és politikailag általában mérsékelt arisztokratákból tevődött össze. I. e. 584-ben, a 49. játékokon tűnt fel első ízben Olümpiában a király helyett két különleges, biborköntösbe öltözött tisztségviselő, az úgynevezett *hellanodikok*. Később a *hellanodikok* száma kilencre nőtt, majd tizenkettőre, az i. e. 364-ben, az arkadiaiakkal vívott háború után nyolcra csökkent. I. e. 348-ban, a 108. olimpián a számuk tíz volt, s ez úgy látszik, nem is változott, ugyanis még fél évezreddel később is ennyiről beszél Pauszaniász és Philosztratosz. Címük szó szerinti fordítása szerint „hellén bírák” voltak, tisztségük azonban nem korlátozódott a játékokon való bíraskodásra. Olyan szervet alkottak, amelyet az éliszi kormány bízott meg a játékok megrendezésével, és hatáskörükben úgyszólván teljhatalmuk volt.

Ez a hatáskör meglehetősen tág volt. Ők döntötték el, engedélyezik-e vagy sem a jelentkező versenyző részvételét az olimpián, s ehhez személyi és sport jellegű

feltételeket szabtak: az előbbieket teljesítéséről tudakozódással győződtek meg, az utóbbiakat a játékokat megelőző „edzőtáborokban” ellenőrizték. A hellanodikok döntötték el, hogy a résztvevők közül kik számítanak ifjúsági, és kik felnőtt versenyzőknek. Döntéseiket főleg a versenyzők testi fejlettsége alapján hozták. Ők nyitották meg az olümpiai felvonulást, részt vettek az olümpiai eskütételen stb., és ők biztosították Olümpiában — különleges szervek segítségével — a szent békét is. Természetesen ők bíráskodtak a versenyeken, ők hirdették ki az eredményeket, és adták át a díjakat a győzteseknek. Joguk volt megbüntetni azokat a versenyzőket, akik megszegtek a játékszabályokat, s büntetést róhattak ki az olimpia más résztvevőire is. Pénzbírságot, testi fenyítést rendelhettek el, és súlyos vétség esetén a bűnöst kizárhatták a játékok résztvevői közül. Kötelesek voltak az igazságnak megfelelően és magas színvonalon bíráskodni. Kihirdetett döntésük végleges és megváltoztathatatlan volt.

A hellanodikok testülete végrehajtó szerv volt, nem volt befolyása a játékok tartalmára vagy a versenyszabályokra. A játékok sportvonatkozásairól, a versenyek sorrendjéről és az egyes versenyszámok szabályairól egy bizottság, az úgynevezett *nomophülakoszok* („a törvény őrei”) döntöttek. Ez a bizottság az éliszi kormánynak volt alárendelve. A bizottság tagjai főképpen a játékok előkészítésében játszottak szerepet; a játékok menetébe nem avatkoztak bele, ott csupán megfigyelők voltak. Fő feladataik közé tartozott a hellanodikok tájékoztatása a kormány elvárásairól. Ez tíz hónapig tartott, s valószínűleg i. e. 480-ban a 75. olimpián rendelték el. Azért volt ilyen hosszadalmas és minden részletre kiterjedő, mert a játékszabályok és a versenyszámok nagy része nem volt írásba foglalva, és csupán a szokások alapján gyakorolták őket (a *nomosz* görögül nemcsak törvényt jelent, hanem olyan „szokást”, „megszokást” is, amelyet meg kell tartani). A hellanodikoknak tökéletesen ismerniük kellett a „törvényt”, hogy annak szellemében hozhassák meg döntéseiket. Helyesen kellett értelmezniük a szabályokat, s ha szükség volt rá, tovább kellett őket fejleszteni. A *nomophülakoszok* csak az egész görög világban ismert és elterjedt sportágakat vették fel a versenyek programjába. Persze, nem mindegyiket; nem akarták, hogy a rendezvény túlságosan elhúzódjon, s lebonyolíthatatlanná váljon.

A hellanodikok tisztsége eredetileg egész életre szólt, és apáról fiúra öröklődött. Az i. e. 480-ban végrehajtott reform, amely a számukat kettőről kilencre emelte, a működést egyetlen olimpia idejére korlátozta, és megszabta, hogy a hellanodikokat választani kell. Éppen ezért szükségessé vált az oktatásuk is, melynek folyamán minden versenyszám elbírálására felkészültek, jóllehet a gyakorlatban hárman a könnyűatlétikai versenyeken bíráskodtak, hárman a lovasversenyeken, hárman pedig a birkózóversenyeken. (A későbbi tizedik versenybíró, a testület legidősebb tagja, aki az *athlothesz* címet viselte, a képviselőjük volt, nem a felettesük.) A hellanodik tisztségére minden éliszi polgár pályázhatott, de pályázat nélkül is bárkit hellanodikká választhattak, és polgártársa jelölésére bárki javaslatot tehetett.

Az olümpiai játékok legfőbb szerve az „élisziek tanácsa” volt, azaz az éliszi kormány, amely a játékok idején Olümpiában tartózkodott (a Buleutérionban, az Altisztól délre). A versenyzők a hellanodikok döntése ellen a tanácshoz fellebbezhettek, a tanácsnak azonban nem volt joga megváltoztatni a hivatalosan kihirdetett eredményt, legfeljebb megbüntethette a versenybírákat. A források megőrizték néhány fellebbezés hírét. Ezek szerint a hírek szerint a fellebbezések mindig a fellebbező elmarasztalásával végződtek, csupán egyszer, i. e. 396-ban, a 96. olimpián rótt ki a tanács pénzbüntetést a hellanodikokra, mégpedig az éliszi Eupolémosz és az ambrakiabeli León vitájában. A stadionfutás győztesének ugyanis két hellanodik Eupolémoszt, egy pedig Leónót ismerte el. A tanács megerősítette Eupolémosz győzelmét, mivelhogy azt a többség javasolta, de a nem egységes döntésért megbüntette a hellanodikokat.

Az antik források egybehangzóan kiemelik a hellanodikok pártatlanságát és megvesztegethetetlen voltát. Döntéseik jellemzésére Pindarosz olyan jelzőt használ, amelyet legtalálósabban az angol *fair* szóval fordíthatnánk mai nyelvre.

A hellanodikok alá rendelt szervek közül első helyen az *alütarkhonok*at, „a rend őreit” említhetjük; ők vigyáztak a közbiztonságra, és ők szereztek érvényt a kirótt büntetéseknek. Mivel azonban Olümpia területére senki sem léphetett fegyverrel a kezében, az alütarkhák testülete „ostorhordozókból” (*masztigophorosok*) és „bothordozókból” (*rabdukhosok*) állt. Ez a fegyverzet nyilván megfelelt a célnak, ugyanis egy szabad görögnek bottal vagy ostorral való megfenyítését a legnagyobb gyalázatnak tartották, és Olümpia területén kívül a törvény meg sem engedte. A hellanodikok rendelkeztek továbbá az ún. „segédbírókkal”, akik az előkészületi időben és a játékok alatt segédkeztek nekik, valamint az „írnokokkal”. Ez utóbbiak vezették a versenyzők és győztesek lajstromát. A játékok idején orvosokból és felcserekből álló „egészségügyi szolgálat” is működött, de hogy alá volt-e rendelve a hellanodikoknak, az a forrásokból nem derül ki világosan. A közbiztonsági testület parancsnokait és a segédbírákat maguk a hellanodikok nevezték ki, s maguk is fizették őket. Az atléták számára vásárolt olaj árán kívül az ő díjazásuk jelentette a játékok költségeinek legnagyobb tételét.

Az élisziek tehát roppant egyszerű apparátust hoztak létre az olümpiai játékok sporteseményeinek lebonyolítására, s mint a gyakorlat tanúsítja, az jól is működött. Ugyanezt elmondhatjuk a sport- és egyéb létesítményekben szükséges technikai szolgálat biztosításáról is, amely a *prütannoszok*nak, az Olümpia „gondnokainak” a feladata volt.

Az olümpiai játékok vallási részét illetően azonban merőben más volt a helyzet, legalábbis az egyszerűség és az anyagi igénytelenség dolgában más. Hogy a rendezők az ilyen követelményeknek megfeleljenek, óriási összegeket kellett költeniük áldozati tárgyakra (amelyek aztán később hamuvá váltak), és egy regiment embert is el kellett tartaniuk. Már az olümpiai papok testülete is, amely havonta új főpapot választott, meglehetősen sok tagot számlált. Rajtuk kívül azonban rengeteg egyéb „fontos” személy működött itt: a papok segédei, az

áldozatok előkészítői, a szent tűz táplálói, hússzeletelők, bortöltögetők, fahordók, oltár- és szobortisztogatók, templomi kulcsárok, szokásmagyarázók, a reggeli és esti imák előolvasói, fuvalások, jósok s ki tudná felsorolni, ki mindenki. Némelyek olyan fontosak voltak, hogy a címüket huszonkét betűs szóval fejezték ki.

Úgy tetszik, az isteneknek eme szolgálói létszám tekintetében sokszorosan fölülmúlták a játékok tulajdonképpeni szervezőit. Nélkülük azonban nem lehetett meg az olümpiai ünnep. Szerencsére a versenyekbe és sportküzdelmekbe nem szóltak bele.

Az olümpiai játékok előkészületei Éliszben, az éliszi kerület fővárosában kezdődtek, amely Olümpiától mintegy negyven kilométerre északnyugatra feküdt. Manapság nem látunk itt mást, mint bogáncsos rétet: a fű zöldjéből a hajdani agorán állt középületek alapfalainak néhány része és a színház maradványai emelkednek ki. A romokat osztrák régészek találták meg és azonosították 1910-ben, s később ők is tárták fel. A mellettük keletkezett község a Nea Ilisz, „Új Élisz” nevet viseli.

Az előkészületek során a legelső feladat az időpont meghatározása volt. Ez nem volt egyszerű, habár a játékokat rendszeresen minden negyedik évben megrendezték. De ne csodálkozzunk ezen. A görög kalendárium ugyanis, amely szerint a vallási ünnepségek időpontját meghatározták, 29 és 30 napos holdhónapokra osztozott, s így egy állandó dátum kitűzése esetén megtörténhetett volna, hogy a játékok alkalmatlan időre esnek, például az őszi tengeri viharok vagy a tavaszi földmunkák idejére. Ráadásul igazodni kellett a vallásnak ahhoz a követelményéhez is, hogy az olümpiai ünnepségek kicsúcsosodásának napja (vagyis a harmadik, illetve negyedik nap) holdtöltére essen. Bonyolult számításokra volt tehát szükség, miközben tekintetbe kellett venni a holdév és a napév közti eltérést (11 1/8 nap), és a holdszakok intervallumát is. Kérdés azonban, hogy melyik volt ez a meghatározó jelentőségű holdtölte? A mai görög kutatók többsége szerint (például ezt vallja K. Paleologosz a már említett gyűjteményes műben, az 1976-ban megjelent *Az olümpiai játékokban*) a nyári napforduló utáni első holdtöltéről volt szó, s így a játékok megközelítőleg a mi július 11-énk és 16-ánk között zajlottak le. Mások úgy vélekednek, hogy a nyári napfordulót követő második vagy harmadik holdtölte volt a mérvadó, vagyis a játékok időpontja augusztusra vagy szeptemberre esett (ezt állítják például *Az antik kor enciklopédiája* címen Prágában, 1973-ban megjelent kiadvány szerzői). Ebben a kérdésben az ókori görög szerzők nem igazítanak el bennünket. De az, hogy mint nézők többször is panaszkodnak a kínzó hőségre, inkább mai leszármazottaik véleményét látszik igazolni.

A dátum kitűzése után az éliszi kormány hírnököket küldött a görög városokba, hogy jelentsék a „jó hírt”: ismét közeledik az olümpiai ünnep. Újév után, amely Éliszben az őszi napéjegylenlőség napjára esett, útra keltek a küldöttségek, melyeknek élén az úgynevezett *szpondophorosok*, „a szent béke hírnökei” álltak. Ezeket a „hírnököket” az előkelő éliszi polgárok közül választották.

Küldetésük teljesítése közben sérthetetlenek voltak, és bárkitől segítséget kérhettek. Élisz városa összesen három küldöttséget indított útnak: az első Közép-Görögországon keresztül a Fekete-tenger északi partvidékére tartott, a második az égei szigetvilágon át a kisázsiai Görögországba, a harmadik az itáliai, szicíliai, észak-afrikai görög városokat és a Földközi tenger nyugati részét kereste fel. A szpondophorosz minden város főterén megállt, jelentette a kormányoknak és a népnek a játékok időpontját, meghívta a versenyzőket és a nézőket, a hagyományos formula szavaival közölte a versenyeken való részvétel feltételeit, és kihirdette a szent béke időtartalmát. Antik források feljegyezték, hogy a hírnökök minden görög városba elmentek, ami az akkori közlekedési eszközök és a görög világ roppant kiterjedése mellett csodálatra méltó teljesítmény volt, valóban méltó az olimpiai koszorúra, a szpondophoroszi tisztség jelvényére.

A versenyzőknek egy hónappal a játékok kezdete előtt Éliszbe kellett érkezniük, hogy az edzést a hellanodikok szeme előtt végezzék. Az edzések a gymnaszionban folytak, amely már Pauszaniás idejében is „föltétőbb ódonnak” hatott, s a Xüsztosznak (azaz „Gyomtalanítottnak”) nevezett területen állt; a monda szerint maga Héraklész tépte itt ki a bogáncsot, hogy testgyakorlatokat végezhesen. A gymnaszion volt a város legnagyobb épülete; homlokzatával a főterre nézett, oldalt azokkal az épületekkel volt határos, amelyekben a versenyzők laktak. Istenek és hősök szobrai díszítették, köztük a legnagyobb Héraklész ábrázolta mint a „versenyzők segítőjét”. Erósz szobra mellett ott állott párja, Anterósz szobra is. Ez utóbbi feladata az volt, hogy az edzések és a játékok idején segítse a versenyzőket a nemi önmegtartóztatásban. Pauszaniás szerint a gymnaszion falakkal és platánokkal elválasztott három részre oszlott. Az egyik részben a könnyűatléták edzettek, a másodikban a birkózók és az ökölvívók, a harmadikban az ifjúsági versenyzők. A versenyzők ott laktak a gymnaszionban. Úgy tetszik, mindegyik részhez külön szálláshely tartozott (ahol a földön, csupán leterített birkabőrökön aludtak), valamint ebédlő, amelyben közösen étkeztek. A hellanodikok által előírt napirend szigorú volt, s kihágások esetén a vétkest akár haza is küldhették. Az edzőtábor és az edzések célja csak másodsorban volt a versenyzők végső felkészítése. Elsősorban a teljesítményeket és az erkölcsöket vizsgálták itt felül, ezek alapján döntötték el a hellanodikok, hogy ki vehet részt, s ki nem a játékokon.

Az olimpia előtti edzőtábor kötelezettsége csak az atlétikai versenyek résztvevőire vonatkozott, a lovas számokban indulókra nem, e számokban ugyanis a ló vagy a fogat tulajdonosa versenyzett, s annak még csak jelen sem kellett lennie a játékokon. A közös edzések tulajdonképpen szűrő versenyek voltak, s ezeken csupán azok a versenyzők vehettek részt, akik megfeleltek az olimpiai részvétel alapfeltételeinek. Az antik szerzők összesen négy ilyen feltételről beszélnek; ezek közül három személyes, egy pedig általános jellegű volt. Először, a versenyzőnek valamelyik város szabad görög polgárának kellett lennie, nem görögöket, vagyis barbárokat és rabszolgákat, valamint nőket nem engedtek a versenyekre. Másod-

szor, nem vehetett részt a versenyeken az a polgár, aki főbenjáró vagy egyéb súlyos vétséget követett el, vagy aki átok alatt állt. Harmadszor, a versenyző köteles volt tíz hónapon át készülni a versenyre, és sikeresen helytállni az éliszi egyhónapos edzésen. (Antik szerzők némely megjegyzését úgy is értelmezték, hogy ezen az edzésen elég volt egyszer részt venni, tehát az a korábbi olimpiákon már szerepelt atléták számára nem volt kötelező.) Negyedszer, a versenyző személyétől függetlenül érvényben volt a szabály, amely szerint az ekekheiriát megsértő államok polgárai nem vehettek részt a játékokon. A hellanodikok kötelessége és joga volt ellenőrizni, megfelelt-e a jelentkezők e négy feltételnek. Munkájukhoz a törvény által nem tiltott minden eszközt felhasználhattak, s döntésük, mint minden másban, megfellebbezhetetlen volt.

Az említett feltételek akár egy doktori értekezés terjedelmű kommentárt is megérdemelnének, elégedjünk meg azonban néhány megjegyzéssel. Mindenekelőtt el kell mondanunk, hogy semmi köze az igazsághoz annak az állításnak, amely egy. az antik olimpiák hőseiről szóló, nemrég megjelent könyvben olvasható, nevezetesen: „a versenypályára lépés fő feltétele az előkelő származás volt”, legalábbis „a régebbi időkben”. Ilyen feltétel sohasem létezett, főleg „fő feltételként” nem. Az olümpiai játékokon minden szabad görög részt vehetett, megkülönböztetés nélkül. a királyok és uralkodók éppúgy, mint a szántóvetők vagy a pásztorok. Más kérdés, hogy vajon megengedhette-e ezt magának mindenki; ha a győzelemre esélyes versenyzőnek hiányoztak az anyagi eszközei, akkor rendszerint az a község fedezte a részvétel költségeit, amelynek a lakója volt. Mindenre ugyanazok a szabályok vonatkoztak, s a versenyeken mindenki egyenlő volt.

Az a feltétel, hogy a versenyző csak görög lehetett, természetes és érthető. Az olümpiai versenyjátékok görög ünnepek voltak, a legfőbb görög Isten tiszteletére rendezték őket, és a görög versenyszellemet és sportszeretetet fejezték ki. Holmi „görög nacionalizmust” keresni ebben (a „nacionalizmus” különben is újabb kori. az ókorban még ismeretlen fogalom), vagy „a barbárokkal szemben megnyilvánuló görög fölényt”, ahogy néha szintén olvashatjuk, a legjobb esetben is tévedés. A „nem görögök” számára idegenek voltak a görög ünnepek, s még idegenebbek a sportversenyek formájában tartott ünnepek, hiszen a sportban való versengést jószerevével nem is ismerték. Ha pedig mégis akadt, aki „nem görög” létére érdeklődött a versenyek iránt, ami a hellenisztikus és a római korban olykor megesett, a görögök többnyire lehetővé tették számára a részvételt. Ezekben az időkben formálisan ugyan megtartották a régi feltételeket, azonban már lazábban értelmezték őket. Valahogy úgy, ahogy Iszokratész fogalmazta meg i. e. 380-ban híres *Panégürikosz*ában, amelyet az Olümpiában összegyűlt görögöknek ajánlott: „A hellén név inkább azokat illeti meg, akik osztoznak velünk kultúránkban, mint azokat, akikkel közös a vérünk.”

Az olümpiai játékok első „nem görög” résztvevője I. Alexandrosz makedón király volt, i. e. 496-ban. Akkoriban a makedónokat sokan lenézték, nem tekintették őket egészen görögöknek, mert évszázadokon át elszigetelten, kulturális elmaradott-

ságban éltek és a köznyelvi görögtől meglehetősen eltérő, trák-illír elemekkel kevert nyelvjárást beszéltek. I. Alexandrosz azonban Héraklésztől származtatta magát, s azt állította, hogy dinasztájának alapítója, Perdikkasz, Argoszból származott. A hellanodikok elismerték az igazát, és így I. Alexandrosz a 71. olimpián a futóverseny résztvevője lett. (Ezzel elérte, amit akart: nyilvánosan elismerték görögségét és egyenjogúságát a görög világban; egyébként a versenyben nem ő győzött.) A hellanodikok néha gyengébb érvekkel is beérték. Diotimosz, a phoinikiai Szidón polgára például azt állította magáról, hogy egyik őse Kadmosz volt, akiről már Homérosz azt mondta, hogy Phoinikiából származott; igaza mellett szólt görög neve és görög beszéde is. A későbbi időkben azonban sokan már görög névvel sem dicsekedhettek, csupán görögösített egyiptomival (Szarapión, Anubion, Iszidórosz) vagy rómaival. Az olümpiai győztesek lajstromában az első római név a 177. játékokon, i. e. 72-ben tűnik fel; viselőjéről, Gaius Iulius Bassusról azonban mindössze annyit tudunk, hogy megnyerte a dolikhoszt. Az olümpiai versenyek egy másik római résztvevője Tiberiusz császár volt (a 194. játékokon i. e. 4-ben, amikor még nem volt császár); a tethripponban győzött. Persze ő Caesar nemzetségéből származott, Caesar pedig az Itáliába vetődött trójai telepesek vezetőjéig, Aineiaszig, Aphrodité istennő fiáig vezette vissza a családfáját. Róma lakói egyébként is a trójai menekültek leszármazottainak tartották magukat, s ez mitológiai érvnek elég is volt, ráadásul „osztottak” is a görögökkel kultúrájukban (persze olykor inkább csak a görög művészeti értékek elhurcolásával). Az utolsó ismert olümpiai győztes — i. sz. 369-ben, a 287. olimpián — örmény volt.

Az a követelmény, hogy a versenyző szabad ember legyen, az antik rabszolgatartó rendszer lényegéből következett. A hellanodikok erre a játékok kezdetétől a végéig következetesen ügyeltek, s nem ismerünk olyan esetet, hogy bármelyik versenyen is rabszolgát engedtek volna indulni. Azt viszont nem követelték meg, hogy a versenyző szabad szülőktől származzon, s abban sem láttak akadályt, ha a múltban esetleg maga a versenyző is rabszolga volt (például hadifogolyként rabszolga lett, s később kiváltották). Legalábbis egyetlen antik szerző sem állít ilyesmit (néhány mai szerző igen). Elengedhetetlen feltételnek számított, hogy a versenyző valamelyik város polgára legyen; e város nevét s a versenyző nevét feltüntették a névjegyzékekben, és a rajtkor és a győzelem kihirdetésekor közölték a közönséggel. A versenyzők általában szülővárosuk képviselőitében indultak, de kivételek is akadtak. Például a knósszoszi Ergotelész, akit politikai ellenfelei száműztek, a 77. és 79. olimpián, i. e. 472-ben és 464-ben Himéra polgáraként vett részt (és mindkét alkalommal megnyerte a diauloszt). A versenyző meg is változtathatta illetőségét. Például a krotóni Asztülosz i. e. 488-ban és 484-ben, a 73. és a 74. olimpián az egyszerű és a kettős futást krotóni polgárként nyerte meg, a következő, 75. játékokon, i. e. 480-ban pedig mint szürakuszai győzött ugyanebben a versenyszámban. (Átlépését a krotóniak azzal büntették, hogy krotóni házáat börtönné alakították.) Görög szerzők műveiből arra következtethetünk, hogy a játékokon való részvétel nem volt a versenyző magánügye: mint minden közérdekű

ügyben, ebben is politikai szempontok figyelembevételével döntöttek, és ha a szükség úgy kívánta, a kiadásokat közpénzből fedezték. Azt mondhatjuk tehát, hogy a versenyző részint a maga nevében, részint szülővárosa, illetve polisza képviselőjében lépett fel az olümpiai játékokon. Az uralkodók sem képeztek kivételt — egészen a római időkig.

Ami a nők kizárását illeti, erre még visszatérünk. Egyelőre annyit jegyezzünk meg, hogy a nőknek csupán az atlétikai számokban nem volt szabad versenyezniük. A lovasversenyeken részt vehettek, azokban ugyanis a ló vagy a fogat tulajdonosa versenyzett, annak pedig semmi akadályja nem volt, hogy ez a tulajdonos nő, esetleg gyermek, vagy akár egy intézmény (jogi személy) legyen. Úgy tudjuk, a spártai Küniszka, II. Agesziláosz király leánya (némelyek szerint testvére) volt az első nő, aki részt vett a versenyeken, mégpedig i. e. 396-ban és 392-ben, a 96. és 97. olimpián, s négyes fogata győzött is. Utána más nők is következtek, győzelmet azonban csupán ketten értek el (egy éliszi és két ízben egy makedóniai nő). A 68. játékokon i. e. 508-ban a négyes fogatok versenyét két korinthuszi fiú nyerte meg, a 75. olimpián i. e. 480-ban Argosz város lova győzött, a 77. játékokon, i. e. 472-ben Thébai állam négyes fogata. Ez egy kissé elüt a mai olümpiaképzünetől. Ugyanígy az a tény is, hogy a lovas vagy a kocsihajtó, vagyis az igazi versenyző általában névtelen volt.

De fölmerül itt még egy fontos kérdés: vonatkozott-e az olümpiai tilalom azoknak az államioknak vagy városoknak a polgáraira, amelyek vétettek az összgörög érdekek ellen? Például a perzsákkal szövetségben álló thébaiakra abban az időben, mikor az athéniai Marathónnál, a spártaiak pedig a Thermopülai szorosban vívtak élethalálharcot a perzsákkal, vagy a szalamiszi csata idején, mikor a haza és a szabadság védelmére minden görög összefogott. Bizonyosra vehetjük, hogy sokan Thébai kizárását követelték, s ezen nem is csodálkozhatunk. A hellanodíkok válaszát azonban csak elképzelni tudjuk: „Vajon a bennünket elválasztó dolgok miatt ne tiszteljük közösen Zeust? Az olümpiai játékok feladata éppen az, hogy összebékítsék a viszálykodókat!” Ez az elképzelt válasz a döntésükből következik, amelyet ismerünk: A thébaiaknak megengedték a részvételt, még a kritikus i. e. 480-ban is, és a négyes fogatok versenyén két thébai győzött: (Dia)tondasz és Arsizokhosz.

Az olümpiai játékok s voltaképpen már az előzetes edzések személyi jellegű feltételeinek ellenőrzése nem lehetett könnyű feladat. Éljük bele magunkat a hellanodíkok helyzetébe: a személyazonossági igazolványt, a lakbizonylatokat, az állampolgársági bizonyítványt, a bűnügyi nyilvántartást, s a hasonló, ma már általánosan használt okmányokat akkor még hírből sem ismerték. Meg kellett hát elégedniük a versenyzőktől kapott adatokkal, esetleg a városvezetők kísérelésével. Volt azonban két dolog, amelyre bízást támaszkodhattak: az adatok igaz voltára tett eskü, amely ha hamisnak bizonyult, szigorú vallási büntetéseket vont maga után, aztán meg az ősi emberi tapasztalat, hogy a hazug embert könnyebben utol lehet érni, mint a sánta kutyát. Például Apollóniosz alexandriai ökölvívó i. sz. 93-ban, a 218. olimpia előtti edzésre későn érkezett, és mentségül azt

hozta fel, hogy viharos szelek tartották fel a Kükládoknál. A hellanodikok elfogadták a mentséget, de tovább nyomoztak az ügyben. Végül megtudták (Apollóniosz honfi- és versenytársától, Hérakleidészről), hogy Apollóniosz nem a kükládoki szelek miatt késett, hanem azért, mert valahol Ióniában versenyjátékokon vett részt, ráadásul a nagy pénzjutalom reménye csalta oda. A csaló versenyzőt kizárták a versenyből és még pénzbüntetéssel is sújtották; ő pedig szegényében állítólag esztét veszítette. Súlyosabb következménnyel járt az az eset, amikor a spártai Likhasz a 90. olimpián, i. e. 420-ban hamisan adta meg az illetőségi helyét. Spárta akkor az ekeheiria megsértése miatt nem vehetett részt a versenyeken, s ezért Likhasz (egyébként magas állami tisztségviselő és a király rokona) thébai polgárként jelentkezett négyes fogatával a versenyre. Természetesen leleplezték. A díjkiosztáskor felismerték, és a hellanodikok csalás vétsége miatt megkorbácsolásra ítélték; a győztesek jegyzékébe a neve helyére a „thébai nép”-et írták be. A Likhászra kimért megalázó büntetés volt azután a közvetlen oka annak, hogy i. e. 420 őszén a spártaiak betörték Olümpiába.

Az a szigor, amellyel a versenyzőket, különösképpen pedig az atlétákat kezelték, kiálló ellentétben állt azzal az engedékenységgel, amelyet az olümpiai játékok passzív résztvevőivel, a minden rendű és rangú nézőkkel szemben tanúsítottak. Egyetlen, bár fontos korlátozásról tudunk: a nézőtérre nem engedtek be nőt. A korlátozás okát az ókori szerzők nem árulták el, az újkoriak pedig minden igyekezetük ellenére sem bírták felderíteni. Persze könnyen elintézhetnék a dolgot, mondván, hogy ez a nők akkori általános társadalmi alárendeltségében gyökerezett. Csakhogy az az igazság, hogy néha nem tiltották meg nekik az Olümpia területére való lépést, sőt négyévenként futóversenyeket (héraiákat) is rendeztek számukra. Az egyéb helyi és országos versenyjátékokat tetszés szerint látogathatták. Ugyanakkor, miként Pauszaniász mondja „a hajadonokat nem akadályozták meg abban, hogy a játékokat megnézzék”. Ezzel erejét veszti az az — egyébként is nagyon gyenge — érv, hogy a nők azért nem mehettek a stadionba, mert a férfiak ruhátlanul versenyeztek. Egy nőnek azonban mégis szabad volt részt vennie, sőt részt kellett vennie a játékokon: Démétér Khamüné papnőjének, akit minden olimpia alkalmával külön választottak erre a szerepre. A számára fenntartott karosszék ott állt az istennő oltáránál, a stadion északi oldalán, a hellanodikok tribünjével átellenben.

A tilalmat megszegő nőknek az éliszi törvény szerint halálbüntetés járt. De nem ismerünk olyan esetet, hogy ez a törvény lesújtott volna valakire. „Az Olümpiába vivő országutat az Alpheiosz folyó előtt meredek sziklafalak szegélyezik. Ezt a szurdokot Tüpaionnak nevezik — írja Pauszaniász. — Egy éliszi törvény kimondja, hogy e szurdokba kell taszítani azokat az asszonyokat, akik titokban beosonnak az olümpiai versenyekre, vagy a számukra tilalmas napokon átkelnek az Alpheioszon. Azt mondják, soha senkit sem kaptak rajta ilyesmin, az egy Kallipateirán kívül. Ez az asszony, akinek azelőtt halt meg a férje, férfinak öltözött, s mint edző Olümpiába vezette fiát a versenyekre. Mikor azután Peiszirrhodosz győzött, Kallipateira hirtelen átugrotta az edzők számára fenntartott hely korlátját,

s az eközben felcsúszó ruhája látni engedte, hogy nő. A bírák azonban annyira tisztelték Kallipateira apját, bátyját és fiát, akik maguk is olimpiai győztesek voltak, hogy nem büntették meg a törvénysértőt. Az éliszek ezután olyan törvényt adtak ki, amely szerint az edzőknek mezítelenül kell a verseny színhelyére érkezniük.” Ez pedig a 94. játékokon történt, i.e 404-ben.

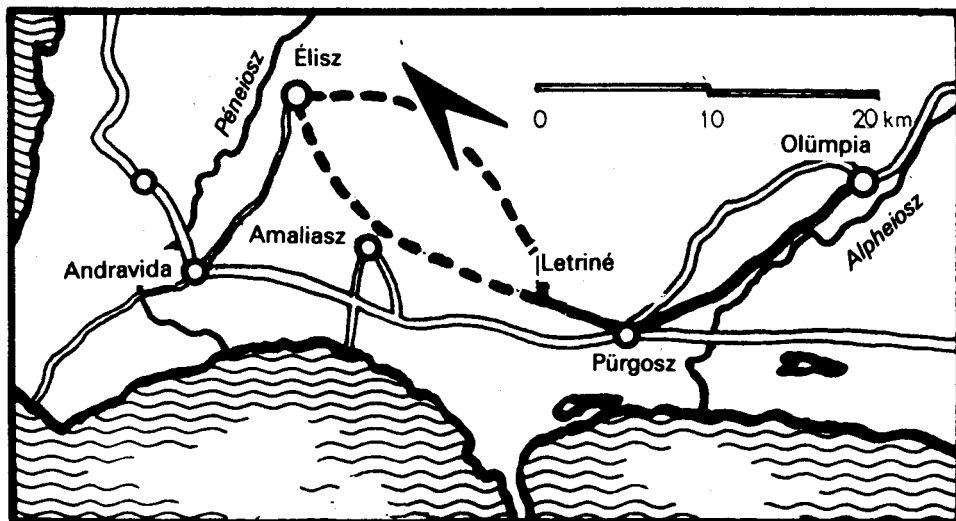
Az edzőknek tehát a védeniceik versenyszámai alatt a számukra kijelölt helyen kellett tartózkodniuk ruhátlanul; a ruhátlanság szabályán kívül rájuk semmiféle parancs vagy tilalom nem vonatkozott. Természetesen semmiben nem korlátozták a városok és államok hivatalos küldöttségeinek tagjait, az úgynevezett *theóriá*kat (a *theória* a *theóreo*, „figyelni” származéka) sem, s az egyszerű nézőket még kevésbé. Delphoitól eltérően Olümpiában olyan felirat sem került elő, amely megtiltotta volna, hogy bort vigyenek a stadionba. A nézők idegenek, sőt még rabszolgák is lehettek. De fegyveresen senki sem tehetett lábát Olümpia földjére.

Mellékesen jegyezzük meg, hogy az olümpiai játékokat a nézők díjtalanul tekinthették meg.

Az olimpiát megelőző edzés véget értével a hellanodikok az éliszi gümnaszionban egybehívták a kiválasztott versenyzőket, s felszólították őket, hogy készüljenek fel az olümpiai útra. E felhívás szövegét Philosztratosz jegyezte fel (*A Tüanai Apollóniosz életrajzában*): Hogyha edzettetek annyit, amennyit az olümpiai játékok szabályai megköveteltek tőletek, és semmi gonoszítottat, sem alávalóságot nem követettek el, akkor gyertek, versenyezzetek bátran! Ha azonban nem készültetek fel a versenyekre úgy, ahogy mondtunk, akkor menjetek, amerre a kedvetek tartja!”

Az olümpiai játékok megnyitásával és lefolyásával kapcsolatos formaságokról aránylag kései forrásokból tudunk. Nem kétséges azonban, hogy ezek lényegében már a preklasszikus korban kialakultak és véglegessé váltak.

Az ünnepi menet a játékok kezdete előtti napon Éliszből Olümpiába indult. A „Szent Úton” vonult, élén a hellanodikok haladtak. A hellanodikok után az éliszi kormány tagjai, papok és tisztségviselők, majd a versenyzők következtek, s végül az edzők és a versenyzők egyéb kísérői; a felvonulást azután a helybeli polgárok és a messzi tájakról érkezett nézők csoportjai zárták be. A menet pontos útvonalát nem ismerjük, s azt sem tudjuk, hol volt az a Piera-forrás, ahol a résztvevők először megálltak, s amelynél a papok vezetésével áldozatbemutatóval egybekötött megtisztulási szertartást tartottak. A menetelők estére elérték a Letriné nevű települést (a mai Pürgosz helyén), ott megháltak, s hajnalban folytatták útjukat Olümpia felé. A Szent Út az antik források szerint 300 stadion, azaz 57,5 kilométer hosszú volt. Lehetséges, hogy a papok és a tisztségviselők az út egy részét kocsin tették meg, a versenyzők azonban bizonyosan gyalog. Pedig sokukra már másnap várt a rajt. Bizonyos azonban, hogy menetelés közben lelkileg megszabadultak az egyhónapos kemény edzés csömörétől.

Az ünnepi menet útvonala Éliszből Olümpiába. A szaggatott vonallal jelölt útszakaszt nem ismerjük egészen pontosan. Az út 57,5 kilométer hosszú volt

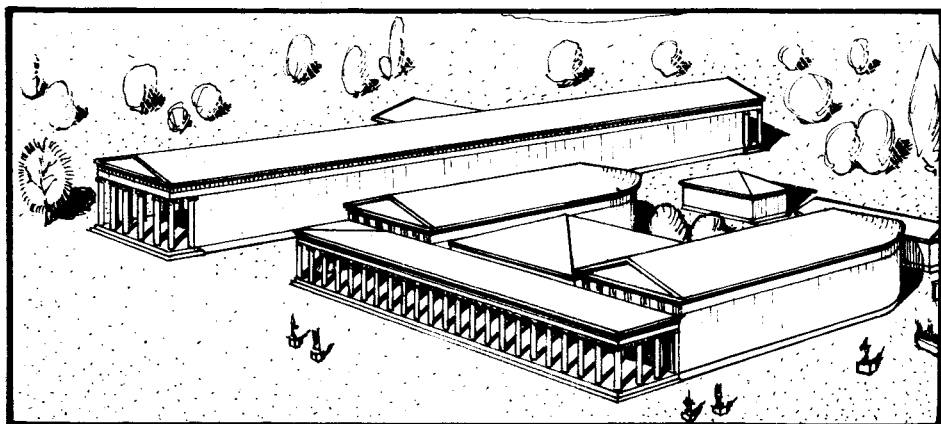
Olümpia pedig közben — egy időre — a görög világ fővárosává vált. Mellette tarka sátorerdő nőtt ki a földből. Ezekben a sátrakban találtak szálláshelyet azok, akik fáradtságot nem sajnálva gyakran hetekig tartó szárazföldi és tengeri utakat tettek meg, hogy tanúi lehessenek a legjobb atléták és lovasok erőpróbájának. A hivatalos küldöttségek és az uralkodók sátrai az Altisz közelében, az erre kijelölt helyen álltak, óriás platánok árnyékában, a többi sátor ott, ahol éppen elfért. Kenyérsütő- és húsboltok, földbe ástott tűzhelyek, bor- és gyümölcsárusok, borbélyok és fodrászok, kelmeárusok, fűszerezsek és a minden lehető és lehetetlen dologgal kereskedők bódéi keveredtek a sátrak közé. Külön kis utcát képeztek a pénzváltók sátrai: talán egyedül ők ismerték a görög és nem görög államok számtalan érméjének árfolyamát. Az Alpheiosz és a Kladeosz menti réteken álltak a versenylovak karámjai és sátrai. A lovakat a lógondozók minden reggel fürösztötték. A fürösztésnél jelen voltak a kocsihajtók és a lovasok is. Kissé odább, karámokban és ketrecekben vártak vevőikre és végükre az áldozati állatok, a tisztásokon pedig ponyvával letakart utazókocsik parkoltak. A bekötőutak mentén, ma már nem tudjuk, hol, komor erődítményként állt a gerendából épített raktár; aki Olümpia földjére akart lépni, annak itt kellett leadnia nyugta ellenében a törét vagy kardját. A hellenisztikus korban és a római időkben kőből és téglából emelt épületekkel volt tele az Altisz környéke — komfortjuk miatt akár hoteleknek is nevezhetnénk őket. A látogatók többsége azonban kitartott a sátrak mellett. De nemcsak a rengeteg bolt, a töméntelen ember, a sok rendőr, a sürgés-forgás tette Olümpiát nagyvárossá. Annak látszott a kékes füst miatt is, amely a sok száz

oltárról és a tábortüzekből szállt az ég felé. Ez utóbbiakon étküket főzték a táborlakók. S ha a szél földre csapta a füstöt, azt senki sem vélte a légkör tisztasága ellen való merényletnek. Ellenkezőleg, Zeusz Apomüiosz, a „Légyszergető” kegyeként fogadták a jelenséget. Ennek kultuszát állítólag már Héraklész meghonosította a városban.

Ahogy Letrinéből Olümpiához közeledett a menet, egyre többen siettek az üdvözlésére. Szemtanúk híradása szerint inkább nyugodt méltósággal, mint viharos lelkesedéssel köszöntötték őket, s minden város odaküldött valakit, hogy kikémleljék, vajon az ő polgáraik bejutottak-e a versenyzők közé. A Szent Út utolsó szakasza az Alpheiosz partján vitt, a Kladeosz torkolatánál azután északnak, a híd irányába fordult. A híd megközelítőleg az Altisz délnyugati kapujával szemben nyújtózott a folyó fölött. E kapun túl, amelyet Pauszaniasz szerint „A menet bejáratának” neveztek, a versenyzők szétoszlottak és elfoglalták szálláshelyüket. Eredetileg alighanem a kerítésfal mentén álló sátrakban laktak, később a palaisztrában és a gümnaszionban, amelyeknek romjainál Olümpia megtekintését kezdtük és végeztük. A hellanodikok és a tisztségviselők elvonultak székhelyükre, az Altisztól délre álló Buleutérionba, a papok pedig a nyugati fal mögött emelkedő Theokleónba. Mindez, a pihenéssel és az evéssel együtt csak addig tarthatott, míg Héliosz tüzes szekere fel nem hágott a déli égbolt legmagasabb pontjára. Az olümpiai ünnepség aktív résztvevőire kötelességek vártak. Gondtalan ünnepnapnak csupán a nézők nézhettek elébe.

Az íratlan törvények és szokások szerint a résztvevők első kötelessége az áldozatbemutatás volt: ezzel nyitottak meg Görögországban (és az ókor világában mindenütt) minden nyilvános ünnepséget. Azt hihetnénk, hogy az első áldozat Zeustt illette, s a görög vallás némely mai szakértője szerint ez így is történt. Pauszaniasz azonban szó szerint ezt írja: „Először Hesztíanak áldoznak, s csak azután az Olümposzi Zeusznak.” A főistent azután két áldozattal kárpótolták: az egyiket a Zeusz-templom oltárán, a másikat az Altisz közepén álló Zeusz-főoltáron mutatták be. Csak ezután kerültek sorra a többi istenek és istennők, elsősorban Héra, Poszeidón, Artemisz, Athéné, Héphaisztosz, Apollón és Hermész, majd a hősök, mint Héraklész, Pelopsz, Kasztór és Polüdeukész stb. s végül a félistenek és démonok, mint például Pán és Taraxipposz. Sokuknak több oltáron is áldoztak, oltáronként más-más előnévvel tisztelve őket. E szertartások némelyikének lefolyását eléggé részletesen ismerjük. Például a Zeusz főoltárán bemutatott tűzáldozathoz csakis ezüstnyárfa hasábokat használtak, tömjént mézzel és búzával keverve égették; a nimfáknak nem áldozhattak bor felhasználásával — stb. Legyen elég ennyi. A részletekkel már Pauszaniasz sem akarta untatni olvasóit: „Hogy áldozathozatal közben mit mondanak vagy milyen himnuszokat énekelnek, azt nem találtam célszerűnek belefoglalni elbeszélésembe.”

A Zeusznak bemutatott áldozat után a versenyzők összegyűltek a Buleutérion épületei között álló négyzetes csarnokban, hogy letegyék az olümpiai esküt. Az eskütételre Zeusz Horkiosznak, „A hamis eskü büntetőjének” szobra előtt került

A Buleuterion, az olümpiai városháza. Az egyik épületben az éliszi tanács, a másikban a hellanodikok testülete székel, a köztük levő négyzet alakú épületben tették le a versenyzők az esküt. Balra az úgynevezett Déli sztoa (rekonstrukció)

sor. Pauszaniász művéből ismerjük az eskütétel szertartását. „A szabályok előírták, hogy a versenyzők, a versenyzők apái és fítestvérei, valamint az edzők a szobor mellett, a feláldozott sertés teteme fölött esküdjenek meg arra, hogy az olümpiai versenyzés közben nem vetemednek csalásra. A versenyzők ezenkívül arra is megesküdtek, hogy tíz hónapon keresztül megszakítás nélkül becsületesen edzettek. Esküt tettek azok is, akik a fiúkat és a lovakat kiválogatták a versenyre (vagyis segítettek a hellanodikoknak megállapítani, hogy testi fejlettségénél fogva nem tartozik-e, valamelyik ifjú már a férfiak közé, illetve, hogy egyik-másik csikót a kora miatt nem kell-e már átsorolni a lovak közé — V. Z.), megesküdtek, hogy igazságosan és jutalmat nem várva fognak ítélni mindenben, s titokban tartanak mindent, amit jóváhagynak vagy elutasítanak.” Tehát az edzőket és a versenyzők rokonait is eskü kötelezte, s ez az eskütétel ősi eredetéről és komolyságáról tanúskodik. A versenyző egészen az eskütétel pillanatáig visszaléphetett, utána azonban, ha elhagyta Olümpiát, vagy az ellenfele elől harc nélkül megfutott, ezt esküszegésnek minősítették, és nagy bírsággal büntették. Ha a bírság behajthatatlannak bizonyult, a városnak kellett megfizetnie.

Azt, hogy a régebbi időben, amikor még nem állt az említett csarnok, hol tették le a versenyzők az esküt, nem tudjuk; a feltételezések szerint Zeusz főoltára előtt. Semmit sem tudunk a lovasversenyek — akár tényleges, akár névleges — résztvevőinek eskütételéről sem. Pauszaniász leírása csupán az atlétikai számok versenyzőire vonatkozik, más leírás pedig nem maradt ránk. A hellanodikok — néhány mai szerző állításával ellentétben — ez alkalomból nem tettek esküt; ezt a kötelességüket már akkor teljesítették, amikor elvállalták tisztségüket. Az eskütétel — minden ünnepélyessége és a formák betartása ellenére — gyorsan lezajlott.

Jegyzőkönyvet írtak róla, s véget érte után nyomban összeállították a versenyzők hivatalos jegyzékét. Ebben a versenyző nevén kívül feltüntették az apja nevét és helyi illetőségét, és megnevezték azt a versenyszámot is, amelyben rajthoz állt. A fehér mészkőtáblára rótt jegyzéket azután a hellanodikok felállították a Buleutérion kapuja előtt.

A versenyzők névsorát tartalmazó tábla kiállításával eredetileg le is zárult az olümpiai ünnep első napja. I. e. 396 óta azonban mindjárt az eskütétel után megrendezték a kikiáltók és trombitások versenyét; ők azért a kegyért küzdöttek, hogy a hellanodikok segédei lehessenek, s főképpen pedig azért, hogy a versenyzők és a győztesek kihirdetésének jogát elnyerjék. E versenyt a stadion bejáratához közel, egy márványból készült emelvényen bonyolították le, és a szónak, valamint a trombita hangjának erősségét és tisztaságát értékelték rajta. A jelek szerint a kikiáltó és trombitás egy személy volt, s a két versenyszám egynek számított, mert mindössze egyetlen esetről tudunk (s ez éppen a 96. olimpián történt, tehát akkor, mikor ezt a versenyszámot bevezették), hogy külön díjazták a trombitást és külön a kikiáltót. A tulajdonképpeni sportversenyek a második napon, reggel kezdődtek.

A tulajdonképpeni sportversenyekről, szabályaikról, technikájukról, a felkészülés és a verseny lebonyolításának mikéntjéről stb. még szólunk. Mivel az egész olümpiai ünnepekből természetesen leginkább ezek érdekelnek bennünket, külön fejezetet szánunk rájuk. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy az ünnepek ötnapnyi idejének mindössze a felét foglalták el, az idő másik felét a hagyományos szertartások és áldozatbemutatók töltötték ki. A program azonban nem vette igénybe az egész napot. A versenyeket befejezték, még mielőtt az alkonyi árnyak megnyúltak volna, az áldozatbemutató pedig egyidejűleg több oltáron történt, és rendszerint rövid volt. Csak az élisziek hekatombája, az altiszi Zeusz-oltáron bemutatott száz ököráldozat volt kivételesen hosszú. Erre az olümpiai ünnep kicsúcsosodásának napján került sor, amikor is az égen fényesen világított a telihold. Ez az áldozatbemutató a hozzátartozó körmenettel együtt két—három óráig tartott. Olümpia látogatóinak tehát volt elég szabad idejük. Még azoknak is, akik kötelesek voltak mindenütt jelen lenni.

A szabad idő nagyon is beletartozott az olümpiai játékok programjába, s az ünnepség célját tekintve elsőrendű fontosságú volt: lehetővé tette a közeli s távoli országok görögjeinek, hogy nyugodtan, békében találkozhassanak, szorosabbra fonják a régi barátságokat és újakat kössenek, megbeszéljék ellentéteiket, keressék a megegyezés útját-módját, s elmélyítsék etnikai és kulturális összetartozásuk tudatát. A városok — főképpen az egymással ellenségeskedők — polgárai kifejtették álláspontjukat, s így megkönnyíthették a kölcsönös megértést. A hajóparancsnokok és a tengerészek kicserélhették a távoli utakon szerzett tapasztalataikat és földrajzi ismereteiket. A kereskedőknek alkalmuk nyílt a szerződéskötésekre, ami sokszor roppant fontosságú volt (például nemegyszer itt egyeztek meg a terméketlenséggel sújtott vidékekre történő gabonaszállításról). Az uralkodók és hivatalos kormányküldöttségek fontos politikai kérdésekről tárgyalhattak, és állam-

közi szerződéseket köthettek; Olümpia semleges területe mindehhez a legjobb feltételeket biztosította. Az ünnepélyes khitónba öltözött férfiak komoly tárgyalásai s a tábortüzek melletti meghitt összefüvetek mellett kulturális eseményekben sem volt hiány.

Az olümpiai játékok programjába sohasem került bele versmondás, lanttal kísért ének, tánc és színházi előadás, s képzőművészeti verseny sem. E tekintetben a játékok kevésbé voltak színesek, mint a görögség egyéb sportünnepei, de az élisziek ebben nem láttak semmi kivetnivalót. Évszázadok múltán ugyan beiktatták a kikiáltók és trombitások versenyét, egyébként azonban szigorúan és következetesen örködtek a játékok sportjellege fölött. Csakhogy Görögországban a sport mindig összefüggött a művészettel, s ha másként nem, a művészet a játékok látogatóival jutott be Olümpiába. Képviselői nem csupán névtelen vándorénekeseek voltak, akiket a kereset meg a látnivaló reménye csábított a városba; a játékok kulturális légkörét olyan művészek és tudósok határozták meg, akiknek nevét ma is megtaláljuk tankönyveinkben. Olümpiában olvasta fel verseit Empedoklész, s vitte közönség elé Hérodotosz azt a művét, amely meghozta neki a „történetírás atyja” címet. Ott állította ki csillagászati számításait Oinopidész és képeit Aeitiön. Előadásokat tartott ott a szofista Hippaiasz és Gorgiasz, s hirdette tanait Démoszthenész és Iszokratész. A látogatók eszmét cserélhettek a tudós Thalésszal és Kheilónnal, a költő Arkhilokhosszal és Pindarossal, a drámaíró Aiszkhülosszal és Euripidésszel, a filozófus Szókratésszal és Platónnal, s a későbbi korokban Plutarkhosz és Lukianosz történetírókkal, a tüanai Apollóniusz filozófussal és még sok más kiváló személyiséggel. Az Altiszban megtett séta pedig egyet jelentett az antik világ egyik legpompásabb és legnagyobb szoborgyűjteményének megtekintésével.

Azt mondtuk, hogy az olümpiai játékokra a görög világ közeli és távoli országaiból is érkeztek nézők és versenyzők, ezt azonban úgy értettük, hogy a távoliakból természetesen csak a későbbi korokban. A játékok korai szakaszában a győztesek többnyire Éliszből, Spártából és a Peloponnészosz többi városából vagy országából kerültek ki. A 21. olimpián, i. e. 696-ban jegyezték fel az első athéni győztes nevét, a 23. játékok győztese pedig (i. e. 688-ban) a kisázsiai Szmürnából való volt. A dél-itáliai Krotón a 27. játékokon, i. e. 672-ben adott olimpiai győztest, a szicíliai Szürakuszai a 33. játékokon, i. e. 648-ban, az afrikai Küréné pedig a 74. játékokon, i. e. 484-ben.

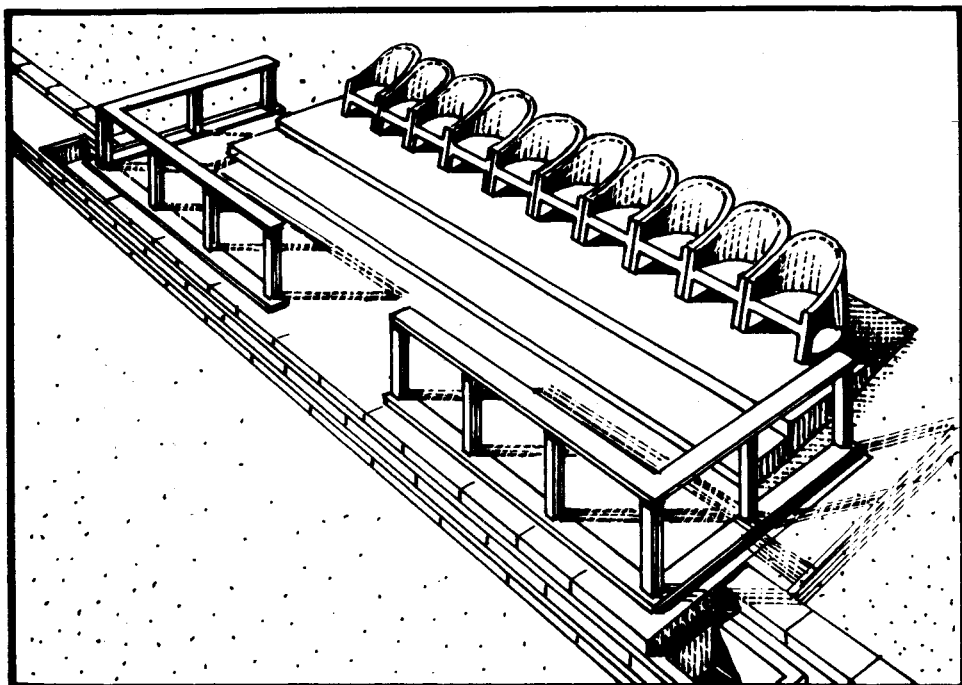
A versenyzők számára vonatkozóan egyetlen olimpiáról sem maradtak fenn adatok, s a találgatások nagyon különbözöek. A tévedés kockázatával legfeljebb azt mondhatjuk, hogy az ókori olimpiák virágkorában egy—egy olimpia versenyzőinek száma összesen mintegy 400—600 lehetett. A nézők számát a legrégebbi időkre vonatkozóan még csak hozzávetőlegesen sem tudjuk felbecsülni, a klasszikus és a hellenisztikus korban elérte a 40—45 ezret. Ez persze csak közvetett adatokon alapuló találgatás, melynek kétes hitelét a stadiont körülvevő lejtők és töltések területe, illetve az annak alapján végzett számítások adják meg. Van szerző (például

M. I. Finlay és H. W. Pleket), aki azt tartja, hogy a legpontosabb adatot Lukianosznál találjuk, aki szerint egy—egy versenyt „rettentő nagy tömeg” tekintett meg.

Antik szerzők tudósításai szerint a nézők a stadionban, jobban mondva a környező domboldalakon már este vagy éjszaka helyet foglaltak maguknak. A mai állapotokból ítélve akár itt is alhattak. A pázsit — ha nincs különösebben nagy szárazság — olyan ott, mint egy dús fűvű futballpálya, a levegőben gyanta illata terjeng, takarónak tökéletesen megteszi a csillagos ég, telihold idején sohasem fenyeget eső. Nappal már rosszabb volt a helyzet. Kora reggeltől perzsel a nap, a kék égbolt napközben szinte fehéren izzott, s csak nagy néha vonult át rajta felhő. A déli órákban a hőmérséklet harmincöt—negyven fokra emelkedett (ismét a mai állapotokból ítélve), szellő csupán az alkonyattal talált utat az olümpiai völgybe. A nézők legfeljebb a magukkal hozott agyag amforák alig hideg vizével frissíthették fel magukat; csak Héródész Attikosz építtetett víztartályokat a stadionban, s vezettette beléjük a környékbeli források vizét. A nézőknek maguknak kellett gondoskodniuk az élelemlről is. Rendszerint egy darab sajtot és kenyeret, egy maréknyi olajbogyót, fügét és diót vittek magukkal, s cukorka helyett lépes mézet szopogattak. A hőségén kívül a szúnyogok és legyek is gyötörték őket, sokan panaszkodtak a tolongás és a lárma miatt. Hasonlóképpen volt ez a hippodromban is, de ott ráadásul még a felkavart por is csípte a szemet. Ailianosz író még az i. sz. 3. században feljegyezte, hogy egy molnár Khiosz szigetéről elküldte az egyik lusta legényét, nézze végig a versenyeket, s tanulja meg becsülni a verejtékes munkát és a malom zaját. Diogenésznek, a filozófusnak (annak, aki Athén főterén egy hordóban lakott) tulajdonítják a következő kijelentést: „Ha meg akarnék büntetni egy fölöttebb engedetlen rabszolgát, nem malomkövet forgatni küldeném, hanem az olümpiai játékokra perzselődni.

Minden versenyszám a résztvevők ünnepélyes bevonulásával kezdődött. A résztvevők az Altiszből érkeztek a hellanodikok vezetésével, szabályos menetben. azon a folyosón át, amely fölé, mint tudjuk, az i. e. 2. században húztak tetőt. Ezután a hellanodikok egy amforába vagy sisakba rakták a felsorakozottak táblácskáira írt nevét, és a nézők szeme láttára végezték el a sorsolást. Így jelölték ki a futók sorrendjét a rajtvonalnál, a dobó- és ugrószámokban a dobó- és urgópróbák rendjét, az ökölvívás és birkózás selejtezőiben a párok sorrendjét stb. Hasonlóképpen jártak el a hippodromban is. A versenyzők az Agnaptosz-sztoa keleti oldalánál sorakoztak fel, és a sorsolás után elfoglalták helyüket a rajtrekeszekben. Amikor felkészültek, felhangzott a trombitajel. A kikiáltó felolvasta a versenyzők és a versenyzők által képviselt városok nevét. A hippodromban azoknak a nevét is felolvasták, akiknek nevében a versenyzők rajtoltak. A trombitás újabb jele után a hellanodikok már csak intettek — s kezdődhetett az olümpiai küzdelem.

A verseny vagy mérkőzés után a hellanodikok ott helyben eldöntötték, ki a győztes. A győztes nevét, valamint az apja és városa nevét a kikiáltó hirdette ki, s a győzelem jeléül átnyújtott egy zöld pálmaágat, meg egy kis göngyöleg piros

Tribün a hellanodikok díszszékeivel az olümpiai stadion déli oldalán (rekonstrukció)

szalagot, azt azután a győztes a feje köré, a kezére vagy a lába szárára kötötte. Az atléták számára ez csak ideiglenes jelvény volt, a vágyva vágyott jutalmat csak később kapták meg. A kocsihajtók és a lovasok számára azonban ezzel véget ért a szertartás, a győztesnek kijáró jutalom és a tisztelet az uraikat illette. A mi szokásainktól eltérően az antik olümpiai játékokon csak az első helyet jutalmazták, a második, harmadik és további helyeket nem állapították meg. *Olümpionikész* („olümpiai győztes”) csak az lehetett, aki elsőnek futott célba, aki a legmesszebbre dobott, vagy aki valamennyi ellenfelét legyőzte.

A legnagyobb jutalom és dicsőség, amelyet Olümpiában a győztes elérhetett, a szent olajfa ágából kötött koszorú, az úgynevezett *kotinosz* volt. A hagyomány szerint mindig egyetlen gallyból kötötték, s azt aranyollóval vágják le a Zeusz-templom nyugati homlokzatánál álló fa ágáról. Ez a fa a *Kallisztephenosz* („Szép koszorúkat ajándékozó”) névvel büszkélkedett, és mint mondták, emberi segítség nélkül nőtt ki annak az olajfának a magvából, amelyet Héraklész ültetett el a Kronosz dombján. A koszorút, amelynek ezüstszürke leveleit mintha századok patinája borította volna, a versenyek befejezése után, a játékok utolsó napjának délelőjében osztották ki. A győztesek az edzőikkel és rokonaikkal felsorakoztak a Zeusz-templom előtt, adott jelre egyenként fellépkedtek a virágokkal behintett

lépcsőkön a templom előcsarnokába. Ott helyezte fejükre a koszorút az *athlothetész*, vagyis a legidősebb hellanodik.

A koszorúzást mint a győztes jutalmazásának a módját a hagyomány szerint az olümpiai játékok alapítója, Iphitosz vezette be. Az első, akinek az olajkoszorút a fejére tette (a trallészi Phlegón legalábbis ezt írja), a 7. olümpiai játékok győztese. a messzéniai Daiklész volt, i. e. 752-ben. A koszorút eredetileg alighanem mindjárt a verseny után megkapta a győztes. A szalagok és pálmaágak kiosztásának tényéről az i. e. 6. század végétől vannak bizonyítékaink (a vázafestmények). A győztesek nevét a legrégibb időkől fogva feljegyezték egy márványtáblára, s ezt az olümpiai főpap őrizte. Mint már említettük, i. e. 724-ig, a 14. olimpiáig a stadionfutás volt az olümpia egyetlen versenyszáma, s a későbbiek során is a stadionfutás mindenkori győzteséről nevezték el az egyes olimpiákat. Az első ilyen győztes az éliszi Koroibosz volt; az utolsó, akinek neve fennmaradt, az alexandriai Dionüsziosz, az i. sz. 269. esztendejében lezajlott 262. játékok győztese. Az élisziek később még egy kiváltsággal jutalmazták a győzteseket: megengedték nekik, hogy szobrot állíttassanak maguknak az Altiszban.

A győztesek megkoszorúzásával és az előírt hálaáldozatokkal formálisan véget ért az olümpiai játékok sora. Ezután az éliszi kormány a győztesek tiszteletére ünnepi ebédet adott a Prütaneionban. Az ebédre hivatalosak voltak a kormánytagok, a hellanodikok, a *prütaniszek*, a hivatalos küldöttségek vezetői, és természetesen az olümpionikészek, akik az apjukat és az edzőjüket is magukkal vihették. Este búcsúünnepséget tartottak, és Pindarosz tizedik *Olümpiai ódája* szerint „a kedves arcu Hold szelíd világa terjede szét a rónaságon. Hangzott az egész lombos liget édes vigalmak dicsőítő zenehangjaitól.” Azok, akik vissza akartak még térti ide. reggel zöld gallyakból font koszorút dobtak az Alpheiosz vizébe. Aztán lebontották sátrukat. Amikor a völgy kanyarulatában az utolsó kocsi is eltűnt, négy évre csend költözött Olümpiába...

A győztes versenyzők csak a koszorút s a dicsőséget vitték magukkal hazájukba. A vén olajfa ágából kötött koszorú, amelyet bárki bárhol köthetett magának, volt az Olümpiában megszerezhető egyetlen díj. A koszorún s a szoborállítás jogán kívül a győztesek semmit sem kaptak. S ezt úgy kell érteni, hogy anyagi javakat nem: sem értékes amforákat, sem bronz tripusokat (háromlábú edénytartókat), sem arannyal telt ládikókat... Minden forrásmunkában ez áll, az antik és a modern szerzők könyveiben egyaránt. S ez igaz is. Csakhogy nem a teljes igazság.

Az olümpiai győzelem és a belőle származó dicsőség ugyanis különféle előnyökkel és jutalmakkal járt a győztesek számára, s ezeket könnyen át lehetett számítani drachmákra, minákra, sztraterókra és más pénznemekre. Ezekhez járult a köztisztelet: Cicero szerint már maga az olümpionikész hazatérése egyenlő volt egy triumfusszal (a győztes római hadvezérek diadalmenetével). Az Olümpiából hozott koszorú sok esetben olyan egész életre szóló utalvány volt, amelyet az állam anyagi támogatásra váltott.

Később — az olümpiai és nem olümpiai versenyszámokról szóló fejezet után — még erről is ejtünk szót, s szépítgetések nélkül.

Az olümpiai játékok mintájára az i. e. 6. században három további összgörög jelentőségű sportrendezvény keletkezett: Delphoiban, Iszthmoszban és Nemeában. Az első négyévenként, a másik kettő kétévenként került lebonyolításra. Annak ellenére, hogy Görögország abban az időben híjával volt mindennemű központi irányításnak, korán kialakult az a gyakorlat, hogy minden esztendőre jutott egy találkozó, s hogy ezek időben nem keresztezték egymást. Az olümpiai játékokkal együtt így egyfajta ciklust, görögül *periodoszt* („körforgást”) alkottak, s lehetővé tették, hogy a görögök e sportrendezvényeken minden évben találkozhasanak. Noha a versenyzők és nézők ezeket a versenyeket is tömegesen látogatták, mégsem érték fel az olümpiai ünnepségekkel, pedig sok esetben gazdagabb programmal kecsegtették a látogatókat.

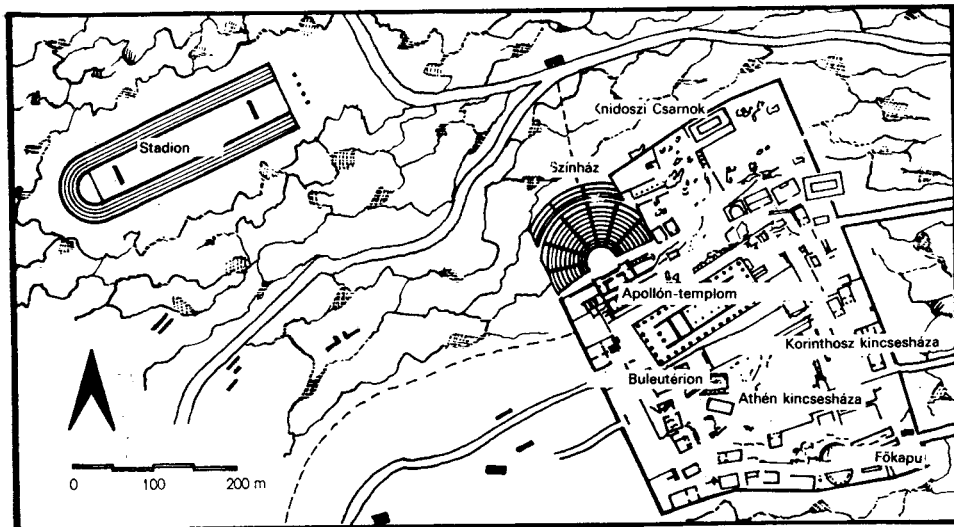
E versenyek közül a legnagyobb jelentőségre a püthói játékok emelkedtek. Ezeket Delphoiban rendezték meg, Apollónnak, Zeusz főisten fiának, a nap és a világosság istenének, az élet és a rend védelmezőjének s a múzsák fejének a tiszteletére. E versenyt Delphoi régi nevére neveztek püthói játékoknak; a város neve, Püthó pedig Püthón sárkány nevéből származik, akit Apollón megölt, így állva bosszút azért, hogy a sárkány üldözte anyját, Létót, s meg akarta akadályozni, hogy világra hozza őt, Apollónt és húgát, Artemiszt. E versenyt a mítoszok szerint maga Apollón alapította, bosszúálló tette emlékére. A mítoszok szerint tehát régebbi volt az olümpiainál, összgörög jelentőségűnek azonban csak i. e. 582 óta tartották, amikor Kleiszthenész sziküóni uralkodó bizonyos változtatásokat eszközölt a rendjében. Iphitosztól eltérően Kleiszthenésztől tudjuk, hogy történelmi személy volt. Több mint harminc évig uralkodott, alkotmányreformokkal és diadalmas háborúkkal írta be nevét városa történelmébe, s i. e. 572-ben, az 52. olümpiai játékokon ő győzött a négyes fogatok versenyében. Reformja előtt a püthói versenyt állítólag nyolcéves időközökben rendezték meg, s csupán egyetlen versenyszámból állt, s az sem a sporttal, hanem zenével volt kapcsolatos. Kleiszthenész bevezette a négyéves periódust, a verseny dátumát minden olimpiász harmadik nyarának végére tette, s a versenyt magát olyan tartalommal töltötte meg, hogy az program dolgában a leggazdagabb ilyenfajta rendezvény lett egész Görögországban.

A püthói játékokat a testedzés és a művészetek szoros kapcsolata jellemezte, de azért itt túlsúlyban mégiscsak a művészeti versenyek voltak. Az olümpiai hellanodikok szerepét a delphoi papok (*hieromnémoi*, „a szent cselekedetek művelői”) végezték, a legfőbb felügyeletet a delphoi amphiktüónia gyakorolta, azaz az ottani Apollón-szentély védelmezésére alakult államközi szövetség. A művészeti versenyszámok sora a következő volt: síp- és lant (illetve kithara)játék, síppal kísért ének, karének, versmondás és drámai előadások; a sportversenyeken pedig szerepelt az

olümpiai játékok valamennyi atlétikai száma, azonkívül az ifjak kettős stadionfutása és hosszútávfutása. A hagyomány szerint ezt a programot még Kleiszthenész állította össze, de — legalábbis a drámai előadások esetében — ezt fenntartással kell fogadnunk. A későbbi időkben néhány versenyszámot töröltek a programból, viszont bevezették a négyes fogatok versenyét. A győztest Apollón szent fájáról származó babérkoszorúval jutalmazták — művész számára ez volt a legnagyobb elismerés, amit görög földön elérhetett.

A püthói játékok színhelye szöges ellentéte Olümpiának. Az Athénból érkező előtt (Thébain keresztül idáig mintegy kétszáz kilométernyi az út) úgy tárul fel Delphoi, mint hegyek közé ékelt sárkánytanya, amelyet egy iszonyatos erő először az istenek lakhelyévé alakított, majd féktelen haragra gerjedve szerterázott. A lenyűgözően vad, drámai táj, ahol Püthón sárkány megjelenésén sem csodálkoznánk, oly varázslatos, hogy egy pillanatra hiszünk a mítosznak, mely szerint a püthói templom oszlopait maga Apollón állította fel. Ez a templom képezte a szent táj középpontját: egy teraszon állt, amely fölött ma meredeken nyúlnak a magasba a Parnasszosz rózsaszínbe hajló sziklászirtjei, alatta mély völgy húzódik tengersok olajfával és a Korinthoszi-öböl kék tükrével. A templom körülbelül az i. e. 7. század derekán épült még a mükénéi időkben ismert helyen; száz év múlva tűzvész áldozata lett, majd további kétszáz év múlva földrengés döntötte romba, de az i. e. 370—340 közti években eredeti nagyságában újra felépítették. Napjainkra már csupán az alapja maradt meg (kikövetkeztethetjük belőle az egykori alaprajz méreteit: 60 × 24 méter), valamint hat ledőlt s részben újra felállított dór oszlopa (eredetileg harmincnycsok ilyen oszlop fogta közre). A templom körül több mint húsz város kincsházainak szétszórt romjai hevernek; csak egyet, az athénit restaurálták. A romok közt kanyarog a Szent Út, ösvények ágaznak szét belőle, s visznek a kápolnák, emlékművek, oltárok s az olykor kéz vagy fej nélküli szobrok maradványaihoz. Délkeleten, a Kasztíliai-forráson túl, melynek vize ma már éppen nem mondható szentnek, kiemelkedik a völgyből az úgynevezett Márvány-terasz. Athéné Pronaie istennő körzete. Rajta három dór oszlop nyúlik a magasba, s az oszlopokon egy bájos kör alakú épület maradványai láthatók. Az épület valószínűleg az i. e. 4. század derekán épült, s rendeltetéséről csak annyit tudunk, mint a szellő eredetéről, amely a kabócákkal együtt most éppen megtelepedett a mandulafák koronájában.

Delphoi talán még nagyobb és értékesebb galériája volt a szabad ég alatt álló szobroknak, mint Olümpia. Plinius szerint háromezer szobor állt a városban, természetesen a művészetszerető Néró látogatása előtt, „aki ötszáz fém istenszobrot és ugyanannyi, emberekről mintázott szobrot tulajdonított el Apollón istentől”, amint azt Pauszanasz írja. S nem tudjuk, vajon Plinius a másfajta alkotásokat is beleszámította-e a háromezerbe, mint például azt a *tripust* („háromlábát”), amelyet Gelón szürakuszai uralkodó ajándékozott Delphoinak a karthágóiak fölött Himéránál aratott győzelme emlékére, i. e. 480-ban, s amely színaranyból készült, és ötven talentumot, azaz 1855 kilogrammot nyomott. E művészeti kincsek töredéke ma a

Delphoi. Apollón szent körzete a főbb épületekkel. Balra fent a püthói játékok stadionja; a gymnaszion a főkaputól mintegy fél kilométerre délkeletre fekszik

delphoi múzeumban látható, s ezt az intézményt Görögország múzeumainak legrangosabbjai közé emeli. E kincsek közé tartozik *Kleobisz és Bitón* életnagyságúnál nagyobb szobra i. e. 590 tájáról, az argoszi Polümédész munkája. (Héra papnőjének, Küdippének fiait ábrázolja: Küdippé a legeslegszebb ajándékot kérte a fiai számára az istenektől, mire azok Kleobiszt és Bitónt örökifjakká tették úgy, hogy ifjúkoruk virágában életüket vették.) Láthatók itt továbbá pompás reliefek Sziküón, Sziphnosz, Athén stb. kincsházából, itt találhatók az első ismert kariatidák torzói, s az i. e. 560 előtt készült *Naxoszi Szphinx*. A későbbi korokból különösen a Lüszipposztól származó, s az *Agiasz* nevű atlétát ábrázoló szobor és az *Ismeretlen filozófus* szobra (ismeretlen művész alkotása) méltó említésre, de felbecsülhetetlen értékkel bírnak az archaikus és római kor közötti időből származó nagyszerű bronzszobrok, gazdag dombormű díszítésű szarkofágok, geometrikus és figurális díszítésű vázák, s az itt kiállított legrégebb ismert dallamlejegyzés (az i. sz. 2. századból való ún. *Apollón-himnusz*) is. A rangsorban az első hely azonban mindenképpen annak a bronz emlékszobornak a maradványát illeti meg, amelyet körülbelül i. e. 475-ben állíttatott Polüzalosz, a szicíliai Gela uralkodója, a püthói játékokon a négyes fogatok versenyében elért győzelme emlékére. A híres *Delphoi kocsihajtó* ez, szigorú klasszikus stílusban készült szobor, amely mesteri módon ragadja meg azt a pillanatot, amikor a verseny után csillapodik a belső feszültség, s a kocsihajtó szándékosan visszafojtja örömét. Az ismeretlen szobrász alkotása valóban remekmű. Az ókori Delphoiban azonban nyilván elveszett a műalkotá-

sok tengerében, s a látogatók többsége észre se vette. Mint például Pauszaniasz is.

A püthói játékok Delphoiban három helyen zajlottak. A zenei és a drámai versenyeket az Apollón-templomtól északnyugatra álló színházban bonyolították le. A színház épületét az i. e. 4. században építették, és körülbelül fél évezred múlva átépítették. Az ötezer néző számára készült ülőhelyek egészen jó állapotban maradtak ránk. A legfelső sorból (a harmincötödikből) nyílik a legszebb kilátás az egész szent körzetre. Az atlétikai versenyek céljaira a stadion szolgált: magasan a szent körzet fölött, egy sziklafal oldalába vágott mesterséges teraszon építették fel: az atlétáknak a viszonylag távoli gümnaszionban, a Márvány-teraszon kellett edzeniük. A stadion az i. e. 5. századból származik, s eredetileg nem voltak benne ülőhelyek; azokat csupán Héródész Attikosz építette meg az i. sz. 2. évszázadának közepe táján. A fehér parnasszoszi mészkőből készült ülőhelyek tizenkét sorban helyezkednek el egymás fölött, s még ma is teljesen épek, főképpen a védőfallal megerősített északi oldalon. A délkeleti oldalon állnak a hajdani bejárat kapu maradványai. Innen származik az az ismert kőtábla is, amelynek felirata megtiltja, hogy a stadionba bort vigyenek, de ezt a táblát a helyreállításakor tévedésből a déli támfalba falazták be. A tenispályához hasonlóan rózsaszínű, helyenként fűvel benőtt futópálya 25—28 méter széles; a rajthely és a cél közötti távolság, azaz a „püthói stadion” 177,6 méter hosszú volt. A stadion megépítése előtt az atlétikai versenyeket a tengerparton, a Krisza melletti síkon, a szentélytől délnyugatra bonyolították le. Ezen a síkon volt a hippodrom is a lovas- és fogatosversenyek számára.

Valamennyi antik stadion közül a delphoi maradt ránk a legépebb állapotban: e tekintetben csak a kisázsiai Aphrodisziasz stadionja (a mai Törökország délnyugati részében) közelíti meg. Az olümpiaiától eltérően ezt nem kellett teljesen újjáépíteni. Elég volt eltakarítani róla a hordalékot és kijavítani; e munkák elvégzésében és a többi delphoi műemlék feltárásában a francia régészek szereztek elévülhetetlen érdemeket 1860-tól 1939-ig (P. Foucart, majd főképpen Théophile Homolle vezetésével, aki itt hasonló szerepet játszott, mint Curtius Olümpiában). A stadion igazán gyönyörű, és szinte utolérhetetlen példája a sportépítészetnek, a környéke pedig mesébe illő. Mégsem csábít olyan ellenállhatatlan erővel, mint Olümpia stadionja, nem marasztal pihenésre. Nappal szinte izzanak az ülések, s a résekből időnként apró kígyók másznak elő (zöld színükről ismerjük fel, hogy mérgesek), s ez még a lelkes természetbarátokat is visszariasztja. A delphoi stadion nem is volt soha olyan jelentős, mint az olümpiai: mindössze hétezer néző fért el benne. Delphoi dicsőségét nem a sportversenyek hanem jóshelye alapozta meg.

Az iszthmoszi és a nemeai játékok színhelyét Athénból Olümpiába tartva már fölkerestük. Most csak azt említsük meg, hogy az iszthmoszi játékokat Poszeidón isten tiszteletére rendezték, s az athéniaiak szerint Thészeusz alapította őket, a korinthusziak szerint pedig Sziszüphosz. A helyi verseny i. e. 582—570-ben alakult át összgörög rendezvénné, ekkor szervezték újjá Küpszelosz korinthuszi uralkodó utódai. A korinthusziak az olimpiász második és negyedik évében rendezték meg a

versenyjátékokat, mindig április végén és május elején. Abban az időben, amikor a római betörés után a város romokban hevert, a rendezés feladatát átvették a közeli Sziküón uralkodói. A sportprogram itt ugyanaz volt, mint Olümpiában, azonkívül zenében és versmondásban is versenyeztek, sőt — a görögországi versenyjátékok közül egyedül Iszthmoszban — megrendezték a festők versenyét is. (Kiállították a képeiket!) A győztest eredetileg zellerlevelekből font koszorúval jutalmazták, a római korban a koszorút mandulafenyő gallyaiból kötötték, melynek örök zöldje Poszeidón isten tengeri birodalmának örökké hullámzó zöld vizét jelképezte.

A nemeai játékokat állítólag Héraklész alapította a rettegett oroszlán aratott győzelme emlékére. Egy másik változat szerint először Adrasztoz argoszi király rendezett itt versenyjátékot a „Hetén Thébai ellen” hadjárat vezére, hogy így állítson emléket Lükurgosz nemeai király szerencsétlenül elpusztult fiának, Opheltésznek. Hogy valójában ki (milyen történelmi személy) alapította vagy szervezte át helyi jellegű rendezvényből országossá, nem tudjuk. Összgörög játékokként a főisten, Zeusz tiszteletére rendezték meg, mégpedig először i. e. 573-ban, s attól kezdve az olimpiász páratlan esztendeiben, mindig a nyár elején bonyolították le. A játékokat rendező testület tagjait olümpiai példára hellanodikoknak nevezték. Eredetileg atlétikai és lovasversenyeket rendeztek, de valamivel kisebb méretekben, mint Olümpiában. A hellenisztikus és a római korban a program zenei és drámai versenyekkel bővült. A győztes a régebbi időkben zellerlevelekből, később Zeusz szent fájának gallyaiból kötött koszorút kapott.

Jelentőségét tekintve mindkét játék elmaradt az olümpiai mögött, sőt a püthói mögött is. Híres versenyzőkben és nézőkben azonban ezeken a versenyeken sem volt hiány, s a győzteseket itt is megénekelték a szép szavú költők. E játékok idejére is az olümpiai ekekheiriához hasonlatos szent békét hirdettek, s az a környékre és az érkező és távozó résztvevők útjára vonatkozott. A felsorolt összgörög játékokon kívül persze voltak helyi vagy körzeti jelentőségű versenyjátékok is, s itt nemcsak az athéni Panathénaiákra vagy a spártai Karneiákra gondolunk: több mint háromszáz ilyen ünnepségről vannak híreink. A hellenisztikus korban a többségük nyitva állt minden versenyző előtt, és mintegy húsznak volt úgyszólván országos jellege. Manapság megszoktuk a sportrendezvények hasonló tömegét, de például a múlt században még nem hittek bennük. Ezek az adatok beszédesen tanúsítják a sport hallatlan népszerűségét és elterjedtségét a görög világban. Annál szembeötlőbb az a hírnév és tekintély, amelyet Olümpia ebben a mezőnyben kivívott és megtartott magának.

Az olümpiai játékok elsőbbsége vitathatatlan volt és maradt. Ezt, hogy úgy mondjuk, statisztikailag is bizonyítani tudjuk. Több mint nyolcszáz olümpiai győztes nevét ismerjük, az egyéb játékok általunk ismert győzteseinek száma pedig csak mintegy háromszáz. S még egy adalék: a római korban néhány város kieszközölte azt az előjogot, hogy sportjátékait „olümpiaiszerű”, „az olümpiaihoz hasonló” játékoknak nevezhesse. De adjuk át a szót inkább a költőnek, idézzük Pindarosz első *Olümpiai ódáját*:

*Édes szívem, ezért ha te
Dallani vágysz küzdelmeket,
Ne kutass a nagy aetheri űrben
Oly csillag után, mely a nap sugaránál
Ragyogóbb lehet és melegebb
S lantod ne kívánjon Olympia versenyinél derekabbat!*

6. FEJEZET

Versenyszámok — a szabályok és érvényesítésük

„Lehetetlen, hogy bárki is le tudná írni szavakkal azt a felemelő érzést — mondotta Szolón (Lukianosz szerint) Anakharszisznak az olümpiai játékokról —, amelyet te is éreznél, ha ott ülnél a nézők között, és a saját szemeddel látnád a bátor és kitarító atlétákat, gyönyörködnél testük szép formáiban, izmaik erejében, ügyességükben és fűrgeségükben, szívósságukban és fáradhatatlanságukban, olthatatlan győzelemlángjukban. Szakadatlanul dicsérnéd őket, lelkesen kiáltoznál, és tapsolnál nekik.”

Szolón szavai ugyan csak feltételezettek, de plasztikusan élénk vetítik, hogy mit várt a néző a versenyzőtől. És szó sincs anakronizmusról, azaz olyasmiről, hogy Lukianosz a saját korának elképzeléseit és követelményeit vetítette volna vissza a több mint félezer évvel korábbi időkbe. Az i. e. 6. század elején, amikor állítólag Anakharszis Athénba látogatott, Görögországban az atlétika már olyan színvonalon állt, hogy az olümpiai koszorúért vívott küzdelmek alakulását csak a legfejlettebb, s a hosszan és keményen edző versenyzők befolyásolhatták. Természetesen akkor is voltak futó, ökölvívó és más „östehetségek”, hogy a mai sportújságírók e kedvelt kifejezésével éljünk, akik olyan testi adottságokkal rendelkeztek, hogy csekély szakmai segítség is elég volt nekik. Az „eke szarvától jött” karüsztoszi Glaukosz, az i. e. 520-as 65. olümpiai játékok egyik győztes ökölvívója azonban Görögországban éppolyan kivételnek számított, mint például Rómában Lucius Quinctius Cincinnatus, akit szintén az eke szarvától szólítottak diktátori tisztségbe. A gümnaszionokban tömegesen űzött atlétikából és a kevésbé tömegjellegű lovas- és fogatosversenyekből fokozatosan kialakult az a sportforma, amelyet ma élsportnak nevezünk. Ehhez a sporthoz feltétlenül szükség volt rendszeres edzésre és szakoktatókra; nem pusztán tanácsadókra vagy csoportoktatókra, hanem képesített szakemberekre, akik maximálisan ki tudták fejleszteni a rábízott versenyzők fizikai és lelki képességeit — „megtöltötték őket, miként amforát, a bajnokká válás értékes olajával”.

Az irodalomban találkozunk olyan véleményekkel, amelyek szerint a legrégebbi időkben nem ismerték az edzést, és nem voltak edzők, a versenyzők pusztán a velük született képességeikre és az öregek tanácsára hagytakoztak. E vélemények vallói bizonyítékként felhozzák az *Iliász* 23. énekének sorait, ahol Homérosz a Patroklosz tiszteletére rendezett temetési versenyjátékok fogatosversenyének előkészületeit írja le. Az öreg Nesztór tanácsokkal látja el fiát:

*Antilokhosz, kicsi voltál még, és már szeretett Zeusz
s véle Poszeidáón, oktattak a lövözetésre
mindenkép; s így nincs szükséged sok tanításra . . .*

*Rajta tehát, kedves fiam, indulj, vess a szivedre
sok tervet, hogy a versenydíjakat el ne szalasszad.
Ésszel még a favágó is több, mint csak erővel;
ésszel kormányozza a gyors bárkát is a borszín
tengeri áron a kormányos, ha szelek dühe tombol;
ésszel ver kocsihajtót is le a jó kocsihajtó.*

Minden bizonnyal pompás és bölcs verssorok ezek, s igazat is szólnak. De a „tanítás szükségessége” dolgában mást mondanak mind a régebbi, mind a nem sokkal későbbi emlékek.

Gondoljunk Kréta és Théra falfestményeire, s az Égei-szigeteken feltárt műkénéi vázákra. Ahhoz, hogy egy ifjú átbukfencezzen a bika hátán, nem szükségeltetett talán hosszú és türelmes edzés? S az öklöző fiúk képe nem azt bizonyítja-e, hogy az ökölvívásban a kiképzés már zsenge ifjúkorban elkezdődött? S némelyik vázákép nem az edzés fokozatait mutatja-e be? Vagy más példa: a hettita emlékek közt a selejtező versenyekkel végződő lóedzéseknak valóságos kiskatéja maradt fenn. A krétai-mükénéi kor emlékeinek tanúsága szerint — ha jól értjük őket — a görögök a bemutató jellegű játékokkal és versenysporttal egyidejűleg az edzést is ismerték. S ha volt edzés, akkor az edzők sem hiányozhattak. Az persze elképzelhető, hogy kezdetben még nem voltak szakemberek. tevékenységüket nem foglalkozásszerűen űzték.

Az edzésről és edzőkről tudósító első írásos emlékeink a klasszikus kor elejéről származnak; a későbbi korokból áttekinthetetlen tömegben maradtak ránk. Ezek úgy mutatják be az edzőt mint köztisztületnek örvendő, nagyra becsült tanítót, a sikeres versenyzők segítőtársát, *tektónját*, azaz „építőjét”, „ácsolóját”, „alkotóját”. Pindaros a nyolcadik *Olümpiai ódáját* az aiginai Alkimedónnak, a 80. olimpia (i. e. 460) ifjúsági birkózó bajnokának ajánlotta. A nem egész kilencven sor egyötöde Melesziasznak, az edzőnek dicséretét zengi. S még azt is megtudjuk a versből, hogy sokan irigykedtek is erre az edzőre.

*Hadd daloljam Melesziász diadalmát,
mind, mit elért a fiúkkal.
Csak ne sebezzen irigység-köszilánk,
elsorolom, hogyan ért
Nemében célt, dicső
küzdelemben, férfi-mód,
öklével aratva sikert. Könnyen tanít
az, ki tud is. De bolond, ki
lusta tanulni, korán.
Hiszen ki tapasztalatlan, a lelke súlytalan.
Csak ki tapasztalt, tudja jól,
mint cselekedhet az ember,*

*és mi a módja, hogy egyszer
szent viadalban elérjen
majdan a győzelemig, mit vágyva vár.
Mesterének ime Alkimedón,
— harmincadik — nagy fényt hozott.*

A versenyzők nemegyszer a szó szoros értelmében tüntető megbecsülésben részesítették edzőjüket. S ezzel nem vártak addig, míg az edző megöregedett, befejezte ténykedését, s így maga az élet figyelmeztetett a hála időszerűségére. Például az aiginai Kratinosz, a birkózás ifjúsági győztese a 127. játékokon, i. e. 272-ben, kieszközölte, hogy a maga szobra mellé az edzője szobrát is felállíthassa az Altiszban. Pauszaniasz még ott látta mind a két szobrot, tőle tudjuk, hogy így volt. Más források szerint más versenyzők is hasonló módon rótták le hálájukat az edzőjük iránt. Az edzők érdemeit nyilvánosan is elismerték. Az elismerés legkitűntetőbb jelei közé tartozott például, hogy hivatalosan meghívták őket arra az ünnepi ebédre, amelyet az éliszi kormány az olümpiai győztesek tiszteletére adott a Prütaneionban. A versenyző sikertelensége természetesen az edző sikertelensége is volt. De nem maradt fenn egyetlen hír sem arról, hogy ilyen sikertelenség miatt (vagy akár „egészségügyi okokból”) edzőt elbocsátották volna.

Atléták és edzők sok-sok nemzedéke halmozta a tapasztalatokat, s közben az edzés módszere és technikája olyan mértékben tökéletesedett, hogy azt már mai szemmel nézve is tudományosnak nevezhetjük. A tudományos alapokra helyezett edzés atyjának a tarentumi Ikkosz filozófust és atlétát, az i. e. 444-es 84. olimpia pentatlongyőztesét tartjuk. Ne tévesszen meg bennünket a viszonylag késői dátum: az orvostudomány megalapítójának is a kósi Hippokratészt tartjuk, Ikkosz fiatalabb kortársát, jóllehet orvosok már évszázadokkal korábban is voltak Görögországban. „A »tudományos edzést« szó szerint kell értenünk — írja I. M. Finley és H. W. Pleket a már idézett munkában —, mert a szakszerű edzés és az orvostudomány fejlődése között szoros, gyakran nem tudatos kapcsolat volt, elkerülhetetlen következményeként annak a központi helynek, amelyet a gümnaszion foglalt el a városban.” A gimnasztikát az egészséggel és az erővel (sőt a szépséggel) való kapcsolata miatt Arisztotelész az orvostudományt „testvérművészetének” tartotta.

A tarentumi Ikkosznak tulajdonították az atléták szigorúan szabályozott és diétával is összekapcsolt életrendjének és pontosan beosztott négynapos edzési ciklusának a bevezetését. Ez az életrend, ahogy az antik forrásokban olvassuk, egy szerzetes aszkéta életrendjére emlékeztetett. „Mesterré válni nehéz” — állapítja meg Pindaros a kilencedik *Olümpiai ódában*, s „verejtekezésről”, „az atléta gürcöléséről és gyötrelmeiről” beszél az első *Iszthmoszi ódában*. „A dicsőséget nem adják ingyen, ki arra vágyódik, annak mérhetetlen sok fáradságot kell vállalnia” — mondja Szolón szájával Lukianosz, Epiktétosz filozófus pedig időszámításunk kezdetén *Kézikönyvében* így oktatja az olvasóját: „Győzni akarsz az olümpiai játékokon? Fontold meg, mi van előtte, s mi van a végén, és csak azután vágj bele

szándékok megvalósításába! Ügyelned kell a fegyelemre, köteles leszel szigorú szabályok szerint táplálkozni, tartózkodni az édességektől, bizonyos órákban hőségben, fagyban, akarated ellenére is edzeni. Nem ihatsz hideg vizet, sem bort. rá kell bíznod magadat az edzőre, akárcsak egy orvosra. Túrnod kell, hogy ellenfeled rugdosson, hogy bokád kificamodjon, térded kiforduljon, nyelned kell a port, nemegyszer el kell viselned a megkorbácsoltatást, s mindezek után — alul maradsz! Mindezt vedd fontolóra . . .” Folyt az edzés hajnali harmatban és délutáni füllesztő kánikulában, megszabott étrend mellett, miközben teljes összpontosítást, vak engedelmességet, szexuális önmegtartóztatást követeltek a versenyzőktől: fegyelemsértés esetén az edzőnek joga volt vesszőzéssel büntetni a rábizottakat.

A játékokra készülő könnyűatléták tápláléka Ikkosz utasításainak megfelelően főleg puha sajtból, tejből, búzakenyérből és szárított fügeből állt. A napi adagról, vagyis annak joule-értékéről és proteintartalmáról nincs adatunk; ami a vitaminokat illeti, Görögország mindig olyan bővében volt a gyümölcsnek, hogy az ételekről szólva azt külön meg sem említették. Az első, aki a sajt kedvéért lemondott a húsról, állítólag a Sztümphaloszból származó Dromeosz volt, a hosszútávfutás kétszeres olümpiai győztese (i. e. 484-ben és 480-ban, a 74. és a 75. játékokon). A spártai Kharmisz, aki az i. e. 668-as, azaz 28. olümpiai játékokon a stadionfutás győztese volt, az edzés időszakában állítólag kizárólag (vagy főleg) szárított fügével táplálkozott. A birkózók és az ökölvívók étrendjén azonban szerepelt a sült hús, és miként a legendás hírű, nagy erejű krotóni Milón példája mutatja, tekintélyes mennyiséget fogyasztottak belőle. Azt persze fölösleges megemlítenünk, hogy az atléták nem dohányoztak és tömény alkoholt nem ittak. (A dohányzás örömeivel majd csak az amerikai indiánok ajándékozzák meg az európaiakat, bosszúból, amiért leigázták őket, az alkoholt pedig csak a 8. században találták ki az arabok, főképpen a nem arabok számára.) Minden versenyző fontosnak tartotta viszont, főképpen az olimpiát megelőző edzési időszakban, a kiadós alvást. Amint az elmondottakból kiűnik, az előkészületek során nemcsak az edzésre, hanem az általános fizikai és pszichikai erőnlétre is nagy figyelmet fordítottak.

A négynapos edzési ciklusról csak a későbbi időkben maradtak ránk tudósítások, a részletekről pedig csak Philosztratosz közöl adatokat *A gimnasztikáról* című könyvében, körülbelül az időszámításunk szerinti 2—3 század fordulóján. A könnyűatlétikai versenyzőknél az egész első napot gyorsasági és erősítő jellegű előkészítő gyakorlatok töltötték ki, miközben a fő hangsúlyt az ügyességre és a robbanékonyságra helyezték. A második napon az edzés résztvevőjének a végsőig meg kellett feszítenie izom- és akarateréjét. A harmadik napon az edző valamivel kevesebbel is beérte, és az egyes részletek csiszolására összpontosított, például a rajt, az elrugaszkodás, a lendület gyakorlására. A negyedik nap lazító nap volt, az edzés azonban nem szakadt meg, és a teljesítmény szintje nem süllyedhetett az átlagos alá. Ezután kezdődött minden előlről, s annyiszor ismétlődött, ahányszor az edző kíváncsúnak találta. Az ökölvívók edzéséről viszonylag részletes leírást adott Platón a *Törvények* nyolcadik könyvében, és Platónon kívül Philosztratosz. Az

ütések gyakorlására felfüggesztett gabonás vagy homokzsákokat használtak, és a gyakorlómérkőzéseken bőrből készült fülvédővel védekeztek a sérülés ellen. A birkózók edzéséről kevesebbet tudunk — csupán egy magántanulók részére írt kézikönyv töredéke maradt fenn az i. sz. 2. évszázadból. A szövege homályos, ezért csak mutatóba idézünk belőle néhány sort: „Ragadd meg tehát ellenfeledet alulról a jobb kezeddal. Ezután tedd a kezedet arra a tájra, ahol ő fog téged alulról, és tartsd eléje oldalról a bal lábadat. Cserélj vele helyet, karold át. Ezután fordulj meg. Tartsd szorosan (a lábbal földre szorítottat?) a lábánál fogva.”

Pauszaniasz még látta Ikkosz szobrát Olümpiában; úgy jellemezte őt mint „kora legjobb edzőjét”. A testneveléssel kapcsolatos írásairól nem tett említést, filozófiai tárgyú műveiről pedig még az olyan lelkiismeretes szerző, mint Diogenész Laertiosz sem jegyezt föl semmit. Életútja részletei, miként művei, ismeretlenek, ahogy ezt sajnos sok görög szerző esetében kénytelenek vagyunk megállapítani. Elveszett a szakirodalom is, amelyet ő ihletett. (A keresztény könyvtárosokat nem érdekelte a sport!) Philosztratosz könyve véletlenül került elő (1844-ben egy betemetett csatorna tisztításakor, Isztambul mellett). Az edzők és az edzői munka színvonaláról azonban mégis viszonylag pontos képet alkothatunk más művek, főképpen orvostudományi írások alapján. Ezekből kiderül, hogy az edzők jártasak voltak az anatómiában, az izomzat fiziológiájában, a pszichoterápiában, valamint a higiénia és a már említett diéta kérdéseiben is. Bármikor átvehették a kitanult gyúrók feladatkörét, és sportbaleset esetén helyettesíthették a felcsert vagy a seborvost. A rájuk bízott atléták egyéni tulajdonságai és képességei alapján meg tudták határozni az edzés tartalmát és mértékét, s ha kellett, ledobták khitónjukat, és be is mutatták a gyakorlatot, mégpedig azzal a mesteri tökélyvel, amelyet még akkor sajátítottak el, amikor maguk is versenyeztek (s nemegyszer sikeresen) a diadalkoszorúért.

Egy ambiciózus, a szakmájában jártas edző a rábízott atlétáknak nemcsak a testét, hanem a lelkét is ismerte. Sőt a szíve titka sem volt ismeretlen előtte, nemcsak a fizikai megterhelés következtében felgyorsuló érverésnek köszönhetően. Közismert a pellénéi Promakhosz pankrationversenyző esete: Éliszben lakván annyira vágyódott a kedvese után, hogy az edzéseken csak testileg volt jelen, s legszívesebben megszökött volna az előkészítő táborból. Mikor ezt az edzője észrevette, megígérte neki, hogy odahozza inkább a leányt, csak végezze az edzést rendesen. Néhány nap múlva visszatért, s noha a lánnyal nem is találkozott, úgy tett, mintha üzenetet hozna tőle: „Nem tagadom meg tőled szerelmemet, ha győztesként térsz haza Olümpiából.” Mi lett a szerelmesek sorsa, nem tudjuk, de az edző szavaitól Promakhosz annyira felbuzdult, hogy csakugyan győzött (i. e. 404-ben, a 94. játékokon.) Ez persze csak apró történet Philosztratosz írásaiból. Mások arról tudósítanak, hogy az edző rendszerint meg tudta győzni a versenyzőket, hogy a tehetség fontos ugyan, de nem minden, s hogy a győzelem kivívásához nemcsak az izmok ereje, hanem a szilárd akarat is szükséges. S hogy a győzelem érdekében a vereség kockázatát is vállalni kell.

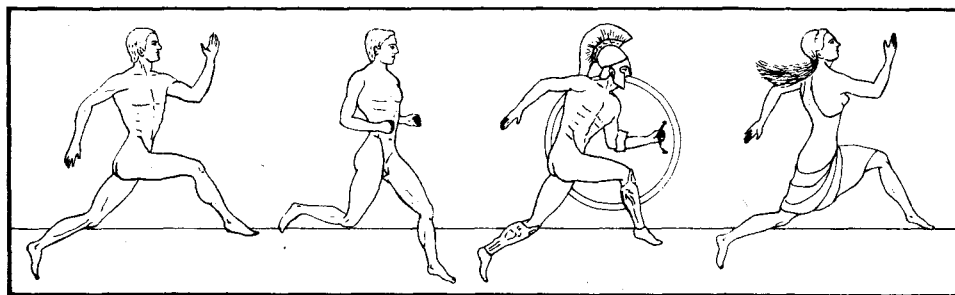
Az edzés magas színvonala és az edzők nagy tudása a görög világ mélyéből előbukkanó meglepetések közé tartozik. A kutatók csak a közelmúltban figyeltek fel rá. „Az edző képzettségének gyakran döntő szerepe volt az atléta sikerében — hangsúlyozza Heinz Schöbel sporttörténész, az NDK Olimpiai Bizottságának tisztségviselője az *Olimpia és versenyzétékai* című könyvében (Berlin —Lipcse. 1967). — Az olimpiák edzési módszereit és a diétás étrend előírásait — amelyek már e régi időkben kifejlődtek —, úgy kell értékelnünk, mint az antik sport nagyszerű vívmányát. Ugyanakkor a cél nemcsak a sikeres versenyző volt, hanem a harmonikusan fejlett ember is.” E cél felé vezette az edző a versenyzőket, s ebben az állam és az egész társadalom támogatta.

„A ló és lovása egy” — mondták az antik korban a kentaurokról. E mitológiai lényekhez hasonlóan kettős egységet alkotott a régi Görögország élsportjában az athlétész és a gümnasztész, a versenyző és az edző.

Nincs bizonyítékunk rá, hogy a görögök a könnyűatlétikát „a sport királynője” címmel illették volna — de annak tartották. A diszkoszvetésen kívül a könnyűatlétikához sorolták mindazokat az (általuk ismert) versenyszámokat, amelyeket ma mi is oda sorolunk. Alapjának, miként mi is, a futást tartották.

A futást minden görög szerző egybehangzóan nagyra értékelte. Homérosz leggyakrabban a „gyorslábú” díszítőjelzővel illeti Akhilleuszt. A „könnyű és gyors láb”-at tartja a férfi egyik legértékesebb tulajdonságának a kolophóni Xenophanész, az eleai iskola filozófusa az i. e. 6. században éppúgy, mint filozófiai ellenfele, Platón, az i. e. 4. században. A legrégebb fennmaradt görög törvénytár, amelynek tizenkét táblája mindmáig a feltárás helyén, a krétai Gortüniában áll, olyan fontosságot tulajdonít a futásnak, hogy a polgárokat is a futás képessége szerint osztályozza: a teljes jogú csoportot *dromeis*-nek, „futók”-nak nevezi, a másik csoportot *apodromoinak*, „a futásban nem résztvevők”-nek: ebbe a túlságosan fiatalok és a nagyon öregek tartoztak, akiknek kevesebb kötelességük és kevesebb joguk van. A futás mindig a legfőbb tárgya volt a katonai és az atlétikai kiképzésnek, és nem csupán gyakorlati célból. A legkülönbélebb műfajú írásokból arra következtethetünk, hogy a görögök már az ősidőkben felismerték, milyen fontos a futás a fizikai erőnlét szempontjából. Hangsúlyozták, hogy a futás nemcsak a lábat, hanem a has- és a mellizmokat is erősíti, sőt az olyan belső szerveket is, mint a tüdő és a szív. A futás gyakorlásában a különféle akarati tulajdonságok, főleg a szívósság és a kitartás fejlesztésének is fontos nevelőeszközét látták.

Eredetileg az egy stadion távú, azaz 192,27 méteres úgynevezett stadionfutás volt az olimpiai játékok egyetlen versenyszáma. Később is ezt tartották a legfontosabbnak, ezért a stadionfutás győztesének nevével jelölték az egész olimpiát. Mint már szoltunk róla, *dromosznak*, illetve *sztadionnak* nevezték (teljes formájában *sztadiodromosznak*), és stílusa a mi rövidtávfutásunkénak felelt meg. A futók magasra emelt lábbal, hosszú lépésekkel futottak, testük mérsékelten

Rövid- és hosszútávfutás, fegyveres futás és a lányok futása (i. e. 5. századi vázáképek alapján készült vázlat)

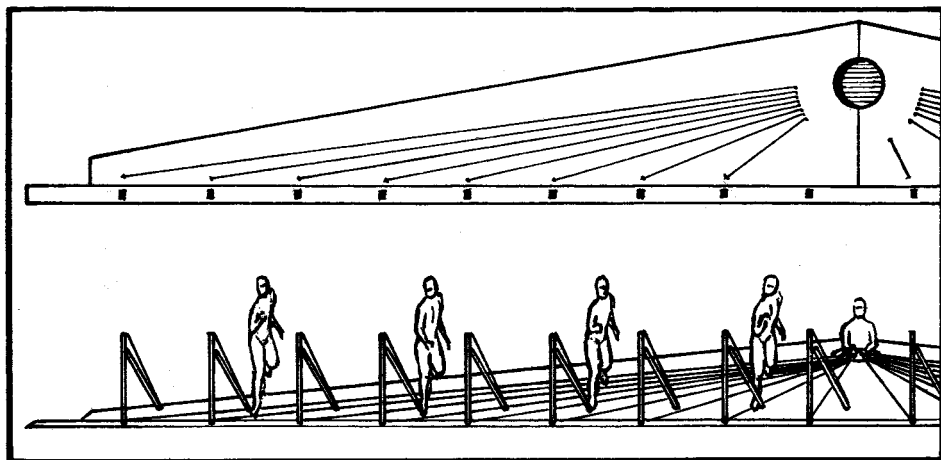
előredőlt, a sebesség fokozása érdekében karjukat heves, ritmikus mozdulatokkal fejmagasságig lendítették, miközben tenyerük nyitva volt. Ugyanilyen módon futották a kettős stadionfutást, a *diauloszt*, amelyet i. e. 724-ben, a 14. olimpián vezettek be. Erről nemcsak az egykorú leírásokból tudunk; számtalan vázakép is megőrökíti tökéletes művészettel a futás stílusát és robbanékonyságát. Mindjárt a *diaulosz* után, i. e. 720-ban, a 15. versenyjátékokon bevezették a hosszútávfutást, a *dolikhoszt*, illetve *dolikhodromoszt*. Ennek hossza koronként változott, de sohasem csökkent a kezdeti hét stadion alá, és nem haladta meg a huszonnégy stadiont (1346 és 4615 méter). A hosszútávfutók egyenes testtartással, kifeszített mellel, rövidebb lépésekkel és alacsonyabbra emelt lábbal futottak, kezüket ökölbe szorították, és karjukat kevésbé lendítették fel. A futás stílusát szigorú szabályok határozták meg. Ezek a szabályok még azt is megkövetelték, hogy a versenyző esztétikus látványt nyújtson. Jan Parandowski lengyel író írta 1933-ban *Az olümpiai diszkosz* című könyvében: „A versenyzőnek a verseny minden pillanatában úgy kellett festenie, hogy ha hirtelenében kővé válna, alakja, mozdulata akkor is teljes szépségében mutatkozzon meg, harmonikus arcvonásain nyoma se legyen a görcsnek.” A fontos persze mégiscsak a gyorsaság volt.

Olümpiában sohasem vezették be a középtávú, négy stadion hossznyi (769 méteres) futást, amelyet *hippiosznak* neveztek. Nevét valószínűleg a lovasversenypálya azonos hosszától kapta, és az iszthmoszi, nemeai és a Panathénaia-játékok kedvelt versenyszámai közé tartozott. A vázafestményeken a középtávfutókat arról ismerjük fel, hogy mérsékelten előredőlnek, fejüket a rövidtávfutóktól eltérően feltartják, tenyerük pedig a hosszútávfutókétól eltérően nyitva van. Ezen a távon, illetve a táv felén Olümpiában csak a *hoplitodromoszt* futották, a „nehézfegyverzetűek futását”, mégpedig az i. e. 520-ban lezajlott 65. játékok óta. Részvevői eredetileg teljes fegyverzetben, persze kard és dárda nélkül futottak. A versenyszám reformja után elhagyhatták a lábvértet és a bojtos sisakot, s csak a bronzból készült pajzs maradt meg folszerelésként (kezdetben ki-ki a saját pajzsával futott, később a Zeusz-templom raktárából kölcsönpajzsot kaptak). Azt illetően nincs bizonyíté-

kunk, hogy ez a versenyszám a szent béke végét jelképezte volna, miként azt néhány mai szerző állítja. De mindenképpen hatásos befejezése volt az Olümpiában és más görög városokban zajló versenyjátékoknak.

A futóversenyek szabályai egyszerűek voltak: a résztvevők adott jelre elrugaszkodtak a rajthelyről, és az előírt útszakasz megtétele után befutottak a célba. A versenypálya hossza, vagyis a stadion és a stadion többszöröse különböző városokban különböző lehetett. Az időt nem mérték, csak az volt a fontos, ki fut célba elsőnek. Mint az ábrázolásokból világosan kiderül, minden futásnemnél egyformán rajtoltak, mégpedig álló helyzetből, enyhén előrehajolva zárt lábbal, a karok mellső mélytartásával, sarkukat, illetve lábujjukat a rajtoló hely kősvájának rovátkáiba illesztették. E rovátkasor (két-két összefüggő, a kősvaj felső peremétől az alsó peremig húzódó bemélyedés) a mai rajtgép szerepét töltötte be. Jó öt centiméter szélesek és három centiméter mélyek voltak, s a rajt irányában enyhén lejtettek. Az egyes versenyzők rajthelyét sorsolással jelölték ki, s a rajtolókat egyezményes jellel indították, Olümpiában minden valószínűség szerint trombitaszóval. Némely stadionban (például Iszthmoszban és Déloszon) különleges rajtindító berendezés volt. Az iszthmoszit Arisztophanész írta le *Lovasok* című komédiájában (i. e. 424-ben): az amerikai és görög régészek 1952-től 1960-ig O. Broneer vezetésével végzett ásatásai igazolták Arisztophanészt. A rajtoló versenyzőket Iszthmoszban csapókarokkal ellátott fapillérek választották el egymástól. Ez a szerkezet afféle kis kapukat képezett. A csapókaroktól csigákon és a kősvaj vázatain át kötél vezetett az indítóhoz, aki körülbelül egy méter mély gödörben állt a háttérben, és adott parancsra egyszerre leengedte a csapókarokat. Fapillérek számára kivájt négyzet alakú lyukak Olümpiában is láthatók mind a két kősvajon (a kötél vázatai azonban hiányoznak). Ezek nyilván az indulóhely, illetve a célpont megjelölésére szolgáltak. A pillérek közti távolság 1,25 méter volt — nagyjából annyi, mint a mai futópályák szélessége.

A stadionfutásban elég volt, ha a versenyzők befutottak a pálya túlsó végén levő célba. A kettős stadionfutásnál meg kellett fordulniuk, ugyanis a pálya mindig egyenes vonalú volt, nem haladt körben a stadion kerülete szerint. Nem tudjuk, a versenyzők hogyan végezték el ezt a fordulatot; erre vonatkozó adatunk sem Olümpiából, sem máshonnan nincs, de lényegében háromféleképpen képzelhető el. Először: a versenyzők, elérve és átlépve a túloldali kősvajot, egyszerűen megfordultak, és ki-ki a maga pályáján futott vissza; másodszor: a versenyzők megkerülték a túlsó oldal közepén álló oszlopot, majd tetszés szerinti pályán futottak vissza; harmadszor: a versenyzők meghatározott oldalról megkerülték a túloldali kősvajból kiálló pillért, és a szomszédos pályán futottak vissza. Az első esetben alighanem gyakran összeütköztek volna a szomszédokkal. A második változatnál is ugyanígy sokszor összeütköztek volna, s ráadásul a szélső pályákon futók hátrányt szenvedtek volna, mert a kettős stadionfutásban körülbelül egy méterrel többet kellett volna futniuk. Legvalószínűbb tehát a harmadik eset, habár a pályákat általában nem jelölték ki, s így nincs kizárva, hogy egy csomóban futott „az összes ifjú...

Futópálya rajtberendezése Iszthmoszban (antik leírások és újkori ásatások alapján készült vázlat)

porfelleget ütve a síkon, és egyik a másikának nyomba taposta nyomát”, miként Homérosz írja, és a vázaképek bizonyítják.

A rajtvonalon Olümpiában huszonnégy versenyző számára volt hely. Delphoiban tizennyolc, Iszthmoszban tizenhét, Didümé és Priéné szűk völgybe épített stadionjában csak hat-hat futó indulhatott egyszerre. Közben valószínű, hogy a széles stadionokban a fordulattal járó futásnál a rajtolók mellett kihagytak egy-egy pályát, hogy visszafelé szabad legyen az út. A stadionfutás rajtja Olümpiában a keleti oldalon volt, a kettős stadionfutásé és a hosszútávfutásé a nyugati oldalon, s ott volt egyben a cél is. (Csak a legrégebbi időkben, amikor a futópálya benyúlt az Altiszba, volt a cél Zeusz oltáránál.) A versenyzők száma rendszerint meghaladta a futópályák számát, s ezt a problémát előfutamokkal oldották meg, a fő versenyre csak az előfutamok győztesei jutottak be. A hosszútávfutásban az erőbeosztás és a hajrázás volt a döntő, a rövid távok esetében a „rajt—cél” módszerével éltek, vagyis az egész távon teljes erőbedobással futottak. „E fiúnak mintha szárnya nőtt volna a lábán — írta egy ilyen gyorsfutóról a thesszalonikéi Antipatrosz költő. — Csak a rajtnál s a célnél láttuk, sohasem a pálya közepén.”

A futók mezítláb versenyeztek. A pályát gondosan előkészítették, valószínűleg vékony homokréteggel hintették fel a számukra. A régebbi időkben a versenyzők ágyékkendőt viseltek. A 15. olümpiai játékokon, i. e. 720-ban a megarai Orszipposz állítólag eldobta vagy elveszítette kendőjét, és ő lett a győztes; attól az időtől a versenyzők mezíttelenül álltak rajthoz. (A lányok a héraiakon és az egyéb versenyjátékokon rövid khitont viseltek, amely fedetlenül hagyta a jobb vállukat és mellüket. A hajukat homlokszalaggal kötötték le.) Ruhátlanok voltak a verseny idején az edzők is, persze csak akkor, ha a számukra fenntartott helyen tartózkod-

tak, ahonnan buzdíthatták és utasításokkal láthatták el védenőiket. A versenyzők és edzők csak a győztes kihirdetése után öltözhetek fel.

A legrégebb képzőművészeti emlékeken minden futó azonos testalkatú. A későbbiekben már bizonyos különbségek is felfedezhetők közöttük. E különbségek okára az irodalomban Philosztratosz mutatott rá. Szerinte a rövidtávfutó legyen karcos és magas, izmos, de nem robusztus, és legyen lehetőleg könnyű súlyú: előnyös, ha hosszú a lába. A hosszútávfutónak legyen erőteljesebb mellkasa és válla, fejlettebb combizomzata. De, mint hangsúlyozta, az „eszményi alkatú”. „született” futó is csak kitartó és helyesen irányított edzéssel érhet el átlagon felüli eredményt. Erre is állt a mondás, hogy nem a tehetség, hanem a gyakorlat teszi a mestert.

Annak, aki engedélyt kapott a játékokon való részvételre, minden versenyszámban joga volt rajthoz állnia. A kiváló vágázók rendszerint részt vettek az egyszerű és a kettős stadionfutásban, s gyakran a fegyveres futásban is. Mindhárom versenyszámban első ízben a pellénéi Phanasznak sikerült diadalmaskodnia i. e. 512-ben, a 67. olimpián. A hosszú és rövid táv összekapcsolása ritkább volt. Az egyszerű és kettős stadionfutásban s hozzá a hosszútávfutásban csak i. e. 69-ben, a 212. játékokon győzött egy és ugyanazon személy: a keramoszi Politész (ráadásul egyetlen napon). Az olümpiai versenyjátékok több mint ezeréves története során mindössze hat futó akadt, aki megszerezte a *triasztész*, a „háromszoros győztes” címet.

Az olümpiai és az egyéb görög versenyjátékok programján csupán három nehézségi szintet számoltak fel: a birkózás, az ökölvívás és a pankration szerepelt. A görög kifejezés szerint ezek „test testközben”-szerű sportok voltak, és valóban talpig férfi kellett hozzájuk, olyan, aki nem félt a vasmarkok szorításától vagy az ökölcsapástól, olyan, aki nemcsak ütni tudott, de állta is az ütések. A nézők között mind a három versenyszám nagy népszerűségnek örvendett. Szerették a sportot a költők és a filozófusok is, akikkel manapság általában nem találkozunk a ring és tornaszőnyeg közelében.

Mint már tudjuk, az ókor világában a birkózás volt a legrégebbi sport. Ez a sportág Görögországban is ősrégi hagyományokra tekinthetett vissza. A mítoszok szerint az istenek is birkóztak, mégpedig Zeusz óta, aki állítólag éppen Olümpiában győzte le apját, Kronoszt. Birkóztak a hőrosok, például Héraklész Antaioszal, az óriással, vagy Thészeusz Szinisszel, a rablóval, bár aligha állíthatnánk, hogy ezeknek a küzdelmeknek tisztán sportjellegük volt. A mezopotámiai irodalomnál ezer évvel fiatalabb görög irodalomban a birkózás első leírása Homérosz *Iliászának* 23. énekében található. Héraklész versenyjátékot rendezett Patroklosz tiszteletére, s Odüsszeusz ölre ment a nagy Aiasszal. „Hátuk megropogott izmos kezeik csavarintó nagy szorításától, patakokban folyt verítékük. Vállukon, oldalukon vértől pirosult kelevények sorjában, sűrűn keltek...” — s küzdelmük döntetlenül

végződött. A legrégebb birkózástémájú képzőművészeti alkotás az ismert, Aja Triadából származó zsírkő rhüton (szarv alakú pohár), ill. a felületén látható dombormű, görög földön, az i. e.-i 16. században született. (Ma az iraklioni Régészeti Múzeumban látható.)

A görög birkózás (*palé*) szabályai és technikája révén, a mi görög-római birkózásunkkal vethető egybe, de a szabadfogású birkózás elemeit is megtaláljuk benne. Két fő formája: az *orthopalé* vagy *sztadaipalé* (az „egyenes” vagy „egyenes testtartású” stílus) és a *katopalé* vagy *külszisz* (amit úgy fordíthatnánk, hogy „talaj menti” vagy „guruló” stílus) már a preklasszikus korban kialakult. Az első forma esetében álló helyzetben birkóztak, s az győzött, aki földhöz vágta ellenfelét; de az is elég volt, ha rákényszerítette, hogy térdével megérintse a földet (rendszerint háromszor, kivételesen egyszer). A másik esetben a küzdelem azután is folytatódott, miután az egyik, esetleg mind a két küzdőfél elesett. Nem az volt a cél, hogy valamelyik két vállra fektesse a másikat. Az győzött, amelyik elérte, hogy ellenfele megadja magát, vagy a kimerültség miatt ne folytathassa a küzdelmet. A harc feladását a birkózó a mutatóujja vagy középső ujja feltartásával jelezte. A harcképtelenség tényét a döntőbírák állapították meg.

A birkózás szabályait állítólag Orkhidamosz szicíliai birkózó írta össze, a hagyomány szerint az i. e. 8. században. Jellegzetességük, hogy csupa tiltásból álltak: tilos volt ütni, tilos volt a nemi szervekkel kapcsolatos fogásokat alkalmazni, tilos volt a szemet veszélyeztetni, harapni és karmolni, a birkózók egyike sem hagyhatta el a kijelölt pályát. A fojtogatás, az ujjak kicsavarása, a gáncsolás nem volt tilos, de ezek nem tartoztak a birkózó fogások közé. Az „egyenes testtartású” birkózás homokkal felszórt sekély gödörben folyt, a „guruló” vízzel locsolt és árokkal körülvett puha talajon. A küzdőtér négyzet vagy téglalap alakú volt, pontos vagy szokásos méreteiről azonban semmit sem tudunk. Ha a küzdőfelek egyike kiesett a kijelölt térségből, a küzdelem megszakadt, és a bíró elrendelte, hogy a mérkőzést a kiesés előtti utolsó helyzetből folytassák.

Az irodalomból és a képzőművészeti ábrázolásokból a birkózás több mint negyven fogását ismerjük, és mindegyiknek külön neve volt, akárcsak az ábécé betűinek vagy az igealakoknak. A küzdelem a „térdrugózás terpeszállásban” helyzetből indult; a „szemtől szemben” alapállás neve *szüsztaszisz*, az „oldal oldal ellen” alapállásé *paratheszisz* volt. A legismertebb és leggyakrabban alkalmazott fogások közé tartozott a *hamna* („könyökfogás” vagy „hurok”), az *ankürizein* („horogütés”), az *anatrepein* („felemelés”), a *dratein* („leszorítás”), az *ankhein* („fojtogatás”), a *meszolabe* („az ellenfél felemelése derekánál fogva”) és főképpen a *periszphingzein* (ez megfelel a mi kettős nelsonunknak). Aránylag ritkán emlegetik a „rúgott gáncs”-ot (*hüposzkelizein*), de több vázakép bizonyítja a létezését. Plutarkhosz a felsoroltakon kívül említ még két-három fogást, ezek jelentését azonban még nem ismerjük.

A birkózás technikája nem volt egységes, helyi hagyományok és a táj lakosságának jellembeli tulajdonságai tarkították. Legkevesebbre a „szicíliai stílust”

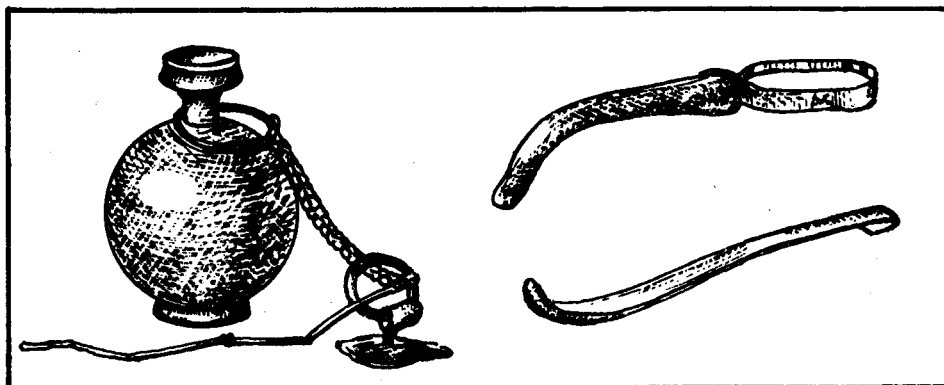
becsülték, a szicíliaiaknak ugyanis szokásukká vált, hogy az erőt ármánnyal. az ügyességet csalafintasággal pótolják. „A harcban légy argoszi s ne libüai!” — állították a birkózók elé példának az argoszi férfiasságot. Joggal voltak büszkék harcmódjukra a spártaiak is: „Folyamodjon cselhez más — olvashatjuk egyik ökölvívójuk síremlékén —, én erővel győzök, Lakedaimón fiához így illik.” Ugyanakkor azonban a nyers erőnek nem volt nagy becsülete, legalábbis a római korig nem. Bizonyosság rá Szimonidész költő egy verssora az éliszi Arisztodamoszhoz írt ódából; ez a sor is szállóigévé vált: „Nem óriás erejével, hanem birkózó művészetével győzött.”

A birkózás i. e. 708-ban, a 18. játékok alkalmával került be az olümpiai versenyszámok közé. Először az „egyeses testtartású” stílus dívott, amely sokkal esztétikusabb látványt nyújtott, mint a „guruló”. Úgy tetszik, nem volt olyan kíméletlen, sőt brutális, mint amilyennek azok a szerzők írták le, akik csak a római uralom korában ismerték meg s többnyire Olümpia területén kívül. „Ellentétben egy sor sporttörténész elképzelésével, akik lényegében Pauszaniaszról és Philosztratoszból kiindulva azt állítják, hogy birkózás közben megengedték a fájdalmas szorításokat és ütéseket, a végtagok kicsavarását, a fojtogatást, az ujjak kitörését stb. — írja H. Schöbel a fentebb említett munkájában (*Olümpia és versenyzétékei*, 1967) —, az újabb eredmények, köztük a Német Demokratikus Köztársaság tudósai által végzett kutatások meggyőzően bebizonyították, hogy az ilyen fogások tilosak voltak. Az olümpiai játékokon az álló helyzetben birkózók küzdelme tiszta és sportszerű volt, s célja, hogy az egyeses állásból kiinduló valamelyike háromszor a földre juttassa ellenfelét.”

Az ökölvívás, azaz *pügmé* vagy *püx* a dokumentumok tanúsága szerint éppúgy a legrégebbi időkben keletkezett, mint a birkózás. A már említett Aja Triada-beli rhütonon kívül találkozunk vele a thérai ismert falfestményeken, amelyek mintegy az i. e.-i 16. század derekáról származnak. Az ökölvívókat ábrázoló legrégebbi váza körülbelül az i. e.-i 13. században készült, és Küproszon került elő mint Mükénéből behozott áru (ma Nikosiában, a Régészeti Múzeum raktárában található). Az ökölvívás első leírását ugyancsak Homérosz hagyta ránk, néhány sorát már idéztük az első fejezetben.

A mítoszok ismert ökölvívója Apollón isten volt. Mikor a nagyerejű Phorbász pásztor útját állta a Delphoiba igyekvő zarándokoknak, Apollón pusztá ököllel ütötte agyon a kötekedőt. A héroszok közül ilyen vonatkozásban Zeusz fia. Polüdeukész tette híressé a nevét; az argonauták vállalkozásának részvevőjeként elfogadta Amükosznak, a bebrüxök királyának kihívását, hogy ökölvívásban küzdjenek meg, s egy hatalmas ökölcsapással szétzúzta a király koponyáját.

Az ökölvívást a 23. játékokon, i. e. 688-ban sorolták be az olümpiai versenyszámok közé. Szabályait a szmürnai Onomasztosz határozta meg, s később ő is írta össze őket az élisziek kérésére; ő volt ebben a versenyszámban az első olümpiai győztes. Az antik források tanúsága szerint az ökölvívás e korai szabályai jóval lazábbak voltak, mint a maiak. Az ellenfél átkarolásán, lefogásán és a nemi szervre

Birkózókellékek: arüballosz, fém- vagy kőből készült edény, amelyben a versenyzők a testük bekenésére szolgáló olajat tartották, és sztrigilisz, bronz- vagy vaskaparó, amellyel fürdés előtt letisztították magukat (i. e. 3—1. századból származó leletek alapján)

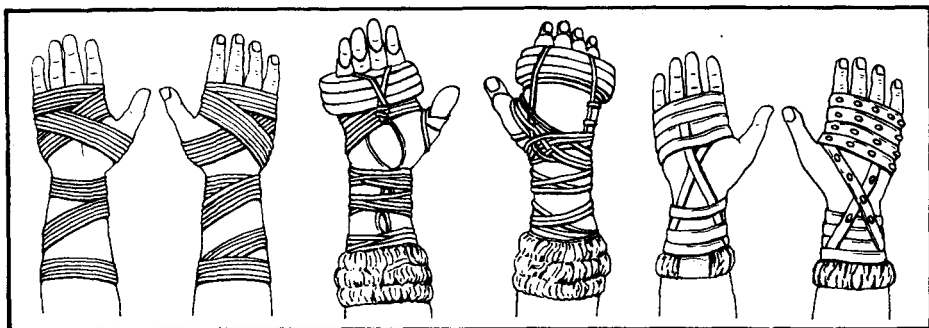
mért ütésekön kívül mindent engedélyeztek. S azt is megengedték, hogy az ellenfelek szíjjal csavarják körül az öklüket, ez a szíj azonban nem lehetett kemény, sem kemény tárgyakkal aláakott. A mérkőzés erre kijelölt, homokkal felhintett helyen folyt; a térség méreteit és körülhatárolásának módját nem ismerjük. Az győzött, aki ellenfelét vagy rákényszerítette, hogy ismerje be harcképtelenségét, és adja fel a küzdelmet, vagy úgy leütötte, hogy az tehetetlenül fekve maradt. A viadal addig tartott, míg a küzdőfelek egyike nem győzött. Ha túlságosan elhúzódott, és döntetlenre állt, akkor a bíró a küzdőfelek beleegyezésével elrendelte az úgynevezett *klimaxot* („fokozás”). Ez olyasmi volt, mint a modern kupamérkőzéseken a tizenegyesek lövése. Az ökölvívók egyike odaállt a másik elé, és védekezés nélkül tűrte az ütést; ha kibírta, ő ütött hasonló feltételek között a másikra azután kezdtek előlről. Az ütések számát nem korlátozták. Sorshúzással döntötték el, ki üthet elsőként; aki utolsóként ütött, az lett a győztes.

Nem kétséges, hogy a görög ökölvívás kezdettől fogva keményebb volt a mainál, már csak azért is, mert megengedte az övön aluli ütést, a tarkóra, a lágyékra stb. irányzott csapást, és gyakorlatilag a küzdelemnek óhatatlanul knock outtal kellett végződnie. A játék keménysége hovatovább fokozódott, főképpen azért, hogy a vívók mind keményebb szíjakat használtak. Az „ökölszíjak”, görögül *himantesz*, eredetileg finom, vékony marhabőrből vágott, olajjal puhított, hosszú, keskeny szíjak voltak. Bepólyálták vele az ujjak ízületeit, majd a tenyéren át továbbvezették a csuklóra, miközben a két végső ujjperect és a hüvelykujjat szabadon hagyták. A csuklószíjnak ezt a fajtáját *melikhainak* vagy *sztrophíának* („puha”) nevezték, s az ujjízületek védelmére és az ököl szilárdítására szolgált. Az i. e. 5. századtól az ökölvívók e szíjak felületére kemény bőrsávokat erősítettek, hogy ütések erejét fokozzák, belül pedig kibélelték gyapjúval. Ezeket az ökölvédő-

szíjakat a formájukról *szphairáknak*, „golyóknak”, „labdáknak” hívták. Mivelhogy a szíjak hosszúak voltak (Pauszaniasz szerint elérték a tíz lábat, azaz három métert is), s feltekerésükhöz nemcsak ügyesség, hanem idő is kellett. Így történt, hogy az ökölvívók e szíjakat az i. e. 4. század közepén fűzős bőrkesztyűvel helyettesítették, amelyre a szíj már rá volt varrva. Az ujjak ízületeire ezután szíjakkal rögzített vastag erősítő csíkokat illesztettek, a kesztyűt pedig kibélelték gyapjúval. Így keletkezett az *oxeisz himantesz*, az „éles szíj”, amely már jócskán felfokozta az ütések erejét. A római korban ebből fejlődött ki a „felfegyverkezett ökl”: az erősítő bőrdarabok helyett apró ólom- vagy vasgolyókat és -lapokat varrtak a szíjakra. Ezt latinul *caestának* nevezték, ami a *caedo* — „agyonüt”, „megöl” — szó származéka.

Olümpia földjét elhagyva az ökölvívás az évszázadok folyamán elveszítette sportjellegét. Fokozatosan megváltozott, s végül vagy brutális verekedéssé fajult, melynek során bőven folyt a vér, és a nézők legalantasabb szenvedélyeit elégítette ki, vagy bemutató előadás lett belőle, melyben az öklözők pénzért léptek porondra. Olümpiában az ökölvívás sohasem züllött eddig; pénzért ott sohasem küzdöttek, és egészen a késő római korig „felfegyverkezett öklöt” sem használtak. Sérülés azonban ott is történt, s az akkori ringet sokan hagyták el kiveret fogakkal, „karfiolfüllel” (ahogy a széttépett fület oly találóan nevezték) vagy önkívületi állapotban a társaik karján. Sőt két halálos esetről is tudunk, mégpedig abból a korból, amelyben még nem használtak „éles szíjat”. I. e. 496-ban, a 71. játékokon az asztüpalai Kleomenész ütése halálát okozta ellenfelének, az epidamnoszi Ikkosz-nak, az ütés azonban nyilvánvalóan sportszerűtlen volt. Pauszaniasz így ír az esetről: „A hellanodikok véleménye szerint (Kleomenész) az ütéssel bűncselekményt követett el, s ezért nem ismerték el győzelmét, mire az a bánattól eszt vesztette.” Nem sokkal később történt a másik eset: a krétai Diognétész is halálra sújtotta ellenfelét, Héraklészt. A hellanodikok ezért kiutasították Olümpiából, noha azt megelőzően i. e. 448-ban, a 73. olimpián már megszerezte a győztesnek járó koszorút. A síremlékek felirataiból és irodalmi forrásokból azonban nem egy ökölvívóról tudjuk, hogy pályafutását sérülés nélkül fejezte be.

A pankration a birkózás és az ökölvívás (s a mi karaténk) kombinációja volt, tehát valamiféle „soktusa”. Abból a helyzetből fejlődött ki, amelyben az ember fegyver nélkül volt kénytelen kiállni az ellenséggel, s védekeznie vagy támadnia kellett; joggal tartották a harci szolgálatra való felkészülés leghatékonyabb módjának. A Platón *Törvényei*hez írt hellenisztikus *szkholiáknak* („magyarázatoknak”) úgy jellemzik mint „a csonka birkózás és a csonka ökölvívás összekapcsolását”. Philosztratosz a *Képekben* azt írja a pankratistáról: „legjobb birkózó az ökölvívók között, és legjobb ökölvívó a birkózók között”. Pindarosz negyedik *Iszthmoszi ódája* szerint a pankratistában legyen meg „a dühös oroszlán bátorsága és ereje, és a róka ravaszsága”. A pankration megalapítójaként a mítoszok hol Héraklészt, hol Thészeuszt említik. Szabályait Arisztotelész szerint a közelebből nem ismert akarnaniabeli Leukarosz állapította meg vagy írta össze.

Ökölvívók kesztyűi (himantesz). Balra az eredeti „puha”, középen a későbbi, kemény bőrszíjakból való, jobbra a fémbetetes „éles” a római korból (i. e. 5–1. századi ábrázolások alapján)

Hogy a pankration mikor fejlődött önálló sportággá, nem tudjuk biztosan. A legrégebb ábrázolásokon keveredik a birkózás és az ökölvívás némely eleme, de nehéz volna megmondani, hogy ez esetben beszélhetünk-e már pankrationról. Homérosz még nem tesz említést róla. Olümpiában az atlétikai számok közül utolsónak vezették be, mégpedig i. e. 648-ban, a 33. játékokon; első győztese a szürakuszabeli Lügdamisz volt. A már kétségtelenül korábban kialakult szabályok minden birkózófogást és minden ökölvívóütés-nemet megengedtek, csupán a szem és a nemi szervek elleni támadást tiltották, s tilos volt harapni, csikarni és — az ökölvívástól eltérően — ökölszíjat sem volt szabad használni. Ezeknek az elemeknek a kombinációjából új minőség született: a pankratista például átfoghatta vagy leszoríthatta ellenfelét, s ugyanakkor üthette az öklével, ám a csupasz ököllel adott ütés nem érte el az ökölszíjjal adott ütés erejét. A pankrationban tehát valójában csak az ökölvívó rész volt „csonka”. E korlátozás nélkül viszont a pankration nem is lett volna más, mint öldöklő küzdelem.

A birkózáshoz hasonlóan a pankrationnak is két formája létezett: *anónak* vagy *orthosztadennak* az „egyenestartású”, s *katónak* a „föld szintjén folyó” pankrationt hívták. Nem tudjuk bizonyosan, melyik szerepelt az olümpiai játékokon. Antik szerzők némely utalásából arra következtethetünk, hogy a második, vagyis — a „föld szintjén folyó”. (Pindarosz is erre utal, de ő az iszthmoszi játékokról beszél.) A pankrationnal kapcsolatban olyan kifejezésekkel találkozunk, mint a *hüptiaszmosz* („hanyatt esés”, a szándékos hanyatt vágódás, ebből a pozícióból támadást lehetett indítani), az *apognigmosz* („olló”), a *klimaktizein* („létrát állítani”, átmenni hídba), a *gasztrizein* („gyomornak támadni” ököllel vagy térdel) stb.; egyiket-másikat már a birkózásból és az ökölvívásból ismerjük. A pankratisták küzdőtere általában olyan volt, mint a „guruló birkózás” porondja, vagyis bőségesen felöntözték vízzel, úgy puhították. A küzdelem mindig addig tartott, amíg a felek egyike jelezte, hogy megadja magát, vagy összerogyott.

Jóllehet a pankration szabályai sok mindent megengedtek, némely pankratista a küzdelem hevében még a megengedettnél is tovább ment. Plutarkhosz elmondja, hogy Alkibiadész az athéni gümnaszionban pankration közben egy ízben megharapta ellenfelét. „Harapsz, mint a nők” — kiáltotta a sértett. „Nem mint a nők, hanem mint az oroszlán!” — felelte Alkibiadész. Vázaképekről ismerünk olyan jeleneteket, hogy pankratisták egyike ki akarja nyomni társa szemét; nem hiányzik azonban a bíró: a tiltott fogásra vesszőcsapásokkal figyelmezteti a delikvenst (ami alighanem hatásosabb volt, mint a mai sípszó). Pauszaniasz leírja a sziküóni Szósztratésznek, az i. e. 364-es (104.) olimpia pankrationgyőztesének szobrát, s megjegyzi, hogy küzdő módszerei miatt Szósztratész Akrokhersztésznek, „Ujjtördelő”-nek nevezték. Az ellenfél ujjának kicsavargatása tette hírhedtté a birkózás kétszeres olümpiai győztesét, a szicíliai Leóntiszkoszt is. („A nézők megbotránkoztak ezen”, jegyzi meg Leóntiszkosz praktikáiról Filosztratosz.) De néha halálos sebesülés is történt, mégpedig, hogy úgy mondjuk, a szabályok megtartása ellenére. I. e. 564-ben, az 54. játékokon például belehalt a sérüléseibe a pankration kétszeres bajnoka, a phigaleiai Arrhakhión. A nem Olümpiában rendezett játékokon több efféle eset is történt. A nehéztatlétikai viadatok sohasem voltak mentesek a kockázattól.

Ezek a küzdelmek eléggé különböztek a mi mérkőzéseinktől, s nemcsak abban, hogy a résztvevők mezítelenül léptek porondra, hogy testüket csak vastag olajréteg takarta. A sok egyéb különbség mellett a görög birkózók és öklözők például nem ismerték az időbeli korlátozást, s a mérkőzést nem osztották menetekre sem: a küzdőfelek azonban pihenőidőt kérhettek a bíróktól. A súlykategóriákat sem ismerték. Olümpiában csak „férfiak” és „fiúk” közt tettek különbséget, de a korhatárnál (ez valószínűleg a 18. életév volt) többet nyomott a latban a testi fejlettség. Úgy tetszik, a mi pehelysúlyú és légsúlyú atlétáink ott egyáltalán nem vehettek volna részt a küzdelmekben: az egykorú ábrázolások szerint a birkózók és öklözők legalábbis nehézsúlyú, de rendszerint szupernehézsúlyú férfiak voltak. A küzdelmek selejtező rendszer szerint folytak. A résztvevők sorshúzással kijelölt párokban léptek porondra. Páratlan szám esetén maradt egy *ephedrosz*, vagy „várakozó”. Mivelhogy a párokat a következő fordulóban is sorshúzással jelölték ki, előfordulhatott, hogy egy ilyen *ephedrosz* harc nélkül került be a döntőbe. Fáradt ellenfelével szemben így bizonyos előnyre tett szert, amit azzal ellensúlyoztak, hogy győzelmét alacsonyabbra értékelték; győzelme azonban formálisan egyenértékű volt bármely más győztesével. Hasonló elbírálásban részesült a „homok érintése nélküli” győzelem, görögül *akoniti* is, amelyet akkor ért el a versenyző, ha ellenfele nem állt ki ellene, vagy ha nem akadt már párja. Döntetlen végeredmény esetén a győzelmet „szentnek”, *hierának* hirdették ki, mégpedig azért, mert ez esetben a győzelmi koszorút Zeusz főisten oltárára helyezték. Viszont mindkét versenyzőnek joga volt szobrot állíttatni az Altjszban.

A vázaképek, a szobrok és egyéb képzőművészeti emlékek a nehézsúlyú atlétákat az erő és ügyesség megtestesítőiként ábrázolják, az ökölvívók valóságos

mesebeli óriások. Philosztratosz szerint a küzdősportokhoz a rendkívüli testi erőn kívül szilárd akarat, bátorság és kitartás kellett. A birkózók és az ökölvívók általában magasak, a pankratisták alacsonyak voltak. Mindannyiukat tekintélyes súly, hatalmas váll, hosszú kéz, erős ököl, rugalmas csukló, széles mellkas, ellenálló bordák, lapos gyomor és has, gyors elugrásra és biztos megállásra alkalmas láb jellemezte. Az ökölvívók számára ezenkívül előnyös volt a nem túl vastag nyak, amely nem süllyedt a váll közé. Maximális rugalmasságot és reagáló készséget követeltek tőlük, mert az is fontos volt, hogy ellenfelük ütései elől gyorsan ki tudjanak térni.

A nehézsúlyú atléták példaképe Héraklész volt, aki állítólag egyetlen napon birkózásban is, pankrationban is győzött. Aki ezt utánacsinálta az olümpiai játékokon, azt a *paradoxonikész* „meglepő (szokatlan) győztes” címmel tisztelték meg. Erre első ízben i. e. 212-ben, a 142. játékokon az éliszi Kaprosz volt képes, s így ő lett „Héraklész után az első”. E cím utolsó viselője („Héraklész után a hetedik”) a kilikiai Nikosztratosz volt, az i. sz. 37-ben lezajlott 204. olümpiai játékok győztese.

„Akinek lába gyors és kitartó, az futó. Akinek olyan ereje van, hogy satuként szorítja össze ellenfelét, az birkózó, s aki hatalmas ökölcsapást tud mérni ellenfelére, az ökölvívó; aki ez utóbbi kettőt össze tudja kötni, az pankratista. Aki pedig mindezekben mester, az az öttusában versenyezhet.” Pontosabban ki sem lehetne mindezt fejteni — amin nem csodálkozhatunk, mert e szavak szerzője maga Arisztotelész.

A mítosz szerint az öttusaversenyek megalapítója az argonauták vezére, Iaszón volt. A kolkhiszi aranygyapjú megszerzéséért indított expedíciónak szinte mind az ötven tagja kitűnt valamilyen sportban, volt azonban köztük öt, aki túltett a többiekén. Telamón szalamiszi király dobta legmesszebbre a diszkoszt, a messzéniai Lünkeusz dobta el legtávolabbra a dárdát, Boreasz szélisten két fia, Kalaisz és Zétész volt a legjobb magasugró és futó, Héraklész a legjobb birkózó. Péleusz phthiai király mindezekben a sportágakban a második legjobb volt, de Héraklész távozása után birkózóként első lett. Iaszón, mikor versenyjátékot hirdetett, összekapcsolta ezeket a sportágakat, hogy a legsokoldalúbb társa legyen a győztes. Így hozta létre a pentatlont, amelyben végül is Péleusz győzött, a hős Akhilleusz jövőendő apja. A pentatlon eredetének ez a mitikus magyarázata azonban későbbi elképzelés, s csak Apollodórosz *Argonautika* című eposzából ismerjük (az i. e. 3. századból). Homérosz a pentatlonnak mind az öt számáról megemlékezik, de nem kapcsolja őket össze egyetlen sportággá. A képzőművészeti emlékeken a pentatlonnal csak az i. e. 6. század végén találkozunk, ami természetesen nem jelenti azt, hogy korábban nem ismerték. Olümpiában az i. e. 708-ban rendezett 18. játékokon vezették be, s első győztese a spártai Lampisz volt.

A pentatlon szó szerint „öt küzdelmet” jelent. Az olümpiai és más versenyjáté-

kokon roppant nagy érdeklődés nyilvánult meg iránta, s méltán: a pentatlon követelte meg leginkább a versenyző sokoldalúságát, s járult hozzá a legteljesebben a test harmonikus, kalokagathiaszerű fejlődéséhez. Nagy volt a vonzóereje: főleg a legrangosabb sportértő közönség látogatta, de — folytatólagos verseny lévén — drámaiságával és gyakori fordulataival a széles tömegeket is magával ragadta. Három „könnyű” számból (futás, távolugrás, gerelyvetés) és két „nehéz” vagy „erős” számból (birkózás és diszkoszvetés) állt. Hogy ezek a számok milyen sorrendben követték egymást, azt egyetlen antik szerző sem jegyezte fel; bizonyosan csak annyit tudunk, hogy az utolsó a birkózás volt. Fennmaradt ugyan Szimoni-désznek egy pentametera, amelyben a költő felsorolja a pentatlon számait. a sorrendjüket azonban (távolugrás, futás, diszkoszvetés, gerelyvetés, birkózás) nyilvánvalóan a görög időmértékes verselés ritmusa szabta meg. Paleologosz szerint (*4. olimpiai játékok*, Athén 1976) a pentatlon valószínűleg a távolugrással kezdődött a diszkoszvetéssel, a futással és a gerelyvetéssel folytatódott, és a birkózással fejeződött be. J. Ebert szerint, aki részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel (*4. antik pentatlon*, Berlin 1963), az öttusa a diszkoszvetés versenyeivel kezdődött, azután a távolugrás, a gerelyvetés, a futás és végül a birkózás következett. E vélemény felé hajlik ma a kutatók többsége, köztük H. Schöbel, W. Körbs, Finley és H. W. Pleket.

A futás mint a pentatlon része „egyszerű futás” volt (tehát a stadiontávon folyt le), a birkózás pedig „egyes testtartású”. E két szám szabályai a pentatlonban is változatlanok maradtak. A további három sem Olümpiában, sem más görögországi versenyjátékokon nem szerepelt külön versenyszámként, mindig csak mint a pentatlon része. A pentatlon valamennyi számát egyenlő értékűnek ismerték el, s a verseny is külön-külön zajlott le mindegyikben, mégpedig a selejtezés elve alapján. A győzelemhez általában elég volt három részgyőzelem. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az úgynevezett *triaktér*, „hármasszoros győzelem” az utolsó versenyszámban, a birkózásban már nem volt „köteles” győzni. A pentatlonban inkább a könnyűatlétika művelőinek volt esélyük. A győzteslistákból kitűnik, hogy legtöbbször a kiváló versenyfutók kerültek az élre. Ha tehát a pentatlonban a diszkoszvetéssel kezdődött (legalábbis így tartják), kezdjük mi is azzal.

A *diszkosz* szót minden modern nyelv felvette sportszótárába. Diszkosz görögül „korongot” jelentett és jelent. A kutatók többsége úgy vélekedik, hogy a „korong” maga eredetileg kőből készült, ezt Homérosz *Odüsszeiá*jának egyik utalása is bizonyítja. De valószínűleg Homérosz érve nélkül is így igaz (Homérosz ugyanis az *Ilíasz*ban vasdiszkoszról is beszél). A történelmi időkben rendszerint bronzból készült, lapos, szimmetrikus lencse alakja volt, a felületét homokkal tették érdessé, hogy dobás közben ne csússzon ki a kézről. Az ásatások során különböző méretű és anyagú diszkoszok kerültek felszínre. Ezek között azonban sok olyan is akad, amely nem sporteszköz volt, hanem fogadalmi ajándék, esetleg feliratokat, képeket róttak bele. A leggazdagabb diszkoszgyűjteménnyel az Olümpiai Múzeum dicsekedhet —, s ez a gyűjtemény az utolsó darabig helyi lelet. A legkisebb ismert

diszkosz súlya 1,86 kilogramm, átmérője 16,7 centiméter, a legnehezebb 6,63 kilogramm és az átmérője 32 centiméter; a legnagyobb 36 centiméter átmérőjű, de mivel vékonyabb (13 mm), csak 5,7 kilogrammot nyom. Az első diszkosz az i. e. 7. és 6. évszázad fordulójáról, az utolsó az i. sz. 3. század derekáról származik. (Ez utóbbit a belevéselt felirat szerint a korinthuszi Aszklépiadész, az i. sz. 241. évben rendezett 255. olimpia pentatlonversenyének győztese ajánlotta Zeusznak.) A vázáképekből az derül ki, hogy némelyik diszkosz akár félméteres átmérőjű is lehetett. Bizonyos, hogy a diszkoszok nem igazodtak szabványhoz.

A diszkoszvető versenyeken természetesen egyforma diszkoszokat használtak. De hogy ezek mennyiben különböztek a mai olimpiai korongoktól, amelyeknek átmérője 21,9–22,1 centiméter, s a súlya 2 kilogramm, nem tudjuk. Erre vonatkozóan az egyetlen tudósítás Pauszaniasztól származik, aki a Kronosz-domb alatti teraszon álló sziküóni kincsház leírásakor mintegy mellékesen megjegyzi: „Ebben a kincsházban vannak elhelyezve azok a diszkoszok, szám szerint három, amelyeket a pentatlonversenyek során használnak.” „S nem mérhetnénk le Mürón *Diszkobolosz*ának korongját, hogy így állapítsuk meg az olümpiai diszkosz nagyságát és súlyát?” — kérdezhetné valaki. Megmérni ugyan megmérhetnénk, de mint közben világlana, az átmérője és súlya szinte minden másolaton más és más. Mürón szobrának eredetije nem maradt fenn, a másolatok alkotóinak pedig nem volt erényük a pontosság. Ráadásul a másolatok és utánpótlások többségén a diszkosz újkori kiegészítés csupán. Némelyiken úgy helyezték a diszkoszvető kezébe, ahogyan a valóságban senki sem tudná megtartani. Számos másolaton az alak rosszul fordítja el a fejét, indokolatlanul kicsavarja a bal kezét, a lábát fizikailag lehetetlen helyzetben tartja. S itt elérkeztünk a következő kérdéshez: Voltaképpen hogyan dobták el a diszkoszt?

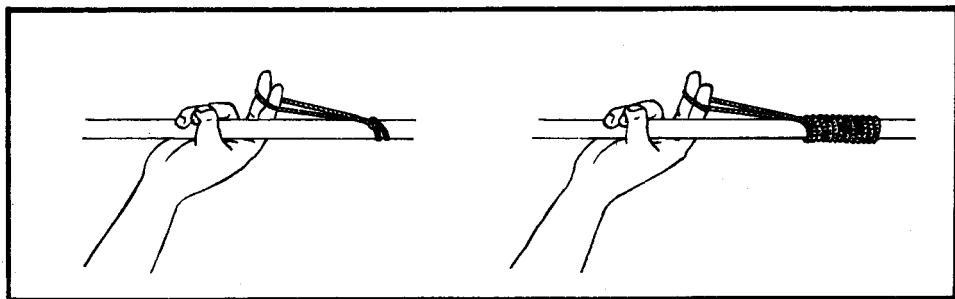
A diszkoszvetés technikájáról ma bőséges irodalom áll rendelkezésünkre: az újkori szerzők meg akarták magyarázni azt, amit az antik szerzők elhallgattak. A diszkoszvetés módjáról az antik szerzők közül csak hárman tudósítanak, ők is homályosan: a görögök közül Philosztratosz a *Képekben* és Lukianosz a *hazugság szerelmeseiben*, a rómaiak közül pedig Statius a *Thébaiszban* (i. sz. 1. század). A kutatók tehát a képzőművészeti emlékek alapján próbálták meg rekonstruálni ezt a technikát, s egy csöppet sem csodálkozhatunk rajta, hogy más-más eredményre jutottak. A régebbi szerzők többnyire azt a nézetet vallották, hogy a diszkoszvető helyből dobott, esetleg közben a hajítás irányában kilépett, és erőteljes függőleges irányú karlendítéssel adott mozgási energiát a korongnak, miközben a lendület erejét törzse elfordításával is fokozta. Néhány szerző ma is ezt vallja. Például a Mürón szobrát magyarázó B. Fellmann. A mai szerzők többsége, köztük H. Schöbel, J. Ebert, M. I. Finley és H. W. Pleket (s bizonyos fenntartásokkal K. Paleologosz is) megegyezik abban, hogy a diszkoszt lényegében ugyanolyan technikával dobták el, mint manapság, vagyis forgásból. Ennek a módszernek az újrafelfedezője František Janda-Suk cseh diszkoszvető volt (meg is szerezte az 1900-as párizsi olimpián a II. helyet, s később világbajnoki címet is nyert). A forgást ugyan az antik

források nem említik, de a vázafestmények diszkoszvetőinek mozdulataiból. a dobás különböző szakaszaiból (körbeugrás, körbelépés, a szabad kar és szabad láb körbelendítése, a törzs elfordítása stb.) következtetni lehet rá. S ha már itt tartunk: nem éreketlen, hogy a korong „megcsóválásáról” vagy „megforgatásáról” már Homérosznál is olvashatunk.

A diszkoszt a *balbisznak* nevezett, erre kijelölt helyről dobták el; ez a hely a maitól eltérően négyzet alakú volt, s talán ki is emelkedett a talajból. Előlről kősz szegélyezte, ezt a kősavot a versenyző nem léphette át; ha háromszor áthágott rajta, kizárták a további versenyből. Ettől a kősavtól a szükséges távolságban csákánnyal fellazították a talajt, ott kellett a korongnak földet érnie. A korongot a kősavtól merőleges, s minél egyenesebb irányban kellett eldobni. A teljesítmény, akárcsak ma, elsősorban a korong kezdeti sebességétől, a hajítás szögétől és a korong repülésének stabilitásától függött. (Ezt a stabilitást a függőleges tengely körüli pörgés biztosította.) Ha a korong nagyobb átmérőjű volt, akkor a légnyomásnak, illetve a légáramlás kihasználásának nagyobb jelentősége volt. A versenyt az nyerte meg, aki legmesszebbre dobta a korongot, az eredményt a legtávolabbi becsapódásnál leszúrt karóval vagy nyíllal jelölték. A karon vagy nyílon rajta volt a versenyző jele. A jelek szerint az olümpiai játékokon minden versenyzőnek három próbadozásra volt joga, s a legsikeresebbiket számították be.

A pentatlonversenyzők gerelye a görögül *akontionnak* nevezett harci és vadászfegyverből alakult ki. Hogy megkülönböztessék a harci formájától, a sportban használatos változatát gyakorta *apotomeusznak* vagy költőien *dorosznak* is hívták. Homérosz az *Iliás*ban azt írja, hogy vívtak és célba dobtak vele, az *Odüsszeiá*ban viszont azt, hogy távolba dobták. A történelmi időkből a gerely használatának ezt a három módját versenyszámokként ismerjük a dobást helyből vagy nekifutással végezték), s tudunk a lovasok gerellyel végzett célbadobó versenyéről is. Ez utóbbi Argoszbán és Athénban folyt. A pentatlon keretében gerellyel csak távolba dobtak, mégpedig nekifutásból, de a nekifutás pályája a mainál jóval rövidebb volt. A stadionban rendszerint a futópálya kősavja töltötte be a mai dobóvonal szerepét.

A gerelyhajítás ókori technikája különbözött a maitól, és a kutatók csak nagy fáradság árán tudták felderíteni mibenlétét. Ez esetben is főképpen a képzőművészeti emlékekre kellett támaszkodniuk, az írásbeliek ugyanis roppant szűkszavúak. Az ábrázolásokról ítélve a gerely viszonylag rövid és vékony, s minden bizonnyal könnyű is volt. Míg a mi 800 grammos gerelyünk 260—270 centiméter, a 600 grammosunk pedig 220—230 centiméter hosszú, a görögöké nem érte el a két métert, és minden bizonnyal kevesebbet nyomott fél kilogrammnál. Rendszerint kőrisfából vagy nyárfából készült, az egyik végét kihegyezték, és az egészet simára csiszolták. Néhány mai kutató szerint fémheggyel látták el, ezt azonban az antik festmények nem igazolják egyértelműen. Azon a helyen, ahol a versenyző megfogta, a ma használatos szilárd kötéstől eltérően vékony szíjból kötött hurok volt; a szíjat mindig a verseny kezdete előtt csavarták rá a gerelyre. A gerelyhajító

Gerelyvetők hurkai. Balra a „rövid”, egyszerű hurok, jobbra a „hosszú”, ennél a szíjat rácsavarták a gerelyre (i. e. 6—4. századi vázáképek alapján)

beleakasztotta a hurokba a mutató- és a középső ujját, hogy fokozza a hajítás lendületét és a gerely röptének stabilitását. A szerzők nagy része, köztük K. Paleologosz és H. Schöbel, úgy vélekedik, hogy a szíj egészen rövid volt, egyszerűen ráhurkolták a gerelyre. M. I. Finley és H. W. Pleket szerint épp ellenkezőleg, a szíj hosszú volt (30—40 cm), és a súlypontban rácsavarták a gerely szára. Így a gerelyvető nemcsak a kezdeti lökést adhatta meg a gerelynek, hanem a hurok segítségével pörgésbe is hozhatta hosszanti tengelye körül; ez kedvezően hatott a gerely röppályájára és a dobás nagyságára. Úgy tetszik, ez a vélemény éppoly elfogadható, mint az előbbi volt; helyességét néhány vázafestmény is igazolja. Általában úgy tartják, hogy ezzel a technikával a versenyző jóval nagyobb dobási távolságot tudott elérni, mint ma, amikor tenyerének hosszanti mélyedésében, szilárdan markolja a gerelyt, a „villás” vagy „ceruzafogásról” nem is szólva. M. I. Finley és H. W. Pleket elmondják (a már idézett, *Az olimpiai játékok* című munkájukban, 1976), hogy „a 19. században — egy alkalommal Napóleon ösztönzésére — végzett kísérletek során kiderült, hogy egy gyakorlott gerelyvető ily módon jó kétszeresére növelheti a dobástávolságot”.

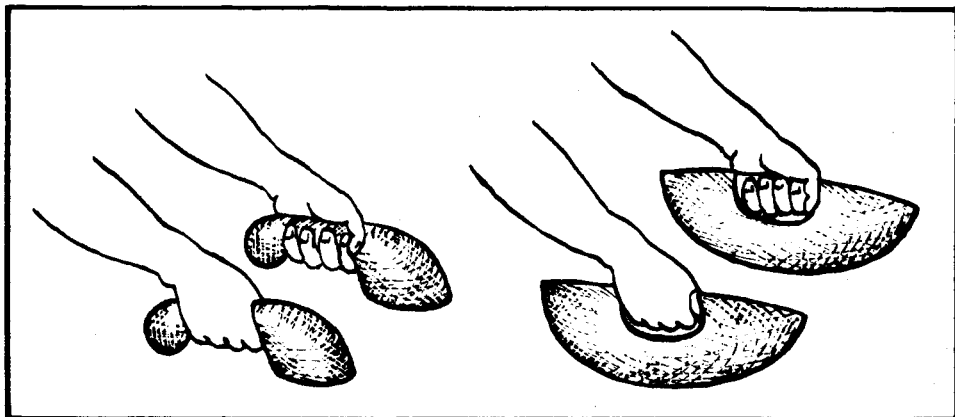
A hurok használata és a rövid nekifutás volt az antik és a mai gerelyvetés közti fő különbség. Felső és alsó ívvel egyaránt dobtak (az ábrázolásokon azonban gyakrabban látható az alsó ív), nekifutáskor a gerelyt hátsó részsútos mélytartásban tartott kézben vitték, a gerely súlypontja körülbelül derékmagasságban volt, hegye részsútosan fölfelé irányult, a végső lendítésnek minél hátrábbról kellett indulnia. Egész sor balkezes hajítás képe maradt fenn; talán balkezes versenyzőket ábrázolnak, de inkább hajlunk arra a véleményre, hogy a gerelyt az atléták felváltva, mind a két kézzel dobták, mint többek között Szókratész és Platon is ajánlja. Egyébként a gerelyhajítás szabályai az olimpiai játékokon hasonlóak voltak a diszkoszvetés szabályaihoz. Bizonyítottnak látszik az a követelmény, hogy a gerelynek a hosszanti irányban kijelölt becsapódóhelyre kellett esnie. Ha mellé ment, akkor a teljesítmény nem volt érvényes.

A távolugrás, görögül *halma*, az embernek abból a természetes szükségletéből

fejlődött ki, hogy leküzdje a horizontális terepakadályokat. Mint sportszám első ízben az *Odüsszeiá*ban tűnik fel; Homérosz emlegeti a phaiákok szigetén rendezett versenyjátékok egyik számaként. A mítoszokban főképpen az argonauták játékaival kapcsolatban esik róla szó; e játékokat Iaszón rendezte Lémnosz szigetén. A történelmi időkben a távolugrás az eleusiszi játékok műsorában szerepel önálló versenyszámként; Olümpiában és másutt mindig csak a pentatlon keretében üzték. A technikája szintén eltért a mai ugrástechnikától, már annak alapján is, amit tudunk róla. Ugyanis — a számtalan híradás ellenére — nem sokat tudunk bizonyosan. A forrásszövegben található különféle utalásokból és a vázáképekből arra következtethetünk, hogy a mai hosszú nekifutás helyett (36—50 lépésnyi, azaz 18—24 méter) az antik ugrók csak egész röviden, körülbelül a mai hatlépésnyi zárószakasz távolságában futottak. Nagy ritkán olyan vázakkal is találkozunk, amelyen az ugró helyből ugrásra készül — lehet, hogy ez esetben csupán edzésről van szó. A legfontosabb különbség azonban az, hogy az ókori versenyzők segédeszközzel, az úgynevezett *haltérok*kal, vagyis (a szokásos fordítás szerinti) lendítőekkel a kezükben ugrottak.

„A haltér a pentatlonversenyzők találmánya, az ugráshoz használták, onnan ered a neve is — írja Philosztratosz *A gimnasztikáról* című könyvében —, mivel súlyával vezeti az atléta kezét, s elősegíti gyors röptét és biztos földet érését.” Míg a mi súlyzónk rúddal összekapcsolt két vasgolyó, a haltérok különlegesen, oly módon megformált kő- vagy fém(leggyakrabban ólom)súlyok voltak, hogy felülről foghassák őket a versenyzők. A haltért mindig párosan használták; alakja szerint megkülönböztetünk „hosszú”, a mi telefonkagylónkhoz hasonlatos és kerekded haltért, ez a repülőgép nem felhúzható futóművének burkolatára emlékeztet. Az ásatások folyamán olyan haltérok kerültek elő, melyeknek hossza 18-tól 26 centiméterig terjed, magasságuk körülbelül a hosszuk fele, a tömegük pedig két, két és fél kilogramm. A legkönnyebb ismert haltér 1,48 kilogramm, a legnehezebb 4.63 kilogramm súlyú. (Ez utóbbi leletről már beszéltünk: az új Olümpiai Múzeumban található; oldalán az i. e. 500-ban rendezett 70. olimpia pentatlongyőztesének, a spártai Akmatisznak felirata olvasható.) A haltér használata sok előnnyel járt: fokozta az elrugaskodási sebességet, és növelte a felemelkedés szögét, megakadályozta a test pörgését, majd az ugrás legmagasabb pontján megkönnyítette az ugrónak, hogy súlypontja körül összehúzódkodjon, az ugrás utolsó szakaszában pedig előrelendítésükkel az ugró meghosszabbíthatta az ugrás hosszát. A haltérok használata igényes technikát követelt ugyan a versenyzőtől, de növelte a teljesítményt.

A vázáképekből arra következtethetünk, hogy a haltérokkal ugró versenyzők éltek a „guggolóugrás” technikájával, ahogy ma nevezzük, és előrevetett lábbal ülve értek talajt. A haltérokat már a nekifutás előtt meglöbálták, az ugrás emelkedő szakaszában a térd fölött tartották, az ereszkedő szakaszban a karjukat erőteljes lendítéssel mellső középtartásba emelték, majd közvetlenül a talajt érés előtt eldobták a haltért. A fennmaradt képekből nem világos, hogyan készítették elő a

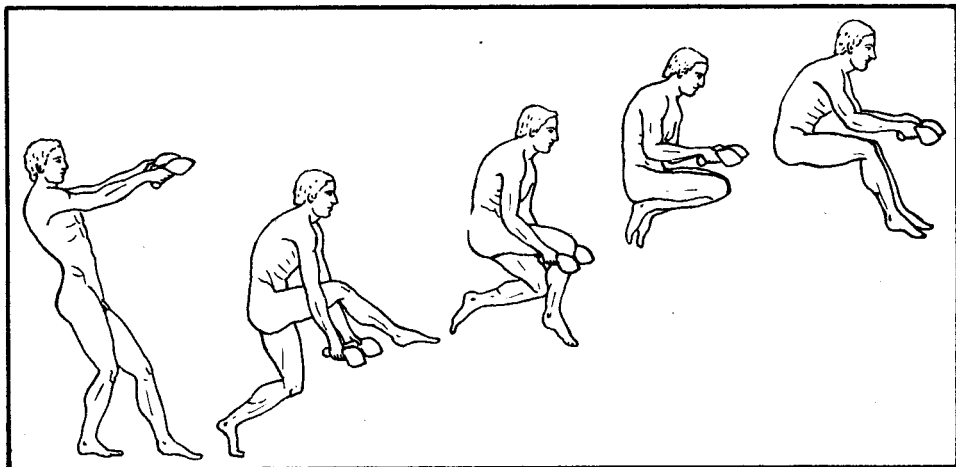

Ugrósúlyok (haltérok). Balra a „hosszú”, jobbra a „kerekded” (i. e. 6—4. századi ábrázolások és leletek alapján)

dobbantás helyét. Írásos forrásokból tudjuk, hogy az ugrás a *batérnak* nevezett jelnél kezdődött, ettől mérték a hosszát, a talajt érés helye homokkal felszórt sekély gödör volt. A teljesítményt úgy mérték, hogy az elugrás helyéhez legközelebb eső talajt érési pontot megjelölték az ugró jelével, s végül hosszú farúddal, az úgynevezett *kánonnal* lemérték a köztük levő távolságot. Versenyjátékok alkalmával a versenyzőnek több, három vagy talán öt kísérletre volt joga. Úgy tetszik, a helyezést nem a leghosszabb ugrás döntötte el, hanem valamennyi érvényes ugrás eredményének összege.

Az olümpiai játékok szabályzata nem írta elő az ugrás stílusát. Ez többek között azt jelenti, hogy ha az atléta nem akart, nem volt köteles haltért használni. Éppígy a gerelyvetők is akár alsó, akár felső ívben eldobhatták gerelyüket, a diszkoszvetők pedig fordulattal vagy fordulat nélkül a korongot. Legalábbis az antik irodalomban sehol sem maradt fenn ilyenfajta szabályra való utalás, mégpedig nem csupán az olümpiai, hanem a többi versenyjátékkal kapcsolatban sem. Ezek tehát egyéni sportok voltak, s nemcsak azért, hogy a versenyző az ellenfelével nem volt közvetlen kapcsolatban, hanem azért is, hogy maga választhatta meg azt a technikát, amelyet leghatékonyabbnak s egyéni szempontból legkedvezőbbnek ítélte. Szabadságot élvezett a versenyző abban is, hogy ezekhez a versenyszámokhoz zenészt, rendszerint *aulétoszt* (fuvolást) vihetett magával, hogy könnyebben tarthassa a begyakorolt ritmust.

Azoknak a követelményeknek, amelyeket a görögök a pentatlonversenyzőkkel szemben támasztottak, talán csak a maximális fizikai, pszichikai és technikai felkészültség volt a közös nevezőjük. Egyébként sok tekintetben ellentmondtak egymásnak, főképpen ami a testi adottságokat illeti. Például kívánatos volt, hogy az ugró kis testsúlyú, középtermetű, s biztos, rugalmas lábú legyen; a gerelyvető

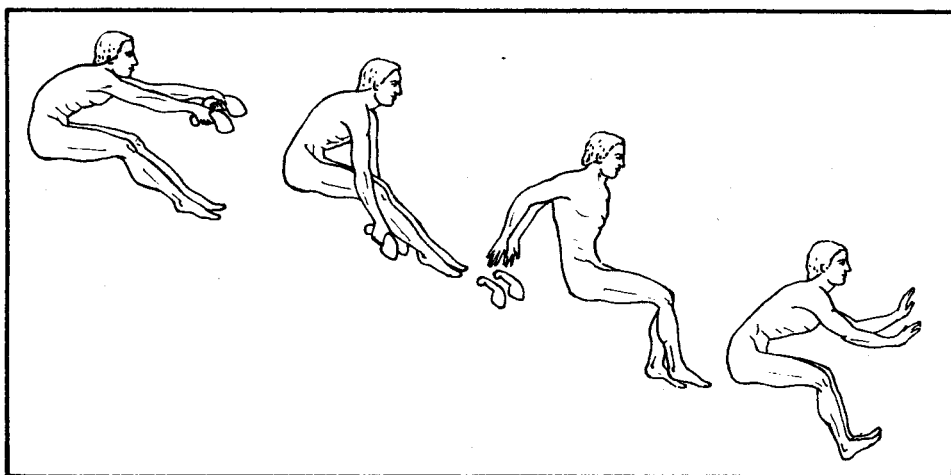

Távolugrás haltérokkal (i. e. 6—4. századi vázáképek alapján készült vázlat)

magasabb, nehezebb, hosszú lábú, és karját minél szélesebbre tudja tární. A diszkoszvető legyen középnehéz súlyú, erős mellizomzatú, rugalmas törzsű és hosszú, erős karú. Ha mindehhez hozzávesszük a gyorsfutókkal s legalább részben az ökölvívókkal szemben támasztott követelményeket, meg kell állapítanunk, hogy a pentatlonversenyzőnek az arany középutat kellett megtestesítenie: a kiegyensúlyozottságot és a sokoldalúságot, vagyis a harmóniát. S csakugyan, a görög pentatlon ilyen atlétákat nevelt. Bizonyosága ennek az eszményi testalkatú pentatlonversenyzőket megörökítő festmények és szobrok tömege. S igazolja a kritikus szemléletű Arisztotelész is, kijelentve: „A pentatlonversenyzők Hellasz legszebb férfiai!”

Az olümpiai lovasversenyeknek az antik korban egészen más volt a tartalmuk, mint manapság. Míg ma a sokoldalú képességet kívánó összetett lovasversenyek (military), valamint ugratások és műlovaglás szerepelnek az olimpiákon (egyéni és csapat kategóriákban), az ókorban ez a szám inkább lóversenyjellegű, azaz fogatok és lovasok gyorsasági versenye volt. A görög szerzők szerint abból a hagyományból fejlődött ki, amely közvetlenül kapcsolódik az olümpiai játékok megalapításához: Oinomaosz király és a hős Pelopsz ismert versenyéből.

Az *Ilíasz* szerint kocsiversennyel nyitották meg a Patroklosz tiszteletére rendezett temetési játékokat. A versenyben Nesztór király fia, Antilokhosz győzött, miután „nem rohanással előzte meg, ám csellel Meneláoszt”, a spártai királyt. Az *Odüsszeiában* nincs szó kocsiversenyekről, lóversenyről pedig sehol sem beszél Homérosz. Az első kocsiverseny a mítoszok szerint Héraklész és Küknosz között zajlott le, és Küknosz, Arész hadisten fia maradt benne alul. A történelmi időkből

származó legrégebb híradások Argoszban és Thesszáliában rendezett kocsi- és lóversenyekről számolnak be, később Athén, Thébai és más városok is rendeztek lovasversenyeket. Olümpiába meglehetősen későn jutottak el ezek a versenyek, sőt némelyik versenyszám nem is aratott sikert. Amelyik azonban megmaradt a játékok programjában, az az olimpia fő látványosságai közé tartozott.

Mint tudjuk, az első lovas számot Olümpiában csak i. e. 680-ban, a 25. játékokon vezették be, akkor, amikor már csaknem száz esztendő óta rendeztek atlétikai versenyeket. Ez a szám a *teihrippon*, a négyes fogatok versenye volt kétkerekű kocsival és kocsihajtóval. I. e. 648-ban, a 33. olimpián lóversenyt, *hipposzkelétiont* vagy *kelészt* is rendeztek. I. e. 500-ban és 496-ban kibővítették a játékokat az öszvérek és az ügetőllovak versenyével, ezeket azonban a nézők érdeklődésének hiánya miatt hamarosan eltörölték. A következő szám, a *szünórisz*, „a kettős fogatok versenye”, csak i. e. 408-ban, a 93. játékokon került be a programba. Ezt a három versenyszámot azután az élisziek lényegében megkettőzték: mindegyikhez párhuzamosan hozzátették a csikók versenyt (*póloi*). I. e. 384-ben, a 99. olimpián bevezették a „csikók négyes fogatának” versenyt, i. e. 268-ban, a 128. olimpián a „csikók kettős fogatának” versenyt, s végül i. e. 256-ban, a 131. olimpián a „csikók versenyt”. De nem biztos, hogy ezeket a versenyeket az olümpiai játékok fennállásának egész ideje alatt mindig hiánytalanul megrendezték. Görögország rómaiak általi leigázása után csaknem száz évig nem beszélnek a források lovasversenyekről, s ugyanezt elmondhatjuk a játékok eltörlése előtti utolsó százötven évről is. A kezdettől fogva a legfontosabb lovas számnak számító négyes fogat-verseny első győztese a thébai Pagondasz volt. Az utolsó, akinek neve még szerepel a lajstromokban, az athéni Prométheusz, az i. e. 241-es, 255. játékok győztese.

A kocsiversenyek valószínűleg a katonai célú kiképzésből fejlődtek ki, s a kutatók csaknem egybehangzóan a mükénéi idők felújított örökségét látják bennük. Homérosz szerint a trójai háborúban mind a görögök, mind a trójaiak mindig gyalogosan harcoltak, sohasem lóhátról. A királyok és hadvezérek kocsihajtó hajtotta szekéren érkeztek a harcmezőre, a felsorakozott csapatok előtt azonban leszálltak a kocsiról, úgy álltak csapataik élére. Ez persze nem jelenti azt, hogy haladó szekéren nem tudtak beleavatkozni a küzdelembe. Szekereikkel olykor szétszórták az ellenfél sorait, olykor rajtuk állva üldözték a menekülő csapatokat. Harci szekér csupán a „legfőbb hadvezéréket” illette meg, s bár maguk is kézbe tudták fogni a gyeplőt, hogy összemérjék erejüket a hozzájuk méltó, egyenrangú ellenféllel, a csatamezőn mindig a kocsihajtó hajtotta a lovakat, s ő a hadvezérnek volt alárendelve. Ezt az előkelő jelleget a fogatos versenyek is megőrizték, azzal együtt, hogy a kocsihajtó mindig „csak a második” volt a kocsi tulajdonosa mögött. S miként a harci szekeret csak azok engedhették meg maguknak, akik „aranyukkal s ezüstjükkel kiténtek mások fölött”, éppúgy versenykocsikat és -lovakat (no meg a mellékük szükséges személyzetet) is csak a valódi gazdagok tarthattak. Ez a sport ugyanis gyakorlatilag a királyok és más uralkodók, az arisztokraták és a vagyon tekintetében a legfelsőbb osztályhoz tartozó polgárok kiváltsága volt. A köznépből származó ember csak hajtóként s ura nevében üzhette. Ha győzött, jutalmat is kaphatott urától. A győzelmi koszorút azonban mindig a fogat tulajdonosának fejére helyezték.

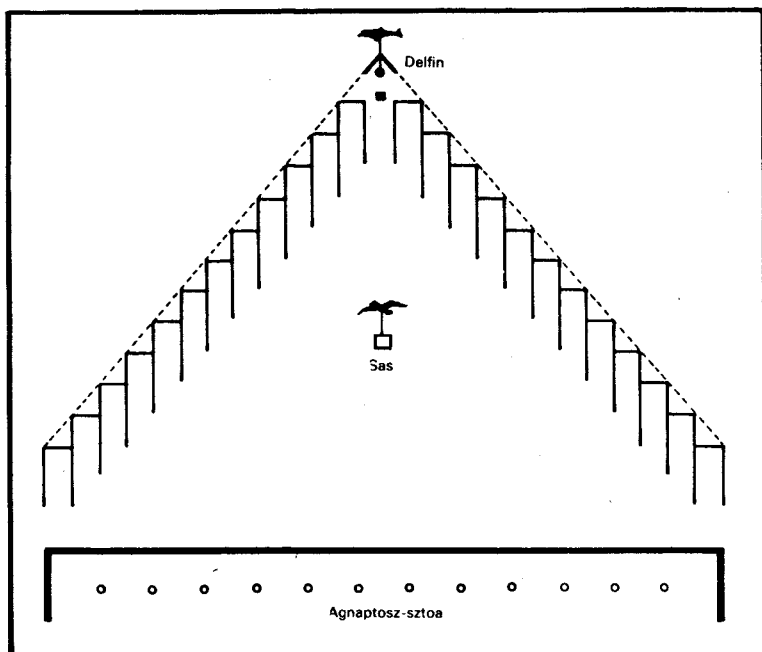
A versenykocsi a harci szekérhez hasonlított, már ahogy azt Homérosz leírásából ismerjük, s főképpen a könnyűségével különbözött tőle. Fából készült kétkerekű kocsi volt, tengelye és rúdja rendszerint égerfa, az alváz és a kerekek anyaga kőris, csak a csapágya volt bronzból. A tengely fölé kerettel ellátott hágcsőt szereltek a kocsihajtó részére; arra erősítették az alacsony, hátul nyitott kocsikast is. A hajtó verseny közben állt, csak az ügetők versenyén ült egy alacsony padon. az öszvérek versenyén pedig állítólag az utolsó forduló után leugrott a kocsiról. és gyalog vezette be az öszvéreket a célba. Az atlétáktól eltérően nem mezítelenül versenyzett, hanem övvel átfogott hosszú khitónban. A lovakat hosszú, erős vesszővel (nem ostorral) hajtotta. A hippodromon végig fej fej mellett tartotta a lovakat; a forduló előtt, amely Olümpiában mindig bal irányú volt, úgy irányította a fogatot, hogy a külső ló kettős fogat esetén fél hosszal, négyes fogat esetén pedig egy egész testhosszal megelőzze a belsőt. Ez a manőver nemcsak azért volt veszélyes, mert a fogat nagy sebességgel rohant be a száznolcvan fokos, minimális átmérőjű fordulóba, hanem azért is, mert főképpen az első körben kanyarodáskor rengeteg kocsi összetorlódott. Persze balesetben soha egyetlen hippodromban sem volt hiány, így az olümpiaiban sem, még csak Taraxipposz, az ismert „Lóriasztó” közreműködése sem kellett hozzá; neki egyébként, hogy megnyerjék jóindulatát, oltárt állítottak a kanyarban.

A kocsihajtókkal szemben nagy követelményeket támasztottak. Tökéletesen el kellett sajátítaniuk a hajtás technikáját és taktikáját, ügyes, bátor, kötélidegzetű

férfiaknak kellett lenniük. Hajtóművészetükről ma már aligha alkothatunk képet, mégis: a kürénéi Antikérisz azzal mutatta be ügyességét Platónnak, hogy háromszor megkerülte fogatával az Akadémia területét, s csak egy nyomot hagyott maga után. Ez a teljesítmény a műkorcsolyázók kötelező gyakorlatait juttatja eszünkbe, de amire egy másik kürénéi kocsihajtó, Karrotosz volt képes, ahhoz foghatót a Nagydíjért folyó mai ló- és autóversenyeken sem láthatunk. I.e. 460-ban, a 80. olümpiai játékokon legalább kilenc tömeges összeütközést került el, és negyvenegy rajthoz állt kocsi közül egyetlenként ért célba (a diadalkoszorút persze királya, IV. Arkeszilaosz kapta). Tudomásunk van még további néhány híres kocsihajtóról, közéjük tartozik például Khrómisz, aki i. e. 468-ban, a 78. játékokon győzelemre vitte a szürakuszai Hierón négyes fogatát, vagy az athéni Nikomakhosz, aki az akragaszi Xenokratész szolgálatában állt (és „olyan vagyont szerzett, amilyent kereskedéssel sohasem szerzett volna”). Név szerint azonban csupán vagy egy tucat hajtót ismerünk, a többiek mind eltűntek a névtelenségben, a *Delphoi kocsihajtóval* amely inkább típust, mint valóságos személyt örökít meg. Nyilván így követelte ezt uruk tekintélye és félelme, hogy osztozni kell a hajtóval a népszerűségben.

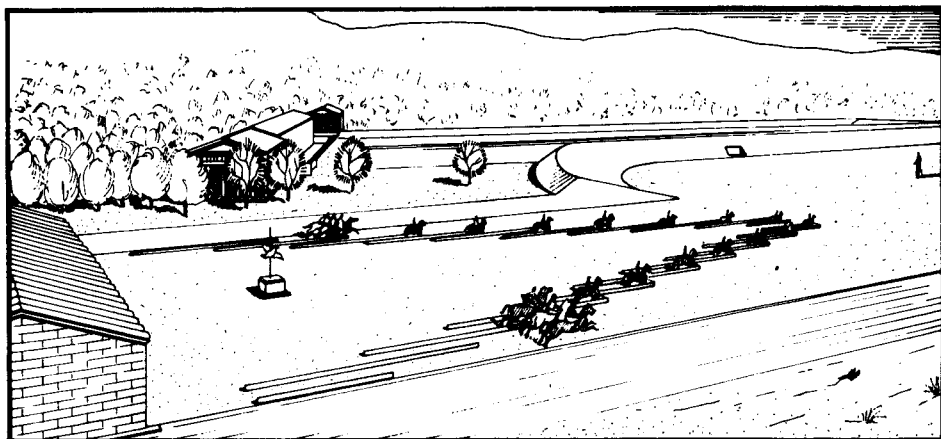
A lóversenyekről száz meg száz vázafestmény tudósít — mintha a lovas sport tankönyvéből vett illusztráció volna mindahány. Sokat megtudunk *A lovasművészet-ről* című kézikönyvből is; ennek szerzője Xenophón volt, a sokoldalú író, a Perzsiából hazatérő görög lovasság parancsnoka (kb.i. e. 435—355). A lóversenyek eredetével kapcsolatban bizonyosra vehetjük, hogy nem függött össze a hadviseléssel. A lovasságot az athéniaiak és a spártaiak például csak az i. e. 5. században alakították meg, akkor is viszonylag kis létszámban (mintegy ezer fővel.) Hadászati jelentősége csak II. Fülöp és Nagy Sándor idejében nőtt meg, vagyis a hellenisztikus korban. Akkor azonban már jó háromszáz éve szerepeltek lovas számok az olümpiai játékok műsorán.

Az akkori lóversenyek szintén különböztek a maiaktól. A lovasok nem használtak nyeret, legfőljebb gyapjúpokrócot terítettek a ló hátára; nem volt kengyelük és sarkantyújuk sem. Övvel átkötött rövid khitónban, kivételesen mezítelenül s mindig mezítláb lovagoltak. Zsokésapka (vagy a mai sisak) helyett csak átkötötték a hajukat szalaggal. A lovat kihegyezett bottal, ostorral vagy több ágú korbáccsal ösztökélték, ezt a festményeken rendszerint a jobb kezükben tartják, a ballal a gyeplőszárat fogják. Figyelemre méltóak azok a képek, amelyek vágatában ábrázolják a lovast: testével az előírásnak megfelelően előrehajol, miáltal lejjebb kerül a súlypontja, így megkönnyíti a lónak a lépésnyújtást. Némelyik képről szinte árad a ló és a lovas ritmusának összhangja, ami a maximális teljesítmény záloga. Miként a mai zsokéktól, éppúgy az ókoriaktól is megkövetelték a kis testsúlyt; ez a festményeken és a szobrokon a lovas aránytalanul kis figurájában tükröződik. Név szerint még kevesebb lovast ismerünk, mint kocsihajtót, a fennmaradt lónevekből viszont akár egy szótárt is összeállíthatnánk. Tudomásunk van arról, hogy a lóversenyeken a fogadott lovasokon kívül olykor a ló tulajdonosa is részt vett: elvégre „arisztokratikus sport” volt ez.

Rajtrekeszek és elrendezésük az olümpiai hippodromban (Pauszaniasz leírása alapján készült vázlat)

Az olümpiai játékok lovasversenyeinek pályahossza számunkra „nagy rejtély”. Ennek oka, mint ahogy már sajnálkozva meg kellett állapítanunk, abban rejlik, hogy az olümpiai hippodrom nyomtalanul eltűnt, és a méreteire vonatkozóan sem maradtak fenn pontos adatok. Az előző fejezetben ugyan azt mondtuk, hogy a kocsiversenyek pályahossza körülbelül 13,5 kilométer, a lóversenyeké körülbelül 6,25 kilométer volt, de csupán bizonytalan becslésekre támaszkodhatunk. Főképpen Pindarosznak a kocsiversenyekkel kapcsolatban használt kifejezéséből, a *dodekadromosz*ból — „tizenkét pályahossz (forduló)” — indultunk ki, és a *dodekaagnaptosz*ból — „tizenkét forduló” —, amellyel a lóversenyek leírásában találkoztunk. Ezenkívül fontolóra vettük a már említett konstantinápolyi kézirat adatait, sőt a konstantinápolyi Hippodrom tér méreteit is, ugyanis ennek alaprajza az egyetlen bizonyítékunk az egykori görög világ hippodromainak méreteire vonatkozóan (persze nem biztos, hogy azok megegyeznek az olümpiai méretekkel). K. Paleologosz feltételezi, hogy a négyes fogatok versenyén a pálya hossza körülbelül 14 kilométer volt, a kettős fogatok versenyén mintegy kilenc kilométer, a lóversenyek pedig körülbelül hét kilométeren zajlottak. Más szerzők másképp vélekedtek, becsléseik azonban semmivel sem megbízhatóbbak, mint a pénteki lottótípek.

Rajt az olümpiai hippodromban (Pauszaniász leírása alapján)

Ámbár egyikük sem esküszik meg a maga igazára, és mindannyian fenntartásokkal mondják ki a vélekedésüket .

Mintegy kárpótlásul a hippodrom eltitkolt adataiért az antik szerzők ránk hagyták az ott használt rajtindító berendezés leírását, az ugyanis roppant megnyerte a tetszésüket. „Ha a stadiont elhagyva végighaladunk a hellanodikok épülete mellett — írja Pauszaniász —, elérkezünk a lovasversenyek számára kijelölt térséghez és ahhoz a karámhoz, ahonnan indítják a lovakat. A karám formája olyan, mint egy, a pálya felé fordult hajóorr. Hátul, ahol az Agnaptosz-sztoával határos, széles; elől csúcsban végződik, és ott egy rúdra tűzött fémdelfin áll. A karám mindegyik oldala több mint négyszáz lépés hosszú; a két oldal mentén egymástól elkerített rekeszek sorakoznak, ezeket sorshúzással osztják ki a verseny résztvevői között. A kocsik, illetve lovak előtt kifeszített kötél képezte sorompó van. Körülbelül a hajóorr közepén égetetlen téglából rakott, fehérre festett oltár áll, ezt a versenyjátékok mindegyikére külön megépítik, rajta szélesre tárt szárnyú fémsas. Az oltárban van egy szerkezet, amelyet az erre kijelölt alkalmazott kezel. Mihelyt mozgásba hozza, a sas magasba emelkedik, hogy a nézők lássák, a delfin pedig a földre süllyed. Ezután engedik le a kötél-sorompókat: legelőször az Agnaptosz-sztoához legközelebb eső két szélsőt, úgyhogy a mögöttük álló lovak elsőként futhatnak ki. Amikor egy vonalba érnek azokkal, amelyek a sorshúzás szerint hátulról a második sorban várakoznak, azok előtt is lehull a sorompó. Így történik minden lónál, míg valamennyi egy vonalba nem kerül a hajóorr csúcsánál. E helyet elhagyva már megmutathatják a kocsihajtók az ügyességüket, a lovak pedig a gyorsaságukat.”

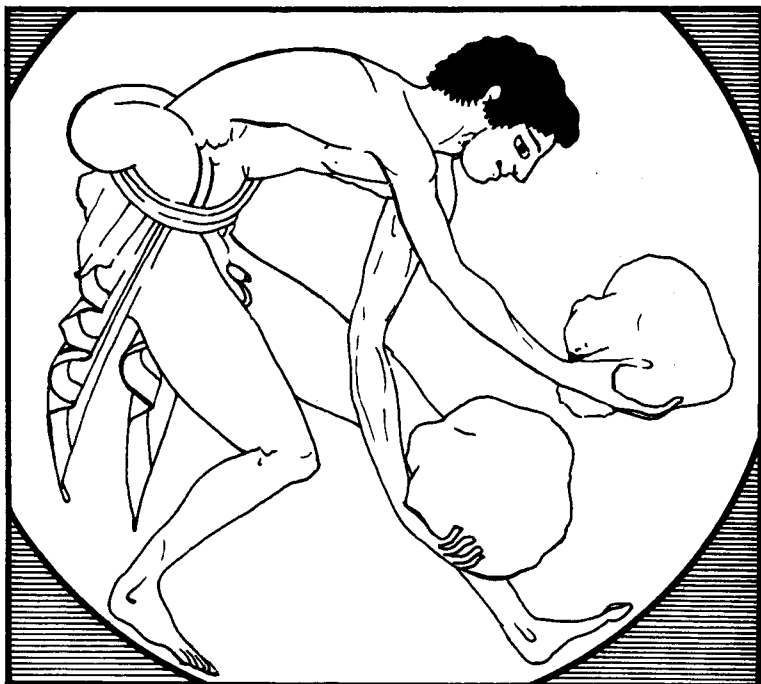
Az ismertetett rajtberendezést az athéni Kleitasz találta fel, de róla nem tudjuk,

hogy mikor élt. Később állítólag Ariszteidész tökéletesítette, de hogy ő volt-e Themisztoklész ismert arisztokrata ellenlábasa és az athéni hadak vezére az i. e. 479-es plataiai csatában, nem tudjuk bizonyosan. E szerkezet vitathatatlan előnye abban rejlett, hogy csökkentette az összeütközés veszélyét a rajtnál. A távolabbi helyről induló versenyzők hátrányát pedig kiegyenlítette a nagyobb kezdeti sebesség. A bal oldalon startolók egy kissé előnyösebb helyzetben voltak, de a különbségek még az első fordulóba való érés előtt kiegyenlítődték. A versenyindító sas-delfin szerkezetért főképpen a hippodrom távoli, keleti íve mentén letelepedett nézők lehettek hálásak: állítólag ott szorongtak mindig a legtöbben, talán az összeütközésekre voltak kíváncsiak. Az e versenyben rajthoz állók számára vonatkozóan az antik korból csupán egy adatunk van: az i. e. 460-as 80. játékokon negyvenegy versenyző indult, s közülük baleset miatt negyven nem ért el a célba.

A lovasversenyszámokban szerzett győzelem ugyanakkora dicsőséget hozott a fogat vagy a ló tulajdonosának, mint az atlétának az a diadal, amelyért magának kellett megküzdenie. Olykor talán még tartósabbat is, mert akinek volt pénze arra, hogy lovakba fektesse, annak arra is futotta, hogy nagyszabású szobrot vagy magasztaló ódát rendeljen magának. Bárhogy vélekedjünk is erről a dologról, ez a színtiszta igazság, s ezt az antik írók egyike sem tagadja. Sőt meg sem hőkken rajta.

Azokon a sportágakon kívül, amelyekben az olümpiai játékokon versenyeket rendeztek, más sportágakat is ismert a görög világ. Közülük némelyik szerepelt egy-egy helyi verseny programján, néhányat versenyen kívül üztek. A ma ismert és népszerű sportok között azonban sok olyan van, amelyet a görögök nem ismertek. Persze nem találhattak fel mindent.

Az olümpiai játékokon, mint már említettük, összesen négy futószám szerepelt: két gyorsfutás (a stadion- és a kettős stadionfutás), egy hosszú távú (hosszú futás) és egy honvédelmi (fegyveres) futás; ennek ma nincs pontos megfelelője. A négy stadion hosszú (769 méteres) középtávfutás ugyan nem került be az olümpiai versenyszámok közé, de szerepelt a többi három hagyományos országos játékok programján, s athéni jelenlétét is igazolják a Panathénaia-amforák képei. Az akadályfutást a katonai kiképzés keretében gyakorolták, s a fő hangsúlyt eközben a vízszintes akadályok leküzdésére helyezték; versenyszámmá az akadályfutás nem lépett elő. Az atléták edzéséről ejtett megjegyzésekből ismerjük még az előre-hátra váltakozó futást, amelyet körülbelül harmincméteres távolságon gyakoroltak, és a körben való, illetve csigavonalas futást. Görögországban a különféle vallási ünnepek keretében váltófutást is rendeztek, ezt a futók kezében vitt fáklya görög nevééről (*lampasz*) *lampadédromiának* nevezték. Ez abból állott, hogy egy egymástól szabályos távolságra felállított 10–48 futóból álló válogatott csapat elvitte az égő fáklyát egyik oltártól a másikhoz. Athénban ez a futás az Akadémiában, Prométheusz oltaránál kezdődött és az Akropoliszon ért véget. A pálya hossza több mint 2500 méter volt, és a futóknak a mintegy 120 méteres szintkülönbséget is le kellett

Súlyemelés. Vörösalakos festmény egy i. e. 500 tájáról származó tálon (az eredeti a würzburgi Wagner Múzeumban)

küzdeniük. Delphoiban a váltófutás körülbelül 1500 méteres, Epidaurosban és Déloszon körülbelül 800 méteres pályaszakaszon zajlott le. Attikában a brauróni Artemisz tiszteletére rendezett ünnepségeken egy leánycsapat is részt vett az égő fáklyás váltófutásban.

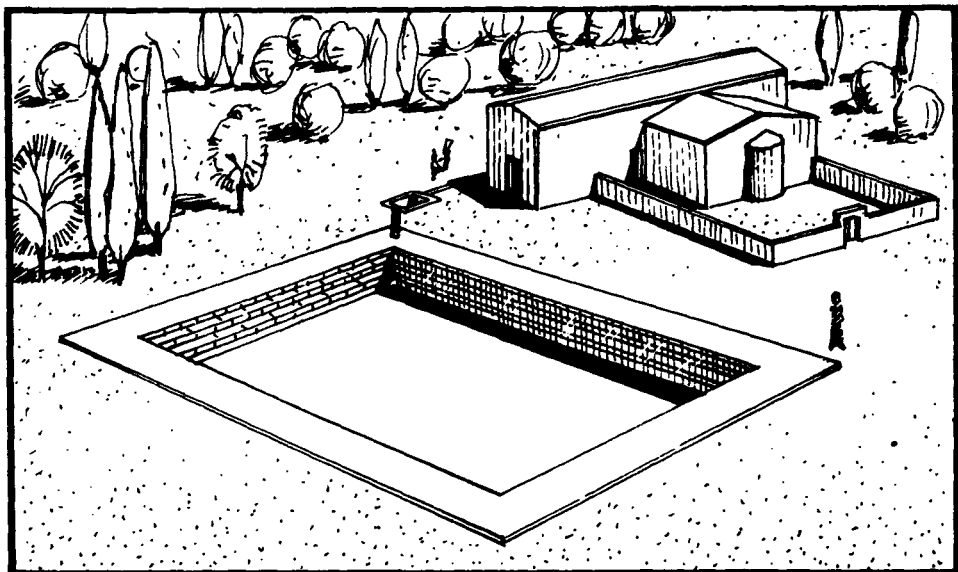
Az ugrószámok közül Görögországban csak a távolugrást ismerték. Mint már említettük, rövid nekifutással, rendszerint haltérrel a kezükben ugrottak. Bizonyos, hogy legalábbis edzéseken a helyből ugrást is gyakorolták. Magasugrásról nincsenek adataink, annál kevésbé a rúdugrásról. Philosztratosz ugyan kétfajta ugrást emleget, de részleteket nem közöl; a szövegösszefüggésből pedig egyáltalán nem derül ki olyasmi, mintha a másik ugrásfajta a „magasugrás” volna. Némely újkori szerző úgy vélekedik, hogy a görög atléták a hármassugrást is művelték, s mások még azt a véleményt is megkockáztatják, hogy éppen a hármassugrás volt az olimpiai ugrószám. Valójában azonban sem képzőművészeti, sem írásos bizonyítékunk nincs a hármassugrásról. Az ógörög nyelvben egyébként sem ismerünk olyan szót, amely a hármassugrást jelenthetné. A megfelelő kifejezés — a *trapedoszo* — első ízben csak a Küproszi-ról származó bizánci szövegekben fordul elő.

A hajítószerzők Görögországban a diszkosz- és a gerelyvetésből álltak. Némely

újkori szerző szerint közéjük tartozott még a mai kalapácsvetés megfelelője is. Mini mondják, hosszú fogantyújú bőrtokba tették a diszkoszt, s úgy dobták el. Az ilyen tokot számos vázaképről ismerjük, de az mindig föl van akasztva a falra. szemlátomást csak a diszkosz óvására szolgált. Az irodalomból nincs tudomásunk róla, hogy dobtak volna vele, és olyan atlétaábrázolásról sem tudunk, amelyen az atléta úgy hajította volna el a diszkoszt, mint a mi kalapácsvetőnk a kalapácsot. Ezzel szemben megvolt Görögországban a mi súlylökésünk távoli mása, ha nem is mint hivatalos versenyszám. Az edzéseken erősítő gyakorlatként megfelelően kifaragott nehéz kődarabokat hajigáltak. Némelyik versenyjátékon gerelyvetésben nemcsak a dobás hosszában versenyeztek, hanem célba is dobtak. Argoszban ez a fajta gerelyvetés a lovas számok közé tartozott: a versenyzőnek teljes vágatában, előírt távolságból el kellett találnia gerelyével egy körülbelül fejmagasságban rúdra erősített pajzsot. Ezt a versenyt állítólag a mitikus Danaosz király alapította, s az antik korban nagy népszerűségnek örvendett. Bizonyítja ezt az önhitt embereket csúfoló kedvelt mondás is: „Úgy jár, mintha megnyerte volna Argoszban a pajzsot.”

A birkózást, az ökölvívást és a pankrationt a görögök „erőszámoknak”, vagyis „nehézatlétikai” versenyszámoknak tartották. Tőlünk eltérően közéjük sorolták a diszkoszvetést is. Ezek a számok minden országos és helyi verseny programján szerepeltek. Versenyen kívül ősidők óta létezett még két, a mi súlyemelésünkhöz közel álló nehézatlétikai versenyszám. Az egyik esetben az atléta fél kézzel emelte fel a súlyt, rendszerint egy durván megfaragott, buzogány alakú követ, és hátrafele dobtá. Egy ilyen követ láttunk az Olümpiai Múzeumban: 149 kg súlyú, s a rávéselt felirat tanúsága szerint Bübön, a körülbelül az i. e. 7. században élt atléta fél kézzel átlódította a feje fölött. Azt hihetnénk, hogy ez már meghaladja az emberi teljesítőképesség határát, a feliratos kő azonban valóban létezik. A másik, ilyenfajta versenyen kívüli szám durván megfaragott kövek emelgetése volt, mégpedig fél kézzel vagy mind a két kézzel. A vázafestményeken némelyik ilyen kő körülbelül emberfej nagyságú, van, amelyik kétszer akkora. Emelgetésük közben az atléták széles szíjjal átkötötték a derekukat, éppúgy, mint a mi súlyemelőink.

Az íjászat kedvelt sportja volt a mitikus hősöknek, s versenyeket nyilván hús-vér emberek is rendeztek belőle. Versenyjátékok részévé azonban csak a boiotiai Koróneiában, a Hellészpontoszon fekvő Szésztoszban és Keosz szigetén vált Országos versenyeken, beleértve az olümpiai játékokat is, nem vezették be. A kutatók többségének véleménye szerint ennek okát abban kell keresnünk, hogy a hadviselésben csökkent az íjászat szerepe. A görög poliszok legfőbb haderejét a nehézfegyveresek képezték, az íjászoknak csak tartalékszerepük volt, s csapataik rendszerint zsoldosokból rekrutálódtak. Ezzel szemben a vadászatban az íjászat mindvégig megőrizte fontosságát. De így vagy úgy, olümpiai versenyszámmá — mai íjásztól eltérően — nem fejlődött. Hasonlóképpen eltűnt a dárdával vívó régi párharc, s a katonai kiképzésnek is részét képező „nehézfegyverzetűek harca” (*hoplitomakhia*) lépett a helyébe. A nagyközönség számára azonban csak nagritkán rendezték meg, akkor is lényegében jelképes ütésekkel való bemutatással.

Úszómedence Olümpiában (rekonstrukció)

formájában. Kétségtelenül semmiben sem hasonlított a római cirkuszok véres gladiátorküzdelméhez.

A lovasversenyeket az olümpiai és az egyéb országos játékokon kizárólag mint gyorsasági versenyeket rendezték meg sima, homokos pályán. Az akadályversenyt, amelyben vizes árok, sövény, sánc, korlát stb. leküzdése a cél, a görögök nem ismerték. Ugyanígy nem ismerték a lóugratást sem, amely pedig a lovas sport alapja és legtisztább megnyilvánulási formája. Ezzel szemben némely helyi versenyjátékokon akrobatikus elemekkel tarkított versenyszámokat honosítottak meg, mégpedig egyrészt a lovat megülő lovasok, másrészt az egy- és a kétszemélyes kocsik számára. A lovasok leugrottak a lóról, egy ideig mellette futottak, majd felpattantak a hátára, átugrottak egyik lóról a másikra, mélyen oldalra hajolva, a menetiránynak háttal lovagoltak stb. A kocsihajtó társutasa le-föl ugrált a szekérről, illetve a szekérre, s a kanyarokban úgy kihajolt, mint a mai oldalkocsis motorkerékpár-versenyzők a körpályán. Az ilyenfajta versenyeket nem csupán leírásból ismerjük, hanem vázsképekről is; ezek közül a legrégebbi még geometrikus stílusban készült az i. e. 8. században. A későbbi időkben főképpen Boiótiában és Attikában kedvelték ezeket a versenyeket.

A vízi sportokat aránylag széles körben űzték a görögök, de azok sem az olümpiai, sem más versenyekre nem kerültek be. Sőt, úgy látszik, vízi sportokban egyáltalán nem rendeztek nyilvános versenyeket. Az irodalomból és a képzőművészeti alkotásokból ismerjük az úszást, a toronyugrást, sőt a merülősportot is. Az úszást Görögországban a rendkívül tagolt tengerparton űzték; a folyókban, mivel

sekélyek voltak, csak ritkán, medencében még ritkábban. (Az antik korból tulajdonképpen csak egy olyan medencét ismerünk, amelynek méretei lehetővé tették az úszást: éppen Olümpiában tárták fel, a palaisztrától nyugatra. 25 × 14 méter nagy, 1,6 méter mély volt). A görögök úszóstílus a mi gyorsúszásunkéhoz hasonlított, de ők a fejüket mindig magasan a víz fölött tartották, és tempónként ide-oda forgatták, amit ma hibának tartunk. Érdekes volt a lábmunkájuk: a képeken az úszók mindig szorosan zárják a lábukat, s úgy mozgatják, mint ma a pillangózók. (E benyomásunkat fokozza, hogy a képeken az úszók mellett gyakran látunk delfineket.) A búvárkodás a tengeriszivacs-halászok megélhetését biztosította; bárkákról és csónakokról ugrottak a vízbe, lábbal előre és nehezekkel, akárcsak manapság. A toronyugrást egyetlen festményről ismerjük, amelyet csak nemrég találtak meg egy i. e. 480 körüli sírban, Poszeidóniában (a mai dél-itáliai Paestumban). Az ugró mintegy 2,5 méter magas mesterséges toronyból ugrik, amelyből szilárd ugródeszka nyúlik ki; teste szépen meghajlik, karját előrenyújtja. Hogy a torony kőkváderekből vagy fából készült-e, a képről nem tudjuk biztosan megállapítani. Formája azonban célszerű, átgondolt, nem kétséges, hogy nem ez volt az első ilyenfajta építmény. Ugyanígy az ugró testtartása is azt bizonyítja, hogy a vízbe ugráshoz megköveteltek bizonyos — bár a maitól eltérő — stílust.

Az úszástól eltérően Görögországban már az ősi időktől fogva rendeztek evezősversenyeket. Már a mítoszokban is szó esik róluk, de csak az i. e. 5. századtól vannak alátámasztva adatokkal. Az athéniai Panathénai-játékok keretében Pireuszban, és később a Szunion-foknál is rendeztek evezősversenyeket. A Szalamisz szigetén, Iszthmoszban, Nikopoliszban, Kiproszban stb. tartott hasonló versenyeken kívül fennmaradt a híre, hogy Nagy Sándor közvetlenül a halála előtt Babilonban is rendezett ilyen versenyeket. Eredetileg hadi *trierák* versenyeztek egymással, azaz olyan bárkák, amelyeken egymás fölött három sorban helyezkedtek el az evezősök (nem pedig „háromevezősök”, ahogy olykor magyarázzák). Az i. e. első század óta van tudomásunk különleges versenyhajókról vagy -csónakokról, melyeknek legénysége hat-nyolc evezősből és a kormányosból állt. Úgy látszik, a pályájuk nem volt egyenes, hanem lehorgonyzott bóják között kanyargott. Az evezősök erején és összehangoltságán kívül tehát a kormányos (görögül *kübernétosz*) ügyessége is nagy súllyal esett a latba. A versenyekről szóló első híradások egyben a versenydíjakról is tudósítanak. A Panathénai-versenyeken Pireuszban az elsőként célba futó hajó legénysége 3000 drachmát, a Szunionnál győző legénység pedig 1500 drachmát kapott.

Az olümpiai és egyéb játékok programjába nem kerültek be a szorosabb értelemben vett játékok sem, jóllehet ezek legtöbbje tagadhatatlanul sportjellegű és egész Görögországban kedvelt volt. Név szerint és leírásokból több tucat ilyen játékot ismerünk, de csak néhány olyan akad, amelynek szabályairól többé-kevésbé képet alkothatunk. (Ne csodálkozzunk rajta: tegyük fel, hogy valamelyik antik szerzőnek, például Philosztratosznak rendelkezésére állna a jelenkori görög sajtó egész évfolyama a futball-, a röplabda-, kosárlabda- és más küzdelmek lefolyásáról

és eredményeiről szóló tudósításokkal. Elolvasni minden különösebb megerőltetés nélkül elolvasná valamennyit. De vajon össze tudná-e állítani belőlük e játékok szabályait?) Tudomásunk szerint Görögországban többnyire labdajátékokat, közös nevükön *szphairiszeiszt* játszottak. Ezekhez bőrből varrt, lőszőrrel kitömött labdát használtak. A labdák kemények, aránylag nehezek, nem túl rugalmasak voltak, és tarkára festették őket. A legkisebbik akkora lehetett, mint a mi teniszlabdánk, a legnagyobb majdnem olyan, mint a medicinlabda. Mindig két-két azonos létszámú csapat állt szemben egymással, a csapatok tagjainak száma kettő és tíz között mozgott. Külön csapata volt a férfiaknak, az ifjaknak és a lányoknak. A játékhöz nem kellett különösebb terep, elég volt az egyenletes, rendszerint füves talaj. A gümnaszionokban a labdajátékok kijelölt pályán, az úgynevezett *szphairisztérián* zajlottak le.

A legegyszerűbb labdajáték valószínűleg az *aporrhaxisz* volt, amit „visszapattanós”-nak fordíthatnánk. Úgy játszották, hogy a labdát keményen a földhöz vagy falhoz dobták, az visszapattant, s amelyik játékos elkapta, az pontot szerzett a csapatának, és megszerezte az új dobás jogát. Az a csapat nyert, amelyik több pontot gyűjtött össze. Hasonlóan egyszerű, de több ügyességet követelő játék volt az *urania* („az égbe”). A labdát nem a földre vagy falhoz dobták, hanem fel a magasba. Az *episzkürosz* nevű játéknál kijelöltek egymástól 20–30 méter távolságban három párhuzamos vonalat. A középsőre rátették a súlyos labdát, a két szélsőn pedig a játékosok helyezkedtek el. Adott jelre a labdához futottak, s aki megszerezte, az igyekezett minél messzebbre dobni az ellenfél oldalára, hogy a labda az ellenfél vonala mögé essen. A másik csapat játékosai igyekeztek megkaparintani a labdát, s akinek sikerült megszereznie, ismét átdobta az ellenfél oldalára. Az a csapat győzött, amelyiknek tagjai többször dobták át a labdát az ellenfél vonalán. Úgy látszik, ebben a játékban tilos volt akadályozni a játékost a dobásban. A *harpasztón* nevű játék ezt megengedte; ezt kisebb labdával játszották. A játékosok tetszés szerinti módszerrel juttathatták a labdát az ellenfél vonala mögé, s közben szabad volt testtel támadniuk és védekezniük, egymást meglöknükhöz, kitépniük a labdát a másik kezéből, s talán még futás közben gáncsot vetniük is. Tehát ez a játék a mai rugbyhez, az „amerikai futballhoz” hasonlított, s meglehetősen kemény és veszélyes játék lehetett. A következő játék, amelynek megvan a mai megfelelője, a *koretizein* volt. Egy jelenetével már találkoztunk: az athéni Nemzeti Régészeti Múzeumban levő szobortalapzaton, amely a Kerameikoszból került elő, s a szobor hiányzik róla. Két háromtagú csapatot ábrázol, a játékosok közül ketten éppen elindítják a mi gyeplabdánkhoz hasonló játékot, amelynek szabályait azonban nem ismerjük. De hogy játéklajstromunkban ne lépjük át a fél tucatot, már csupán egyetlen játékot említsünk meg. „Király-szamár” volt a neve, és több kéttagú csapat játszott. A csapat egyik tagja („a király”) a másik nyakába ült (ez volt a „szamár”). A bíró a párosok közé dobta a kis méretű labdát: amelyik „király” elkapta, megőrizte helyzetét, és pontot szerzett, amelyik nem kapta el, „szamár” lett, s a társa folytatta „király”-ként a játékot. Ezt a játékot

vázaképek dokumentálják már az i. e. 6. század második feléből. A görög falvakban ma is kedvelt gyermekjáték.

Bármilyen tarka színekben pompázik az Olümpián kívüli sportok görög palettája, mégis marad rajta egy nagy fehér folt. Görögország a ragyogó napfény, a kék tenger és a sziklás hegyek hona. Nincsenek nagy fehér hómezői, s ezért lakói nem üzték téli sportokat.

Ami pedig az ókori Görögország olimpiáival (és egyáltalán sportjával) kapcsolatban talán legjobban érdekel bennünket: az akkori atléták teljesítményei. Vajon azonosak voltak a mai teljesítményekkel, túlszárnyalták azokat, vagy messze elmaradtak mögöttük? Igaz-e, mint olykor írják, hogy a mai olimpiák megszabott minősítési értékeit sem érték el? Vagy ellenkezőleg, ahogy szintén olvasható, jóval meghaladták a mai ember teljesítőképességének határát?

Be kell vallanunk, hogy ezekre a kérdésekre nem lehet egyértelmű és megnyugtató választ adni. Először is azért, mert a görögök nem vezettek semmiféle jegyzéket a teljesítményekről vagy a világcúcsokról. Másodszor azért, mert a futó- és a lovasversenyeknél nem állapították meg az elért időt, hiszen az akkori technikai eszközök ezt nem is tették lehetővé. Csupán napórájuk, vízórájuk és homokórájuk volt, azokról pedig aligha olvashatták volna le a másodperceket, még kevésbé azok töredékeit. Harmadszor azért, mert az ugró- és a dobószámoknál a távolságot csak a pillanatnyi szükséglet számára mérték, és nem jegyezték fel az eredményeket. Ezek a versenyszámok, mint tudjuk, a pentatlon részei voltak, és a válogatás selejtező módszerrel történt, így elég volt megállapítani a győztest. Negyedszer pedig: ha fennmaradt is néhány versenyeredmény, azt át kell számítanunk a mai mértékegységekre, mégpedig olyan képlet alapján, amelynek valamelyik változója ismeretlen vagy bizonytalan. És természetesen mindig meg kell vizsgálnunk a közölt adatok hitelességét.

Az antik korból valójában mindössze három ilyen adatot ismerünk abszolút számokban, mégpedig két híres atléta csúcsteljesítményének adatait. Az első kettő egy szobor talapzatáról származik, amelyet a krotóni Phaüllosz a püthói játékok többszörös győztese állíttatott Delphoiban, az i. e. 5. század elején. Az 1000 körül keletkezett bizánci enciklopédikus szótárban, az úgynevezett *Szudában* olvasható feljegyzés szerint a talapzaton ez állt: „Ötven és öt lábnyira ugrott el Phaüllosz, diszkosza öt híján száz lábra is elért.” Erről az atlétáról írja Pauszaniász (a *Görögország leírása* tizedik könyvében, amelyben Delphoiról szól): „A krotóni Phaüllosz nem győzött Olümpiában, ám a püthói játékokon kétszer kitűnt a pentatlonban s harmadszor a futásban. A perzsák elleni háborúban a saját költségén építtetett egy hajót, és a legénységét krotóniakból toborozta, akik akkor Hellaszban tartózkodtak. Delphoiban szobra van.” Az említett adatok harmadika Julius Africanustól ered (a *Krónikák* szerzőjétől, az i. sz. 3. század elejéről). És Khionisz spártai atlétára vonatkozik: Khionisz a stadionfutás és a kettős stadionfu-

tás háromszoros győztese volt, sikereit a 29—31. olimpiákon i. e. 664. és 656. között aratta. Emlékoszlopán állítólag az állt, hogy „... el tudott ugrani ötvenkét lábra”. A mi mértékeinkre átszámítva tehát Phaüllosz 16,28 métert, Khionisz 15,39 métert ugrott, s Phaüllosz 28,2 méterre dobta el diszkoszát.

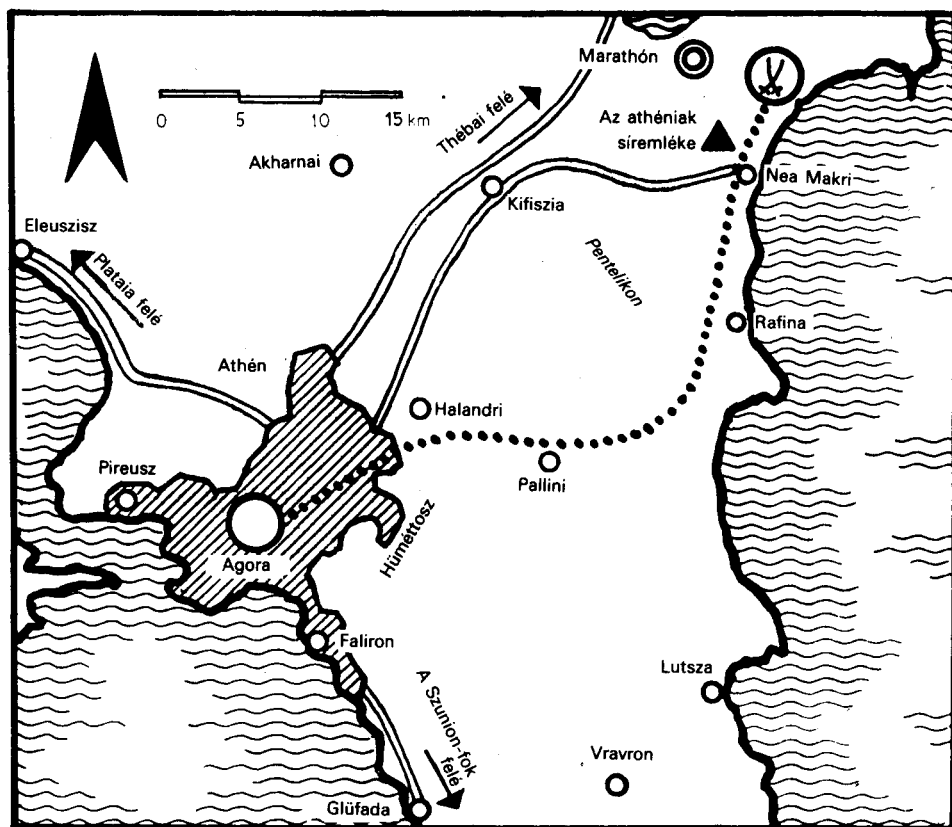
Phaüllosz és Khionisz ugrásai ezek szerint csaknem elérik Robert Beamon mai világcúcsának kétszeresét (a XIX. olimpián Mexikóvárosban, 1968-ban állította fel 8,90 méterrel), és kétségtelenül túlmennek az ember fizikai teljesítőképességének határán. Az ókori adatok értékelésében a szakemberek három csoportra oszlottak. A régebbiek feltételezték, hogy hármassugrásról volt szó, s mikor az eredményt összevetették James Connolly 13,71 méterével, amennyit az 1896-os I. olimpián, Athénban ugrott, lehetséges, sőt kitűnő teljesítménynek tartották. Viktor Szanyejev mai olimpiai rekordjával (a XIX. olimpián, Mexikóvárosban, 1972-ben elért 17,39 méterrel) vagy Joe de Olivier (17,99 méteres) világrekordjával összevetve Phaüllosz és Khionisz teljesítménye persze csak átlagos volna. Később kétségek merültek fel, vajon egyáltalán ismerték-e az antik korban a hármassugrást, s ekkor az a nézet terjedt el, hogy az öt engedélyezett versenyugrás összege adta az eredményt; ma ezt vallja többek között H. Schöbel és J. Ebert is. De olyan vélemények is elhangzanak, hogy Phaüllosz és Khionisz teljesítménye három ugrás összegezett eredménye. Ebben a kérdésben nem lehet teljes felelősséggel állást foglalni, már csak azért sem, mert arra vonatkozóan, hogy az ókori játékokon hány ugrást engedélyeztek, nincsenek megbízható adataink. Akadnak olyanok is, akik a „rúddal való távolugrás”-sal próbálják magyarázni a rendkívül nagy teljesítményeket, vélekedésüknek azonban semmi alapja sincs az antik szövegekben. Ezt az ugrásnemet sehol sem említik, és az ógörög nyelvnek nincs is rá kifejezése. „Van azonban egy másik, egyszerűbb magyarázat is Phaüllosz és Khionisz emberfeletti teljesítményével kapcsolatban — írja a már többször idézett K. Paleologosz *Az olimpiai játékok* című könyvében, 1976-ban. — A neves atlétákról számos történet és anekdota keringett, mégpedig a sportteljesítményeikről és a magánéletükről egyaránt. Idővel ezekhez a történetekhez hozzátettek ezt-azt, a teljesítményeket eltúlozták, és emberfeletti képességekkel ruházták fel az atlétákat. Talán így magyarázhatjuk a Phaüllosznak és Khionisznak tulajdonított fantasztikus ugrásokat is. Ez így egyik bizonyítéka annak, milyen tisztelettel és csodálattal övezték a régi görögök az atlétáikat.”

Phaüllosz diszkoszdobásban elért eredménye azonban nem vált ki belőlünk különösebb ámulatot. 28,2 méteres dobásának még a kétszerese is mélyen alatta marad a mai világ- és olimpiai csúcsnak. A görögök azonban csodálattal fogadták, s bizonyosan jó okuk volt erre. Ezt az okot kétségtelenül a diszkosz tömegében kereshetjük, amely jogos feltételezésünk szerint jóval nagyobb volt a mai korongénál. Egyébként az antik korból csupán egyetlen adatunk van hasonlóan rendkívüli teljesítményről. A pentatlonban versenyző Phlegüasz, akinek neve nem fordul elő az olümpiai győzteslistákon, állítólag átdobta diszkoszával az Alpheioszt. Ez azt jelenti, hogy körülbelül hatvanméteres, vagy valamivel nagyobb teljesítményt ért el. A diszkosz tömegét az ő esetében sem ismerjük, de ha a mi korongunkkal dobott

volna, akkor nemrég (vagy ma is) a nemzetközi élvonalba tartozott volna. A gerelyvetésben elért teljesítményekről egyetlen adatot sem őrzött meg számunkra az antik kor. Néhány mai szerző úgy vélekedik, hogy a hurok használatával több mint kétszeresére nőtt a dobás, becslésüket azonban fenntartással kell fogadnunk. A Napóleon korabeli teljesítményeket, a mai ifjúsági versenyzők is túlszárnyalják. Az élvonalbeli gerelyvetők több mint 90 métert dobnak. A görög atléták könnyebb gerelye így csúcsteljesítmény esetén veszedelmesen megközelítette volna a stadion túlsó oldalán ülő nézőket.

A görög gyorsfutók időeredménye valószínűleg örökre rejtély marad számunkra. Sajnos a dicsőségeket zengő feliratok és versek nem pótolhatják a stopperórát. Az egyetlen, amit az antik tudósítások közül ilyen szempontból támpontul használhatunk, bár roppant megbízhatatlan támpontul, a milétozi Polümnésztor több helyütt emlegetett históriája. Polümnésztor az ifjak stadionfutását nyerte meg a 46. olümpiai játékokon i. e. 596-ban. Fiatal pásztor volt, és állítólag az előtte váratlanul felugró nyulat utolérte és megfogta. Meglátta ezt a gazdája, és helyet biztosított számára azon a hajón, amely a milétozi versenyzőket szállította Éliszbe. A nyúl mintegy tizennégy méteres másodpercenkénti sebességgel fut, az ókori alighanem éppúgy, mint a mai. Eszerint ha nem holmi nyiszlett állatról volt szó, és Polümnésztor legalább ötven métert futott utána, akkor 3,7 másodperc alatt kellett lefutnia ezt a távolságot. Ha ezt a tempót tartani tudta, mondjuk, száz méteren akkor az ideje 7,5 másodperc alatt lett volna, vagyis legalább húsz méterrel maga mögött hagyná a legjobb mai futókat (J. Hine, R. Smith, Ch. Greent, E. Hartot és a többieket, akik 9,9 másodperc alatt futják a százméteres távot). Ez persze mind csak feltevés, de hasonló, sőt Polümnésztor számára még kedvezőbb eredményre jutott a fenti adatok alapján egy olyan futó is, amilyen Valerij Borzov.

A hosszú távú futóversenyek eredményének megítélésére több, bár nem túlságosan megbízható adatunk is van az antik korból. Ageasz argoszi futó a 113. olümpiai játékokon, i. e. 328-ban megnyerte a hosszú távú futást. Örömeiben hazarohant, hogy jelentse polgártársainak: csaknem kétszáz esztendő után először halhatatlan dicsőséget szerzett városának az olümpiai koszorú megszerzésével. Reggel győzött, és alkonyatkor ért Argoszbá; a 110 kilométeres távolságot tehát legfeljebb kilenc óra alatt tette meg. Pheidippidész, Athén állam követét, i. e. 490-ben Spártába küldték, hogy segítséget kérjen a perzsák ellen. A két város közti távolságot két nap alatt futotta le. Így a körülbelül 230 kilométert húsz óra tiszta idő alatt tette meg. (Ugyanarról a Pheidippidészről van szó, aki Miltiadész parancsára Athénba vitte a marathóni győzelem hírért, s a „Győztünk!” szó kimondása után a kimerültségtől holtan esett össze. Hogy mennyi idő alatt tette meg a körülbelül 42 kilométernyi távolságot, nem tudjuk.) A plataiai Eukhidasz reggel futva elindult szülővárosából Delphoiba, meggyújtotta fáklyáját a szent tűzről, és estére hazatért vele. Tehát mintegy 180 kilométert tett meg 14 óra alatt, teljesítményéért azonban életével fizetett. A spártai hopliták egy nap alatt meg tudtak tenni teljes

Marathón—Athén. Pheidippidész útvonalát nem ismerjük pontosan, de valószínűleg a mai országút irányában, Rafina és Pallini mellett vitt az Agorára

fegyverzetben 45 kilométert. A *sztathmosz*, azaz „napi gyaloglás”, a görögök egyik hosszsmértéke, 27,5 kilométer volt.

E hosszútávfutók útvonala a mi mezei futóversenyünk útvonalához hasonlított; teljesítményüket azonban a mai maratoni futók és távgyaloglók teljesítményével vessük össze. Ageasz a fentiek szerint óránként 12,2 kilométert futott, Pheidippidész 11,5 kilométert, Eukhidasz 12,8 kilométert; a spártai katona teljes fegyverzetben mintegy 5,6 kilométert tett meg óránként. Ma a legjobb maratoni futók egy óra alatt megközelítőleg 20 kilométert futnak, a legjobb távgyaloglók (50 kilométeren) óránként körülbelül 12,5 kilométert tesznek meg. De az általuk lefutott útvonal jóval rövidebb, mint amelyet a felsorolt ógörög futóknak kellett megtenniük, és nem nehezítik természeti akadályok és magasságbeli különbségek. Azonkívül kellőképpen előkészítik az utat.

Kiállhatnának-e tehát az antik olümpikonok, vagyis olümpiai győztesek a győzelem reményével az olimpiai játékok mai résztvevői ellen? Az újkor első olimpiai játékein, 1896-ban Athénban talán még igen. De ki merészné ugyanezt állítani az 1980-as moszkvai, XXII. olimpiával kapcsolatban? Korunkban a teljesítmények minden sportágban egyre fokozódnak; vessük csak össze az évszázadunk kezdetén elért rekordokat az idei vagy a múlt évi rekordokkal. Bármennyire tudományos alapokon folyt is az edzés a régi Görögországban, a mai edzés még tudományosabb alapokon nyugszik. Ugyanígy az élsportolók fizikai és technikai rátermettsége is szüntelenül fokozódik. Annak a lehetősége, hogy az olimpiai játékokra kiválasszák a legjobbak közül a legjobbakat, szintén összehasonlíthatatlannul megnőtt: a görög világról kiterjedt szinte az egész világra.

Ha minden összehasonlítható adatot és tényezőt fontolóra veszünk, akkor valószínűleg arra a következtetésre jutunk, hogy a mai sportolók teljesítményei nagyobbak, mint az ókori sportolókéi voltak. De ne feledjük: ha ma a régi görögöknél előbbre tartunk — s nemcsak a sportban —, az egyebek között annak köszönhető, hogy az út legnehezebb, első szakaszát ők tették meg helyettünk.

7. FEJEZET

Az olümpiai dicsőség

*Hogyha verseny-éneket
zengenél, szivem, égőbb
csillagot hiába vágysz
fölfedezni, ha a nap áll a
puszta égen, s tornaporond
sincs, mely éneket
jobban érdemelne, mint
Olümpia küzdőtere.*

.....

*... a győztes élete csupa
mézédés öröm és derű leszen,
s a verseny teszi ezt. Nekünk
múlhatatlan örömnél
lehet-e többre vágy-
nunk? ...*

Az olümpiai győzelem a régi Görögországban az ember által elérhető teljesítmények rangsorában a legelső helyet foglalta el: ugyanolyan helyet, mint egy hadvezér háborús győzelme. Nemrégiben még hitetlenkedve fogadták ezt az állítást, sőt sokan túlzónak találják még ma is, amikor pedig a sport közkedveltségnek és nagy társadalmi megbecsülésnek örvend, mégis ez az igazság. Az olajfakoszorú és az olümpionikosz cím a legjobbak legjobbjának kitüntetése, a „dicső küzdelemben, férfimód” szerzett legbecsesebb zsákmány volt. Az olümpiai győztes híre, ismét Pindarosz szavaival élve, „fénnel övezte honát is”. A győztes polgártársai büszkeségének forrása és csodálatának tárgya volt, figyelmességük, tiszteletük középpontjában állt, s az egész görög világ hősnek ismerte el. Ünnepeztetése és a jutalmak, melyekkel valósággal elárasztották, nemegyszer a mai „sportszillagok kultuszát” is elhomályosítanák.

Az a pillanat, amelyben az atléta fejére helyezték az olümpiai koszorút, a győztes életének csúcspontja volt; gyakran új élet kezdetét jelentette számára. Szülővárosában a polgártársai nagyszabású fogadtatást rendeztek a tiszteletére. Fennmaradt a híre, hogyan tisztelte meg Akragasz (a mai Agrigento Szicíliában) fiát, Exainétoszt, amikor i. e. 412-ben, a 92. versenyjátékokon másodszer nyerte meg a stadionfutást. „A számára előkészített négyes fogatú kocsin állva vonult be a városba, s vele együtt vonult az előkelő polgárok háromszáz kettős fogata, valamennyi egy-egy pár fehér lóval.” A korinthuszi Xenophónt, aki i. e. 464-ben, a 79. olümpiai játékokon első lett stadionfutásban és pentatlonban („senkinek se jutott ez a nagy siker még”), a városkapu előtt kórus várta, és ünnepi

ódával köszöntötte, egy másik kórus pedig Apollón temploma előtt énekelt a tiszteletére himnuszt. Aki pedig a két énekkart betanította, s a zenét és a szöveget szerezte, nem volt más, mint Pindarosz. Számos olümpionikosz fogadására kivonult az egész kormány. Amerre a menet elhaladt, az utcákat telehintették virággal, a tereket friss gallyakkal ékesítették, az ünnepségre „megszámlálhatatlan sokaság összegyűlt, s vége-hossza nem volt az üdvivalgásnak”. A régebbi időkben megtörtént, hogy a győztes nem a városkapun lépett be a városba, hanem egy diadalkapun, amelyet külön az ő számára törtek a sáncfalban, illetve építettek. S miként a győztes hadvezér útja, akképpen az olümpiai győztes is először a főtemplomba vezetett; ott hálaadó áldozatot mutatott be az isteneknek, és felajánlotta nekik koszorúját.

Az ünnepélyes fogadtatás azonban csupán előjátéka volt mindannak, ami azután várt az olümpiai győztesre. A kormány és a városi tanács ünnepi lakomát rendezett tiszteletére a Prütaneionban, ez pedig akkoriban a legnagyobb nyilvános tiszteletadásnak számított. Nem egy ünnepelt életében először tette be lábát a rangos épületbe, ettől a pillanattól fogva azonban élete fogytáig fenntartott helye volt a város előjárói és érdemes polgárai között. A Prütaneionban étkezni — olyan kiváltság volt ez, hogy azok is nagyra becsülték és kihasználták, akiknek igazán volt mit aprítaniuk a tejbe. A szerény körülmények között élő atléta számára ez azt jelentette, hogy a megélhetésre élete végéig nem lesz gondja. A tanács legközelebbi ülésén vagy a legközelebbi népgyűlésen határoztak a szobra dolgában. Ha gazdag volt, a maga pénzén állíttatta fel; ha nem, akkor a városi kincstár költségére. Ilyenkor rendszerint két szobrot rendeltek: egyet az Altiszba, s egyet a helybeli agora vagy gümnaszion számára. Számos város azzal tisztelte meg olümpiai győztes szülöttét, hogy bevásztotta a tanácsba, néha már mint serdülőt. Spártában azt a jogot adományozták neki, hogy a király oldalán harcolhatott a csatában; Alexandriában a Múszeion tagja lett (a mi fogalmaink szerint a tudományok és művészetek akadémiájának tagja), ami együtt járt azzal, hogy élete végéig teljes ellátásban részesült, és fizetést kapott a királyi kincstárból. Természetesen díszszék illette meg a stadionban és a színházban, s ha akarta, tisztséget kaphatott a gümnaszionban. Ráadásul általában részleges vagy teljes adómentességet élvezett. A hellenisztikus korban szokássá vált, hogy az olümpiai győztest különféle városok díszpolgárukká választották, hogy azután ők is büszkélkedhessenek vele mint tulajdon polgárukkal. Némelyik olümpiai győztes annyi díszpolgárságra tett szert, hogy „az egész világ polgárának” címeztette magát.

Az olümpionikosz cím nemcsak a sport, hanem az élet minden területén tekintéllyel övezte viselőjét. Közismert az athéni államférfi és hadvezér, Alkibiadész története, ő éppen e címnek köszönhetette, hogy i. e. 415-ben ráruházták a szicíliai hadjárat parancsnoki tisztségét. Kétségtelenül tehetséges, de kétes jellemű férfiú volt, s ezért kineveztetése nagy felzúdulást váltott ki a népgyűlésből. Thuküdidész szerint így védekezett: „Míg korábban a hellének azt hitték, hogy városunk legyengült a háborúskodásban, most ellenkezőleg, a valóságosnál erősebbnek

tartják, s ez annak a pompás látványosságnak köszönhető, amelyet Olümpiában rendeztem. Hét kocsit állítottam versenybe, amit addig még soha senki nem tett meg, és első lettem, azonkívül második és negyedik... Mindezt a magam vagyónából fedeztem, de nem csupán önmagam kedvéért, hanem városunk üdvére.” Ez persze szélsőséges példája az olümpiai győzelem kihasználásának (jobban mondva a vele való visszaélésnek), de szemléletesen mutatja, milyen nagy súllyal esett a latba. Az olümpionikoszoknak azonban rendszerint jó értelemben vett politikai ambícióik voltak, és odaadón szolgálták államuk és városuk érdekeit. A krotóni legendás erejű Milón példáját követve a háborúban válogatott csapatokat vezettek, és a lokriszi Euthüklésszel, az i. e. 488-as 73. olimpia pentatlongyőztesével kezdődő hagyomány szerint diplomáciai és egyéb követségek tagjai voltak. Még az i. sz. 3. század derekán is megtörtént, hogy az akkor már többségében keresztény kisázsiai Theiateira a Rómába indított követség élére Pereliosz Alexandroszt, a pankration olümpiai győztesét állította. Az olümpionikoszok tekintélye tehát nem korlátozódott Görögország „aranykorára”, s a népszerűségük sem csökkent az idők múltával. Még az i. sz. 3. század végéről is fennmaradt egy névtelen írásmű, amelyben azt olvashatjuk, hogy az olümpiai győztesre „az emberek csodálattal mutatnak rá”, és „halhatatlan dicsőség” az osztályrésze.

Az olümpiai győztes dicsőségére a leghatalmasabb királyok és uralkodók is sóvárogtak. A győzteslistákon olyan neveket is találunk, amelyek nagybetűvel írták be magukat a görög történelembe. A türannoszok közül, amikor ezt a szót még nem szidalomként használták, olümpionikosz lett például a sziküóni Kleiszthenész, az athéni Peiszisztratosz, az epidamnoszi (a mai albániai Draçiból származó) Kleoszt-henész, a szicíliai Gelából való Gelón, az akragaszi Thérón, a szürakuszai Hierón. A királyok közül felsorakoztak melléjük a spártai Euagorasz és Damaratosz, az afrikai Kürénéből való IV. Arkeszilaosz, a makedóniai Arkhelaosz és II. Philipposz, a pergamoni I. Attalos, s később még két római császár is. A versenyeken nagyrészt az istállójukban tenyésztett lovakkal, illetve az onnan való fogatokkal vettek részt, olykor személyesen is, például a makedóniai I. Alexandrosz futásban, egy későbbi utóda, II. Alexandrosz pedig ökölvívásban. Hogy győzelmüket milyen nagy becsben tartották, egyebek között az a tény is mutatja, hogy emlékére pénzt verettek. Amikor Gelón i. e. 480-ban Himeránál legyőzte a karthágóiakat, győzelmét nem ünnepelte emlékérem készíttetésével. De amikor négyes fogatával i. e. 488-ban, a 73. olimpián győzelmet aratott, a győzelem emlékére gyönyörű ezüst négydrachmást veretett. Szinte úgy tetszik, mintha olümpiai győzelmét fölébe helyezte volna a történelmi jelentőségű csata megnyerésének.

A legnagyobb megtiszteltetés, amelyben a görögök halandó embert részesítettek, az illető heroizálása volt, vagyis a mesék és mítoszok hőszainak rangjára való emelése. Hérosszá nyilvánítottak néhány kivételesen érdemes olümpiai győztest is, ámbár sohasem csak az olümpiai győzelmük címén. Például a dél-itáliai Lokriból való Euthümosz, aki a birkózás győztese volt a 74., 76. és 77. játékokon, i. e. 484-ben, 476-ban és 472-ben, azért lett hős, mert állítólag megölt „egy

farkasbőrbe bújt, iszonyú külsejű, teljesen fekete” démont. Pulüdamasz, a thesszáliai Szkotussza szülötte, az i. e. 408-as 93. olimpia pankrationgyőztese a monda szerint kiirtotta Olüm pia körül az oroszlánokat, azonkívül azt a szobrot, amelyet polgártársai állítottak neki, gyógyító erővel ruházta fel. A Thasszosz szigeti Theagenész nemcsak az ökölvívás bajnoka volt a 75. játékokon, és a pankration győztese a 76. játékokon i. e. 480-ban és 476-ban, hanem valóságos varázsló. Olyan hatalmat adott a szobrának, hogy mikor egy ellensége le akarta dönteni, állítólag a szobor ott helyben megölte a merénylet. Pulüdamasz szobrához hasonlóan ez a szobor is gyógyított, sőt mérsékelt illeték ellenében hozzásegítette a férfiakat, hogy megnyerjék a vágyott asszony kegyeit (ez persze nem jelentette azt, hogy feleségül is meg kellett kapniuk). A többi heroizált olümpionikosz kultusza kevésbé terjedt el. Theagenészé, amelyet Pauszaniász szerint a delphoi jósa utasítására vezettek be, egészen a keresztény időkig virágzott. Szobra Thasszoszban az agora közepén áll. az 1941-es ásatások alkalmával találták meg; az üreges márványoszlop perselyébe a turisták máig is dobálják a drachmákat.

Apropó, drachmák — némelyik mai szerző a sok koszorú meg dicsőítés miatt valahogy megfélekedezik róluk. Pedig a valóság az, hogy a legrégebb időktől kezdve penzzel is megjutalmazták az olümpiai és más versenyjátékokon győztes atlétákat. Szolón törvénye, amely az i. e. 7. és 6. század fordulóján keletkezett, megszabta, hogy az olümpiai játékokon győzelmet aratott athéniaiak 500 drachmát kapjanak az államkincstárból; az iszthmoszi (s valószínűleg más) győzelemért 100 drachma járt. Abban az időben nagy összeg volt ez: egy drachmáért vásárolni lehetett egy medimnosz, azaz 52,5 liter gabonát, vagy egy juhot. Annak a gazdaságnak a tulajdonosa, amely évente ötszáz medimnosz gabonát termelt, tehát ötszáz drachma értékű hasznot hozott, Szolón cenzusa szerint a polgárok leggazdagabb osztályába tartozott. Más szóval: az olümpiai győzelemért kapott pénzjutalom Athénban egyenlő volt egy akkori nagybirtok évi hozamával.

Mindazonáltal az olümpiai győztesek pénzjutalma nem Athénban volt a legnagyobb. 1968-ban a dél-itáliai Szübariszban végzett ásatások során előkerült egy felirat, s abból kiderült, hogy egy odavaló olümpiai győztes a jutalma egy tizedén szobrot állított egy istennőnek; sem az olümpionikosz neve, sem az évszázadra és az összegre vonatkozó adatok nem maradtak fenn. Ha feltételezzük, hogy Szübarisz fennállása idején (i. e. 620 körüli keletkezésétől i. e. 511-ig, amikor a krotóniak feldúlták) egy szobor elkészítése nem került száz drachmánál kevesebbe, akkor a győztes jutalma ott legalább kétszerese volt az athéninak. A többi városban kétségtelenül alatta maradt ennek az összegnek, persze nem azért, mintha ott kevesebbre becsülték volna az olümpiai győzelmet, hanem mert nem futotta többre az államkasszából. Néhol azonban — Dión Khrüszosztomosz, az i. sz. 1—2. században élt szónok és író megjegyzése szerint — az öt talentumot, azaz a 30 000 drachmát is elérte. Szinte hihetetlen összeg ez, még akkor is, ha tekintetbe vesszük a drachma értékének csökkenését. Egy római zsoldos tíz esztendeig szolgált érte.

Ha az olümpiai győztes jutalmának anyagi értékét átszámítjuk a mi viszonyainkra, csak hüledezünk. Tegyük fel, hogy a napi koszt ötven koronát (kb. 85 Ft-ot) tett ki, s ezt a győztes atléta huszonöt éven át élvezte. Számítsuk hozzá a készpénzben kapott jutalmat meg azt az összeget, amelyet a szokásos adóelengedés által takarított meg. Durván és nagyon óvatosan számítva — az athéni adatok alapján — kijön a körülbelül félmillió korona.

Az olümpiai győzelem tehát — mindenekelőtt — hírnevet és dicsőséget hozott. De annak, aki korábban nem volt gazdag, ráadásul gazdagságot is.

Az olümpiai győzelemmel járó tisztelet és jutalom ténye legfeljebb úgy élne emlékezetünkben, mint a tavalyi hó, ha nem tartoztak volna hozzá elválaszthatatlanul a költők művei és a szobrászvéső mestereinek alkotásai. A történelmi feljegyzések csak tájékoztatnának bennünket róluk, a művészi alkotások megjelenítik őket és bizonyítanak.

Ha a költőkről akarunk szólni, Homérosszal kell kezdenünk. Elragadó szépségű és nem múló varázslatú nyelvéen megelevenedik az atlétikai és lovasversenyek légköre, a versenyzők derekassága és ügyessége, a nézők feszült izgalma, érezzük a győzelem örömet és a vereség keserű ízét. A Patroklosz tiszteletére rendezett, valamint a phaiákok boldog szigetén lezajlott versenyek leírása (az *Ilíász* 23. és az *Odüsszeia* 8. énekében), amelyekről több ízben is szót ejtettünk már, a történelem első „sportriportjai”. Szakszerű pontosság és az előadás drámai ereje oly művészi tökélyel párosul bennük, hogy bár a legrégibb irodalmi emlékek, mégis a csúcsot jelentik. Homérosz művei mintául szolgáltak minden későbbi költőnek, még akkor is, ha más műfajban, más módszerrel alkottak. Köztük azoknak is, akik verseikben az olümpiai és más versenyek győzteseit ünnepelték.

E költők legnagyobbika Pindaros volt. Thébai arisztokrata családból származott, i. e. 522-ben vagy 518-ban született, s valószínűleg 442-ben halt meg. Lenyűgöző tehetségű költő, főképpen az ünnepélyes kardalköltészetet művelte: „a szépszavú lant meg a síp lágy zengzete ötvözze a vers ütemét”, tűzi ki költői céljául, mikor a versenyzők diadaláról énekel. Kifejezéseinek gazdagságával, szokatlan jelzőivel, lírai lelkesültségével, a szóképek és a gondolatok gyors, szaggatott váltakozásával ragadta és ragadja el ma is az olvasót. Eszmeileg az osztályát képviselte, s a delphoi Apollón-kultusz híve volt; de rokonszenvezett a demokratikus Athénnal, s megértette magát a szicíliai egyeduralkodókkal is. A görög—perzsa háborúban, amelyben Thébai a perzsák oldalán állt, Pindaros nem vett részt. A hadi dicsőséget nem sokra becsülte („a viszály . . . sose volt kenyerem, ezt tanúsítani kész vagyok”), az ő szerelme a stadionok meg a hippodromok világa, a görögöket összekötő játékok forgataga volt. Szülővárosa, Thébai kormányával nem mindig értett egyet, s miként az lenni szokott, a honfitársaival sem. Egyszer még az is megtörtént, hogy ezer drachma pénzbírságra ítélték egy Athént dicsőítő verse miatt; az athéniaiak persze kárpótolták; tízezer drachma tiszteletdíjat ítélték meg és szobrot

állítottak neki. Mindettől függetlenül általános megbecsülésnek örvendett, még azok körében is, akik a kard emberének vallották magukat. Amikor i. e. 334-ben Nagy Sándor városuk lerombolásával büntette a fellázadt thébaiakat, csak a templomokat és Pindarosz házát kímélte meg.

Pindarosz tizenhét kötet verset írt, ebből négy maradt fenn teljes egészében. Ezek a híres *Epinikionok* (az *epi*, „-nál, -nél, -ra, -re” és a *niké*, „győzelem” összetételéből), s a kötetek címe eredetiben így hangzik: *Olümpionikaisz*, *Püthionikaisz*, *Iszthmionikaisz* és *Nemeonikaisz*. Negyvenöt, az összegörög játékok győzteseinek tiszteletére íródott költeményt tartalmaznak, ebből tizennégy az, amely olümpiai győztest dicsőít. Az *Olümpiai ódákn*ban, ahogy a mai kiadványokban ezeket a költeményeket nevezik, Pindarosz csaknem minden versenyszám győztesét megénekl: három kocsiversenyzőt (az akragaszi Thérónt, a kamarinai Pszaumiszt és a rhodoszi Hagésziaszt), két ökölvívót (a rhodoszi Diagoraszt és a lokriszi Hagészidamoszt), két birkózót (az aiginai Alkimedónt és az opuszi Epharmosztaszt), két futót (a himeraí Ergotelészt és az orkhomenoszi Aszópikhoszt), egy pentatlonversenyzőt (a korinthoszi Xenophónt) és egy lóversenygyőztest (a szürakuszai Hierónt). Valamennyi verset megrendelésre írta, s mint tudjuk, nem kis tiszteletdíjért. Megrendelői azonban azon a véleményen voltak, hogy az a költő, aki halhatatlanná teszi nevüket, megérdemli a bérét.

Az olümpiai és egyéb ódákkal Pindarosz a költészet gyöngyszemeit alkotta meg; sajnos, e gyöngyszemek fénye a fordításban megfakul. Homérosztól eltérően ő nem énekelte meg közvetlenül a versenyeket, csak mellékesen ejtett szót róluk. A győztest, a győztes őseit, a városát ünnepelte. „Övé a dicsőret, ki győz az Olümpián. A mi nyelvünk mind e dicsőség pásztora lenni kíván”, vallotta. Két eszménye által, amelyet költeményeiben hirdetett, társadalmi jelentőségű művekké emelte azokat. Az egyiket csupán az arisztokráta számára tartotta elérhetőnek, de az összes szabad görög ideálját fejezte ki vele — ez a kalokagathia. A másikat legvilágosabban a kamarinai Pszaumisznak ajánlott negyedik *Olümpiai ódá*ban fogalmazta meg: „Dicsérem őt, mert . . . szívből szeretve városát, békés nyugalmaát híven őrzi.”

Az országos versenyek győzteseinek ünneplésében Pindarosz nem állt elődök nélkül. A paroszi Arkhilokhosz, a szerelem első görög dalnoka (foglalkozását tekintve zsoldos katona) írta állítólag az i. e. 7. század derekán azt a verset, amellyel a kikiáltók kihirdették a győzteseket. A keoszi Szimónidész (körülbelül 556—468), a kitűnő lírikus és az epigramma mestere, több mint fél száz epinikiont írt, többek között Glaukosz, a híres ökölvívó, Milón, a krotóni vasgyúró és néhány szicíliai uralkodó tiszteletére. A költészet e műfajában tehát megilleti őt az úttörő dicsősége. ráadásul a mesternek kijáró hírnév. Tegyük még hozzá, hogy szkeptikusan viszonyult az istenekről alkotott hagyományos elképzelésekhez, s az arisztokrata előítéleteket megvetette. A művéből fennmaradt csekély töredékek között találunk egy epigrammát, amelyből következtethetünk arra, milyen termékeny költő volt: „... már ötvenhatodszor szálltam fel a pompás győzelem kocsjára”.

Pindarosz fiatalabb kortársa a keoszi Bakkhilidész volt, Szimónidész unoka-

öccse. Ismeretlen számú dicsőítő verset írt, részben ugyanazok tiszteletére, mint Pindarosz. Műveiből csupán szemelvényeket ismerünk, jöllehet a múlt század végén megszorodtak vagy hús verssel, amelyek az egyiptomi Oxürhünkhoszban kerültek elő. Van köztük két óda, amelyben győztes honfitársait ünnepli (a futó Lakhón i. e. 452-ben a 82. olümpiai játékokon győzött, a birkózó Argeiosz pedig az iszthmoszi játékokon), s kisebb töredékeken kívül főképpen a szürakuszai Hierónt ünneplő (több mint kétszáz soros) verse méltó az említésre. Bakkhülidész költészete nem ragyogott a „pindaroszi pompában”, amiből persze nem következik az, hogy alatta maradt a görög átlag magas mércéjének. Világosság, frissesség az erénye; párhuzamait nem annyira a mítoszokból, mint inkább a valós életből vette. Többre becsülte az önmagunk tökéletesítése útján szerzett tulajdonságokat, mint az örökölteket, s ezáltal erősítette a demokratikus gondolkodást.

E három költő művében a görög sportjátékok győzteseit ünneplő költészet elérte fejlődése csúcát. Utánuk sem szűnt meg, csak a megváltozott társadalmi feltételeknek megfelelően új formákat öltött. A szicíliai uralkodók hatalmának csökkenése megfosztotta az epinikionok szerzőit legtehetősebb megrendelőiktől, a kevésbé vagyonos győztesek nem rendelhetek maguknak hosszú dicsőítő költeményt. De nemcsak erről volt szó: a költészet mesterei oly magas színvonalon művelték ezt a műfajt, hogy utódaikat óhatatlanul az epigonok szerepére ítélték, ez pedig kevésbé csábítja a tehetségeket. A klasszikus kor utolsó nagy epinikionját Euripidész írta Alkibiadészről, i. e. 416-ban a 91. olümpiai játékokon aratott győzelme alkalmából. A hellenisztikus korban Kallimakhosz, a legnagyobb alexandriai költő keltette életre ezt a műfajt: ódával ünnepelte Szószibioszt, a nemeai és az iszthmoszi játékok győztesét, IV. Ptolemaiosz király későbbi főemberét.

Az olümpiai és a többi versenyjátékok győzteseit később főképpen epigrammákban ünnepelték. Ezeket rendszerint a szobortalapzatokra vagy emléktáblákra szánta alkotójuk. Jóval több mint száz ilyen epigrammát ismerünk, s ezek közül jó néhány ékes bizonyossága annak, hogy a vers nagysága nem okvetlenül arányos annak terjedelmével. „Kétszer győztem ökölvívásban Olümpia s Delphoi küzdőterén, háromszor tapsolt nekem Nemea, négyszer Iszthmosz a tenger partján. Kheilón vagyok, Kheilón fia, Patraiból. Az akháj nép temetett el, mikor elestem a csatában, vitézség példája voltam” — hangzott az i. e. 332-es és 328-as, 112. és 113. olümpiai játékok győztesének szoborfelirata, ahogy Pauszaniasz feljegyezte. „Theogenész képét látod itt, ki már gyermekként megnyerte a birkózást Olümpiában. Szép volt a külseje, s a küzdelme is szép. Diadalkoszorúval ékesítette derék őseit s a hazát.”

Az effajta dicsőítő versek és hosszú költemények szerzői többnyire névtelenségben maradtak. A római uralom korából azonban név szerint is ismerünk néhányat. Közéjük tartozik az i. e. 1. században élt szidóni Antipatrosz, a milétoszi Nikophont, az ökölvívás olümpiai bajnokát dicsőítő ének szerzője, továbbá az időszámításunk szerinti 1. században élt névrokona, a thesszalonikéi Antipatrosz, akinek műveiből csupán néhány töredék maradt fenn; főképpen két gyászéneke tűnik ki eredetiségével. Ezekben két villám sújtotta olümpionikosz halálán kesereg: a

pergamoni Glükón, az i. e. 24-es 189. játékok győztes birkózója, és a makedóniai Aigaiból vagy Beroiából származó, közelebbről nem ismert Apollodórosz futó halálán. A „görög költészet hanyatlása” korából való versek ezek, miként az irodalmi kézikönyvekben olvashatjuk. Jelzőik és metaforáik azonban az „aranykor” költőinek is becsületére váltak volna.

Pindarosz szavait, hogy a költemény maradandóbb a márvány- vagy a bronzszobornál, melyeket oly sikerrel variált műveiben Horatius és Ovidius, évezredek tapasztalatai igazolták. Mindmáig olvashatunk az olimpiák győzteseit dicsőítő mintegy hatvan ódát és több mint száz kisebb költeményt. Ugyanezeknek a győzteseknek a dicsőségére emelt szobor azonban mindössze vagy tíz maradt fenn. s egyik sem épen és nem eredetiben. Pedig tudjuk, hogy ezekre ment a számuk. Telis-tele volt velük az Altisz, és környéke; Pauszaniasz 230 szoborról ad leírást, de csak a legfontosabbakra figyelt föl. További szobrok álltak Delphoiban, Nemeában. Iszthmoszban, valamint a győztesek szülővárosának gymnaszionjaiban és agoráin szerte a görög világban. És Néró görögországi látogatásától fogva Rómában is . . .

„Az Olümpiában felállított első atlétaszobrok az aiginai Praxidamasznak, az 59. játékok öklövívabajnokának és az opuszi Rhéxibiosznak, a 61. játékok pankrationgyőztesének szobrai voltak” — írja Pauszaniasz. Tehát röviddel i. e. 544. illetve 536 után keletkeztek, vagyis korábban, mint Anténór híres *Zsarnokölökje*, az athéni Agora ékessége, amelyet i. e. 490 után állítottak fel, s a hagyomány mint „legrégibb emberszobrot” tartotta nyilván. (Harmodiosz és Arisztogeitón emlékéit őrizte; a két hős i. e. 514-ben megölte Hipparkhosz türannoszt, s így utat nyitott Athénban a demokráciának. Korábban a görögök állítólag csak isteneknek és mitikus hősöknek állítottak szobrot.) Pauszaniasz szerint a két atlétaszobor fából készült, az egyik cédrusfából, a másik fügefából. Mind a kettő — valószínűleg Olümpia végromlásakor — a tűz martalékává vált.

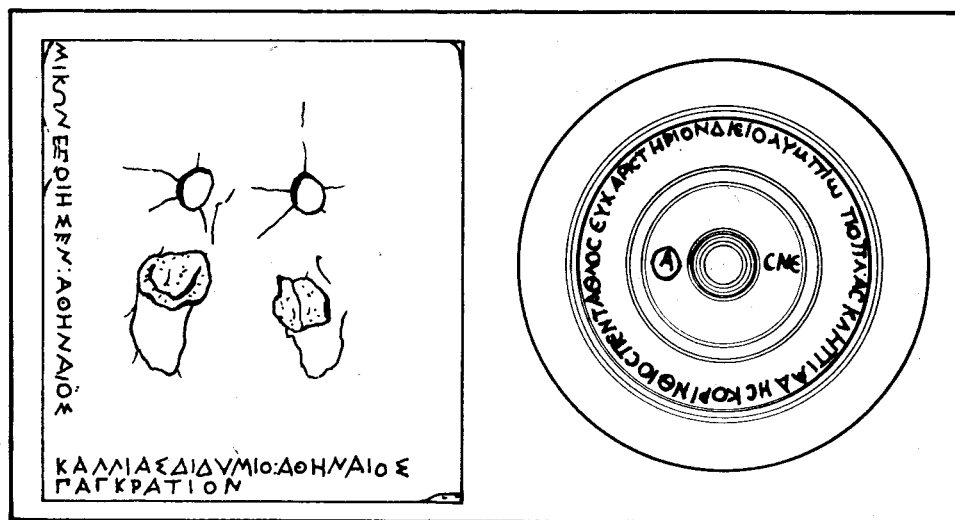
A legnevezetesebb és legjobban ismert ókori atlétaszobor kétségkívül Mürón *Diszkobolosza*. Lehetséges, hogy egyike annak a három vagy négy szobornak, amelyet Mürón — antik hírforrások szerint — Olümpia számára készített. Még az sincs kizárva, hogy egy olümpiai pentatlongyőztest ábrázol. I. e. 465—460 között készült, de ez minden, amit több-kevesebb bizonyossággal tudunk róla. Sokkal többet egyébként Mürónról sem tudunk. A boiótiai Eleutherában született valamikor az i. e. 5. század elején, a szobrászmesterséget állítólag Argoszban tanulta ki (mint Pheidiasz és Polükleitosz), hazájául Athént választotta, s valószínűleg ott is halt meg. Az irodalomban elejtett magasztaló megjegyzésekből még vagy egy tucat olyan szobráról tudunk, amely nem maradt fenn másolatban sem. Az egyiket Mürón a spártai Khiónisz emlékére alkotta, aki mind a stadionfutás, mind a kettős stadionfutás háromszoros győztese volt a hajdani 29., 30. és 31. olümpiai játékokon i. e. 664 és 656 között; ez a szobor Olümpiában állt. Másolatok és rekonstrukciók alapján (például az ismert Finlay-vázáról) csak az *Athéné és Marszüasz* című

szoborcsoportját tudjuk elképzelni, ez a zenéről való görög és barbár felfogás ellentétét jelképezte. A *Diszkobolosz*ban Mürón azt a feszültséggel teli pillanatot ragadta meg, amelyben az atléta megperdülve, hatalmas karlendítéssel készül eldobni a korongot. Ezt az egész sportteljesítményt (beleértve a törzs elfordítását, a testsúly áthelyezését és a korong irányozását) egyetlen pillanatba tömörítette. A test hirtelen mozdulatát olyan anatómiai pontossággal s főképpen művészi erővel ragadta meg, mint ahogyan előtte egyetlen szobrásznak sem sikerült. Antik források szerint a szobor eredetije bronzból készült, és életnagyságú volt. Már az ókorban elveszett, de számos másolat maradt fenn róla; ezek legjobbika az úgynevezett *Lancelotti Diszkobolosz* körülbelül az i. e. I. századból (ma a római Nemzeti Múzeumban látható). A legkülönbélebb publikációk és reklámfotók némileg elhalványították ezt a művet, de elég rávetnünk egy figyelmes pillantást, s nagyszerűsége szavunkat veszi. Valódi remekmű — „szobrászati pillanatkép az örökkévalóság számára”.

Olümpiai győztes legrégebbi szobra, amely ránk maradt (igaz, csak másolatban), a mantineiai Küniszkosz ábrázolja, az i. e. 460-as 80. olümpiai játékok ifjúsági futóversenyének győztesét. Pheidiasz és Mürón fiatalabb kortársa, az argoszi Polükleitosz készítette, „a monumentális harmónia mestere”, „az atlétaszépségideál megteremtője”. A sziküóni születésű szobrász Argoszban s rövid ideig Athénban dolgozott; i. e. 480-ban született, de hogy mikor halt meg, nem tudjuk. Nemcsak szobrásként tette híressé nevét, hanem a szobrászatról szóló első könyv szerzője is; könyvében, amely a *Kánon*, azaz „Törvény” címet viseli, felfedte az emberi test arányait, és sok értékes tantételt mondott ki (néhányikat a nem szobrászok is megszívlelhetik, például azt, amely így hangzik: „A fegyelem teszi a mestert”). Több mint húsz szobráról vannak adataink, de csupán hat maradt ránk, s szintén csak másolatban. Közülük négy atlétát ábrázol. A legrégebbi valószínűleg a *Diszkophorosz*, a „Diszkoszvivő”, amely körülbelül az i. e. 460 utáni években készült. Mürón *Diszkoszvetőjéről* eltérően nyugodtan áll, a dobás még előtte van. Küniszkosz szobra valamivel későbbi; a szoboralak arányai a másolatokon viszonylag jók, de izomzata satnya, arkifejezése bágyadt. Az i. e. 450—440-es évekből származik a *Dorüphorosz*, a „Lándzsavivő”; ezt az anatómia és az arányosság tökéletes ismerete miatt a „kánon megtestesülésének” tartjuk. Hogy milyen nagyra értékelték, az is bizonyítja, hogy mintegy harminc antik másolata került elő; ezek legjobbika a nápolyi Nemzeti Múzeumban (márványmásolat) és a firenzei Uffiziban (bazaltkő másolat) tekinthető meg. Polükleitosz utolsó atlétaszobra a *Diadumenosz*, a „Szalagkötő” az i. e. 430—420-as évekből; római kori másolata szintén az athéni Nemzeti Régészeti Múzeum kincse. A test arányai ezen a szobron a legkiegyensúlyozottabbak, s az ifjú felemelt karja csak fokozza a szobor heroikus hatását. Hogy kiket ábrázolnak ezek a szobrok, s milyen célból készültek, Küniszkosz szobra kivételével nem tudjuk. De lehetséges, hogy Polükleitosz legalább az egyiket Olümpia számára készítette, az éliszi Püthoklész, az i. e. 452-es 82. versenyjátékok pentatlongyőztese tiszteletére, miként Pauszaniasz hírül adja.

A késő klasszikus kor mestereinek atlétaszobrairól csupán irodalmi értesüléseink vannak, s ez olyan művészek alkotásaira is vonatkozik, mint amilyen Praxitelész és Szkopasz voltak. Az első olyan olümpiai győztes szobra, akinek nevét is ismerjük, i. e. 320 tájáról származik; a pharszaloszi Agiasz pankrationversenyzőt örökíti meg, aki ötször győzött Iszthmoszban és Nemeában, háromszor Delphoiban és legalább egyszer Olümpiában (valószínűleg a 74. játékokon, i. e. 484-ben). A delphoi múzeumban már találkoztunk ezzel a szoborral, egy márványszoborcsoporthoz maradványaként került oda; a szobrot Agiasz leszármazottja, Daokhosz rendelte, amikor Thesszália küldötteként tagja volt a delphoi amphiktüóniának. Jobban mondva: ez a szobor nem eredeti, hanem az eredeti bronzszobor korabeli márványmásolata, amelyet a pharszaloszi agora számára Lüszipposz készített. A hellenisztikus kornak ez a legnagyobb szobrásza Polükleitoszhoz hasonlóan Sziküön született volt, körülbelül i. e. 370 és 300 között élt, és hosszú éveken át dolgozott Nagy Sándor udvarában. Antik források szerint munkatársaival 1500 szobrot készített, s művei közül bármelyik elég lett volna neki a halhatatlansághoz. Megalkotta a maga külön „kánon”-ját, amely a polükleitoszihoz viszonyítva szobrainak karcsúbb arányaival tűnt ki, egyébként megtartotta Polükleitosz szigorú realizmusát és tökéletes anatómiai tudását. Agiaszon kívül számos atlétát megmintázott s természetesen isteneket és mítikus hősöket is, kortársai közül pedig különösen sokszor Nagy Sándort. Művei közül ma leghíresebb az *Apoxyomenosz*, a „testéről az olajos homokot levakaró atléta”, amely nyilvánvalóan a Vatikáni Múzeumban látható kitűnő márványmásolatnak köszönheti hírét. Az eredeti szobor bronzból készült körülbelül i. e. 325–320 körül; a vatikáni másolat egyedülálló a maga nemében. E szobor párja a valamivel régebbi *Testét olajozó atléta*, római kori márványmásolata a müncheni Glyptothekban látható; alkotójának olykor Praxitelészt tartják (de valószínűleg indokolatlanul). Lüszipposz számos szobrával kapcsolatban a másolatok alapján nem tudjuk egyértelműen megállapítani, vajon ő maga alkotta-e, vagy csak az ő műhelyéből származik, esetleg valamelyik tanítványának a műve. Sajnos azt sem tudjuk eldönteni, a neki tulajdonított szobrok közül melyeket készítette Olümpia számára. Némely szerző legalább tíz ilyenről beszél, Pauszanasz háromról emlékezett meg. Az egyik az éliszi Tróiloszt az i. e. 372-ben tartott 102. játékok kettősfogat-versenyének győztesét ábrázolta, a második a közelebbiről nem ismert akarnaniabeli Xenarkosz pankrationversenyzőt, a harmadik pedig a híres pankrationversenyzőt és az i. e. 408-as 93. olimpia győztesét, a szkotusszai Pulüdamaszt örökítette meg.

Olümpiai győztes eredeti szobra, amelynek ismerjük az alkotóját is, meg az ábrázolt személyt is, mindössze egy maradt fenn az ókorból, az sem teljes épségben. De legalább a fejét megkímélte a romlás, ami pedig a szobroknál (bár nemcsak azoknál) a legfontosabb. Az éliszi Szatüroszt ábrázolja, az olümpiai Iamidák ősi papi nemzetségének tagját, aki i. e. 332-ben és 328-ban, a 112. és a 113. játékokon az ökölvívás bajnoka volt. Persze ezzel kapcsolatban is felmerülnek kételyek, de a szoboralak azonosságát mégis szinte bizonyosnak tarthatjuk. A típust hangsúlyozó

Márványtalapzat szobortöredékekkel és az athéni Kalliasz pankrationversenyző feliratával, aki az i. e. 472-es, 77. játékok győztese volt. Jobbra fogadalmi diszkosz a korinthuszi Aszklépiadésznek, az i. sz. 241-es 255. játékok pentatlongyőztesének feliratával (a tárgyak eredetije az olümpiai Régészeti Múzeumban látható)

régebbi szobroktól eltérően ez már kétségkívül portré. Realisztikusan ábrázolja az arc egyéni vonásait: azok férfias keménységről és hajthatatlanságról, de nem durvaságról tanúskodnak. Az atléta orra betörött, füle összezúzott, homloka csupa forradás, fürtös haját olajfakoszorú maradéka fogja össze. Életnagyságú bronzszobor ez: az atlétaszépség helyett a győzelemhez vivő verejtékes utat ünnepli. Szilanión athéni szobrász készítette, akit főképpen a lélektanilag tökéletes Platón-portrészoborról ismerünk. Szatürosz szobra i. e. 325 tájáról származik, s Pauszaniász még sértetlen állapotban látta Olümpiában. Az Altisztól északra, a Prütaneion mellett, egy római kori épület romjai alól került elő 1880-ban, röviddel az ötödik ásatási idény befejezése előtt. Mivel akkoriban Olümpiában még nem állt a múzeum, elszállították Athénba. Külön vitrinben látható a Nemzeti Régészeti Múzeum hellenisztikus kori termében.

Ha a felsorolt művekhez hozzászámítjuk még az i. e. 475 táján készült *Delphoi kocsihajtót* Polüzalosz emlékművéről, végére is értünk listánknak. Sem több, sem kevesebb azoknak a ma ismert antik szobroknak a száma, amelyekkel az olümpiai és a többi görög versenyjátékokon diadalt aratott atlétákat ünnepték. Természetesen alkottak a görögök sok más atlétaszobrot is. Már a merev testtartású archaikus ifjúsobrok is atlétákat ábrázolnak, éppúgy, mint a birkózók bonyolultan megkomponált szoborcsoportjai vagy a római kori naturalista ökölvívószobrok. Ha áttekin-tést akarnánk adni azokról a csak némileg is jelentősebb művekről, amelyek a sportot ünneplik a szobrászat nyelvén s amelyek tárgya a sport, meg kellene írunk

a görög szobrászat történetét. Művünk csupán nézőpont dolgában térne el a szokásos művészettörténeti munkáktól.

Ugyanez vonatkozik a képzőművészet egyéb területeire, főleg a festészetre. Mint ismeretes, a görög festőművészek alkotásai a vázaképeken kívül szinte maradéktalanul és nyomtalanul elvesztek. Vázaképek viszont olyan tömegben maradtak ránk, hogy a teljességre törekvő *Corpus vasorum antiquorum* című sorozatnak 1923 óta több mint nyolcvan kötete jelent meg, de még sokáig nem lesz teljes. Többségben vannak a figurális díszítésű vázák, s így azok, amelyek képeit részben a sport ihlette. Eddig legtökéletesebben az attikai vázakat katalogizálták: ezek közül kitűnnek a sporttémájú amforák, amelyekkel a Panathénaiai-játékokon a győzteseket díjazták. M. Andronikosz 1976-os adatai szerint számuk összesen — a nagyobb töredékeket is beleszámítva — 1571. Ehhez jön még az ezernyi kisplasztika, ékszer, intarzia, érme . . . s a római korból ráadásul a nagy mozaikok.

Említettük már, hogy több mint nyolcszáz olümpiai győztest ismerünk, s 15—27 évszázad távlatából ez meglepően nagy szám. A győztesek legújabb jegyzékét Luigi Moretti itáliai történész állította össze (*Olümpionikoszok, az antik olümpiai játékok győztesei*, Róma 1957); az ő más forrásokból kiegészített jegyzéke szerint ebből 491 győztesnek ismerjük a nevét, szülővárosát, a győzelme időpontját és a versenyszámát; mintegy hatvanan közülük többszörös győztesek. További 242 esetben ismerjük a győztes nevét, de nem ismerjük a győzelem időpontját és a versenyszámot. 67 esetben ismerjük a játékok időpontját, többnyire a versenyszámot is, de nem tudjuk a győztes teljes nevét és szülővárosát. 11 esetben csupán a győztes nevére van feljegyzésünk minden egyéb adat nélkül. Némely dokumentum azonban, melynek alapján ez az összeállítás létrejött, vita tárgyát képezi. Ellentmondások fordulnak elő benne a keltezésben vagy kétséges, vajon a győztes atlétát Eparmosztosznak hívták-e vagy Epharmosztosznak, Gülisznek vagy Gügisznek stb., illetve szülővárosa Epheszosz vagy Ereszosz volt-e. A lista természetesen nem teljes: a házagok többsége furcsamód az újabb korszakokra esik, és nem a régebbiekre. Ezenkívül több száz atléta nevét ismerjük akik koszorú nélkül tértek haza Olümpiából.

Utazásunk során számos Olümpiai győztesrel találkoztunk már, de mindig csak a sportteljesítményükkel foglalkoztunk, Némelyekről nem is tudunk semmi mást, másokról ellenben az egyéni jellemvonásaikat illetően is eléggé megbízható adatok maradtak ránk, úgyhogy magunk elé tudjuk képzelni őket eleven, hús-vér ember mivoltukban. Sőt, sok esetben a részletes életrajzukat is ismerjük. A leghíresebbekről egész legendák keletkeztek, melyekben a valóság összeolvad a képzelettel, s az igazságot anekdota pótolja. De ez is hozzátartozik az olümpiai hagyományokhoz, legalábbis annyira, amennyire az apró történetek a történelemhez.

A legendás sportolók közt az első hely a krotóni Milónt illeti meg, a nagyerejű

óriást, akit kortársai és az utódok Héraklészhoz hasonlítottak. Hat olümpiai győzelmet szerzett birkózásban, az elsőt már ifjúként a 60. játékokon i. e. 540-ben, a többi 532 és 516 között, a 62—66. játékokon. Ezenkívül hétszer győzött a püthói játékokon, kilencszer Nemeában, tízszer Iszthmoszban és „számtalanszor” a különféle más versenyjátékokon. Pauszaniász Olümpiában látta Milón kolosszális szobrát, a krotóni Dameasz alkotását, és feljegyezte, mit hallott róla. „Azt beszélik, hogy Milón maga vitte el szobrát az Altiszba. Közismert a gránátalmával és a diszkossal kapcsolatos históriája is. Markába vett egy gránátalmát, és oly erősen fogta, hogy senki sem bírta elvenni tőle, ugyanakkor ő maga nem tett kárt a szorítással az almában. Felállt egy beolajozott diszkoszra, s csak nevetett azokon, akik lökdösték, s megpróbálták erővel letaszítani róla. Még más látványossággal is szolgált. Homloka köré hűrt kötött, ahogyan a gyapjúszalagot vagy a koszorút szokás felkötni, azután visszatartotta lélegzetét, úgyhogy a vér a fejében levő ereibe áradt, majd az erek erejével elszakította a hűrt.” Phülarhosz i. e. 3. századbeli történetíró feljegyezte róla, hogy Olümpiában egyszer megragadott egy négyéves bikát, a hátára vetette, mint egy bárányt, végigment vele a stadionon, az oltárnál megölte, azután megsütötte, és egy ültő helyében megette. A hierapoliszi Theodórosz *A játékokról* című elveszett írás szerzője szerint naponta megevett hús *mina* (kilenc kilogramm) húst és kilenc cipót. Aiginában egy lakomán fogadásból egy hajtásra megivott három *khoia*, azaz kilenc liter bort. Sztrabón szerint egyszer, mikor a barátaival vacsorázott, beszakadt fölöttük a mennyezet. Milón a pusztá kezével addig tartotta a gerendát, míg mindenki elhagyta a helyiséget, s így megmentette barátai életét. Méltó e mondákhöz a haláláról szóló beszámoló, amelyet többek között Pauszaniász és Sztrabón is közölt. A változatosság kedvéért mi Valerius Maximus változatát idézzük, ahogyan a szerző *Emlékezetes dolgok* című munkájában jegyezte fel az i. sz. első század elején: „A krotóni Milón megpillantott a mezőn egy ékekkel behasított tölgyfatörzset. Odament hát, és erejében bízva a repedésbe dugta a kezét, és szét akarta feszíteni a tölgyet. Hanem az ékek kiestek, a fatörzs összezárult, és fogva tartotta Milón kezét. Az oly sok viadal győztése így ott ragadt szabad prédájául az erdei vadaknak.”

Hogy ezekben a történetekben mennyi az igazság, azt talán már a lejegyzőik sem tudták. Egy azonban bizonyos: Milónt semmiképpen sem képzelhetjük holmi húshegynek, feneketlen gyomrú szájhősnek; sem gyengeelméjű félnótásnak. Hiteles dokumentumok bizonyítják, többek között Diogenész Laertiosz *Filozófusok életének és tanainak gyűjteményes összefoglalása* című könyve, hogy tanítványa és követője volt a szamoszi Püthagorásznak (kb. i. e. 590—500), annak a filozófusnak, aki máig is érvényes geometriai tantételeket ismert fel, s krotóni iskolája falára a következő feliratot erősítette: „Ki járatlan vagy a matematikában, ne lépj be ide!” Milón tehát kétségtelenül jártas volt ebben a tudományban, sőt állítólag maga is írt egy könyvet *A fizikáról* címen, az azonban elveszett. Más hírforrások szerint kitűnő énekes és muzsikus is volt, ami tehetsége és érdeklődési köre széles skálájáról tanúskodik. Poliszát hadvezérként szolgált, az ő parancsnoksága alatt álló csapat

döntötte el i. e. 511-ben Szübarisz vereségét és sajnálatos romlását. Az olümpiai küzdőtéren húsz éven át egyetlen birkózó sem állhatott ki ellene a győzelem reményével. Csak i. e. 512-ben a 67. játékokon maradt alul, akkor már csaknem negyvenöt évesen, fiatalabb honfitársával, Timaszitheossal szemben. Miután befejezte sportpályafutását, polgártársai megválasztották Héra istennő papjává, ami nagyra becsült köztiszttség volt. Diogenész Laertiosz szerint Püthagorasz elutasított diákjai vagy politikai ellenfelei felgyújtották Milón házát, amikor Püthagorasz éppen nála vacsorázott, Püthagorasznak sikerült elmenekülnie, a jelenlevők többsége azonban áldozatul esett a tűznek vagy a fedezékben megbújó fegyvereseknek. Az elpusztultak közt volt állítólag Milón is.

Dicsőség és hírnév dolgában Milónt legjobban a rhodoszi Diagorasz ökölvívó közelítette meg. Sőt, antik szerzők szerint ő testesítette meg a kivételt Szolón szabálya alól, mely szerint „senkit sem nevezhetünk boldognak a halála előtt”. Olümpiában csak egy győzelmet szerzett, mégpedig i. e. 464-ben a 79. játékokon, de négyszer győzött Iszthmoszban, kétszer Nemeában, többször Rhodoszon, hat ízben más városokban, köztük Athénban és Thébaiban. Előkelő családból (ialüsszoszi királyi nemzetségből) származott, termete óriási (két és egynegyed méter magas) volt, kortársai fölé azonban mindenekelőtt mint *euthümakhész*, „mindig becsületes harcos” és nemeslelkű ember magasodott. Pindaros az ő dicsőségére írta meg egyik legjobb *Olümpiai ódáját* (a hetediket), a verset a rhodosziak aranybetűkkel vésették fel a lindoszi Athéné-templom falára. „Helyes úton jár, melly a góg mótelyitől idegen s a derék ősök példája vezérli szívét” — olvashatjuk benne. Miként jellemével és öklével, azonképpen utódai által is híressé tette nevét Diagorasz Rhodosz. Legidősebb fia, Damagétosz Olümpiában kétszer győzött a pankrationban, másik fia, Akuszilaosz ugyanott ökölvívásban szerzett győzelmet, legfiatalabb fia, Dórieosz három ízben győzött mint pankrationversenyző. Olümpiai koszorút harcolt ki magának két unokája, Euklész és Peiszirrhodosz is (utóbbi anyja vezetésével, aki férfiruhába öltözve ment a játékokra, mint arról már beszámoltunk). I. e. 448-ban a 83. versenyjátékokon egy és ugyanazon a napon szerzett győzelmet Damagétosz és Akuszilaosz. Hogy két testvér, akinek apja is olümpiai győztes volt, egyidejűleg győzzön, ilyet addig még nem látott a világ (és azóta sem). A nézők ujjongásának nem akart vége szakadni, és mikor a fiúk vállukra vették apjukat, és a stadion közepére vitték, a jelenlevők egy emberként kiáltották: „Sokáig éljen Diagorasz!” Mikor elnémultak, hogy meghallgassák hálás köszönét, felcsendült egy spártai férfi hangja: „Halj meg, Diagorasz, itt nyomban! Az Olümposzra már nem jutsz fel!” Nem volt ebben semmi irigység, sem rosszindulat: az ismeretlen kiáltó csupán azt akarta kifejezni, hogy halandó ember nagyobb boldogságot nem érhet el e földön. Diagorasz abban a pillanatban csakugyan szörnyet halt örömeiben.

Diagorasznak az olümpiai stadionban bekövetkezett halála példabeszéd tárgya lett: még négy évszázad múlva is emlegeti Cicero a *Tusculumi beszélgetésekben*. Hasonlóképpen közmondásossá vált „törhetetlen kitartásával a phigaleiai Arrhak-

híón pankrationversenyző. I. e. 572-ben és 568-ban, az 52. és az 53. játékokon szerzett győzelmi koszorút, s a következő versenyjátékokon is felküzdötte magát az utolsó körbe. Ekkor harc közben megcsúszott, mire az ellenfele letепerte, és könyörtelenül fojtogatni kezdte. Már azon volt, hogy megadja magát, de akkor az edzője, Erüxiasz odakiáltotta neki: „Micsoda szép halál, ilyenről nem mond le az ember Olümpiában!” E szavak hallatán felindulva új erőre kapott, és kicsavarta ellenfele hüvelykujját, mire az, nem állván a fájdalmat, megadása jeléül felemelte másik kezét. A fojtogató szorítását azonban Arrhakhión végül is nem bírta ki, és meghalt. A hellanodikok mégis őt hirdették ki győztesnek, ugyanis mielőtt kilehelte volna lelkét, az ellenfele megadta magát. Polgártársai azután szobrot állítottak neki az Altiszban és Phigaleiában egyaránt. Pauszaniasz szerint ez a szobor olyan volt, mint egy jellegzetes antik kuroszzszoor: „A formáját tekintve régies. Két lába csak kevésbé van távol egymástól, a keze pedig oldalt lecsüng egészen a combjáig. Márványból készült, s a feliratát már elsimította az idő.”

Legenda kerekedett a karüsztoszi Glaukosz körül is, aki i. e. 520-ban, a 65. olimpián öklövívásban szerzett győzelmet, s azt később nyolc iszthmoszi és nemeai s legalább két delphoi győzelemmel gyarapította. Helyesebben: szállóigévé vált az a mondás amellyel apja, egyben edzője megmentette őt a vereségtől. „Eredetileg parasztfíú volt, s egyszer szántás közben leesett az ekéje. Kalapács helyett az öklével ütötte helyére. Meglátta ezt az apja, Démülosz, s elvitte őt Olümpiába az öklövívó viadalokra. Minthogy azonban Glaukosznak semmiféle öklövívói tapasztalata nem volt, az ellenfelei könnyen megsebeztek; ereje már-már végére járt, s úgy látszott, hogy a töméntelen kapott ütés miatt feladja a küzdelmet. Ekkor azonban, mint mondják, az apja odakiáltotta neki: »Üsd, fiam, mint az ekét!« Hasonlóan heves ütest mért tehát ellenfelére, s övé lett a győzelem.” E buzdításon kívül, amelyet a görögök a legkülönbözőbb helyzetekben alkalmaztak, Glaukosz emlékét az antik kor végéig egy szobor is őrizte, amelyet fia és öklének örököse, Philón állíttatott fel az Altiszban. „Egy olyan férfiút ábrázol, aki távol levő ellenféllel harcol, Glaukosz ugyanis a támadás elhárításában volt mester. Mikor meghalt, karüsztoszi honfitársai egy szigeten temették el, amely még az én időmben is Glaukosz nevét viseli” — írja Pauszaniasz.

Hipposzthenész spártai birkózó ugyanannyi olümpiai győzelemmel dicsekedhetett, mint Milón. Az első koszorút serdülőként nyerte el i. e. 632-ben, a 37. játékokon, a továbbiakat i. e. 624 és 608 között, öt olimpián szerezte. Csak egy győzelemmel jutott kevesebb a szicíliai Naxoszból való Tiszandrosz öklövívónak, az i. e. 572-től 560-ig lezajlott 52—55. olimpiák nagy alakjának. Egyik-másik újkori szerző a szamoszi Püthagorasz filozófust is az öklövívás olümpiai bajnokának tartja, ám jogtalanul. A névrokonáról van szó, aki i. e. 588-ban a 48. játékokon szerepelt; róla jegyezték fel később, hogy „az első olyan férfi volt, aki tudományos alapon öklözött”. Eredetileg az ifjak versenyébe jelentkezett, a hellanodikok azonban csöppet sem fiús külseje és hosszú haja miatt nem fogadták el jelentkezését. Kiállt tehát a felnőttek versenyében, és kitűnő technikájával általános meglepetésre meg

is nyerte. A thasszoszi Theagenész, a lokri Euthümosz, a szkotusszai Pulüdamasz és mások után, akik diadalaik és hőstetteik által úgyszólván a mitikus hősök rangjára emelkedtek, már csak egy nehézatlétát említsünk meg, a káriai Melamkonoszt. az i. sz. 49-es 207. olimpia ökölvívógyőztesét. Dión Khrüszosztomosz a sírja felett tartott gyászbeszédben azt mondta róla, hogy „sohasem sebezte meg ellenfelét, s azt sem engedte, hogy rajta sebet ejtsen az ellenfele”, úgyhogy „megjelöletlen maradt mint egy futó”. Érdekes bizonysga ez annak, hogy az ökölvívásnak nem kellett szükségszerűen testi elnyomorodáshoz vezetnie. Még abban a korban sem, amikor római hatásra nagyon eldurvult.

A könnyűatlétikai számok olümpiai győztesei közül a legnagyobb dicsőségre talán a rhodoszi Leónidasz tett szert, aki négy egymást követő versenyen három-három koszorút nyert, mégpedig a stadionfutás, a kettős stadionfutás és a fegyveres futás számában. Erre a 154. olimpiától a 157. olimpiáig, i. e. 164-től 152-ig került sor, ami azt jelenti, hogy Leónidasz legalább tizenhat éven át megtartotta kitűnő formáját. Így túltett a legendás spártai Khióniszon is, aki távolugróként is ismert volt, és háromszor egymás után győzött a stadionfutásban és a kettős stadionfutásban i. e. 664–656 között, a 29–31. játékokon. „Khióniszhoz hasonló hírre emelkedett a lükiai Xanthoszból való Hermogenész is — írja Pauszaniasz —, aki három olimpián nyolc koszorút szerzett.” (I. sz. 81-től 89-ig, azaz a 215–217. játékokon.) Az éliszi Hüszmón öttusázó ugyan csupán egy győzelemmel dicsekedhetett (valószínűleg a 99. játékon i. e. 384-ben), de azzal az eggyel híresebbé vált, mint mások a többszörös babérkoszorúval. „Azt mondják — jegyezte fel ismét csak Pauszaniasz —, hogy gyermekkorában reumatikus fájdalmak gyötörték a végtagjaiban, s ezért választotta a pentatlont, hogy megerőltető gyakorlás által egészséges ember váljék belőle. Végül ez a gyakorlás nagyszerű győzelmet hozott számára.” A krotóni Asztülosz versenylövő három olimpián (i. e. 488–480. a 73–75. olimpián) ismételte meg Khiónisz győzelmeit stadionfutásban és kettős stadionfutásban, de mint tudjuk, nem bírt ellenállni az óriási jutalom csábításának, és Szürakuszaiba költözött, s ezzel a dicsőségét valamennyi görög szemében, persze új honfitársai kivételével, megvetéssel és szégyennel cserélte fel.

Páratlan teljesítménnyel írta be magát az olümpionikoszok jegyzékébe a megarai Hérodórosz: tíz egymás után következő olimpián szerzett győzelemmel. Ő azonban nem atléta volt, hanem trombitás és kikiáltó. A naukratiszi Athénaiosz. A bölcsek lakomái szerzője az i. sz. 2. században feljegyezte róla, hogy olyan étvágya volt, mint Milónnak, s termet dolgában vetekedett vele. Egy ökör tüdeje volt a mellkasában, s ha belefűjt kettős trombitájába, diszkoszdobásnyi távolságban csengett az emberek füle. Első fellépésekor, a 113. játékokon, i. e. 328-ban az éliszi Szatürosz ökölvívó győzelmét jelentette be, az utolsón pedig i. e. 292-ben, a 122. játékokon az éliszi Télemekhosz négyes fogatának győzelmét. Tehát negyven évig teljesített szolgálatot Olümpiában; ezenkívül Iszthmoszban, Nemeában, Delphóban s talán másutt is hirdette a győzteseket. Démétriosz Poliorkétész makedón hadvezér s később király i. e. 303-ban, Argosz ostrománál élő hangszórónak

használta Hérodóroszt. Öt hasonló győzelmet szerzett az epheszoszi Diogenész (i. sz. 69-től 85-ig a 212—216. olimpián), hárommal dicsekedhetett a hübliai Arkhiasz (i. e. 364-től 356-ig, a 104—106. játékokon), aki büszke volt rá, hogy tiszte gyakorlása közben nem kellett szalaggal megerősíteni a nyakát.

Az egy versenyjátékon aratott legtöbb győzelmet Olümpiában egy olyan férfi szerezte meg, aki mindenben szöges ellentéte volt az olümpionikoszoknak: Néró császár. „Eddig még egyetlen császár sem volt tudatában annak, mi mindent megengedhet magának”, jelentette ki Suetoniusnak, a *Caesarok élete, 12 életrajz* (az i. sz. 2. század elején élő) szerzőjének szavaival élve, ezért aztán nem érte be a sok kegyetlenséggel és bujálkodással, hanem elhatározta, hogy felülmúlja valamennyi művész és atlétát. Rómában „a birodalom örökkévalóságára” való emlékeztetőül játékokat alapított, és megrendezte a különleges „Néró-játékokat”; ezeken maga lépett fel, hol mint énekes és zenész, hol mint táncművész, birkózó, kocsiversenyző stb., s mindig ő vitte el a pálmát. „De nem érte be azzal, hogy művészetéből Rómában rendezzen bemutatót, ezért Achaiába utazott” (így hangzott a megszállt Görögország hivatalos római neve). I. sz. 66-ban érkezett meg oda, miután a 211. olümpiai játékokat két évvel elhalasztatta, s az ő kívánságára — vagy inkább parancsára — átalakított műsorban hat koszorút szerzett. Első diadalát a trombitások és kikiáltók versenyében aratta („mert mindig maga hirdette ki győzelmét”), azután a csikók négyes fogatú versenyében, a kettős fogatok versenyében, a tragédia-előadásban, lantjátékban (ez a két művészeti verseny akkor zajlott le először és utoljára Olümpiában), s végül az egyedül az ő számára bevezetett különleges versenyszámban, a tízes fogaton győzedelmeskedett: ebben kocsihajtóként állt rajthoz, s a biztonság kedvéért egymaga. „Közben kiesett a kocsiból — írja ismét Suetonius —, de miután visszasegítették, sem tartott ki, és a cél előtt feladta a versenyt. Mindazonáltal megkapta a győzelmi koszorút.” Olümpiából körútra indult valamennyi nevezetesebb stadionba, s mindenütt minden versenyszámban diadalmaskodott. (Csak Iszthmoszban maradt alul Epeirótosz énekessel szemben, mégis megszerezte az első helyet, mert még az eredmény kihirdetése előtt megfojtatta vakmerő versenytársát.) Az olümpiai győztesek ősi hagyománya szerint a lebontott bástyafalba építetett diadalkapun át és Augustus diadalszekerén tért vissza Rómába. Fejét olümpiai koszorú ékesítette, a kezében püthói koszorút tartott, a többi koszorút — összesen 1808-at — teherhordók vitték előtte.

Nérót persze bizvást kihagyhattuk volna a leghíresebb olümpionikoszok felsorolásából; különben is az egész 211. olimpia afféle „császári cirkusz” volt csupán. Suetonius helyett szívesebben idéztük volna Tacitust, a legjelesebb római történétíró, *Annales*ének vége azonban Néró görögországi sikereinek és tébolyult cselekedeteinek részletes leírásával együtt elveszett. Más forrásokból azonban tudjuk, hogy a hellanodikoknak sikerült kieszközölniük Nérónál, hogy „reformjai” ellenére megtarthassák a hagyományos stadionfutást. E versenyszám győztese az egyiptomi Philadelphiából való Trüphón lett, s így az olimpia nem maradt névtelen. Érdemes még megemlíteni, hogy az említett játékok rendezésére Néró 250 ezer

sestertiust adományozott. Roppant nagy összeg volt ez, de ellenszolgáltatásul Olümpiában palotát kellett építeni Néró számára, és annyi szobrot kellett neki ajándékozni, amennyit csak kívánt. Ráadásul utóda, Galba visszakövetelte az élisziektől a pénzt...

Két férfiút azonban semmiképpen sem hagyhatunk ki felsorolásunkból: az antik olümpiai játékok első és utolsó győztesét. Ugyan egyikről is, másikról is több ízben ejtettünk már szót, de nem foglaltuk össze részletesen, mit tudunk róluk. Sajnos, bizony keveset; sokkal kevesebbet, mint hinnénk. Az éliszi Koroibosz személye a félmítikus köd homályába burkolózik előlünk. Pauszanasz mindössze annyit tudott mondani róla, hogy látta a sírját Élisz és Arkadia határán (valószínűleg az Erümanthosz és a Ladón torkolatánál). Megjegyezte, hogy „a sírkövén olvasható felirat szerint Koroibosz a halandók közül elsőként győzött az olümpiai játékokon”. Az altiszi szobrával kapcsolatban Pauszanasz határozottan megjegyezte, hogy az nem állt ott. Néhány újkori szerző állítása, mely szerint Koroibosz „éliszi arisztokrata” (esetleg „eleai”, minthogy Éliszt és Eleát gyakran összetévesztik), vagy ellenkezőleg, „közönséges szakács volt, mindennemű forrásdokumentumot nélkülöz. Azokat a híreszteléseket, hogy Megarában vagy Argoszban megölte Poiné, a bosszúállás istennője követét, sőt, magát az istennőt, már Pauszanasz is „a költők fecsegésének” nevezte.

Az olümpiai győztesek ezeréves sora mintegy negyed évezreddel az olümpiai játékok megszűnése előtt véget ér számunkra. Az arméniai Barasztadész tehát nem az utolsó antik olümpiai játékok győztese volt, hanem a játékok utolsó ismert győztese, ami nem egy és ugyanaz. Személyét csaknem olyan sűrű köd burkolja, mint Koroiboszt. Már a nevével kapcsolatban is bizonyos tisztázatlanságokba ütközünk. A későbbi görög kiejtés szerint Varasztadész, Varaszdatisz stb. formában is emlegetik, sőt még kifecsegett Artabaszdész formáját is ismerjük. A források királynak nevezik, de amikor részt vett az olümpiai játékokon, valószínűleg még csak herceg volt. Hogy mikor került uralomra, és meddig uralkodott, nem tudjuk bizonyosan. A trónról valószínűleg i. sz. 379-ben került le, de lehetséges, hogy korábban. Az egyik változat szerint palotaforradalom során leszúrták, a másik szerint rómaiakkal vívott harcokban esett el, a harmadik változat szerint a rómaiak hadifoglyaként halt meg. Csupán az vitathatatlan, hogy az arméniai Arsakoszok dinasztiájából származott, azok pedig az óperzsa Akhaimenidáktól eredeztették magukat, valamint az, hogy távoli elődeitől eltérően baráti kapcsolatok fűzték a görögökhöz. S talán még azt is biztosra vehetjük, amit az i. sz. 5 században élt örmény arméniai történetírók, főképpen Bizánci Fausztusz és Khoréni Mózes állítanak róla: „Bátor férfiú volt, ökle keményen ütött, szíve nem ismert félelmet.”

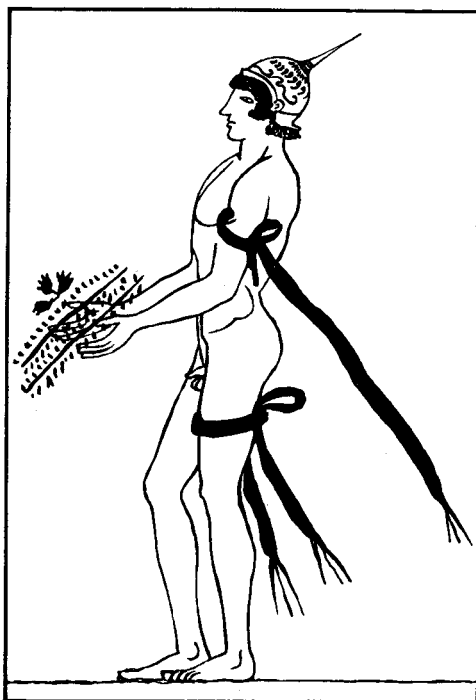
Koroibosz mint a stadionfutás győztese nevet adott az első olimpiának. Barasztadészról azonban nem neveztek el olimpiát: ő az ökölvívásban szerzett diadalt. Hogy mikor, nem tudjuk biztosan, és ez roppant sajnálatos. A régebbi kutatók (H. G. Förster, Mező Ferenc és mások, majd H. Schöbel) i. sz. 385-re, a 291. játékokra teszik ezt a győzelmet. Az újabb szerzők javarészt 369-re, vagyis a

287. játékokra: a korábban idézettek közül például N. Jaluris, L. Moretti, B. Kürkosz. Talán az utóbbiak járnak közelebb az igazsághoz. Hogy csakugyan ők-e s mennyivel közelebb, egyszer az is kiderül majd... Hiszen az olümpiai játékok történetének kutatása még nem fejeződött be.

A „Sem hasznót, sem dicsőséget” jelszót, amely a testnevelési és sportmozgalom kezdetén olyannyira elterjedt Csehországban, az olümpiai versenyjátékok résztvevői meg sem értenék. Ők a győztes dicsőségéért küzdöttek, s bár a verseny színhelyén csupán egyszerű olajágkoszorú volt a jutalmuk, nagyon jól tudták, hogy a győzelem közmegebecsülést és anyagi hasznót hoz számukra. Hasonlóképpen volt a többi görög versenyjátékokon is. Egynémely helyi versenyen már előre kitűzték a győztesek természetbeni vagy pénzjutalmát. Főképpen a római korban gyakran előfordult, hogy a versenyzőknek néhol még rajtpénzt is fizettek, és nem is kis összeget.

„De hiszen akkor professzionális versenyzők voltak!” — kiálthat fel valaki, ha ugyan nem kiáltott fel már korábban, akkor, amikor Szolón törvényéről olvasott, amely oly magas pénzjutalmat állapított meg az olümpiai és egyéb játékok győztesei számára, vagy mikor azon csodálkozott, hogy az olümpionikoszoknak joga volt egész életében közkölségen étkeznie, hogy adómentességet élvezett stb. A professzionizmus némelyeknek már akkor eszébe juthatott, amikor a versenyzők költségeinek fedezéséről, a gümnaszionok fizetett edzőiről beszéltünk, vagy dicsértük annak előnyeit, hogy a testnevelést az állami, illetve városi kincstárból támogatták. S aki felfigyelt rá, hogy számos atléta több versenyjátékon is győzött, úgyhogy tulajdonképpen stadionról stadionra vándorolt, és folyton-folyvást csak versenyzett, talán fejcsóválva jegyezte meg: „De hisz ezeknek a fickóknak nem lehetett rendes foglalkozásuk! Munka helyett a sportból éltek! És mennyit kerestek vele! Senki sem veri ki a fejemből, hogy igazi profik voltak!”

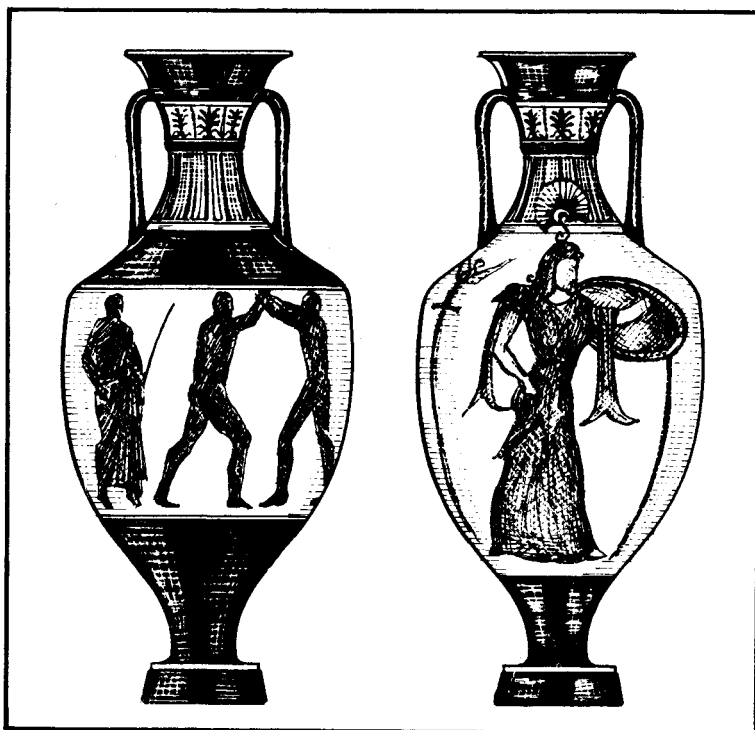
Nincs szükség rá, hogy bárki bárkinek bármit is kiverjen a fejéből: sem az előbbi nemes szándékú jelszót, sem ezt a megvető mellékízű megnevezést. Elég, ha nyugodtan, minden szempontból és minden összefüggésében megvizsgáljuk a dolgot, pontról pontra végigmegyünk a problémán, nem feledkezve meg róla, hogy az ókori Görögországgal foglalkozunk. Kezdjük például az olümpiai játékokon való részvétellel. A versenyzőnek gazdag embernek kellett lennie, hogy megengedhesse magának a verseny előtti intenzív edzést, hogy fedezni tudja a kötelező egyhónapos éliszi edzőtábor költségeit, s ha messze lakott, hogy egyáltalában elutazhasson Olümpiába. Ahhoz pedig, hogy lovakat és kocsikat szállítson a lovasversenyekre, már valóban dúsgazdagnak kellett lennie. Ha a játékok rendezői kitartottak volna mellett, hogy ezeket a kiadásokat mindenki köteles a maga zsebéből fizetni, a versenyzők köre leszűkülött volna a gazdagság vak istene, Plutosz néhány kiválasztottjára. Ez persze szöges ellentétben állt volna a játékok egyetemes görög és egyetemes emberi jellegével, tehát magával a játékok lényegével. Ezért egy csöppet

Győztes atléta szalagokkal és olajággal. I. e. 490 tájáról származó amforakép szerinti (az eredeti a leningrádi Ermitázs tulajdona)

sem meglepő, sőt, éppenséggel logikus, hogy ilyen feltételt a görögök sohasem szabtak az olümpiai és a többi versenyjátékokon részt venni szándékozókna.

A görög viszonyok között annak a kérdésnek sem volt jelentősége, hogy a versenyző hogyan szerezte meg az általában évekig tartó felkészüléshez szükséges anyagiakat, és miből élt közben és utána. A nevelési rendszer, melynek magva a gymnaszion volt, szinte kivétel nélkül minden szabad görögnek lehetővé tette, hogy elsajátítsa az összes sportág alapjait, s ha megvoltak hozzá a kellő fizikai és pszichikai feltételei, bajnok válják belőle. Mint már mondtuk, a gymnaszionokat közpénzből tartották fenn; általános és magasabb műveltséget nyújtottak, s amellet versenyzőket neveltek ki. A gazdag családok ifjai itt is előnyben voltak; jobban étkeztek, több idejük jutott az edzésre, magánedzőket fogadhattak. A népből jött ifjú tehetségeknek azonban mindezt rendszerint a társadalom pótolta. Vagy a pártfogásába vette valaki, vagy az állam gondoskodott róla, hiszen egy kiváló sportoló a város büszkesége volt, s a görög világ tág porondján tekintélyt szerzett városának. Végso soron a teljesítmény volt a fontos, s a játékokon valamennyi társadalmi osztály és csoport tagja részt vehetett, a rabszolgákon kívül. Megkövetelni a versenyzőtől annak igazolását, hogy versenyzői pályájára való felkészülése és

Panathénaia-amfora. Egyik oldalán ökölvívók küzdelme, a másikon Athéné istennő látható. Az alakok archaizáló ábrázolása ellenére i. e. 324—323-ból származik (az eredeti a párizsi Louvre-ban látható)

annak gyakorlása során senkitől semmit nem fogadott el, ellentétben állt volna az egész nevelési rendszer alapelveivel és a sport fejlesztésére irányuló gondoskodással. A görögök szemében képtelenségnek látszott volna.

A sportversenyzők győztéseinek jutalmazása Görögországban régi hagyományra tekinthet vissza; már a mesékben és mítoszokban is szó esik róla. A díjak általában magasak és nagyon is kézzelfoghatóak voltak, a pusztán jelképes díjak, mint például az olümpiai koszorú, kivételnek számítottak. Gondoljunk csak ismét Homéroszra, a Patroklosz tiszteletére rendezett versenyek leírására. A futóverseny győztésének Akhilleusz „új díjat tűzött ki: drága ezüst nagy borkeverőt, mely hatmesszelyes volt, és sokkal gyönyörűbb, mint bármely edény a világon”. A birkózásban győzőnek „háromlábás edényt, tűzállót, drága tizenkét ökröt is érőt” kellett kapnia, a legjobb diszkoszvető számára Akhilleusz „öntöttvasból tett ki korongot”, megjegyezve: „öt kerek évig is eltart ez neki, lesz vasa bőven”, pedig akkoriban a vas igen értékes fém volt. A lovasversenyek előtt Akhilleusz elhozatta a hajóról a díjakat: „a gyors lovasoknak szánt adományul nőket, akik széptermetű-

ek s jól értik a munkát, s háromlábba edényt, füleket, tartalma huszonkét mérték volt: a legelsőnek”. S nem a második, sem nem a harmadik helyezett számára, hanem a negyediknek tartogatta díjul „két tiszta talentum aranyat”. (Két talentum a mi 52—76 kilogrammunknak felelt meg. Akhilleusz nyilván arra számított, hogy legkedvesebb társa, Antilokhosz ér célba negyediknek, hanem az csellel jobb helyezést ért el, s így kevésbé értékes díjat kapott.) E díjak nagysága megfelelt a hősi idők nagyságának; a történelmi korban kisebbek voltak a jutalmak, rendszerint díszes bronzedények, háromlábak, arany- vagy ezüstpoharak, művészi díszítésű fegyverek, festett vázák és egyéb fényűző tárgyak. Skálájukat idővel egyre inkább használati értékű tárgyakkal egészítették ki.

A győzteseknek adományozott díjakat illetően a történelmi korból eléggé részletes adataink vannak. De nemcsak adataink: sok ilyen díjat in natura is ismerünk a világ múzeumainak vitrinjeiből. Athénban például az évenként rendezett helyi versenyjátékok, a Panathénaiák győztesei olajjal telitöltött díszes kerámiavázákat kaptak. Ezek az úgynevezett „Panathénaiák-amforák” körülbelül fél méter magasak voltak, egyik oldalukat Athéné istennő képe, a másikat az illető versenyszámból vett jelenet díszítette. Az olaj a szent ligetekben termő olajfák bogójából származott. A stadionfutás győztese ötven ilyen amforát kapott, a pankration győztese negyvenet, a többi versenyszám győztesei harminc-harmincat. A vázát és a benne levő olajat nem voltak kötelesek megtartani, hanem szabadon eladhatták. Az i. e. 5—4. században, amelyből az adatokat vettük, egy olajjal teli panathénaiai váza értéke nagyjából megfelelt egy három-négy rabszolgával dolgozó kézműves egyheti keresetének. Az öttusázó vagy a birkózó tehát egy jó fél évig megélhetett a győzelméért kapott díjból. A versenyfutó, aki a legnagyobb tekintélynek örvendett, akár egy évig is. Méghozzá nem is akárhogyan.

A győzelem jutalmazásában idővel különbséget tettek a régi „szent játékok”, melyek a vallási kultusz keretébe tartoztak, és ingyenesek voltak, valamint a többi, e díszítő jelző nélküli játék között, amelyen belépti díjat szedtek a nézőktől. A második csoportba tartozó versenyjátékok főképpen a hellenisztikus kori Ázsiában terjedtek el (Egyiptomot is beleértve), és a császárság idején érték el virágkorukat. A rendezők arra törekedtek, hogy azt, ami a hagyományban hiányzott, a rajthoz álló atléták nevének fényével pótolják. Természetesen elsősorban is az olümpionikoszok iránt érdeklődtek. Hogy városukba csalogassák őket, rajtpénzt fizettek nekik, ez egyben az útiköltségüket is fedezte, továbbá nagy pénzjutalmat írtak ki a győzteseknek. Fennmaradt a híre, hogy például a kisázsiai Aphrodisziaszban az i. sz. 2. században ötszáz drachmát fizettek a pentatlon győztesének, a futóverseny győztese 1250 drachmát kapott, a pankration pedig, amely a nézők szempontjából a leglátványosabb versenyszám volt, 3000 drachmát hozott a győztesnek. Az aphrodisziaszi stadionban lezajlott versenyjátékokat (a stadion egyébként kitűnő állapotban maradt ránk a nézők padjaival együtt) a kiosztásra kerülő legnagyobb díj után „háromezer drachmás” játékoknak nevezték. A gazdagabb városok „hatezer drachmás”, sőt „tizenkétezer drachmás” játékokat is megengedhettek

maguknak. Lehetséges, hogy Dión Khrüszosztomosz fentebb említett megjegyzése, mely szerint az olümpiai győztest harmincezer drachma díj vagy jutalom illette meg, éppen e versenyek valamelyikére vonatkozott. Sajnos, a szerző nem tünteti fel, hogy melyikre.

Az így szerzett díjakon és jutalmakon kívül az olümpiai győzteseket megillette az az ősi hagyományban gyökerező jog, hogy étkezésük terhére a közösség viselje. A római korban némelyik város annyiszor ismerte el ezt a jogukat, ahány győzelmet szereztek Olümpiában. Sok város az olyan versenyjátékokon aratott győzelemért is elismerte az étkezés jogát, amelyeket hivatalosan az „olümpiaival egyenrangúaknak” fogadtak el. De hát ezzel a jogukkal a sikeres sportolók — bármilyen haspókok voltak is — természetesen csak egyszer élhettek. Ezért későbbi győzelmek pénzbeli ellenértékét tőkésítették, vagyis készpénzben előre kifizettették. Az is előfordult, hogy átruházták más személyre, mégpedig fizetség ellenében vagy ajándékképpen, mint bármilyen más jogi követelést. Eközben felmerült az a kérdés, hogy vajon mikor lép hatályba ez a jog: az olümpiai győzelem vagy a győztesnek a szülővárosába való diadalmas megérkezése napján. Ennek eldöntése nem csupán a jogászok számára volt izgalmas kérdés, hanem (és elsősorban) a sportolók számára, mert hiszen az ő pénzükről volt szó. Gyakran nem is kevésről, hiszen például Olümpiából Kisázsia belsejébe az út több hétig is eltartott. Bithüniában emiatt i. sz. 100 táján még per is támadt, sőt, az ügy végül Traianus császár elé került. A császár úgy döntött, hogy ez a jog ugyan a győzelem napján keletkezik, de csupán a hazatérés napján lép hatályba. (Döntésében kétségtelenül az a megfontolás vezette, hogy az út tartamát sem meghatározni, sem ellenőrizni nem lehetett.) A régi Görögországban elképzelhetetlen lett volna egy ilyen per. A római korban is egyedülálló volt a maga nemében, mert a városi közigazgatási szérvek általában nagyvonalúan kezelték a győztes sportolókat. Az i. sz. 3. század végéről például fennmaradt egy tudósítás, mely szerint az egyiptomi Hermopolisz városa, a mai Ashmun, egyetlen év alatt 50 000 drachmát fizetett ki erre a célra a kincstárából. Amellett az olümpiai győztesek jegyzékében mindössze egyetlen ide való győztes névvel találkozunk (Tiberius Claudius Diodoroséval; ismeretlen versenyszám győztese volt a 256. játékokon, i. sz. 245-ben)

Hogy ezek a díjak és jutalmak mennyit hoztak az olümpionikoszok és más sikeres sportolók konyhájára, nem tudjuk, és valószínűleg sohasem fogjuk megtudni. A történelmi és filozófiai munkákban, a dicsőítő költeményekben, a feliratokon (főleg az emlékművek és sírkövek feliratain) feltüntetik, hogy az illető sportoló hány győzelmet aratott az egyes játékokon, de sohasem esik szó pénzről. A fennmaradt díjjegyzékekben épp ellenkezőleg, fel vannak tüntetve a győzteseknek szánt összegek, de hiányzik azoknak a neve, akik a pénzt megkapták. Ha mindezek az adatok összefüggő és egymáshoz kapcsolódó láncot alkotnának, sok mindent elárulnának nekünk. Annál is inkább, mivel megbízhatók voltak: a játékok rendezői ugyanis közzétették s a résztvevők ellenőrizhették őket. Mindez persze nem vonatkozik a thasszoszi Theagenész 1400 győzelmére, amelyről Pauszaniasz

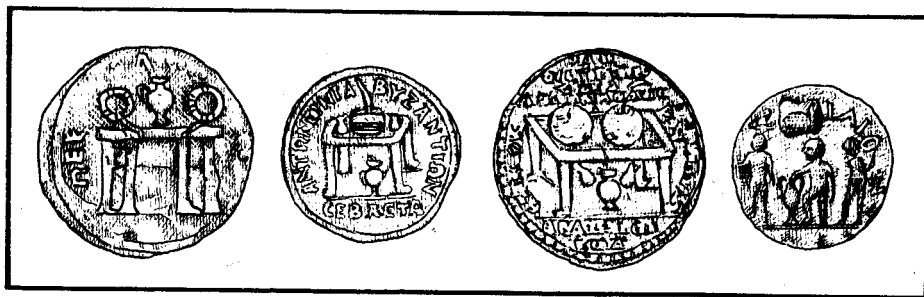

Olümpiai győzelmek emlékére készült érmék. Balról jobbra: szürakuszai ezüst négydrachmás az i. e. 5. század végéről, II. Fülöp ezüst négydrachmása i. e. 356-ból, II. Fülöp aransztratégia i. e. 340—336-ból (Az első érme eredetije a londoni British Museumban, a másik kettő az athéni Nemzeti Régészeti Múzeumban látható)

hatszázestendős legenda nagyítóján át számol be, sem az ősi időkbeli származó hasonló híradásokra. Vonatkozik azonban a Pindaros, Szimónidész, Bakkhilidész és sok más költő verseiben talált adatokra, valamint a feliratok többségére.

Példaképpen említsük meg Menodórosz athéni birkózó és pankrationversenyző emlékművét, illetve annak márványtalapzatát, amely Déloszon maradt fenn. Harminckét koszorúból álló dombormű látható rajta, és mindegyik koszorú felett ott áll, hogy Menodórosz melyik versenyjátékokon szerezte. (Kettő közülük olümpiai, az egyik valószínűleg az i. e. 132-ben tartott 162. játékokról való.) A kisázsiai Iaszoszból való Metróbiosz felirata 140 győzelemről emlékezik meg (ő a hosszútávfutás olümpiai győztese volt i. sz. 85-ben, a 216. játékokon), a Maiandrosz melletti Magnésziából való Hermagorasz, az i. sz. 177-es 239. olimpia ökölvívó bajnoka pedig a felirat tanúsága szerint 159 győzelemmel dicsekedhetett. Jóval több mint száz ilyen feliratot ismerünk, és jöllehet a bennük közölt adatokból semmi kézzelfoghatót nem lehet kikövetkeztetni, mégis nyújtanak némi tájékoztatást. Már magával a feljegyzett győzelmek számával igazolják azt, amit a forrásirodalomban található utalások és megjegyzések állítanak: hogy a díjak és jutalmak sokat hoztak a sikeres sportolók konyhájára. A legsikeresebbeknek nagyon is sokat.

De bármilyen sokat kerestek is a sportolók (és Galénosz szerint, akihez még visszatérünk, „bárki másnál többet”), Görögországban senki sem ütközött meg rajta. Legalábbis nem tudunk ilyesmiről. Persze ott is burjánzott az irigység, mint mindig és mindenütt, de az antik Görögországból ránk maradt írásos emlékek óriási tömegében egyetlen kirohanás, egyetlen megjegyzés sincs, amely a sportolók jövedelmét kifogásolná. Nem találunk ilyet sem a társadalomtudományi művekben, sem a politikusok szónoklataiban vagy a szatirikusok gúnyverseiben, sőt még a magánlevelezésekben vagy a falakat díszítő firkálmányokban sem. Hihetetlenül

Versenyjátékok emlékére készült érmék. Balról jobbra: pergamoni érme i. sz. 136—138-ból, bizánci érme 218—222-ből, theiateirioni 253—259-ből és pergamoni érme 253—268-ból. Mind bronzból való. Az első három győzelmi koszorúkat, sorsolóamforákat és pénzes erszényeket ábrázol, a negyediken pedig a rajtsorrend kisorsolására váró atléták láthatók (Az első eredetije a berlini Állami Múzeumban, a másodiké koppenhágai Ny Carlsberg Glyptothekben, a harmadiké a müncheni Állami Ókori Gyűjteményekben, a negyedike az isztambuli Régészeti Intézetben tekinthető meg)

hangzik, mégis így van. Egyébként a sportolókat éppen elég kifogás érte, olykor rosszindulatú is, de ezekben még csak célzás sem volt a játékokon szerzett díjakra és jutalmakra. Sem arra a tényre, hogy ilyen díjakat és jutalmakat kaptak.

A görögök természetesnek tartották, hogy az atléta díjat és jutalmat kapott, éppoly természetesnek és magától értetődőnek, mint azt, hogy a költő vagy a szobrász, a színész vagy az énekes megkapta az őt megillető pénzt. Az ily módon szerzett keresetet (ha már ezt a szót kell használnunk) a szó legszorosabb értelmében tisztességesnek tartották, mert semmiféle üzérkedésen, senkinek a meglopásán vagy kizsákmányolásán nem alapult, forrása teljes mértékben a személyes teljesítmény volt. Ehhez járult még az a tény, hogy Görögországban bármelyik polgár, származásától és vagyoni helyzetétől függetlenül sportolóvá válhatott, ha megvoltak hozzá az adottságai, továbbá, hogy a sportolók egyenlő feltételekkel és nyilvánosan, a nézők szeme előtt küzdöttek, s a sportoló pályafutása általában hamar véget ért. Ha egy atléta sok versenyen vett részt és ezáltal meggazdagodott, tudták, hogy keservesen megszolgált érte. A szegénységben nem láttak alantasságot, de eszményt sem. Másrészt úgy vélték, miért ne élhetne valaki abból, amihez ért, s amiben kitűnik — akár művész, akár atléta az illető.

Ha így áll a dolog, úgyszólván minden olümpiai győztest — ha ugyan nem minden ókori sportolót — „profi”-nak bélyegezhetnénk. Becsületes amatőrnek így nem maradna meg más, talán csak Hierón és Gelón szicíliai tirannusok, az athéni Alkibiadész és a többi hasonlóan gazdag ember. Csakhogy akkor a tudatos anakronizmus vétkébe kellene esnünk, azaz mai szemléletmódunkat vissza kellene vetítenünk abba a korba és olyan feltételek közé, amelyben és amelyek között ennek a fogalomnak nem volt helye. A professzionizmusnak egyébként manapság

is meglehetősen bizonytalan és változó fogalma idegen volt a görögöktől: még szavuk sem volt rá. De még csak az ellentétpárjára sem, haangozzék ma akár „amatőrnek”, akár „dilettánsnak”. E tekintetben csak a szakszerűen felkészült és a nem felkészült egyén közti különbséget ismerték. Arisztotelész e kettő esetleges viadalát a fegyveres katona és a fegyvertelen civil párharcához hasonlítja. Az első *athlétész*nek, a másodikat *idiotész*nek nevezi.

Jóllehet, az olümpiai játékok megalapítását a hagyomány Héraklésznak, Pelopsznak és más mitikus hősöknek, vagy a félmitikus Iphitosznak tulajdonította, valójában az ember hozta létre őket. Mint ilyeneknek természetesen megvoltak a hibáik és fogyatékságaik. Akadtak hibái a játékok hőseinek is, akik végeredményben szintén csak emberek voltak, s az egyszerű atlétáknak úgyszintén. De egyetlen hiba vagy fogyatékság sem kerülte el a görögök kritikus pillantását, akik az ókorban éppúgy, mint ma, bírálat dolgában hajlamosabbak voltak a túlzott szigorra, mint a mérsékletre.

A játékok olümpiai helyszínét a görögök földrajzi és minden más szempontból célszerűnek tartották. Főképpen politikai szempontból: Élisz ugyanis sohasem táplált magában különösebb hatalmi ambíciókat, s így nem fenyegetett az a veszély, hogy a játékokat a maga javára akarja kihasználni. Kevésbé felelt meg a versenyek időpontja. A nyári kánikula kimerítette mind a versenyzőket, mind a nézőket, de hát az időjárással szemben mit sem tehettek, a játékok időpontját pedig vallási okokból nem helyezhették át alkalmasabb évszakba. A játékok műsorát azonban sokan kifogásolták. Rámutattak a program egyhangú, unalmas voltára, és követelték, hogy más versenyjátékok mintájára bővítsék ki művészeti versenyekkel is. rendezzék meg az énekesek, muzsikások, táncosok, költők, drámaírók versenyét. Az élisziek sohasem tettek eleget ennek a követelésnek (szándékosan és nyomatékosan ismételjük ezt, mert még egyébként megbízható kiadványok némelyikében is az ellenkezőjét állítják). Persze nem akadályozták meg, hogy művészek és tudósok fellépjenek Olümpiában, sőt bizonyára örömmel fogadták. „Versenyeiket” azonban sohasem ismerték el hivatalosan, és „győztéseiket” nem vették fel a győzteslistákra. Nem kívántak művészi teljesítményt azoktól a fuvolásoktól sem, akik játékkukkal segítettek az atlétáknak megtartani a mozdulatok ritmusát. Ugyanez vonatkozott a trombitások és kikiáltók versenyére. Csupán a rendezők technikai segítőit látták bennük, s csak hangerejüket, illetve kiejtésük tisztaságát értékelték. Tiszteletben tartották a játékok ősi célját, és mindennemű reform ellenére kezdettől fogva, amíg csak megrendezték őket, ragaszkodtak kizárólagos sportjellegükhöz (a Néró által kikényszerített egyetlen olimpia kivételével).

Érdekes, hogy az olümpiai játékok hosszú története folyamán soha senki nem adott hangot komolyabb kifogásnak a rendezéssel kapcsolatban: láthatólag ment mindig minden, mint a karikacsapás. Az élisziek a pénzügyekben is rendet tartottak, habár nemegyszer kerültek pénzzavarba; e téren még a római helytartók

sem találtak ürügyet a beavatkozásra, pedig azok szinte lesték az alkalmat. Szórványosan előfordult, hogy a hellanodikok vitatható döntést hoztak, például Eupolemosz és Leónisz versenyfutók ismert esetében, i. e. 396-ban a 96. olimpián; de sohasem született olyan döntés, amelyet bárki is igazságtalannak nevezett volna. Hérodotosz az egyiptomi történelemről írt könyvében elmondja, hogy az élisziek elmentek Pszammisz királyhoz (II. Pszammetikhez, a 26. dinasztia egyik királyához, aki i. e. 595-től 589-ig uralkodott), és az egyiptomiak tanácsát kérték arra vonatkozóan, hogyan biztosítsák versenyjátékaikon a pártatlan bíráskodást. „Minden emberek közt a legbölcsebbek” azt a választ adták nekik, hogy ezt csak úgy érhetik el, ha ők maguk távol maradnak a játékoktól, mert „semmi módon nem lehet elérni, hogy a versenyben ne legyenek részrehajlók a honfitársaikkal szemben, s ezáltal ne károsítsák meg az idegeneket . . . Rendezzenek tehát versenyjátékokat az idegenek számára, s ne bocsássák oda a honfitársaikat.” Ez persze csupán anekdota, s érvényes rá Hérodotosz híres mondása: „Az egyiptomiak mendemondáit vegye be az, aki hinni akar az efféle dolgoknak.” De tudomásunk van egy történelmi tényről is, amely ékesen bizonyítja, hogy az élisziek milyen elszántan törekedtek az igazságosságra és a pártatlanságra. I. e. 372-ben a 102. játékokon a lovak kettős fogatú versenyében és a csikók négyes fogatú versenyében az éliszi Tróilosz győzött, aki ugyanakkor a hellanodiki tisztséget is betöltötte. Győzelme szabályos volt, és senki sem emelt ellene óvást. Ennek ellenére törvényt hoztak arról, hogy a hellanodikok a jövőben nem vehetnek részt a versenyjátékokon.

A hellanodikok híresek voltak a megvesztegethetetlenségükről; ez nem minden esetben mondható el a versenyzőkről. A vesztegetés a becsületes küzdelemre tett eskü megszegését jelentette, és az élisziek szigorúan büntették. Arra kötelezték a vétkeket, hogy szobrokat állítsanak az Altiszban; ezek voltak az úgynevezett „büntetőszobrok”: „a gyalázat örökös tanúbizonyságai”, ráadásul jó sokba kerültek. Az első ilyen büntetést i. e. 388-ban a 98. játékokon szabták ki, mikor „a thesszáliai Eupólosz megvesztegette az arkadiai Agétor és a küzikoszi Prütaniosz birkózókat, valamint a halikarnasszoszi Phormiónt, a megelőző játékok győztesét”, mint Pauszaniasz írja. Zeusz akkor hat szobrot kapott engesztelésül, amiért hamis esküvel sértették meg. További hat szobor felállítását rótták ki az élisziek Athénra, mert az athéni Kalliposz nevű öttusázó i. e. 300-ban a 120. játékokon megvesztegette azokat a birkózókat, akik ellen ki kellett állnia. Az athéniak a büntetés csökkentését kérték, de az élisziek nem engedtek, sőt azzal fenyegetőztek, hogy míg a szobrokat fel nem állítják, egyetlen athéni versenyzőt sem engednek a játékokra. Végül azonban a delphoi jósda nyomására megengedtek. Két szobrot kellett felállítaniuk a rhodosziaknak, állítólag pankrationversenyzőjük, Philosztratosz csalása miatt, amelyre i. e. 68-ban, a 178. játékokon vetemedett; Pauszaniasz megpróbálta ellenőrizni az adatokat, de valami eltérést talált a kort és a nevet illetően. „Van itt még két szobor az én időmből — folytatja. — A 226. játékokon (i. sz. 125-ben) kipattant, hogy két ökölvívó megegyezett a győzelmet és a jutalmat illetően. Ehelyett azonban büntetés lett az osztályrészük. Két szobrot állítottak

Zeusznak, az egyiket a stadion bejárata előtt balra, a másikat jobbra. A megvesztegetett ökölvívó neve Didasz volt, azé pedig, aki a pénzt adta, Szarapammón. Mind a ketten Egyiptom ugyanazon vidékéről származták: Arsinoéból.”

Hogy a vesztegetés mennyire terjedt el a versenyzőjétekokon, nem tudjuk: nemcsak a sportban, hanem más területeken is eléggé bajos leleplezni az ilyesmit. Úgy tetszik azonban, hogy nem okozott túlságosan nagy problémát, sőt Olümpián kívüli talajon sem jelentett nagy gondot. Ellenkező esetben rengeteg általános és konkrét adat, vádaskodás, koholmány és rágalmazás maradt volna ránk. Hasonló volt a helyzet a sportoló becsületén ejtett olyan sérelem esetében is, mint a gyávaság. Pauszaniász kalauzai Olümpiában mindössze egyetlen ilyen példát tudtak felemlíteni. „Azt mondják, hogy Szarapión alexandriai pankrationversenyző a 201. játékokon (i. sz. 25-ben) olyannyira megijedt ellenfeleitől, hogy egy nappal a verseny előtt elhatározta: nyúlcipőt húz. Megjegyzik, hogy gyávaságáért büntetést kapott, mégpedig mint egyetlen az egyiptomiak és egyáltalán az emberek közül.” S ha már a becsületbe vágó vétségeknél tartunk: ha valaki pénzért megváltoztatta illetőségi helyét, mint például a krotóni Asztülosz vagy a kaulóni Dikón, általában elmarasztalták az illetőt. Ha azért változtatta meg, mert száműzték szülővárosából, vagy mondjuk, politikai okokból el kellett hagynia hazáját, rendben volt a dolog. Egyébként csalás vagy gyávaság esetében a kirótt büntetés teljesítésével elintéztnek tekintették az ügyet, s a bűnös legközelebb újból elmehetett Olümpiába. A versenyzőnek a játékokból való kizárását csak gyilkosság, templomrablás, nyilvános átok és a polgári szabadság elvesztése vonta maga után.

Fölösleges volna elismételni, milyen népszerűségnek örvendtek Görögországban a sportjátékok és versenyek. Annál inkább felfigyeltető, hogy már a preklasszikus korban hallani lehetett olyan hangokat, amelyek bírálták ezt a kedvtelést. Mégpedig általános társadalmi érdekekre hivatkozva. Fennmaradt egy verstöredék a kolophóni Xenophanészról (körülbelül i. e. 565—470), aki a nagy jelentőségű dél-itáliai eleai filozófiai iskola előfutára vagy alapítója volt. A töredék valószínűleg az i. e. 530—520 között keletkezett *Gúnydalok* című kötetből való. A kötetben szinte valamennyi olümpiai versenyszámról és a győzteseket övező tiszteletéről olvashatunk, de nemcsak erről. „Még ha egy ember a gyors lábával is ér diadalhoz, vagy ha ötös-viadalt nyer meg a Zeus ligetén... vagy ha a szörnyű tusában, a »pankration«-ban eléri azt, hogy a népe legott benne imádja a hőst, versenyen azzal tiszteli meg, hogy a dísz-helyen ülhet, városa tartja el és ad neki ennivalót... ilyen becsülést az sosem érdemel úgy, mint én, hisz a bölcs tudománya több mint az, mit a ló vagy mit a bajnok elér... vajmi kevés nyereség jutna hazánkunknak azért, mert valamely fia győztes a piszai parton — ily érdem városa kincstárát már sose töltheti meg!” Xenophanész nem rohan ki a versenyzőjétekok és a sport ellen, csupán azok túlbecsülését támadja. A sport iránti érdeklődés túlságosan kilendült ingáját vissza akarja taszítani arra a helyre, amely a polgári értékek rendszerében megilleti. Versenyzőjétekok, sport: természetesen legyen, és legyen testkultúra is. De ne hiányozzon a politika, a gazdaságtan, a filozófia (s a vers elvesztett részében talán

a művészetről és a katonai képzettségről is szó esik): minderről nem szabad a játékok miatt megfeledkezni. Két és fél ezer év múltán is aligha tudnánk találókban megfogalmazni véleményünket.

Már Xenophanész előtt száz évvel hasonló kritikával lépett fel Túrtaiosz, az egyetlen spártai költő, katonaindulók szerzője, a spártai rendszer dicsőítője. Lehetséges, hogy származását tekintve ión volt, és Kisázsiából költözött Spártába, de oly mértékben azonosult a polgári kötelességek és erkölcs spártai felfogásával, hogy a versenyjátékokat és a sportot alárendelt helyre, csak a háborús hősiesség mögé tette. „Nem fűzném versembe a férfit, szóba se hoznám, jól birkózni ha tud, vagy fut a versenyeken, nem, ha a Küklópszok nagysága, hatalma övé is, s elhagynák szaladó lábai thrák Boreászt . . . s lenne övé minden hírnév — ha a harci erény nem” — írja egyik elégiájában. Mindazonáltal úgy tetszik, a társadalmi érdeklődésnek a katonai kötelességekre való leszűkítése Spártában nem járt együtt az atlétika iránti érdeklődés lanyhulásával. Az olümpiai játékok első kétszáz esztendejében, vagyis az elsőtől az ötvenedik olimpiáig a spártaiak 38 győzelmet szereztek, ugyanakkor az összes többi állam és város versenyzői együttesen mindössze 48-at. Ráadásul olyan kockázatos versenyszámban is rajthoz álltak, mint amilyen számukra a pankration, a birkózás és az ökölvívás volt: a törvény kimondta, hogy egy spártai sohasem adhatja meg magát. Tehát vagy győznie kellett, vagy a kimerültségtől összeesnie, akár ott leleve halálát.

Ami a katonai erények és a sport kapcsolatát illeti, Görögországban a legrégebbi idők óta az a meggyőződés uralkodott, hogy az atlétákból lesz a legjobb katona. Erre jelölte őket fizikai rátermettségük és ügyességük, a versenyek során kifejlődött kitartásuk és becsvágyuk, valamint a polgártársaik részéről feléjük áradó tisztelet, amely a harcban való helytállásra kötelezte őket. Meggyőződésüket igazolták évszázados háborús tapasztalataik, melyeket az egymás elleni áldatlan viszálykodásban szereztek, valamint a perzsákkal és a karthágóiakkal vívott, győzelemmel végződő önvédelmi háborúik során szerzett tapasztalatok. Ha ezekben a háborúkban kiváló katonáknak bizonyultak, azt persze nemcsak a testnevelés és a sport által szerzett tulajdonságaiknak köszönhették, de még csak nem is a katonai szolgálatot megelőző és a katonai nevelés során kifejlődött képességeiknek. A legfőbb szerepe ebben, mint minden hadseregben és háborúban, az erkölcsi tényezőnek volt: hazaszeretetüknek, az állam érdekei iránti odaadásuknak, annak a tudatnak, hogy igazságos harcot vívnak (bárhogy állt is ténylegesen a dolog azzal az igazságossággal, már ami az egymás elleni hadakozásaikat illeti). Még a kései i. sz. 1. században is, amikor pedig a görögök hadi dicsősége már a múlté volt, Dión Khrüszosztomosz, gyászbeszédet tartva a versenyjátékokra való felkészülés közben elhunyt Melamkomosz ökölvívó tiszteletére, kijelentette: „a legjobb atléták az erőben és kitartásban mutatott fölényükkel egyúttal a legjobb harcosok is a csatatéren”.

A legjobb atlétának a legjobb katonával való azonosítása ellen először csak az i. e. 4. században a thébai Epameinondasz emelte fel a szavát. Ez a filozófus, akit

demokratikus fordulat állított az állam élére, és tett hadvezérré, katonai reformot hajtott végre, s elérte, hogy i. e. 371 és 362 között Thébai a leghatalmasabb görög állam rangjára emelkedett. Minden hagyománnyal ellentétben az atlétikát a katonai kiképzésben a futásra és a birkózásra korlátozta; a többi versenyszámot nem tartotta a fegyveres kiképzés célszerű kiegészítőjének. Egy másik híres hadvezér, Philopoimén, az akháj szövetség főparancsnoka az i. e. 3—2. században, valósággal ellensége volt az atlétikának. Legélesebben a birkózás ellen kelt ki, mivel „a birkózó életmódja és fizikai rátermettségének ápolása merőben különbözik a katona életétől. A birkózó kiadós alvással, bőséges és gyakori étkezéssel, megszabott időtartamú nyugalommal, illetve mozgással köteles megtartani és fokozni testi erejét. A katonának éppen ellenkezőleg, hozzá kell szoknia minden változáshoz, rendellenességhez és gyötremhez. Főképpen edzett fizikumúnak kell lennie, hogy jól elviselje az éhséget és az alvás hiányát”. Philopoimén tehát kiűzte az atlétikát a katonai táborokból, melyeknek csaknem harminc esztendőn át parancsolt. Ő azonban, Plutarkhosz szavaival élve, akinek *Életrajzaiból* (némileg lerövidítve) idéztünk, már „az előregedő Görögország fia” volt.

Más szempontból bírálta az atlétikai kiképzést Arisztotelész: a túlzásba vitele és egyoldalúsága ellen emelt szót, nem pedig maga az atlétika ellen.. A *Politika* hetedik könyvében ezt írja: „A test atlétikus felépítése nem előnyös sem a község jó állapota, sem az egészség és a nemzés szempontjából; hasonlóképpen a túlságosan kényes és gyenge test sem alkalmas ezekre. Legjobb az egyik és a másik közötti középút. A test erősödjön meg, de ne erőltetett gyakorlás által, s ne csak egyoldalúan, mint például a birkózó teste. Legyen benne a szabad férfiak kötelességeihez és tevékenységeihez megkívánt derekasság. És a nők is legyenek éppolyan edzetek, mint a férfiak.” Arisztotelész elsősorban a nehézatlétákra gondol, vagyis az ökölvívókra, birkózókra és pankrationversenyzőkre. De emlékezzünk rá, hogy a régebbi filozófusok már a könnyűatlétikai versenyszámoknál is kifogásolták a test harmonikus fejlődését megzavaró egyoldalú gyakorlatokat: Szókratész a hosszútávfutással, Platón a diszkosz- és a gerelyvetéssel kapcsolatban.

Megkapták a magukét a kritikusoktól az edzők is, akik túlzott becsvágyuktól elragadva megfélemedtek arról, hogy kíméletesen bánjanak a rájuk bízott atlétákkal. Philosztratosz elmondja a naukratiszi Gerénosz birkózó esetét: Gerénosz győzött az i. e. 209-ben tartott 247. olimpián, s edzője a meglehetősen szilaj, egész éjszakán át tartó ünneplés után megparancsolta neki, hogy mindjárt reggel jelenjen meg az előírt edzésen. Gerénosz gyomorfájdalmakra és általános fáradtságra panaszkodott, de szót fogadott a parancsnak, s a dolog vége az lett, hogy holtan vitték ki a gümnaszionból. Ezzel a szélsőséges példával illusztrálja Philosztratosz azt, milyen következményekkel jár a túlzásba vitt keménység és igényesség. Más példákkal bírálja azután a négynapos edzési ciklus gépies ismételtetését, mely közben nincsenek tekintettel az objektív körülményekre, például az időjárásra. Szót emel az emberi közönyösség ellen is: az edzők, mint írja, nem szentelnek figyelmet az atléta természetének és lelkiállapotának; kipellengérezi türelmetlenségüket, mert

hiszen „az edzés később hozza meg gyümölcsét, mint az olajfa”. Philosztratosznak *A gymnasztikáról* című műve némely szakaszát olvasva alig hisszük el, hogy azok 1750 évvel ezelőtt íródtak.

A filozófusokon, hadvezéreken és a komoly művek szerzőin kívül elmondták véleményüket a sportról és a sportolókról olyan emberek is, akik szándékosan vágnak komolytalan képet. A szatirikusok hivatása minden bizonnyal a túlzás, görbe tükrük azonban rendszerint hűen mutatja a típusokat és a fogyatékságokat. „Odüsszeusz húsz évig volt távol idegenben, s mikor szerencsésen hazatért, a kutya ismert rá. Téged azonban, Sztratophonisz, ha néhány órát birkóztál, meg nem ismer senki a poliszodból, annál kevésbé holmi kutya” — olvassuk az i. sz. I. században élt Lukilliosz egyik epigrammájában. — „Ennek az olümpiai győztesnek megvolt egykoron mindene, álla és szemhéja, orra, szemöldöke és füle is egy pár. Aztán felcsapott díjökölvívónak, s elvesztette mindezt, sőt elvesztette atyai örökségét is. Bátyja elment a bíróságra, és felmutatta Sztratophonisz képét: a bíró úgy ítélte, hogy idegen férfit ábrázol, mert az ökölvívó egy szemernyit sem hasonlított önmagára”, Lukilliosz kortársa, Phaedrus egyik meséjében (a százhatodikban) megverselte Ezopus, azaz Aiszóposz és egy hencegő birkózó, a versenyjátékok győztese párbeszédét. „S ellenfeled erősebb volt-e nálad?” — kérdezte Ezopus. — „Mit locsogsz! Én voltam erősebb! Hisz földhöz teremtettem!” — vágta oda a birkózó. — „Akkor hát ne hetvenkedj! Mert ugyan mi van abban, ha az erősebb legyőzi a gyengét!” De hogy ne maradjunk a nehéztatlétáknál: Diogenész a stadion előtt találkozott azzal a menettel, amely a győzelmi koszorúval felékesített atlétát ünnepelte. „Én vagyok a leggyorsabb futó Hellaszban!” — felelte a férfiú Diogenész kérdésére. „De nem vagy sebesebb a nyúlénál vagy az özsutánál — hűtötte le Diogenész. — És ezek a leggyorsabb állatok egyben a leggyávabbak is!”

Az atléták leggyakrabban kifogásolt tulajdonsága a dicsekvés volt, nyomban utána a tékozlás következett. Idézzük meg tanúságtételre ismét Galénoszt, akinek néhány szavát fentebb már segítségül hívtuk. „Az atléták talán azért hordják olyan fenn az orrukat, mert bárki másnál több pénzt keresnek. Mégis mindenki látja, hogy nyakig ülnek az adósságban, s nemcsak a versenyjátékok idején, hanem később is, mikor a versenyzést már szőgre akasztották. Nincs egyetlen atléta sem, aki gazdagabb volna, mint a tehetős polgárok bármelyik házmestere.” Galénosz még sok egyéb visszatetsző dolgot is leírt, melyek olykor az atlétákra vonatkoznak, ámbar a valóságban a gladiátorokra illenének, hiszen Galénosz velük ismerkedett meg közelebről, mikor orvosként működött pergamoni kiképző iskolájukban. A tékozlás kétségtelenül jellemhiba, de vannak ennél rosszabb tulajdonságok is. Egyébként nem a sportolók monopóliuma volt, mint ahogy az önteltség és a dicsekvés sem volt az. Bizonyára sokan voltak, akik dicsőségükkel nem húzódtak be a sutra. De az antik korból nem maradt ránk egyetlen olyan adat sem, mely szerint egy ökölvívó kijelentette volna: „Én vagyok a világ ura!”

A legrosszabb, amit valaha is a sportolókról leírtak, az egyik legnagyobb drámaírótól származik (aki mellest ifjúkorában sokoldalú atléta volt, az eleusziszi

játékokon, pentatlonban a Panathénia-játékokon pedig ökölvívásban győzött). Úgy bizony, Euripidészről: „Habár Hellaszban ezerszámba születik a rossz, nincs rosszabb az atléták söpredék népségénél, egy sincs köztük, aki azt tanulná, hogyan válhat derék emberré, s bizony aligha is volna képes megtanulni azt. Pofájuknak és parázna kedvteléseiknek valóságos rabszolgái, képtelenek megbékélten élni azzal, amit a sors kimér . . . s még azt képzelik, hogy ők a város díszé.” Ettől a jellemzéstől nem tagadhatjuk meg a meggyőző erőt, de azt sem állíthatjuk, hogy a szerző a maga meggyőződését tolmácsolja. Az idézet az *Autolükosz* című szatírájából való, melyről mindössze annyi ismeretes, hogy Euripidész az élete alkonyán írta. Arról azonban, hogy kinek a szájába adta e szavakat és mivel kapcsolatban, semmit sem tudunk. A szatíráját arra volt hivatva, hogy a tragédia előadása után felüdítse a közönséget, komikus jelenetekkel és a dolgok kiforgatásával szabadítsa meg a ránehezülő komor érzésektől. Az említett szatírájáték jellegére abból is következtethetünk, hogy Autolükosz a mítoszok szerint tolvaj, hazudozó és szélhámos volt. Egyszer például, bár ő volt a tettes, marhalopással vádolta meg magát Héraklészt, mégpedig olyan fifikus ékesszólással, hogy minden bizonyíték nélkül hitelt adott szavainak. De ugyan minek lehet bizonyítéka a kiragadott idézet, méghozzá egy ilyen játékból kiragadott pár sor? Ha nem maradt volna ránk teljes egészében Arisztophanész *Plutosz* című komédiája, hanem annak csak 589. sora, ugyanannyi erővel állíthatnánk, hogy Arisztophanész az atlétikát mint „a testnek fölösleges és ostoba viselkedését” emlegette. De legyen így vagy úgy: Euripidész még az *Autolükosz* után, i. e. 416-ban dicsőítő olümpiai ódát írt Alkibiadész győzelmére.

Nem kétséges, hogy a játékok, a sport, az atléták stb. bírálata nem volt pusztába kiáltott szó. Talán ezt-azt orvosolt, talán felbosszantott valakit, de talán azt sem túlságosan: akárcsak minden (vagy majdnem minden) kritika. Vonatkozik ez a nép fia által kifejezésre juttatott kritikára is, amely a sztoákban, a tereken, a kikötői kocsmákban, a stadionok felső soraiban és a borbélyműhelyekben hangzott el, és amelyet senki sem örökített meg papiruszon vagy pergamenen. Hanem ettől még nem csökkent a szent meg a nem szent játékok népszerűsége sem a versenyzők, sem a nézők körében. Egyébként nem is ez volt a bíráló célja.

Hanem felütötte a fejét egy másfajta bírálat is: körülbelül abban az időben, amikor az olümpiai játékok kétszázadik megrendezését ünnepelték, azaz időszámításunk fordulóján. Az előbbi bírálatoktól eltérően olyan álláspontból indult ki, és olyan célt követett, amely a görög hagyománytól merőben idegen volt. Először a rómaiak álltak elő vele, azt azonban nem vették komolyan a görögök. Azután mindenféle idegenek, köztük görögök is hangoztatták, akik elvitték Hellasz ege alá Júdea eszméit.

Az olümpiai játékok több mint ezer esztendőn át követték egymást csodálatra méltó rendszerességgel. S e hosszú idő folyamán megtartották a legnagyobb jelentőségű görög versenyjátékok rangját. Persze ez nem jelenti azt, hogy mindig egyforma

fényben tündököltek, hogy történetükben nem voltak dicső és kevésbé dicső korszakok, hullámhegyek és hullámvölgyek. Szorosabban hozzátartoztak a görög élethez annál, semhogy elszakadhattak volna annak alakulásától. A görögök a játékok sorszámaival mérték történelmüket, s a történelmük erőteljesen vissza is tükröződött bennük.

Az olümpiai játékok fejlődése összhangban volt a görög társadalom egész fejlődésével, s a többi görög intézményhez hasonlóan a gazdasági alap fejlődésén alapult. Követte fellendülésében és hanyatlásában, részesült felvirágzásából, és nem került el a válságait sem. Ez az összefüggés nem volt egyenes és gépies összefüggés, amit talán szükségtelen is hangsúlyoznunk, és erősen hatottak a felépítmény különböző területei, főképpen a politika és a vallás. Ugyanakkor nem kis szerepet játszott az a körülmény is, hogy az olümpiai játékok az egész görögséget átfogó jellegűek voltak, a gazdasági és társadalmi fejlődés azonban az ország különböző részeiben különbözőképpen ment végbe. Az éliszieknek sikerült elérniük, hogy Olümpia általában távol maradt a görögök viszálykodásától. Semlegessége azonban nem rekesztette ki a görög világból, s nem választotta el a görög történelem fő áramlatától. Érvényes ez az egész görög sportra és általában a testkultúrára is.

Kétségtelen, hogy az olümpiai játékok korszakait nem határozhatjuk meg a görög társadalom egész fejlődésétől függetlenül. Néhány történész megpróbálkozott ezzel úgy, hogy közben az úgynevezett „belső kritériumokat” tartotta szem előtt, tehát elsősorban a mennyiségi és minőségi mutatókat: a versenyzők és a nézők számát, és az elért teljesítményeket. Mint tudjuk, egyetlen játékról sem maradt ránk egyetlen ilyen adat sem, így hát csak becslésekkel dolgozhattak. A minden alapot nélkülöző adatok alapján persze csak képtelen következtetésekre juthattak. Mások a „tisztá játékot” tartották meghatározónak. Míg csak amatőrök vettek részt a versenyjátékokon, mondták, addig azok virágkorukat élték, a hivatásosok betörése a játékok hanyatlásához s végül megszűnéséhez vezetett. Az ilyenfajta megkülönböztetés alaptalan voltáról azonban már eléggé részletesen szoltunk, hát ne bocsátkozzunk ismétlésekbe. Nyugodni hagyjuk az ehhez hasonló kritériumokat hangoztató könyveket is, úgyis csak a legnagyobb könyvtárak raktáraiban találhatók meg — vastag porréteg alatt.

E vonatkozásban azonban fel kell figyelnünk Mező Ferenc magyar sporttörténész *Az olympiai játékok története* című könyvére (1926), amely nagyon alapos munka, és a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1928-ban az amszterdami olimpián aranyéremmel tüntette ki. A szerző e könyvében az antik olümpiai játékokat öt korszakra osztja fel, mégpedig a következőkre: *Ókor* (i. e. 776-ig); *A spártai befolyás kora* (i. e. 776—468); *Olümpia aranykora* (i. e. 468—400); *Ezüstkor* (i. e. 400—338) és *Az olimpiai játékok hanyatlása* (i. e. 338—i. sz. 393). Mint látható, a játékok fejlődését önnön törvényeik alapján, vagyis a társadalmi fejlődéstől elválasztva vizsgálja. Ezenkívül módszerbeli hibát követ el, mert a korszakolás közben megváltoztatja a kritériumait. A „spártai befolyás” az olümpiai játékok történetének első három századában vitathatatlan volt. Az i. e. 8. századtól az 5. századig a

fennmaradt tudósítások szerint a spártai versenyzők szerezték a legtöbb győzelmet, mégpedig hatvankettőt; az utánuk következők, a messzéniaiak csak nyolcat, az athéniaiak hetet értek el. Ha az így választott kritérium szerint haladnánk tovább, akkor a következő korszak „az éliszi befolyás kora” lenne, mivel az éliszi lakosok az i. e. 4. és 1. század között még több, összesen 66 győzelmet szereztek. A harmadik korszakot azután „az egyiptomi befolyás korának” kellene nevezni, mert időszámításunk első századától az egyiptomi atléták érték el a legtöbb győzelmet, mégpedig 33-at (ebből harmincat az alexandriaiak). A szerző azonban „a spártai befolyás kora” után más kritériumokra tér át, s a következő korszakot „Olümpia aranykorának” nevezi. Ezt mindössze 68 évben adja meg, anélkül hogy közelebbről megindokolná álláspontját. Amellett elkerüli a figyelmét, hogy ebből a 68 esztendőből 27 az ókori Görögország történetének egyik súlyosabb válsága, a testvérgyilkos peloponnészoszi háború idejére esik. Az i. e. 400. év mint határkő légből kapott; ebben az évben sem Olümpiában, sem Görögországban semmi említésre méltó nem történt, annál kevésbé olyasmi, ami történelmi szempontból jelentős volna. Az „olümpiai játékok hanyatlása” azután e korszakolás szerzője szerint 731 esztendeig tartott, tehát az olümpiai játékok fennállásának csaknem kétharmadát felölelte. Ez nemcsak hogy nem logikus, de az antik forrásoknak és a régészeti kutatásokból származó ismereteinknek is ellentmond. Hisz éppen e „hanyatlás” korának kezdetén építették át az élisziek az „aranykorban” létesített stadiont, s tették alkalmassá 40, sőt 45 ezer néző befogadására!

Az olümpiai játékok történetét tehát, az antik Görögország történetének hagyományos korszakolásával összhangban, négy korszakra oszthatjuk: az archaikus (i. e. 776-tól körülbelül 500-ig), a klasszikus (nagyjából i. e. 500-tól 338-ig), a hellenisztikus (i. e. 338-tól 146-ig) és a görög—római (i. e. 146-tól i. sz. 393-ig) korra. Az archaikus és a klasszikus kor határának a görög—perzsa háborút tartjuk, mely a kisázsiai görögöknek a perzsa uralom ellen Milétoszban, i. e. 500-ban kitört lázadásával kezdődött, és az európai görögök győzelmével fejeződött be a szalamiszi és a plataiai csatában i. e. 480-ban, illetve 479-ben. A klasszikus kor végét a khairónei csata hozta meg: a görög városállamok hadserege megsemmisítő vereséget szenvedett, s utána a győztes II. Fülöp megvalósította Görögországban a makedón hegemoniát. A hellenisztikus kor (ami mellelleg nem túlságosan találó elnevezés) a Korinthosz melletti csatával fejeződött be, amelyben a római légiónk legyőzték az akháj szövetségbe tömörült görögök hadseregét. Attól az időtől fogva Görögország római uralom alá került, de megőrizte kulturális fölényét. A római uralom jellege részben megváltozott i. sz. 330-ban, amikor a birodalom fővárosát a Konstantin császárról Konstantinápolynak átkeresztelt Búszantionba helyezték. Az új történelmi kort, amely a birodalom keleti és nyugati részre való felosztásával kezdődött, az olümpiai játékok már nem élték meg.

Az olümpiai játékokat teljes fényükben és árnyoldalaikkal együtt úgy megörökíteni, ahogy szeretnénk, bizony meglehetősen bajos dolog; a legrégebb időkre vonatkozóan meg kell elégednünk történetük körvonalaival. Eredetileg kétségtelen-

nül helyi jellegűek voltak, de úgy tetszik, hamarosan kinőttek szűk kereteikből. Már fél évszázaddal megalapításuk után feltűnnek a győzteslistákon az élisziek, messzéniaiak és spártaiak mellett Korinthosz, majd Megara, Athén, Thébai sportolói. A százéves jubileumon még a messzi kisázsiai Szmürnából való versenyzők egyike is a győztesek közé került, s őt nemsokára a dél-itáliai Krotón polgára követte. Fokozatosan felfejlődtek közülük a görög világ valamennyi fontosabb városának polgárai, főképpen azoké a városoké, amelyek a termelés és a kereskedelem gyorsabb ütemű fejlődése által túlszárnyalták a többieket. A játékok híre-neve úgyszólván olimpiáról olimpiára nőtt, s vele nőtt a győzelmi koszorúval hazatérő atléták dicsősége. Az i. e. 6. században Olümpia tekintélyét már az sem veszélyeztette, hogy néhány más versenyjáték is országos méretűvé emelkedett (a delphoi i. e. 582-ben, az iszthmoszi i. e. 582 és 570 között, a nemeai i. e. 573-ban). Az olümpiai játékokon természetesen nem tettek túl sem a spártai hüakinthiák és karneiák, sem az athéni Panathénaiák, sem más regionális vagy helyi sportjátékok.

Az archaikus és a klasszikus korszak határát Olümpia a fellendülésnek azon a fokán lépte át, amely csaknem az egész akkori Görögországot jellemezte. Játékai már az 5. század elején olyannyira gyökeret vertek a görögök tudatában, hogy eszébe sem jutott senkinek, hogy a fenyegető perzsa támadás miatt ne tartsák meg vagy elhalasszák a versenyeket. Még i. e. 480-ban is megtartották a játékokat, pedig ez az esztendő Thermopülaival és Athén (s természetesen Szalamisz) elpusztításával írta be magát a történelembe. A perzsák legyőzése után a dicsőség és virágzás kora köszöntött Olümpiára. Közvetlen eredménye volt ez annak, hogy számos görög államban hallatlan gazdasági fellendülés következett, haladó politikai reformokat hajtottak végre, megnőtt az emberek önbizalma és derűlátás töltötte el őket, nem utolsósorban pedig minőségileg javult a gymnaszióni nevelés. Az olümpiai győztesek listái nemcsak arról tanúskodnak, hogy a versenyzők a görög világ legtávolabbi zugaiból is elzarándokoltak Olümpiába, hanem a sikerek figyelemre méltó egyenletességéről is. Az i. e. 500-as 70. játékoktól az i. e. 432-es 87., a peloponnészoszi háború előtt megtartott utolsó játékokig az athéniaiak kilenc, a spártaiak nyolc, a szürakuszaiak hét, az élisziek, a krotóniak és a rhodosziak öt-öt — és így tovább — győzelmet szereztek (ezzel szemben a peloponnészoszi háború idején lezajlott hét olimpián az athéniaiak csak egy, a spártaiak kettő, míg a semleges élisziek és rhodosziak három-három győzelemmel dicsekedhettek). A versenyzők és nézők számának hirtelen megnövekedése az i. e. 5. században arra kényszerítette az éliszieket, hogy a régi stadiont kibővítsék, és kihelyezzék az Altisztól keletre.

A klasszikus korban a nézők olyan atlétákat láthattak az olümpiai stadionban, akiknek nevét a későbbi századok legendákkal szőtték körül: a sztümphaliai Dromeosz és a krotóni vagy szürakuszai Asztülosz futókat, a thasszoszi Theogenész és a lokri Euthümosz ökölvívókat, a szkotusszai Pulüdamasz és a rhodoszi Dórisz pankrationversenyzőket. A hippodromban szicíliai tirannusok és makedón királyok győzelmeinek lehettek tanúi; győzni látták az athéni Alkibiadészt, aki hármezer rajongója számára rendezett lakomával ünnepelte meg diadalát, s láthatták a

spártai Likhoszt, aki győzelme miatt ostorozást érdemelt. Teljes szépségében zengett Pindarosz lantja, a győztesek tiszteletére Szimonidész és Bakkhülidész szerzette ódáit, Libón felépítette a Zeusz-templomot, és Pheidiasz elkészítette Zeusz szobrát aranyból és elefántcsontból... Hála az ekekheiriának, a peloponnészoszi háború idején a versenyjátékok kedvéért félbeszakították a harcokat a spártai és az athéni szövetség között, majd a későbbi háborúk idején a thébai és a Thébai-ellenes fél között. Mellesleg: a klasszikus kor alkonyán a Görögországot sújtó válság sajátos módon nyilvánult meg Olümpiában. I. e. 364-ben betörték földjére az arkadiaiak, és versenyjátékokat rendeztek. Az élisziek azonban nem ismerték el ezeket a játékokat, s így a szóban forgó 104. olimpiát mint anolimpiát, „érvénytelen olimpiát” tartotta számon a történelem.

A hellenisztikus kor olyan határozottan robbant bele a történelembe, hogy már a korabeli ember is észrevette páratlan megkülönböztető jegyeit. Kezdeté új lendületet és virágzást hozott Görögországnak. A khairóneiai csata után a görög városállamok (bár némelyik csak kényszeredetten) Makedónia vezetésével szövetségre léptek, és egyesült erővel felszabadították a kisázsiai görögöket, és megdöntötték az Akhaimenidák Perzsiájának hatalmát. Az egész Közel-Kelet a Líbiai-sivatagtól és a nilusi zuhatagoktól az Indusig és a Kaukázusig Nagy Sándor uralma alá került; utódai e területek nagyobb részét évszázadokon át megtartották. Bárhogyan értékeljük is ezeket a hódításokat, tény, hogy következtükben hallatlan mértékben kiterjedt a görög befolyás, s ez nemcsak kárára volt az elfoglalt országoknak. Görögország számára ez a kor semmiképpen sem jelentett „hanyatlást”, miként némely történész állítja, aki egyedül a klasszikus kor nagyságát ismeri el — amelyet egyébként senki sem tagad. Semmiféle hanyatlásról nem beszélhetünk sem hatalmi-politikai, sem pedig gazdasági szempontból. Ami pedig a kultúrát illeti: ez a kor volt a filozófiában Arisztotelész, majd Epikurosz és Zénón kora, a matematikában Eukleidész és Arkhimédész, a szobrászat és festészet terén Lüszipposz és Apellész kora; az építészet olyan világcsodákat hozott létre, mint a halikarnasszoszi Mausszóleion és Szósztratész világítótornya Pharosz szigetén. Alexandria közelében (amely szintén akkor keletkezett, s a világ egyik legpompázatosabb városává fejlődött). Egészen a hellenisztikus kor végéig nem mutatkozott hanyatlás sem a görög atlétikában, sem Olümpiában.

A hellenisztikus birodalmakban, amelyek terület és népesség tekintetében sokszorosan felülmúlták a tulajdonképpeni Görögországot, a görög telepések beáramlásával párhuzamosan gümnaszionok és stadionok épültek, s kapuik nyitva álltak mindenki előtt, aki magáévá tette a görög életmódot. Nagy Sándor utódai főképpen az egyiptomi Ptolemaioszok és a szíriai Szeleukoszok, új összgörög jellegű versenyjátékokat alapítottak, s a gazdag városok követték példájukat. Az i. e. 3–2. század fordulóján már több mint húsz ilyen játékról tudunk, a regionális és helyi jelentőségű versenyek száma pedig a százat is meghaladta. Sok közülük hamarosan nagy híre emelkedett, mint például Alexandriában a ptolemaiák. Szardészbán az eumeniák és Pergamonban a niképhoriák. Az összes új stadionból

eljártak az atléták a görögországi régi játékokra is, a legjobbak legjobbjai pedig négyévenként Olümpiában gyülekeztek.

A versenyjátékok e hirtelen felvirágzásának — miként a görögök egész keleti hódításának — természetesen megvoltak az árnyoldalai is. Ezek mindjárt a kezdet kezdetén megmutatkoztak, de sokkal inkább abban az időben, amikor a hellenisztikus világ a belső ellentétek miatt válságba jutott.

A hódítások mindig megrontják a hódítót, s a túlságosan gyors meggazdagodás általában nem használ a jellemnek. A hellenisztikus birodalmakban az új versenyjátékok alapítói leginkább a hivalkodó pompa dolgában versengtek, és így az eredeti görög egyszerűség elsikkadt. Nekik elsősorban a látványosság volt a fontos, miáltal a sportjátékok színházi előadásokhoz kezdtek hasonlítani. Az atléták iránti fokozott kereslet következménye az lett, hogy a gyorsított kiképzés kedvéért háttérbe szorult a nevelés. Az általános műveltséget nyújtó gümnaszionok helyét hovatovább a palaisztrák és más különleges atlétaképző intézetek foglalták el. A hadseregben a polgári származású katonákat zsoldosokkal helyettesítették; a stadionokban egyre inkább az olyan atléták kerültek túlsúlyba, akik elsősorban pénzért vagy csakis a pénzért küzdöttek. A görög versenyjátékokon mindig is szerepet játszottak a díjak és jutalmak, de a régebbi időkben csak másodrendűt, az első helyen a sportdicsőség állt. Most megváltozott e sorrend, főképpen az ökölvívásban és a birkózásban. A küzdelmek olimpiáról olimpiára durvábbakká váltak, s ezzel párhuzamosan nőtt a nézők érdeklődése. Az úgynevezett küzdősportokból fokozatosan kiveszett az, ami sporttá teszi őket, s helyét elfoglalta az üzlet. Ez az irányzat leginkább Egyiptomban és Szíriában tengett túl, magában Görögországban kevésbé. És még kevésbé Olümpiában.

Az, hogy az olümpiai játékok eredeti jellege lényegében változatlan maradt, legfőképpen az éliszi hellanodikok érdeme. Mindig találtak rá okot vagy ürügyet, hogy azokat az atlétákat, akik az olümpiai koszorúban csupán a tulajdon „piaci értékük” növelésének eszközét látták, lehetőleg távol tartsák Olümpiától. Ehhez rendszerint elég volt megfigyelniük, hogyan viselkednek az illető atléták a versenyek előtti közös edzéseken, esetleg fontolóra vették a személyi tulajdonságaikra vonatkozó, időközben szerzett értesüléseket. Igyekezetük sikerét bizonyítja — legalább is közvetve — az a tény, hogy egészen a hellenisztikus kor végéig az olümpiai győztesek nagyobbik részét az élisziek adták, ebben az államban pedig már csak a szegénysége miatt sem következett be az atlétizmus üzletté válása. A hellanodikok tehát a nézőket vonzó látványosságot s kétségtelenül a teljesítmények magasabb színvonalát is feláldozták az olümpiai gondolatnak, és nem fordítva. A játékok ezáltal veszítettek fényükből; még jobban elhalványította őket az a válság, amely az i. e. 2. században sújtotta Görögországot. Ebben az időben minden valószínűség szerint nem rendeztek versenyeket a hippodromban. Az i. e. 212-es 142. játékoktól, amikor a trójai Akesztórisz győzött a négyes fogatok versenyében, egészen az i. e. 1. századig nincs róluk hírünk. A játékokat ennek ellenére megrendezték: a Nagy Sándor utódai közt kitört háborúk alatt, amelyek keletről

Görögországba is átkerestek, sőt Athén és Spárta makedónellenes háborúja alatt is. Az élisziek nem haboztak olimpiát rendezni i. e. 144-ben sem, amikor Görögország még alig tért magához a római betörés okozta megrázkódtatásból.

A rómaiak aránylag könnyen leigázták Görögországot, mivel azt a belső háborúk, a keletre való tömeges elvándorlás s az ebből kifolyó gazdasági hanyatlás ugyancsak meggyengítette. A döntő csatát Korinthosz mellett vívták i. e. 146-ban, s győzött a római katonai túlerő. A görög világ nagy részét már korábban elfoglalták: i. e. 211-ben meghódították Szicíliát, i. e. 197-ben megtörték Makedónia erejét, i. e. 190-ben legyőzték a Szeleukoszok Szíriáját. I. e. 196-ban az iszthmoszi játékokon ugyan Flaminius konzul, V. Fülöp makedón király legyőzője kihirdette „Görögország szabadságát”, de az fokozatosan átalakult a „szót fogadni a rómaiaknak mint uraiknak” szabadságává, miként az akháj szövetség egyik vezetője mondotta. Ám tegyük hozzá, hogy mindebben nagyrészt a görögök maguk ludasak, mert egymással való vízálykodásaikban a rómaiak bíraskodását és katonai segítségét kérték. A függetlenségüket azonban enélkül is bajosan tarthatták volna meg: az akkori hatalmi viszonyok között és Róma világhatalmi becsúszásával Görögország leigázása csupán idő és mód kérdése volt. Igazolta ezt a történelem további alakulása: i. e. 133-ban a rómaiak ölébe hullott a pergamoni királyság, azután elfoglalták Kisázsia göröglakta részét, később a ptolemaioszi Egyiptomot, s végül a számukra elérhető egész világra kiterjesztették uralmukat. A görögöknek nem volt más választásuk, mint megőrizni azt, ami megőrizhető — és várni. Ebben, mint tudjuk, segítette őket kulturális fölényük, s abban való hitük, hogy hosszú távon a kard és szellem párharcában a szellemé a győzelem.

A görög kultúrához a rómaiak úgy viszonyultak, mint diák a tanítómesteréhez, vagy az utánpótló az eredeti művek alkotójához; de maguk is nagy alkotó tettekre voltak képesek. A görög tudomány és a görög művészet vívmányait mindig is elismerték, de nem fogadták el a görögök nevelési módszerét, melynek lényeges részét a testnevelés és a sport képezte. A görög versenyjátékokat nem találták vonzónak, inkább valami elpuhultságot láttak bennük, s az atlétikát sem művelték. Jobban szerették a gladiátorok párviadalait és a vadállatokkal való birkózást a cirkuszokban, ezeken tömegesen részt vettek, s a vér látványa izgalomba hozta őket. Görögország leigázása után nem törődtek a gümnaszionokkal és a stadionokkal, és hagyták, hogy a görögök a maguk módján éljenek. Ha akarják, akár a játékaikat is megrendezhetik.

Az első római, aki egyáltalán észrevette Olümpiát, Mummius konzul volt, a korinthuszi csatában részt vett légiók parancsnoka: ő a római győzelem emlékére a Zeusz-templom metopéi közé huszonegy aranyozott pajzsot erősíttetett. Utána a jóval későbbi Sulla diktátor mutatott érdeklődést Olümpia iránt: VI. Mithridatész pontuszi király ellen vonulva i. e. 85-ben kirabolta a várost. Hazatérőben ráadásul összefogatta és Rómába hurcolta az atlétákat, s kényszerítette őket, hogy a győzelem pompáját növelendő mutassanak be „olümpiai játékokat”. Ez az i. e. 80-as 175. olimpia volt az egyetlen, amely nem Olümpiában zajlott le. Az élisziek

azonban a folytonosság kedvéért megrendezték Olümpiában legalább az ifjak futóversenyét, s azután annak győztese, az argoszi Epainétosz nevével jelölték az olimpiát. A következő versenyjátékokat már újból Olümpiában tartották meg, de valószínűleg szerény keretek között. Úgy tetszik, csupán a közvetlen környék versenyzői vettek rajtuk részt. Ezzel szemben az i. e. 72-es 177. olimpia már ismét a régi fényében ragyogott, s a görögök az összetartozásukat fejezték ki vele. Az összes versenyszám győzteseinek listája fennmaradt: az éliszieken kívül nemcsak a peloponnészoszi Sziküön és Küparisszia atlétáinak nevét olvashatjuk rajtuk, hanem Kósz szigetéről, a kisázsiai Milétoszból és Adramütteionból, az egyiptomi Alexandriából s most első ízben a Rómából összesereglett versenyzőket is.

A római hatalom képviselői csak a császári idők kezdetén változtattak a görög versenyjátékok iránt mutatott közömbös vagy éppen ellenséges magatartásukon. „Róma és a világ” új urai megértették, hogy az efféle rendezvénynek mekkora a szerepe tekintélyük növelése szempontjából, s hogy általa népszerűsége tehetnek szert a görög világban. Már Augustus megalapította az országos jellegű actiumi játékokat i. e. 31-ben, az Antonius és Kleopátra fölött aratott győzelme emlékére. Tiberius i. e. 4-ben, még mielőtt felvette volna a császári címet, négyes fogatot küldött az olümpiai játékokra. Résztvételét a versenyeken azután császárként is megismételte i. sz. 17-ben, a 199. játékokon. Néróról már megemlékeztünk: bármilyen komikus volt is a fellépése Olümpiában, Delphoiban, Iszthmoszban, Nemeában s a többi görög város stadionjában, mégis azt bizonyította, hogy a győzelmi koszorú mennyire megbecsült trófea volt. Más császárok már nem vettek részt a játékokon, de többségük jóindulattal szemlélte őket, s főképpen az olyan görögbarátok, mint Hadrianus és Antonius Pius, nagylelkűen támogatták a versenyeket. Hadrianus még új országos játékokat is alapított Athénban: Héródész Attikosz ezért javíttatta ki i. sz. 140 és 144 között a régi panathénaiai stadiont.

A római császárság virágkorában a birodalom minden olyan táján, amelyen görögök laktak, új meg új játékok keletkeztek, s a régieket átszervezték. Számuk az i. sz. 2—3. század fordulóján, mint tudjuk, meghaladta a háromezretet. A császárok különleges kiváltsággéppen közülük sokat az *iszo-olümpiai* „az olümpiaival egyenrangú” játékok szintjére emeltek, másoknak „a püthiaival egyenlő”, illetve „az iszthmoszival egyenlő” címet adományozták. De az eredeti versenyjátékokkal, melyektől nevüket és programjukat átvették, egy esetben sem értek fel. Ezen sem a császári leiratok, sem a rendezők pénze nem segített. Az új játékok eme elértéktelenedése és árfolyamának mesterséges növelése idején végül is csupán a görögországi régi szent játékok, elsősorban Olümpia versenyjátékai maradtak tartósan becsben.

Időszámításunk első két századában Olümpia ismét a dicsőség fényében tündökölt. Talán még a harmadik század kezdetén is, amikor a kétszázötvenedik versenyjátékok megrendezésével megalapítása ezredik jubileumát ünnepelte. Ezután sötét viharfelhő borította be Olümpia egét.

267-ben vagy valamivel előbb a germán herulok törzse zúdult Görögországra. A romlásból, amelyet ők okoztak, Olümpia már soha többé nem tért magához.

Az olümpiai játékok azonban a herulok betörésével még nem szűntek meg. A barbárok elvonulása után a rendes időben, i. sz. 269-ben zajlottak le. Sorrendben ez volt a 262. olimpia, s a stadionfutásban ekkor az alexandriai Dionüsziosz győzött. Ő az utolsó ismert győztes, aki nevet adott az olimpiának. A későbbi győztesekről már csak pontatlan vagy hiányos adataink vannak. Egyébként mindössze háromról tudunk: az oxürrhünkhoszi Szarapammón ismeretlen versenyszámban győzött valószínűleg i. sz. 277-ben a 264. játékokon, a philadelphiai Philumenosz valamelyik küzdőszám győztese volt, nem tudni, melyik játékokon, s végül a sokat emlegetett arméniai Barasztadész vagy Varasztadész az ökölvívásban szerzett koszorút valószínűleg az i. sz. 369-és 287. játékokon.

De hogy ebben az időben is megrendezték az olümpiai játékokat, az valóságos csoda. Olümpia félig romokban hevert. A herulok elleni védelmi intézkedéseknek olyan épületek estek áldozatul mint a Héra-templom, az Istenek Anyja-templom és a Kronosz-domb tövében álló ősi kincsházak. Pusztításuk ellen védtelenül maradt valamennyi épület és létesítmény, amely kívül esett a sebtében felépített sáncfalon. köztük a nyugati oldalon a gümnaszion és a palaisztra, a keleti oldalon pedig a stadion és a hippodrom. De Olümpia feldúlásánál sokkal nagyobb csapás volt az, amely a görög sportot sújtotta. Azok a negatív jelenségek, amelyek már a hellenisztikus korban mutatkoztak, a római hatásra csak még inkább kiterjedtek és elmélyültek. A görög stadionok lassan hasonlóká váltak a római cirkusarénákhoz: a könnyűatlétikai számok mint unalmas versenyek kimaradtak belőlük, s a sport súlypontja áttevődött az ökölvívásra és a pankrationra, azok pedig hallatlanul eldurvultak. Mint tudjuk, az ökölvívók az izületeiket védő puha bőrszíjakat ólom- és vasbetétes kemény kesztyűre cserélték fel. Küzdelem közben sem az ökölvívók, sem a pankrationversenyzők nem takarékoskodtak a maguk és az ellenfelük vérével, s a tömeg ujjongott. Ezeknek az atlétáknak a fülében a kalokagathia szó úgy csengett, mintha idegen nyelven mondták volna. Agyontáplált, izmos testükkel és bárgyú arckifejezésükkel — a római mozaikképekből ítélve — úgy festettek, mintha más bolygóról kerültek volna ide. Egyetlen vonásukkal sem hasonlítottak azokhoz az atlétákhoz, akiket Pheidiasz és Mürón mintázott meg, vagy Pindarosz foglalt ódába.

Hogyan éljenek tovább az olümpiai játékok, amikor a sportot az ilyenfajta atléták kerítették hatalmukba? Az élisziek, ha nem akarták elveszíteni a versenyzők és nézők tömegét, óhatatlanul bizonyos kompromisszumra kényszerültek. Bizonyosan tudjuk, hogy műsoron tartották a könnyűatlétikai versenyszámokat, mégpedig a hagyományos terjedelemben. Ellenben nem biztos, vajon nem engedték-e meg a játékokon az ökölvívóknak a kemény kesztyű használatát. Lovasversenyekről az i. sz. 3. századtól nincs hírünk. Valószínűleg eltörölték őket, mert a sport vad hajszává változott, s a nézőt nem a gyorsaság és ügyesség látványa lelkesítette. hanem az összeütközések és balesetek hozták alantas lázba. Az sincs kizárva, hogy önmaguktól múltak ki, mivelhogy roppant költségesek voltak, a hajdani reprezentációs szerepük pedig megszűnt. Biztosan állíthatjuk azonban, hogy az olümpiai

stadionban sohasem rendezték meg a karddal és hálóval felszerelt gladiátorok viadalát, s gladiátorok és oroszlánok vagy medvék harcában sem lelhatték kedvüket a nézők, mint például a szíriai Antiokheia, az egyiptomi Alexandria és az elrómaiásodott Korinthosz stadionjaiban. Becsüljük meg ezt a tényt: hiszen a cirkuszi előadásokat rendező római vállalkozók a gladiátorokat meg a fenevadakat még a panathénai stadionba, sőt, az Akropolisz alatt épült Dionüszosz Színház színpadára is bevitték!

Az i. sz. 3. század közepétől Olümpia kétségtelenül csak tengődött. Az élisziek erejéből nem futotta arra, hogy a herulok pusztításait helyrehozzák, segítséget pedig sehonnan sem várhattak. A római birodalom egyre szűkülő határai mentén az egész ismert világ zűrzavar örvényében hánykolódott, és inségben fuldokolt. A császárok aszerint váltották egymást a trónon, hogy milyen gyorsan sikerült meggyilkoltatniuk elődjüket, a légiók erkölcsileg lezüllöttek, s a határ menti erődítmények kapuin a barbárok harcias törzsei zúdultak be. A városokat és a falvakat felégették a katonák és a banditák, a földek évről évre hiába vártak aratásra, néha még a vetésre is, az ipar és a kereskedelem tönkrement. A hódító háborúk megszűntével a rabszolgák száma egyre fogyott, ugyanakkor mind gyakoribbá vált a tömeges szökésük és fegyveres lázadásuk. I. sz. 284-ben, a „katonacsászárok” után Diocletianus került a trónra, és megpróbált erélyes intézkedésekkel javítani a helyzeten. Sok mindenben sikerült is neki, bár bőséges vérfolyamok árán, a válságot azonban nem szüntette meg. Ugyanis ez már nem csupán a római birodalom válsága volt, hanem az egész rabszolgatartó rendszeré, amely eljátszotta történelmi szerepét. Márpedig ezen a rendszeren állt és vele bukott az antik társadalom.

Tehát valóban hatalmas erők fenyegették Olümpiát és versenyjátékait. De mintha mindez nem lett volna elég, még egy ellenség csatlakozott hozzájuk: a kereszténység. Nincs szükség rá, hogy most e helyütt a keletkezésével és fejlődésével vagy a tanításaival bővebben foglalkozzunk; elég megállapítanunk azt, hogy a testneveléshez és a sporthoz elvileg elutasítóan viszonyult. Abból a talajból nőtt ki, amelyben ez a fajta emberi tevékenység sohasem honosodott meg, s amikor a játékokkal kapcsolatos álláspontját megfogalmazta, már a hanyatlás szakaszában találta őket. Az egyházatyák, akiknek a véleménye mérvadó volt, többnyire nem tettek különbséget a római cirkusz és a görög stadion között, s a gladiátorküzdelmeket elítélve az atléták versenyeit is elutasították. A kevés kivétel közé tartozott Cyprianus karthágói püspök, de a *De spectaculis* (A látványosságokról) című könyvében ő is így írt: „Mindazonáltal milyen értelmetlenek a futók versenyei! . . . Az emberek örülnek, hogy az egyik ló gyorsabb, és mérgelődnek, amiért a másik lassabban fut . . . Milyen istentelen ez a viselkedés, milyen utálatos és erkölcsetlen! . . . Mennyire undorító a birkózás, mely közben egyik férfi a másik alatt fekszik, és szemérmetlenül átkarolják egymást! Bárki diadalmaskodik is az ilyen küzdelemben, minden bizonnyal vereséget szenved az erkölcs. Mert nézd csak! Az egyik pőrén ugrándozik, a másik minden erejével a levegőbe hajít egy fémkorongot. Még hogy ez tisztességes dolog! Szerintem nem más, mint hóbort. Elég, ha

eltekesz a nézőktől, s máris céltalan pogány multság zajlik előtted. Újra meg újra intek mindenkit, hogy a tisztességes keresztény elkerüli az efféle örült, veszélyes és ízléstelen látványosságot, óvja tőle szemét és fülét!”

Mintha már hallottunk volna valami ilyesmit Olümpiába vivő zárandokutunkon . . . Megvan, Anakharszisztól, aki az időszámításunk előtti hetedik vagy hatodik században állítólag Athénban járt, s felkereste Szolónt. Az ócsárló szavakat Lukianosz adta a szájába, és ironikusan gondolta a dolgot. A fentebbi idézet szavai azonban az időszámításunk szerinti harmadik század derekáról származnak, és szerzőjük teljes komolysággal vetette papírra őket. Anakharszisz a saját kijelentése szerint csak barbár volt, és semmiféle befolyással nem volt a görögökre. Cyprianus keresztény, és egyik megalkotója annak az ideológiának, amely rövidesen uralkodó ideológia lett. I. sz. 313-ban Nagy Konstantin császár a keresztény vallást a régi vallással egyenrangúnak ismerte el. Nem telt bele sok idő, és az több lett egyenrangúnál: i. sz. 380-ban I. Theodosius, akit a keresztények ugyancsak Nagynak neveznek, a római birodalom egyetlen elismert vallásává nyilvánította. A kereszténységnek a testnevelés és a versenyjátékok iránti elutasító álláspontja diadalmaskodott, és az állam politikájának hivatalos állásfoglalása lett.

Annak, hogy az olimpia szálla volt a keresztények szemében, még egy okát ismerjük: az ősi idők többi versenyjátékaihoz hasonlóan az olümpiai versenyek is vallási ünnepségek voltak. Zeusz főisten tiszteletére rendezték őket, a versenyzők Zeusz szobra előtt tették le az olümpiai esküt, s a győzelmi koszorút Zeusz templomában helyezték a fejükre. Ezt a pogányságot a keresztény állam nem tűrhette el. I. Theodosius 391-ben kiadta I. ediktumát, amelyben felségsértés terhe alatt megtiltotta a pogány templomok látogatását és a bálványimádást. Ezzel megtiltotta az Olümpiába való belépést is, mert az pogány szenthely volt, valamint a játékokon való részvételt, mert azok bálványimádásnak minősültek. Ellenben nem tiltotta meg a véres gladiátorjátékokat. Azokkal ugyanis semmiféle pogány istent nem tiszteltek.

Az ediktum ellenére az élisziek meg merték tenni, hogy i. sz. 393-ban versenyjátékokat rendeztek Olümpiában. Ez volt a 293. olimpia, és minden valószínűség szerint le is zajlott. I. Theodosius ekkor az általános tilalmat kiegészítette egy külön tilalommal, amely név szerint az olümpiai játékokra vonatkozott. „A rendeletet minden bizonnyal a versenyjátékok idején olvasták fel — írja J. Parandowski a már említett könyvében. — A keresztény uralkodó egy magas rangú hivatalnoka kiállt a kincsházak teraszára, és felszólította az egybegyűlteket, hogy térjenek haza, a versenyzőknek pedig megparancsolta, hogy fedjék be mezítelen testüket. A hivatalnokot valószínűleg több pap kísérte, s azok Szent Pachomius példájára kikelték a gümnaszionok, a fürdők és a testkultúra ellen. Majd elvették a pogány papoktól a templomok kulcsait, összetörték a bennük levő istenszobrokat, és a templomokat felgyújtották.”

Olümpia története kiváló ismerőjének szavait idéztük, de egy olyan könyvből, amely regénynek íródott. Lehet, hogy így játszódtott le ez a jelenet. A történelmi

III

Az olümpiai tűz

8. FEJEZET

Az olümpiai játékok felújítása

Olümpia életre keltése annak maradványaiból, amit a fanatikusok s a természeti erők bőszt rombolása meghagyott belőle, a nemzetközi régészet legnagyobb tettei közé tartozik. Ugyanakkor aligha mutatkozott meg bárhol is olyan világosan és közvetlenül, milyen nagy hatása van a múlt felkutatásának a jelenre és a jövőre egyaránt. El tudjuk-e képzelni ma a világot a feltámasztott olümpiai játékok nélkül? A testedzés és a sport felvirágzása nélkül, amelyhez az olümpiai játékok oly nagy lendítőerővel járultak hozzá?

Ha Olümpia feltámasztásának hosszú előtörténete volt, az olümpiai játékok felújításának még hosszabb s drámaibb. Az első régészeti expedíció nem egészen ötven évvel Curtius előtt érkezett Olümpiába, s az Olümpia feltárását szorgalmazó első hangok mintegy százötven évvel korábban hangzottak el. Az első felújított „olümpiai játékokat” azonban háromszáz évvel az 1896-os athéni olümpiai játékok előtt tartották, s az olümpiai eszmék életre hívásának első kísérleteire száz évvel Coubertin előtt került sor. Ez semmiképpen sem csökkenti Curtius és Coubertin érdemeit, épp ellenkezőleg. Egyiknek is, másiknak is sikerült munkatársak kisszámú közösségével valóra váltania azt, amit elődeik mindössze megkíséreltek. Őket illeti meg a koszorú, amely a művet koronázza: az olümpiai törvények szerint ez csupán a győzteseknek járt ki.

Olümpia visszatérése Európa tudatába már a középkor vége felé érezhető volt. legelőbb is Itáliában. Ez persze csak az antik világ története iránt érdeklődők szűk rétegére vonatkozott, s a görög irodalom tanulmányozásához való visszatéréssel kapcsolódott egybe. Nem a latin irodaloméhoz, mert a rómaiak sohasem értették meg a görög sportjátékok lényegét: vagy elítélték mint idegen szórakozást, amely rontja régi jó erkölcsüket, vagy a maguk cirkuszzemléletének prizmáján keresztül ítélték meg őket. A fordulat elsősorban a Bizáncból Itáliába került görög tudósok érdeme, akik a 14. és 15. században működtek az olasz egyetemeken, s később ottani neveltjeiké. A reneszánsz hatása így nemcsak a képzőművészetben, építészetben és költészetben érvényesült, ahol a legjobb tehetségek tértek vissza az antik példaképekhez, hanem a pedagógiában is, ahol mindinkább hangsúlyt kapott a testnevelés jelentősége. A reneszánsz mozgalmának ezt a vetületét mind a mai napig nem értékeli kellőképpen, egyrészt kevésbé látható sikerei miatt, főképpen pedig azért, mert a kutatók alig érdeklődtek a testnevelés és sport története iránt. Mindamellet — az e fronton harcolóknak sikerült áttörniük a páncélt, amely a keresztény társadalmat az askézis eszményével s a bűnös test iránti közönnyel fojtogatta.

Az első, akiről tudjuk, hogy meghirdette „a férfi testgyakorláshoz való jogát”.

a padovai egyetem professzora, Pietro Paolo Vergerio (1348—1419) volt. Követője, Vittorino Ramboldini de Feltre (1378—1446) már testnevelési iskolát alapított Mantovában. 1430-ban *Az olimpiai játékokról* címen Matteo Palmieri firenzei költőtől napvilágot látott az első ilyen tárgyú újkori munka. Két emberöltővel később, 1491-ben Virgilius Polydorus latinul írt könyvet adott ki *A régi görögök szent játékaikról* címen. Ez a mű tíz kiadást ért meg (!), s bár a latin akkor a művelt emberek általánosan ismert nyelve volt, francia, holland és angol fordításban is megjelent. Velencében 1513-ban görög szerzők egyéb művein kívül kiadták Pindaros *Epinikionok* című gyűjteményét, 1516-ban Pauszaniasz *Görögország leírása* című munkáját, majd 1569-ben ugyanott nyomatták ki dózsei privilégiummal a neves humanista Hieronymus Mercurialinak *A torna művészetéről* című könyvét. A könyvtermésnek ezek az ízelítőül kiválasztott darabjai minden hosszas fejtegetésnél többet mondanak. Csak az utolsóhoz, mármint Mercuriali könyvéhez kívánczik megjegyzés: valószínűleg jogosan tekinthető mérföldkönek. Ettől kezdve indult útjára Európában a testedzés és a sport, egyszersmind annak görög alapjai iránti érdeklődés.

Az Itáliában kicsírázott mag legtermékenyebb talajra abban az országban hullott, amely megajándékozta a világot a „sport” szóval — Angliában. A szabad ég alatt űzött játékoknak ott ősi hagyományai voltak. Már a Tudorok idejében játszották az ottani réteken a mai futball elődjét, a Stuartok alatt elterjedt a krikett, később népszerűvé vált a lóverseny, és sporttá lett az ökölvívás. Ehhez járult az angolok ismert versenyzési és fogadási szenvedélye. Volt azonban még egy mozzanat: az angol egyetemeken inkább művelték a görög nyelvet, mint az európai szárazföld egyetemén. Mindez együttesen azt eredményezte, hogy 1604-ben Robert Dover kapitány I. Jakab király támogatásával vidéki birtokán, Cotswoldban, különböző sportrendezvények keretében „angol olümpiai játékokat” rendezett. Ezek műsora ugyan nem hasonlított túlságosan az olümpiai játékokéhoz, de tartalmazott futó- és birkózószámokat, ráadásul kalapácsvetést, botvívást és labdajátékokat (de kézenjárást is). Részt vehettek rajtuk nemesek és nem nemesek, sőt olykor nők is, ami az akkori időkben figyelemreméltóan haladó jelenség volt. Megrendezésük a nyári napéjegyenlőség idejére esett, s csaknem negyvenszer tartották meg őket; első ízben a király védnöksége alatt, aki a sport lelkes híve volt („a népi mulatságok a természetben”, azaz a sport népszerűsítésére könyvet is kiadott). Ezek az „olümpiai játékok” azonban nem váltak általánossá Angliában, s Dover halála után, vagy még előtte, a puritánok vallási mozgalmának reneszánszellenes magatartása következtében megszűntek. Visszapillantva idő előtt kinyílt virág jut róluk az eszünkbe, amelyet a dérnék el kellett pusztítania.

A többi országban később ébredt fel a testedzés és a sport iránti érdeklődés. Az első hangok egyike, mely a szellemi és a testnevelés egybekepcsolását kívánta, csehül jelentkezett Lengyelországból, s később latinul is Magyarországról. A megszólaltatója Jan Amos Comenius a *Cseh didaktikában* s e mű latin átdolgozásainak különböző kiadványaiban (*A nyelvek nyitott kapuja* és *Összegyűjtött pedagógiai*

művek című műveiben); külön fejezetben foglalkozik a „játékok fajaival”, s a „felüdülés módjával” (lovaglás, ökölvívás, vívás, birkózás, gerelyvetés, ugrások, póznamászás és labdajátékok). Az *emberi dolgok orvoslása* című befejezetlen művében (1644) az olümpiai s egyéb játékoknak is figyelmet szentel. Jellemző, habár a társadalmi viszonyokra való tekintettel érthető, hogy éppen e téren találkozott Comenius kortársai legkevesebb megértésével. Eszméivel jócskán megelőzte a korabeli pedagógusokat és gondolkodókat, s így e gondolatok életre kelésére több mint száz évig kellett várni; akkor jelentkeztek velük francia és német szerzők.

Franciaországban, ahol jelentős tudósok és művészek nyertek ihletet a görög eszméktől, a testnevelésre csak az enciklopédisták irányították rá a figyelmet. Diderot (*Az emberi tudás származástana*, 1750) különleges helyet jelölt ki a testnevelésnek, mégpedig a „higiéné”-ben, amelyen az egészségről, az erőről s az emberi test szépségéről való gondoskodást értette. A görög testnevelés és az olümpiai játékok jelentőségére Jean-Jacques Rousseau is figyelmeztetett a nevelésről írt *Émile* (1762) című regényében. Az 1789-es forradalom után az ifjúság testi és szellemi nevelésének kívánalma kifejezésre jutott *A nemzeti képzés tervezetében* (1793); eszerint a francia iskolák tanulóinak „a görög atléták régi művészetében” is gyakorolni kellett volna magukat. E terv megvalósítására azonban a forradalom veresége miatt nem került sor. Németországban ebben az időben előbbre tartott. 1760 körül Johann Bernhard Basedow vetette fel az olümpiai játékok felújításának gondolatát. A testedzés és a sport nevelő szerepét az Ochrana Testvéri Szövetség tagjai (javarészt a fehérhegyi csata utáni száműzöttek utódai) is hangsúlyozták, s később főként Johann Gottfried Herder a *Gondolatok az emberiség történetének filozófiájához* című művében (1784–1791). Legtovább a testnevelés tanításának német úttörője, Johann Christian Friedrich Gutsuths jutott el, aki 1793-ban meghirdette az olümpiai játékok felújításának szükségét, és fáradhatatlanul terjesztette ezt a gondolatot szóban és írásban. Mindezeknek a hangoknak volt is bizonyos visszhangjuk, de egyelőre nem túl erős visszhangjuk.

A már annyiszor felvetett gondolat azonban a kiforratlan feltételek ellenére sem maradt pusztába kiáltott szó. Gutsuths hatására némely német városban a tornaegyesületek már a 18. század második felében rendeztek „olümpiai játékokat”. Különös pompával zajlottak le ilyen versenyjátékok 1777-ben Wörlitz an Dessauban. Ferenc Lipót herceg pártfogása alatt. Ugyanott később „Olümpiai Egyesület” alakult, s az 1834-ben és 1836-ban antik mintájú tornaünnepséget szervezett. Röviddel azután hasonló kezdeményezés szikrája szállt át az óceánon is, és 1844-ben megrendezték az első atlétikai versenyeket „olümpiai játékok” elnevezéssel a kanadai Montrealban. Angliában 1850-ben William Penny Brookes orvos megalapította a „Winlocki Olimpiai Társaság”-ot. A társaság könnyűatlétikai, birkózó- és lövészsportokkal rendezett sportjátékokat. Brookes 1860-ban megnyitotta ezt a rendezvényt az egész Egyesült Királyság atlétái számára. A versenyeken később bevezette az öttusát is, és I. György görög király ezüstserleget ajánlott fel a győztesek számára. Franciaországban akkor az olümpiai játékok felújítását az

értelmiségiek és sportolók egyébként ugyancsak szűk körében még anakronizmusnak tartották, ez nyilván a forradalom s a császárság „antik mezével” szemben megnyilvánuló negatív reakció volt. Nem mutattak érdeklődést a versenyjátékok iránt más, kisebb vagy nagyobb országok sem, kettő kivételével. Az egyik Svédország volt, noha az ottani testnevelés megalapítója, Per Henrik Ling nem szentelt a sportjátékoknak különösebb figyelmet. A másik Csehország, ahol Miroslav Tyrš az olimpiai játékokban „kezdemenyezést, ösztönzést” látott arra, hogy „nemzetének megszerezze a felüdülés, vigasság és ünnép hasonló forrását”, mint amilyet az antik Görögország hozott létre. Csakhogy még ahol ez az érdeklődés el is jutott az „olimpiai játékok” megrendezéséig, ott sem győzött tartósan. Bárhol rendeztek is ezen a néven játékokat, azok mindössze helyi jellegűek maradtak, s keletkezésük után csakhamar megszűntek. Mindez azonban mégis azt jelezte, hogy az olimpia gondolata kezd gyökeret verni.

Ezektől a törekvésektől és próbálkozásoktól függetlenül az olimpiai játékok felújításának gondolata eredeti hazájában is megszületett. Bölcsője Pürgosz városa volt, mely az ókori Letré földjén nőtt ki az Éliszből Olümpiába vezető úton; ott tartotta éjszakai pihenőjét a versenyjátékokon részt vevők ünnepélyes menete. Élisz már nem lehetett a játékok szervezője, mert nem élte túl a középkort, Piszá pedig már az ókorban megszűnt létezni. Pürgosz — e város közigazgatási körzetében feküdt Olümpia — magát vélte a játékok egykori rendezői törvényes utódjának. Röviddel Görögországnak a török uralom alól való felszabadulása után az ottani városi tanács elhatározta, hogy a játékokat közvetlenül Olümpiában újítja fel, mégpedig úgy, hogy minden negyedik évben a görög nemzeti ünnep napján, azaz március 25-én rendezzék meg őket. 1837-ben közzétette határozatát, és az Görögország-szerte lelkes fogadtatásra talált. Ajándékok és segítőkész ajánlatok érkeztek, testedző és sportegyesületeket alapítottak, fiatalok (főként tanítók és a hadsereg tagjai) edzéseket szerveztek. A határozat megvalósításának azonban leküzdhetetlen akadály állta útját: Olümpia romjait részint megkeményedett iszapréteg, részint ingoványos talaj borította, a Kronion s a parttalan Alpheiosz között fekvő völgy a malária melegágya volt. Határozat született tehát, hogy a játékokat Athénban tartják, de a nevük „olimpiai” lesz.

1859-ben, csaknem tizenöt évszázaddal az utolsó ókori olümpiai játékok után a görög sportolók összegyűltek az egykori panathénaiai stadion maradványai között, hogy megünnepeljék a maguk első újkori olimpiai játékait. És nemcsak a sportolók s a hellének akkori királyságának hivatalos személyiségei, hanem Makedónia, Thesszália, Kréta, Rhodosz stb. képviselői is, akiknek török útlevélre volt szükségük, a brit fennhatóság alatt levő ión szigetek, Konstantinápoly, Szmürna, Alexandria küldöttei: tódultak a zarándokok minden városból, ahol csak görögök éltek. A játékok létrejöttében a legnagyobb érdemei Evangélosz Zappasznak, a felszabadítási harcok hősének voltak: ő minden erejét s nem kis vagyonát e célra áldozta. És az újkori olimpia a feléledt hellenizmus nagyszabású manifesztációja s a görög sport fejlődésének hatalmas ösztönzője lett.

Összesen húszezer néző gyűlt egybe 1859. november 15-én, hogy tanúja legyen csaknem háromszáz versenyző klasszikus és népi sportágakban való küzdelmének: a három futószámnak (stadionfutás, diaulosz és dolikhosz), a három ugrószámnak (távolugrás szabadon, árkon át és fél lábbal helyből), a gerelyvetésnek (távolba és célba), a diszkoszvetésnek és póznamászásnak. A klasszikus sportágakban olümpiai mintára a győztes olajágból font koszorút, a Panathénaia szabályai szerint pedig pénzjutalmat nyert; a jutalom összege 50 és 280 drachma között mozgott. (Az akkori drachma mintegy 50 mainak felelt meg, a mai kb. 1/50 dollárral egyenlő.) A népi sportszámokban csak természetbeni jutalmat kapott a győztes, koszorú nélkül: fél lábbal való ugrásban egy tömlő bort, póznamászásban azt, ami a póznán függött. Ilyen játékokat másodszor csak 1870-ben sikerült megrendezni. A műsor akkor lóversennyel bővült, külön a hivatásos, külön a műkedvelő lovasok kategóriájában. Utána még kétszer, 1875-ben és 1887-ben tartották meg őket.

Ezek a játékok azonban, miként más országokban is a hozzájuk hasonlóknak, arra voltak ítélve, hogy hamarosan átadják a helyüket más, újfajta olümpiai játékoknak, olyanoknak, amelyek immár meghaladják a nemzeti kereteket, s nemzetközi jelleget öltenek. Az új játékoknak nem csupán névleg kellett olümpiaiaknak lenniük, még csak nem is sporttartalmuk és versenyszabályaik szerint, hanem küldetésük alapján is. Ugyanannak az egyre időszerű és humánus küldetésnek alapján, amelyet a legendás Iphitosz adott nekik útravalóul. Csak éppen most már az egész világra kiterjedően kellett azzá lenniük...

Amikor 1887-ben az utolsó újjörög olümpiai játékokat tartották, Curtius már rég befejezte olümpiai ásatásait, s mint öreg ember, az életműve összefoglalásán dolgozott. Az ifjú Coubertin pedig éppen akkor tűzte ki mesés tervét. „Németország napvilágra hozta Olümpia romjait — írta —, miért ne támaszthatná fel Olümpia régi dicsőségét Franciaország?”

Coubertin harmincegy éves fiatal férfi korában lett az újkori olümpiai játékok megalapítója, méghozzá elég nagy vargabetű után. Ifjúkorára árnyékot vetett a környezete által nemzeti katasztrófának tartott sedani francia vereség, s ő hazafias felbuzdulásában elhatározta, hogy minden erejét nemzete újjászületésének szenteli. Arra a meggyőződésre jutott, hogy Franciaország felemelkedése csakis az ifjúság nevelésének megjavításával érhető el, s ezért nevelésügyi kérdések tanulmányozására szánta el magát. Önnön tapasztalatából tudta, hogy hazájában a középiskolai nevelés gerince, a francia líceum túlságosan egyoldalú szellemi műveltséget nyújt, a testneveléssel és sporttal meg egyáltalán nem törődik. Annak a szállóigének a hatása alatt, mely szerint „a waterlooi csatát Angliának az etoni játéktér nyerte meg”, érdeklődni kezdett a brit nevelési rendszer iránt. Egyúttal követendő példákat s ösztönzést keresett más országokban, s nemcsak a jelenben, hanem a múltban is. Így jutott el végül a görög gümnaszionhoz, a kalokagathia eszményéhez, az olümpiai játékokhoz... Egyébként Curtius szintén csak hosszú kerülő után

jutott el Olümpiába, s anélkül, hogy sejtette volna, mi következik ebből a maga s a világ számára.

Pierre Fredi de Coubertin báró, mert ez a teljes neve, 1863-ban, újév napján Párizsban született. Régi gazdag és konzervatív családból származott. Ősei apai ágról a 14. század óta, amikor is Itáliából odaköltöztek, éltek Franciaországban, anyai ágról való ősei pedig már IX. (Szent) Lajos alatt is ott harcoltak. Ifjúkorát Párizsban és Normandiában, mirville-i családi kastélyukban töltötte. Lovagolt, teniszezett, vívott, de apja megítélése szerint kevés időt szentelt a vadászatnak, s túl sokat a könyvtárnak. A Sorbonne-on töltött tanulmányai idején a történelem foglalkoztatta, s elhatározta, hogy megírja a világ történetét: ezt később meg is tette (egy négykötetes műben. 1919-ben). Nagykorúsága elérésének napján el kellett döntenie, hogy a számba jöhető három hagyományos hivatás közül melyiket válassza: az egyház szolgálatát, a katonatiszti karriert vagy a diplomáciai pályát. Pap nem akart lenni, részint a cölibátus iránti csekély hajlandósága, részint viszonylag szabadelvű nézetei miatt. A katonai hivatásban olyan mesterséget látott, amely a háborút szolgálja, s ez iránt ellenszenvet érzett. A diplomáciát a hozzá szükséges elmesség ellenére is léha semmittevésnek ítélte. A negyedik lehetőséget választotta tehát, amelyet a Harmadik Köztársaságban egy fiatal báró számára egészen értelmesnek tartottak: nagybirtokai hozamából, teljes kötetlenségben élni, független emberként, aki csak kedvteléseinek szenteli idejét.

Ami a kedvteléseit illeti, Coubertin határozottan elütött az akkori átlagos arisztokratától. Nem vonzották bálók és nagyvilági kaszinók, sem puskás barangolások Afrikában vagy jachton a Földközi-tengeren, csak néha mutatkozott az operában s egy-egy kiállítás megnyitóján. Nevelésügyi problémákban mélyedt el, s mikor úgy gondolta, hogy már eleget olvasott erről, meg akart győződni róla, milyen is az a sokat dicsért brit nevelési rendszer a gyakorlatban. Leginkább Thomas Arnold (1795—1842) tanügyi reformátor személyisége bűvölte el, akivel Thomas Hughes könyveiből (*Tom Brown iskolás napjai*, 1857, és *Tom Brown Oxfordban*, 1861) ismerkedett meg. Arnold 1828-ban a warwickshire-i Rugbyben a nyilvános iskola igazgatója lett, s azt „medvék küzdőteréből” (ahogy maga nevezte) példás nevelőintézeté formálta át. Kiirtotta a verekedést és a részegeskedést, a fiatal emberek fölös energiájának levezetésére szervezett játékokat honosított meg, s előadásával felkeltette diákjaiban az antik világ iránti érdeklődést. Emellett mint anglikán lelkész igyekezett belőlük „jó angolokat és keresztényeket” nevelni. Eszméi népszerűsítése egyik fejezetének Thomas Hughes az „Izmos kereszténység” címet adta, így jellemezve „azok testvériségét, akik Istent félik, s ezer mérföldet tesznek meg ezer óra alatt”. A *Muscular Christianity* fogalma megtetszett Coubertinnek. Neki is ilyesvalami járt az eszében, amikor az ismert juvenalisi idézetet: *Mens sana in corpore sano — Mens fervida in corpore lacertoso*-ra („Izmos testben lángoló szellem”) változtatta (s ezt később, 1912-ben az olimpiai érmekre is ráverette).

1883-ban a húszéves Coubertin tanulmányútra indult a Csatornán túlra. A

British Museumot természetesen nem hagyta ki, de az antik világ atlétikáját márványban és vázákban megörökítve ismerte már a Louvre-ban kiállított éppoly gyönyörű műkincsek példányairól. Őt most a jelenkori nevelés szolgálatában álló eleven sport érdekelt. Rugbybe vette az irányt (a sportpedagógia Mekkájába), onnan Etonba, Harrowba, Oxfordba, Cambridge-be, s kevésbé híres közép- és főiskolákban át eljutott egészen a skót Edinburghig. Nézelődött, és sportpályát s előadótermet váltogató, művelt fiatalembereket látott, egészséges versengést, *fair play* iránti érzéket, „sportversenyeken lovagiassá nemesedett jellemet”. Mennyire emlékeztetett mindez Periklész Görögországának gümnaszionjaira s játékaira! Találkozott W. P. Brookesszal, aki Winlocki Egyesületét közben „Nemzeti Olimpiai Szövetséggé” alakította át, s 1881-ben Athénban javaslatot terjesztett elő, hogy az ottani görög olimpiai játékokat rendszeresen és külföldi atléták részvételével tartsák meg. Megértették egymást, s Brookes haláláig baráti kapcsolatban maradtak.

A Nagy-Britanniában látottakon fellelkesülve s attól a tudattól szorongatva, hogy Franciaországban semmi ilyesmi nem létezik, további kutatóutakat tett. Per Henrik Ling svéd testnevelési módszere nem ragadta el: az inkább egészségügyi, semmint nevelési célokat követett. A németek módszerétől meg végképp nem jött lázba. Gutsmuths folytatójának, Friedrich Ludwig Jahnnak, a német testnevelés tulajdonképpeni megalapítójának követői katonai előkészítő kiképzést csináltak a testnevelésből; az iskolákban feltűrt ingujjal, mellényben, nyakkendősen s keménygallérosan tornásztak káplári modorú oktatók vezetésével. A Habsburg-birodalmat Coubertin nem kereste fel, s csak később, meglepődve tudta meg, hogy Csehországban már 1862-ben létezett a Sokol testnevelési szervezet, amelynek az antik világ ismerője és csodálója, Miroslav Tyrš úgyszólván a kalokagathia olümpiai eszményét adta útavalóul. Nem tudott meg tehát semmit Magyarország, Szerbia és más országok, így Oroszország testnevelési mozgalmairól, és csak keveset arról, ami közben Görögországban kifejlődött. Főként az angolszász világot követte figyelemmel, s ez az óceánon túlra vezette. Az amerikai egyetemeken, amelyeket meglátogatott, csaknem ugyanazt találta, amit Britanniában: némileg megváltoztatott gyakorlattal ismét „Thomas Arnold, a nagy angol” módszerét.

Visszatérte s tapasztalatai felmérése után megírta *A nevelés Angliában* című első könyvét a pedagógiáról és sportról, a mű 1888-ban jelent meg a párizsi Hachette-nál. Egy év múlva újabb népszerűsítő könyvet adott ki *Angol nevelés Franciaországban* címen, s a következő évben egy harmadikat, amelynek a *Tengeren túli egyetemek* címet adta. Visszhangjuk, enyhén szólva, nem nagy volt, s azok közül, akiknek szánta, gyakorlatilag senki sem vetett rájuk ügyet. Már amikor az első műve hatástalannak bizonyult, megértette, hogy más módszert kell alkalmaznia. Második sikertelensége csak megerősítette ebben a nézetében. Igen, ahol hatástalan a szó, ott tetteknek kell következnie! A nevelés szolgálatában álló sport iránti érdeklődést nagyszabású akcióval kell életre kelteni. Ha a franciák tetszését nem nyerték meg az angol és amerikai példaképek, másokat kell találnia, határozott 1888-ban. Felújítja az olümpiai játékokat!

Miért éppen az olimpiai játékokat? Mert bennük látta legkifejezőbb megtestesülését a kalokagathia eszményének, amelyhez mint pedagógiai törekvéseinek céljához eljutott. Mert a történelem legrégebb és leghíresebb sportjátékai voltak, mert benne éltek az emberek tudatában, mert a régi görögök teremtették meg őket, s így az európai kultúra és civilizáció közös alapjaiból fakadtak. A püthói játékokat nem választhatta, mert azok az emberek tudatában Püthiával és a jósdával kapcsolódtak volna egybe. Az iszthmoszi és nemeai játékok pedig már csaknem feledésbe mentek, nem volt tehát vonzóerejük. Nem választhatta Coubertin a római cirkuszi játékokat már természetüknél s lejáratottságuknál fogva sem. S éppúgy nem felelt meg a célnak holmi „lovagi torna” meghirdetése, vagy valamilyen ismeretlen nevű újdonság bevezetése sem. Olümpia mellett szólt még egy rendkívül fontos körülmény: Curtius általános érdeklődéssel kísért ásatásainak sikere. Hála ezeknek az ásatásoknak, Olümpia beférközött a széles körű nyilvánosság tudatába. Újságok írtak, könyvek jelentek meg róla, meghihlette a festőket és a zenészeket, nevét sportklubok, koncerttermek, párizsi mulatók, amerikai városok vették fel. Rohamos népszerűsége az olimpiai játékok iránti érdeklődést is felkelthette.

Coubertin kezdettől fogva azt tartotta szem előtt, mint később *Olimpiai emlékeiben* megírta (1931), „hogya ne a formáját, hanem magát az elvét újítsa fel ennek a sok ezer éves intézménynek”, „hogya a hellenizmus és a haladás egyetlen elválaszthatatlan egésszé egyesüljön a versenyjátékokban”. Fel akarta újítani bennük a „szellem és izom régen különvált frigyét”, megtölteni őket „az antik világhoz hasonló etikával, amely a lovagkor némely időszakában is feltűnt”, egyfajta *religio athletae*, „atlétai hitvallás” lebegett a szeme előtt. 1927-ben *A világ minden nemzetének ifjúságához* intézett szövegében, amelyet Olümpiában mondott el, hangsúlyozta: „Barátaim meg én nem azért fáradtunk az olimpiai játékok felújításán, hogy múzeumi tárgy vagy filmtéma váljék belőlük, sem pedig azért, hogy kereskedelmi vagy választási érdekeket szolgáljanak... E huszonöt évszázados múltú intézmény életre keltésével lehetőséget kívántunk nyújtani nektek, hogy a sport hitvallóivá legyetek, ahogy azt egykor nagy elődeink vallották.” Ő maga az olimpiai játékokat s az egész olimpiai mozgalmat elsősorban eszközként fogta fel nevelési eszményei elérésére, hogy az „az erkölcsi nemességnek és tisztaságnak s a testi erőnek és derekasságnak egyaránt iskolája legyen”. Ebben az értelemben (és csakis ebben) tette azt a kijelentését is, hogy a játékokon „nem a győzelem a fontos, hanem a részvétel”.

Meghökkentő talán, hogy az újkori olimpiai játékok Coubertin nevelésügyi reformtörekvéseinek valamiféle „melléktermékeként” vagy „segédeszközeként” jöttek létre, de ez az igazság. Megalapításuk után persze önállósultak, függetlenül Coubertin eredeti szándékaitól, mint ahogy az irodalmi vagy zenemű is önálló létet nyer, mikor a szerzői műhelyből a nyilvánosság elé kerül. Coubertin azonban a maga pedagógiai újító tevékenységét mindig az első helyre tette, akkor is, amikor az olimpiai mozgalom minden idejét lefoglalta. Mikor az olimpia az ő harmincéves vezetésével gyökeret vert, Coubertin megvált a Nemzetközi Olimpiai Bizottság

elnöki tisztétől. „Szeretném még életem hátralevő idejét egy fontos feladatnak, az eredményes pedagógia létrehozásának szentelni”, jelentette ki 1925-ben a prágai olimpiai kongresszuson. „Nézetem szerint a civilizáció jövőjét ma nem politikai vagy gazdasági ismérvek határozzák meg, hanem az, hogy a nevelés milyen irányban fejlődik. Itt az ideje, hogy a neveléstudománynak olyan templomot emeljünk, amelynek szerkezeti felépítése jobban igazodik a ma követelményeihez.” Akkor s később is sokan a szemére vetették, hogy „a nevelésügy reformja kedvéért” elhagyta, sőt „elárulta” az olimpia ügyét. De ezt csak azért mondhatták, mert nem értették meg: mindössze visszatért eredetileg kijelölt útjára. 1925-ben részt vett a Nemzetközi Nevelésügyi Hivatal létrehozásában, 1928-ban a svájci Lausanne-ban megalapította a Nemzetközi Sportpedagógiai Hivatalt. Cikkek és nyilatkozatok egész sorát jelentette meg, amelyekben éles szemű megfigyelőnek és sajátos gondolkodónak bizonyult. A pedagógia hön óhajtott „templomát” azonban nem építette meg.

Nem kétséges, hogy Coubertin a nevelésügyi reformok jelentőségét túlbecsülte: ifjúkorában is, mikor „Franciaország megújhodását” tűzte ki célul, s később is. „világátformáló” törekvései idején. Idealista világnézetből indult ki, amin, származását s műveltségét tekintve, nem lepődhetünk meg, és sohasem jutott el a társadalmi fejlődés és a történelem mozgató erői törvényszerűségének tudományos szemléletéig. Persze lehetetlen volt nem látnia a gazdaságnak a társadalom életére kiható jelentőségét; de a gazdasági alapéval azonos feladatot tulajdonított a felépítménynek is, és a haladás szempontjából legfontosabbnak a „gondolati ösztönzést” tartotta. Nem lehetett nem látnia az osztályharcot, de annak végső formáiban és a társadalmi forradalmakban csupán „terrorral” találkozott. Nem lehetett nem látnia a szociális egyenlőtlenséget, de úgy vélte, hogy elég lenyesni annak vadhajtasait, mégpedig „egyedül a közösség reformja útján, a törvényhozás segítségével”. És így folytathatnánk; ez azonban szükségtelen. Meg kell egyúttal állapítanunk, hogy Coubertin számos haladó nézetével és állásfoglalásával is kitűnt, amelyekhez növekvő élettapasztalata révén jutott el, s az olimpiai mozgalom élén kifejtett munkájában ez az oldala érvényesült.

Közéleti tevékenységében Coubertin olyan emberként viselkedett, aki éppen a legfőbb vonatkozásokban legyőzte osztálya maradiságát. Így például francia hazafi volt, de nem nacionalista, sem sovíniszta. Nem táplált ellenséges érzést Németország iránt sem, mindössze a német militaristák iránt. Ugyanakkor távol tartotta magát a francia revansistáktól. (Ebben a tekintetben épp az ellenkezője volt Curtiusnak, aki a németeknek a franciákon aratott 1870-es győzelmét mindjárt féltucatnyi hosszú verssel ünnepelte meg.) Őszintén rokonszenvezett az elnyomott nemzetekkel, s a gyengébbnek nyújtott segítséget „sohasem erénynek, hanem kötelességnek” tartotta. Mindig hangoztatta, hogy az olimpiai mozgalomban „az etnikai szempontnak semmi keresnivalója”, hogy „az olimpiai játékok nem előjoga egyetlen nemzetnek s fajnak sem”, hanem „az egész világ és valamennyi nemzet közös tulajdona”. Azon fáradozott, hogy az olimpiai eszme kivétel nélkül minden

országban meghonosodjon, beleszámítva Afrikát, Dél-Amerikát és Ázsiát, harcolt a nem fehér bőrű sportolókkal szemben való fölényes bánásmód ellen. Gyakran elismételte, hogy a versenyjátékokat „nem csupán hazája, hanem az egész világ érdekében” alapította meg, s elvetette „bizonyos emberek törekvéseit, akik meg akarták akadályozni, hogy az elnök hivatala a franciák kezéből mások kezébe kerüljön”. Egyetlenegy nemzetnek szánt a többiekénél előkelőbb helyet, azt is mindössze annyiban, hogy az olimpiai menetben az élen lépkedhet: a görögnek.

Coubertin haladó szellemű nézeteit és állásfoglalásait sok ismert cikkéből és nyilatkozatából vett idézetekkel lehetne kiegészíteni. Mi e célra mégis egy kevésbé ismert okiratot használunk fel, amely ma a Csehszlovák Olimpiai Bizottság levéltárában található. Coubertin 1928-ból származó huszonegy oldalas leveléről van szó, amely Duchoslav Foršthoz, az akkori prágai munkásolimpia egyik szervezőjéhez íródott, s František Kroužil hozta nyilvánosságra terjedelmes szemelvényekben az *Olimpiai emlékek* 1977-ben megjelent cseh fordításának függeléké-ként. Coubertin mint az új nevelési rendszer és intézmények harcosa így írt: „A burzsoá pedagógia egy kaszt neveléstudományává lett, s célja az, hogy az egyént járomba törje, befogja az elé a négy erő elé, amelyre a vagyonos osztály uralma támaszkodik, ezek: az imperializmus, a militarizmus, a plutokratizmus és a klerikalizmus.” Habár a keresztény világnézetet vallotta magáénak, ezt írta: „Az egyházak többsége elméletileg olyan tanokra hivatkozik, amelyeket a gyakorlatban nem követ. Egyaránt vonatkozik ez az iszlámra, a zsidó vallásra, de főként a kereszténységre.” Báró létre így írt: „Meg akarja-e teremteni a proletariátus a maga társadalmát, vagy mindössze a helyzetet akarja kihasználni a jelen nemzedék számára a lehető legnagyobb mértékben, s a jövő nemzedékeire bízva, hogy mindegyik maga törődjön pillanatnyi érdekeivel? Nincs szándékomban taglalni a második lehetőséget, mert hiszem, hogy az emberiség szerencséjére az első fog győzni, s új társadalom jön létre. Nagyszerű mű lesz az, s alapja a békének.”

Túl sokáig időztünk talán az újkori olimpiai játékok megalapítójának személyénél? Így azonban könnyebben megértjük keletkezésük körülményeit. Coubertin nem volt mindennapi ember, s az életben nem egy balsiker érte; mint Curtiusnál, sok mindent nála sem ítéltünk meg fenntartás nélkül, csak kedvezően. De feltétlenül az a férfi volt, mint művének egyik folytatója (H. de Madre 1971-ben) mondta, „aki meg tudta mozgatni a világot”.

Amikor Iphitosz megalapította vagy felújította az olümpiai játékokat, sokkal jobb helyzetben volt, mint Coubertin. Királyi hatalommal bírt, erős szövetségesekre támaszkodott, és olyan mértékadó dokumentummal büszkélkedhetett, mint amilyen abban az időben a delphoi jósda kinyilatkoztatása volt. Mindamellett, legalábbis a görög hagyomány szerint, egész évtizednyi erőfeszítésébe került a dolog.

Coubertin magánember volt: csak az ügy iránti lelkesedés fűtötte, szervező

képessége, taktikai érzéke, szívóssága és összeköttetései segítették. Az olimpia felújításának szándéka 1888-ban érlelődött meg benne. Nyomban egyéni kampányt indított, s azt 1892-ben nyilvánossá fejlesztette. Két év múlva, egy nemzetközi kongresszuson elérte terve jóváhagyását, s további két év múlva, 1896-ban már meg is tartották az első újkori olimpiai játékokat. Szinte hihetetlen iram ez, és nem csupán abban az időben, amikor a közlekedést még a lófogat uralja, s a távíró újdonság. Ugyanakkor az európai nemzetközi helyzet semmiképpen sem kedvezett tervének, sőt az egyes országok belviszonyai sem. Ami pedig a sportot illeti nos, az sem a közintézményeket, sem a nagy nyilvánosságot nem foglalkoztatta.

„Egy novemberi estén történt 1892-ben. Igen, pénteken, november 25-én. Az ódon Sorbonne tágas előadóterme, nagy, négyszögű, sötétlilára festett helyiség, ha emlékezetem nem csal”, kezdi Coubertin *Olimpiai emlékek* című könyvét (1931). Ebben a teremben tette le valaha évi vizsgáit; most más cél hozta ide. Sikerült rábírní barátját, de Janzé vicomte-ot, hogy mint a Francia Atlétikai Sporttársaságok Uniójának elnöke ott tartsa meg az Unió alapításának öt éves évfordulója alkalmából rendezendő ünnepséget. Coubertin saját szavaival élve, egy kissé „az újszülött becsempészéséről” volt szó, mert hisz akkoriban mindössze két kis atlétikai klub egyesült, de fontosnak látszott, hogy az ünnepség ne nélkülözze a pompát. Az ünnepség fölötti védnökséget a köztársaság elnöke, Carnot és Vlagyimir orosz nagyherceg vállalta, a tiszteletbeli elnökségben helyet foglalt Greard, a párizsi egyetem rektora és Obolenszkij pétervári udvarnagy. A terem a hivatalos vendégek tiszteletére s a készülő francia—orosz szövetségre való tekintettel kék-fehér-piros és fehér-kék-piros állami lobogókkal volt feldíszítve, a zenekar a francia és az orosz himnuszt játszotta. A szokásos ünnepi beszédek s a kulturális műsorbetét (Callot Szophoklész-témára írt ódája) után háromrészes előadás következett az atlétika történetéről. Az első az ókorral, a második a középkorral, a harmadik pedig a jelenkorral foglalkozott. Ezt a harmadikat Coubertin tartotta. „Egy olyan határozat szenzációs bejelentésével fejezte be — ahogy maga írta —, amely egyben az olimpiai játékok mielőbbi felújítására való felhívás volt.”

Az előkelő közönség tapssal jutalmazta Coubertint, éppen úgy, mint a két előző szónokot. „Mindenre felkészültem, csak erre nem. Ellenzék? Tiltakozások? Gúnyos megjegyzések? Közöny? Szó sincs róla. A gyülekezet tapsolt, egyetértett, sikert kívánt nekem, s közben senki sem értette meg az elképzelésemet . . . Eszembe jut, ahogy négy évvel később Athénban az első olimpiai játékokon egy amerikai hölgy bókolt nekem, s végül bájos mosollyal még azt mondta: »Én már voltam olimpiai játékokon.« »Ugyan — feleltem, —, és az hol volt?« »San Franciscóban.« S mikor álmélkodásomat látta, hozzátette: »Nagyon szép volt. Ott volt maga Caesar is.«” Tény, hogy legközelebbi barátain kívül senkinek sem volt fogalma arról, róla mit akar Coubertin. Az emberek javarészt azt hitték, hogy valamiféle látványos előadást akar rendezni, legjobb esetben egyfajta ünnepséget antik mezbe öltözött ifjakkal és hajadonokkal, akik majd antik költeményeket adnak elő. Kezdeményezésének lényege a sportolók előtt is elsikkadt, de különösen a sportklubok

tiszttségviselői álltak vele szemben értetlenül. Nevetségesnek tartották, hogy közös tornát rendezzenek teniszezők, futók, úszók, kerékpározók, sőt esetleg ökölvívók számára. Általános volt az a felfogás, hogy a testnevelésnek (vagy pontosabban a tornának) semmi köze sincs a sporthoz, sőt kölcsönösen kizárják egymást. Amikor valaki felfedezte, hogy az antik világ atlétái mezítelenül versenyeztek, firtatni kezdték: „Azokon a játékokon is csupaszon futkároznak majd a szereplők?” Némelyek megbotránkoztak ezen, mások nyomban kizárták a versenyekből a nőket, voltak, akik azt bizonygatták, hogy ellenkezőleg, így lenne a dolog attraktív... A szalonokban és klubokban Coubertin eszméjének nem volt sikere. S a tömegeknél? Ha egyáltalában tudomást szereztek róla, csak valamiféle nagyúri szeszélyt láttak benne.

„Az olimpiai gondolat megismertetése a társadalommal”, amit oly pompásan előkészítettek, kudarccal végződött. „Az 1892-es novemberi összejövetel előtt abból a meggyőződésből indultam ki, hogy javaslatom visszhangja önmagában is hathatósan támogatja majd egy nemzetközi kongresszus összehívásának gondolatát. S ezen a kongresszuson, mint naivul elképzeltem, részt vennének a kormányok és egyetemek hivatalos képviselői. Hirtelen megértettem, hogy engedményt kell tennem. Hogyan tovább? Nagyon gyorsan eldöntöttem, hogy a tervezett kongresszusról nem mondok le, csak éppen más címkét használok.” Az Atlétikai Sporttársaságok Uniójának levéltárában talált egy javaslatot az amatőrség kérdését tárgyaló kongresszus összehívására. Őt magát ugyan ez a kérdés nem érdekelte különösebben, de azonnal hozzáfogott a tanácskozás előkészítő munkáihoz. Olyan aktivitást fejtett ki, hogy még a tervbe vett műsort is sikerült kibővítenie. Így történt, hogy a nyolcadik pont után, amely a sporteredményekre köthető fogadással s ennek az amatőrséggel való összeférhetőségével foglalkozott, bekerült egy kilencedik: „Az olimpiai játékok felújításának lehetőségéről.” S utána két további pont állt a játékokon való részvétel feltételeiről, az egyes sportágak képviseletének arányáról, a játékok anyagi megalapozásáról s végül egy nemzetközi bizottság létrehozásáról, amely előkészítené a játékok felújítását.

Coubertin nagy gonddal készítette elő a kongresszust. Mindenekelőtt összeállította a tiszteletbeli tagok parádés névsorát. Volt köztük egy király (a belga), három trónörökös (a Bourbon, aki miatt a francia elnök a tiszteletbeli tagságot nem fogadta el, a svéd-norvég és a görög), egy orosz nagyherceg és egy francia herceg, három gróf, három lord, öt báró stb., néhány miniszter, nagykövet, akadémikus és amerikai milliomos; ráadásul egy Párizsban élő görög író is (Dimitriosz Vikelasz) meg egy klatovi cseh középiskolai tanár, akit Coubertin már régebből ismert (Jiří Guth-Jarkovský). Ezeknek a tagoknak a jegyzékével azután útnak indult, hogy az egyetemeken és sportszervezetekben támogatást szerezzen gondolatának. 1893-ban négy hónapot töltött az Egyesült Államokban: „A játékok felújításának gondolata sehol sem találkozott kellő rokonszenvvel.” 1894 februárjában Angliát látogatta meg: „Londonban ugyanazt a benyomást nyertem, sőt még határozottabb formában.” Egészen váratlan bonyodalmak is adódtak. Természetesen meg akarta hívni

Németország képviselőit is. A Francia Tornaegyletek Szövetsége azonban megfenyegette, hogy küldöttei eltávoznak, ha a németek ott lesznek. A dolog a véletlen folytán botrány nélkül megoldódott: Von Podbielski porosz miniszter nem válaszolt Coubertinnek a német küldöttek részvétele ügyében írt levelére. De nem válaszolt egyetlen egyetem sem — a Sorbonne-t kivéve. „Közeledett a tavasz, s nem hozott semmi kézzelfogható ígéretet s reményt. Megháttrálni mindamellett eszembe sem jutott.”

A szorgalmas propagandamunka, amelyben Coubertint Amerikában a princetoni W. M. Sloane, Nagy-Britanniában pedig a londoni M. C. Herbert segítette, végül meghozta gyümölcsét, a tiszteletbeli tagok nagy fáradtsággal összeállított jegyzéke pedig talán még inkább. 1894. június 16-án a Sorbonne új épülete előtt Párizs legelegánsabb hintói, sőt gépkocsijai adtak egymásnak találkozót. A nagy előadóterem megtelt parádés egyenruhákkal, kitüntetésekkel borított frakkokkal és drága toalettekkel; de az ezerkétszáz jelenlevő közt ott volt tizenkét ország hetvenkilenc sportszervezetének hetvenkilenc küldötte is. Puvis de Chavannes az *Olimpiai liget* című képe alatt de Courcel báró elmondta megnyitó beszédét, Jean Aicarde költeménye után Jeanne Rémacle elénekelt az *Apollón-himnusz*t, amelyre a francia régészek éppen akkoriban bukkantak rá Delphoiban. „Fenséges harmónia hangjai ringatták az egybegyűlteket a kívánt hangulatba —, állapította meg elégedetten Coubertin. — Valami finom remegés hullámzott végig a termen, mintha az antik eurüthmia hatolt volna el oda messzi korokon át. A hellenizmus töltötte meg a tágas helyiséget. Attól a pillanattól fogva a kongresszuson minden rendben volt. Éreztem, hogy nem akad senki, aki tudatosan vagy öntudatlanul az olimpiai játékok felújítása ellen szavazna.”

De vajon nem az amatőrség kérdésének megtárgyalására jött-e össze a kongresszus? A meghívó szerint igen. Csakhogy a műsorán ez állt: „Az olimpiai játékok felújításáról tárgyaló kongresszus.” Sokan észre sem vették ezt a kis változtatást, s Coubertin titokban a kezét dörzsölte. De hogy az amatőrség iránt érdeklődők meg ne rövidüljenek, főtitkári tisztségénél fogva javasolta, hogy a kongresszus erre a célra létesítsen külön tagozatot. Nem sajnálta tőlük a sikert, ő maga azonban a másik tagozatra összpontosította minden figyelmét, arra, amelynek az olimpiai játékokkal kellett foglalkoznia. Ennek elnöke, Coubertin javaslatára, a már említett görög író, Dimitrios Vikelasz lett (egyébként már elismert költő és Shakespeare fordító), aki a kongresszuson a Pánhellén Tornaegyesületet képviselte. A komoly köztisztviselőben álló, akkor már csaknem hatvanéves férfi sikerrel vezette a tárgyalást. Ennek eredményét vita nélkül fogadták el: a sokk állapotában, amelyet Carnot elnök meggyilkolásának híre váltott ki belőlük. „S így a kongresszus a játékok felújítását jóváhagyta, és szombaton, június 23-án egyetlen ellenszavazat nélkül kimondta.”

Coubertin meg lehetett elégedve. Egyetlenegy dolog kivételével minden a kívánsága szerint történt. Kimondták, hogy a játékok egyesítsék magukban az antik hagyományt és a versenyek hangsúlyozottan újkori jellegét. Mint az antik korban.

négyévenként rendezzék meg őket, azzal a különbséggel, hogy minden alkalommal más városban, s hogy valamennyi nemzet részt vehet rajtuk. Az olimpiai mozgalom élén állandó s összetételében változatlan, független nemzetközi bizottság álljon, amely önmaga egészíti ki tagjait. Első tizenkét tagját, akiket Coubertin az előkészített jegyzék alapján javasolt, a kongresszus fenntartás nélkül jóváhagyta. A nevükkel már találkoztunk az athéni stadion megtekintése során: ott láthatók aranybetűkkel márványba vésve, mindjárt a bejárat mellett jobbra.

Az az említett kivétel, amelyben nem Coubertin elképzelése valósult meg, az első játékok megtartásának helye és ideje volt. A döntés szerint 1896-ban, Athénban kellett volna lezajlaniuk. Coubertin az időpontot nagyon is korainak, a helyet pedig félreesőnek találta. Eredetileg az volt az óhaja, hogy a huszadik század első évében Párizsban tartsák meg őket. „Nézetemet azonban megváltoztattam D. Vikelasszal való beszélgetésünk után, mert meg tudott győzni, sőt megigézett, habár Athén iránti lelkesedésébe az a felelősségtől való félelem vegyült, hogy hazáját kalandba sodorja. Kölcsönösen szívtottuk egymásban a merszet, s így történt, hogy a kongresszus Athént végül is egyhangúlag megszavazta.”

Minden rendben volt tehát. Csak egy maradt még hátra — a játékok megrendezése.

„Végre elkövetkezett a pillanat, amikor a megújult, vakítóan fehér athéni stadionba beözönlöttek a nézők tömegei, és György király az olimpiai játékok felújítását megpecsételte az ünnepélyes formulával: »Az újkori olimpiai játékokat ezennel megnyitom.« Ágyúk sortüze dördült, kibocsátott galambsereg szállt szárnycsattogva, boldogan a stadion felett, férfi énekkarok zengték Szamarasz görög zeneszerző gyönyörű kantátáját, s elkezdődtek a versenyek. A mű bekerült a történelembe . . .”

Így gondol vissza Coubertin 1896. április 6-ának arra az emlékezetes délutánjára. Alig két év telt el a párizsi kongresszus óta, s annak határozata máris valósággá érett. „Ez mind az ön műve”, mondta Coubertinnek akkor stadionbeli szomszédja, Willibald Gebhardt, az olimpiai bizottság német tagja, és a magánéletben különben szerény és érdemeinek értékelésében tartózkodó Coubertin nem fűz ehhez *Olimpiai emlékeiben* semmiféle megszorítást. Nyilván akkor maga is így érezte. Más alkalmakkor azonban az igazságnak megfelelően hangoztatta, hogy a játékok előkészítésében és valóra váltásában lelkes és befolyásos személyiségek és egyszerű rajongók egyre bővülő köre segítette. Sohasem mulasztotta el, hogy kifejezze irántuk háláját.

Az előkészületeket Coubertin rögtön a kongresszus után megkezdte, mégpedig a Nemzetközi Olimpiai Bizottság mindkét párizsi tagja, E. Callot és D. Vikelas közreműködésével. Részvételükkel megalakította az ügyvezető elnökséget, s megfogalmazta az elkövetkező munkák szervezési és módszerbeli alapelveit. Az olimpiai mozgalomnak minden jelenlegi és eljövendő kormánytól, a francia és görög kormányt is beleértve, valamint az összes sport- és egyéb szervezetektől is

függetlennek kell maradnia. Vagyis egyetlen kormánynak, sem szervezetnek nincs joga a Nemzetközi Olimpiai Bizottságba képviselőt küldeni. A Bizottság az angol klubok példájára *self-recruiting body* — „önmagát kiegészítő szerv” lesz. Új tagot csak a régi tagok ajánlására és titkos szavazása alapján vehet föl. Három „központi kör” alkotja: az aktív dolgozók kicsiny magva, a támogatók és népszerűsítők szélesebb köre, s végül a „homlokzat” vagy „aranypalást”, ahogy Coubertin fejezte ki magát. Működését a jövőben ki kell terjesztenie minden országra, s azokban azután a NOB tagjai mellett nemzeti olimpiai bizottságok alakulnak. Függetlenségét anyagiilag is meg kell alapozni, főként az állami támogatásról való lemondás által, bár Vikelasz szerint ez azzal volt egyértelmű, hogy a szervezet „páncélba öltözött koldus lesz”. Ezeknek az elveknek az elfogadása után elfoglalták tisztségüket: Vikelasz mint a játékokat rendező ország képviselője lett az elnök, Callot a Bizottság pénztárosa, Coubertin pedig a főtitkára.

Coubertin főtitkári hivatala a tulajdon személyéből állt. „Sohasem volt titkára. mindent maga végzett, maga küldte szét a meghívókat és műsorokat, nem vett igénybe gép- és gyorsírókat, maga intézte a Nemzetközi Olimpiai Bizottság levelezését”, írta ezekről az időkről és a későbbiekéről is a már említett H. de Madre. „Saját pénzéből fedezett minden kiadást, s mindezt csekélységnek tartotta.” Ugyanakkor, mindjárt az első napokban olyan feladatot kellett megoldania, amely egy teljes nemzetközi bizottságot s tömérdek albizottságot elfoglalt volna: ki kellett dolgoznia az olimpiai versenyek műsorát és szabályait. Ma ezt a műsort csak módosítják és kiegészítik, s a szabályok egészben véve állandósultak, neki azonban meg kellett őket alkotnia. Kérdőívvel fordult tehát különféle szervezetekhez, szövetségekhez, klubokhoz Franciaországban, Angliában és másutt. Amit kapott, ellentmondások zűrzavara volt. Abban az időben csak kevés sportágnak voltak nemzetközileg elismert szabályai, mindössze öt vagy hat nemzetközi sportszövetség létezett, s az egyes országok sportolói között alig állt fenn kapcsolat. Coubertin szeptember végéig úgy-ahogy megismerkedett az anyaggal, és összegezte a közös pontokat. Aztán összecsomagolta bőröndjeit, elutazott Marseille-ba s onnan hajóval Athénba.

Ez volt első görögországi útja. „Rendkívül meglepett, hogy olyan elevennek és önmagamhoz hasonlóknak találtam, nagyon antiknak, egyszersmind nagyon modernnek. Ösztönöm nem csalt, hogy annyira vonzódtam hozzá. S biztos voltam a jövőjében is.” Ha Periklészszel találkozott volna Görögországban, szót értett volna vele a maga görög tudományával; az akkori kormányelnök, Trikupisz azonban más nyelven beszélt. Alig érkezett meg Coubertin a szállodába, nyomban meggyőződött arról; a kormányfő még az annyira áhított akropoliszi séta előtt megtisztelte látogatásával. Coubertin nem hitt a tulajdon fülének: a görög miniszterelnöknek kifogásai voltak a Görögországban felújítandó olimpiai játékok ellen! Az állampénztár rossz állapotára, a nagy külföldi adósságokra stb. hivatkozott, és nem titkolta szándékát, hogy a játékok megtartását kívánja akadályozni.

Coubertin mindenre számított, csak erre nem. Amint azonban Trikupisz

eltávozott, Delijannisz, az ellenzék vezére jelentkezett nála, s megígérte támogatását. Vikelasz, aki már előzőleg Athénba érkezett, a kulturális élet több jelentős személyiségét megnyerte az olimpiai játékok gondolatának, ami nem is volt túlságosan nehéz, de még Konstantin trónörökös környezetéből való befolyásos emberek pártfogását is megszerezte. Trikupisz azonnal sajtókampányt indított a játékok ellen: a kormány lapja azt tanácsolta Coubertinnek, hogy utazzon haza, s a játékokat verje ki a fejéből. A bonyolult helyzetben közbenjárt Konstantin trónörökösénél Ch. Waldstein régész, a klasszikus tanulmányok művelésére Athénban létesített amerikai intézet igazgatója, akit Coubertin előrelátóan fölvelt a párizsi kongresszus tiszteletbeli tagjainak listájára. A trónörökös, a kongresszusnak maga is tiszteletbeli tagja, fogadta Coubertint. A király távollétében (aki éppen államközi látogatáson volt Oroszországban) s tekintettel a kormányelnök negatív állásfoglalására, kissé tartózkodóan, de biztosította a bárót rokonszenvéről.

Konstantin trónörökös rokonszenve hamarosan megnyilatkozott: fogadta a játékok előkészítő bizottságának elnökségét. Coubertin ettől úgy fellelkesült, hogy kicsikarta Trikupisz miniszterelnöktől „jóindulatú semlegességének” ígését. A Zappeionban november 12-én tartott ülésen a bizottság megtárgyalta a játékok Coubertin által javasolt műsorát, és minden hosszasabb vita nélkül jóváhagyta. Eszerint a játékok során ötvennél több versenyt bonyolítanak le: öt futó-, hat vívó-, három kerékpár- és egy jachtversenyt francia szabályok szerint, három ugró-, két dobó-, nyolc jacht- és két teniszversenyt angol szabályok szerint, és hét evezősversenyt olasz szabályok szerint. A lövész- és úszóversenyek, valamint a szertorna számára sajátos, új szabályokat kell kidolgozni. Coubertin egyúttal előterjesztette a francia hellenofil Michel Bréal javaslatát, hogy az i. e. 490-ben vívott történelmi ütközet hőseinek emlékére ismételjék meg Pheidippidész pályáján a Marathón—Athén közti futást. A bizottság zavarban volt, vajon meghirdethető-e egyáltalában verseny egy „ilyen esztelen távolságon”. Végül kinyilvánította beleegyezését.

Coubertin mégsem távozott Görögországból túl nagy derűlátással. Igaz, elérte mindazt, amit akart. Megtapsolták a Parnasszia irodalmi egyesületben, szívélyesen fogadták Patraszban, fellelkesítette Olümpia, melyet életében először látogatott meg, s rögtön ott is hagyta a szívét. De ha elgondolta, hogy a játékok athéni előkészítő bizottsága Trikupisz embereiből áll, hogy Görögország pénzügyi állapota csakugyan rossz, s az athéni stadion, amelynek a játékok legfőbb színhelyéül kellene szolgálnia, csupán egy elhagyott völgy a háttérben romokkal... Hanem azért Párizsba való visszatérte után azonnal munkához látott. Mindenekelőtt az Athénban jóváhagyott alapelvek értelmében elkészítette az *Olimpiai Alapokmány*-nak és az *Olimpiai Jegyzőkönyv*nek a vázlatát. Hangsúlyozta bennük a játékok egyetemességét, a sportágak és versenyzők egyenlő voltát, részletesen meghatározta a játékok szertartási szabályait, azzal együtt, hogy a mindenkor győztes országának nemzeti zászlóját az egyes versenyszámok után vonják fel a díszárbocra. Miután a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnöksége elfogadta az okmányokat, Coubertin közzétette őket. Ez idő tájt valószínűleg először ébredt rá, hogy a játékok

népszerűsítését nem szabad a szalonokra, egyetemekre és klubokra korlátozni. hanem ki kell terjeszteni a széles néprétegekre is. Cikkeket írt, előadásokat tartott. meghívókat küldött széjjel, egyetlen levelet sem hagyott megválaszolatlanul, sem újságíróit interjú nélkül.

A játékok megkezdéséig valamivel több mint egy év volt hátra, mikor azt a hírt kapta, hogy a francia kormány elhatározta magát a rendezvénytől. „Támogatni francia sportolókat abban, hogy Athénba utazzanak? Miféle ötlet ez!” — hallotta meglepődve. Nem sokkal ezután visszavonta részvételét az egyik jelentős francia sportszövetség is: egyrészt presztízsokokból, állítólag azért, hogy ne hasson az olimpiai bizottság függelékeként, főként pedig mert nem akart az Akropolisz tövében a németekkel találkozni. De visszavonta jelentkezését a nagy német tornászszövetség is: egy, a francia sajtóban megjelent cikk miatt, amelynek szerzője Coubertin szájába sovíniszta kijelentéseket adott. Oroszországból 1895 februárjában Butovszkij tábornok, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja s a katonaiskolák testnevelésügyi felügyelője azt írta, hogy „az olimpia gondolata iránt itt teljes közönnyel viseltetnek”, s „a sajtó a testnevelés kérdését nem tartja annyira komolynak, hogy az csak egy valamennyire is befolyásos újságban helyet kaphasson”. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság magyarországi tagja, Kemény Ferenc. tolmácsolta Coubertinnek Csáky gróf üzenetét, hogy az első olimpiai játékokat Athén helyett Budapesten tartsák meg az „Ezeréves Magyarország” megünneplése során. Bécsből azt panaszolták fel, hogy a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnöke egy Csehországot képviselő cseh, nem pedig Ausztriát képviselő német . . .

De lettek legyen bár Coubertinnek bármilyen gondjai, leginkább a Görögországból érkező hióbbírektől félt. Miközben Callot-val megoldotta a francia küldöttség költségeinek kérdését, s Gebhardttal együtt lecsillapította a neki tulajdonított sovíniszta kijelentések kapcsán támadt felzúdulást, terjedelmes levelet kapott Vikelasztól: „Minden jóra fordult!” Trikupisz vitát provokált a királlyal. állítólag azt kívánta, hogy a király válasszon közte meg fia, a trónörökös között. s a király elbocsátotta. Az új kormányelnök Delijannisz lett. Az, aki Coubertint mindjárt Athénba való megérkezése után biztosította támogatásáról. Konstantin trónörökös újjászervezte az előkészítő bizottságot, eltávolította belőle Trikupisz híveit, s a bizottság két albizottságának élére a maga két öccsét állította. Egy további levelében Vikelasz jelentette Coubertinnek, hogy gyűjtés indul az olimpiai játékok költségeinek fedezésére, s ezután hetenként két-három levéllel kereste fel. A kormány anyagi támogatást nyújtott a bizottságnak, s a játékok pénzügyi segélyezésére olimpiai bélyegeket ad ki; adományok érkeznek az Amerikába kivándorolt görögöktől is; Angliában az akcióba bekapcsolódtak a görög diákok. és Itáliában a görög tengerészek; az iskolás gyerekek gyűjtéseket rendeznek . . . „Még a török kordon által oly fájdalmasan elvágott szerzetesek is kiürítették perselyeiket Athosz Szent Hegyén, s elküldték ezek tartalmát Athénba az olimpiai bizottságnak!”

„Hát a stadionnal mi van?”, kérdezte Coubertin az antik Helikon alatti pusztá

lejtőre emlékezve, ahol a fő versenyszámokat kell majd lebonyolítani. „Az is jó úton halad”, jelentette Vikelasz. Konstantin herceg magánlevelet írt Georges Averoff-nak, a világ leggazdagabb görögjének, s az előkészítő bizottság főtíkárával, Filimonnal küldte el Alexandriába. Averoff megígérte, hogy saját költségén építteti fel a stadiont, s hogy ne maradjon el Héródész Attikosz mögött, pentelikoni márványból. Metaszasz építész előzetes számítása szerint háromnegyed millió aranydrachmába kerül majd. Hanem sietni kell, a játékok már egy év múlva elkezdődnek...

A görög építészek siettek is. A stadion végül 920 000 aranydrachmát emésztett fel, de tizennégy hónap alatt elkészült (amit a mai sportlétesítmények megépítési idejével inkább ne is próbáljunk összehasonlítani). Megnyitásakor, a játékok előestéjén ugyan a felső részében csak fapadok voltak, de a játékokat emiatt nem kellett sem elhalasztani, sem áthelyezni. A többi kérdés is megoldódott: a Zappeion előkészítése a vívóversenyek számára, az Olümpeion alatt készülő teniszpályák befejezése, a lövölde megépítése a Kallitheia mellett, a kerékpárpálya elkészítése Új-Faléronban, az úszópályák kijelölése Pireuszban. Ahol a görög sportklubok szakemberhiánnyal küzdöttek, például a döntőbírák esetében, ott a hadsereg segített.

1896. április 6-án nyolcvanezer néző töltötte meg a stadiont s a környező lejtőket. Jelenlétükben I. György a már ismert formulával felújította az olimpiai játékokat, azokat, amelyeket I. Theodosius tizenöt évszázaddal azelőtt eltörölt. A jelenlevők mindnyájan érezték, hogy olyan esemény tanúi, amely bekerül Görögország s a világ történetébe.

Az első újkori olimpiai játékokon összesen 13 ország 311 versenyzője vett részt: 230 Görögországból, 19—19 Francia- és Németországból, 14 az Egyesült Államokból, 8—8 Nagy-Britanniából és Magyarországról, 4—4 Dániából és Ausztriából, 1—1 Ausztráliából, Bulgáriából, Chiléből, Svédországból és Svájcban. Mai mértékkel mérve ez nem volt sok, főként külföldről nem; hiányoztak például az orosz sportolók, akik anyagi nehézségek miatt nem jöttek el, úgyszintén a közeli Itália sportolói. Az elért eredmények sem voltak éppen rendkívüliek.

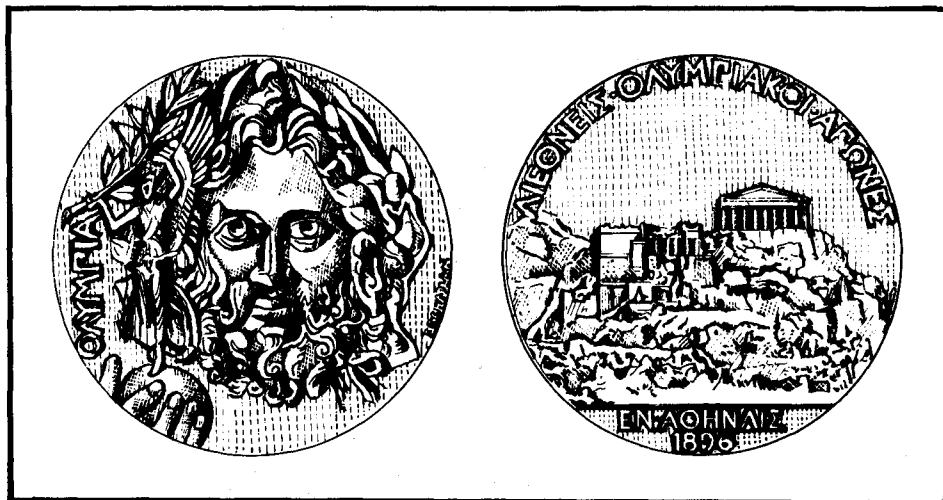
Mindamellet az olimpia olyan sikert hozott, amely messze meghaladta Coubertin és Vikelasz legvérmesebb reményeit. Ez leginkább kitűnő rendezésének volt köszönhető, meg persze a számára kialakított méltó keretnek s annak a kulturális légkörnek, amely teljes tíz napon át körülöngte. Előadásra került Szophoklész *Antigonéja* és Euripidész *Médeiája*, hangversenyeket tartottak, antik emlékeket szemléltek meg, ellátogattak Olümpiába, a fővárost hatalmas fáklyásmenet ragyogta be, s befejezésül a király a résztvevők és szervezők tiszteletére díszebédet adott. A görögség az ország minden zugából Athénba sereglett, s lélegzet-visszafojtva figyelte a játékokat; az antik kor óta sehol a világon nem gyűlt össze sportrendezvényeken ennyi néző. A görög szívek büszkeségtől dagadtak az

atlétáik által nyert érmek láttán; Szpiridon Luisznak a maratoni futásban aratott győzelme után megszólaltak a templomok harangjai. „Mialatt külföldön az olimpia felújítása még csak egyfajta foszforeszkáló és pittoreszk attrakció volt — írta Coubertin —, a hellén lelkeségre gyógyírként hatott.” Úgy tetszett, hogy a játékok visszatértével visszatért Görögország hajdani nagysága és dicsősége.

Hanem ez a siker egy kényes problémát is okozott. A Görögországban általánosan fellángoló lelkesedés arra indította a királyt, hogy a záróbanketten kifejezze kívánságát: maradjon Athén a felújított olimpiai játékok állandó színhelye. Ez persze ellenkezett a párizsi kongresszus által már elfogadott alapelvvel, miszerint a játékok mindig más városban tartandók. Coubertinnek nem maradt más hátra, kénytelen volt „feltenni a nehéz felfogású ember álarcát”, aki „a király szavait nem értelmezte helyesen”. A bankett után nyílt levelet írt, s azonnal közzétette: őszinte köszönetet mondott a királynak és Görögországnak, méltatta a játékok sikerében való érdemeiket, s kifejezte reményét, hogy a következő, a párizsi olimpia is éppen ilyen sikeres lesz. Így kellő udvariassággal elhárította a király kívánságát, méghozzá az olimpiai mozgalom többi képviselőjének megkérdezése nélkül, bár azok között nem kevés híve volt ennek a kíváncsolomnak. „Mi lesz ebből? . . . Magam sem voltam túlságosan biztos benne — emlékezik vissza erre a lépésére később. — De semmi sem történt. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság kiállta a próbát — lemondások és szakadás nélkül.”

A második olimpiát az alapító kongresszus határozata szerint 1900-ban kellett tartani Párizsban. Az athéni sikeres rajt után senki sem várt komolyabb akadályokat. „Csakhogy sajnos, ha volt a világon egyetlen olyan hely, ahol az olimpiai játékokra teljes közönnyel tekintettek, akkor az éppen Párizs volt”, állapította meg Coubertin. A figyelem ott akkor a világkiállítás előkészületeire összpontosult, s így Coubertin azt ajánlotta, kössék össze az olimpiát a kiállítás sportünnepségeivel. A játékok elnöki tisztjét Millerand kereskedelemügyi miniszternek ajánlotta fel, de a bokros teendőivel elfoglalt politikus (s később a Francia Köztársaság elnöke) a megbízatást csak a maga száz hasonló tisztsége egyikeként fogadta, s intézésével Piccard-t, a kiállítás főbiztosát bízta meg. Piccard azután Mérillonra, a kiállítási versenyek vezérigazgatójára ruházta át a feladatot. Közben halvány fogalma sem volt bármelyiküknek is az olimpiai játékokról, s a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatták irántuk. Végül az egész dolog alárendelt hivatalnokok kezébe került, akiknek csakis az volt fontos, hogy senki se zaklassa őket. Tevékenységet csak egy esetben fejtettek ki: amikor megállapították, hogy Coubertin előkészítő bizottsága meghívókat küldött szét, s bérbe vett néhány sportpályát az olimpiai játékok részére. Ekkor holmi lepecsételt papirosok segítségével mellékvágányra állították a dolog elintézését.

Ilyen körülmények között a párizsi olimpia olyasmivé vált, amit az athénihez viszonyítva csak torzképnek nevezhetünk. Így például senki meg nem nyitotta, s le sem zárta. Első versenyei május 14-én zajlottak le, aztán a rendezők öt hónapra át húzták-halasztották a versenyeket, csakhogy a kiállításon állandóan történjék

1896-os athéni olimpiai érem. Minden versenyszám győztese ezüstérmet, a második helyezett bronzérmet kapott. Az érmet a francia J. C. Chaplain vésnök készítette

valami, október 28-án pedig hirtelen befejezték az olimpiát. A boulogne-i erdő futópályáit nem készítették elő, sem el nem kerítették; a versenyzők gödrökbe pottyantak, s alkalmi járókelőkkel ütköztek össze. A dobószámok részére készült irtványokat kicsire méretezték, így az elhajított gerely fennakadt a fák lombkoronái közt, a kalapács beleütközött a fatörzsekbe. A döntőbírákat köztisztületben álló polgárok közül választották, ezek azonban javarészt nem értettek a sporthoz. Ha a nézők túlzott hangerővel nyilvánították ki nemtetszésüket, megváltoztatták a döntést, s mikor a verseny elhúzódott, elhalasztották az eredmény kihirdetését, úgyhogy a versenyzők csak az újságokból tudták meg, ki is győzött tulajdonképpen. A szervezők a sportversenyek közé sorozták a motorkerékpárosok és a tűzoltók versenyeit, a korcsolyázókat a „kézművesség bemutatója” keretében léptették fel, s az evezősversenyeket a „fuldoklókat kimentő szolgálat” cím alatt hirdették meg. Külön említést érdemelnek a díjak: ezeket esernyők, alsónemű, plüssbábuk és ehhez hasonló bazáráruk tették ki. (Janda-Suk például a diszkoszvetésben elért második helyéért hőmérővel ellátott asztali naptárt kapott.) „Athénban a kristálytiszta antik világgal kerültek kapcsolatba. Párizsban meg kell mutatnia az ősi Franciaországot a maga hagyományaival és kifinomult ízlésével”, írta Coubertin az olimpiai játékok előtt. És az olimpiai játékok után? „Egy szó, mint száz, nem volt az semmi más, csak közönséges zsidvásár.”

„A második, 1900-as párizsi olimpia tulajdonképpen kudarcba fulladt”, állapította meg *Olimpiai emlékeiben* Guth-Jarkovský (1929). „Akkor tartották Párizsban a Világkiállítást, s ennek rendezősége a maga javára reklámcélokra használta ki a játékokat. Coubertin minden igyekezete ellenére »sportversenyké»

fokozta le őket, jó néhány hónapig elhúzva az időt, hogy a kiállításnak legyen állandó attrakciója. Sikere csak az atlétikai és a tornaversenyeknek volt. Ezeken a Nemzetközi Olimpiai Bizottság egyes tagjai is jelen voltak, bár nem hivatalos minőségben. A kiállítás rendezősege ugyanis kutyába sem vette az olimpia bizottságot... Coubertin báró végül mint néző is távol maradt az olimpia versenyeitől, mindössze egyszer jelent meg, mégpedig a Racing-Club de France stadionjában végződő maratoni futásnál.”

Hogy a párizsi olimpiai versenyeken hány sportoló vett részt, senki sem tudja. Nyilvántartást nem vezettek rendszeresen, s amit vezettek, az mindjárt el is vészett. viszonylag megbízható adatok csupán a külföldi versenyzőkről maradtak fenn. Összesen 36 sportágban versenyeztek, de ezek közül csak tizenhetet lehetett olimpiai sportágként elfogadni. Az akkori sajtó a rajtolók teljes számát „mintegy kétezerre” becsülte. Mérillon 1901-es zárójelentésében 1319 versenyzőről tesz említést. Ezek 22 országból jöttek össze, s az athéni versenyzőktől eltérően nők is voltak köztük (összesen tizenegyen). Először vettek részt a játékokon a következő országok válogatottjai: Belgium (62), Hollandia (28), Itália (19), Norvégia (7). Spanyolország (5), Oroszország (3); ráadásul Haiti, India, Kanada és Kuba is küldött egy-egy versenyzőt. Ekkor léptek először az olimpiai porondra a csehek is. méghozzá mint hazájuk válogatottjai, vagyis Ausztriától elkülönülten (Karel Nedvěd, Ondřej Pukl és František Janda-Suk atléták, valamint František Erben tornász). Az olimpiai versenyágak francia versenyzőinek számát 880-ra becsülték. Görögországból mindössze öten jöttek — és nem győztek csodálkozni.

A harmadik olimpiát Coubertin az amerikaiaknak ígérte oda. Ebben már 1894-ben, a párizsi kongresszuson megegyezett velük, amikor támogatták a javaslatait. Mindez rendben is lett volna. Az Egyesült Államok mind sportolóinak teljesítményei, mind azok száma tekintetében jelentős erőt képviselt, ráadásul rátermett szervezőkkel és gazdag pénzforrásokkal rendelkezett. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1901-es döntése alapján az olimpiai játékokat Chicagóban kellett volna megtartani. Chicagón kívül Saint Louis városa is érdeklődött az olimpia iránt, mert 1904-ben százéves jubileumát készült megünnepelni annak, hogy az Egyesült Államok megvásárolta Franciaországtól Louisianát. Ebből viszály támadt, s az tömegtüntetésekben csúcsosodott ki; még szerencse, hogy a két várost több mint ötszáz kilométer választotta el egymástól. Végül Theodore Roosevelt elnöknek kellett beavatkoznia, s ő Saint Louis javára döntött. Az ottani előkészítő bizottság elnöke, J. E. Sullivan rögtön táviratot küldött Coubertinnek, hogy „a sportteljesítményeknek eddig sohasem látott, legcsodálatosabb bemutatója lesz Saint Louisban”. Arra a megjegyzésre, hogy Európából aligha jut el oda sok atléta. kijelentette: „Az Egyesült Államok hadiflottillát indít útnak, s az ingyen az Újvilág partjaitig szállítja a résztvevőket.” Úgy látszott, minden rendben van, sokkal inkább, mint Párizsban volt.

Sajnos, a látszat csalt, s minden a visszájára fordult. Először is semmiféle flottilla nem indult útnak, s Európából mindössze 29 versenyző jutott el Saint

Louisba: 17 Németországból, 4 Magyarországról, kettő-kettő Görögországból, Norvégiából és Ausztriából, egy-egy Nagy-Britanniából és Svájból. Franciaország politikai okokból elutasította a részvételt, Csehországban nem sikerült megszerezni a versenyzők útiköltségéhez szükséges pénzt, s az akkori kormányok meg nem értése az oroszok s az olaszok részvételét is lehetetlenné tette. Nagy külföldi csapat csak Kanadából érkezett (41 versenyző). Az amerikaiak ezernél több tagú csapattal indultak 390 versenyben, a versenyek közül azonban csupán 88 volt olimpiai jellegű (ezeken az USA 517 férfi és 8 női versenyzővel vett részt). A megígért pompás stadiont a rendezők nem építették meg, s az atlétikai versenyeket az egyetemi pályán kellett megtartani, ahol a nézők hevenyében összeácsolt padokon ültek. Ugyanígy hiányzott az úszstadion is, s a versenyzők valamiféle tutajról rajtoltak, úgyhogy az az elrugaskodás pillanatában alámerült. Legfőképpen pedig: az olimpia ismét csak a helybeli világkiállítás függeléke lett, s ennek szervezői a játékokat elsősorban reklámcélokra használták ki... „A Saint Louis-i olimpia elvesztette számomra vonzóerejét — írta Coubertin, látva, hogy a rendezvény rossz irányt vett. — A kedvem is elment, hogy részt vegyek rajta. Meggyűlöltem ezt a Missouri és Mississippi összefolyásánál épült várost, mert megfosztott minden illúziómtól.”

A párizsi olimpiai játékokat Guth-Jarkovský kudarcnak nevezte; az 1904-es Saint Louis-i, harmadik olimpiáról, amelyen a NOB küldöttjeként vett részt, így nyilatkozott: „Amerikai humbug volt. Teljességgel hiányzott az ünnepélyes megnyitásnak akár csak a látszata is, az államfőt a kiállítás elnöke s a rendező város polgármestere helyettesítette. Az olimpiai műsoron kívül »olimpiainak« neveztek ki minden elképzelhető és elképzelhetetlen csepürágást... Importált patagóniaiak mérkőztek afrikai törpékkel, íjászatban indián törzsek álltak szemben, s nyilaztak egymásra, de a nézők szemében mindezt felülmúlta a »Nagy búr háborúnak« nevezett attrakció, amelyet naponta 300 hamisítatlan búr muftatott be Crojn és Viljoen, valóságos és igazi nevüket viselő tábornokokkal együtt.”

Idáig jutottak tehát az újkor olimpiai játéakai? Mindössze tíz évvel az ünnepélyes megalapítás után? Abban senki sem kételkedett, hogy át kell majd vészelniük a fejlődés nehézségeit. De vajon fejlődés volt-e ez, s nem elfajulás? Bizonyos, hogy pozitív eredményeket is felmutathattak. Minden fogyatékoságuk ellenére is lehetővé tették, hogy az egész világ sportolói rendszeresen találkozzanak, s résztvevőik száma rohamosan nőtt. Egyre jobb teljesítmények elérésére ösztönöztek; már a második olimpián megdőlt négy világrekord, a harmadikon pedig nyolc. Felébresztették az ifjúság érdeklődését a sport iránt, vonzották a közönséget. De hová lettek az eszmények, melyeket Coubertin adott az olimpiának útravalóul? Hová tűnt az, ami a legértékesebb, amit a régi Olümpiából át kellett menteni az új korba? Ha az olimpiai eszmék hirdetői nem akarták, hogy a játékok teljesen utat tévessenek, tenniük kellett valamit.

Tettek is — de nem Coubertin kezdeményezésére; ő akkor azt a meglepő jelszót adta ki, hogy „ki kell várni az időt”. Legkevésbé a görögöknek volt ínyére

a fejlődésnek ez a szerencsétlen iránya, így vezetőik a sportbeliek éppúgy, mint kulturális és politikai képviselőik, az egyéb kérdésekben való vitáikat félretéve megegyeztek, hogy kezükbe veszik a játékok sorsát. A király védnöksége alatt álló Görög Olimpiai Bizottság nyilatkozatot adott ki, hogy a felújított játékok tízéves évfordulójának megünneplésére újból olimpiát rendez, mégpedig a görög hagyományok szerint. Ezt az olimpiát nem volt hajlandó egy sorba helyezni a párizsi és Saint Louis-i játékokkal, és „II. nemzetközi olimpiai játékoknak” nevezte. Nyilatkozatát aztán a meghívókkal együtt elküldte minden országnak, ahol megértést remélt.

E nyilatkozat visszhangja meglepte a Nemzetközi Olimpiai Bizottságot, főként pedig Coubertint. Az athéni stadionba 917 versenyző ment el 17 országból: 606 görög (köztük 6 nő) és 311 külföldi (köztük 14 cseh). Műsoron 11 sportág és 77 versenyszám szerepelt. A játékok tíz napig tartottak, s megvoltak tűzoltási versenyek, női ökölvívás és „sportban éretlen őszállapotúak” dulakodása nélkül is: viszont hagyományos kulturális rendezvényekkel egészítették ki őket. A megnyitás tisztét I. György király látta el a brit VII. Edward jelenlétében, az érmekeket a változatosság kedvéért Umberto olasz király jelenlétében adták át a győzteseknek. A játékok sikere minden szempontból tökéletes volt.

A Nemzetközi Olimpiai Bizottság ezeket a játékokat nem ismerte el „olimpiai-aknak”. Elsősorban azért, mert rendezők mellőzték a bizottságot, de főként azért, mert nem az előzetesen megállapított négyéves időközben tartották meg őket. Ugyanakkor a bizottság tagjai javarészt tisztában voltak vele, hogy a rendezvény az olimpiai mozgalom számára azt jelentette, amit a görögök *aszpri merának*, „fényes (derült) nap”-nak neveznek. Mező Ferenc, a nemzetközi Olimpiai Bizottság Magyarországot képviselő tagja még 1949-ben is szorgalmazta, hogy legalább az akkori győztesek érmeit ismerjék el olimpiai érmeknek. Mindhiába.

A történelemben az 1906-os athéni játékok mint „közbeeső játékok” vagy „interolimpia” kerültek be. Habár a hivatalos listán nem szerepelnek, céljukat teljesítették. A döntő pillanatban megtámasztották az olimpiai mozgalom zseni fűcskáját, nehogy görbén nőjön, s megmutatták, hogy növekedéséhez nem a modern vívmányokkal való szimbiózis, hanem az antik hagyományok zsíros tevékenye szükséges. No meg az, hogy beoltsák a jelenkor követelményeivel.

Most már biztos volt, hogy az olimpiai játékok feltámadtak, s élni fognak.

Az olimpiai játékok további fejlődése nem volt problémamentes. Az első, legkevésbé sem várt akadály rögtön 1908-ban, a negyedik, Rómában megrendezendő olimpia előkészületei közben merült fel. Itália súlyos gazdasági válságba jutott, a terrorizmus hulláma árasztotta el, s ráadásul a Vezúv katasztrófális kitörése zúdult rá. Mindez arra indította az ottani olimpiai bizottságot, hogy a játékokat lemondja. Felmerült az a lehetőség, hogy az olimpiát Athénban tartsák meg, de Coubertin félt a játékok túlzott „elgörögösítésétől”, s helyszínül Londont ajánlotta. A britek

képviselőit, élükön Lord Desborough-val elfogadták a javaslatot, bár az előkészületekre mindössze tíz hónapjuk maradt. Nagyszerűen megállták a helyüket: elsőrangú sportpályáról gondoskodtak a játékok számára (100 000 nézőt befogadó új stadionról, a futópályák közt százméteres úszómedencével), s VII. Edward király huszonkét ország több mint 2000 versenyzőjét üdvözölte rajta. Árnyoldala is volt azonban ennek az olimpiának: a hazai versenybírák szemmel látható részrehajlása a hazai versenyzők javára, ami felkeltette az ősi angol—amerikai viszályt, s az olimpiai szellemmel egy csöppet sem összeegyeztethető jeleneteket váltott ki. E jeleneteknek még politikai utóhangjai is voltak, ami ugyan nem volt kívánatos, de kétségtelenül a játékok növekvő jelentőségét mutatta. Az ötödik, V. Balck ezredes irányításával rendezett stockholmi olimpia 1912-ben már simán, ünnepélyes légkörben folyt le. Huszonnyolc ország több mint 2500 versenyzője vett részt rajta, s ugyancsak az államfő védnökségével és jelenlétében tartották meg. A hatodik, berlini, 1916-ra tervezett olimpiának még nagyobb szabásúnak kellett volna lennie. Két évvel a megrendezése előtt azonban kitört a világháború.

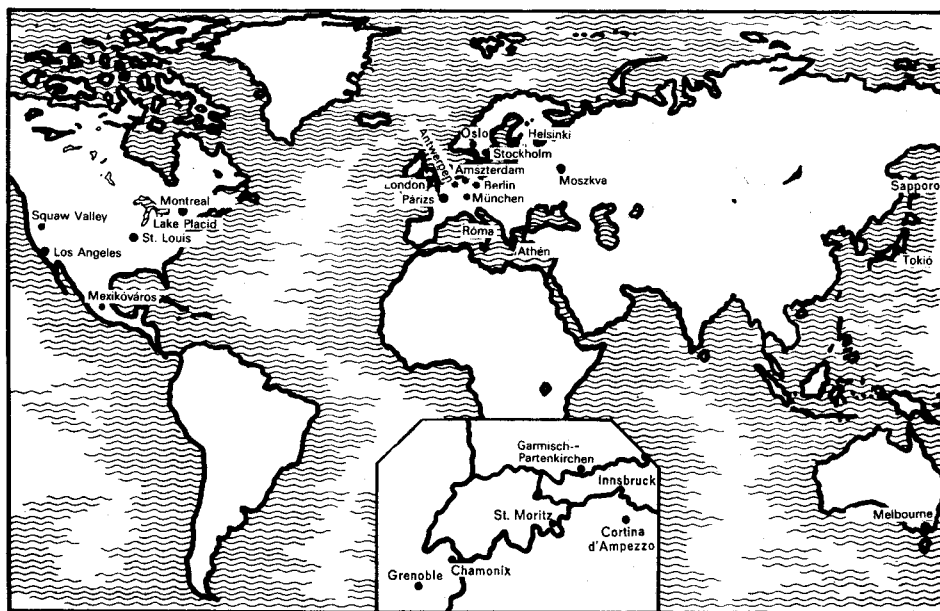
Ez a meg nem valósult olimpia megmutatta az újkori olimpiai gondolat és eszmény gyengeségét az antik világéval szemben: Míg a görögök a háborúikat halasztották el a játékok kedvéért, most a háború miatt maradt el az olimpia. Sőt feltámadt az aggodalom, hogy az ágyúdörgés s a mérgezett gázfelhők közepette megsemmisül az olimpiai gondolat. Nem semmisült meg, mint tudjuk, s így újabb tanúságot tett életképességéről. Hogy így történt, az nem kis mértékben Coubertin érdeme, aki meggátolta a Nemzetközi Olimpiai Bizottság széthullását, és annak székhelyét a semleges Svájcba tette át. A lausanne-i *Mon Repos* villában, amely neve ellenére nem vált pihenőhelyévé, Coubertin az ügykezelési és technikai kérdések egész sorát dolgozta ki. Többek között felvázolta az olimpiai zászlót, amely öt egymásba fonódó karikájával az öt lakott világrész sportolójának összefogását jelképezi, s megfogalmazta az olimpiai esküt. Mindezeket a dokumentumokat később hivatalosan jóváhagyták. Velük együtt azt az elvet is, hogy az egyes olimpiák tartsák meg sorszámukat abban az esetben is, ha az esedékes olimpiai játékok elmaradnak.

A hetes sorszámú játékokat 1920-ban a belgák rendezték Antwerpenben, habár számukra ez nem kis nehézségekkel járt. A felmerülő problémákkal végül is, főként a szervezést illetően, nem birkóztak meg egészen. Úgy határoztak, hogy Németország, Ausztria, Magyarország és Bulgária sportolóit nem hívják meg. Erre a döntésre a háborús ellenségeskedés le nem küzdött fájdalmas emlékéen kívül az az aggodalom is készítette őket, hogy főként a németek biztonságát nem tudnák szavatolni. Politikai okokból nem hívták meg Szovjet-Oroszország sportolóit sem, akiknek részvétele ugyan — országuk akkori körülményeit tekintve — egyébként is kétséges volt. A versenyzők számát tekintve ez az olimpia mégis felülmúlta a háború előtti utolsó, stockholmi játékokat. Huszonkilenc ország több mint 2500 sportolója utazott az olimpia színhelyére, köztük 130 már Csehszlovákia zászlaja alatt. A nyolcadik, 1924-es olimpia a „nagy párizsi javítóvizsga” lett. Negyvennégy

ország csaknem 3000 versenyzője vett részt rajta, s az olimpia minden tekintetben eltörölte korábban ott megrendezett játékok rossz emlékét. Az 1928-as hasonlóképpen jól sikerült kilencedik, amszterdami olimpia után, amelyen a résztvevők száma már meghaladta a háromezret, az Egyesült Államok tett „pótvizsgát”. Erre a tizedik, 1932-es olimpiára 37 országnak mindössze 1331 versenyzője ment el Los Angelesbe, mert az utat Kaliforniába főképpen Európából nem sokan engedhették meg maguknak. Az amerikaiak ezúttal oly nagyszerű előkészítő munkát végeztek szervezési és technikai szempontból egyaránt, hogy végérvényesen feledtették Saint Louist. A második világháború előtti utolsó, tizenegyedik olimpiát 1936-ban tartották meg Berlinben. Szóltunk már róla s az olimpiai mozgalom haladó szellemű, jelentős képviselőinek arról az igyekezetéről is, hogy a játékok színhelyét megkíséreljék máshova áthelyezni. De akkor egyéb erők hatalmasabbnak bizonyultak, s így 48 állam 3378 sportolójának küzdelmét Hitler nyitotta meg. A Nemzetközi Olimpiai Bizottságnak legalább annyit sikerült elérnie, hogy a megnyitási formulán kívül a „führer” egyetlen szót sem mondott.

Ennek az időszaknak az olimpiai játékait nemcsak a versenyzők és a nézők számának növekedése jellemezte, hanem a sportteljesítmények értékének szüntelen emelkedése is. Az antwerpeni olimpián kilenc világrekordot döntöttek meg, a párizsin hasonlóképpen, az amszterdami olimpián tizenhárom, a Los Angelesin tizennégy, a berlinin pedig tizenegy világrekord született. Megszaporodtak a sportversenyek s a versenyszámok, és javult a versenyek arculata is. A Chamonix-ban lezajlott 1924-es január-februári úgynevezett „téli hét”-ből önálló olimpiai játékok fejlődtek. Coubertin örömmel fogadta a játékok téli sportokkal való kibővülését, de szembefordult a „téli” és „nyári” olimpiára való elkülönítésükkel, mert a játékok egységének megbontásától tartott. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1925-ben a prágai kongresszuson jóváhagyta a téli játékok bevezetését. (Ez volt az utolsó kongresszus, amelyen Coubertin elnökölt.) A változás az olimpiai mozgalom „új és szerencsés megerősödését vonta maga után”, jelentette ki nem sokkal ezután Coubertin utóda, a belgiumi Henri de Baillet-Latour gróf. A téli olimpia tekintélyének gyors növekedéséről tanúskodik egyebek közt az a tény, hogy 1932-ben, amikor még csak harmadízben került megrendezésre (Lake Placidban), maga Franklin D. Rooseveltt nyitotta meg, s a résztvevők olimpiai esküjének szövegét Byrd tengernagy, híres sarkkutató olvasta fel.

Az olimpia háború miatti újabb elhalasztását Coubertin már nem élte meg. 1937-ben hunyt el, a Nobel-díj körüli intrikák okozta csalódás után, amikor a díjat végül is nem kapta meg. Utolsó éveit szinte nyomorúságban töltötte, mert az olimpiai mozgalom s a nevelésügyi reformok támogatására költötte egész vagyonát. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság arisztokratáinak és milliomosainak figyelmét ez a tény valamiképp elkerülte: a későn megszervezett gyűjtés eredményét már csak hozzátartozóinak adhatták át... A felújított olimpiai játékokkal kapcsolatban ez sem maradhat megemléketlenül. Mint ahogy az sem, hogy Baillet-Latour 1942-ben meghalt, mert nem bírta elviselni fia halálát, aki elesett egy olyan hadsereg ellen

Az újkori olimpiai játékok. Eddig négy világrész tizenöt államának tizennyolc városában rendeztek olimpiát, ezenkívül három világrész nyolc államának tíz városa volt téli olimpia színhelye

vívott harcban, amely az ő nemzetközi olimpiai bizottságbeli kartársának, von Reichenau tábornoknak vezénylete alatt tört be Belgiumba...

A következő két olimpiát, a tizenkettediket és tizenharmadikat a második világháború miatt nem tartották meg. A tizennegyediknek 1948-ban ismét London lett a gazdája. Négyezer-négyszáz sportoló gyűlt itt egybe csaknem 60 országból, s ez újból bebizonyította, hogy a háború szélvihara ugyan megtépázhatja, de gyökerestül nem irthatja ki a játékokat. Nem kaptak meghívót azoknak az országoknak sportszervezetei, amelyek a háborút kirobbantották. Először kapott viszont a Szovjetunió, amely azután megfigyelőket küldött a játékokra. Csak amikor a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1951 májusában elismerte a Szovjetunió olimpiai bizottságát, s tagjául fogadva küldöttjét, a Szovjetunióknak legalább olyan képviselőt biztosított, mint amilyen Lichtensteinnek és Luxemburnak volt, vettek részt a játékokon a szovjet sportolók is. Először az 1952-es, tizenötödik olimpián, Helsinkiben, s a szerzett érmek számát tekintve a második helyet foglalták el az Egyesült Államok sportolói mögött. A résztvevők száma ismét növekedett: csaknem ötezerre 69 országból. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság élére Helsinkiben az amerikai milliomos Avery Brundage került, aki Baillet-Latour utódát, a svédországi Sigfrid Edströmöt váltotta fel az elnöki tisztségben. Szó, mi szó, működése nem csupán hasznára volt az olimpiai mozgalomnak, gyakran inkább kárára. De a

mozgalom elég erős volt már ahhoz, hogy a haladó erők támogatásával a Coubertin által kijelölt irányban fejlődjön.

1956-ban lett színhelye az olimpiai játékoknak, sorrendben a tizenhatodiknak, első ízben Ausztrália. Melbourne-be a hagyományos sportközpontoktól való nagy távolsága ellenére is 67 ország több mint háromezer versenyzője utazott el. A tizenhetedik olimpia után, amelyet 1960-ban Rómában tartottak, először lobogott fel ázsiai országban az olimpiai láng. Ha az olasz rendezők sportlétesítményeik nagyszerűségével s a modern technika nagyarányú kihasználásával leptek meg, a japánok 1964-ben Tokióban rajtuk is túltettek. Ráadásul a „mosoly olimpiájává” avatták a játékokat. Az 1968-as tizenkilencedik olimpiára, amelyet Mexikó oly nagyszabásúan készített elő, mintha az azték misztériumok véres sportja vetett volna árnyékot. Közvetlenül előtte a katonák halomra lőttek a főstadion előterében 260 diákot, további 1200-at megsebesítettek, így gondoskodva az „olimpiai békéről” 112 ország több mint 6000 sportolójának versenyei számára. A müncheni, 1972-es huszadik olimpián lejátszódott megrázó tragédia még élénken él emlékezetünkben: terroristák és az elégtelen biztonsági rendszabályok áldozata lett az izraeli olimpiai csapat. A kanadai Montrealban megtartott, 1976-os, huszonnegyedik olimpia az amerikai földrész legnagyobb sportrendezvénye volt, de egyszersmind a legnagyobb rendőri hadgyakorlat is. Az olimpia örömteljes légkörébe szorongás vegyült...

1980-ban lett az olimpiai játékok színtere első ízben szocialista ország: a Szovjetunió. A főbb versenyeket Moszkvában tartották, a továbbiakat Leningrádban, Kijevben, Minszkben és Tallinban. 81 ország 5039 versenyzője vett részt rajtuk, méghozzá az USA más államokra is rákényszerített bojkottja ellenére. Sportteljesítményeiket tekintve ezek voltak az olimpiai mozgalom történetének eddigi legsikeresebb játécai: lebonyolításuk során 241 olimpiai és 97 világrekordot döntöttek meg, s 76 olimpiai és 36 világrekordot adtak át végleg a múltnak. Elsőbbséget ért el ez az olimpia a nézők számának tekintetében is, az messze meghaladta az ötmilliót. Szervezési és technikai lebonyolítása tökéletes volt, légköre pedig több mint ünnepi. A sportversenyeket kulturális műsor egészítette ki, amelyről Juan Antonio Saramanche, a NOB elnöke úgy nyilatkozott, hogy aranyérem illetné meg.

A második világháború után tartott olimpiák mindegyike tökéletes sportlétesítményekkel s a versenyek hibátlan szervezettségével tűnt ki. Így váltak lehetővé olyan eredmények, amelyekről nem egy esetben nemrég még azt állították, hogy meghaladják az emberi lehetőségek határait. Bizonyos, hogy erről szólva tekintetbe kell vennünk a versenyek növekvő számát is; a tendencia azonban világos. A londoni olimpián mindössze két világrekordot sikerült megdönteni, ami egyebek közt annak bizonyítéka, hogy a játékok hosszú elhalasztása nem használ a teljesítményeknek. A helsinki játékokon már hét világrekordot adtak át a múltnak, a melbourne-in tizenhármat, a rómain tizenhetet, a tokióin huszonhatot, a mexikóin huszonegyet, a münchenin harmincötöt, a montrealin harminchármat.

A szovjetunióbeli XXII. olimpián pedig megint csak több világrekordot múltak

felül, mint a megelőző, kanadai játékokon. A versenyzők száma az első olimpiától a huszonkettedikig csaknem meghússzorozódott. S a nézőké? Mikor az athéni játékokon 1896-ban 80 000 néző vett részt, az évezredünk rekordja volt. Ma, hála a rádiónak és a televíziónak, emberek százmilliói követhetik az olimpiai játékokat az egész világon, nemegyszer jobban, mint a stadionbeli nézőközönség. Az olimpiai érem lett korunk sportolójának legértékesebb, semmivel sem pótolható trófeája. Akárcsak az ókorban az olümpiai koszorú.

Sikerek! És nehézségek? . . . Vannak. De annyi bizonyos: olyanok, amilyenekről Coubertin és társai nem is álmodtak. Az olimpiai mozgalom nehézségekkel küszködik, de egyúttal él is, erősödik, növekszik. Még sincs azonban igaza Avery Brundage-nak, aki azt állítja, hogy ez „korunk legnagyobb társadalmi ereje”. Nem a legnagyobb, bár óriási. És minden akadállyal dacolva, fokozatosan közeledik ahhoz, hogy elfoglalja azt a helyet s szolgálja azt a küldetést, amellyel az antik Görögországban kítűnt.

9. FEJEZET

Gondolatok a legrégibb stadionban

Térjünk vissza az ókori és újkori olimpiai játékok történetében tett utunkról ismét Olümpiába. A réti virágokkal borított füves lejtők övezte stadionba, Élisz ege alá, ahol egész mivoltunkban érezzük, hogy az olimpiai gondolat szülőföldjén vagyunk. Arra a helyre, amely már a légkörénél fogva lehetővé teszi, hogy összefoglaljuk az utunk során önmagunknak fölített kérdéseket, s főként elgondolkozzunk Olümpiának a mához szóló üzenetén.

Ilyen kérdés sok van, hiszen a múltba tett minden út szükségképpen a jelennel s a belátható jövővel való összehasonlításhoz vezet. Mi Olümpia örökségéből a lényeges, és mi nem? Mit kell haladó hagyományként továbbfejlesztenünk, és mit kell elvetnünk? Kihaszználjuk-e az ősi görög tapasztalatokat a káros tapasztalatokkal együtt, vagy csupán számba vegyük? Ha a ma a tegnap folytatása, ami az olimpiai játékokra is érvényes, hogyan gondoskodjunk a jövőben a fejlődésről? Milyen irányban kell erőt kifejtenünk, milyenek az akadályok, az ellenfelek? És minden további kérdés helyett: kimerítette-e már az olimpiai gondolat saját lehetőségeit, vagy vannak még tartalékai, amelyek az alapgondolatot szolgálhatják?

2756 év, vagyis 689 olimpiász esik az Olümpiában tartott első s a legutóbb Moszkvában lezajlott olimpiai játékok közé. Az olimpiai láng közben ugyan évszázadokra kialudt, de aztán ismét fellángolt, s négy világrészben hintette fényét. A gondolat, melyet jelképez, elterjedt az egész világon . . . — Oly távoli korok hány gondolata él mindmáig? Melyiknek van olyan ereje, hogy csaknem minden ország fiataljait lelkesítse, s arra készítse, hogy minden szököévben összegyűljenek az erő és a helytállás seregszemléjén? Melyik gondolat képes egybegyűjteni emberek százezreit „az ember tavaszának e fesztiváljain”, hogy mint nézők részt vegyenek rajtuk, s további százmilliókat rávenni arra, hogy a rádió és a televízió mellé ülve, feszült figyelemmel kísérjék? E gondolat megszületése óta hogy megváltozott a világ! Megváltoztak persze az olimpiai játékok is. Részben legjobb hagyományaik szellemében, tehát előnyükre, s ez nem csupán a játékoknak válik javára. Sok szempontból azonban az olimpia legkevésbé sem az, ami az antik világban volt. Ezeken a változásokon és különbségeken ugyancsak el kell gondolkoznunk. Legalább a leglényegesebbeken.

Az újkori olimpia mindenekelőtt nemzetközi jellegében különbözik az ókoritól. Attól eltérően nemcsak a görögöké már, hanem minden nemzeté. Míg az ókorban a résztvevőitől megkivánták a görög etnikumhoz vagy legalábbis a görög kultúrközösséghez tartozást, ma a versenyzők fajra vagy nemzetiségre való tekintet nélkül

részt vehetnek rajta. Nem kapcsolatos az olimpia semmiféle vallási kultusszal sem, s ezért közömbös, hogy a résztvevők valamilyen vallásfelekezethez tartoznak-e, vagy felekezetnélküliek. Az egykori feltétel, hogy a versenyző személyében szabad ember legyen, magától értetődően elesett, éppúgy a részvételnek olyan akadálya is, mint a kiközösítés volt. Nemzetközi jellegén kívül a mai olimpia még egy s nem kevésbé jelentős vonásában különbözik az ókoritól: nemcsak férfiak, hanem nők is részt vehetnek rajta.

Mindezek a haladás változásai, az emberiség magasabb fejlődési fokát tükrözik, s látszólag természeteseek. Semmiképp sem voltak azonban természeteseek a játékok felújításának idején. „Az istenért, azokon a játékokon majd indiánokat, négereket meg kínáikat is látunk?” — kérdezték sokan Coubertintől, s igenlő válasza hallatán nem győztek álmélkodni. „Talán a nők is együtt versenyeznek majd a férfiakkal?” — botránoztak meg mások. „Azt nem — felelte Coubertin —, de a férfiak mellett, külön versenyeken, s a győztes tiszteletére ugyanúgy felhúzzák a nemzeti zászlót a főárbocra.” A zászló körül ugyancsak viták támadtak, hiszen nem kevesebbről, mint a nemzetek egyenjogúságának érvényesítéséről vagy megtagadásáról volt szó. Ne felejtjük el, hogy az olimpiai játékokat olyan időben újították fel, amikor még léteztek a „népek börtönei”, például a Habsburg Ausztria—Magyarország meg a cári Oroszország, s amikor csaknem egész Afrika és Ázsia nagy része gyarmaturalom alatt sínylődött. Coubertin ez oknál fogva külön „olimpiai földrajzot” teremtett, a politikaitól eltérőt, s elismerte minden nemzetnek azt a jogát, hogy olimpiai bizottságot alakítson, és az olimpiai játékokon a saját színeiben lépjen porondra. Így vált lehetővé a csehek és később a finnek számára is, hogy a világ előtt megmutassák nemzeti különállásukat. Ez az elv az olimpiai alapszabályzatban ma is benne foglaltatik (25. pont), habár jelentősége már csökkent: a népek börtönei megnyitáltak, s a gyarmatbirodalom már a múlté. De az első világháború előtti időkben az olimpia egyike volt azoknak a ritka nemzetközi eseményeknek, amelyeken a nemzetek egyenjogúságát határozottan elismerték.

Az olimpia nemzetközi jellegét juttatja kifejezésre az az elv is, hogy minden alkalommal más államban és más városban kell megrendezni. Az olimpiai gondolat ily módon egyik országból a másikba kerül át, s egyre több nemzet ismeri meg, az olimpia hatása mind szélesebb körben érvényesül, és új ötletekkel gazdagodik. Mindez vitathatatlanul látszik, s kétségtelenül az is. Csakhogy erre vonatkozóan éppen Görögországban más az uralkodó nézet, s ezt talán sehol sem értjük meg jobban, mint Olümpiában.

A görögök ugyanis azt szeretnék, ha az olimpiai játékok állandó otthona az ő hazájuk lenne. Követelményként mondta ki ezt már I. György király az első újkori játékok alkalmával Athénban, s utoljára a montreali XXI. játékokon Karamanlisz görög kormányfő hivatalosan kívánta — s vele együtt az olimpiai mozgalom számos görög és nem görög híve is. Az e kívánság ellen felhozott érvek javarészt nem helytállóak. Így például az, hogy Görögországra a játékok rendezése „elviselhetetlen pénzügyi terhet” róna, mert ott ehhez hiányoznak az előfeltételek az ország

úgynevezett „belpolitikai bizonytalansága”, a „sportlétesítmények és szálláshelyek hiánya”, az ország „földrajzilag félreeső volta” miatt. Vannak azután meggondolandó érvek. Például: ha a játékokat mindig Görögországban tartanák, megszűnnének a rendezés helyével kapcsolatos viták, a politikai mesterkedések, intrikák, a szabotázsok stb., csupa olyasmi, ami csak árt az olimpiai mozgalomnak. Egy érv azonban nagy súllyal esik a latba: ha az olimpiát mindig Görögországban rendeznék, akkor meggyengülne újkori alapja, a nemzetközi jelleg, s csökkenne egyetemes hatóereje, amely pedig legnagyobb érdeme az olimpiának. Mi sem lenne azonban természetesebb, mint hogy a Nemzetközi Olimpiai Bizottság Görögországban találja meg állandó otthonát. Főként, ha Görögország kívül maradna a katonai-politikai csoportosulásokon, éppúgy, mint Svájc, a bizottság mostani székhelye, s ha biztonságát nemzetközileg szavatolnák.

Az olimpiai alapszabályzat értelmében a játékokon részt vehetnek mindazon államok és nemzetek tagjai, amelyek szabályszerű és elismert olimpiai bizottságot alakítottak. Ezzel a jogukkal azonban nem kötelesek élni. De meg lehet-e tagadni e nemzetek valamelyikétől a részvételt, ki lehet-e zárni az olimpiáról? Bármilyen is erre vonatkozóan a nézetünk, az ősi olümpiai stadionban üldögélve a megoldásnak ezt a módját az antik hágyományokkal össze nem egyeztethető eljárások közé soroljuk. Az i. e. 480-ban megtartott 75. olimpiára például az élisziek minden különbségtétel nélkül meghívták a thébaiakat, pedig azok a perzsák oldalán álltak (s nemcsak álltak, hanem harcoltak is) a többi, hazája védelméért igazságos harcot vívó göröggel szemben.

Más kérdés, vajon megengedjék-e a részvételt olyan államok polgárainak, melyeknek kormányai következetesen megsértik azt az olimpiai elvet, hogy az emberek nemzetiségre és bőrszínre való tekintet nélkül egyenlők. Az ilyen kérdések elvi megoldása nem gyengíti az olimpiai játékok nemzetközi jellegét, hanem megszilárdítja azt. Főként pedig szavatolja az olimpiai mozgalom alapelveinek megtartását.

Az olimpia még mindig nem találkozója a világ valamennyi állama és nemzete képviselőinek. Nem láttuk eddig ott a világ egyik legnagyobb, számtalan kiváló sportolóval dicsekedhető államának, a Kínai Népköztársaságnak képviselőit. A kínai sport legfőbb szervei elfogadhatatlannak találták a „Két Kína” fogalmát, s ez érthető. A NOB feladata volt, hogy engedjen, s ez, késéssel ugyan, de már megtörtént. Egyelőre nem vettek részt az olimpiákon az afrikai és ázsiai államok egész sorának képviselői sem: ezekben az államokban működik ugyan olimpiai bizottság, de nincsenek megfelelő teljesítményű sportolók. Az olimpiai árbocon mindamellett szaporodnak s szaporodni fognak az újabb lobogók, hogy kitöltsék az olyan államok zászlóinak megürült helyét, melyeknek képviselői megsértik vagy el sem ismerik az olimpiai mozgalom alapelveit.

Az államok és nemzetek általános képviseletében mutatkozó jelentős hiányok ellenére az olimpiai játékok ma egyetemesebbek, mint tíz vagy húsz évvel ezelőtt voltak, felújításuk idejéről nem is szólva. A nemzeti felszabadító és a gyarmatosítás

ellen vívott harcok diadalának köszönhető ez, s jellemzője a világtörténelem új korszakának s a vele járó demokratizálódásnak, ami elől a NOB sem térhetett ki. E bizottságnak ma sokszorosán több (kb. 90) tagja van, mint alapítása idején (12), s összetétele az egyes országok és sportágak tekintetében a korábbinál kedvezőbb. Lord Michael Killanin (1972), majd utána Juan Antonio Saramanche (1980) elnöksége alatt javult a többi magas szintű sportszervezettel, főként az olimpiai sportok nemzetközi szövetségével való együttműködése; s a sportok terén kevésbé fejlett országok megsegítésére irányuló törekvése is fokozódott. Mindezt, éppen úgy, mint a nemzetközi olimpiai kongresszusok nyomatékosabb szorgalmazását, kedvezően kell értékelnünk. Ennek ellenére ezeket a legfelsőbb sportszerveket még eléggé befolyásolják a visszahúzó erők s még jó darabot kell megtenniük a következetes demokratizálódás útján. Egyebek közt azért is, mert szervezeti felépítésében túltengenek kezdeti időszakának ma már korszerűtlen elemei.

Ha visszatekintünk a múltba, látjuk, hogy az olimpiai játékok fejlődése derűlátásra jogosít fel bennünket. Nem mintha nem lehetne gyorsabb s kevésbé kacskaringós. De feltarthatatlanul halad az egyetemessé válás, a nemzetközi jelleg fokozódásának és vezető szervei demokratizálódásának útján. Alapiránya helyes, és az olimpiai mozgalmat a sportolók és nem sportolók egyre nagyobb tömegei támogatják az egész világon.

Az olümpiai stadionban végtelenül távolesőnek látszik az a gondolat, hogy az olimpiai játékoknak valamiféle ellenzői is vannak vagy lehetnek. Az ókori Görögországban egészen a kereszténység felleptéig nem akadtak ilyenek; legalábbis nem maradt róluk feljegyzés. A mi korunkban másként áll a dolog.

Kezdetben, amint Coubertin mondta, „az értetlenség hidrája” s „a maradiság várfala” állt szemben az olimpiai játékokkal. Ma az olimpiai mozgalomnak más ellenfelei vannak: olyan erők, amelyek szemében szálla a sportszervek nemzetközi együttműködése, mert az egyre jelentősebb tényezője a nemzetek egymáshoz való közeledésének s az államok közti kapcsolatok javulásának. A legkülönbözőbb eszközökkel és ürügyekkel támadnak. Például az olimpiai játékok közeli megszűnését jósolják. „Minden olimpia után arról értesülhettem, hogy az végérvényesen az utolsó volt”, írta Coubertin 1931-ben. Ugyanezt olvashattuk ismert sajtómágnások újságjaiban az 1976-os montreali olimpia után, s ugyanezen lapok jóslása szerint „végérvényesen utolsó” a moszkvai olimpia volt 1980-ban. További lapvélemények szerint az olimpia már túlélte önmagát. „Ma már senki sem veszi komolyan ezeket a játékokat. Ha mégis van valami vonzóerejük, az legfeljebb a hostesseknek köszönhető, akik azonban kellemeikkel csak munkájuk közben szolgálhatnak”, írta montreali tudósításában egy jó minőségű papíron nyomott, pompás ifjú hölgyekben bővelkedő közismert folyóirat. Némely újság szerint az olimpia tulajdonképpen már halott. „Megölte a professzionizmus.” „Elefantiázisban pusztult el.” „Knock out az olimpiáknak: a sport alulmaradt, győzött a politika.” Mit mond-

hatunk erre? Talán csak annyit, hogy a delphoi jósda kijelentései megbízhatóbbak voltak.

Az olimpiaellenes, kétségtelenül politikai akciókkal furcsa ellentétben állnak „az olimpiát politikamentessé tevő” kezdeményezések. Bajosan lehetne elképzelni, miképp volna különválasztható egy olyan nagy méretű nemzetközi sporttalálkozó, az általános politikai összefüggésektől, s még bajosabb volna nem tulajdonítani neki politikai jelentőséget. De itt nem erről van szó. Az olimpiai játékok „politikamentessége” mindössze jelszó, s azok a törekvések bűnnek (még hozzá nem is túlságosan bűnnek) meg mögötte, amelyek a Coubertin által kijelölt eredeti haladó vonal elhagyását szorgalmazzák. A NOB elnökének tekintélyével állt e jelszó mögé Avery Brundage az 1956-os melbourne-i XVI. olimpia alkalmával, amikor kiderült, hogy a Szovjetunió csapata több érmet szerez, mint az USA sportolói. „Az olimpia ne szolgáljon, s nem szabad szolgálnia politikai célokat, amelyek lehetnek helyesek vagy helytelenek”, jelentette ki, s hozzátette: „Az olimpiai játékok egyének, nem pedig nemzetek versenyei.” Ez elfogadhatóan hangzott ugyan, de a valóságban jeladás volt annak megkísérlésére, hogy szüntessék meg a résztvevők nemzeti csoportokban való felvonulását, hagyják el a nemzeti zászlónak a győztes tiszteletére történő ünnepélyes felvonását és az állami himnuszokat valamilyen olimpiai melódiával helyettesítsék stb. A nagyobb elfogadhatóság kedvéért ezt az intézkedést Brundage mint az „olimpiai szertartások szükséges egyszerűsítését és korszerűsítését” javasolta.

A játékok politikamentességének s a szertartások korszerűsítésének jelszava viszonylag széles körű visszhangra talált, s magáévá tette néhány sportoló is, akinek látóköre nem terjedt túl sportpályája határán. Jellemző ugyanakkor, hogy a jelszó legbuzgóbb támogatói éppen a politikailag elkötelezett, konzervatív sporttisztviselők voltak. Coubertin követőinek keményen meg kellett velük küzdeniük. Az olimpiai mozgalom képviselői egy ideig úgyszólván mindössze a megnyitáskor szokásos hagyományos galambfelröppentésben voltak egységesek, habár Picasso galambja óta már ebben is „politika” volt fölfedezhető. A nemzeti csoportokban való felvonulást, a nemzeti zászlók kitűzését, az olimpiának a kormányfő által való megnyitását, valamint az eredeti, 1896-os szertartás egyéb elemeit végül is sikerült megtartani. Mindössze az állami himnuszokat kurtították meg néhány taktusra, ami azonban az eredeti szándékhoz képest még sikeres kompromisszumnak mondható.

Ami a korszerűsítő törekvéseket illeti, az olimpiai játékok műsorával kapcsolatban még gyakrabban találkozunk velük, mint a szertartások tekintetében. Ha az a céljuk, hogy a műsor ne váljék merevvé s alkalmazkodjon az új feltételekhez, a haladó követelményekhez, akkor a dolog rendben van és üdvözlendő. Csakhogy korszerűsítés ürügyén olyan javaslatok bukkannak elő, amelyeknek káros vagy éppen romboló következményei lennének. Az egyik legelső ilyen javaslat Svédországból jött: eszerint a játékokat korlátozzák az antik versenyszámokra, s az újkoriakat hagyják el. Nem volna-e az efféle korszerűsítés egy lépés visszafelé? Vagy nemrégén a francia sportszövetségek egy csoportja azt javasolta, hogy az

olimpiai versenyeket sportáganként rendezzék meg, mégpedig ne egyidejűleg, és ne ugyanazon a helyen. (Persze az idő és hely egységét ma sem tartják meg következetesen pl. a téli s a nyári játékok vagy az atlétikai és jachtversenyek esetében, de ez egészen más.) Nem vezetne-e vajon ennek a francia javaslatnak az elfogadása a játékok elaprózásához, néhány külön világbajnoksághoz, s végül az olimpia felszámolásához? Szerencsére az ilyen s ehhez hasonló indítványokat a NOB tagjainak többsége nem támogatta.

A játékok elkülönítésének kérdése tehát nem osztja meg az olimpiai mozgalmat, s nem osztják meg az olimpiai műsorban szükséges módosításokról vallott nézetek sem. Ami azonban mégis létrehozott a mozgalomban két vagy három nehezen összehangolható csoportot, az az „amatőr” és a „hivatásos” problémája. A NOB kezdettől fogva viaskodik vele, s egészben véve sikertelenül. „A hiba ott van, hogy az amatőrség kérdését egyáltalán nem úgy tették fel, hogy meg lehessen válaszolni — írta *Olimpiai emlékeiben* Coubertin 1931-ben. — Ma nyugodtan beismerhetem, hogy az amatőrség kérdése sohasem hozott lázba. Csupán ürügy volt számomra, hogy összehívjam az olimpiai játékokat felújító kongresszust.” Újra meg újra előhozták azonban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok olimpiai mozgalmának képviselői. Így történt a Coubertin elnökségével tartott utolsó kongresszuson is (1925-ben Prágában). Jegyzeteiben a NOB első elnöke így emlékezik meg erről: „Befejezésül kinyitottak egy sírboltot, s újból napvilágra került az amatőrség múmiája tartozékaival, az elmaradt haszon megtérítése, a zsebpénz, a professzor és professzionista közti különbség stb. kérdéseivel együtt.” A problematikának ezt az elavult felfogását, amely az angol-amerikai sporttisztviselők múlt századbeli képzeteiben gyökerezik, Coubertin utóda, Baillet-Latour is támogatta. Konokul ráerőszakolta azután az olimpiai mozgalomra Avery Brundage. Még 1972-ben is kijelentette a müncheni, XX. olimpiai játékok előtt közzétett *Felhívásában*: „Csak kétféle résztvevő van. Az egyik, aki sportszeretetből szenteli magát a sportnak, s jutalomra még álmában sem gondol, s a másik, aki pénzszerzés céljából sportol, s ebből anyagi hasznot akar húzni . . . Ennek foglalkozása lett a sport, alárendeltként dolgozik, s nem szabad ember, mert alkalmazottá vált.” E felfogás szerint az olimpiai játékokon a siker reményében csak olyan versenyzők vehetnének részt, akik elég gazdagok ahhoz, hogy „szabad emberek” legyenek, úgyhogy megengedhessenek maguknak két- vagy háromszakaszos edzést, edzőt tarthassanak stb., esetleg útiköltségüket is megfizessék, mikor a játékok színhelyére utaznak. Ilyenformán százszázalékos amatőr a háború után legfeljebb a görög trónörökös, a későbbi II. Konstantin király volt, az 1960-as, XVII. római olimpiai játékok egyik jachtversenyének győztese. A többiek nagy részének a „szigorú amatőrizmus” hívei különféle engedményeket tettek, hogy a stadionok ne kongjanak az ürességtől.

„Az amatőrség problémája okozta nekem az első években a legnagyobb gondot”, mondta Michael Killanin 1977-ben, ötödik évfordulóján annak, hogy elfoglalta a NOB elnöki tisztét. „Ma már alig hallani róla. Hogy pontos legyek: az amatőrségről szóló 26. szabályt tartom az utóbbi évek legnagyobb változásának, de

nem beszélek még teljes sikerről. Mindössze a helyzet jobb a korábbinál.” Igaz, az *olimpiai alapszabályzat*nak ez a pontja még mindig nagy hangsúlyt helyez arra, hogy a versenyző az olimpiai részvételével kapcsolatban ne kapjon többet elmaradt keresetének átlagértékénél, s zsebpénzéből ne gazdagodhasson meg. De nem tiltja, hogy szakképzésben részesüljön, bár arról nem szól, hogy ennek költségeit ki fedezi. Megengedi neki továbbá, hogy tornatanár legyen (de hivatásos edző nem lehet). A szabálynak vannak más haladó szellemű elemei is, s ezek továbbfejleszthetők. Mindenekelőtt azonban, nincs sűrűn megtűzdelve az előkelő angol-amerikai klubok alapszabályaiból átvett megszövegezésekkel, s „amatőrség” helyett már csak „a játékokban való részvétel jogosultságáról” beszél.

Természetesnek találjuk, hogy az olimpiai játékokkal kapcsolatos problémák megvitatása során a közfigyelem egyszersmind az antik világ felé is fordult. De hogyan? A „sportszeretnek jutalomra álmukban sem gondoló” különféle bajnokai egyebek közt azzal is érveltek, hogy „az antik eszmények szellemében meg kell védeni az olimpiai játékok tisztaságát”, s harcolni kell azért, hogy visszatérjünk „az egyszerű olajfakoszorúhoz, a semmiféle anyagi előnnyel nem járó jutalmazás” szelleméhez. Így nemcsak értetlenségükről, hanem arról is tanúságot tettek, hogy nem ismerik az antik olimpiai játékok történetét. Különbözik már Coubertin is emlékeztetett rá és hangsúlyozta, hogy a „professzionista” és az „amatőr” kifejezés az ókorra vonatkozva semmit sem mond. El sem gondolkoztak rajta . . .

Ami az antik hagyományokat illeti, „az olimpiai szertartások egyszerűsítése” híveinek igazuk volt abban, hogy Olümpiában nem tűztek ki állami zászlókat, és nem játszottak állami himnuszokat. Ezek csupán az újkorban keletkezett szimbólumok, tehát nem is alkalmazhatták őket. A játékokon részt vevők egyénileg, önmagukért versenyeztek; ez szintén igaz, de nem egészen. Mindig az államuk, illetve városuk nevében is indultak, s annak nevét a kikiáltó a rajtnál, illetve a győzelem kihirdetésekor mindig a versenyző neve után jelentette. De erről szintén beszéltünk már, éppúgy, mint arról, mekkora tekintélyt szerzett városának vagy államának a győztes versenyző. Az olimpiai szertartások kérdésében lefolyt vitáknál, alig merültek fel efféle érvek. Még maga a szertartás sem volt különösebben fontos; csupán „palástul” szolgált a valóság elleplezésére, mint Coubertin mondta volna. Az igazi ok az volt, hogy egyesek nem tartották előnyösnek azt, hogy az olimpia az egyes nemzetek és az egymástól eltérő társadalmi rendszerek sportbeli fejlettségének mutatója legyen.

Az ókori és újkori olimpiai játékok között levő különbségek közül az egyik azonnal szembeötlő a Kronosz-domb alatti stadionban: a hajdani és a mai játékok méretei közötti különbség. Úgy tetszik, ennek a stadionnak a területe ma még a résztvevők felsorakozására sem volna elég. Mint az olimpiai gondolat híveit s a sport rajongóit ez érthetőleg megörvendeztet bennünket. De ha egy kissé eltöprengünk rajta . . .

Bár az olimpiai játékok az ókori világ legnagyobb sportvállalkozása voltak, a

mai olimpiához képest csak minijátékoknak tekinthetők. Vegyük a legegyszerűbb mennyiségi mutatókat: a versenyágak száma ma tízszerre nagyobb, a versenyzőké mintegy meghússzorozódott, a bíráké több mint százszoros, s az egykor bottal és korbáccsal felfegyverzett biztonsági szolgálat talán az ezerszeresére is megnőtt. Itt, Olümpiában az összes futóversenyhez mindössze három bíró kellett, a mai játékokon egy futam idejét több mint harminc méri. Az eredmény kihirdetéséhez ebben a stadionban elég volt egyetlen erős hangú kikiáltó; ma az eredményeket olyan berendezés hirdeti, amely talán többre került, mint Zeusz templomának felépítése. Ha valamennyi mostanáig kiosztott olimpiai érem aranyból volna — ki tudja, kitellett volna-e Pheidiasz szobrának, az Olümpiai Zeusznak, a világ egyik csodájának aranyából.

Olümpiát a görögök évszázadokon át, évszázadokra építették. Ma az olimpiai berendezések építésében azt tekintik a legdicséretesebbnek, ha rekordgyorsasággal készülnek el. Ugyanakkor az idővel, amelyen át szolgálniuk kell, gyakran nem törődnek. Természetes, hogy a berendezéseknek nagyobbaknak kell lenniük az olümpiai létesítményeknél, már csak a versenyek és a nézők számának megnövekedése miatt is. Csakhogy megépítésükben, főleg az 1964-es XVIII., tokiói olimpia óta mintha apadna a mértéktartás. Rendjén van, hogy a stadionokon kívül szállodák és szálláshelyek is készülnek, hogy a közlekedési és távközlési hálózatot korszerűsítik, hogy a játékok alkalmából néhol földalatti vasút épül. A vendéglátó város vagy állam az ilyen építkezéseknek később is hasznát látja. Mindamellettt felmerül a kérdés, vajon a játékokkal kapcsolatos beruházások ilyenfajta előnyben részesítése nem sérti-e az anyagi és pénzügyi források elosztásának kívánatos arányát, vagyis, hogy nem kell-e emiatt megnyirbálni vagy elhalasztani olyan beruházásokat, amelyek a lakosság szempontjából előbbre valók. Más szóval: nem válik-e az olimpiai játékok megrendezése az olimpiai városok számára elviselhetetlen teherre.

Úgy tetszik, az eddigi tapasztalatok alapján erre a kérdésre jobbra igennel kell válaszolnunk. A játékok költségei, a közvetlenek s a közvetettek egyaránt óriásiak, és szüntelenül nőnek. Japán adatok szerint a XVIII. tokiói olimpia szervező bizottsága 72 millió dollárt adott ki a játékok költségeinek fedezésére, s az olimpiával kapcsolatos összköltség meghaladta az egymilliárdot. Mexikói adatok szerint a XIX. mexikóvárosi olimpiai játékok 175 millió dollárba kerültek, de ebben nincsenek benne a közvetett kiadások. A XX., Münchenben tartott olimpiának eredetileg 500 millió márkába kellett volna kerülnie, de ez az összeg a hozzá kapcsolódó kiadásokkal a négyszeresére nőtt, azaz közel háromnegyed millió dollárra. Montrealban a XXI. olimpia költségei az eredeti költségvetéssel szemben az ötszörösükre emelkedtek, s a játékok végül csaknem egymilliárd dollár ráfizetéssel zárultak. Az adófizetők a kanadai sajtó szerint ezt egészen 2004-ig, tehát még a jövő évezredben is nyögni fogják.

S ráadásul, nem lehet mindig igenlő választ adni arra a kérdésre, tökéletes munkát végeztek-e ezeknek az „olimpiai szupervárosoknak” az építői. Számos esetben olyan stadiont építettek, amely a sportépítéssel kiemelkedő létesítménye, s

azt technikailag is csaknem kivétel nélkül tökéletesen felszerelték. Efelől nincs kétség. De éppígy nem merül fel kétség például azzal kapcsolatban sem, hogy a müncheni stadion fölé boruló üvegburra, amelyet alkotója, Behnisch „a pompás olimpiai cirkuszshow” számára készült „pompás cirkuszfedélnek” nevezett, éppen olyan drága, mint amilyen szerencsétlen ötlet volt. Nemcsak azért, mert nem szép, hanem, mert célját is rosszul szolgálja, senkit sem fed be, s alatta szabadon nyargal a szél. A montreali stadion tornya, amely Taillibert építész elképzelése szerint a város jellegzetessége lett volna, az építés közben megrepedt, s befejezetlen maradt. Emiatt elmaradt a stadion befedése, mert a tetőzetnek a torony százméternyi magasságában, drótköteleken kellett volna függnie, s így a stadion nem használható ki egész évben. A tizennyolc emeletes bérház formájában épült montreali „olimpiai falu”, mely a valóságban és a képeslapokon is oly pompás látványt nyújt, éppen az ellenkezője lett annak, amit vártak tőle. „Nem, nem volt jó ötlet bezsúfolni a sportolókat apró lakásegységekbe akár tizennegyedmagukkal, ráadásul függő-ágyakra — állapította meg az épület egyik akkori lakója (K. Mikyska). — Magánélet nem létezett. Emberi hangyaboly volt az, amelynek lakói folyton egymásba botlottak. Némely ország sportolói, köztük a Szovjetunió és az Egyesült Államok sportolói is, inkább másutt kerestek szálláshelyet.”

Általánosan elismert tény, hogy az olimpiai játékok sport- és egyéb berendezéseit csupán az 1952-es helsinki, XV., az 1960-as római, XVII. és az 1980-as moszkvai, XXII. olimpiára építették meg a megfelelő mérték szem előtt tartásával. Moszkvában elsősorban a már meglevő sporttelepek módosításáról és kibővítéséről volt szó, s mivel a város ilyenekkel jól el van látva, új, nagy létesítmények építésére csak másodsorban volt szükség (összesen nyolc esetben). Az „olimpiai falu” ott tornyházak csoportjaként alakult ki, amelyben a játékok résztvevői kényelmes szállást kaptak, s azután átalakult tizenötezer ember új, városi lakótelepévé. A közlekedési hálózat, a szállodák, egészségügyi központok, üzletek stb. megépítését amúgy is tervbe vették már, mindössze meg kellett némely esetben gyorsítani. Ugyanez áll az új sajtó-, rádió- és televíziós központokra. Mindezek a berendezések azóta már teljes mértékben, a társadalom érdekeivel összhangban ki vannak használva. Ami a játékok költségeit illeti, végösszegüket 230 millió rubelben jelölték meg. Nagy összeg ez, mindamelllett csak harmadrésze a müncheni játékok költségeinek, s még ötöde sem a montreali olimpia kiadásainak. Senkinek eszébe sem jutott — s még a szovjetellenes propaganda se kürtölt ilyesmit világgá —, hogy e játékok miatt rendezőik adósságba verték volna magukat, még hozzá a jövő évezredig tartó adósságba.

Legyen így vagy amúgy, a költségek kétségtelenül nagyok. Olyan probléma ez, amelynek megoldását csak az olimpia ellenzői keresik a játékok lezüllesztésében és felszámolásában. A szükséges berendezések méretei csupán az érem egyik oldala; a másik a versenyek, illetve a sportágak és a versenyzők száma. Az újkori olimpiai játékok általános gyarapodása a háború után új méreteket öltött. Fő mutatói az 1969—1979-es években élesen elütnek egymástól. A játékok összköltsége és az egy

versenyzőre eső kiadás sokkal gyorsabban nő, mint a versenyzők s a versenyágak száma. A költségeknek ez a felszökése csak részben ered a játékok technikai-szervezési költségeinek növekedéséből. Legfőbb oka a beruházási kiadások, főképpen a közvetett beruházási kiadások emelkedése. Az olimpiák alkalmával könnyen cseppen juttatás, állami támogatás, ilyenkor aztán igyekeznek behozni a korábban elmulasztottakat, s rendszerint diadalmaskodik a reprezentálás, nem nézik többé az arányokat s a pénzt. Leginkább azt mondhatnánk, hogy a rendező városok mindenekelőtt ki akartak tenni magukért, s a játékoknál fontosabb volt, hogy túlszárnyalják elődjüket.

A NOB többségében tudatában van ennek a problémának. Elnöke, Brundage kiadta a jelszót: „Olimpia bármi áron”, aminek az lett a vége, hogy a tisztsége utolsó évében szétosztott 1109 érem mindegyike 1,8 millió nyugatnémet márkába került. Brundage utóda, Killanin a „szerény és egyszerű”, a „gigantizmust” elvető játékok követelményét tűzte ki célul. Főleg a túlméretezett, drága építmények ellen emelt szót, mert ezek sem a sport, sem a társadalom érdekeit nem szolgálják. Ez a követelmény az 1980-as moszkvai olimpia rendezőinél kedvező visszhangra talált. A Szovjetunió Nemzeti Olimpiai Bizottságának elnöke, Szergej Pavlov kijelentette: „Nem elképesztetni akarunk, hanem az olimpiai mozgalmat gazdagítani”. Így is történt. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a játékok méreteit elsősorban a versenyek s a versenyzők száma határozza meg, nem pedig az építmények terjedelme, amely csupán származéka annak. Ha tehát szerény és egyszerű játékokat akarunk, az egyszerűsítést nyilván magukkal a játékokkal kell elkezdenuünk. Mindenekelőtt a műsorukkal. A versenyek sportágak számának csökkentését kellene-e tehát fontolóra vennünk? Vagy a versenyzők számának szigorú korlátozására kellene rátérni, esetleg a teljesítmények határértékének megszigorításával? Elvégre általánosan elfogadott elv, hogy az olimpiai játékokon csak az egész világon elterjedt sportoknak van helyük, s hogy a versenyeken csak a legjobbabbak legjobbjai induljanak . . . Akaratlanul is ilyen gondolatai támadnak az embernek Olümpia földjén. Eszünkbe jutnak az éliszi *nomophülakoszok*; milyen szilárdan tartották kezükben s mekkora gonddal állították össze az itteni játékok műsorát, nehogy túlméretezettségüknek a versenyek lebonyolítása vallja kárát. Vagy gondoljunk a hellanodikokra; milyen szigorral választották ki a versenyzőket az olimpia előtti edzőtáborba . . . Pedig az itteni stadionban a játékok költségeinek megtérülésére még csak belépti díjat sem kellett fizetni!

Igen, egyszerű olimpiát, szerény s nem költséges játékokat! Csakhogy amikor a sokféle korlátozással és megtakarítással éppen egyetértenénk, felzúg Olümpia felett egy óceánon túli ország óriási, potrohos katonai repülőgépe, amely típusának megjelölésében Héraklész nevét viseli. Az ára körülbelül annyi, amennyibe a mexikói vagy a müncheni olimpiai stadion felépítése került. S hány ilyen s még drágább repülőgép szeli a levegőt, hány sokkalta drágább hadihajó hasítja a tengerek vizét! Előállításuknál az egyszerűséget, a szerénységet és a költségmegtakarítást érdekes módon kevésbé hangsúlyozzák.

Korunk olimpiai mozgalma sok olyan problémával küszködik, amelyet az antik világ görögjei nem ismertek. Sohasem jutott például eszükbe, hogy az olimpiai játékokon valaki elpáholhatná a bírót, mint azt Palliti olasz vívó tette Párizsban, az 1900-as II. olimpián, vagy hogy a bíró arcába vágjon, mint Loreno spanyol ökölvívó Tokióban, az 1964-es, XVIII. olimpia alkalmával. Sohasem merülhetett fel képzeletükben, hogy egy olimpiai versenyzőjükkel olyasmi essen meg, mint az 1912-es stockholmi V. olimpián Jim Thorpe-pal, az USA csapatának indián tagjával; ő ugyanis kénytelen volt visszaadni az aranyérmét, mert utólagosan megállapították, hogy diákkorában egy eldugott városkában tiszteletdíjat fogadott el egy baseballtornán való részvétele fejében. S az sem fordult elő náluk soha, hogy valaki gátolta volna a játékok résztvevőit a hazatérésben, ahogy ez a csehszlovák sportolókkal politikai intrikák következményeképpen az 1956-os melbourne-i XVI. olimpián megtörtént.

Felmerülnek persze korunkban olyan problémák is, amelyek már az ókorban is előfordultak. „A csalás az ember sajátja”, áll az emberiség egyik legrégebbi irodalmi emlékében, s bizony az olimpiai versenyzés területén is megtaláljuk ennek igazolását. A rekordot e tekintetben valószínűleg Fred Lorz, az USA csapatának tagja érte el az 1904-es Saint Louis-i III. olimpián. A maratoni futásban a táv lényeges részét titokban autón tette meg, a cél előtt aztán észrevétlenül belevegyült a fáradt versenyzők csapatába, s a közönség üdvözlőkiáltása közepette befutott a célba, hogy átvegye Theodore Rooseveltnél lánya kezéből az aranyérmét. Mi volt ehhez képest az alexandriai Apollóniosz kihágása az i. sz. 93-as, 218. játékokon, amely abban állt, hogy a versenyző nem érkezett meg idejében az olimpiai edzőtáborba, vagy földijének, Szarapionnak vétsége i. sz. 25-ben a 201. olimpián, aki megijedt ellenfelétől, és kereket oldott! Minthogy az újkorban nem újították fel a szégyenszobrok állítását, Lorzot más büntetéssel kellett sújtani. Az egykori hellanodikok utódai örökre eltiltották minden versenytől és kitiltották minden stadionból.

Sok azonos problémát azonban az újkorban másképp oldottak és oldanak meg, mint az antik világban, s ez a megváltozott körülményeket tekintve érthető is. Az már kevésbé, hogy eközben gyakran nem veszik figyelembe az antik világ tapasztalatait. Ez főként azokra a problémákra vonatkozik, amelyeknek alapvető jelentőségük van az egész olimpiai mozgalomra nézve, és sokkalta fontosabbak, mint például az amatőrség és professzionizmus vagy a játékok növekvő költségeinek kérdése. Hogyan szolgálják az olimpiai játékok a kalokagathiát, miképp vezessenek el a test és szellem egységes, az egyén és a társadalom érdekeit szolgáló harmonikus fejlődéséhez? Hogyan vigyenek el az ekeheiríához, vagyis a játékok idején megvalósuló békéhez? Hogyan járuljanak hozzá a kölcsönös megértéshez s a nemzetek közti békés együttéléshez? Ha mindezeknek a problémáknak, illetve feladatoknak a megoldása nem sikerülne, az olimpiák nem teljesítenék alapvető társadalmi funkciójukat. Pusztán nemzetközi sportversenyekké silányodnának, s legjobb esetben a rekordokat szaporítanák.

Az ókori olimpiák történetében végigvezető utunkból emlékszünk rá, hogy a művészek versengése sohasem vált a játékok műsorának részévé. Sportjátékok voltak ezek, a testkultúra ünnepnapjai, s csupán a peremükön volt jelen a szellemi kultúra. Némely más játékokon azonban sport- és művészeti versenyeket egyaránt tartottak, ezeknek egyike sem jelentett azonban a sport számára annyit, mint az olimpiák, sem a művészet számára annyit, mint például az athéni Dionüszosz-játékok. Az élisziek tudatában voltak annak, hogy az efféle, jellegükben különböző versenyek egybekötése sem az egyik, sem a másik versenyágnak nem válik a javára. Következtesen ellenezték az olimpiák műsorának egyéb, a sporttól távoli területről vett versenyekkel való kibővítését, s a gyakorlat igazolta őket. A „vegyes” játékok egyike sem tett szert olyan jelentőségre és hírnévre, mint az olümpiai, „teljes egészükben” sportjátékok.

Coubertin mindeme tapasztalatok ellenére igyekezett az újkori olimpiák sportversenyeit „művészeti versenyekkel” is kiegészíteni: a kalokagathia eszménye felélesztésének s megújulásának eszközét vélte látni ebben. Görögországban nem fogadták megértéssel a törekvését, mert az nem illett bele az olümpiai játékokról alkotott ottani elképzelésekbe, Párizsban és Saint Louisban pedig senkit sem érdekelt a dolog. Coubertin ezért 1906 tavaszán jeles tudósokból és művészekből álló konferenciát hívott össze Párizsban, s megnyerte őket a tervének. Javaslatára a NOB létrehozott „ötféle: építészeti, szobrászati, zenei, festészeti és irodalmi versenyt”, ezeken sporttémájú, még nem közzétett művekkel lehetett részt venni. A versenyek „a mindenkori olimpia ünnepélyes részét” képezték, a győzteseket ugyanúgy jutalmazták, mint a sportversenyek győzteseit. Az újítást már az 1908-as, stockholmi V. olimpián bevezették (s Coubertin aranyérmét nyert rajta *Óda a sporthoz* című álnéven beküldött költeményével). Később más olimpiák műsorán is szerepeltek művészeti versenyek, bár nem túlzottan meggyőző sikerrel. Jelentős mű csak elvétve akadt, a versenyművek között többnyire átlagos vagy átlagon aluli munkák érkeztek be, s így nem lehetett őket aranyéremmel, de gyakran még ezüsttel sem jutalmazni. Nem segített az sem, hogy a versenyeket különféle szekciókra osztották fel, s e szekciókból fokozatosan tizenöt alakult. Ellenkezőleg, csak bebizonyosodott ezáltal, hogy a sportoló teljesítményét nem lehet közös nevezőre hozni egy stadion tervezőjének, az olimpiák történetírójának, kardalok vagy plakátok szerzőinek művével. Az 1948-as londoni, XIV. olümpiai játékok után ezek a versenyek szép csendben megszűntek.

A kalokagathia minden bizonnyal megkívánja a sport és a művészet egyesítését, de nem egyik napról a másikra, ahogy Coubertin elképzelte. Ráadásul nem korlátozódik csupán erre a két elemre: magában foglalja, mint ismeretes, a személyiségnek az egyén és társadalom érdekeit szolgáló, bonyolultan összetett fejlődését. A hozzá vezető út nem volt egyszerű az ókori Görögországban sem, ahol a kalokagathia eszménye megszületett, s ahol a társadalom az eléréséhez szükséges feltételeket létrehozta. A múlt században, amikor a kalokagathia ismét bekerült az emberek tudatába, ez az út már lényegesen bonyolultabb volt. Már csak azért is,

mert aki el akart indulni rajta, nem volt módjában végigjárni a görög gümnaszion nagy előkészítő táborát, s rákényszerült, hogy útját társadalmilag kedvezőtlenebb éghajlat alatt tegye meg. Mindkét esetben csak a társadalom kiváltságosai törekedhettek a kalokagathiára: az ókori rabszolgatartó rendszerben csupán a szabad polgárok, az újkori tőkés rendszerben pedig csakis olyanok, akik nem voltak kénytelenek fáradtságos testi vagy szellemi munkát végezni. Hogy a kalokagathiához vezető út minden ember számára megnyíljon, el kellett, s a jövőben is el kell távolítani a legfőbb akadályt: a kibékíthetetlen osztályellentétek rendszerét, a kisebbségnek a társadalom többsége feletti uralmát.

Ha a kalokagathia az olimpiai gondolat kifejezése, akkor az ekekheiria az alapja ennek. Érte, vagyis az egyetemes szent békéért születtek meg egyáltalán a görög hagyomány szerint az olümpiai játékok. Alkalmat kellett szolgáltatniuk az örökös háborúk szüneteltetésére, az ellenfelek találkozására, hogy szót értsenek, s fegyver nélkül mérjék össze erejüket. Nem küszöbölték ki a háborúkat, mert ez az akkori feltételek között nem volt lehetséges, mindamellett a megegyezés és a béke eszközeül szolgáltak. Az ekekheiria és a felújított olimpiai játékok összekapcsolását hangsúlyozta megnyitó beszédének mindjárt az első mondataiban Courcel, az 1894-es párizsi konferencia elnöke: „Amit az ókori olimpiai játékokból át akarunk venni, az egységük és folytonosságuk elválaszthatatlanságának elve. S meg akarjuk tartani azt is, amit nálunk a törvény ereje és vallásos áhítatuk őrzött meg: hogy az olimpiai játékok tartama a szent béke ideje volt valamennyi görög között.” Coubertin az olimpiai játékoknak ezt az alapgondolatát lelkesen támogatta. Brit munkatársa, Laffan, a cheltenhami kollégium igazgatója a könnyebb népszerűsítés okából az ekekheiria görög elnevezést a hangzatosabb és meggyőzőbb *Pax Olympicával*, „Olümpiai békével” cserélte fel.

A régi Görögországban az ekekheiriát a vallás és a válságos kezdeti időben a katonai hatalom is szavatolta; ráadásul megerősítette a görögöknek a játékok megtartásához fűződő érdeke. Ezek és hasonló eszközök nem álltak rendelkezésére a NOB-nak. Ezenkívül hosszú ideig nem volt olyan a tekintélye, hogy döntéseit komolyan kelljen venni. De eltekintve ettől: az „olimpiai béke” dolgában nem uralkodott a bizottság soraiban egység. Tagjainak nézetei a pacifizmus és a szkepszis között ingadoztak. Reálisan talán csak az ezredesek és tábornokok gondolkodtak, tőlük pedig bajosan lehetett elvárni, hogy éppen a szent békét hirdessék. Coubertin és mások ékes szavú szónoklatainak ellenére Olümpia békeparancsának hagyományáért a NOB keveset tett, és semmit nem ért el.

Senki sem veti szemére a NOB-nak, hogy nem akadályozta meg az első és a második világháborút: a háború erői akkor hatalmasabbak voltak a béke erőinél. De a béke erőit nem támogatta kielégítően. Politikamentes szervezetnek tartotta magát, tehát nem igyekezett hathatósan gátat vetni a háborúhoz vezető politikának, még azokban az időkben sem, amikor sikerei jóvoltából már megnőtt a tekintélye. Soraiban számos lelkes támogatója akadt a béke gondolatának, de ezek javarészt idealisták voltak, s bíztak benne, hogy az olimpiai játékok: a különböző nemzetek

ifjúságának találkozója önmagától vezet el a békéhez. Mások azt képzelték, hogy már ezek az összejövételek maguk is egyfajta világegység bizonyítékai. „Hol másutt láthatjuk egyetértésben menetelni a kommunistákat és a kapitalistákat, a royalistákat és a szocialistákat, valamennyi felekezet hívőit és az ateistákat? Csakis az olimpiai zászló alatt!” — jelentette ki egyszer hangzatosan Brundage. De ugyanakkor, amikor az olimpiai városok stadionjaiban ez az egyetértő felvonulás volt látható, ugyanezeknek az olimpiai városoknak a tévéképernyőin egyebet is láthatunk: felvételeket a koreai, közel-keleti, vietnami hadműveletekről... Ha századunk első felében a háborúk miatt elhalasztották az olimpiai játékokat, a másik felében odáig jutottunk, hogy már el sem halasztották. S az olimpia színhelye Mexikóban és Münchenben csatatérre vált.

Úgy kell értenünk ezt, hogy az ókori Olüm pia hagyománya, az ekekheiria az újkori olimpiai mozgalomból kiveszett? Igen is, nem is. Igen, ha a múltba, s nem, ha jövőbe tekintünk. Hála a haladó erők előretörésének a sportban s a NOB fokozatos demokratizálódásának, az ekekheiria talentumát sikerült megmenteni, s megvan a remény, hogy sikerül megsokszorozni is. Történelmi fordulatnak tekinthető a NOB 1968-as határozata, amelyben felszólította az USA kormányát, hogy a XIX. mexikói olimpiai játékok idejére szüntesse meg hadműveleteit Vietnamban. Egyéb határozataival ez a szervezet az atomfegyver-kísérletek elleni világmozgalmat s az ENSZ-nek az apartheid politikát elítélő memorandumát támogatta. A nemzetközi olimpiai kongresszust pedig, amely több mint negyvenéves szünet után 1973-ban Várnában gyűlt össze, „A sport a béke szolgálatában” jelszóval tartották meg.

Sok probléma és feladat előtt áll ma az olimpiai mozgalom. A kisebbek s jelentéktelenebbek itt Olümpiában, a mozgalom nulla kilométerénél fokozatosan eltűnedeznek előlünk. Nem mintha nem volna jelentőségük: a dopping és az anabolikus szerek használata elleni küzdelem, a sport üzletté válásának meggátlása, az olimpiai jelképek védelme... Csakhogy a múlttal folytatott párbeszédben, amelynek tárgya a jövő, a feladatok sokasága közül végül csak a legfontosabbnak kell megmaradnia az olümpiai hagyománya kérdéseinek.

Ktéma eisz áei, „örök időkre szóló kincs”, így nevezhetnénk a régi görögök szállóigéjével Olüm pia hagyományát. Ez a hagyomány sokáig hevert elfeledve. Hála azoknak a férfiaknak, akik napvilágra hozták Olüm pia romjait, s felújították az olimpiai játékokat, ma ez a hagyomány ismét él. S mint a régi görögök által az eljövendő nemzedékekre hagyott kincsek egyike, az egész emberiség birtoka.

Olüm pia dicsőségének napjai elmúltak. De a földjén született játékok újjáéledtek, mint a mesebeli főnix. Napsugarak lobbantják ma Olümpiában lángra az új játékok idején a stadion tüztét, mely a hajdani, a mai s az eljövendő emberek lelkében fogant eszmények jelképe. „Hadd folytassa útját az olümpiai fáklya századokon át az emberiség üdvére — hangzik el minden olimpia befejezésekor

Coubertin szavaival —, hadd lobogjon a tüze egyre hatalmasabban a haladás eszményeiért lángra gyúlt emberiség javára.” Ezt kívánjuk, s hisszük, hogy a feltámadt s élő olimpiai játékok története csak ezután következik el, a dicsőség még előttük van.

Most, hogy Olümpiától búcsúzunk, szemünk megőrzi „a romjain virágzó szépség fénkkölt látványát”, mint Curtius mondotta, szívünk pedig a vágyat, hogy ismét visszatérjünk oda. S ha gondolatban összegezzük történetét s hagyományát, százszorosán igaznak valljuk azt, amit Coubertin közelmúltbeli utóda, Lord Killanin mondott: „Az olimpiai eszményekért érdemes küzdeni!”

Mellékletek

Történelmi áttekintés

I. AZ ANTIK OLÜMPIAI JÁTÉKOK

I. E. PROGRAM ÉS SZERVEZÉS NEVEZETES GYŐZELMEK ÉPÍTKEZÉS, SZOBROK, MŰEMLÉKEK

ARCHAIKUS KOR

776	1. játékok	Egyetlen versenyszám: a stadionfutás	A stadionfutás első győztese: az éliszi Koroibosz	Archaikus stadion az olümpiai Altiszban. Zeusz-oltár és valószínűleg fából épült Héra-templom a régebbi időkből
752	7. játékok	Először jutalmazták a győztest olajfakoszorúval	Az olümpiai olajfakoszorú első tulajdonosa: a messzéniai Daiklész	
724	14. játékok	A kettős stadionfutás bevezetése	A kettős stadionfutás első győztese: a piszai Hüperiosz	
720	15. játékok	A hosszú távú futás bevezetése (7–12 és 24 stadion távon). A hosszú távú futás első győztese: a spártai Akanthosz. A megarai Orszipposz, a stadionfutás győztese, meztelenül fut be a célba		
708	18. játékok	A pentatlon és a birkózás bevezetése	A pentatlon első győztese: a spártai Lampisz. A birkózás első győztese: a spártai Eurübatosz	
688	23. játékok	Az ökölvívás bevezetése	Az ökölvívás első győztese: a szmürnai Onomasztosz	

- 680 25. játékok Először rendezik meg a négyes fogatok versenyt lovakkal
- 676 26. játékok A négyes lófogatok versenyének első győztese: a thebái Pagondasz
- 664 29. játékok A spártai Philombrotosz három győzelme közül az első (pentatlon)
- 664 29. játékok A spártai Khiónisz három győzelme közül az első (stadionfutás és kettős stadionfutás)
- 648 33. játékok A pankration első győztese: a szítrakuszai Lügdamisz. A löverseny első győztese: a krannóni Krauxidasz (Kraxidasz)
- 632 37. játékok Az ifjúsági futóverseny első győztese: az éliszi Polüneikész. Az ifjúsági birkózóverseny első győztese: a spártai Hipposzthenész. Később ötször győzött a férfiak birkózásában
- 628 38. játékok Bevezetik (és mindjárt el is törlik) az ifjak pentatlonversenyét
- 616 41. játékok Bevezetik az ifjak ökölvívását
- 600 45. játékok Az ifjúsági ökölvívás első győztese: a szübariszi Philótasz
- 584 49. játékok A spártai Hetoimoklész öt győzelme közül az első (birkózás)
- 584 49. játékok A rendezői tisztet a király helyett első ízben látja el két hellanodik
- 582 Az olümpiai mellett megrendezik az összegörög jelentőségű puthói játékokat Delphoiban, és később Iszthmoszban megalapítják az iszthmoszi játékokat
- 580 után: „Pelopész sírjának” felújítása és rendbe hozása
- 625 után: az olümpiai Héra-templom építése (két régebbi templom alapján)
- 600 körül: Gela kincsesházának felépítése Olümpiában (a legrégebbi kincsesház)

I. e.	Program és szervezés	Nevezetes győzelmek	Építkezés, szobrok, műemlékek
573	A negyedik összgyörg jelentőségű versenyzések megalapítása Nemeában		
572	52. játékok	A naxoszi Tiszandrosz négy győzelme közül az első (ökölvívás). A phigaleai Arrhakhión három győzelme közül az első (pankration)	
564	54. játékok	A phigaleiai Arrhakhión pankrationversenyző tragikus véget ér verseny közben	
548	58. játékok	A spártai Euagorasz három győzelme közül valószerűleg az első (négyes fogatok versenye lovakkal)	550 körül: Küréné kincsesházának felépítése
540	60. játékok	A krotóni Milón első győzelme az ifjúsági birkózásban. Később ötször nyerte meg a férfiak birkózását	540 körül: Megara kincsesházának felépítése
520	65. játékok	Először rendeznek fegyveres futásban versenyzet	A fegyveres futásban az első győztes: a héraiai Damarétosz. A karisztoszi Glaukosz győzelme ökölvívásban
512	67. játékok	A pellénéi Phanasz az olimpiák történetében először nyert meg három futószámot (stadionfutás, kettős stadionfutás, fegyveres futás). A krotóni Timasziheosz legyőzi Milónt	
500	70. játékok	Először rendezik meg a kettős fogatok versenyt öszvérekkel	A kettős öszvérfogatok versenyének első győztese: a thesszáliai Therszasz. Az athéni Kalliosz három győzelme közül az első (négyes fogatok versenye lovakkal). A spártai Akmatisz győzelme pentatlonban
			500 körül: Felépül a Buleutérion (északi szárnya) 500: Akmatisz épségben fennmaradt haltérja (lendítője)

I. e.	Program és szervezés	Nevezetes győzelmek	Építkezés, szobrok, műemlékek
KLASSZIKUS KOR			
496	71. játékok Az ügértőlovak versenyének bevezetése	Az ügértőlovak versenyében az első győztes: a düméi Pataikosz. Az akragasi Empedoklész győzelme lóversenyben. Az epidamnoszi Ikkosz ökölvívó tragikus halála	
488	73. játékok	A krotóni (szürakuszai) Asztülosz három győzelme közül az első (stadionfutás és kettős stadionfutás)	
484	74. játékok	A lokri Euthümosz ökölvívó két győzelme közül az első. Héraklész ökölvívó tragikus halála	
480	75. játékok Kettőről kilencre nővelik a hellanodikok számát, és elrendelik szakmai kiképzésüket	A thaszoszi Theagenész ökölvívó és pankrationversenyző két győzelme közül az első	480 után: feléptül Sziküón kincsesháza
472	77. játékok A versenyjátékok időtartamát öt napra emelik		
468	78. játékok	A szürakuszai Hierón két győzelme közül az első (lóverseny)	468—456: az éliszi Libón tervei alapján és irányításával feléptül Zeusz temploma
464	79. játékok	A korinthuszi Xenophosz győzelme stadionfutásban és pentatlonban	
460	80. játékok	Karrotosz kocsihajtó a kürénéi IV. Arkeszilaosz király négyes fogatával erkerüli az összeütközéseket, és 41 versenyző közül egyedül ér célba	
456	81. játékok	A szicíliai Messzéniaiból való Leontiszkosz birkózó két győzelme közül az első	

I. e.	Program és szervezés	Nevezetes győzelmeik	Építkezés, szobrok, műemlékek
452	82. játékok	A rhodoszi Damagétosz versenyző két győzelme közül az első (pankraton)	450 után: az archaikus stadiont átépítik „korai klasszikussá”. Űszómdence épül a Kladeosz mellett(?)
448	83. játékok	A himeraí Kríszón három győzelme közül az első (stadionfutás)	
444	84. játékok	Az öszvérfogatok és az ügetőlovak versenyét eltörik	
432	87. játékok	A rhodoszi Dónisz három győzelme közül az első (pankraton)	432—430: Pheidiasz elkészíti koloszális kultikus szobrát a Zeusz-temploin számára
420	90. játékok	Spártát az ekekheiria megsértése miatt kizárták a játékokról. A spártai Likhosz győzelmét (négyes fogatok versenye lovakkal) a „thébai nép” javára írták	Kb. 420: a Zeusz-temploin előtti felállítják Paióniosz Szárnyas Nikejét
416	91. játékok	Az athéni Alkibiadész győzelme a négyes lófogatok versenyében	Kb. 410: Szelinosz felépíti kincsesházát
406	93. játékok	Először rendezik meg a kettős fogatok versenyét lovakkal	400 körül: Felépül a Buleutérion (déli szárnya)
396	96. játékok	A trombitások és kikiáltók versenyének bevezetése	390 után: Felépül az Istenek Anyjateploin és a Theokoleón
388	98. játékok	Első ízben derül ki az ellenfél megvesztegetésének véte	388 után: az első büntetőszobrok (Zánesz)
384	99. játékok	Először rendezik meg a négyes fogatok versenyét csikókkal	
364	104. játékok	(az arkadiaiak rendezték meg, ezért az élisziek hivatalosan nem ismerték el)	364: az arkadiaiak betörése (nem okoznak kárt az épületekben)

I. e.	Program és szervezés	Nevezetes győzelmek	Építkezés, szobrok, műemlékek
356	106. játékok	A pellénéi Khairón birkózó négy győzelme közül az első	A 350 után: megépül a „késő klasszikus” stadion. Elkészül a Visszhangok Csarnoka
348	108. játékok	A hellanodikok számát véglegesen tízben állapítják meg	II. Fülöp makedón király győzelme a kettős lófogatok versenyében
A HELLENIZMUS KORA			
336	111. játékok		338 után: felépül a Philippeion
332	112. játékok		Az éliszi Szatürosz ökölvívó két győzelme közül az első
328	113. játékok		Az éliszi Szatürosz szobrát
268	128. játékok	Először rendezik meg a kettős fogatok versenyét csikókkal	A megari Hérodóosz tíz győzelme közül az első (trombitások és kikiáltók versenye)
256	131. játékok	A csikók versenyének bevezetése	330 után: a Leónidaion építése
212	142. játékok		A csikóversenyek első győztese a thesszáliai Hippokratész
208	143. játékok		Az éliszi Kaprosz a birkózás és pankration első közös bajnoka
200	145. játékok	Bevezetik az ifjak pankrationját	Ismeretlen argoszi atléta négy győzelme közül az első (kettős stadionfutás). I. e. 100-ig most történik utoljára említés a hippodromban rendezett versenyekről
164	154. játékok		Az ifjúsági pankrationversenyek első győztese: a troaszi Alexandriából való Phaidimosz
			A rhodoszi Leónidasz négy harmas győzelme közül az első (stadionfutás, kettős stadionfutás és fegyveres futás)

I. e.	Program és szervezés	Nevezetes győzelmek	Építkezés, szobrok, műemlékek
156	156. játékok	A rhodoszi Arisztomenész győzelme birkózásban és pankrationban	
GÖRÖG-RÓMAI KOR			
144	159. játékok		Kb. 144: Mummius konzul 21 bronz-pajzsot adományoz a Zeusz-templom számára
100	170. játékok	Az akrióni Nikoklész győz mind a négy futószámban; győzelmét a következő játékokon megismételte. A 143. játékok óta most először tartanak versenyeket a hippodromban	
92	172. játékok	A magnésziai Prótophanész győzelme birkózásban és pankrationban	
80	175. játékok	Sulla parancsára a játékokat Rómában rendezik meg. 84: Sulla római hadvezér katonái Olümpiában csupán az ifjúsági versenyeket tartják. A feldúlják Olümpiát stadionfutás győztese az argoszi Epainétosz	
68	178. játékok	Az alexandriai Sztratón birkózó és pankrationversenyző két győzelme közül az első	
24	189. játékok	A milétoszi Démoszthenész három győzelme közül az első (a kikáltók és trombitások versenye)	
4	194. játékok	Tiberius két győzelme közül az első (négyes fogatok versenye lovakkal)	
I. sz.			
13	198. játékok	A sztratonikaiai Arisztész győz birkózásban és pankrationban	

I. sz.	Program és szervezés	Nevezetes győzelmek	Építkezés, szobrok, műemlékek
25	201. játékok	A magnésziai Démokratész ökölvívó három győzelme közül az első	
37	204. játékok	A kilikiai Aigaiból való Nikosztratosz győzelme ökölvívásban és pankrationban	
49	207. játékok	Az aigioni Athénodórosz stadionfutó és az antiokhiai Patrobiosz birkózó három győzelme közül az első	
65	211. játékok (csak 67-ben zajlottak le)	Néró „győzelmei” Olümpiában	67: Felépül „Néró háza”. Néró váltogatása alapján művészi alkotásokat szállítanak Rómába
69	212. játékok	A keramoszi Politész a stadionfutás, a kettős stadionfutás és a hosszú távú futás első együttes győztese. Valószínűleg első győzelmét aratta az epheszoszi Diogenész a trombitások versenyében; összesen ötször győzött	
81	215. játékok	A xanthoszi Hermogenész futó első győzelme; három olimpián nyolc olajfakoszorút szerzett	
161	235. játékok	Az elateiai Mnészibulosz győzelme stadionfutásban és fegyveres futásban	Kb. 160: felépül Héródész Attikosz Nümphaionja
213	248. játékok	A Graosznak elvezetett bithüniai atléta három győzelme közül az első (hosszú távú futás)	
221	250. játékok	A spártai Alkandrisz stadionfutó két győzelme közül az első	
229	252. játékok	A szalamiszi Démétriosz győzelmei: stadionfutásban három, pentatlonban kettő közül az első	
241	255. játékok	A korinthuszi Aszklépiadész győzelme pentatlonban. A hippodromban tartott versenyek utolsó ismert győztese: az athéni Prométheusz	241: Aszklépiadész fennmaradt fogadalmi diszkosza

I. sz.	Program és szervezés	Nevezetes győzelmek	Építkezés, szobrok, műemlékek
245	256. játékok	A színópei Eklektosz négy győzelme közül az első (kikiáltók versenye)	
265	261. játékok	A játékokról első ízben nem maradt fenn feljegyzés	265 után: a herulok betörése. Héra temploma, az Istenek Anyja-templom és mind a tizenkét kincsesház áldozatul esik a védelmi intézkedéseknek
269	262. játékok	A stadionfutás utolsó ismert győztese: az alexandriai Dionüsziosz	
273	263. játékok	A játékokról nem maradt feljegyzés	
277—365	264—286. játékok	A játékok megtartásáról és a győztesekről nem maradt fenn feljegyzés. Talán a 264. olimpián győzött ismeretlen versenyszámban az alexandriai Szarapammón, és a 286. (vagy 287.) játékokon valamelyik küzdőszámban a philadelphiai Philumenosz	290 körül: A Zeusz-templom tetejének kijavítása
369	287. játékok	Az utolsó ismert győztes: az arméniai Barasztadész (Varasztadész) ökölvívó	
373—389	288—292. játékok	A játékokról és a győztesekről nem maradt feljegyzés	395 : a vizigótok betörése Alarik vezetésével
393	293. játékok	Az utolsó versenyzőjátékok, melyekről tudunk	
394	I. Theodosius külön rendelettel betiltja az olümpiai játékokat		
406	II. Theodosius elrendeli a pogány templomok és szentélyek lerombolását		406: II. Theodosius parancsa — Olümpiában nem hajtják végre
426	II. Theodosius külön parancsot ad az olümpiai szobrok és templomok lerombolására		426: II. Theodosius parancsára megsemmisítik Olümpiát; a rombolás művét földrengés tetőzi be 522-ben és 551-ben

II. Az újkori olimpiai játékok

Év	Sorszám és hely	versenyzők száma	országok száma	sportágak versenyszámok száma	Az államok nemhivatalos sorrendje	Téli olimpiád
1896	I. Athén	311	13	9	1. USA, 2. Görögország, 3. Németország	
1900	II. Párizs	1319	22	17	1. Franciaország, 2. USA, 3. Anglia	
1904	III. Saint Louis	605	12	15	1. USA, 2. Kuba, 3. Németország	
1908	IV. London	2035	22	21	1. Anglia, 2. USA, 3. Svédország	
1912	V. Stockholm	2490	28	15	1. Svédország, 2. USA, 3. Anglia	
1916	VI. Berlinben tervezték; az első világháború miatt elmaradt					
1920	VII. Antwerpen	2543	29	22	1. USA, 2. Svédország, 3. Belgium	I. Chamonix
1924	VIII. Párizs	2956	44	20	1. USA, 2. Franciaország, 3. Finnország	II. St. Moritz
1928	IX. Amszterdam	3014	46	18	1. USA, 2. Németország, 3. Hollandia	III. Lake Placid
1932	X. Los Angeles	1331	37	17	1. USA, 2. Olaszország, 3. Franciaország	IV. Garmisch-Partenkirchen
1936	XI. Berlin	3378	48	20	1. Németország, 2. USA, 3. Magyarország	
1940	XII. Tokióban tervezték; a második világháború miatt elmaradt					
1944	XIII. Londonban tervezték; a második világháború miatt elmaradt					
1948	XIV. London	4400	59	18	1. USA, 2. Svédország, 3. Franciaország	V. St. Moritz
1952	XV. Helsinki	4925	69	17	1. USA, 2. Szovjetunió, 3. Magyarország	VI. Oslo
1956	XVI. Melbourne	3184	67	17	1. Szovjetunió, 2. USA, 3. Ausztrália	VII. Cortina d'Ampezzo
1960	XVII. Róma	5343	84	17	1. Szovjetunió, 2. USA, 3. Olaszország	VIII. Squaw Valley
1964	XVIII. Tokió	4730	94	19	1. USA, 2. Szovjetunió, 3. Japán	IX. Innsbruck
1968	XIX. Mexikóváros	6059	112	18	1. USA, 2. Szovjetunió, 3. Japán	X. Grenoble
1972	XX. München	8000	122	21	1. Szovjetunió, 2. USA, 3. NDK	XI. Sapporo
1976	XXI. Montreal	6075	92	21	1. Szovjetunió, 2. NDK, 3. USA	XII. Innsbruck
1980	XXII. Moszkva	5039	81	21	1. Szovjetunió, 2. NDK, 3. Bulgária	XIII. Lake Placid

Irodalom

- Andronikos, M.: *Akropolis. The Greek Museums*. Athén 1975.
 —: *Delphes. The Greek Museums*. Athén 1975.
 —: *National Museum. The Greek Museums*. Athén 1975.
 —: *Olympia. The Greek Museums*. Athén 1975.
 Aristotelés: *Poetika* (Poétika; cseh fordítás). Martin 1944.
 —: *Politika* (Politika; cseh fordítás). Prága 1939.
- Bengtson, N.: *Die olympischen Spiele in der Antike*. Zürich 1971. *Berichte über die Ausgrabungen in Olympia*, I—IX. Berlin 1937—1967.
- Blouet, A. és mások: *Expédition scientifique de Morée*. I. Párizs 1831.
- Boardman, J.: *Recké umění* (A görög művészet). Prága 1975.
 —: *The Greeks Overseas*. Harmondsworth 1964.
- Boulongne, Y. P.: *La vie et l'oeuvre pédagogique de Pierre de Coubertin*. Montreal 1975.
Bulletin du Comité International des Jeux Olympiques. Párizs 1894—1895.
Bulletin du C. I. O. Lausanne 1946—1964.
Bulletin Officiel du C. I. O. Párizs 1926—1938.
- Buschor, E.—Hamann, R.: *Die Skulpturen des Zeustempel in Olympia*. Marburg 1924.
- Condorelli, C.: *Le antichi Olimpiadi e gli Olimpionici della Magna Grecia*. Catania 1964.
- Coubertin, P. de: *Essais de Psychologie Sportive*. Lausanne 1913.
 —: *Les Universités ouvrières*. Lausanne 1921.
 —: *Pédagogie sportive*. Párizs 1922.
 —: *L'Idée olympique*. Lausanne-Stuttgart 1965.
 —: *Olympijské paměti* (Olümpiai emlékek; cseh fordítás). Prága 1977.
- Curtius, E.: *Olympia*. 2. kiadás. Berlin 1935.
- Curtius, F.: *Ernst Curtius. Ein Lebensbild in Briefen*. Berlin 1903.
- Curtius, E.—Adler, F.: *Olympia, die Ergebnisse der vom Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabungen*. I—V. Berlin 1890—1897.
- Diem, G.: *Olympiaden 766 v Chr. bis 1964. Eine Geschichte des Sports*. 3. kiadás. Stuttgart 1964.
- Diogenés: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů* (Filozófusok életének és tanainak gyűjteményes összefoglalása; cseh fordítás). Prága 1964.
- Dörpfeld, W.: *Alt-Olympia*. I—II. Berlin 1935.
- Drees, L.: *Olympia. Götter, Künstler und Athleten*. Stuttgart 1967.
- Ebert, J.: *Zum Penthathlon der Antike*, Abh. d. SAW zu Leipzig, 56/1963. Berlin 1963.
Encyklopedie antiky (Az antik kor enciklopédiája). (L. Svoboda és szerzői közössége.) Prága 1973.
- Finley, M. I.—Pleket, H. W.: *The Olympic Games. First Thousand Years*. London 1976.
- Fotinos, S.: *Olympie. Abrégé historique et guide archéologique*. Athén 1966.
Fouilles de Delphes sous la direction de Th. Homolle. I—IV. Párizs 1914—1932.
- Gardiner, E. N.: *Athletics of the Ancient World*. 5. kiadás. Oxford 1971.
 —: *Greek Athletic Sports and Festival*. Oxford 1910.
 —: *Olympia. Its History and remains*. Oxford 1925.
- Grexa, J.—Novák, M.: *Naši olympionici* (A mi olimpikonjaink). Bratislava 1978.

Guth, J.: *Hry olympické za starověku a za dob nejnovějších* (Olimpiai játékok az ókorban és a legújabb korban). Prága 1896.

Guth—Jarkovský, J. S.: *Paměti II. Paměti olympijské (1894—1918)* (Emlékezések II. Olimpiai emlékek, 1894—1918). Prága 1929.

—: *Vývoj českého olympismu. Pierre de Coubertin* (A cseh olimpiai mozgalom fejlődése. Pierre de Coubertin). Prága 1938.

Harris, H. A.: *Greek Athlets and Athletics*. London 1971.

—: *Sport in Greece and Rome*. London 1972.

Hérodotos: *Dějiny* (Történelem; cseh fordítás). Prága 1972.

Higgins, R.: *Minojské a mykénské umění* (A minószi és a mükénéi művészet). Prága 1973.

Homér: *Íliás* (Iliász; cseh fordítás). Prága 1942. *Odysseia* (Odüsszeia; cseh fordítás). Prága 1956.

Jüthner, J.: *Über antike Turnergeräte*. Bécs 1896.

—: *Philostratus über Gymnastik*. Lipcse—Berlin 1909.

Karageorgis, V.: *Cyprus Museum. The Greek Museums*. Athén 1975.

Karaghiorga, Th. G.: *Ancienne Olympie*. Athén 1975.

Kariotaki, Z. N.: *Isztoria ton vareon agonizmaton ke athliszeosz ton arkheon Ellion*. Athén 1975.

Karuzu, Sz.: *National Archaeological Museum, Collection of Sculpture*. Athén 1968.

Khrüszafigisz, I. E.: *Oi szünkronoi diethneisz olümpiakoi agonesz*. I. Athén 1930.

Kitrinari, K. Sz.: *Filosztrata Gümnasztikosz*. Athén 1961.

Kontisz, J. D.: *To ieron tisz Olümpiasz*. Athén 1958.

Kössl, J.: *Dějiny československého olympijského hnutí* (A csehszlovák olimpiai mozgalom története). Prága 1977.

Kössl, J.—Hubička, V.: *Aktuální otázky mezinárodního olympijského hnutí* (Stud. mat. Olympia) (A nemzetközi olimpiai mozgalom időszerű kérdései, Olympia — tanulmányi anyag). Prága 1979.

Krátký, F.: *Olympijské hry antické a moderní* (Antik és modern olimpiai játékok). Prága 1960.

—: *Sto let olympijské tradice v Československu*. Prága 1969.

Kunze, E. és mások: *100 Jahre. Deutsche Ausgrabungen in Olympia*. München 1972.

—: *Neue Meisterwerke griechischer Kunst aus Olympia*. München 1948.

Kunze, E.—Schleif, H.: *Olympische Forschungen*. I—IV. Berlin 1944—1966.

Mallwitz, A.: *Olympia und seine Bauten*. München 1972.

Matějček, A.: *Dějiny umění v obrysech* (A művészet története vázlatosan). Prága 1951.

Mayer, O.: *Rétrospectives olympiques*. Genf 1961.

Mező F.: *Geschichte der Olympischen Spiele*. München 1930.

—: *Die modernen olympischen Spiele*. Berlin—Budapest 1959.

Moretti, L.: *Olympionikai, i vincitori negli antichi agoni olimpici*. Róma 1957.

Nováková, J.—Pečírka, J.: *Antika v dokumentech* (Az antik kor dokumentumokban). Prága 1955.

Novotný, F.: *Gymnasion* (Gümnaszion). Prága 1922.

—: *O Platónovi* (Platónról). I—IV. Prága 1948—1970.

Oliva, P.: *Solón* (Szolón). Prága 1971.

Olivová, V.: *Lidé a hry* (Emberek és játékok). Prága 1979.

Olympic Review (az angol, a francia, a német és az olasz változat). Lausanne 1964-től.

Pausaniás: *Cesta po Řecku* (Utazások Görögországban). I—II. (Cseh fordítás.) Prága 1973.

Pendlebury, J. D. S.: *The Archeology of Crete*. London 1939.

- Pindaros: *Olympijské zpěvy* (Olümpiai ódák; cseh fordítás). Prága 1968.
- Platón: *Politika* (Az állam; cseh fordítás). Prága 1934.
- : *Ústava* (Alkotmány; cseh fordítás). Prága 1921.
- : *Zákony* (Törvények; cseh fordítás). Prága 1961.
- Plútarchos: *Životopisy slavných Řeků a Římanů* (Párhuzamos életrajzok; cseh fordítás). Prága 1967.
- Richter, G. M. A.: *Kouroi. Archaic Greek Youths*. London 1960.
- : *Korai. Archaic Greek Maidens*. London 1968.
- Rodenwaldt, G.: *Die Kunst des Altertums*. Berlin 1927.
- Rudolf, W.: *Olympischer Kampfsport in der Antike* etc. Berlin 1965.
- Schoder, R. V.: *Ancient Greece from the Air*. London 1974.
- Schöbel, H.: *Olympia und seine Spiele*, 2. kiadás, Berlin—Lipcse 1967.
- Sergejev, V. S.: *Dějiny starověkého Řecka* (Az ókori Görögország története). Prága 1952.
- Slovník antické kultury* (Az antik kultúra lexikona; szerzői közösség). Prága 1974.
- Stiebitz, F.: *Antický tělocvik a sport* (Az antik testnevelés és a sport). Prága 1937.
- : *Řecká lyrika* (A görög líra). 2. kiadás. Prága 1954.
- Stobart, J. C.: *The Glory that was Greece*, 16. kiadás. London 1965.
- Strong, D. E.: *Antické umění* (Antik művészet). Prága 1970.
- Swaddling, J.: *The Ancient Olympic Games*. London 1980.
- Sztrabón: *Geographika*. Angol fordítás: London 1917, francia fordítás: Párizs 1896, német fordítás: Berlin 1913.
- Thomson, G.: *O staré řecké společnosti* (A régi görög társadalomról). Prága 1952.
- Thükýdídész: *Dějiny peloponnéské války* (A peloponnészoszi háború története; cseh fordítás). Prága 1977.
- Touny, A. D.—Wenig, S.: *Der Sport im Alten Aegypten*. Lipcse 1969.
- Trendelenburg, A.: *Pausanias in Olympia*. Lipcse 1914.
- Tronskij, I. M.: *Dějiny antické literatury*. I—II. (Az antik kultúra története). Prága 1955—1956.
- Tyrš, M.: *Hod olympický* (Olümpiai dobás). 2. kiadás. Prága 1968.
- Yalouris, N.: *Olympia, Altis und Museum*. München 1972.
- és munkaközössége: *The Olympic Games*. Athén 1976.

A szerző megjegyzése

Könyvem megírása közben az előbbieken felsorolt műveket használtam forrásanyagul, azonkívül szakfolyóiratokban megjelent cikkekre s olyan anyagokra támaszkodtam, amelyeket Európa, Kisázsia és Amerika antik gyűjteményeiben tett látogatásaimról hoztam magammal; néhány fejezetrészt olümpiai tartózkodásom idején, a környezet közvetlen hatása alatt írtam meg. Fő forrásom az archeológiai részben Curtius és Kunze, az olümpiai ásatások vezetői és társaik kollektív munkája volt, a történelmi részben N. Jalurisznak, az athéni Nemzeti Régészeti Múzeum igazgatójának irányítása alatt álló szerzők kollektív alkotása, az újkori részben pedig E. Szymiczeknek, az Olümpiában székelő Nemzetközi Olimpiai Akadémia rektorának műve. Az antik olümpiai játékok győzteslistáit és kronológiáját lényegében Moretti olasz történésztől vettem át. Ezt a művet azért is külön meg kell említenem, mivel támpontul használtam az antik és a modern szerzők ellentmondásainak feloldásában olyan esetekben, amikor a megfelelő szakemberekkel való tanácskozással nem tudtam áthidalni őket.

Az ókori és a mai művekből vett idézeteket olykor rövidítve közöltem, de úgy, hogy az eredeti értelem megmaradjon. Az Irodalom címszó alatt csupán a legfontosabb könyveket soroltam fel, elsősorban a legújabbakat, folyóiratokat csak kivételesen. A felsorolt művek többségében azonban további bőséges irodalom található, amely a speciális kérdések iránt érdeklődőket is kielégíti.

A térképeket, a helyszínrajzokat és a többi rajzot Otakar Pok készítette; a rekonstrukciók esetében az antik leírásokon kívül főképpen E. Mallwitz Olümpia-modelljére támaszkodott, némely helyszínrajz elkészítéséhez fényképet is használt. A fekete-fehér és a színes fényképeket nagyobb részt Petr Zamarovský készítette, a többi szakkiadványokból és a múzeumok dokumentációs fényképeiből válogattuk.

V. Z.

Szerkesztői megjegyzés

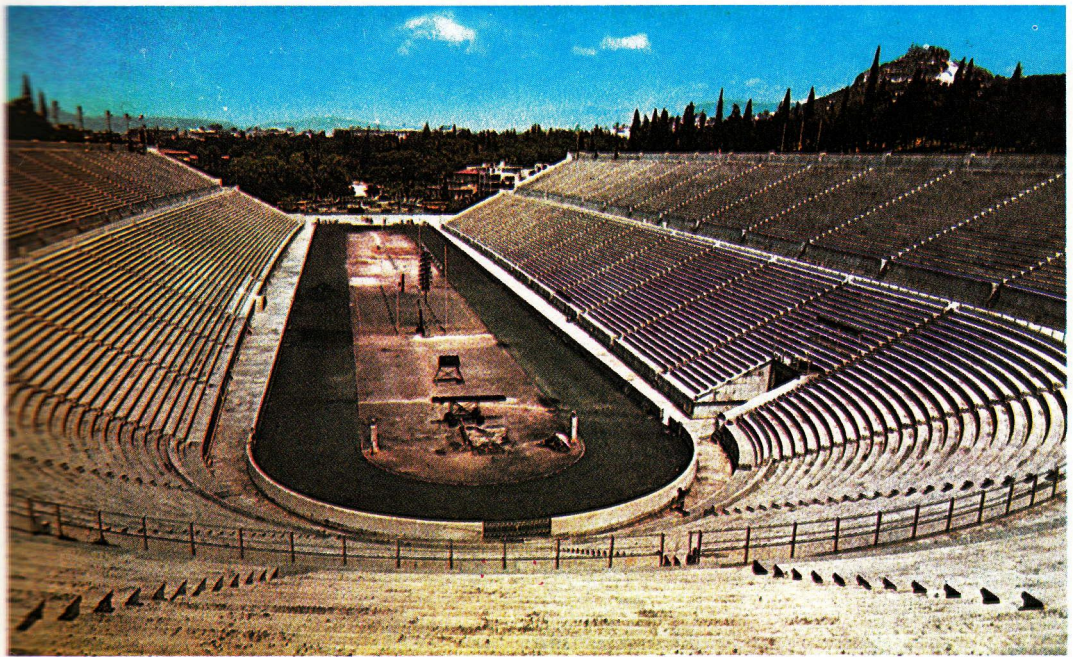
A könyvben szereplő Aiszhülosz-, Homérosz-, Szophoklész-, Türtaiosz- és Xenophanész-szövegeket Jánosy István, Devecseri Gábor, Kerényi Grácia és Franyó Zoltán, a Pindarosz-versrészleteket pedig Bede Anna, Csengery János, Jánosy István és Kálnoky László fordításában idézzük. A többi, elsősorban történeti munkákból vett idézetet a fordító Vojtech Zamarovský szlovák fordítását felhasználva ültette át magyar nyelvre.

Athén. Az Akropolisz, előtérben az Olümpeion

A Parthenón keletről. Lent: a Dionüszosz Színház az Akropolisz alatt

Az athéni Agora, az előtérben gigásztorzók az utolsó antik gymnaszion homlokzatáról, a háttérben a Thészeion. Lent: a Panathénaia-stadion, az első újkori olimpiai játékok színhelye

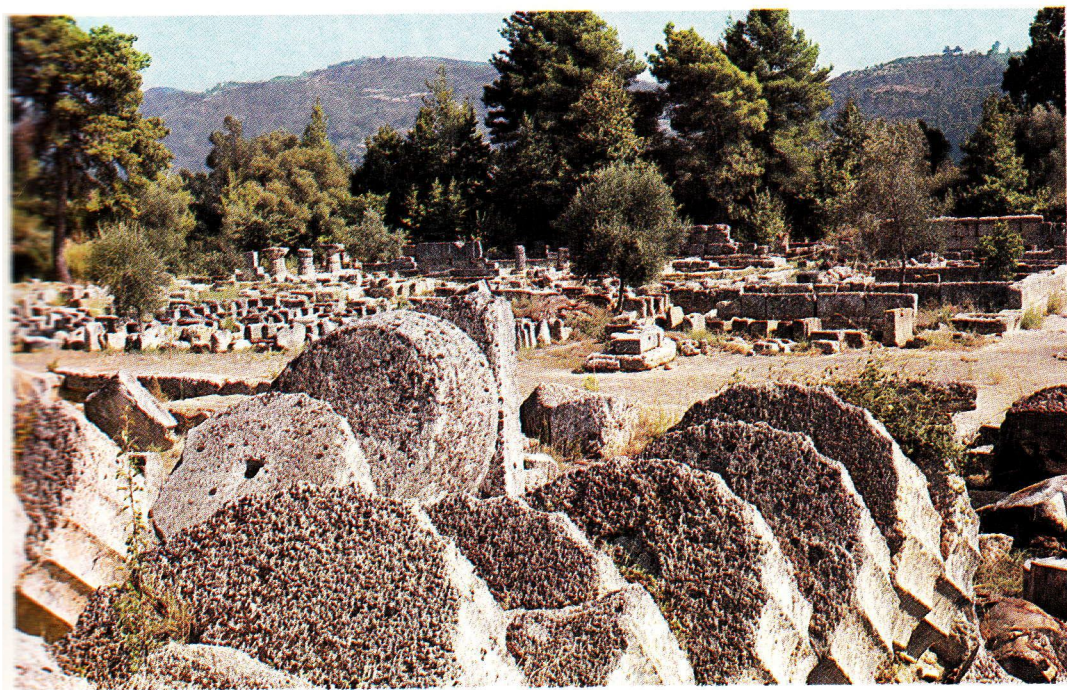
Korinthosz. Apollón-templom

Az Altiszba vivő út

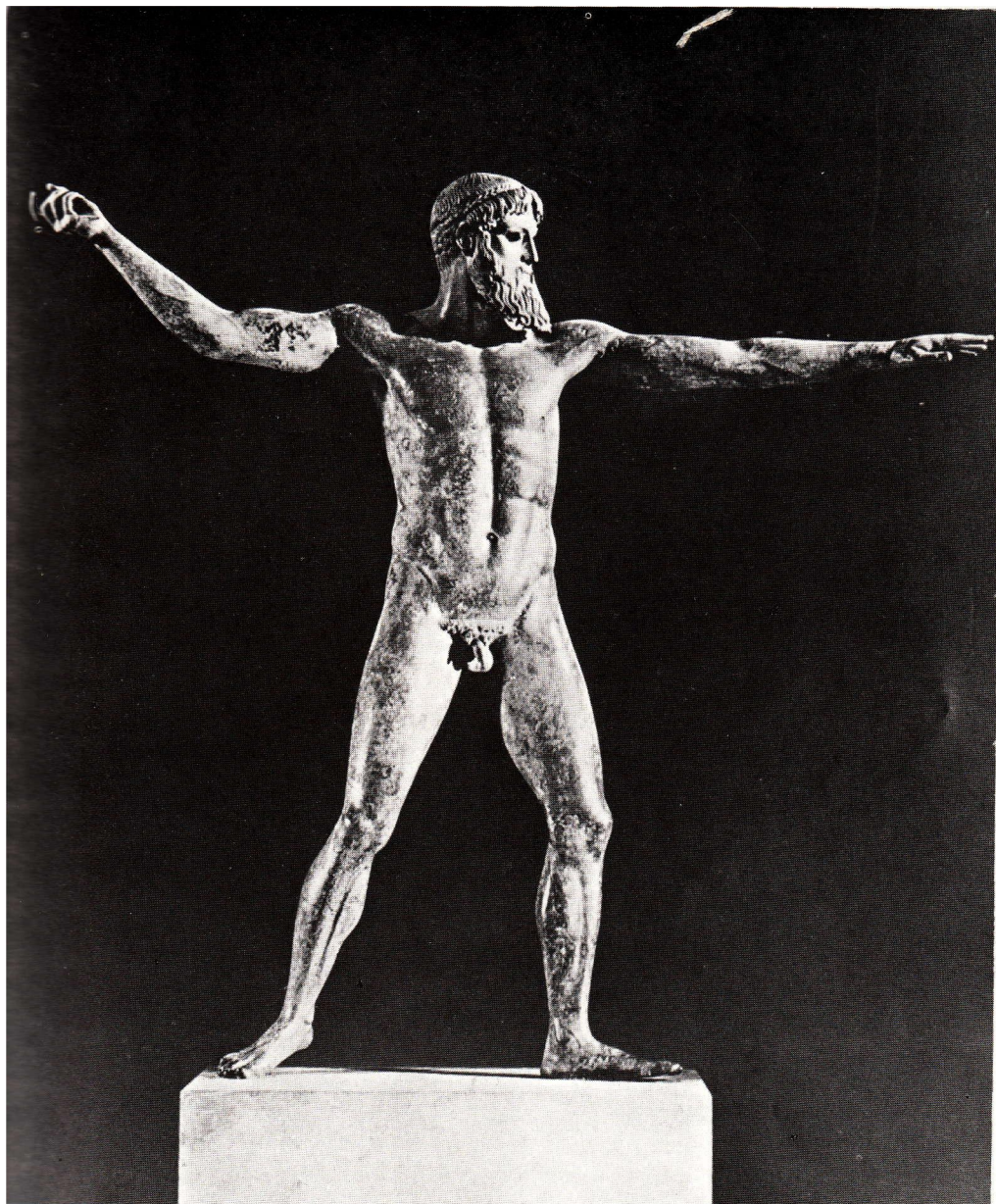
Olümpia. Fent: A Héra-templom romjai, lent: a Visszhangok Csarnokának maradványai

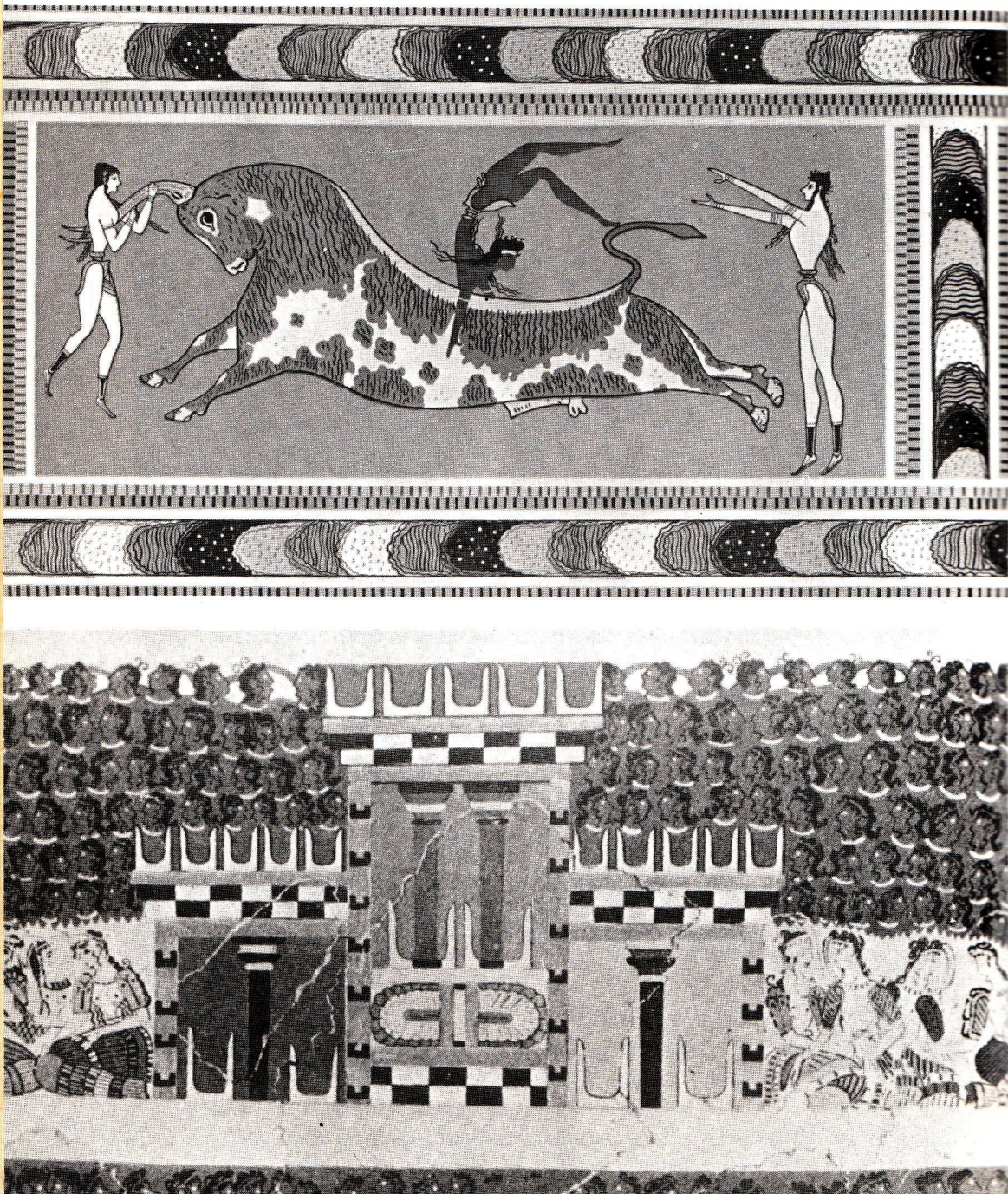
Olümpia. Fent a Leónidaion maradványai, lent: a Zeusz-templom romba dőlt oszlopai

Olümpia modellje. Középen a Zeusz-templom, a háttérben a Héra-templom és a Philippeion, fent balra a palaisztra

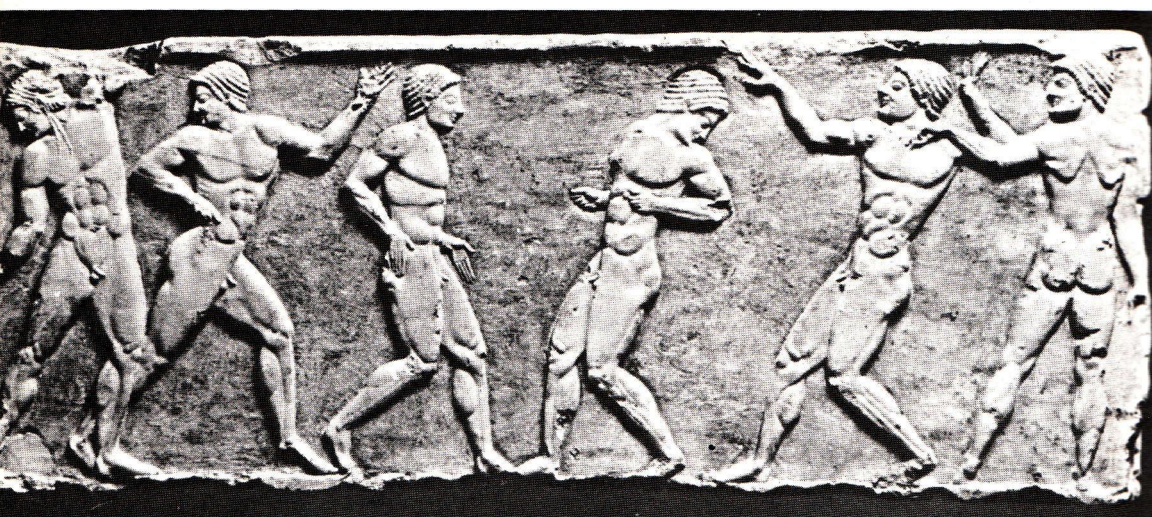
42 Artemiszioni Zeusz (Poszeidón). Életnagyságúnál nagyobb bronzszobor i. e. 460 tájáról
(Athén, Nemzeti Régészeti Múzeum)

A krétai bikajátékok. Fent: akrobata bikával, lent: nézőtér. Falfestmények az i. e. 1550—1500 között épült knósszoszi „Minósz-palotából” (Iraklion, Régészeti Múzeum)

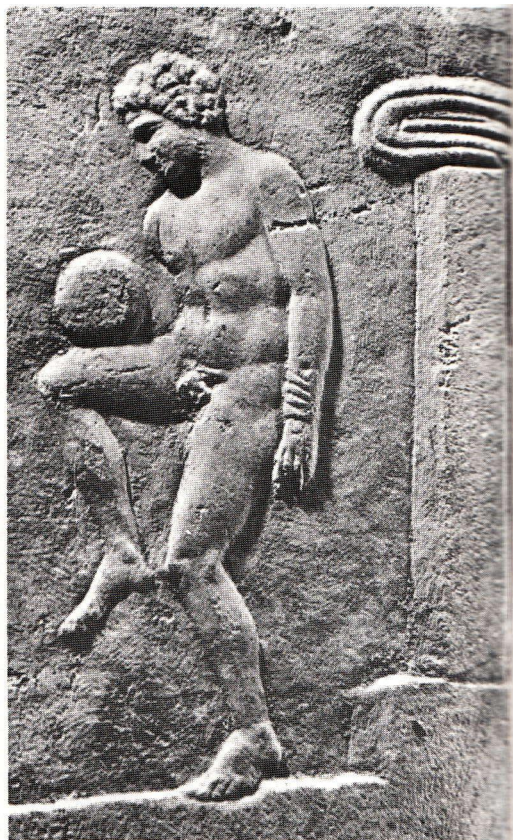
Ölvtívó fiúk. Thérail falfestmény i. e. 1550 tájáról (Athén, Nemzeti Régészeti Múzeum)

Labdajátékok. Fent: gyeplabda, lent: az úgynevezett episzkürosz. Elveszett szobrok talapzatán fennmaradt, a polikrómia nyomait őrző domborművek i. e. 510 és 490 tájáról (Athén, Nemzeti Régészeti Múzeum)

Lovasok a Parthenónról. Részlet a templomhajó nyugati oldalának márványból készült frízéről. Pheidiasz irányításával és jelenlétében készült i. e. 447—438 között (Ma is az eredeti helyén látható)

Az ún. Rampin-lovas. A legrégebb ismert görög lovas szobor torzója; márványból készült i. e.550 táján. A lovas feje a Louvre tulajdona, képünkön annak öntvénye látható a test és a ló maradványával (Athén, Akropoliszi Múzeum)

Edzés labdával. Egy márvány sírsztélé domborműve i. e. 350 tájáról (Athén, Nemzeti Régészeti Múzeum)

Az éliszi Szatürosz ökölvívó. Az egyetlen olyan szobrászati ábrázolás, amely olümpiai győztest örökít meg; olümpiai lelet. Szilanión athéni szobrász készítette bronzból i. e. 325 körül (Athén, Nemzeti Régészeti Múzeum)

Apollón. Az olümpiai Zeusz-templom nyugati oromzatáról származó márványszobor feje. A templom befejezése (i. e. 456) előtt készült (Olümpia, Régészeti Múzeum)

Metopék Zeusz olümpiai templomáról. Fent: Héraklész Atlasz óriásnál, lent: Héraklész kitisztítja Augeiasz istállóját. Mindkét jelenetnél ott látjuk Athéné istennőt is. A metopék márványból készültek i. e. 456 előtt (Olümpia, Régészeti Múzeum)

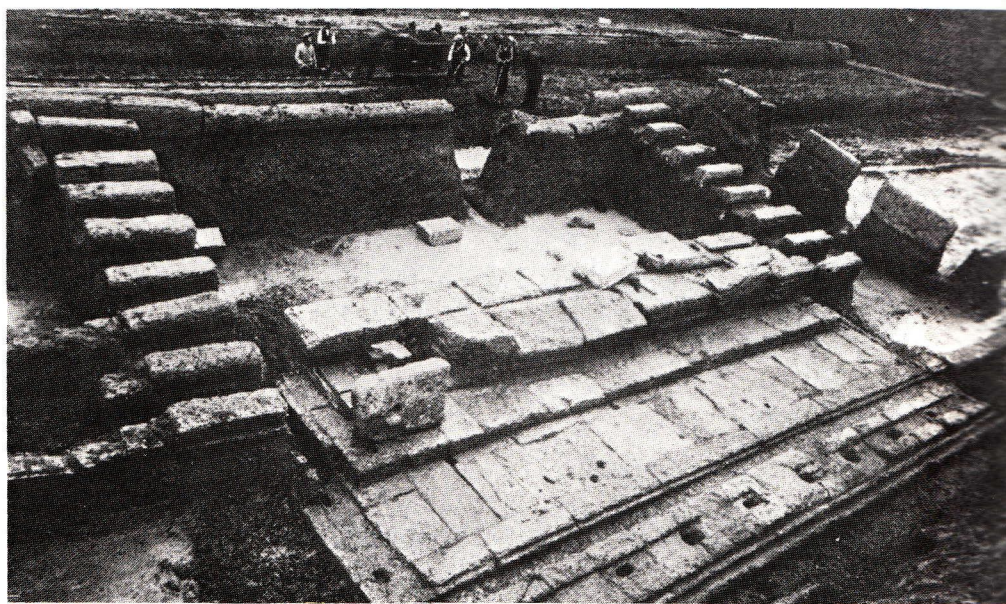
Zeusz olümpiai templomának romjai. A több mint tíz méter magas, alapjuknál két és egynegyed méter átmérőjű mészkőoszlopok dobokra töredezve hevernek abban a helyzetben, amelybe az i. sz. 6. században döntötte őket a földrengés (mai állapot)

A Zeusz-templom Olümpiában. Fent: 1881-ben, a feltárás után, lent: 1876-ban, az ásások kezdetekor (korabeli felvételek)

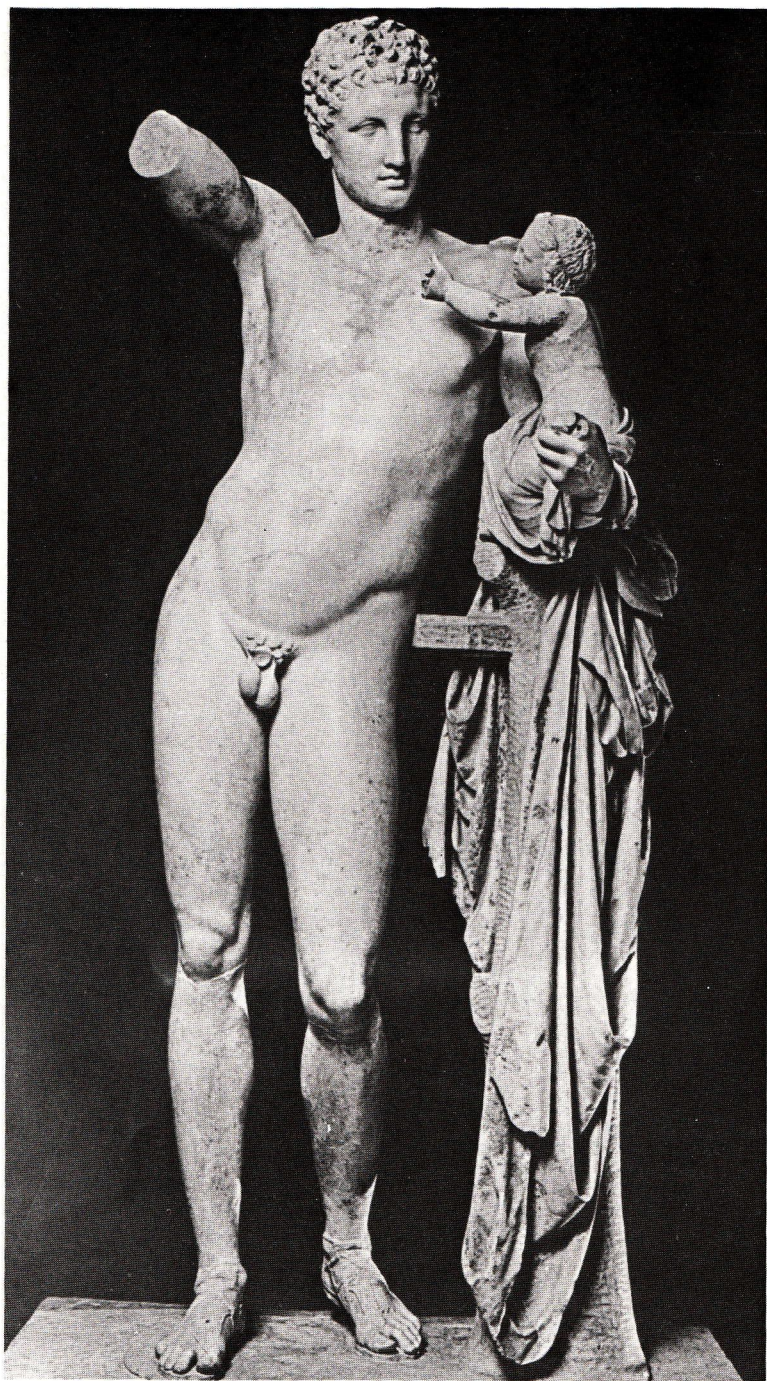
Nike, a győzelem istennője. A három méter magas márványszobor torzója eredetileg kilenc méter magas talapzaton állt a Zeusz-templomtól keletre. A mendéi Paióniosz alkotta i. e. 425 körül (Olümpia, Régészeti Múzeum)

Az olümpiai stadion feltárása. Fent: az iszaphordalékot átvágó kutatóárok a nézők dombjaitól a versenypályáig (1940). Lent: a döntőbírók tribünje 1961-ben, a feltárás után (korábbi felvételek)

Az olümpiai stadion. A keleti oldalon levő rajthely, háttérben a nézők felújított dombja (mai állapot)

Praxitelész: Hermész a kis Dionüszossal. Életnagyságúnál valamivel nagyobb eredeti márványszobor, i. e. 340 tájáról. A Héra-templomban találták meg, ahol Pauszaniász még állni látta (Olümpia, Régészeti Múzeum)

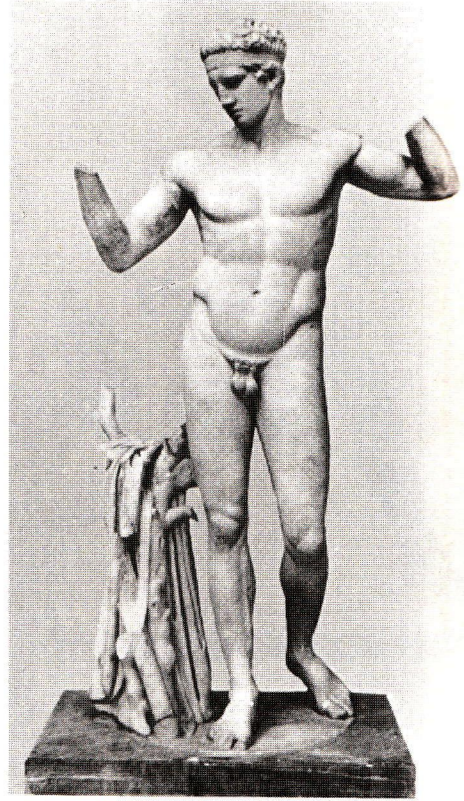

Mürön: Diszkobolosz. A római korból származó márványmásolat későbbi kiegészítésekkel. Az eredeti valószínűleg bronzból készült i. e. 465—460 között (Róma, Nemzeti Múzeum)

Rajtoló futó, a sisak maradványából ítélve a fegyveres futás résztvevője. Bronzszobor i. e. 490 tájáról (a Tübingeni Egyetem Régészeti Intézete)

Futó lány. Bronzszobor valószínűleg i. e. 520—510-ből (London, British Museum)

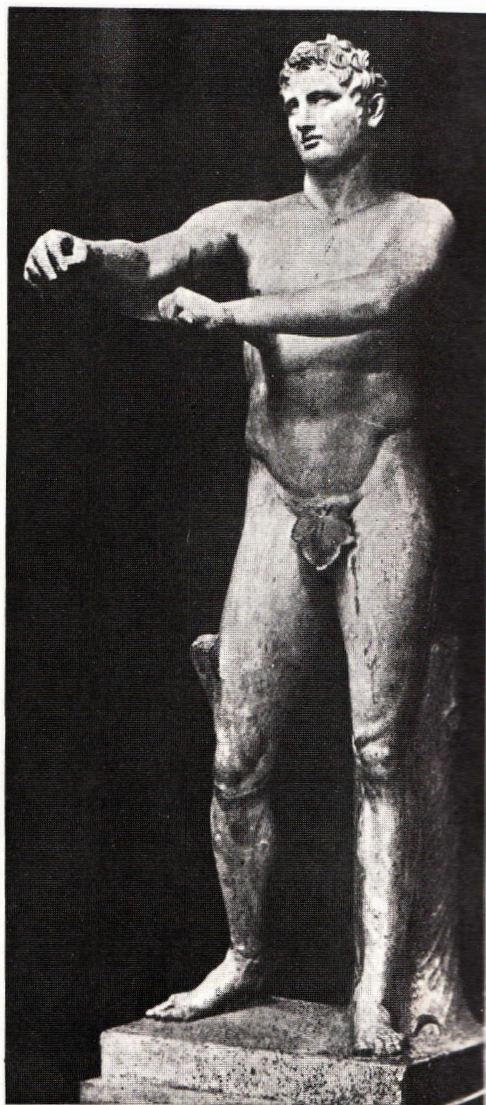
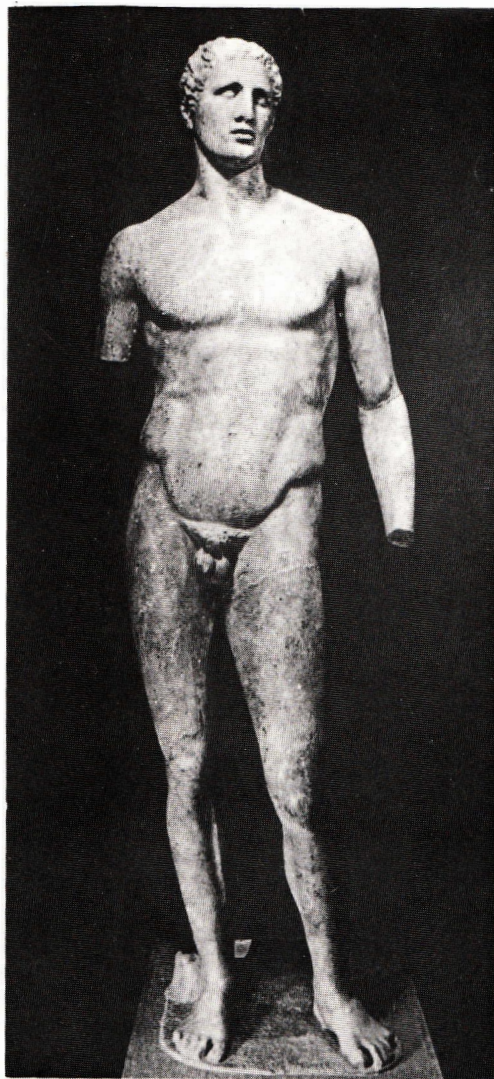

A magát olajjal leöntő atléta. A Praxitelész vagy Lüszipposz művének tartott szobor márványmásolata (Drezda, Állami Képzőművészeti Gyűjtemények)

A szalagkötő. Polükleitosz bronz eredetije után készült márványszobor i. e. 430—420-ból (Athén, Nemzeti Régészeti Múzeum)

*A Lándzsavívő. Polükleitosz Dorüphoroszának másolata alapján készült újkori bronzszobor.
Az eredeti i. e 450—440 között készült (München, Állami Antik Gyűjtemények)*

A pharszaloszi Agiasz pankrationversenyző. Lüszipposztól (vagy a műhelyéből) származó márványszobor i. e. 320 tájáról (Delphoi, Régészeti Múzeum)

Apoxyomenosz (testéről az olajos homokot levakaró atléta). Lüszipposz i. e. 325—320-ból származó szobrának márványmásolata (Vatikáni Múzeum)

Pankrationversenyzők. Görög eredeti római márványmásolata az i. e. 2. századból (Firenze, Uffizi)

Pihenő ökölvívó. Apollóniosz athéni szobrász életnagyságú bronzszobra az i. e. 1. század közepéről (Róma, Nemzeti Múzeum)

Rövidtávfutók. Feketealakos kép egy Panathénaiá-vázán i. e. 480—470-ből (Karlsruhe, Badeni Múzeum)

Gerelyvető. Vörösalakos kép egy tálon, i. e. 420 tájáról (Berlin, Állami Múzeum)

Ugró a földet érés pillanatában, alatta az ellenfelek jelei. Feketealakos kép egy i. e. 550 tájáról származó amforán (London, British Museum)

Pentatlonversenyzők sporteszközökkel. Feketealakos kép egy Panathénaia-amforán i. e. 520—510-ből (London, British Museum)

Ökölvívó-küzdelem vége, a jobb oldali versenyző megadja magát. Vörösalakos amforakép i. e. 500—490-ből (Athén. Nemzeti Régészeti Múzeum)

Tilos fogás a pankrationban (a szem elleni támadás), jobbra a bíró pálcával. Vörösalakos kép egy tálon, i. e. 490 tájáról (London. British Museum)

4 birkózó átdobja a hátán ellenfelét. Vörösalakos kép i. e. 430 tájáról (London, British Museum). Lent: knock out a pankrationban. Feketealakos kép egy Panathénaia-amforán i. e. 520 tájáról (Párizs, Louvre)

Vízi sportok. Fent: toronyugrás egy Poszeidóniában feltárt sírbolt faliképén. i. e. 480 tájáról (Paestum, Múzeum). Lent: úszónők, vörösalakos amforakép i. e. 510 tájáról (Párizs, Louvre)

Pentatlon-versenyzőnők. Szicíliában feltárt mozaik részlete körülbelül az i. e. 4. század közepéről (Villa Casale, Piazza Armerina)

Négves fogatot ábrázoló amforakép. Feketealakos festmény az i. e. 510 táján készült amforán (München, Állami Antik Gyűjtemények)

Olümpia. A palaisztra újból felállított oszlopai

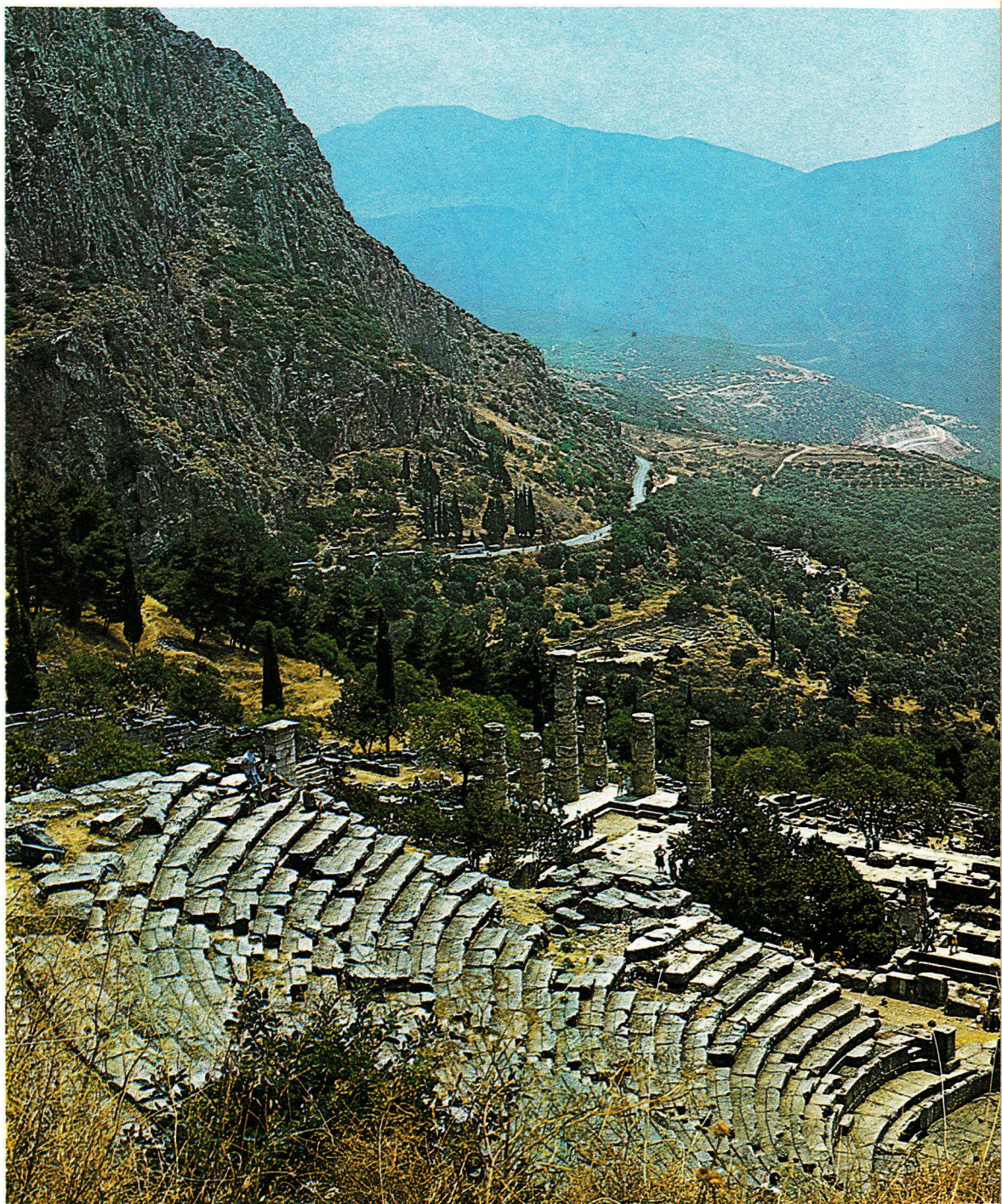
Olümpia. Fent: a stadion boltozatos bejárata, előtte a „büntetősobrok” talapzatai. Lent: Pheidasz bizánci templommá átalakított műterme

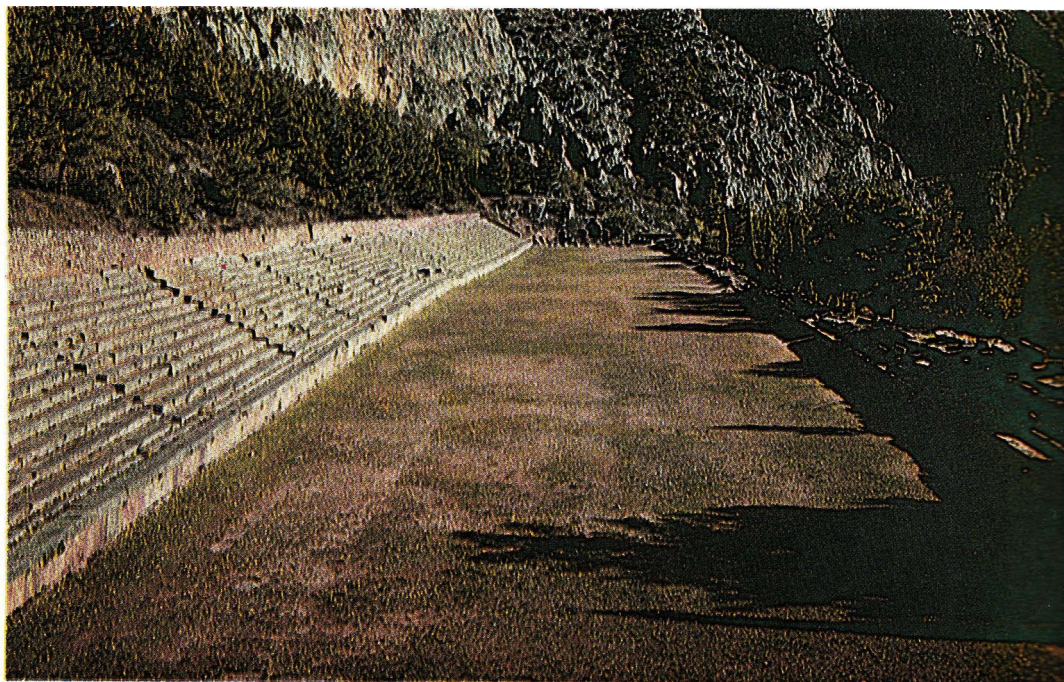
Olümpia. Fent: a gümnaszion maradványai. Lent: a felhíjtott olümpiai stadion

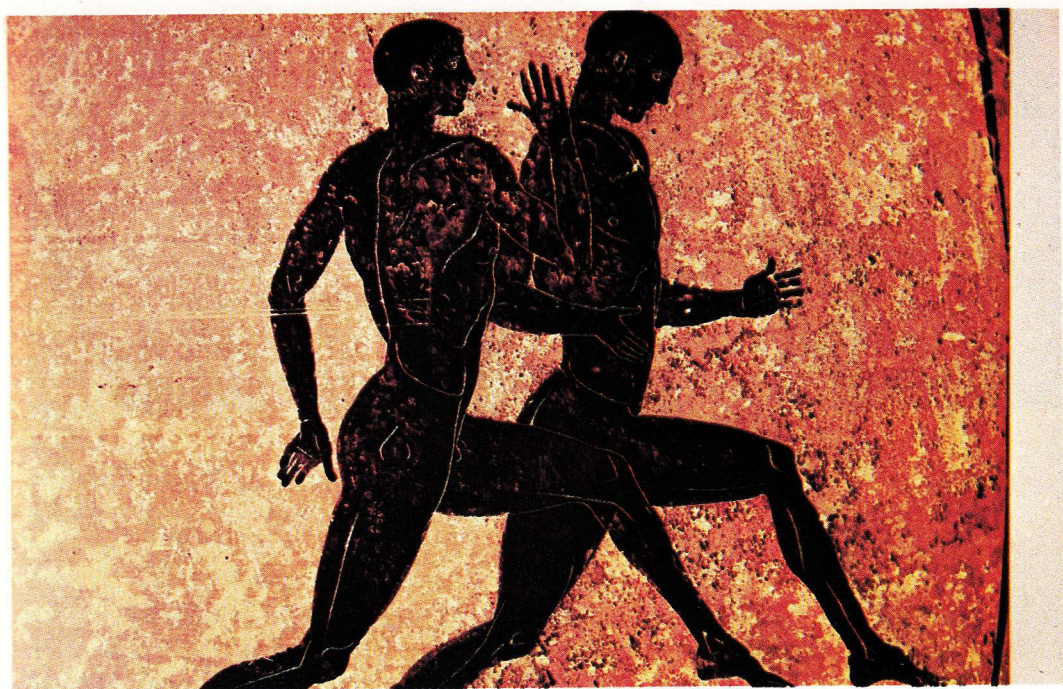
Olümpia. Az újkori olimpiai játékok múzeuma

Delphoi. A színház és a szent terület Apollón templomának romjaival

A két legjobb állapotban fennmaradt görög stadion. Balra a delphoi a Parnasszosz sziklakiszögellései alatt, jobbra a kisázsiai Aphrodisziasz stadionja.

Két Panathénaia-amfora futókkal. Balra: rövidtávfutó előzi versenytársát, jobbra: hosszútávfutók. A vázák körülbelül az i. e. 4. század közepéről származnak (az első a bolognai Városi Múzeumban, a második a londoni British Museumban látható)

Négyes fogat a rajt előtt. Feketealakos kép egy i. e. 540 táján készült amforán (München, Állami Antik Gyűjtemények)